TÜRKİYE DİYANET VAKFI
YAYIN MATBAACILIK VE TİCARET İŞLETMESİ

Meşrutiyet Cad.Bayındır Sk. No:55 • 06650 Kızılay / ANKARA
Tel:118 59 49 • 125 27 75 • 117 09 04
Telex : 43 433 tdvk tr. • Fax:117 00 09

Kaynak Eserler Serisi

ISBN 975-389-065-6
91.06.Y.0005.73

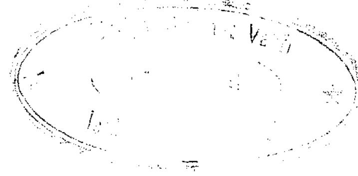
Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Elektronik Dizgi ve Fotomekanik Film
Tesislerinde hazırlanmıştır.

•

Baskı
Doğuş Matbaacılık ve Tic. Ltd. Şti. 311 22 24 ANKARA

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 73

el-İmâm Ebû Mansûr
Abdulkaahir b. Tâhir b. Muhammed el-BAĞDÂDÎ
(Öl. 429 h./1037 m.)

MEZHEPLER ARASINDAKİ FARKLAR

(EL-FARK BEYNE'L-FIRAK)

Önsöz ve Notlarla Çeviren

Prof. Dr.
Ethem Ruhi FIĞLALI

ANKARA - 1991

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Kurulu'nun
18.10.1989 tarih 20/A sayılı kararıyla
yararlı görülmüştür

•

•

Birinci Baskı: Ekim 1991, 10.000 adet

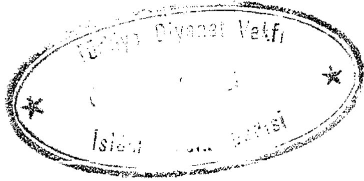
İÇİNDEKİLER

DÖRDÜNCÜ KISIM

BEŞİNCİ KISIM

Yetişmem için maddî ve mânevî yardımlarını esirgememiş olan muhterem dedelerim, Merhûm Hacı ETEM FIĞLALI ile Burdur Câmii-Kebir İmâm ve Hatîbi Merhûm Hacı Hâfız ABDULHAMİD BİLGE (Hacı Hamîd Hâfız Hoca)'nın azîz ruhlarına ithâf olunur...

E.R.F

KISALTMALAR

ayr.	: Ayrıca
b.	: İbn (Oğul)
bk.	: Bakınız
hk.	: Hakkında
krş.	: Karşılaştırınız
n.	: Not, Dipnot
nşr.	: Neşreden, Yayımlayan
s.	: Sayfa (ss.: Sayfalar)
trz.	: Tarihsiz
vd.	: Ve devamı

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Mezheb, «gidilen yol» anlamına gelen Arapça bir kelimedir. İslâm dininin itikâdî ve amelî sahadaki düşünce «**ekol**»leri diyebileceğimiz mezhepler, ister siyâsî ve itikâdî, ister amelî, yani fıkhî olsun, dilimizde müştereken «**mezheb**» adıyla anılmakta ve bu yüzden, çoğu zaman bir karışıklığa sebep olmaktadır. Aslında, gerek bizim burada tercümesini sunduğumuz «**el-Fark Beyne'l-Fırak**», gerek «**Makaalâtu'l-İslâmiyyîn**», «**el-Milel ve'n-Nihal**» ve benzeri başlıklı eserler, hep İslâm târihinde siyâsî ve itikâdî gayelerle vücud bulmuş toplulukların görüşlerinin tedkîkini esas alırlar. Umûmî mânada, belli bir şahıs veya o şahsa uyan topluluğun, İslâm'ın ana esasları olan Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'i anlayış şekillerini yansıtan bu mezheplerin, târihte ve kaynaklardaki isimleri, «**Fırka**» (Çoğulu: Fırak)'dır. Bazan «**Nıhle**» (Çoğulu: Nihal) de kullanılmıştır. Böylece Arapça'da, «**fırka**» veya «**nıhle**» adıyla anılan topluluklar veya bu ve benzeri başlıkları taşıyan eserler, fıkıh sahasındaki mezheplerden, tereddüde meydan vermeyecek şekilde ayrılmış olurlar. Ancak Türkçemizde, hem itikâdî ve siyâsî, hem de fıkhî sahadaki topluluklar için «**mezheb**» kelimesi yaygın olduğundan, biz de aynı kelimeyi kullanıyor; lâkin bu kelimeyle, İslâm târihinde siyâsî ve itikâdî gayelerle vücud bulmuş fırkaları kastediyoruz.

İlk İslâm âlimlerinin, İslâm Mezhepleri Târihi'ne verdikleri isim, «Makaalât», «İlmu'l-Makaalât» veya «İlmu Makaalâti'l-Fırak»dır. Zaten, özellikle «Makaalât», bu konuda bilinen ilk isim olduğu gibi, bu sahanın ilk kaynakları olmak hüviyetini de taşımaktadır.

Hicretin daha birinci yüzyılından itibaren başlayan bir takım siyâsî ve itikâdî tartışmalar üzerine, muhtelif fırkalara mensup şahısların, kendi görüşlerinden birini veya birkaçını açıklayan sözleri, oldukça kısa idi ve bu sözlerden her biri, şu veya bu fırkanın yürüdüğü yol ile uyuşan bir görüşe işaret eden belli bir meseleyi bir «makale» çerçevesi içinde ele alıyordu. Ehl-i Sünnet'in dışındaki mezhep mensuplarınca yazılan bu küçük eserlere, bu

sebepten, «**Makale**» (Çoğulu: Makaalât); bu eserleri koyanlara da «Ashâbu'l-Makaalât» deniyordu.

Müslümanların büyük çoğunluğunun, itikâdî bakımdan, Hz. Peygamber'den sonra ortaya koydukları ve müdafaaaya ihtiyaç duydukları yeni görüş veya «makale»leri yoktu. Halbuki Müslümanların diğer bir takımını teşkil eden «Ashâbu'l-Makaalât», özellikle Hz. Osman'ın şehîd edilişinden sonra ve ilk Emevî halifeleri devrinde cereyan eden bazı tatsız ve yakışıksız olaylar üzerine, Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs-i Nebevî'nin hukuk, siyâset ve itikâda müteallik meselelerini tatbik ve anlayış noktasından yeni ve farklı görüşler ileri sürmek durumunda kalmışlardı.

Bu sebepten, tâ başlangıcından itibaren bu «**Makaalât**» sâhiplerinin, henüz o zamanlar bir «fırka» olarak teşekkül etmemiş olmasına rağmen, Ehl-i Sünnet'e karşı muârız ve muhâlif bir tavırları olmuştur. Bu durumda Ehl-i Sünnet'in de, ortaya atılan her yeni görüşe, her yeni ayrılığa ve her yeni tefsire bakışı, bunların bid'atler olduğu ve bu işi yapanların da dalâlete düştüğü şeklinde tezâhür etmiştir.

«**Makaalât**» nev'inden eserler, muhtemelen parça parça veya küçük oluşlarından dolayı, ya da savaşlar, yangınlar, istilâlar veya Emevîler devrindeki siyâsî baskının doğurduğu «gizlilik» endişesinden ötürü, maalesef, zamanımıza kadar ulaşamamıştır. Nitekim İbnu'n-Nedîm (385/995), muhtelif fırkaların ve bu arada Havâric'in çeşitli kollarına ait birçok eserin adlarını ve yazarlarını bildiriyorsa da, «Bu eserler bize ulaşamamıştır» dedikten sonra, sebep olarak kitaplarının gizli tutulduğunu söylemektedir[1].

Burada, Mezhepler Târihi'nin bu ilk ve bunları takip eden devirlerine ait kaynakların tam ve esaslı bir incelemeye tâbî tutulması iddiasında bulunmaksızın, kaynaklar bilgisine kuşbakışı bir nazar atfetmek, herhalde isabetli olacaktır. Kaynaklarca, eserlerinin bize kadar ulaşamadığı bildirilen ilk «**Makaalât**» sâhiplerinden bir kısmı şunlardır:

1) El Yemân b. Rıbâb. Eseri, «**Kitâbu'l-Makaalât**»tır. Hâricilerin meşhur musannıflarındandır. Sa'lebiyye'dendir[2].

2) Âmiru'l-Hanefî Necdet b. 'Uveymir (69/688). Havâric'in Necdiyye fırkasının reisidir. Hâricilerin makaleleri hakkında münferid bir «**Makaale**»si vardır[3].

3) Muhammed b. el-Heysam. Kerrâmiyye'dendir. «**Makaale**»si vardır[4].

1) el-Fihrist, Gustav Flügel neşri (Beyrut 1964), s. 182.
2) İbnu'n-Nedîm, el-Fihrist, s. 182.
3) el-Muberred, el-Kâmil (Mısır, 1355-6), s. 913.
4) eş-Şehrestânî, el-Milel ve'n-Nihal, Muhammed Seyyid Geylânî nşr. (Kahire, 1961), 1/33, 109 vd.: Keşfu'z-Zunûn 2/1782.

4) El-Ka'bî Ebû'l-Kasım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî (319/931). «**Kitâbu'l-Makaalât**»ı vardır. Mu'tezile'nin ileri gelenlerindendir[5].

5) Ebû Ali el-Huseyn b. Ali b. Yezid el-Kerâbisî (245/859). «**Makaalât**»ı vardır. Cebriyye'dendi. Hadîs ve fıkıhda ârifdi[6].

6) Muhammed b. Şeddâd Zurkan, «**Kitâbu'l-Makaalât**»ı vardır. Mu'tezile'den ve en-Nazzâm'ın ashâbındandı[7].

7) Ebû İsâ Muhammed b. Harûn el-Varrâk (247/861), "**Makaalât**»ı vardır. Mu'tezile mütekellimlerindendir[8].

Bilebildiğimiz kadarıyla, «**el-Makaalât**» denen bu eserlerin yazarlarının hepsi de Ehl-i Sünnet'in dışındadır[9]. Bu eserlerdeki görüşler de, yazarlarının mensûb oldukları fırkaların kendi inanışlarını dile getirmektedir. Bunun böyle olduğunu, ilk devir Sünnî Mezhepler Târihçilerinin bu eserlerden yaptıkları nakillerden kolaylıkla takib edebiliyoruz.

Maamafih Ehl-i Sünnet'e mensub olanlar da «Makaalât» kitapları yazmışlardır. Onların bu husustaki gayeleri Ehl-i Sünnet'in dışındaki fırkaların «**Makaalât**» kitaplarında ele alınıp savunulan görüşlerini açıklamaktı. Onların bu konulardaki görüşlerini ortaya koymaları, bir bakıma yeni inançlarını dile getirmek demekti. Bunun içindir ki, onlar da bu neviden eserlerinde «**Makaalât**» başlığını korudular. Nitekim Ebû'l Hasan el-Eş'arî (324/936), bu konuda kaleme aldığı meşhur eserine, içinde Ehl-i Sünnet'e muhalefet eden İslâm fırkalarının «makaale»lerinden ve ihtilâflarından söz ettiği için, «**Makaa-lâ'tu'l-İslâmiyyîn va'htılâfu'l-Musallîn**» adını vermiştir[10]. Aslında el-Eş'arî'nin bu eseri, «**Makaalât**» kitapları için koyduğumuz ölçüyü zorlayan ve hattâ dışına çıkan bir mahiyet arzetmekle beraber,

5) İbnu'l-Murtaza, Tabakâtu'l-Mu'tezile (Beyrut, 1961), 89; Fuat Sezgin, Geschichte des Arabischen Schrifttums, 1/622.
6) İbnu'n-Nedîm, el-Fihrist, 191; el-Bağdâdî (Usûlu'd-Dîn, 308) ve Fuat Sezgin (1/599-600)'e göre, Ehl-i Sünnet'tendir. Hâricîler hakkında «Makaalât»ı vardır. Ayrıca el-Bağdâdî'ye göre, el-Kerâbisî'nin «Makaalât»ı yalnızca Hâricîlere inhisar etmeyip Ehlu'l-Ehvânın öteki kollarından da söz ettiği için, mezhepleri öğrenmek isteyen mütekellimlerin dayanağıdır. Bk.: Usûlu'd-Dîn, 308.
7) İbnu'l-Murtaza, Tabakâtu'l-Mu'tezîle, 78.
8) Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb, 3/238; F. Sezgin, 1/620; Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemu'l-Muellifîn (Dımeşk, 1380), 12/85. Brockelmann, ölüm tarihini 297/909 olarak verir, ki bu yanlış olmalıdır. Bk.: Supp. 1/341-2.
9) Maamafih el-Bağdâdî, «Usûlu'd-Dîn» adlı kitabında, Kelâm ve Mezhepler Tarihi'nin meşgul olduğu birtakım meselelerden söz ederek reddiye yazan ilk mütekellimlerin bir listesini vermektedir. Burada Ehl-i Sünnet'in mütekellimleri olarak Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Omer, Omer b. Abdilazîz, Zeyd b. Ali b. el-Huseyn b. Ali b. Ebî Tâlib, el-Hasanu'l-Basrî, eş-Şâ'bî, ez-Zuhri, Câfer b. Muhammed es-Sâdık, Ebû Hanîfe, eş-Şâfiî, el-Merîsî el-Hanefî, el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî, Ebû Ali el-Kerâbîsî, Hermele el-Buvaytî ve Dâvud el-Isfahânî ve daha birçok isim, eserleri ile birlikte zikredilir. Bk.: ss. 307 vd.
Öte yandan Yusuf Ziya (Yörükan, Revân Köşkü Kütüphanesi'nde 510 numarada kayıtlı mecbûa içinde, mezhep meselelerinden söz eden ve bize ulaşan ilk eser olduğu kaydıyla, Ahmed b. Hanbel'in «Reddu'l-Cehmiyye» adlı risâlesini bildirir. Bk.: Şehristânî, Dâru'l-Fünûn İlâhiyat Fakültesi Mecmûası, Sayı. 5-6, s. 192.
10) İbn Asâkir, Tebyînu Kizbi'l-Mufterî (Dımeşk, 1347), 130-131.

burada yalnızca başlığı sebebiyle durulmuş olup, ilerde tekrar temas edilerek esas hüviyeti gösterilecektir. Yine İmâm el-Eş'arî, başka bir kitabına da «**Cumelu'l-Makaalât**» adını vermiş ve bu eserinde, «mülhidlerin makaaleleri ile sözlerini» toplamıştır[11].

Öte yandan Ehl-i Sünnet'in büyük imamlarından biri olan Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturidî (333/944) de, bu konuda bir kitap yazmış ve buna «**Kitâbu'l-Makaalât**» adını vermiştir[12].

«**Makaalât**» başlığı ile kitap yazan ve içinde «makaale»lerle beraber fırkaları da anlatan bir isim Şiî âlimlerinden Sa'd b. Abdillah Ebû Halef el-Eş'ârî el-Kummî (310/913)'dir. eserinin adı, «**Kitâbu'l-Makaalât ve'l-Fırak**»dır[13].

Ayrıca «Makaale» veya «Makaalât» başlığı, İslâm medeniyetindeki tercümeler döneminde, Arapça'ya çevrilen kitaplar veya bu kitapların bölümlerinden birine konmaya başlanmıştı.

Böylece «Makaale» veya «Makaalât» kelimeleri, ya Ehl-i Sünnet'in yoluna aykırı düşen konular, görüşler veya fırkalar hakkında, ya da İslâm'a dışardan giren ilimlere mahsus kötüleyici bir ünvan olarak kullanılmıştır. Nitekim «Makaalâtu'l-Fırak» ilmi, Ehl-i Sünnet arasında, «İlâhi akîdelere müteallik bâtıl mezhebleri kaydetmekten bahseden bir ilimdir» şeklinde tarif ve tavsif edilmiştir[14].

Maamafih Mezhepler Târihçiliğinde, «**Makaalât**» devrini, artık muhtelif fırkaların tamamen teşekkül ettiği ve her fırkanın itikâdî görüşlerinin tamamının birbiriyle ve özellikle Ehl-i Sünnet'in görüşleriyle kıyaslanıp tedkîk ve tenkîde tâbi tutulduğu «**Fırak**» (Fırkalar) veya «**Milel ve Nihal**» (Dinler ve Fırkalar) eserleri dönemi takib eder. Gerçi İslâm Târihi hakkında yazılan üçüncü ve dördüncü hicrî yüzyılın ilk eserlerinde, târihî olaylar anlatılırken muhtelif mezhep hareketlerinden ve bazı görüşlerinden söz edilmiştir. Söz gelişi Vâkıdî (207/822)[15], İbn Sa"d (230/844)[16], İbn Kuteybe (276/889)[17], Belâzurî (279/892)[18], Ebû Hanîfe ed-Dîne-verî (282/895)[19],

11) Aynı eser, 131.
12) Keşfu'z-Zunûn, 2/1782; Supp., 1/346; F.Sezgin, 1/606, n. Brockelman'a göre, «Kitâbu'l-Makaalât», Köprülü Kütüphanesi 856 numaradadır.
13) Dr. M. Cevad neşri. Tahran, 1963.
14) Taşköprüzâde, Mevzûâtu'l-Ulûm, 1/347.
15) Muhammed b. Omer el-Vâkıdî, Kitâbu'l-Mağâzî, I-II, M. Jones nşr., London, 1966.
16) Ebû Abdillah Muhammed b. Sa'd, et-Tabakâtu'l-Kubrâ, I-VIII, Beyrut, 1380-88.
17) Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, I-IV, Kahire, 1963; el-Maârif, Servet Ukkâşe nşr., Mısır, 1960; el-İmâme ve's-Siyâse, I-II, T.M. ez-Zeynî nşr., Kahire, 1967 (Bu eser, İbn Kuteybe'ye nisbet olunur.)
18) Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf ve Ahbâruhum, Süleymaniye Kütüphanesi-Reisülküttâb Böl. Nu. 597-598.
19) Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud ed-Dîneverî, el-Ahbûru't-Tıval, A. Âmir nşr., Kahire, 1960.

Ya'kûbî (292/905)[20], Taberî (310/922)[21], Hemdânî (334/945)[22], Mes'ûdî (346/957)[23], Makdisî (IV/X.?)[24], İstahrî (IV/X.?)[25] ve üçüncü ve dördüncü hicrî yüzyılın diğer târihçi ve coğrafyacıları, olayların akışı içinde ve yeri geldikçe mezhep hareketlerinden ve fırkaların bazı görüşlerinden söz ederler[26]. Ayrıca aynı yüzyıllarda Câhız (255/869)[27], Muberred (285/898)[28], İbn Abd Rabbihi (328/939)[29], Isfahânî (356/967)[30], gibi edebiyatçılarla, İbnu'n-Nedîm (385/995)[31] de eserlerinde zaman zaman mezheplerin görüşlerinden ve faaliyetlerinden bahsederler. Ancak bu nevîden eserler, konuları itibariyle mezhep hareketlerini esas almadıklarından, bu ihtiyacı karşılamak üzre ve elimizde bulunanlara göre, üçüncü hicri yüzyıldan itibaren «**Fırak**» veya «**Milel ve Nihal**» eserleri kaleme alınmıştır.

Bu sınıfa giren eserlerden, bilhassa «**el-Milel ve'n-Nihal**» başlıklı olanlar, yalnızca İslâm fırkalarını değil, aynı zamanda diğer dinler ve mezheplerini de ihtiva eder. Bu da bir zaruretten doğmuştur; çünkü artık çeşitli din ve mezheplere mensup insanların da yaşamakta olduğu İslâm İmparatorluğu'nda Müslümanların, hâkimiyetleri altında bulundurdukları veya komşu oldukları zümrelerin inanışlarını tanıtmak hakları idi. Ayrıca İslâm fırkala-

20) Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Câfer b. Vehb b. Vâzıh el-Ya'kûbî, Târihu'l-Ya'kûbî, I-II, Necef, 1358.
21) Ebû Câfer Muhammed b. Cerir b. Rustem et-Taberî, Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk. I-III, M.J. de Goeje nşr., Leiden, 1879-1881.
22) Ebû Muhammed el-Hasan b. Ahmed b. Ya'kûb el-Hemdânî, el-İklil min Ahbârî'l-Yemen ve Ensâbu Himyer, M. el-Hatib nşr., Kahire, 1368.
23) Ebû'l-Hasan Ali b. el-Huseyn b. Ali b. el-Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb, I-IV, Beyrut, 1385/1965; et-Tenbîh ve'l-Eşrâf, A.İsmâîl es-Sâvî nşr., Bağdâd, 1357/1936.
24) Mutahhar b. Tâhir el-Makdısî, el-Bed' ve't-Târih, I-VI, Paris, 1899-1916.
25) Ebû İshâk İbrâhîm b.Muhammed el-Fârisî el-İstahrî, el-Mesâlik ve'l-Memâlik, Dr. M.C.A. el-Hûrî nşr., Kahire, 1381/1961.
26) Nitekim aynı gelenek, sonraki yüzyılların tarihçilerinde de sürdürülmüştür. Burada hepsini anmak, hemen hemen imkânsızdır. Ancak mezhep hareketlerine fazlaca yer verenlerden en önemlileri şöylece sıralanabilir: Ebû'l-Ferece Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî, (597/1200), el-Muntazam fi-Târîhi'l-Umem, Köprülü Ktb. Nu. 1172-1175; İzzeddîn Ebû'l-Hasan b. Ali b. Muhammed b. Abdilkerîm b. el-Esîr (630/1232), el-Kâmil fi't-Târih, I-XIII, Beyrut, 1385-6/1965-1; İmâduddîn Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Omer b. Kesîr (774/1372), el-Bidâye ve'n-Nihâye, I-XIV, Beyrut, 1966: Ebû Abdillah Muhammed b.İbrahim b. Battûta (779/1377), Rıhletu İbn Battûta, Beyrut 1384/1964; Ebû Reyd Abdurrahman b. Ebî Bekr Muhammed b. Haldûn (1808/1405), Kitâbu'l-'İber, I-VII, Mısır, 1284. İbn Haldûn'un bu eserinin ilk cildi,dünyaca meşhur «Mukaddime»dir. Öteki ciltlerde, özellikle VI. ciltte, Kuzey Afrika'daki mezhep hareketleri ile ilgili, başka kaynaklarda çok az rastlanan zengin bilgiler vardır; Takıyyuddîn Ahmed b. Ali b. el-Makrızî (845/1442), Kitâbu'l-Hıtat, I-IV, Mısır, 1324; Bedruddin Mahmûd b. Ahmed el-'Aynî (885/1451), 'İkdu'l-Cumân fi-Târîhi Ehli'z-Zamân, Veliyyüddîn Efendi Ktb. Nu. 2374-2396.
27) Ebû Osman Amr b.Bahr el-Câhız, Kitâbu'l-Hayavân, I-VII, A. M. Hârun nşr., Mısır,1945; el-Beyân ve't-Tebyîn, I-IV, A.M. Hârûn nşr., Kahire, 1948.
28) Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberred, el-Kâmil fi'l-Luğâ, I-III, Dr. Z. Mubarek-A.M.Şâkir nşr., Mısır, 1355-6.
29) Ebû Omer Ahmed b. Muhammed b. Abd Rabbihi el-Endelusî, el-'İkdu'l-Ferîd, I-VII, Kahire, 1948.
30) Ebû'l-Ferec Ali b. Huseyn b. Muhammed el-Isfahânî, Kitâbu'lAğânî, I-XXI, Kahire, 1923-1935.
31) Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshak b. Ebî Ya'kûb b. en-Nedîm, el-Fihrist, Gustav Flügel nşr., Bayrut, 1964.

rı arasında bazıları vardı ki, görüşlerinde eski inanışlardan etkilenmiş ve İslâm inancı dışında olan bir takım fikirleri benimsemişlerdi. Bu görüş ve fikirlerin kaynağını göstermek için, çeşitli din ve mezheplerin görüşlerini aksettirmek gerekli idi. İşte bu nevîden eserler, böyle bir ihtiyaca da cevap veriyordu.

Öte yandan, bu eserlerin yazılışındaki en mühim âmillerden biri ve belki de en önde geleni, Ehl-i Sünnet'in İslâm'ı savunma vazifesini yüklenmiş olması idi. Bunların önde gelen vazifesi, Resûlullah'dan mîras kalan Kur'ân ve Hadîs'i, siyâsî, ictimâî veya yabancı kültürler istikametinde veya alışılmışın dışında ele alan tefsîr ve te'vîllerin nüfûzundan kurtarmaktı[32]. Başka bir ifade ile, diğer din ve mezheplerin, Kur'ân-ı Kerîm'in tanıdığı geniş fikir hürriyetinden azamî istifade ile İslâm'ın inanç esaslarını saptırmak veya en azından yeni bir takım ilâvelerle tanınmaz hale sokmak, ya da İslâm inanç çemberini zorlayacak derecede te'vîle başvurmak yolunda giriştikleri faaliyet karşısında, Kur'ân ve Sünnet'i korumak vazifesi, Sünnet ve Cemâat Ehli'ne düşmüştü. Ehl-i Sünnet de, sırf kendi karşısındaki fırkaları ve dinleri tenkîd ve reddetmek, İslâm'ı savunmak gayesiyle bu nevîden eserleri kaleme almıştı. Maamafih bu yüzyıllarda ve daha sonraları, yalnızca Ehl-i Sünnet'e mensup bilginler değil, Şîa'ya ve diğer fırkalara mensup müellifler de, kısmen aynı ölçüler içinde, «**Fırak**» kitapları yazarak kendi görüşlerini savunmasını yapmış, muhaliflerini tenkîd veya reddetmişlerdir.

Bu sebepten, «**Fırak**» veya «**Milel ve Nihal**» nev'inden kitaplarda, birtakım yanlış anlatışlar ve polemikler bulunmaktadır. Nitekim bu nevîden kıymetli bir kitabın yazarı olan İmâm Ebû'l-Hasan el Eş'arî (324/935) bile, bu duruma işaret etmek lüzumunu hissetmiş ve fırkalar ve dinler hakkında eser yazanlar arasında, anlattıklarını yanlış ortaya koyanların, mugalâtaya sapanların, muhaliflerini kötülemek için, fikirlerine kasden ilâveler yapanların bulunduğunu söylemiştir[33].

Mezhep ileri gelenlerinin ve mensuplarının görüşlerini aksettiren «Makaalât» nev'inden eserler, muhtelif sebeplerle zamanımıza ulaşamadığına göre, mezheplerin görüşlerini ve husûsiyetlerini tesbît edebilmek için, fırkaların doğuşlarından çok sonra ve en erken üçüncü ve dördüncü hicrî yüzyıllar ile daha sonraki dönemlerde kaleme alınmış eserlerle yetinmek zorunda kalıyoruz. Bu yol, Ebû'l Hasan el-Eş'arî'nin de işaret etmiş olduğu gibi, insanı yanıltabilecek, yanlışa düşürebilecek bir yoldur; çünkü muhaliflerine karşı insaflı olamayan ve bazen doğruyu aksettirmeyen, muhaliflerinin görüşlerini naklederken ilâveler veya eksiltmeler yapan bir yazarın, hükümlerinde ve rivâyetlerindeki tarafsızlığı, daimâ şüphe götürebilecek ve tartışılabilecektir. Ancak bütün bu ihtimaller ve mahzurlarına rağmen, Milel ve Nihal kitapları, ihtivâ ettikleri bilgiler, bu eserler dışında kalan tarih,

32) Bk.: el-Bağdâdî, el-Fark Beyne'l-Fırak, Muhammed Bedr neşr. (Kahire, 1328/1910), 15.
33) Makaalâtu'l-İslâmiyyin va'htilâfu'l-Musallîn, H.Ritter nşr. (Wiesbaden, 1963),s. 1.

coğrafya, tabakât, edebiyat, ensâb ve sâir kaynaklarla karşılaştırılarak bir sonuca varılmak şartıyla Mezhepler Târihi'nin değeri inkâr edilemiyecek olan yegâne kaynaklarıdır.

İşte burada tercümesini sunduğumuz İmâm Ebû Mansûr el-Bağdâdî (429/1037)'nin «**el-Fark Beyne'l-Fırak**»ından önce, münhasıran fırkalara dair yazılan ve zamanımıza ulaştığını tesbit edebildiğimiz eserlerin ilki, Ebû'l-Abbâs Abdullah b. Şirşîr en-Nâşî el-Ekber (293/1037)'in Bursa Haraççıoğlu Kütüphanesi 1309 numarada kayıtlı ve muhtemelen tamamının üçte biri kadarı mevcûd olan (var: 1 b-51 b), «**Kitâb fîhi-Usûlu'n-Nihal el-letî Ihtelefe fîhi Ehlu's-Salât**» adlı eseridir[34]. Bu eserin Josef Van Ess tarafından neşrolunan ve En-Nâşî el-Ekber'e ait olduğu bildirilen «**Muktetafât mine'l-Kitâbi'l-Evsât fî'l-Makaalât**» adlı bölümünde diğer dinler, feylesoflar ve İslâm fırkaları hakkında da bilgiler vardır.

Bu sahanın en önemli ve meşhur eserlerinden biri de, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâil el-Eş'arî (324/936)'nin yukarıda sözü edilen «**Kitâbu Makaalât'il-İslâmiyyîn va'htilâfi'l-Musallîn**» adlı eseridir[35]. Bu büyük eser, üç kısımdan meydana gelmektedir: (1) Şîa, Havâric, Murcie, Mu'tezile, Mucessime, Cehmiyye, Dırâriyye, Neccâriyye, Bekriyye, Nussâk gibi fırkalarla, Ehl-i Sünnet ve Ashâbu'l-Hadîs'in (el-Kattân, Zuheyr el-Eseri ve Ebû Muâz et-Tevmenî) fikirlerini gösterir (ss.1-300); (2) Bu kısım, Kelâm'ın ince meselelerine ayrılmış olup, bilhassa Mu'tezîle'nin dinî ve felsefî inanışları incelenmektedir (ss.301-/482); (3) İnsanların, Allah'ın isimleri ve sıfatları hakkındaki ihtilâfları (ss.483-582) ile fırkaların Kur'ân hakkındaki görüşlerinin ele alındığı (ss.582-611) kısım, Eş'arî, eserinin «Mukaddime»sinde de söylediği gibi, fırkaların görüşlerini tamamen tarafsız bir şekilde ortaya koymaya çalışmış ve onları, tenkid veya redde girişmemiş; kendi görüşünü belirtmekten de kaçınmıştır. Ne var ki, Ehl-i Hadîs'in inanışını anlattıktan sonra, kendisinin de bu inancı kabul ettiğini söylemekle iktifa etmiştir (Bk.: s. 297). Bu vasfıyla Eş'arî, Ehl-i Sünnet'e mensûb olduğu halde, mezhepler hakkında en tarafsız kalan ve ilmî zihniyetten ayrılmayan ilk ve başlıca bilgindir.

Dördüncü hicri yüzyılın, Mezhepler Târihi sahasında verdiği eseri elimizde olan bir diğer âlimi, «et-Tarâifî» lâkabıyla bilinen Ebû'l-Huseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahman el-Malatî eş-Şâfiî (377/987)'dir. Kitabının adı, «**et-Tenbîh ve'r Redd alâ Ehli'l-Ehvâ' ve'l-Bida'**»dır[36]. Eser, Hz.

34) Eser hakkında bk.: Ramazan Şeşen, Türkiye Kütüphanelerinde Bulunan Bazı Mühim Yazmalar, İ.Ü. Tarih Dergisi, 1969 (Sayı: 23), 83 vd.; en-Nâşî el-Ekber, Mesâilu'l-İmâme ve Muktetafât mine'l-Kitâbi'l-Evsat fi'l-Makaalât, Josef van Ess nşr., Beyrut, 1971; Dr. Cihad Tunç, En-Nâşî el-Ekber... (Kitab Tanıtma), A.Ü. İlâhiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi (Ankara, 1975), 2/199 vd.
35) Eserin muhtelif baskıları vardır. En ciddî tahkîkli neşri Hellmut Ritter tarafından yapılmıştır: Wiesbaden, 1963.
36) Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî tarafından neşrolunmuştur: Beyrut 1388/1968.

Peygamber'in, Ümmet'in 73 fırkaya ayrılacağı hakkındaki hadîsini esas almak suretiyle (ss. 12-13), Ehl-i Sünnet'in beyânı ile Zanâdıka, Cehmiyye, Kaderiyye, Murcie, Ravâfız ve Havâric fırkalarını anlatmaktadır.

Dördüncü hicrî yüzyılın bu konuda eser vermiş; ama eseri bize kadar ulaşamamış bilginlerinden biri de, Ebû'l-Hasan Ali b. el-Huseyn b. Ali el-Mes'ûdî (346/957)'dir. Onun bu konuda, «**Kitâbu'l-Makaalât fî Usûli'd-Diyânât**» adlı bir eseri olduğunu ve bu eserde mezhepleri incelediğini, kendisinin meşhur eseri «**Murûcu'z-Zeheb**»den öğreniyoruz[37].

Üçüncü ve dördüncü hicrî yüzyıllarda, Ehl-i Sünnet dışındaki fırkalara mensup yazarların da «**Fırak**» veya «**Milel ve Nihal**» kitapları yazmış olduklarını biliyoruz[38]. Burada, bunlar üzerinde ayrı ayrı durmak yerine, zamanımıza ulaşmış olanları arasında meşhur bir-ikisinden söz etmekle yetinmek istiyoruz.

Bunlardan ilki, Ebû Muhammed el-Hasan b. Mûsâ en-Nevbâhtî (III. hicrî asır)'nin «**Kitâbu Fırak'ış-Şîa**»sıdır. Helmut Ritter tarafından yapılan ilk neşrini (İstanbul 1931) müteakib değişik neşirleri yapılmıştır. Eser, Müslümanlar arasında zuhûr eden ihtilâflar sonucu vücud bulan fırkaları (msl.: Mu'tezile, Havâric, Murcie, Cehmiyye, Gaylâniyye, Ashâbu'r-Re'y, Ashâbu'l-Hadîs v.d.) kısaca anlattıktan sonra Şiî fırkalarını ve kollarını anlatır. Aynı üslûb içinde, ama kısmen daha geniş izahlı bir diğer Şiî eseri, Sa'd b.Abdillah Ebi Halef el-Eş'arî el-Kummî (301/913)'nin, «**Kitâbu'l-Makaalât ve'l-Fırak**"ıdır. Aynen en-Nevbahtî'nin «**Fıraku'ş-Şîa**»sına benzemektedir.

Beşinci ve altıncı hicrî yüzyıllar, Mezhepler Târihi kaynakları bakımından şanslı devirlerdir; çünkü bu devirlerde yazılan Ehl-i Sünnet eserlerinden zamanımıza ulaşanları, azımsanamıyacak sayıdadır.

Beşinci hicrî yüzyılın ilk ismi, koyu bir Ehl-i Sünnet mensub ve müdâfii ve bizim tercümesini sunduğumuz bu eserin sâhibi olan Ebû Mansûr el-Bağdâdî (429/1037)'dir. el-Bağdâdî ve eseri üzerinde, biraz sonra genişçe durulacaktır.

Bu yüzyılın bir diğer Sünni yazarı, Zâhiriyye fırkasına mensub olan Ebû Muhammed Ali b. Hazm el-Endelusî ez-Zahirî (456/1063)'dir. Onun, «**Kitâbu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal**» adlı eseri, tam anlamıyla İslâm fırkaları ile diğer dinler ve mezheplerden bahseden bir «**Milel ve Nihal**» kitabıdır.

Diğer dinlerden söz etmeksizin İslâm fırkalarını ele alan bir Sünnî yazar da, Ebû'l-Muzaffer el-İsferânî (471/1078)'dir. «**et-Tabsîr fi'd-Dîn ve Temyîzu'l-Fırakı'n-Nâciyeti 'ani'l-Fırakı'l Hâlikîn**» adlı eserini[39], birkaç noktadaki istisnasıyla, aynen Ebû Mansûr el-Bağdâdî'nin «**el-Fark Beyne'l-Fırak**»ının metod ve fikir bakımından tam bir benzeri olarak ortaya koymuştur. O kadar ki, «**et-Tabsîr**»e, «**el-Fark**»ın kısaltılmış ve bazı kısımları tashîh edilmiş özeti gözüyle bakılabilir.

Yusuf Ziya (Yörükan), bu yüzyılın, Mezhepler Târihi sahasındaki mühim eserleri olarak şu kitaplardan da söz eder:[40] Ebû Muhammed Osman b. Abdillah b. El-Hasan el-Irakî el-Hanefî «**Kitâb fi-Zikri'l-Fırak ve Esnâfi'l-Kufr**»[41]; Ebû Muhammed, «**Kitâbû'l-Fırak**»[42].

Bu eserleri, Ebû'l-Feth Muhammed b.Abdilkerim b. Ebî Bekr Ahmed eş-Şehrestânî (548/1153)'nin «**el-Milel ve'n-Nihal**» adlı meşhur ve önemli eseri takib eder. Eş-Şehrestânî, eserinin birinci cildinde İslâm fırkalarını anlatır; ikinci cildinde ise, diğer din ve mezheplerle feylesoflardan söz eder[43]. Eserini, mümkün olduğu kadar tarafsız bir ilmî görüşle yazmış ve dolayısıyle kendinden önceki birçok yazarın, bu arada el-Bağdâdî'nin yaptığı gibi, görüşlerini diğer fırkaları red mahiyetinde açıklamamıştır. Bu tarafsızlığı yüzünden de bazı ithamlara maruz kalmıştır. Birçok baskısı bulunmasına rağmen, matbu metinler, Merhum Hocam Prof. Muhammed Tancî'nin tesbitlerine göre, «Türkiye'de bulunan nüshalardan faydalanılmadığı için, eserin aslını aksettirmekten uzaktırlar. Bu bakımdan Türkiye'deki eski nüshalarına dayanılarak **el-Milel**'in yeni bir ilmî neşrini yapmak çok faydalı olacaktır»[44].

Altıncı hicrî yüzyıla ait diğer matbû eserler, Ebû Saîd Neşvânu'l-Himyerî (573/1178)'nin «**Şerhu'l-Hûri'l-Iyn**»[45]; ve Cemâleddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. el-Cevzî (597/1200)'nin «**Telbîsu İblis**» (Mısır, 1928)'idir. Yazma halinde iki eser de Ebû'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed en-Nesefî el-Makhûlî (508/114)'nin, «**Mubahâsâtu Ehli's-Sunne ve'l-Cemâa ma'a Ehli'l-Fırakı'd-Dâlle ve'l-Mubtedi'a**»[46] ve Necmeddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî el-Mâturîdî (537/1142)'nin, «**Risâle fil-Fırakı'l-İslâmiyye**»sidir[47].

37) Bk.: Murûcu'z-Zeheb, I/19, 111, 382, 394; 2/27, 109, 139; 402; 3/78, 100, 139, 223, 242, 465.
38) Bu hususta müracaat edilebilecek kitaplar ve kaynaklar için bk.: İbnu'n-Nedîm, el-Fihrist; Keşfu'z-Zunûn; Esmâu'l-Muellifîn; GAL.; Sezgin, Tarihu't-Turâsi'l-Arabî, Çev.: Dr. F. Ebû'l-Fazl-Dr. M. F. Hicâzî (Kahire, 1971), 1/105-142.
39) Eser, Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî tarafından neşrolunmuştur: Kahire, 1359/1940.
40) Yusuf Ziya, Şehristânî, Dâru'l-Funûn İlâhiyat Fakültesi Mec., Sayı: 5-6, s. 195.
41) Bu eser, «el-Fıraku'l-Mufterika Beyne Ehli'z-Zeyğ ve'z-Zandaka» başlığı ile Dr. Yaşar Kutluay tarafından neşrolunmuş (Ankara, 1962) ve «Sapıklarla Dinsizlerin Mezhepleri» adıyla, yine Yaşar Kutluay tarafından Türkçe'ye de çevrilmiştir.
42) Âtıf Efendi Kütüphanesi, Nu. 1373. Eser, 504/1110'da yazılmıştır. Oldukça önemli bir eserdir.
43) Eserin ve yazarının değerlendirilmesi hk. bk.: Yusuf Ziya, Şehristânî, Dâru'l-Funûn İlâhiyat Fakültesi Mecmûası, Sayı. 3, ss. 263-314, Sayı. 5-6, ss.187-277; Prof. Muhammed Tancî, Şehristânî, İslâm Ansiklopedisi, 11/393 vd.
44) Prof. Muhammed Tancî, Şehristânî, İA., 11/395.
45) Kemal Mustafa tarafından neşrolunmuştur. Mısır, 1948.
46) GAL., 1/426. Bu eser, Wensinck'e göre, yazarın Kahire, 1329'da basılan «Bahru'l-Kelâm» adlı eserinin aynıdır. Bk.: İA., 9/199.
47) GAL., 1/428.

Yedinci hicrî yüzyıla ait matbû bir eser de Fahreddin-er-Râzî (606/1209)'nin «**İ'tikadâtu Fırakı'l-Muslimîn ve'l-Muşrikîn**» adlı eseridir[48]. «**El-Milel ve'n-Nihal**» tarzında İslâm fırkaları ile İslâm'ın dışındaki fırkalar ve dinleri anlatır.

Burada Mezhepler Târihi kaynaklarının tam bir takdîmini vermek niyetinde olmadığımızdan, daha sonraki eserler üzerinde olduğu kadar öncekiler hakkında da mufassal bir araştırmaya gidilmemiş; sadece Ehl-i Sünnet'in el-Bağdâdî'den önce ve sonraki Milel ve Nihal yazarlarına kısa bir bakışla yetinilmiştir. Bu kısa bakış sonucunda, anılan eserlerdeki özellikler şöylece hülâsa edilebilir:

1) Burada isimlerini andığımız eserlerin hepsi de, mezheplerin târihi gelişmesini göstermekten uzaktır. Mezheb, bir şahısla veya şahısların görüşleriyle başlatılmakta ve hemen görüşlerinin incelenmesine geçilmektedir. Yahut da doğrudan görüşler ele alınmaktadır. Halbuki mezheb, birtakım siyâsî, ictimâî, iktisâdî olayların tesirlerinin mezheb kurucusu sayılan insan ile ona uyanlardaki fikrî ve dinî tezâhürüdür. Mezhebi doğuran târihî, coğrafî, siyâsî, ictimâî ve iktisadî şartları tam olarak tanımadan, görüşleri ve davranışları sıhhatli bir şekilde temellendirmek, dolayısiyle de değerlendirebilmek ve o insanları anlayabilmek hemen de mümkün değildir. Şu bir gerçektir ki, şahısların veya toplulukların fikir ve görüşleri, ictimâî, târihî, siyâsî çevreden tecrîd edilemez. Bu bakımdan, mevcud Milel ve Nihal kitaplarının en büyük noksanlığı, bize göre, bu noktada toplanmaktadır.

Bu noksanlığa, eserlerin yazılış maksatlarının sebep olduğu hususu pek muhtemel görünmektedir; çünkü mevcud eserlerin, bir-iki istisnâsıyla, hemen hepsi de muhaliflerin görüşlerini reddetmek için kaleme alınmıştır. Gerçi el-Eş'arî ve bir dereceye kadar eş-Şehrestânî, eserlerinde muhalif mezheplerin fikirlerini sâdece nakletmekle yetinmiş ve böylece ilmî bir davranışta bulunmuşlardır. Ancak öteki yazarlar, eserlerinde, İslâmiyet içinde doğan mezhepleri açıklarken, çürük gördükleri ve kendi görüş ve mezheplerine uymayan inanışları red ve iptâl etmek gayesini gütmüşlerdir. Dolayısıyla içinde bulunulan târihî, siyâsî, ictimâî ve diğer şartlar muvacehesinde o mezhebin savunduğu görüşlerin doğruluğunu veya hiç değilse ilmî değerini dikkate almadan, sırf mezhebine bağlılıktan gelen bir taassubla reddederek mensubu bulunduğu fırkanın zaferini veya üstünlüğünü iddia etmiş; böylece de kendini dinî vazifesini yerine getiren ve İslâm'ı savunan bir insan saymıştır.

Nitekim İbn Hazm, mensup olduğu Zâhiriyye mezhebini savunmak için kaleme sarılmış olduğunu, «**el-Fasl**»ın her yanında söylemektedir. El-Bağdâdî de, elinizde bulunan eserinin daha ilk sahifesinde şöyle demektedir: «Sağlam dinin ve doğru yolun ortaya çıkarılması ve bu yolun, sapık yollar ve bozulmuş görüşlerden ayırt edilmesi hakkındaki dileğinizin yerine getirilmesini gerekli gördüm. Böylece, helâk olacak da, hayat bulacak da, ya bu açık delillerle yok olacak, ya da onlarla hayat bulacaktır». El-İsferâinî de, bu konuda, hemen hemen aynı şeyleri söylemektedir[49].

48) Ali Sâmi en-Neşşâr tarafından neşrolunmuştur: Kahire, 1356/1938.

Bir mezheb mensubunun, kendi mezhebini savunması ve başka fırkaları tenkîd ve reddetmesi tabiîdir. Ancak bu durumda, eserin, tenkid için yazıldığı belirtilmeli ve asgarî şart olarak, tenkide tâbi tutulan fırka veya fırkaların görüşleri aslına uygun bir şekilde nakledilmelidir. Kaldı ki Mezhepler Târihi yazarının birinci vazifesi, hangi mezhebe mensub olursa olsun, mezheplerin içinde bulundukları her türlü şartları ve görüşlerini en iyi şekilde aksettirecek bir tarafsızlık anlayışıyla tesbit ve tasvîr etmek olmalıdır. Başka bir ifade ile, Mezhebler târihçisinin vazifesi, «descriptive" (tasvirî) bir çalışma yapmak olmalıdır.

2) Eserlerde takib edilen sistem ve mezheplerin ele alınış yolları da değişiklik göstermektedir. Maamafih bu hususta, şu iki yolda yürünülmüştür, denebilir:

a) Ya meseleleri esas almak suretiyle, her fırka veya şahsın bu meselelere dair görüşleri açıklanmıştır;

b) Ya da fırkalar veya dinlerin kurucuları ve mensupları esas alınmış; önce şahıs veya fırka zikredilip sonra da görüşlerine geçilmiştir.

3) Kitapların tertibleri de farklılık göstermektedir. Bir kısım yazar, fırkaları doğuş sıralarına göre yazmış ve Havâric ile başlatmışlardır. Bir kısmı da, Şîa ile başlatmaktadırlar. Bir kısım yazar da, fırkaları, görüşlerinin iyilik ve kötülüğüne göre sıralamaktadırlar. Bazıları ise, İslâm'dan olmayan mezheplerden başlayarak, dinî olmayan felsefî veya siyâsî fırkalarla Müslüman olmayan fırkalara geçmiş, sonra İslâm olup da yazarın görüşlerinde olmayan fırkaları anlatmışlardır. Bir kısmı da, el-Bağdâdî gibi, İslâm'dan olan ve olmayan fırkalarla başlamış; sonra sapık fırkalara geçmiş; İslâm'a nisbet edildiği halde İslâm'dan olmayanları göstermiş ve sonunda da Ehl-i Sünnet'le bitirmişlerdir.

4) İslâm fırkalarından söz eden eserlerin hemen hepsinin de, mezheplerin tasnîfinde büyük bir problemleri vardır. Bu da mezheblerin sayısıdır.

Bilindiği gibi, mezheblerin sayısı ile ilgili olarak Hz. Peygamber (s.as.)'in bir hadisinden söz edilir. Buna göre, İslâm Ümmeti 73 fırkaya ayrılacak ve Kurtuluşa Eren Fırka (el-Fırkatu'n-Nâciye) dışında kalan 72 fırka cehenneme gidecektir[50]. Bunun tam zıddı bir rivâyet, el-Makdisî (356/966) tarafından nakledilmiştir[51]. Buna göre Hz. Peygamber (s.as.) şöyle buyurmuştur:

49) Bk.: et-Tabsîr, 10-11.
50) Bk.: Tirmizî, 2/107 Kitâbu'l-Îmân); İbn Mâce, 2/1321, 1322 (Kitâbu'l-Fiten); Ebû Dâvud, 4/197-8 (Kitâbu's-Sunne); ed-Dârimî, 1/241 (Kitâbu's-Siyer).
51) Ahsenu't-Tekaasim (Leiden, 1906), 39.

«Ümmetim, 73 fırkaya ayrılır. Onlardan yetmiş ikisi cennete, biri de cehenneme girecektir». El-Makdisî, bu rivâyetlerden birincisinin, yani yetmiş iki fırkanın cehenneme, bir fırkanın da cennete gireceği yolundaki rivâyetin daha meşhur olduğunu; ama öteki rivâyetin, yani fırkalardan yetmiş ikisinin cennete, birinin de cehenneme gireceği şeklinde olanının, daha sahîh bir isnada sâhib bulunduğunu söylemekle birlikte, ne yazık ki isnad zincirini vermemektedir.

Bu hadîsin sübûtu hakkında, İslâm âlimleri farklı görüşlere sâhib olmuşlardır. Bir kısmı bu hadîsi sahîh sayarak, yazdıkları kitaplarda, İslâm mezheplerini bu sayıya bağlı kalarak tasnîf etmeye çalışmışlardır. Ancak onların bu hususta başarıya ulaştıkları pek söylenemez; çünkü bütün gayretlerine rağmen, bir takım tutarsızlıklara düşmekten kurtulamamışlardır. Fırkaların ana kolları esas alınacak olursa, sayıları on-onbeşi geçmez; ama bu ana kollardan çıkan ve bir kısım Mezhepler Târihi yazarının sayıya dâhil ettikleri küçük kollar da hesaplanacak olursa, sayıyı yetmiş iki veya yetmiş üçte dondurmak hiç mümkün değildir. Bu sınırda dondurmak için de, ister istemez, birtakım şaşırtıcı ve akıl almaz yollara başvurmak, kısaca hadîse uymak uğruna, takip edilen metoddan fedakârlık etmek kaçınılmaz olmaktadır. Bu yolun güçlükleri içinde bocalıyanlar arasında, el-Bağdâdî başta olmak üzere el-İsferâinî ve eş-Şehrestânî'den söz edilebilir; çünkü bunlar, kitaplarında, bu hadîsi esas aldıklarını söyleyerek tasniflerini buna göre ayarlamışlardır.

Bazı bilginler de bu hadîsin doğruluğu veya yanlışlığı hakkında susmuş ve sanki bu hadîsi bilmezlikten gelmişlerdir. Dolayısiyle bunların, mezheplerin tasnîfleri ve sayıları hakkında bir endişe veya meseleleri olmamıştır. Bu sınıfa da el-Eş'arî, Fahreddîn er-Râzî, İbnu'l-Cevzî, Neşvânu'l-Himyerî gibi bilginler sokulabilir.

Milel ve Nihal yazarları içinde İbn Hazm ise, bu hadîse tam anlamıyla karşı çıkarak, «Bunlar, isnad bakımından kesinlikle sahîh değildir" der ve «zayıf" olduklarını ileri sürer[52].

Bu konuda, hadîsin sıhhati hakkında söylenenler bir yana[53], Kur'ân-ı Kerîm'in hedefi istikametinde bakmanın en isabetli ve çıkar yol olacağı kanaatindeyiz. Bize göre, hadîste geçen yetmiş (seb'ûn) kelimesi, kesin bir sayıyı göstermekten ziyade, çokluğu ifade etmektedir. Kaldı ki Kur'ân-ı Kerîm'de geçen yedi ve yetmiş gibi, yedi ve yedinin katları olan rakamlardan, ya ibâdet ve muâmelâta dair hükümlerde, söz gelişi, «**...Bulamayana hac sırasında üç gün ve döndüğünde yedi gün, ki o tam on gündür, oruç tutmak gerekir...**» meâlindeki Bakara Sûresi'nin 196.âyetinde görüldüğü gibi esas sayı, ya da çokluk ve mübalağa kastedilir. Meselâ, «**Yedi göğü ve yerden de bir o kadarını yaratan Allah'tır...**» meâlindeki Talak Sûresinin 12. âyetinde sözü edilen «yedi» ile, «**Sonra onu, boyu yetmiş arşın olan zincire vurun**» meâlindeki Hâkka Sûresinin 32. âyetindeki «yetmiş», çokluğu göstermektedir. Öte yandan, gerek İsrâil oğullarının, yani Yahudi ve Hıristiyanların, gerek Müslümanların tarihte görülen fırkalarının sayısı, hadîste bildirilen sayıların çok üstündedir.

52) el-Fasl. 3/248.

53) Bu konudaki batılı bir çalışma için b.: I. Goldziher, Le Dénobrement des Sectes Mohamétanes, Gesammelte Schriften (Hildescheim, 1968), 2/406 vd.

Yahudi ve Hıristiyanlar 71 veya 72 fırkaya ayrılmış iken, İslâm fırkalarının 73 ve dolayısiyle onlardan bir fazla oluşunun sebebini de, her şeyden önce İslâm dîninin özelliği ve Müslümanlara tanınmış olan düşünce hürriyetinde aramak icâb eder.

Ayrıca bu hadîs, Allah'ın Sünneti'nin insanlık üzerindeki tezâhürlerini yansıtan **nebevî** bir açıklamadır. Şöyle ki, Cenâb-ı Allah, Müslümanları sürekli olarak Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in Sünneti üzerine eğilmeye, kâinatın sırlarını anlamaya ve açıklamaya, maddî ve manevî değer hükümlerini kavramaya çağırmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s) de bu hadîsiyle, Müslümanların, konulmuş olan değer hükümlerini anlayıp takdîr etme hususunda karşılaşacakları zorluklara ve düşecekleri ayrılıklara işaret etmiş olmaktadır; çünkü manevî değerleri, görünmeyenle ilgili meseleleri düşünme ve anlama hususunda doğan ayrılık, insan tabîatının ictimâî ve tabiî bir tezâhürüdür ve insanlık, Müslümanlığın doğuşuna kadarki dönemde ve ondan sonra da bu ayrılığa düşmüştür. Neticede de, birtakım fırkalar halinde ayrılmışlardır; ama her fırka, ayrılışında, kendisinin hadîste sözü edilen «Kurtuluşa Eren Fırka» (el-Fırkatu'n-Nâciye) olduğunu iddia etmiştir.

Sözkonusu hadîste, Hz. Peygamber (s.a.s), Fırka-i Nâciye'yi, «Benim yürüdüğüm yola ve yürüdüğüm yolda beni takîb eden ashâbımın yoluna uyanlar» şeklinde tarif etmektedirler.

İmâm Gazzâlî, itikâdî noktadan bu «yol»un esaslarını, derli toplu bir şekilde şu üç hükümde toplamaktadır:[54] Allah'a imân, (2) Nübüvvete imân-ki melekler ve kitâplara imânı da içine alır-, (3) Âhirete imân.

Resûlullah (s.a.s), bu esaslara inanan kimsenin, Müslüman olarak, bu dînin nimetlerinden faydalanacağını ve mü'min olacağını; birini veya tamamını inkâr edenin de, ne mü'min, ne de müslim sayılacağını bildirmiştir. Nitekim Sünnet Ehli'nin fakîhleri ve kelâmcılarının büyük çoğunluğu, «dîne ait olduğu zarûrî olarak bilinen şeylerin" dışında, itikâdî ihtilâflar yüzünden fırkaların tekfîr olunamayacağı hususunda ittifak halindedirler.

«Dîne ait olduğu zarûrî olarak bilinen», yani inanç konusu yapılan bir meselenin şu iki şartı taşıması icâb eder:

1) Kur'ân-ı Kerîm'in açık ve te'vîle ihtimal tanımayan âyetlerinin, bu meseleye imân etmenin şart olduğu hakkında tam bir ittifak halinde bulunması;

54) Faysalu't-Tefrika (Mısır, 1325/1907), 15.

2) Müslümanların, İslâmiyetin başlangıcından bugüne kadar, bu meseleyi kabul hususunda birleşmiş olmaları.

Kısaca, «Doğru yol»un esaslarına inanmak şartıyla, Müslümanların, bu esasları anlayış şekilleri, yani Müslümanlar, Allah'ın sıfatlarını nasıl anlamışlardır? Allah'ın sıfatları Zâtının gayrı mıdır, yoksa aynı mıdır? Kur'ân yaratılmış mıdır? Kulların fiillerini yaratan Allah mıdır, yoksa bizzat kendileri midir? Hz. Muhammed (s.a.s)'in şefâati var mıdır? Hesâb, mîzan, haşr, cennet ve cehennem ile nîmet ve azâbları ebedî mi, yoksa fâni mi? olacağı v.s. gibi hususları Müslümanların nasıl anladıkları ve bu hususlardaki değişik açıklamaları, İslâm akîdesinin köküne ve özüne dâhil değildir. Onun için, bu anlayışlardan herhangi birini kabul etmemek veya beğenmemekle, inanç esaslarının özüne bir zarar gelmez. Bu veya şu açıklamayı benimseyerek, kendi anlayışına göre bir açıklamada bulunan kimse veya zümre, iyi niyetli ve bu konudaki delilleri Kur'ân'a dayalı, kuvvetli ve tutarlı olduğu müddetçe, ne kâfir, ne de İslâm çemberinin dışına çıkmış sayılır. İşte sözkonusu hadîsin gösterdiği uzak hedeflerden biri de bu olabilir. Zaten beşer hayatı devam ettiği sürece, fikirler sınırlandırılamaz, düşünceler dondurulamaz.

İslâm Mezhepleri Târihi kaynakları hakkındaki bu sınırlı, kısa ve genel bakıştan sonra, tercümesini sunduğumuz eserin yazarı ve eserinin özelliklerine geçebiliriz.

Ebû Mansûr el-Bağdâdî:

«Büyük İmâm», «Üstâd», «Kelâmcıların Hücceti» gibi ünvanlarla anılan **Ebu Mansûr Abdulkaahir b.Tâhir b.Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî**, el-Kutbî'ye göre[55] Bağdat'da doğmuş ve orada yetişmiştir. Babası, tahsili için, onu Horasan'a, Nişâpûr'a götürmüş ve orada yerleşmiştir. Abdulkaahir, onyedi ayrı ilim dalında hocalık yapacak derecede iyi yetişmişti. Özellikle fıkıh ve usûlü, aritmetik, ferâiz ve kelâmda mâhirdi. Aynı zamanda «nahv" ve şiirde de ârifdi. Üstelik zengindi de. Horasan'daki bilginlerin çoğu onun talebesi olmuştu. Türkmen isyânına kadar Nişâpûr'da kalmış; oradan İsferâin'e geçmiş ve ölünceye kadar da burada oturmuştur. İsferâin'de, hocası Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İsferâinî'den «usûlu'd-dîn» okumuştur. Hocasının ölümü üzerine, senelerce, onun Mescid-i Ukayl'deki yerine geçip derslerini devam ettirmiştir. 429/1037 yılında İsferâin'de vefat etmiş[56] ve hocasının kabrinin yanına defnedilmiştir[57].

55) Fevâtu'l-Vefeyât, (Mısır, 1951), 1/613.
56) el-Kutbî'ye göre ölüm târihi 420'dir. Bk.: Fevâtu'l-Vefeyât, 614.
57) Hayatı hakkında bk.: el-Kutbî, Fevâtu'l-Vefeyât. 1/613-5; İbn Hallikân, Vefeyâtu'l-A'yân (Kahire, 1367), 2/372-3; es-Subkî, Tabâkâtu'ş-Şâfi'yye, (Kahire, 1324), 3/238-42; İbn 'Asâkir, Tebyinu Kizbi'l-Mufteri, (Dımeşk, 1347), 253-4; Brockelmann, Geschichte der Arabischen Literature (GAL), 1/385, Supplementband (Supp.), 1/666-7; A.S. Tritton, Encylopaedia of Islam (New Ed.), 1/909.

Kaynaklar, Ebû Mansûr el-Bağdâdî'nin birçok eserinden söz etmektedirler. El-Kutbî, onun 17 eserinin adını verir[58]. Es-Subkî ise, onun 15 eserini aşağıdaki şekilde sıralar[59]. Ancak Yusuf Ziya (Yörükan), bu iki yazarın bildirdiklerinin dışında, el-Bağdâdî'nin «**Kitâbu't-Tevârîh**» adlı bir eserinden söz eder. Ona göre, bu eserin el-Bağdâdî'ye ait olduğu hususu, Köprülü Kütüphanesi'nde 857 ve 858 numaralarda kayıtlı eş-Şehrestânî'nin «**el-Milel ve'n-Nihal**»inin sonundaki, «Büyük İmâm Ebû Mansûr Abdulkaahir b. Tâhir el-Bağdâdî'nin Kitâbu't-Tevârih'inden Ondördüncü Asıl» başlığı ile görülen bir makâleden anlaşılmaktadır[60].

Eserleri:

1. Kitâbu't-Tefsîr. Bu eserin Brockelmann'a göre adı, «**Kitâbu Tefsîri Esmâ-illahi'l-Husnâ**»dır. British Museum Or. 7547 numarada kayıtlıdır. (Bk.: Supp. 1/667). El-Kutbî ise, «**Tefsîru'l-Kur'ân**» şeklinde nakleder.

2. Kitâbu Fadâihi'l-Mu'tezile, Supp'da, «**Fadâihu'l-Kaderiyye**» (Bk.: Supp., 1/667).

3. Kitâbu Fadâihi'l-Kerrâmiyye.

4. Kitâbu'l-Fasl fî-Usûli'l-Fıkh. El-Kutbî'de isim, «**et-Tahsîl fî-Usûli'l-Fıkh**»dır.

5. Kitâbu't-Tafdîli'l-Fakîri's-Sâbir 'ale'l-Ğaniyyi'ş-Şâkir.

6. Kitâbu Te'vîli Muteşâbihi'l-Ahbâr, Brockelmann'a göre, bu eserin adı, «**Te'vîlu'l-Muteşâbihât fî'l-Ahbâr ve'l-Âyât**»tır. Aligarh, 95'de kayıtlıdır. (Bk.: Supp. 1/667).

7. Kitâbu Nefyi Halkı'l-Kurân.

8. Kitâbu's-Sıfât.

9. Kitâbu İbtâli'l-Kavl fî't-Tevellud.

10. Kitâbu'l-Meâd fî-Mevârîsi'l-'İbâd.

11. Kitâbu Bulûği'l-Medâ fî-Usûli'l-Hudâ.

12. Kitâbu't-Tekmile fî'l-Hisâb. Supp. 1/667'ye göre, Lâleli Kütüphanesi 2708 numaradadır. (Ayr. bk.: Keşfu'z-Zunûn, 1/471).

13. Kitâbu'l-İmân ve Usûluhu. Bu kitap, büyük bir ihtimalle, el-Bağdâdî'nin meşhur «**Kitâbu Usûli'd-Dîn**» adlı eseri olmalıdır. **Usûlu'd-Dîn**, Cârullah Kütüphanesi 2076 numarada kayıtlı yegâne nüshasına dayanılarak, 1928 yılında İstanbul'da neşrolunmuştur. Bilginin ve yaratılışın tabiatı ile başlayıp marifetullah, Allah'ın sıfatları ve öteki kelâm meseleleri hakkında sağlam bilgiler veren sistematik bir eserdir. Ayrıca muhtelif fır-

58) Bk.: Fevâtu'l-Vefeyât, 615.
59) es-Subkî, Tabâkâtu'ş-Şâfi'iyye, 3/239.
60) Bk.: Yusuf Ziya, Şehristânî, Dâru'l-Funûn İlâhiyat Fak. Mec., Sayı, 5-6, s. 190, 9.2.

kaların her mesele hakkındaki görüşlerini de oldukça tarafsız bir şekilde verir. Bu arada Ehl-i Sünnet'in üzerinde birleştiği ve ayrıldığı hususlara da işaret edilir.

14. Kitâbu'l-Milel ve'n-Nihal[61]. Tritton'un[62] kayıp olduğunu söylediği bu eser, gerek Brockelmann[63] ve gerek Muhammed Zâhid el-Kevserî[64] tarafından mevcut olarak gösterilmektedir. Brockelmann, eserin Âşir Efendi Kütüphanesi 555 numarada kayıtlı olduğunu söylerken, Zâhidu'l-Kevserî, buna bir de Bağdat Evkaf Kütüphanesindeki bir nüshayı daha ekler[65]. Nitekim Dr. Albert Nasrî Nâdir, el-Bağdâdî'nin bu eserini, Bağdad Evkaf Kütüphanesi 6819 numarada kayıtlı nüshasına dayanarak ve yazarın «**el-Fark Beyne'l-Fırak**» adlı eseriyle karşılaştırmak suretiyle neşretmiştir[66]. (127) varaklık bu eser, maalesef baş tarafından noksandır ve (39 b)'de Keysâniyye ile başlamaktadır. Dr. Nâdir'in de, esere yazdığı uzun Önsöz'de işaret ettiği[67] ve bizzat el-Bağdâdî'nin «**el-Fark**»da zaman zaman belirttiği gibi, «**Kitâbu'l-Milel ve'n-Nihal**», «**el-Fark Beyne'l-Fırak**»dan önce yazılmış bir eserdir. Bu sebepten, «**el-Milel**»de sözkonusu edilmemiş birtakım mesele ve konular, «**el-Fark**»a eklenmiştir. Başka bir ifade ile «**el-Fark**»a, «**el-Milel**»in yeniden gözden geçirilmiş ve yeni bazı bölümler ilâve edilmiş şeklidir, diyebiliriz. Nitekim «**el-Milel**»de, «İslâm'a Nisbet Edildikleri Halde İslâm'dan Olmayan Fırkalar» ve «Ehl-i Sünnet'in Faziletleri» vs. gibi bölümler yoktur. Ayrıca fırkalar oldukça muhtasar bir şekilde ele alınmıştır.

«**El-Milel**»deki bölümler şöylece sıralanabilir: Keysâniyye (s.47), Kaderiyye-Mu'tezile (s.82), Murcie (s.138), Neccâriyye (s.142), Cehmiyye (s. 145) ve Sünnet ve Cemâat Ehlinin Kurtuluşunun Tahkîki (s.154-159).

Dr.Nâdir'in neşrettiği bu eserle, Âşir Efendi Kütüphanesi 555 numarada kayıtlı olduğu söylenen nüshanın karşılaştırılması herhalde isabetli bir iş olur.

15. Kitâbu'l-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânu'l-Fırkati'n-Nâciyeti Minhum.

Ebû Mansûr Abdulkaahir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî'nin bu meşhur ve önemli eserinin, bugüne kadar üç tahkikli neşri yapılmış, bir de tahkiksiz olarak basılmıştır. Bunlar:

a) Muhammed Bedr neşri (Matba'atu'l-Maârif-Kahire, 1328/1910). Bu neşir, Berlin Konig. Kütüphanesi 2800 numarada kayıtlı bir nüshaya dayanılarak yapılmıştır[68].

b) Eş-Şeyh Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî neşri (Neşru-s-Sakaafeti'l-İslâmiyye yay.-Kahire, 1367/1948). Bu neşir, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin soyundan Çelebi Zâde'den alınmış yazma nüshaya dayanılarak yapılmış ve Berlin nüshasında bulunmayan Beşinci Kısmın Beşinci ve müteakip bölümleri ilâve edilerek eser tamamlanmıştır.

c) Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd neşri (Matba'atu'l-Medenî-Kahire, 1964 ?). Öyle görünüyor ki, M.M.Abdulhamîd, bu neşrini yazma nüshalara değil, M.Bedr ve Zâhidu'l-Kevserî'nin neşirlerine dayanarak yapmıştır. Maamafih eserde, ciddî bir kaç tashîhde bulunmuş ve değerli notlar ilâve etmiştir.

Biz, tercümemizde, daha iyi ve yeni bir neşir olmasına rağmen M.M. Abdulhamîd'in değil de, daha tam ve belli bir yazmaya istinad ettiği için, el-Kevserî'yi esas aldık; ama gerektiğinde Abdulhamîd'in tashîh ve notlarına da başvurduk.

d) Eserin tahkiksiz yeni bir basımı da şudur: «**El-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânu'l-Fırkati'n-Nâciyeti Minhum**. (Dâru'l-Âfâkı'l-Cedîde yay.), Beyrut, 1393/1973)»

Bu arada «**El-Fark Beyne'l-Fırak**», iki ayrı cild halinde İngilizce'ye de çevrilmiştir.

Birinci cild: Kate Chambers Seelye, **Moslem Schismes and Sects** (Al-Fark Bain al-Fırak), Part. I. New York 1919.

Seelye, uzunca bir Önsöz ve birtakım notlar koymasına rağmen, maalesef oldukça bozuk ve hatâlı bir tercüme yapmıştır. Biz tercümemizde, bu yanlışlara işaret etmek istemiştik; ama bunlar o kadar fazla oldu ki, sonunda bundan vazgeçtik. Seelye'nin bu tercümesi, «**el-Fark**»ın başından Murcie'ye kadar devam etmektedir.

İkinci cild: Abraham S. Halkın (Ph. D.), **Moslem Schismes and Sects** (Al-Fark Bain al-Fırak), Part, II, Tel-Aviv, 1935.

Halkın Seelye'ye göre daha sağlam bir tercüme yapmış ve esere güzel ve faydalı notlar ilave etmiştir. Halkın'ın tercümesinde, Beşinci Kısmın Beşinci ve müteakib bölümleri yoktur. Murcie'den başlayıp, Beşinci Kısmın Dördüncü Bölümü ile bitmektedir.

Öte yandan «**el-Fark**», Abdurrezzâk b. Rızkıllah b. Ebî Bekr b. Halef er-Res'anî (647/1249) tarafından «**Muhtasar Kitâbi'l-Fark Beyne'l-Fırak**» başlığı ile ihtisar olunmuştur. Eser, Şam Zâhiriyye Kütüphanesi'nde 62/37

61) Keşfu'z-Zunûn, 2/1820.
62) Encyclopadeia of Islam (New Ed.), 1/909.
63) Supp., 1/667.
64) el-Fark Beyne'l-Fırak, s. 65, n.1.
65) Aynı eser, aynı yer.
66) Beyrut, 1970.
67) s. 42.
68) Krş.: GAL., 1/385.

numarada kayıtlı yazma nüshaya dayanarak Philippe Hitti tarafından neşrolunmuştur (Matba'atu'l-Hilâl-Mısır, 1924).

Bu sahanın kendinden sonraki eserlerine büyük ölçüde tesir eden «**el-Fark Beyne'l-Fırak**», yazarının ifadesiyle, Hz. Peygamber (s.as.)'in, Ümmet'in 73 fırkaya ayrılacağını bildiren hadîsini açıklayıp doğrulamak ve "Sapık Fırkalar» ile «Kurtuluşa Eren Fırka (Fırka-i Nâciye)»nın farklarını göstermek ihtiyacından doğmuştur. Esasen koyu bir Sünnî olan el-Bağdâdî'nin, eseri yazmaktaki gayesi, Üçüncü ve Dördüncü Kısımlarda ele alınan ve yazara göre 72 fırka olduğu söylenen; ama aslında bu sayıyı çok çok aşan sapık fırkaları reddetmek ve «Kurtuluşa Eren Fırka (Fırka-i Nâciye)»nın, ancak Sünnet ve Cemâat Ehli olduğunu isbat etmektir.

El-Bağdâdî, eserini yazarken, diğer Milel ve Nihal kitaplarında görüldüğü gibi, mezheplerin doğuşu ve gelişmesinde târihî, siyâsî ve diğer şartlar ve sebeplere aldırış etmemiş, mezhebi vücuda getiren şeyin, bir şahıs veya şahıslar olduğu esasından hareket ederek, önce şahsı, sonra da görüşlerini incelemiştir. Görüşleri anlatırken de, muhaliflere sert dille hücum edilmiş; tahkîr edici sözler kullanmaktan çekinilmemiştir.

Tercümemizde, bu üslûb hususiyetlerini, mümkün olduğu kadar intikal ettirmeye çalıştık.

Ayrıca esas aldığımız Zâhidu'l-Kevserî'nin metninin sahife numaralarını, tercümede sahife kenarında gösterdik. Şahısların ölüm tarihleri yanına milâdî karşılıklarını, söz gelişi (429/1037) şeklinde belirttik. Arapça metinde, fırkalar numaralanmamıştır. Bunları numaralayıp başlık veya ara başlıklar halinde yazdık. Ancak fırkaların başlangıcında, el-Bağdâdî tarafından verilen sıralama ile açıklamadaki sıralama sayı bakımından farklılık gösterdiği için, biz de bu farklılıklara uyduk.

Tercümenin ifadesinde kitabın, «73 fırka hadîsi» istikametindeki Mezhepler Târihi geleneğinin en kesin çizgilerle belirlendiği bir kaynak eser olduğu gözönünde tutularak, Türkçe'den imkân nisbetinde fedakârlık etmeksizin metnin aynen tercümesini vermeye çalıştık. Muğlak bazı noktalar veya cümlelere, parantez içinde açıklayıcı sözler ekledik. Esasen Ehl-i Sünnet dünyasındaki önemi, yazarının koyu bir Sünnî oluşu bakımından fevkalâde büyük olan bu kaynak eseri Türkçe'ye kazandırırken ana düşüncemiz şu olmuştur:

İlâhiyat Fakültesi İslâm Mezhepleri Târihi Kürsüsü olarak, gerek talebelerimizi, gerek dinî kültür meselelerine alâka duyan ve bu hususta ciddî eserlere ihtiyaç duyan kitleleri, doğrudan doğruya kaynaklarla başbaşa bırakmanın en sâlim ve isabetli iş olduğuna inanmaktayız; çünkü en az ikiyüz yıldan fazla bir zamandan beri, dinî, temel prensiplerin ışığı altında tefsir edecek ve yeniden kuracak ciddî çalışmalar yerine birtakım tekrarlar yapılır olmuştu. Oysa dînin, ilk devirlerdeki canlı ve aktif hüviyetine kavuşturulması, cemiyet bünyesi içinde çağdaş ihtiyaçlara cevap verecek sağlam bilgi ve anlayışla mücehhez kılınması, yine dînin ve hitâbettiği kitlelerin zaruret duyduğu bir ihtiyaçtır.

Dînin terkipçi ve aslî hüviyetine kavuşturulması, herşeyden önce dînin ana kaynaklarına gidilerek sağlanabilir. Bu, hem bu konularla ilgili olanları kaynakların henüz kabuklaştırılmamış özleri ile temasa geçirmek ve hem de yüzyıllar boyu târihî, ictimâî ve bilhassa siyâsî olayların, dîn ilimlerinde yaptığı değişme ve gelişmeleri veya gerilemeleri göstermek bakımından yapılması icâb eden bir iştir. Öte yandan bu nevîden çalışmalar, muhtelif mezheb ve fırkalar halinde zümreleşmiş toplulukların aslî hüviyetlerini hem tanımak, hem de kendilerine tanıtmak bakımından fevkalâde faydalıdır; çünkü herhangi bir fırkaya mensup bir kimsenin, ne kadar tarafsız ve ilmî zihniyete sâhip olmaya çalışsa da, başka bir fırkayı, o fırkanın kendini gördüğü şekilde göstermesi, hattâ görüşlerini olduğu gibi aktarabilmesi mümkün değildir. Bu sebepten bilhassa siyâsî ve itikâdî mezhep ve fırkaları, kendi eserlerinden tanımak ve öğrenmek, bu zümreler hakkında tesir altında kalmaksızın bir hükme varabilmek imkânını sağlar.

İşte bu yoldaki ilk adım, elinizdeki, Ehl-i Sünnet'in yılmaz bir müdafîi olan **İmâm Ebû Mansûr Abdulkaahir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî** (429/1037)'nin «**el-Fark Beyne'l-Fırak**» adlı meşhur ve kıymetli eserinin; ikinci adım da Şiî-İmâmiyye fırkasınca «Dört Büyük Eser» (el-Kutubu'l-Erba'a)'den birinin yazarı ve «**Şeyh Sadûk**» lâkabıyla meşhur olan «**İmâm Ebû Câfer Muhammed b. Bâbeveyh el-Kummî** (381/991)'nin «**Risâletu'l-İ'tikadâti'l-İmâmiyye**» adlı[69]. küçük, fakat önemli kitabının Türkçe'ye çevrilmesiyle atılmıştır. Allah imkân verirse, İslâm Mezhepleri Târihi Kürsüsü olarak diğer kaynak eserlerin, aynı şekilde Türkçe'ye kazandırılması işine devam edilecektir.

Ve tevfik Allah'tandır.

Ethem RUHİ FIĞLALI

69) Bu tercümemiz, İlâhiyat Fakültesi Yayınları arasında çıkmıştır. Ebû Câfer Muhammed b. Ali b.-Bâbeveyh el-Kummî «Şeyh Sadûk», Risâletu'l-İ'tikadâti'l-İmâmiyye (Şiî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları), Önsöz ve Notlarla Çeviren: Doç. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı, (A.Ü. İlâhiyat Fakültesi Yayınları No. 141), Ankara, 1978.

GİRİŞ

8 BİSMİLLAHİRRAHMÂNİRRAHÎM

"Rabbim! Kolaylaştır, güçleştirme!..»

Hamd, yaratılmışları yaratan ve var eden, hakkı ortaya çıkaran ve ayakta tutan Allah'adır. O, hakkı hakka inanan için bir zırh ve hakka dayanan için bir hayat kaynağı; bâtılı da onu isteyenler için bir günah ve bâtıla uyanlar için aşağılık sebebi kılmıştır. Salât ve selâm, safların en safı ve yol gösterenlerin biricik örneği Muhammed'e ve âlemin seçilmişleri ve hidâyetin ışık kaynağı olan yakınlarına olsun...

*

Bana, -Allah isteğinizden dolayı sizi mes'ûd eylesin- Ümmet'in yetmiş üç fırkaya ayrılacağına, bunlardan birinin kurtuluşa erip yüce cennete, ötekilerinin de aşırılığa saparak derin bir çukur ve kızgın bir ateşe girecekleri hakkındaki, Nebî'nin, -Allah'ın salât ve selâmı ona olsun- **Me'sûr** hadîsinin açıklamasını soruyorsunuz. Benden, varlığından dolayı ayağın sürçmediği ve ondan iyiliğin ayrılmadığı kurtuluşa ermiş fırka ile; zulmün karanlığını nûr, hakka inancı temelli yok oluş olarak gören, sonsuz ateşe gidecek ve Allah'tan başka bir yardımcı bulamayacak olan sapık fırkalar arasındaki farkı göstermemi istiyorsunuz.

Ben de, bunun üzerine, sağlam dinin ve doğru yolun ortaya çıkarılması ve bu yolun, sapık yollar ve bozulmuş görüşlerden ayırt edilmesi hakkındaki dileğinizin yerine getirilmesini gerekli gördüm. Böylece, helâk olacak da, hayat bulacak da, ya bu açık delillerle yok olacak, ya da onlarla hayat bulacaktır. İsteğinizin cevabını da bu kitapta topladım ve onun içindekileri şöylece beş kısma ayırdım:

I) Ümmet'in yetmiş üç fırkaya ayrılacağına dair **me'sûr** hadîsin açıklanması hakkındaki kısım;

II) Ümmet'in fırkalarının ve onlardan olmayanlarının topluca açıklanması hakkındaki kısım;

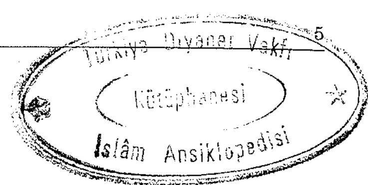
III) Sapık fırkalardan herbirinin sapıklıkları hakkındaki kısım;

IV) İslâm'a mensub olmadığı halde, ona nisbet edilen fırkaların açıklanması hakkındaki kısım;

V) Kurtuluşa eren fırka (el-Fırkatu'n-Nâciye) ve bu fırkanın kurtuluşa erişmesinin incelenmesi ile İslâm dininin güzelliklerinin açıklanması hakkındaki kısım.

İşte bunlar, bu kitabın toplüca kısımlarıdır. Bunlarden herbirinde, inşâallah, gerekli açıklamalarda bulunacağız.

BİRİNCİ KISIM

BİRİNCİ KISIM

ÜMMET'İN AYRILIĞA DÜŞMESİ HAKKINDAKİ ME'SÛR HADÎSİN AÇIKLANMASI 9

(1) Bize, Ebû Sehl Bişr b. Ahmed b. Bişr el-İsferâinî[1] haber verdi ve dedi: Bize, Abdullah b. Nâciye[2] haber verdi, dedi ki: Bize, Vehb b. Bakıyye[3], Hâlid b. Abdillah'dan[4], o Muhammed b. Amr'dan[5], o Ebû Seleme'den[6] naklen Ebû Hureyre'nin[7] şöyle dediğini bildirdi: Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Allah'ın Resûlü dedi ki: **«Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrıldılar. Hıristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır.»**

(2) Bize, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Ziyâd es-Simmezî[8] -ki adl sâhibi ve sikadır- haber verdi ve dedi ki: Bize, Ahmed b. el-Hasan b. Abdilcebbâr[9] haber verdi ve dedi: Bize el-Heysem b. Hârice[10] 10
haber verdi ve dedi: Bize, İsmâîl b. 'Ayyâş[11], Abdurrahmân b. Ziyâd b.

---

1) Ebû Sehl Bişr b. Ahmed b. Bişr el-İsferâînî: Muhaddis, Şevval 370/Nisan 981 tarihinde vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 2/355; **Şezerât**, 3/71. Kevserî, «Bişr b. Ahmed b. Beşşâr» şeklinde verir.

2) Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Nâciye: Hâfızdır. Aslen Berberî'dir. el-Bağdâdî künyelidir. **«el-Musnedu'l-Kebîr»** sahibidir. 301/913-4 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 2/119; **Şezerât**, 2/235.

3) Vehb b. Bakıyye el-Vâsıtî: Vehbân da denir. Müslim'in ricâlindendir. 239/853-4 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/421; **Şezerât**, 2/92.

4) Hâlid b. Abdillah el-Vâsıtî et-Tahhân: Hafızdır. Sikadır. 179/795 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/271; **Şezerât**, 1/292.

5) Muhammed b. Amr b. Alkame b. Vakkâs el-Leysî el-Medenî: 145/762 tarihinde vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 2/205; **Şezerât**,1/217.

6) Ebû Seleme b. Abdirrahmân b. 'Avf ez-Zuhrî el-Medenî: Büyük imamlardan biridir. 94/712-3 yılında vefat etmiştir. 104/722-3 tarihinde öldüğü de söylenir. Bk.: **'İber**, 1/112; **Şezerât**,1/105.

7) Ebû Hureyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî: En çok hadîs rivâyet eden sahabi; 57/676-7 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/63; **Şezerât**, 1/105.

8) Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Ziyâd es-Simmezî en-Nisâbûrî: 366/976-7 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 2/342; **Şezerât**, 3/56.

9) Ebû Abdillah Ahmed b. el-Hasan b. Abdilcebbâr: Bağdadlı sufîdir. Sikadır. 306/918-9 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 2/121; **Şezerât**, 2/247.

10) Ebû Muhammed el-Heysem b. Hârice el-Horasânî: Mâlik el-Leys'den dinlemiştir. Buharî ve Neseî ondan rivâyetlerde bulunmuşlardır. Zilhicce 227/Eylül 842 yılında Bağdad'da vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/421; **Şezerât**, 2/92.

11) Ebû 'Utbe İsmâîl b. 'Ayyâş el-'Ansî: Şam muhaddislerindendir ve Hıms müftisidir. Sikadır. 181/797 yılında ölmüştür. Bk.: **'İber**, 1/279; **Şezerât**, 1/294-5.

En'am'dan[12], o Abdullah b. Yezîd'den[13] naklen Abdullah b. Amr'ın[14] şöyle söylediğini bildirdi: Allah'ın salât ve selâmı ona olsun, Allah'ın Resûlü dedi ki: **«İsrâil oğullarının başına gelen şey, ümmetimin de başına gelecektir. İsrâil oğulları yetmiş iki fırkaya ayrıldı; ümmetim de onlardan bir fazlasıyla yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır ve biri dışında diğerleri cehenneme gidecektir. Dediler ki: 'Ey Allah'ın Resûlü! Ateşten kurtulacak bu fırka hangisidir?' O, 'Benim ve ashabımın üzerinde bulunduğu fırkadır' buyurdu.».**

(3) Bize, el-Kâdî Ebû Muhammed Abdullah b. Ömer el-Mâlikî[15] haber verdi ve dedi ki: Bize, babam babasından naklederek dedi ki: Bize el-Velîd b. Muslim[16] haber verdi ve dedi ki: Bize, el-Evzâ'î[17] haber verdi ve dedi ki: Bize Katâde[18], Enes'den[19] naklen Nebî'nin -Allah'ın salât ve selâmı ona olsun- şöyle buyurduğunu haber verdi: **«İsrâil oğulları yetmiş bir fırkaya ayrıldı. Ümmetim ise yetmiş iki fırkaya ayrılacaktır; biri dışında hepsi cehennemdedir. Bu tek fırka da Cemâat'tır.»**

Abdulkaahir der ki: Ümmet'in bölünmesi ile ilgili hadîs'in birçok is-
11 nâdı vardır[20]. Bu hadîsi, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'den Enes b. Mâlik, Ebû Hureyre, Ebû'd-Derdâ[21], Câbir[22], Ebû Saîd el-Hudrî[23],

12) Abdurrahman b. Ziyâd b. En'am eş-Şa'banî el-İfrikî: Afrika kadılarındandır. Hadîste çok sağlam değildir. 156/772-3 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/225; **Şezerât**, 1/156.
13) Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Yezîd: Afrika'da 100/718-9 yılında vefat etmiştir. Bk.: Kevserî, 10, n.3.
14) Abdullah b. Amr b. el-Âs: Sahabidir. Babası Amr b. el-Âs'dan önce müslüman olmuş ve babasını, fitnelere karıştığı için kınamıştır. 65/684-5 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/72; **Şezerât**, 1/73.
15) Kitabımızın yazarı Abdulkaahir'in şeyhlerindendir. Bk. Kevserî, 10, n. 5.
16) Ebû'l-Abbâd el-Velîd b. Muslim: Şam muhaddislerindendir. Bir çok eseri vardır. 194/809-10yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/319.
17) Ebû Amr Abdurrahmân b. Amr el-Evzai: Şamlıların imamıdır. Fakihdir. 157/773-4 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/227; **Şezerât**, 1/241.
18) el-Hâfız Ebû'l-Hattâb Katade b. Diâme es-Sudusî: Basralıların alimidir. 117/735 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/146; **Şezerât**,1/153-4.
19) Ebû Hamza Enes b. Mâlik en-Nadr el-Ensârî: On yaşında Hz. Peygamber'e takdim edilmiş ve onun hizmetlerine bakmıştır. 90-93/709-712 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/1071; **Şezerât**, 1/100-101.
20) Bu konudaki hadîsler ve isnadları için bk.: Tirmizî, 2/107; İbn Mâce, 2/1321-1322; Ebû Dâvud, 4/197-198; Dârimî, 1/241.
21) Ebû'd-Derdâ' Uveymir b. Zeyd el-Ensârî el-Hazrecî: Bedr gazvesinden sonra müslüman olmuştur. Büyük bir sahabidir. 32/652-3 yılında Şam kadısı iken vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/32; **Şezerât**, 1/39.
22) Câbir b. Abdillah b. Amr b. Harâm es-Sulemî el-Ensârî: Akabe ve Rıdvân bey'atlarında bulunmuştur. Medîne'de 78/697 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/89; **Şezerât**, 1/84.
23) Ebû Saîd el-Hudrî Sa'd b. Mâlik el-Ensârî: Sahabenin fakihlerinden ve önde gelenlerindendir. Hendek ve diğer savaşlara katılmıştır. Rıdvân bey'atinde bulunmuştur. 74/693-4 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/84; **Şezerât**, 1/81.

Ubeyy b. Ka'b[24], Abdullah b. Amr b. el-Âs, Ebû Umâme[25], Vâsile b. el-Eska[26] ve diğerleri gibi, sahabeden birçoğu rivayet etmiştir.

İlk dört halifenin (Hülefâi-Râşidîn), kendilerinden sonra Ümmet'in fırkalara bölüneceğini; bunlardan yalnızca bir fırkanın kurtuluşa ereceğini ve diğerlerinin ise dünyada sapıklığa düşüp âhirette de perişan olacağını söyledikleri rivâyet edilmiştir.

Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'den, Kaderiyye'nin yerilmesi ve onların bu Ümmet'in Mecûsîleri olduğu rivâyet edildi[27]. Yine ondan Kaderiyye ile birlikte Murcie'nin yerilmesi de rivâyet edilmiştir. Ayrıca ondan, Mârika, yani Havâric'in yerilmesi de rivayet edilmiştir.

Sahabenin ileri gelenlerinden Kaderiyye, Murcie, Mârika-Havâric'in yerilmesi rivâyet edilmiştir. Ali -Allah ondan râzı olsun-, onlardan, ez-Zehrâ' diye bilinen hutbesinde söz etmiş ve bu hutbede Nehrevân'da toplanan Hâricilerden uzaklaştığını bildirmiştir.

İslâm'a nisbet edilen **Makaalât** sahiplerinden aklı başında olan herkes bilir ki, Nebî -Allah'ın salât ve selâmı ona olsun- yerilen, yani cehennemlik fırkalardan, dinin aslı üzerinde birleşmekle birlikte fıkhın teferruatı hakkında ayrılığa düşen fıkıhcıların mezheplerini demek istememiştir. Nitekim Müslümanlar, helâl ve haramın fürûu hakkında ikiye ayrılmışlardır:

Birincisi, fıkhın füru'u hakkında bütün müctehidlerin doğruluğuna inananların görüşüdür. Onlara göre, bütün fıkıh mezhepleri doğrudur.

İkincisi üzerinde ihtilâf edilen fer'î hususlardan yalnızca birinin doğru; diğer görüşlerin de, bu hususta yanlışa düşeni sapıklıkla vasıflandırmaksızın yanlış olduğuna inananların görüşüdür.

Şu bir gerçek ki Nebî -salât ve selâm ona olsun-, yerilen fırkalardan söz ederken, kurtuluşa eren fırkaya ancak aşağıdaki konulardan birinde aykırı düşen sapık görüş sâhiplerinin fırkalarını ortaya koymuştu. Bunlar, adâlet ve tevhîd, va'd ve vaîd, kader ve istitâat (yapabilme gücü), hayır ve şerrin takdiri, hidâyet ve dalâlet, irâde ve meşîet, rü'yet ve idrâk.. veya Yüce Al-
lah'ın sıfatları, isimleri ve vasıfları, adâlet ve zulüm (ta'dil ve tecvîr), pey- 12
gamberlik ve şartları ile Re'y ve Hadîs ehlinden olan Sünnet ve Cemâat Ehlî'nin bir esas üzerinde birleştikleri ve Kaderiyye, Havâric, Ravâfız, Neccâriyye, Cehmiyye, Mücessime ve Müşebbihe gibi sapık görüşleri savu-

24) Ebû'l-Munzir Ubeyy b.Ka'b el-Ensârî: Sahabenin kurrâ'larının önde gelenidir. 19, 22/640, 643 verilen vefat tarihlerindendir. Bk.: **'İber**, 1/23, 26; **Şezerât**, 1/31.
25) Ebû Umâme Sudeyy b. Aclân el-Bâhilî: Kendisi Vedâ Haccı'nda otuz yaşında olduğunu söyler. Buna göre 106 yaşında 86/705 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/101; **Şezerât**, 1/96.
26) Vâsile b. el-Eska' el-Leysî: Suffa ashabındandır. Tebük gazvesinde bulunmuştur. 85/704 yılında 98 yaşında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/99; **Şezerât**,1/95.
27) Krş.: İbn Hanbel, 2/86.

İKİNCİ KISIM

İKİNCİ KISIM
ÜMMET'İN FIRKALARA AYRILIŞI

Bu kitabın kısımlarından ikinci kısım, Ümmet'in nasıl yetmiş üç fırkaya ayrıldığını ve topluca İslâm fırkaları (Milletu'l-İslâm) adı altında toplanan fırkaların açıklanmasını ele almaktadır. Bu kısım iki bölümden meydana gelmektedir:

Birincisi, kısaca İslâm fırkaları adıyla anılan çeşitli fırkaların altında yatan fikri açıklamaktadır.

İkincisi de, Ümmet'in nasıl ihtilâf ettiğini ve fırkaların yetmiş üçe ulaşmasını açıklamaktadır.

Her iki bölümün her birinde, gerekli olan şeyleri anlatacağız inşaallah.

BİRİNCİ BÖLÜM
İSLÂM MİLLETİ'NİN ANLAMI

Bu bölüm, çeşitli fırkaların genel adı olarak İslâm fırkalarının (Milletu'l-İslâm) anlamının, ayrıntılara girişmeksizin açıklanması hakkındadır.

İslâm'a bağlı olanlar, kimlere «İslâm Milleti'nden» genel adının verileceği hususunda ayrılığa düşmüşlerdir.

Ebû'l-Kasım el-Ka'bî[1] «**Makalât**»ında şu görüşleri ileri sürmektedir: «İslâm Ümmeti sözü, Muhammed'in –Allah'ın salât ve selâmı ona olsun– peygamberliğini ve onun getirdiklerinin doğruluğunu ikrar eden herkese delâlet eder; bir kimse, bu ikrardan sonra ne derse desin, bir şey olmaz.»

Bazıları da, namazda Kâbe'ye yönelmenin gerekliliğine inanan herkesin «İslâm Ümmeti» olduğunu iddia ettiler.

Horasan mücessimesi olan Kerrâmiye de «İslâm Ümmeti» sözünün, şehâdet kelimesini, yani Allah'dan başka ilâh bulunmadığını ve Muhammed (S.A.S)'in O'nun kulu ve elçisi olduğunu sözle ikrar eden herkesi içine aldığını iddia ettiler ve dediler ki: «Lâilâhe illallah Muhammedun Resûlullah, diyen herkes, gerçekten mü'mindir ve bu konuda, ister samimî olsun, ister küfür ve sapıklığını gizleyerek münâfıklık etsin, İslâm topluluğunun bir üyesidir». Buna dayalı olarak şu iddiada da bulundular: «Allah'ın Resûlü - Allah'ın salât ve selâmı ona olsun- zamanında münafıklar, gerçekten mü'min idiler ve iki yüzlü inançları ve şehâdet kelimesini söylemelerine rağmen imânları Cebrâîl, Mikâîl, peygamberler ve meleklerin imânları gibi idi.»

13 Bu anlayış, el-Ka'bî'nin İslâm Ümmeti'nin açıklanması hakkındaki görüşü ile beraber, Isfahan Yahudilerinden İseviyye[2]. tarafından reddedilmiş-

1) Ebu'l-Kasım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Ka'bî: Mu'tezile'nin bilginlerindendir. Kendilerine «el-Ka'biyye» denen bir topluluğun reisidir. 319/931 yılında ölmüştür. Bk.: **'Iber**, 2/176; **Şezerât**, 2/281; **Mu'tezile**, 88-9.

2) Abbasî halifelerinden el-Mansûr'un (136-158/754-775) çağdaşı olan Ebû İsâ el-İsfahânî el-Yahudi'ye mensup olanlardır. Bk. Kevserî, 13, n. 2.

tir. Çünkü onlar, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun peygamberimiz Muhammed'in peygamberliğini ve getirdiği şeylerin doğruluğunu kabul ve fakat onun, İsrâil oğullarına değil, Araplara gönderilmiş olduğunu iddia ettiler. Ama yine de dediler ki: «Muhammed, Allah'ın Resûlüdür.» Bununla birlikte onlar, İslâm fırkalarından sayılmamaktadır. Yahudi Mûşikâniyye'den birtakım, Mûşikân[3] diye bilinen önderlerinin şöyle söylediğini rivâyet ederler: «Muhammed, Yahudiler dışında Araplar ve diğer insanlara gönderilen Allah'ın elçisidir". Ve yine o, şunu söylemiştir: «Kur'an haktır; Kur'an'ın getirdiği ezan, ikaamet, beş vakit namaz, Ramazan orucu, Kâbe'yi haccetme gibi şeylerin hepsi de haktır; ancak bunlar, Yahudiler değil, Müslümanlar için farz kılınmıştır». Mûşikâniyye'nin bir bölüğü, muhtemelen bu yönde hareket ettiler. Şehâdet kelimesinin "Allah'dan başka ilâh yoktur» (Lâilâhe illallah) ve «Muhammed Allah'ın elçisidir» (Muhammedun Resûlullah) bölümleri ile onun dininin hak olduğunu ikrar ettiler. Ama buna rağmen onlar, İslâm şerîatının kendilerini bağlamadığını söyledikleri için, İslâm Ümmeti'nden değildirler.

«İslâm Ümmeti» adını, namazın Mekke'de bulunan Kâbe'ye doğru kılınması gerektiğini kabul edenler için kullanan bir kimsenin görüşüne gelince... Hicaz fakîhlerinden bir bölüğü, bu görüşü benimsediler; fakat Re'y ashabı (Kıyas ehli) reddettiler. Ebû Hanîfe'den[4] rivâyet edildiğine göre, o da, Kâbe'nin bulunduğu yer hakkında şüpheye düşse bile, namaz için Kâbe'ye yönelmenin gerekliliğini kabul eden kimsenin imânının doğruluğunu söylemiştir. Ama Hadîsciler (Ashâbu'l-Hadîs), namaz için Kâbe'ye yönelmenin gerekliliği hakkında şüpheye düşse bile, namaz için Kâbe'ye yönelmenin gerekliliğini kabul eden kimsenin imânının doğruluğunu söylemiştir. Ama Hadîsciler (ashâbu'l-Hadîs), namaz için Kâbe'ye yönelmenin gerekliliği hakkında imânlarının doğru olmadığını söyledikleri gibi, Kâbe'nin yeri hakkında şüpheye düşenlerin imânlarını da doğru saymazlar.

Bize göre doğru olan görüş şudur: İslâm Ümmeti, âlemin yaratılmış olduğunu, onu yaratanın birliği ve kıdemini, sıfatlarını, adâletini, hikmetini, O'nun herhangi bir şeye benzediğini reddetmeyi ve Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Muhammed'in peygamberliğini ve onun risâletinin bütün insanları kapladığını, şerîatinin sonsuzluğunu ve getirdiği şeylerin hepsinin doğruluğunu, Kur'ân'ın şerîat hükümlerinin kaynağı ve Kâbe'nin namaz için yönelinmesi gerekli kıble olduğunu kabul ve ikrar eden herkesi içine alır. Bütün bu hususları ikrar eden ve küfre götürebilecek olan herhangi bir bid'ate uymayan herkes **sunnî**'dir, (Allah'ın Birliğine inanan) muvahhiddir.

3) Seelye'ye göre «Şârikâniyye» ve «Şârikân», s. 28. Bu fırka hk. bk.: Şehristânî, 1/217.

4) İmâm A'zâm Ebû Hanife en-Nu'man b. Sâbit b. en-Nu'mân b. Kays b. el-Merzubân: Hanefî mezhebinin imamı. 150/767 yılında vefat etmiştir. Geniş bilgi için ilerde bk.: II. Kısım, II. Bölüm Dipnotları, sıra. 39.

14 Eğer bu sözünü ettiğimiz meselelere, iğrenilecek bir bid'at eklerse, durumuna bakılır: Eğer o, Bâtıniyye veya Beyâniyye veya Muğîriyye veya bütün imamların tanrılıklarına, ya da bir kısım imamların ilâhlıklarına inanan Hattâbiyye'nin bid'atlerine veya hulûl mezheplerine veya tenâsühe inananların fırkalarına veya kızların kızları ve oğulların kızları ile evlenmeyi uygun gören Hâricîlerin Meymûniyye mezhebine veya İbâdiyye'nin, «İslâm şerîati âhir zamanda kaldırılacaktır» diyen Yezîdiyye mezhebine inanırsa veya Kur'ân'ın haram kıldığını helâl sayarsa veya Kur'ân'ın yorumlamaya (te'vîl) ihtiyaç duyulmayacak bir kesinlikle helâl kıldığını haram sayarsa, İslâm Ümmeti'nden değildir ve onun hiçbir değeri de yoktur.

Fakat onun bid'âti, Mu'tezile'nin veya Havâric'in veya Râfıza'nın İmâmiyye kolunun veya Zeydiyye'nin veya Neccâriyye, Cehmiyye, Dırâriyye veya Mücessime'nin bid'atleri cinsinden bir bid'at ise, o kimse bazı bakımlardan İslâm Ümmeti'ndendir; onun Müslüman mezarlığına gömülmesine izin verilir ve Müslümanlarla birlikte savaştığı takdirde, ganimet ve fey'den payını almasına ve mescidde namaz kılmasına engel olunmaz; ama bunlar dışındaki hükümlerde, İslâm Ümmeti'nden sayılmaz, yani ne cenaze namazı kılınır, ne de arkasında namaza durulur; ne kestiği helâl olur, ne de sünnî olan bir kadınla evlenebilir; sünnî bir erkeğin, onların inanışında olan bir kadınla evlenmesi de helâl olmaz.

Allah ondan razı olsun Ali b. Ebî Tâlib, Hariciler hakkında şunu söylemişti: «Üzerimize gerekli olan üç şey vardır: Sizinle savaşı biz başlatmayız; içlerinde Allah'ın adını anmanız için sizleri Allah'ın mescidlerine girmekten alıkoymayız ve bey'atınız devam ettiği sürece, sizlerin ganimetten hisse almanızı yasaklamayız. Ve Allah en iyi Bilen'dir.»

İKİNCİ BÖLÜM
İSLÂM ÜMMETİ'NİN AYRILIĞA DÜŞMESİ

Bu kısmın (İkinci Kısım) bölümlerinden ikincisi, Ümmet'in nasıl ihtilâf ettiği ve fırkaların sayısının yetmiş üçe ulaştığının açıklanması hakkındadır[1].

Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Allah'ın Resûlü'nün vefatı sırasında Müslümanlar, görünüşte inanan, ama yalnızken münafıklık edenler dışında, dînin asıl ve füru'u hakkında tek yol üzerinde idiler.

(1) Onların arasındaki ilk ayrılık, Nebî'nin -selâm ona olsun- vefatında oldu. Onlardan bir kısmı, onun ölmediğini ve Yüce Allah'ın onu, İsâ b. Meryem'in Kendine yüceltişi (ref') gibi yükselttiğini ileri sürdü[2]. Ama Ebû Bekr es-Sıddîk'in onlara, Allah'ın, selâm olsun Resûlü hakkındaki, **«Şüphesiz sen de öleceksin, onlar da ölecekler»**[3] âyetini okuyunca, hepsi de
onun ölümüne inandılar ve böylece bu ayrılık da son buldu. Ayrıca Ebû 15
Bekr dedi ki: «Kim Muhammed'e tapıyorsa, Muhammed ölmüştür; kim Muhammed'in Rabbine tapıyorsa, şüphesiz O, Hayy'dır, ölmez...»[4].

(2) Bundan sonra Nebî'nin -selâm ona olsun- gömüleceği yer hakkında ihtilâf ettiler. Mekkeliler onun, doğduğu, peygamber olarak gönderildiği, kıblesinin, soyunun ve dedesi İsmâîl'in -selâm ona olsun- kabrinin bulunduğu yer oluşundan dolayı Mekke'ye götürülmesini istediler. Medîneliler ise, onun hicret ettiği ve yardımcılarının yurdu oluşundan ötürü Medîne'ye gömülmesini istediler. Diğerleri onun Kutlu Topraklara götürülmesini ve Kudüs'te (Beytu'l-Makdis), dedesi İbrâhîm el-Halîl'in -selâm ona olsun- kabrinin yanına gömülmesini söylediler. Bu anlaşmazlık da Ebû Bekr es-Sıddîk'in, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'den şu hadîsi rivâyet et-

1) Krş.: Eş'arî, 2 vd.; İsferâînî, 11 vd.; Kummî, 2 vd.; **Telbîs**, 18 vd.
2) Krş.: İbn Sa'd, 2/266-270; Şehristânî, 1/23.
3) Zumer (39), 30.
4) Krş.: Taberî, 1/1815.

mesi üzerine son buldu: «**Peygamberler öldükleri yere gömülürler**»[5]. Bunun üzerine o, Medîne'deki odasına gömüldü.

(3) Bundan sonra imâmet konusunda anlaşmazlığa düştüler. Ensâr, Sa'd b. Ubâde el-Hazrecî'ye[6]. bey'at hususunda anlaştılar. Fakat Kureyş, «İmâmet ancak Kureyş'te olur» dedi. Daha sonra Ensâr, kendilerine, Nebî'nin -selâm ona olsun- «**İmamlar Kureyş'tendir**» sözü rivâyet edilince Kureyş'le uyuştu[7]. Ancak bu anlaşmazlık günümüze kadar sürmüştür; çünkü Dırâr veya Havâric, imâmetin Kureyş dışından da olabileceğini söylemiştir.

(4) Bundan sonra Fedek[8] ve salât ve selâm onlara olsun peygamberlerin bıraktıkları miras konusunda anlaşmazlığa düştüler. Sonra Ebû Bekr'in, Nebî'den -salât ve selâm ona olsun- rivâyet ettiği, «**Peygamberler miras bırakmazlar**»[9] hadîsi ile, bu konu çözümlenmiş oldu.

(5) Bundan sonra zekâtın gerekliliğine engel olanlar hakkında anlaşmazlığa düşüldü. Sonra onlarla savaşmanın icâb ettiği hakkında Ebû Bekr'in görüşünde birleştiler.

Sonra peygamberlik tasladığı ve dinden çıktığı zaman Şam'a sürülünceye
16 kadar Tuleyha'nın[10] savaşları ile uğraştılar. Sonra o, Ömer zamanında yeniden İslâm'a döndü ve Sa'd b. Ebî Vakkas[11] ile birlikte Kâdisiyye harbinde bulundu. Bundan sonra Nihâvend savaşında bulundu ve bu savaşta şehîd edilerek öldürüldü.

Bundan sonra yalancı peygamber Museylime'nin[12] savaşı ile, Yüce Al-

5) Bk.: İbn Sa'd, 2/292-4.

6) Ebû Sâbit, Ebû Kays, Ebû'l-Hubâb Sa'd b. Ubâde b. Delîm el-Ensârî el-Hazrecî: Akabe bey'atlarınd ve Bedr'de bulunmuştur. Ailece cömertliği ile meşhurdur. Geceleri Suffa ashabı ile kalırdı. Şam dolaylarında 15 veya 16/636-7 tarihindevefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/19; **Şezerât**, 1/28.

7) Bu toplantı ve bu söz hakkındaki tartışmalar ve değerlendirme için bk.:Fığlalı, Hâriciliğin, **İFD**,XX/221-4.

8) Fedek, Medîne'nin kuzeyinde küçük bir Yahudi köyü idi.Hayber vak'asında Hz. Peygamber'e geçmişti. Onun hayatı boyunca ailesinin ve Benû Hâşim'den muhtaç durumda olanların ihtiyaçları için bir gelir kaynağı olmuştu. Hz. Ebû Bekr tarafından Hz. Fâtıma'ya verilmesi reddedilen Fedek, sonra Hz. Ömer tarafından Ehl-i Beyt'e devrolunmuştur. Bk.: **Mu'cem**, 6/342-5.

9) Bk.: İbn Mâce, 1/81.

10) Tuleyha b. Huveylid el-Esedî: Sahabî iken dinden çıktı ve Hz. Ömer zamanında tekrar samimî bir Müslüman oldu. Nihâvend vak'asında, 21/641-2'de şehid düştü. Bk.: **'İber**, 1/26; **Şezerât**, 1/32.

11) Ebû İshâk Sa'd b. Ebî Vakkâs el-Kureşî: Adı Mâlik b. Vehîb b. Abdimenaf ez-Zuhrî'dir. Sahabenin ileri gelenlerindendir. Irak fâtihidir. Hayatlarında cennetle müjdelenen on kişiden (Aşere-i Mübeşşere) biridir. 55/675 yılında, Medine'de vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/60; **Şezerât**, 1/61.

12) Ebû Sumâme Museylime b. Bukeyr b. Habîb: Hz. Peygamber zamanında peygamberlik iddiasında bulunmuş ve onun tarafından «Kezzâbu'l-Yemâme» (Yemâme yalancısı) lâkabı verilmiştir. 12/633 yılında öldürülmüştür. Bk.: **'İber**, 1/14; **Şezerât**, 1/23.

lah hem onun, hem de yalancı peygamber Secah[13] ve el-Esved b.Zeyd el-'Ansî'nin[14] hakkından gelene kadar, uğraştılar.

Sonra, Yüce Allah haklarından gelene kadar, dinden çıkan diğerlerinin savaşları ile uğraştılar.

Bundan sonra Rum ve Acemlerle savaştılar ve Allah Müslümanlara fetih nasîb etti. Bütün bu işler olurken onlar, adâlet, tevhîd, va'd ve vaîd ve dînin aslı ile ilgili diğer hususlarda hep aynı ve bir görüşte idiler. Onlar yalnızca dedenin mîrasının babadan ve anadan, ya da babadan olan erkek ve kız kardeşlerle beraberliği gibi, fıkhın fer'î meseleleri ile akrabalık, ortaklık, iâde, baba ve anadan veya kızla birlikte babadan veya oğulun kızından mîras hakkı meseleleri ile, benzerleri üzerinde anlaşmazlığa düştüler; ama onların bu konudaki anlaşmazlıkları sapıklık ve fitne doğurmadı. Onlar Ebû Bekr, Ömer ve Osman'ın hilâfetinin altı senesinde bu görüşte idiler.

(6) Bundan sonra, Osman'ın yaptığı işler üzerinde anlaşmazlığa düştüler. Bu iş de, ona zulmedilerek öldürülmesine kadar vardı.

(7) Onun öldürülmesinden sonra, katilleri ve onu yardımsız bırakıp terkedenler hakkında, günümüze kadar süren bir anlaşmazlığa düştüler.

(8) Bundan sonra, Ali ve Cemel Ashabı, Muâviye[15] ve Sıffîn[16] Ashabı, 17
iki Hakem Ebû Mûsâ el-Eş'arî[17] ile Amr b. el-Âs'ın[18] hükümleri hakkında anlaşmazlığa düştüler. Bu da günümüze kadar sürdü.

(9) Sonra, son sahabeler döneminde Ma'bed el-Cuhenî[19], Ğaylân ed-

13) Ummu Sâdır Secâh bintu'l-Hâris b. Suveyd: Peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Museylimetu'l-Kezzâb ile evlenmiştir. Museylime'nin öldürülmesinden sonra Müslüman olduğu söylenir. Bk.: Kevserî, 16, n. 4; Abdulhamid, 17, n. 1.

14) Adı Ayhale b. Ka'b'dır. Hz. Peygamber zamanında peygamberlik iddiasında bulunmuş ve o da ona «Kezzâbu San'a» (San'a yalancısı) lâkabını takmıştır. Bk.: Kevserî, 16, n.5; Abdulhamîd, 17, n. 2.

15) Muâviye b. Ebî Sufyân b. Harb b. Umeyye b. Abdişems b. Abdimenaf: Babası ile birlikte Mekke'nin fethinde müslüman olmuştur. 60/679-80 yılında ölmüştür. Bk.: **'İber**, 1/64; **Şezerât**, 1/65.

16) Sıffîn, Fırat'ın batı kıyısından pek uzakta olmayan, Rakka'nın batısında, Rakka ile Bâlis arasında bir yerdir. Fırat'a doğru sadece bir tek yolun geçtiği bataklık bir arazi ile ayrılmıştır. Bk.: **Mu'cem**, 5/30. Hz. Ali ile Muâviye arasındaki savaşla meşhur olmuştur. Bu savaş hakkında müstakil bir eser, Nasr b. Muzâhîm el-Minkarî (212/827)'nin «**Vak'atu Sıffîn**» (Kahire, 1382)"idir.

17) Ebû Mûsâ Abdullah b. Kays el-Eş'arî: Meşhur bir sahabidir. Hz. Peygamber tarafından Aden'e, Ömer tarafından da Kûfe ve Basra'ya âmil olarak tayin olunmuştur. 44/664 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/52; **Şezerât**, 1/53-4.

18) Ebû Abdillah Amr b. el-Âs b. Vâil b. Hâşim b. Saîd b. Sehm: Hudeybiyye'de müslüman olmuştur. 43/663-4 yılında Mısır'da ölmüştür. Bk.: **'İber**, 1/51; **Şezerât**, 1/53.

19) Ma'bed b. Hâlid el-Cuhenî el-Basrî: Kader hakkında ilk konuşandır. Haccâc tarafından 80/699 yılında öldürülmüştür. Bk.: **'İber**, 1/92; **Şezerât**, 1/88.

Dımeşkî[20], el-Ca'd b. Dirhem'in[21] görüşlerinden dolayı kader ve istitâat konularında Kaderiyye anlaşmazlığı doğdu. Abdullah b. Ömer[22], Câbir b. Abdillah, Ebû Hureyre, İbn Abbâs[23], Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ebî Evfâ[24] Ukbe b. Âmir el-Cuhenî[25] ve çağdaşları gibi son sahabiler, onlardan uzaklaştılar (teberrî) ve kendilerinden sonrakilere, Kaderiyye'ye selâm vermemelerini, cenaze namazlarını kılmamalarını ve hastalarını ziyâret etmemelerini tavsiye ettiler.

(10) Bundan sonra Hâricîler, kendi aralarında anlaşmazlığa düştüler ve her biri ötekilerini suçlayan yirmi fırkaya ayrıldılar.

18 (11) Sonra el-Hasan el-Basrî[26] zamanında kader ve «iki yer arasında bir yer» (el-Menziletu beyne'l-Menzileteyn) konularında Vâsıl b. Atâ'nın[27] anlaşmazlığı doğdu. Sonra ona, bid'atiyle Amr b. Ubeyd b. Bâb[28] da katıldı. El-Hasan, her ikisini de meclisinden uzaklaştırdı. Böylece bu ikisi, Basra mescidinin sütunlarından birinin dibine çekildiler (ve orada yer tuttular). Bunların ikisine, İslâm Ümmeti'nden olan fâsıkın ne mü'min, ne de kâfir olduğu şeklindeki iddialarıyla Ümmet'ten ayrıldıkları için «Mu'tezile» dendi.

(12) Râfıza'ya gelince, bunlardan Sebeiyye, bid'atlerini, Allah ondan râzı olsun Ali zamanında ortaya koydular. Onlardan bir kısmı, Ali hakkında, "Sen ilâhsın" dediler. Bunun üzerine Ali, onlardan bir takımını yaktırdı ve İbn Sebe'yi[29] Medâin dolaylarına sürdü. Ali'ye ilâh dedikleri için, bu fırka, İslâm Ümmeti'nin fırkalarından değildir.

---

20) Ebû Mervân Ğaylân b. Muslim ed-Dımeşkî: Kader hakkında görüşünü Ma'bed el-Cuhenî'den almıştır. Hişâm b. Abdilmelik b. Mervân tarafından öldürülmüştür. Bk.: **Taberî**, 2/1733; **Maârif**, 484, 625; **Mu'tezile**, 25 vd.

21) el-Ca'd b. Dirhem: Kur'an'ın yaratılmış olduğunu söyleyendir. Umeyye oğullarının son meli'lerinden Mervân b. Muhammed el-Ca'dî'nin hocasıdır. Bk.: Kevserî, 17, n. 6; Abdulhamîd, 19, n.2

22) Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb: Sahabenin kurra'larından ve zâhidlerindendir. Sahabeler arasında cereyan eden sürtüşmelere katılmamış ve evinde kalmıştır. 73/74/692-3 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/76; **Şezerât**, 1/75.

23) Ebû'l-Abbâs Abdullah b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib: Büyük fakih, müfessir ve âlimdir. Hz. Peygamber'in amcasının oğludur. Hicretten dört yıl önce doğmuş ve Tâif'de 68 veya 70/687-89 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/76; **Şezerât**, 1/75.

24) Ebû İbrâhîm Abdullah b. Ebî Evfâ el-Eslemî: Hz. Peygamber'in Kûfe'de vefat eden son sahabisidir. 86/705 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/101; **Şezerât**, 1/96.

25) Ukbe b. Âmir b. Abs el-Cuhenî: Sahabenin ileri gelenlerindendir. 58/677-8 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/62; **Şezerât**, 1/64.

26) Ebû Saîd el-Hasan b. Ebi'l-Hasan Yesâr el-Basrî: Babası, Zeyd b. Sâbit el-Ensârî'nin azadlı kölesi (mevlâ)'dir. Âlim ve fakihtir. 110/728-9 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/136; **Şezerât**, 1/136 vd.

27) Vâsıl b. 'Atâ' el-Basrî; Mu'tezile'nin kurucularındandır. «el-Menziletu beyne'l-Menzileteyn» (İki yer arasında bir yer) görüşünü ilk ortaya atandır. 131/748-9 yılında ölmüştür. Bk.: **Şezerât**, 1/183; **Mu'tezile**, 28.

28) Ebû Osmân Amr b. Ubeyd b. Bâb el-Basrî: Zühd ve ibâdet ehlidir. Mu'teziledendir. 142/759-60 yılında Mekke'de ölmüştür. Bk.: **'İber**, 1/193; **Şezerât**, 1/210; **Maârif**, 482-3; **Mu'tezile**, 35.

29) Abdullah b. Sebe' veya İbnu's-Sevdâ', San'alı bir Yahudidir ve annesi siyâhidir. Hz. Osman zamanında müslüman olmuş ve daha sonra müslümanlar arasında fitnelere sebep olan sapık fikirler yaymaya çalışmıştır.Hakkındaki rivâyetin tek kaynağı Taberidir, 1/2942-4. İbn Sebe'nin faaliyetleri ve hakkındaki tereddütler için bk.: Tâ-Hâ Huseyn, **el-Fitnetu'l-Kubrâ**, 1/131-137; Fığlalı, Hâriciliğin..., **İFD**, XX/231-337.

Râfıza, Allah ondan râzı olsun Ali devrinden sonra dört kısma ayrıldı: Zeydiyye[30], İmâmiyye, Keysâniyye ve Ğulât (Aşırılar). Zeydiyye, İmâmiyye ve Ğulât, herbiri diğerlerini küfürle suçlamak suretiyle aralarında bölündüler. Bunlardan Ğulât'ın, bütün fırkaları, İslâm fırkalarının dışındadır. Zeydiyye ve İmâmiyye fırkaları ise, İslâm topluluğunun fırkalarından sayılır.

(13) Rey dolaylarındaki Neccâriyye de, ez-Za'ferânî'den sonra birbirini suçlayan fırkalara ayrıldılar.

(14) Abdulvâhid b. Ziyâd'ın kızkardeşinin oğlu Bekr'in yüzünden Bekriyye; Dırâr b. Amr'dan Dırâriyye ve Cehm b. Safvân'dan Cehmiyye'nin anlaşmazlıkları doğdu. Cehm, Bekr ve Dırâr'ın çıkışı, Vâsıl b. Atâ'nın sapıklıklarını ortaya koyduğu zaman olmuştur.

(15) (Halîfe) Me'mûn[31] döneminde, Hamdân Kırmıt ve Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh'la Bâtıniyye dâveti[32] başladı. Bâtıniyye, İslâm toplulu- 19
ğu fırkalarından değil, aksine bundan sonra açıklayacağımız üzre Mecûsî fırkalarındandır. Horasan'da, Muhammed b. Tâhir b. Abdillah b. Tâhir[33] döneminde, Mücessime'den olan Kerrâmiye'nin anlaşmazlığı ortaya çıktı.

(16) Râfıza'dan Zeydiyye üç fırkaya ayrıldı. (1) Cârûdiyye, (2) aynı zamanda Cerîriyye de denen Suleymâniyye ve (3) Butriyye. Bu üç fırkanın hepsi de, ayaklandığı sırada Zeyd b. Ali b. el-Huseyn b. Ali b. Ebî Tâlib'in imâmetinde birleştiler. Bu ayaklanma, Hişâm b. Abdilmelik[34] zamanında olmuştur.

(17) Onlardan Keysâniyye pek çok fırkadan meydana gelmekle birlikte, netice itibariyle iki fırka halinde özetlenebilir. Bunlardan biri, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin ölmeyip sağ olduğunu iddia eder ve dönüşünü bekler. İddialarına göre o, Beklenen Mehdî (el-Mehdiyyu'l-Muntazar)'dir.

Onlardan ikinci fırka, onun hayatta iken imam olduğunu, sonra öldüğünü, ölümünden sonra da imâmetin diğerlerine nakledildiğini kabul; ama ondan sonra imâmetin kime geçtiği konusunda ihtilâf ederler.

---

30) Eş'arî (**Makalât**, 5, 16, 65), Şiîleri, Ğulât, Rafıza ve Zeydiye başlıkları ile üçe; Şehristânî (**el-Milel**, 1/147, 154, 162, 173, 191) de Keysâniyye, Zeydiyye, İmâmiyye, Ğaliye ve İsmâiliyye şeklinde beşe ayırdığı ve Zeydiyye'yi Râfıza'ya dahil etmediği halde, el-Bağdâdî, Zeydiyye'yi Râfızaya sokmuştur. Oysa Zeyd b. Ali'nin imâmet iddiası ile ortaya çıkışında kendisinden Ebû Bekr ve Ömer'den teberri etmesini isteyenlerin görüşlerine karşı çıktığı için, onu terkedenlere Râfıza dendiği bilinmektedir. Krş.: **İ'tikadât**, 52. Bu bakımdan Zeydiyye bir Şii fırkasıdır ve Onu Râfıza'ya dâhil etmek hatâlı görünmektedir. Ancak, Râfıza sözü, Ehl-i Beyt'e bağlılık ve haklarını iddia edenler anlamında kullanılmışsa, el-Bağdâdî'nin sözü doğru sayılabilir.

31) Abdullah b. el-Me'mûn b. er-Reşîd, 148/765'de hilâfete gelmiş ve 218/833 yılında Tarsus'ta ölmüştür. Bk.: **Şezerât**, 1/39.

32) Bu şahıslar ve Bâtıniyye dâveti hakkında, kitapta, ileride geniş bilgi verilmektedir.

33) Muhammedb. Abdillah b. Tâhir b. el-Huseyn el-Huzaî: Horasan emiri, Bağdâd naibi, âlim, kerem sahibi ve şair biridir. 253/867 yılında ölmüştür. Bk.: **'İber**,2/5; **Şezerât**, 2/128.

34) Ebû'l-Velîd Hişâm b. Abdilmelik b. Mervân b. el-Hakem: Emevî halifelerindendir. 20 yıl bu mevkide kalmıştır. 125/743 yılında ölmüştür. Bk.: **'İber**,1/160; **Şezerât**, 1/163 vd.

(18) Zeydiyye, Keysâniyye ve Ğulât'tan ayrı olarak İmâmiyye'ye gelince.. bunlar onbeş fırkadır: (1) Muhammediyye, (2) Bâkıriyye, (3) Nâvûsiyye, (4) Şumeytiyye, (5) Ammâriyye, (6) Hişâmiyye, ki bunlar Hişâm b.-el-Hakem veya Hişâm b. Sâlim el-Cevâlîkî'ye uyanlardır, (12) Zurâre b. A'yun'a uyan Zurâriyye, (13) Yûnus el-Kummî'ye uyan Yûnusiyye, (14) Şeytân et-Tâk'a uyan Şeytâniyye, (15) Allah onlardan râzı olsun Ali ve diğer sahabiler hakkında en aşırı görüşleri ileri süren Ebû Kâmil'e uyan Kâmiliyye.

İşte bunlar, Ravâfız fırkalarından türeyen yirmi fırkadır. Bunlardan üçü Zeydiyye, ikisi Keysâniyye ve onbeşi de İmâmiyye'ye mensuptur.

(19) Onların aşırıları (Ğulât) ise, imamların tanrılıklarını kabul ettiler. Şerîatın haram kıldığını helâl saydılar. Şerîatın farzlarının gerekliliğini kaldırdılar. Bunlardan, sözgelişi, Beyâniyye, Muğîriyye, Cenâhiyye, Mansûriyye, Hattâbiyye, Hulûliyye ve benzeri görüşleri savunanlar, İslâm'a nisbet edilseler bile, İslâm fırkalarından değildir. Onları, bu bölümden sonra, ayrı bir yerde alacağız.

(20) Hârîcilere gelince.. onlar da ayrılığa düşünce, yirmi fırka oldular. Adları şöyledir: (1) el-Muhakkimetu'l-ûlâ, (2) Ezârika, (3) Necedât, (4) Sufriyye, (5) Acâride. Bunlardan Acâride, kendi arasında birçok fırkaya ayrıldı.
20 Bunlar: (6) Hâzımiyye, (7) Şuaybiyye[35] (8) Ma'lûmiyye, (9) Mechûliyye, (10) Mâbediyye, (11) Ruşeydiyye, (12) Mukremiyye, (13) Hamziyye, (14) İbrâhîmiyye, (15) Vâkıfiyye'dir. Onlardan İbâdiyye de şöylece fırkalara bölündü: (16) Hafsıyye, (17) Hârisiyye, (18) Yezîdiyye, (19) Ashâb-ı Tâat (Ashâbu Tâatin lâ-Yurâdullahu bihâ-Niyetsiz bir fiilin tâat olduğuna inananlar.) BunlardanYezîdiyye, Yezîd b. Ebî Uneyse'ye uyanlardır. «İslâm şerîati, âhir zamanda Acem'den gönderilecek bir peygamber tarafından ortadan kaldırılacaktır (nesh)» şeklindeki görüşlerinden dolayı, İslâm fırkalarından değildir. Aynı durum Acâride'nin (20) Meymûniyye, denen bir fırkası için de sözkonusudur. Bu da İslâm fırkalarından değildir; çünkü bunlar, Mecûsîler gibi, kız evlâtların kızları ve oğulların kızları ile evlenmeyi mübah saydılar. Yezîdiyye ve Meymûniyye'yi, İslâm'a nisbet edilmekle birlikte, ne müslümanlardan, ne de onların fırkalarından olanları anlatırken ele alacağız.

(21) Hakdan ayrılan Kaderiyye ise, her biri diğerlerini küfürle suçlayan şu yirmi fırkaya ayrıldı: (1) Vâsıliyye, (2) Amriyye, (3) Huzeliyye, (4) Nazzâmiyye, (5) Murdâriyye, (6) Muammeriyye, (7) Sumâmiyye, (8) Câhıziyye, (9) Hâbıtiyye, (10) Hımâriyye, (11) Hayyâtıyye, (12) Şahhâmiyye, (13) Sâlih Kubbe'nin taraftarları, (14), Merîsiyye, (15) Ka'biyye, (16) Cubbâiyye, (17) Hâşim b. el-Cubbâî'ye bağlı olan Behşemiyye. İşte yirmiiki fırka bunlardır(*).

35) Gerek Kevserî, (s. 19), gerek Abdulhamîd (s. 24), bu fırkayı «eş-Şa'biyye» şeklinde göstermişlerdir. Oysa el-Bağdâdî, Kitâbu'l-Milel ve'n-Nihal (Dr. A. Nasrî Nader nşr., Beyrut, 1970)'inde, bu fırkayı, bizim tesbit ettiğimiz şekilde, «eş-Şu'aybiyye» şeklinde gösterir, s. 69. Seelye (s. 36), Eş'arî (94) ve Şehristânî (1/131)'de, «eş-Şu'aybiyye» olarak göstermişlerdir.

(*) Görüldüğü gibi sayı 17 olarak çıkmaktadır. Esvâriyye, İskâfiyye, Câferiyye, Bişriyye, Hişâmiyye fırkaları, buraya yazılmamıştır. İlerde, metnin 67. sahifesine bakınız.

Onlardan ikisi, Hâbıtiyye ve Hımâriyye, İslâm fırkalarından değildir. Bu ikisini, İslâm fırkalarından olmadığı halde, İslâm'a nisbet edilen mezhepleri anlatırken ele alacağız.

(22) Murcie ise üç sınıftır: Onlardan bir sınıf, imân konusunda ircâı (geciktirme) ve kaderi, Kaderiyye, mezhebine göre anladılar. Bu yüzden onlar, Ebû Şimr el-Murciî, Muhammed b. Şebîb el-Basrî ve el-Hâlidî gibi, Kaderiyye ve Murcie'den sayılırlar.

Diğer bir sınıf da, imânda ircâı ileri sürdüler ve ameller ile kesb konusunda Cehm'in görüşüne meylettiler. Onlar, Cehmiyye ve Murcie topluluğundandır.

Üçüncü sınıf ise, kader dışında icrâ' konusunda samimidir ve bunlar beş fırkadır: (1) Yûnusiyye, (2) Ğassâniyye, (3) Sevbâniyye, (4) Tûmeniyye, (5) Merîsiyye.

(23) Neccâriyye ise, bugün Rey'de ondan fazla fırkadır; ama aslında üç fırkaya ircâ edilebilir: (1) Burğusiyye, (2) Za'ferâniyye, (3) Mustedrike.

(24) Bekriyye ve Dırâriyye'ye gelince.. bunlardan herbiri, taraftarı çok olmayan yalnızca bir fırkadır. Cehmiyye de, aynı şekilde, bir fırkadır.

(25) Horasan'daki Kerrâmiyye üç fırkadır: (1) Hakâıkıyye, (2) Tarâıkıyye, 21
(3) İshâkıyye. Fakat bu üç fırka birbirlerini küfürle suçlamaz; bu yüzden onların hepsini de bir fırka saydık.

(26) Anlattığımız fırkaların tamamı, böylece yetmiş iki fırka eder. Onların yirmisi Ravâfız, yirmisi Havâric, yirmisi Kaderiyye, onu Murcie[36], ki bunun üçü Neccâriyye, Bekriyye ve Dırâriyye'dir, Cehmiyye ve Kerrâmiyye.. böylece yetmişiki fırka eder.

(27) Yetmiş üçüncü fırka, Sünnet ve Cemâat Ehli'dir. Bu fırka, hadîsi bir eğlence olarak ele alanlar hâriç, Hadîs ve Re'y sınıflarından meydana gelir. Bu iki sınıfın hukukçuları (fukahâ), kurrâ'ları (Kur'ân bilginleri), muhaddisleri ve Hadîs Ehli'ne mensup kelâm bilginlerinin hepsi de, Yaratan'ın Birliği ve sıfatları, adâleti, hikmeti, isimleri ve vasıfları, peygamberlik ve imâmet konuları, mükâfat veya mücâzât ve dînin aslı ile ilgili diğer meseleler hakkında aynı görüşte birleşmişlerdir. Onlar, ancak fer'î hükümlerden doğan helâl ve haram hakkında anlaşmazlığa düşerler; ama anlaşmazlığa düştükleri şeylerde ne delâlet, ne de sapıklık vardır. Onlar «Kurtuluşa Ermiş Fırka» (el-Fırkatu'n-Nâciye)'dır. Yaratan'ın birliği ve kıdemini, ezelî sıfatları-

36) Kevserî (s. 21) ve Abdulhamîd (s. 25), «yirmi Murcie» ('ışrûne Murcie) şeklinde yazmışlardır. Bu durumda sayı yetmiş iki değil, seksenin üstüne çıkar. Seelye ise (s. 38), yazma nüshaya dayanarak «on Murcie» şeklinde vermiştir, ki yazarın hesabına göre doğrusu bu olmalıdır. Esasen el-Bağdâdî'nin verdiği ana rakamlar ele alınırsa: Ravâfız-20, Havâric-20, Kaderiyye-20, Murcie-5, Neccâriyye-3, Bekriyye-1, Dırâriyye-1, Cehmiyye-1, Kerrâmiyye-1 şeklinde yetmiş iki eder. Ancak fırka isimleri, metnin içinde teker teker sayılacak olursa, verilen sayılara göre, bazıları eksik, bazıları da fazla çıkmaktadır. Öyle görünüyor ki, el-Bağdâdî de, fırkaları hadiste bildirilen sayıya uydurabilmek için hayli zorlanmıştır.

nın kıdemini ve teşbîh veya tecsîm'e düşmeksizin O'nun görülebileceğini kabul etme ve Allah'ın kitapları ve resûllerine ve İslâm şerîatinin sonsuzluğuna inanma, Kur'ân'ın mübah kıldığını mübah kılma, Allah'ın Resûlü'nün (S.A.S.) sünnetinden doğru olan hususları kabul etmekle beraber, Allah'ın haram kıldığını haram kılma, haşr ve neşr'e (kıyâmet günü ve ölümden sonra dirilme), kabirde iki meleğin sorularına inanma ve Kevser havuzu ve mîzân'ı ikrar etme, onları birleştirmiştir. İmânına, Havâric, Ravâfız, Kaderiyye ve diğer sapık fırkaların bid'atlerinden birşey karıştırmaksızın, sözünü ettiğimiz bu görüşlere inanan bir kişi, Allah onun ömrünü bu inanç üzre sona erdirirse, Kurtuluşa Ermiş Fırka mensuplarındandır. Ümmet'in büyük çoğunluğu, onun daha büyük sayıdaki toplulukları, Mâlik[37], eş-Şâfiî[38], Ebû Hanîfe[39], el-Evzâ'i[40], es-Sevrî[41] ve bunların taraftarları ile Ehl-i Zâhir[42] hep bu görüşe katılmışlardır.

Bu kısımda açıklamak istediğimiz şeyler, işte bunlardır. Bundan sonraki kısımda, sözünü ettiğimiz sapık fırkaların herbirinin görüşlerinin açıklamasını yapacağız inşâallah.

37) Ebû Abdillah Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir b. Amr b. el-Hâris el-Ashabî: Tâbiûn'a uyanların (Etba'u't-Tâbi'în) önde geleni ve dört büyük imamdan biridir. Meşhur «**el-Muvattâ**» adlı hadîs kitabının sahibidir. 93/711-2 yılında doğmuş, 179/795 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/272; **Şezerât**, 1/289 vd.

38) Ebû Abdillah Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî el-Muttalibî: Çağının fakihi, büyük imam ve Kureyş'in bilginidir. 150)767 yılında doğmuş ve 204/819 yılında Mısır'da vefat etmiştir. Bk.: **'İber**,1/343; **Şezerât**, 2/9 vd.

39) İmâm A'zâm Ebû Hanîfe en-Nu'mân b. Sâbit el-Kûfî: 80/619 yılında doğmuştur. Hammâd b. Ebî Süleymân'ın talebesidir. İnsanoğlu içinde fıkıhla uğraşanların en zekisi, ibâdete düşkünü, verâ sahibi ve cömerdi idi. Devletten ücret almaz, kazancından dağıtırdı. Yezîd b. Hârûn, «Ebû Hanîfe'den daha akıllı ve verâ sahibi olan birini görmedim» demiştir. Geceleri uyumaz; ibâdet ve duada bulunurdu. Emevilerin zulmünü tasvîb etmemiş ve teklif edilen kadılık vazifesini reddettiği için işkence edilmiştir. Ehl-i Beyt'i kalben destekliyordu. 132/749 yılında, Abbâsiler iktidâra gelince, Abbasî halifesi Ebû Câfer Mansûr'un kadılık teklifini de kabul etmediği için, hapsedildi ve orada, 150/767 yılında vefat etti.Bk.: **'İber**, 1/214; **Şezerât**, 1/227-9.

40) İmâm el-Evzâ'î için bk.: Birinci Kısım, 17. not.

41) Ebû Abdillah Sufyân b. Saîd b. Mesrûk b. Hamza b. Habîb es-Sevrî: Temîm kabilesinin Sevr kolundandır. Büyük fıkıh ve hadîs imamıdır. 95/715-4 yılında doğmuş, 161/777-8'de Basra'da vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 2/45; **Şezerât**, 1/250-1

42) Dâvud b. Ali b. Halef el-İsfahânî'ye uyanlardır. Dâvud, Ramazan, 270/Mart, 884 tarihinde vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 2/45; **Şezerât**, 1/158.

ÜÇÜNCÜ KISIM

ÜÇÜNCÜ KISIM
SAPIK FIRKALAR

Bu kısım, sapık fırkaların (Fıraku'l-Ehvâ') görüşlerinin ve onlardan herbirinin saçmalıklarının ayrıntılı açıklamaları hakkındadır. Bu kısım, aşağıdaki şekilde sekiz bölümden oluşmaktadır: 22

1. Bölüm: Râfiza fırkalarının görüşlerinin açıklanması.
2. Bölüm: Havâric fırkalarının görüşlerinin açıklanması.
3. Bölüm: İ'tizal ve Kader fırkalarının görüşlerinin açıklanması.
4. Bölüm: Murcie fırkalarının görüşlerinin açıklanması.
5. Bölüm: Neccâriyye fırkalarının görüşlerinin açıklanması.
6. Bölüm: Dırâriyye, Bekriyye ve Cehmiyye fırkalarının görüşlerinin açıklanması.
7. Bölüm: Kerrâmiyye'nin görüşlerinin açıklanması.
8. Bölüm: Sözünü ettiğimiz bu fırkaların pek çoğu içinde bulunan Müşebbihe'nin görüşlerinin açıklanması.

Bütün bu bölümlerde, söylenmesi icâb eden şeyleri söyleyeceğiz inşâallah.

BİRİNCİ BÖLÜM
RAVÂFIZ

Bu kısmın (Üçüncü Kısım) bölümlerinden birincisi, Râfıza fırkalarının görüşlerinin açıklanması hakkındadır.

Daha önce söylediğimiz gibi, bu takımdan Zeydiyye üç[1], Keysâniyye iki, İmâmiyye de onbeş fırkadır. Bunları (I) Zeydiyye, (II) İmâmiyye, sonra da (III) Keysâniyye sırasıyla ele alacağız inşâallah.

I. ZEYDİYYE

1) Cârûdiyye

Zeydiyye fırkasından el-Cârûdiyye hakkında: Herşeyden önce bunlar, Ebû'l-Cârûd[2] diye bilinen bir şahsa uyanlardır. Onlar, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'nin, Ali'yi isim olarak değil de, özellikleri ile imâmete
23 tayin ettiğini iddia ettiler. Aynı zamanda onlar, Ali'ye bey'atı terketmekle, sahabenin de küfre girmiş olduklarını iddia etmişlerdir. Yine demişlerdir ki: «el-Hasan b. Ali[3], Ali'den sonra imam idi. Sonra kardeşi el-Huseyn[4] de, el-Hasan'dan sonra imamdı."

1) Eş'arî'ye göre (**Makalât**, 66) Zeydiyye altı fırkadır. Şehristânî (**Milel**, 1/157) ve İsferâînî (**Tabsîr**, 16) ve **el-Hûru'l-Iyn** (s. 155) ise, el-Bağdâdî'yi takiben Zeydiyye'nin üç fırka olduğunu yazarlar. Mes'ûdî (**Murûcu'z-Zeheb**, 3/208) ise, onların sekiz fırka olduğunu söyler. Malatî (**et-Tenbîh**, 33) de Zeydiyye'nin dört fırka olduğunu yazar.
2) Ebû'l-Cârud Ziyâd b. el-Munzir el-Hemedânî el-Hindî veya es-Sakafî: Ashabın üslûbu ile Ehl-i Beyt hakkında hadîs uydururdu. Bu fırka hk. bk.: Eş'arî, 66-68; İsferâînî, 16-7; Şehristânî, 1/157 vd.; İbn Hazm, 4/179; Mes'ûdî, 3/208; **el-Hûru'l-Iyn**, 155-6; **İ'tikadât**, 52. el-Bağdâdî ile aynı yöndeki Şiî görüş için bk.: Kummî, 18 vd.; Nevbahtî, 21. Malatî (s. 22), Cârûdiyye'yi Zeydiyye arasında değil, müstakil bir fırka olarak Ravâfız içinde gösterir.
3) Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib: Hz.Peygamber'in torunudur. 49/669 yılında zehirlenerek öldürülmüştür.
4) Ebû Abdillah el-Huseyn b. Ali b. Ebî Tâlib: Hz. Peygamber'in torunudur. Ağabeyi el-Hasan ile birlikte genç cennetliklerin seyyididir. 61/680 yılında Yezîd b. Muâviye'nin adamları tarafından Kerbelâ'da hunharca şehîd edilmiştir.

Cârûdiyye, bu sıralama yüzünden, iki fırkaya ayrılmıştır. Bir fırka şöyle dedi: Gerçek şu ki Ali, imam olarak, oğlu el-Hasan'ı; el-Hasan da, kendisinden sonra el-Huseyn'i tayin etmiştir. el-Hasan ve el-Huseyn'den sonra imâmet, el-Hasan ve el-Huseyn'in oğulları arasında bir şûrâ konusu olmuştur. Böylece onlardan bilgili ve ârif olmak şartıyla kılıcını çekip yoluna dâvetle ortaya çıkan kişi imam olur.

Onlardan ikinci fırka ise, Ali'den sonra el-Hasan'ı ve el-Hasan'dan sonra el-Huseyn'i imâmete tâyin eden, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun bizzat Nebî'dir, iddiasında bulundular.

Bundan sonra Cârûdiyye, Beklenen İmam (el-İmâmu'l-Muntazar) hakkında da çeşitli fırkalara ayrılmıştır.

a) Onlardan biri, «beklemek» (el-intizâr) ile ilgili bir şahsı belirtmeyenlerdir. Demişlerdir ki: «el-Hasan ve el-Huseyn'in oğullarından kılıcını çeken ve yoluna çağıran herkes, imam olur.»

b) Onlardan bir diğeri de, Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'i[5] bekleyen; onun ne öldürüldüğünü, ne de ölümünü kabul eden fırkadır. Bunlar, onun hurûc ederek dünyaya sahip olacak Beklenen Mehdî (el-Mehdiyyu'l-Muntazar) olduğunu ileri sürerler. Bunların bu konudaki görüşleri, İmâmiyye'den Muhammediyye fırkasının Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali'yi bekleyişleri hakkındaki görüşleri gibidir[6].

c) Onlardan bir fırka da, et-Tâlikân'ın efendisi Muhammed b. el-Kâsım'ı bekleyen ve ölümünü kabul etmeyenlerdir[7].

d) Onlardan biri de, Kûfe'de ayaklanan Muhammed b. Ömer'i bekleyen ve onun ne öldürüldüğünü, ne de ölümünü kabul edenlerdir[8].

İşte bunlar, Cârûdiyye'nin görüşleridir. Allah'ın salât ve selâmı ona ol- 24
sun Allah'ın Resûlü'nün ashabını tekfîr etmelerinden ötürü, küfürle suçlanmaları vâcibdir.

5) Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib, en-Nefsu'z-Zekiyye: Medîne'de hurûc etmiş; Ebû Câfer el-Mansûr'un gönderdiği ordu tarafından savaş meydanında 143/762 yılında öldürülmüştür. Bk.: **İber**, 1/198.
6) Krş.: Eş'arî, 24; İsferâînî, 21; Şehristânî, 1/159; **el-Hûru'l-Iyn**, 156.
7) Ebû Câfer Muhammed b. el-Kasım b. Ali b. Ömer b. Ali b. el-Huseyn b. Ali b. Ebî Tâlib: el-Mu'tasım'ın hilâfetinde, Horasan'da Tâlikân denen bölgede hurûc etmiş (219/834) ve sonunda bu halife tarafından hapsedilmiştir; ama halktan onun kaçtığını, öldüğünü ve diri olup bir gün çıkacağını söyleyenler olmuştur. Krş.: Eş'arî, 67, 82; İsferâînî, 17; Şehristânî, 1/159; İbn Hazm, 4/179; Taberî, 3/1165-6; İbnu'l-Esîr, 4/442.
8) Eş'arî (67, 84), İsferâînî (177 İbn Hazm (4/179) ve Şehristânî (1/159), «Yahyâ b. Ömer» olarak bildirirler, ki doğrusu da budur. Künyesi Ebû'l-Huseyn Yahyâ b. Ömer b. Yahyâ b.el-Huseyn b. Zeyd b. Ali b. Ebî Tâlib'dir. Kûfe'de el-Mustaîn zamanında hurûc etmiş (248 veya 250/862-864)te öldürülmüştür. Bk.: Taberî, 3/1515; İbnu'l-Esîr, 7/126 vd.; Mes'ûdî, 4/63 vd.

2) Suleymâniyye -veya- Cerîriyye

Zeydiyye'den Suleymâniyye veya Cerîriyye hakkında[9]: Bunlar, Suleymân b. Cerîr ez-Zeydî'nin taraftarlarıdır. O, «İmâmet bir şûrâ meselesidir ve Ümmet'in ileri gelenlerinden iki kişinin uyuşmaları ile gerçekleştirilebilir» der. O, mefdûl'ün (daha az üstün olan) imâmetini uygun görmüş ve böylece Ebû Bekr ve Ömer'in imâmetlerini kabul etmiştir. İddiasına göre Ümmet, bu ikisine bey'at etmekle, aslah'ı (en iyi-en doğru) terketmiştir; çünkü Ali, imâmete, onlardan daha layık idi. Ancak Ümmet'in Ebû Bekr ve Ömer'e bey'atlarındaki hatâ, ne küfrü, ne de fâsıklığı gerektirir. Suleymân b. Cerîr, (Osman'ı)[10], intikamcıların kendisinden öclerini aldıkları bid'atlarından ötürü tekfîr eder. Sünnet Ehli de, Suleymân b. Cerîr'i, Allah ondan râzı olsun Osmân'ı küfürle suçladığı için tekfîr eder.

3) Butriyye (Betriyye=Ebteriyye)

Zeydiyye'den Butriyye hakkında[11]: Bunlar şu iki kişinin taraftarlarıdır: Biri el-Hasan b. Sâlih b. Hayy[12]; öteki de «el-Ebter» lâkabıyla anılan Kesîru'n-Nevâdır[13]. Onların imâmet konusundaki görüşleri, ne kötülemeye, ne de medhetmeye kalkışmaksızın Osman hakkında susmaları dışında, Suleymân b. Cerîr'in görüşü ile aynıdır. Bunlar, Sünnet Ehli katında, Suleymân b. Cerîr'in adamlarından çok daha iyi kabul görürler. Muslim b. el-Haccâc, «es-Sahîh» denen müsnedinde el-Hasan b. Sâlih b. Hayy'dan hadîs rivâyet etmiştir. Muhammed b. İsmâîl el-Buhâri ise, «**es-Sahîh**»inde onun hadîsini nakletmemiş; ama «**et-Târîhu'l-Kebîr**» adlı kitabında şöyle demiştir: «el-Hasan b. Sâlih b. Hayy el-Kûfi, Semmâk b. Harb'den nakillerde bulunmuş (sem') ve 167/783 yılında ölmüştür. O, Hemedân sınırlarındandır ve künyesi de Ebû Abdillah'dır»[14].

Abdulkaahir der ki: Zeydiyye'den bu, Butriyye ve Suleymaniyye fırkalarının hepsi de, yine Zeydiyye'den olan Cârûdiyye'yi, Ebû Bekr ve Ömer'i tekfîr ettikleri için, küfürle suçlarlar. Cârûdiyye de Suleymâniyye ve Butriyye'yi, Ebû Bekr ve Ömer'i tekfîr ettikleri için, küfürle suçlar.

Önderimiz Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, «**Makalât**»ında, Zeydiyye'den kendile-

9) Krş.: Eş'arî, 68, 70-1; İsferâînî, 17; Şehristânî, 1/159 vd.; **el-Hûru'l-Iyn,** 155; **İ'tikadât,** 52.
10) Bu kelimeyi metne, Abdulhamîd eklemiştir (s. 33), ki anlamın tamamlanması için gereklidir. Nitekim Eş'arî (68), Suleymân b. Cerîr'in Hz. Osman'ın tekfîr edişinden ve Hz. Ali'yi onun önüne geçirişinden söz eder. Krş.: İsferâînî, 17. Şehristânî (1/159-60), onun, Hz. Osman'la birlikte Hz. Âişe, Talha ve ez-Zubeyr'i Hz.Ali ile savaştıklarından dolayı tekfîr ettiğini söyler.
11) Krş.: Eş'arî, 68-9; İsferâînî, 17; **el-Hûru'l-Iyn,** 155; Kummî, 7-8, 10,18; Nevbahtî, 20. Şehristânî (1/161), bu fırkayı biri «el-Hasan b. Sâlih'e uyan es-Sâlihıyye», diğeri de «Kesîru'n-Nevâ'ya uyan el-Butrıyye» olmak üzere ikiye ayırır.
12) el-Hasan b. Sâlih b. Hayy: Zeydiyye'nin önde gelen fakih ve kelamcılarındandır. 167 veya 168/783-784'de ölmüştür. Bk.: **'İber,** 1/249; **Şezerât,** 1/262-3.
13) Kesîru'n-Nevâ, Ebû İsmâîl Kesîr b. İsmâîl: Ehl-i Sünnet'e yakın olup sikadır. 169/875-6'da ölmüştür. Bk.: Zehebî, **Mizân,** 3/402, 410; Kevserî, 24, n. 3.
14) Krş.: **Târihu'l-Kebîr,** 1/2-295. r. 2521; **Mizân,** 3/402.

rine, Ya'kûb isimli bir kişinin taraftarı oldukları için, Ya'kûbiyye denen bir topluluğun Ebû Bekr ve Ömer'i benimsediklerinden (tevellî) ve fakat bu ikisinden uzaklaşanlardan (teberrî) uzaklaşmadıklarından söz eder[15].

Abdulkaahir der ki: Zeydiyye'nin sözünü ettiğimiz bu üç fırkası şu gö- 25
rüşte birleşir[16]: İslâm topluluğuna mensub olanlardan büyük günah işleyenler, temelli cehennemde kalacaklardır. Bu hususta onlar, «**..Allah'ın yardımından ümidinizi kesmeyin, doğrusu kâfirlerden başkası Allah'ın yardımından ümidini kesmez**»[17] buyurulduğu halde, kötülüklerinden dolayı, günahkârları ümitsizliğe sevkeden Hâricilere benzerler. Bu üç fırkaya ve mensuplarına hayatı süresince Zeyd b. Ali b. el-Huseyn b. Ebî Tâlib'in[18] Zeyd'den sonra da oğlu Yahyâ b. Zeyd'in[19] imâmetini ileri sürdükleri için, «Zeydiyye» denmiştir. Zeyd b. Ali'ye, Kûfelilerden onbeş bin kişi bey'at etmişti. Zeyd, onlarla birlikte, Hişâm b. Abdilmelik'in Irakeyn(*), üzerindeki âmili olan Irak Vâlisi Yûsuf b. Ömer es-Sakafî'ye[20] karşı ayaklanmıştı. Onunla Yûsuf b. Omer es-Sakafî arasındaki savaş sürerken, taraftarları ona, «Gerçek şu ki biz, düşmanlarına karşı sana, atan Ali b. Ebî Tâlib'e haksızlık eden Ebû Bekr ve Ömer hakkındaki görüşünü söyledikten sonra yardım edeceğiz» dediler. Bunun üzerine Zeyd, «Bu ikisi hakkında iyilikten başka bir şey söylemem ve babamdan da, onlar hakkında iyilikten başka şey söylediğini işitmedim. Ben atam el-Huseyn'i öldüren ve el-Harra[21] gününde Medîne'ye saldıran; sonra da Allah'ın Evi'ni (Kâbe) mancınıkla taşa tutup ateşe veren[22] Umeyye oğullarına karşı ayaklandım» dedi. Bunun üzeri-

15) Krş.: Eş'arî, 69.
16) Krş.: Eş'arî, 74; İsferâînî, 17.
17) Yûsuf (12), 87.
18) Ebû Muhammed Zeyd b. Ali b. el-Huseyn b. Ali b. Ebî Tâlib: Hişâm b. Abdilmelik'e karşı ayaklandığı zaman, yanındakilerin Hz. Ebû Bekr ve Ömer'den teberrî isteklerini reddetiği için, az bir kuvvetle kalmış ve böylece katledilmiştir. Yanındakiler, «Onlardan teberrî etmediğin takdirde seni terkederiz (nerfazuke)» dediklerinden, ayrılanlara «Râfıza», onunla birlikte kalanlara «Zeydiyye» denmiştir. İmâm Azâm Ebû Hanife'nin hocalarındandır. Nitekim ayaklandığı zaman, İmâm Azâm, ona, otuz bin dirhem para yardımı göndermiştir. 121 veya 122/738-9 yılında şehîd edilmiştir. Bk.: Mes'ûdî, 3/206 vd., **Maârif,** 216; **'İber,** 1/154; **Şezerât,** 1/158.
19) Yahyâ b. Zeyd b. Ali b. el-Huseyn; Halife el-Velîd b. Yezîd b. Abdilmelik zamanında, Cuzcân'da ayaklanmış ve halka yapılan zulümlere karşı çıkmış ise de katledilmiş ve başı kesilerek el-Velîd'e gönderilmiş ve kesik başı Cuzcân'da Ebû Muslim'in hurûcuna kadar asılı kalmıştır (125/742-3). Bk.: Mes'ûdî, 3/212-3; **Maârif,** 216; Eş'arî, 78. **Şezerât** (1/167), 126/743-4 olarak verir.
(*) Emevîler devrinde, Basra ve Kûfe şehirlerinde verilen müşterek isim.
20) Ebû Yâkûb Yûsuf b. Ömer b. Muhammed b. el-Hakem b. Ebî Ukayl b. Mes'ûd es-Sakafî: İyi ve güzel konuşmasına rağmen, ahmak ve kötü huylu biri idi. el-Haccâc'ın amcasının oğludur. Yezîd b. el-Velîd'in halifeliğe geçişi ile hapsedilmiş ve 127/744 yılında öldürülmüştür. Bk.: **Şezerât,** 1/172.
21) Medine'ye çok yakın bir yerin adı, Medine'li Ensâr ve Muhâcirlerin çocukları ile Yezîd b. Muâviye'nin ordusu arasında geçen savaşla meşhur olmuştur. Bu savaşta Benû Hâşim'den çok insan öldürülmüştür. Bk.: Mes'ûdî, 3/69-70, 82-3.
22) Olay, Abdulmelik b. Mervân zamanında olmuştur. O, el-Haccâc b. Yûsuf es-Sakafî'yi, kendisine bey'at edilen Abdullah b. ez-Zubeyr'e karşı göndermişti. Bu olayda, Kâbe mancınıkla taşa tutulmuştur (63/683). Bk.: Taberî, 2/844 vd.; İbnu'l-Esîr, 4/350-52; **Şezerât,** 1/70-71.

ne onlar, ayrıldılar. O da onlara, «Beni bırakıp kaçtınız, terkettiniz (rafaztumûnî)» dedi. O gündenberi de onlara «Râfıza» dendi. Onunla birlikte Nadr b. Hazîme el-'Ansî ve Muâviye b. Yezîd b. Hârise ile ikiyüz kadar insan kaldı ve bunlar da son nefeslerine kadar Yûsuf b. Ömer es-Sakafî'nin ordusuyla çarpıştılar. Zeyd öldürüldü, sonra kabrinden çıkarıldı ve idam edildi; bundan sonra da cesedi yakıldı.

Oğlu Yahyâ b. Zeyd ise Horasan'a kaçtı ve Cuzcân dolaylarında Horasan vâlisi Nasr b. Seyyâr'a[23] karşı ayaklandı. Bunun üzerine Nasr b. Seyyâr, Selm b. Ahûz el-Mâzinî'yi[24] üçbin kişilik bir kuvvetle onun üstüne yolladı ve onlar da Yahyâ b. Zeyd'i öldürdüler. Onun Cuzcân'daki türbesi meşhurdur.

26 **Abdulkaahir** der ki: Kûfe râfızîleri vefâsızlık ve cimrilikle vasıflandırılmışlardır. O kadar ki, bu iki hususla ilgili olarak onlar hakkında, «**Kûfeli'den daha cimri; Kûfeli'den daha hâin ve vefâsız**» deyimi söylenir olmuştur. Onların vefâsızlık ve hâinliklerinin şu üç örneği pek meşhurdur:

a) Onlar, Allah ondan razı olsun Ali'nin şehid edilmesinden sonra oğlu el-Hasan'a bey'at ettiler. Fakat o, Muâviye'ye karşı savaşa çıkınca, ona Medâin yolunda ihanet ettiler ve Sinân el-Cu'fî, onun böğründen dürterek atından aşağı düşürdü. Bu olay, onun Muâviye ile anlaşmasının sebeplerinden biri idi.

b) Onlar, Allah ondan razı olsun el-Huseyn b. Ali'ye mektup yazdılar ve onu, Yezîd b. Muâviye'ye[25] karşı, kendisine yardım etmek üzere Kûfe'ye çağırdılar. Böylece o, onlar tarafından aldatıldı. Onlara gitmek üzere yola çıktı; ama Kerbelâ'ya varınca, onlar el-Huseyn'e ihanet ettiler ve el-Huseyn ile ailesinin çoğunluğu Kerbelâ'da şehid edilinceye kadar, ona karşı Ubeydullah b. Ziyâd'la[26] elbirliği halinde oldular.

c) Onlar, Yezîd b. Ali b. el-Huseyn b. Ali b. Ebî Tâlib'in safında, Yûsuf b. Ömer üzerine yürüyüşe geçtikten sonra, ona ihanet ettiler. Sonra ona ettikleri bey'atı bozdular ve onu, savaşın en kızgın anında ölümüne terkettiler. İşte onun başına gelen şey de bu idi.

---

23) Nasr b. Seyyâr b. Râfî' el-Leysî: Hişâm b. Abdilmelik'in meşhur Horasan valisi ve kumandanı. Bk.: **Maârif**, 409.

24) Selm b. Ehûz: Nasr b. Seyyâr'ın Horasan'daki kumandanı ve Cehm b. Safvân'ı öldürendir. Bk.: **İber**, 1/66; Kevserî, 25, n. 3.

25) Yezîd b. Muâviye b. Ebî Sufyân: Zamanında Kâbe'nin taşa tutulması ve Hz. Huseyn'in şehid edilmesi gibi, birçok feci olayın cereyan ettiği ve müslümanların nefretini hak etmiş ikinci Emevî halifesi. Kâbe'nin taşa tutulmasından 70 küsur gün sonra 64/683 yılında ölmüştür. Bk.: **'İber**, 1/69; **Şezerât**, 1/72-2.

26) Muâviye b. Ebî Sufyân'ın gayr-i meşrû kardeşi Ziyâd b. Ebîhi'nin oğludur. Babası kadar zâlimdir. 67/686-7'de ölmüştür. Bk.: **Şezerât**, 1/74; Kevserî, 26, n. 2.

II. KEYSÂNİYYE

Râfıza'dan el-Keysâniyye hakkında[27]: Bunlar, el-Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sakafî'ye[28] uyanlardır. el-Muhtâr, el-Huseyn b. Ali b. Ebû Tâlib'in öcünü almak üzere ayaklandı ve Kerbelâ'da el-Huseyn'i şehîd edenlerin pekçoğunu öldürdü. Adı el-Muhtâr olmakla birlikte, Keysân da deniyordu. Yine söylendiğine göre o, görüşlerini, Allah ondan râzı olsun Ali'nin adı Keysân olan azadlı kölesinden almıştı.

Keysâniyye, iki hususta birleşen birçok fırkaya ayrılmıştır:

a) Bunlardan birincisi, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin[29] imâmeti hakkındaki görüşleridir. Nitekim el-Muhtâr b. Ebî Ubeyd de, insanları ona çağırıyordu.

b) İkincisi de, Güçlü ve Ulu Allah'a **bedâ'** (Allah'ın fikrini değiştirmesi, yeni bir görüş ortaya koyma)'yı uygun görme hakkındaki görüşleridir. Bu bid'atlerinden dolayı, Yüce Allah'a bedâ"yı uygun görmeyen herkes, onların tekfîr edilmelerini kabul ettiler.

Keysâniyye, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin imâmet sebebi hakkında ayrılığa düştüler. Onlardan bir kısmı, onun, babası Ali b. Ebî Tâlib (r.a.)'den sonra imam olduğunu ileri sürer ve buna, Ali'nin, Cemel savaşında, sancağı ona verdiğini ve şöyle söylediğini delil getirirler:

Baban gibi saldır ki yüceltilesin.
Köpürmedikçe, savaşta bir hayır yoktur.

Onlardan diğerleri derler ki: Ali'den sonra imâmet el-Hasan'ındı. el-Hasan'dan sonra imâmet, Yezîd b. Muâviye'ye bey'at etmesi istendiğinden, Medîne'den Mekke'ye kaçtığı zaman kardeşi el-Huseyn'in vasiyeti üzerine Muhammed b. el-Hanefiyye'ye geçmiştir. 27

Muhammed b. el-Hanefiyye'nin imâmetini ileri sürenler de ayrılığa düşmüşlerdir.

Onlardan, kendilerine «el-Kerbiyye» denen Ebû Kerb ed-Darîr'in[30] taraf-

---

27) Eş'arî (ss. 18-23), Keysâniyye'yi Şia'nın ikinci sınıfını teşkil eden Râfıza'nın ikinci fırkası olarak gösterir ve on bir kola ayrıldığını söyler. Malatî (23, 160), Râfıza arasında dokuzuncu fırka olarak gösterir ve . .l-Muhtâriyye» adıyla anlatır. Şehristânî (1/147-154), Keysân'ın Hz. Ali'nin azadlı kölesi olduğunu; Keysâniyye'den Muhtâriyye, Hâşimiyye, Beyâniyye ve Rizzâmiyye adıyla dört fırkanın çıktığını söyler. Fırka hk. ayr. bk.: İsferâinî, 18; Nevbahtî, 23; **el-Hûru'l-Iyn**, 157. İbn Hazm (4/179), onların, Zeydiyyenin bir şubesi olduklarını söyler. Ayrıca Kummî (21, 39), Keysâniyye'yi Muhtâriyye olarak kaydeder. el-Muhtâr'ın konuşmaları, ve Keysâniyye hakkında el-Bağdâdi'nin diğer görüşleri için bk.: **Kitâbu'l-Milel**, 47-56.

28) el-Muhtâr b. Ebî Ubeyd b. Mes'ûd b. Amr es-Sakafî: Abdulmelik b. Mervân zamanında, Hz.Huseyn'in intikamı için ortaya çıkmış; Ubeydullah b. Ziyad'ı öldürtmüş; ama Mus'ab b. ez-Zubeyr'le, Harura'da yapılan savaşta öldürülmüştür (67/687). Bk.:**'İber**, 1/74; **Şezerât**, 1/74; **Maârif**, 400.

29) Muhammed b. el-Hanefiyye; Ebû'l-Kasım Muhammed b. Ali b. Ebi Tâlib: Âlim, fâzıl ve cesur bir kimse idi. 81/700 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/93; **Şezerât**, 1/88-9.

30) Krş.: Eş'arî, 19; Şehrîstânî, 1/150; İsferâinî, 18; İbn Hazm, 4/179; **el-Hûru'l-Iyn**, 157-9; Nevbahtî, 27; Kummî, 26-7; **Milel**, 50-1.

tarları şu iddiada bulunmuşlardır: Muhammed b. el-Hanefiyye sağdır, ölmemiştir. O, Radva dağındadır ve yanında yiyeceklerini sağladığı su ve bal pınarları vardır. Sağında bir Aslan, solunda da bir panter, onu ortaya çıkacağı (hurûc) zamana kadar düşmanlarından korumaktadır. O, Beklenen Mehdî (el-Mehdiyyu'l-Muntazar)'dir.

Keysâniye'nin öteki takımı, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin öldüğüne inanmışlar ve ondan sonraki imam konusunda ayrılığa düşmüşlerdir. Böylece onların arasında, imâmetin ondan sonra, kardeşinin oğlu Ali b. el-Huseyn Zeynelâbidîn'e[31] geçtiğini iddia edenler olmuştur.

Yine onların arasında, imâmetin ondan sonra Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'ye[32], intikal ettiğini söyleyenler vardır. Bunlar, Ebû Hâşim'den sonraki imam konusunda ayrılığa düşmüşlerdir. Bir kısmı, imâmetin, Ebû Hâşim'in vasiyeti ile Muhammed b. Ali b. Abdillah b. Abbâs b. Abdilmuttalib'e[33] geçtiğini söylemiştir. Bu görüş, er-Râvendiyye'nindir. Bir kısmı da, imâmetin, Ebû Hâşim'den sonra Beyân b. Sem'ân'a[34] ait olduğunu iddia etmiş ve demişlerdir ki: «Yüce Allah'ın ruhu, Ebû Hâşim'de idi. Sonra ondan Beyân'a geçmiştir.» Onlardan bir kısmı da, bu ruhun, Ebû Hâşim'den Abdullah b. Amr b. Harb'e[35] geçtiğini ileri sürmüştür. Bu fırka, Abdullah b. Amr b. Harb'in ilâhlığını iddia etmiştir.

28 Beyâniyye ve Harbiyye fırkalarının ikisi de Ğulât fırkalarındandır. Bunları, Ğulât fırkaları anlatacağımız bölümde ele alacağız.

Şâir Kuseyyir[36], Muhammed b. el-Hanefiyye'nin ölümünü kabul etmeyerek sağ olduğunu iddia eden Keysâniyye mezhebine mensuptu. Nitekim bir kasîdesinde diyor ki:

---

31) Ali b. el-Huseyn Zeynelâbidîn: İmâmiyye'nin dördüncü imamıdır. 95/713-4 yılında ölmüştür. 92/710-11 veya 94/712-3 yılında öldüğü de söylenir. Bk.: **Usûlu'l-Kâfî**, 1/466 vd.

32) Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye el-Hâşimî el-Medenî: Vâsıl b. Atâ'nın hocalarındandır. Suleymân b. Abdilmelik zamanında 98/716-7 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/116; **Şezerât**, 1/113; Kevserî, 27, n. 3.

33) Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. Abdillah b. el-Abbas b. Abdilmuttalib el-Hâşimî: Abbasîlerin imam lakabıyla anılan dâîlerindendir. Âlim ve ibâdet ehli idi. 124/741-2 veya 125/742-3 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/160; **Şezerât**, 1/166.

34) Beyân b. Sem'ân et-Temîmî en-Nehdî el-Yemenî: Hicrî ikinci yüzyıl başlarında Irak'ta ortaya çıktı. Önce ilâhın parçasının Ali'ye, sonra Muhammed b. el-Hanefiyye'ye, sonra da oğlu Ebû Hâşim'e, ondan sonra da kendisine hulûl etiğini iddia etmiştir. Hâlid b. Abdillah el-Kasrî tarafından 119/773 yılında yakılarak öldürülmüştür. Krş.: Eş'arî, 5-6 23; İsferâinî, 19; Malatî, 156-7; Şehristânî, 1/152-3; Kummî, 34, 37, 56; Nevbahtî, 34; **Milel**, 54; Taberî, 2/1620.

35) Abdullah b. Amr b. Harb el-Kindî: Önceleri Beyân b. Sem'ân'ın görüşünde iken, sonra Allah'ın ruhunun Ebû Hâşim'den kendisine geçtiğini iddia etmiştir. Krş.: Eş'arî, 6; Şehristânî, 1(151; İsferâînî, 19; Kummî, 26, 39, 56; özellikle 60; **Milel**, 55. **el-Hûru'l-Iyn** (s. 160)'de «el-Harbiyye»deki «r» harfi «z» şeklinde yazılmıştır.

36) Ebû Sahr Kuseyyir b. Abdirrahmân b. Ebî Cum'a b. el-Esved: Kendisinin Kureyşli olduğunu söylerdi. Kahtân'dan Ezd'li olduğu da söylenir. Emevî Devleti'nin meşhur şâirlerindendir. Ric'ata inanan aşırı şiilerdendir. 105/723'de ölmüştür. Bk.: **Şezerât**, 1/131-2; Eş'arî, 19; İsferâînî, 19; Şehristânî, 1/150;**el-Hûru'l-Iyn**, 158; **Milel**, 51.

Doğrusu imamlar Kureyş'tendir; Hakk'ın dostları birbirine eşit dörttür.

Ali ve onun üç oğlu; onlar torunlardır; onlardan gizli bir şey yoktur.

Torunlardan biri imân ve doğruluk torunudur. Bir torunu da Kerbelâ'da kaybetmiştir.

Bir torunu ise, önünde sancakla süvarilere komutanlık edene kadar ölümü tatmayacaktır;

O kaybolmuştur; bir süre halkın arasında görünmez; Radvâ dağındadır; yanında da bal ile su vardır.

Abdulkaahir der ki: Onun bu beyitlerine, şu sözlerimizle cevap verdik:

Hak'kın dostları dörttür; ancak «iki kişinin ikincisi»nin[37] şöhreti kendini geçmiştir.

Kâinatın Fâruk'u imam olarak ışıklarını saçtı ve ondan sonra da Zu'n-Nûreyn ölümünü karşıladı.

Onlardan sonra Ali, imam olarak ışıklarını saçtı. Benim verdiğim bu sıra içinde geldiler; takdîr böyle indi.

Andıklarımıza buğz eden lânetlenmiştir ve cezâsını cehennem ateşinde çekecektir.

Râfızîler, hıristiyanlar gibi, şaşkınlığa düşmüştür ve şaşkınlıkları için de bir ilâç yoktur.

Yine Kuseyyir, kendi Râfızîliği hakkında şunu söylemiştir:

İbnu Ervâ[38] ve Hâricîlerin yolundan Allah'a sığındım (teberrî);

Ömer ve Atîk'ten[39], de, Emîru'l-Mü'minîn olarak ilan edilince uzaklaştım (teberrî);

Bu iki beyte de şöylece cevap verdik:

Sen, bir kavme duyduğun buğzla Allah'dan uzaklaştın; oysa Allah, onlarla mü'minlere hayat vermiştir.

Sana, İbnu Ervâ'nınki değil, senin buğzun zarar verir ve muttakîye buğz etmek kâfirlerin dînidir,

Râfızîlerin hepsine rağmen, Ebû Bekr bizim hak imamımızdır. 29

Kâinatın Fâruk'u Ömer'e de hakkıyle Emîru'l-Mü'minîn denir.

Kuseyyir, bir kasîdesinde de şöyle der:

Doğrusu Vasî'ye de ki: Canım sana fedâ olsun! Sen bu dağda oturuyorsun.

Aramızdan sana uyanlara ve seni halîfe ve imam olarak adlandıranlara eziyet ettiler.

Dünyanın insanları, sana, aralarında kaldığın altmış yıl süresince düşmanlık ettiler.

---

37) Tevbe (9) sûresinin 40. âyetinden mülhem olarak Hz. Ebû Bekr kastedilmektedir.

38) İbnu Ervâ, Osman b. Affan'dır.

39) Atik, Hz. Ebû Bekr'in lakabıdır.

İbnu Havle[40]**, ölümü tatmadı ve toprak da onun kemiklerini içine almadı.**

O, melekler ona söz söylemek üzere etrafında dönüşürlerken, Radvâ vâdilerinde akşamladı.

Onun her gün için rızkı ve suyu vardır ve onlarla yiyeceği sağlanır.

Bu şiire, şu sözlerimizle cevap verdik:

Ömrünü, kemiklerini toprağın kucakladığı birini beklemekle tükettin.

Radvâ vâdisinde, etrafında meleklerin söz söylemek üzere dönüşüp durdukları bir imam yoktur.

Onun yanında, yiyeceğini sağladığı ne bal, ne su, ne de içecek bir şey vardır.

Babasının ölümü tadışı gibi, İbnu Havle de ölümü tatmıştır.

Eğer değeri ve yüceliğinden dolayı bir adam temelli yaşasaydı, şüphe yok ki Mustafa daima yaşardı.

es-Seyyîd el-Himyeri[41] adıyla bilinen şâir de, Muhammed b. el-Hanefiyye'yi bekleyen ve onun, tekrar ortaya çıkışına izin verileceği güne kadar Radvâ dağında tutulduğunu ileri süren Keysâniyye mezhebinden idi. Bu sebepten o, bir şiirinde şöyle söylemektedir:

Fakat dünyadaki herkes fânidir; bu, imamları Yaratan'ın hükmüdür.

30 Muhammed b. el-Hanefiyye'nin imâmeti hakkındaki Keysâniyye'nin çağırısını yapan ilk insan, el-Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sakafîdir. Bunun sebebi şu idi:

Ubeydullah b. Ziyâd, Muslim b. Akîl[42], ve el-Huseyn b. Ali'nin -Allah ondan razı olsun- şehîd edilmeleri işini bitirince, ona, Muslim b. Akîl ile ayaklanan ve sonra gizlenen kişinin el-Muhtâr b. Ebî Ubeyd olduğu söylendi. Bunun üzerine Ubeydullah, onun, huzuruna getirilmesini emretti. el-Muhtâr, Ubeydullah'ın huzuruna girince, elindeki çomağını ona fırlattı ve böylece onun gözünü parçaladı. Bunun üzerine de o, el-Muhtâr'ı hapsetti. Daha sonra bir kısım halkın, kendisinden, el-Muhtâr'a şefâat etmesini istemeleri üzerine, onu hapisten çıkardı ve, «Sana üç gün mühlet veriyorum. Bu süre içinde Kûfe'den çıkar gidersen ne âlâ! Aksi halde boynunu uçururum» dedi. Bunun üzerine el-Muhtâr, Kûfe'den Mekke'ye kaçtı ve Abdullah b. ez-

40) İbnu Havle sözü ile Muhammed b. el-Hanefiyye kastedilmektedir. Annesinin adı Havle bintu Câfer b. Kays b. Seleme'dir.

41) es-Seyyid el-Himyeri, Ebû Hâşim İsmâîl b. Muhammed b. Zeyd: Ric'ata inanan meşhur bir şiî şâiridir. Bağdad'da 173/789-90'da ölmüştür. Bk.: Beyân, 2/168, Kevserî (29, n. 1), onun 179/795-6'da öldüğünü yazar. Krş.: Eş'arî, 15; Şehristânî, 1/150; İsferâinî, 19; **Milel**, 51, n. 2.

42) Muslim b. Akîl b. Ebî Tâlib b. Abdilmuttalib el-Hâşimî: Hz. Ali'nin kardeşinin oğludur.Hz. Huseyn'den önce Kûfe'ye gelerek, halkı ona bey'at etmeye çağırmıştır. 61/680 yılında fecî şekilde öldürülmüştür. Bk.: İbnu'l Esîr, 4/19 vd.; Taberî, 2/227 vd., 231-272, 284 vd., 292

Zubeyr'e[43] bey'at etti. el-Muhtâr, İbnu'z-Zubeyr'in, Yezîd b. Muâviye'nin el-Huseyn b. Numeyr es-Sekûnî kumandasındaki ordusuyla çarpışmasına kadar onunla kaldı. el-Muhtâr'ın Şamlıları altetme arzusu, bu savaşlarda alabildiğine şiddetlendi. Sonra Yezîd b. Muâviye öldü ve Şam ordusu, Şam'a döndü. Hicaz, Yemen, Irak ve İran'ın yönetimi, İbnu'z-Zubeyr'e kalmış oldu. el-Muhtâr, İbnu'z-Zubeyr'in sert davranışlarıyla karşılaştığından, Kûfe'ye kaçtı. O sırada Kûfe valisi, Abdullah b. ez-Zubeyr'in emri altında olan Abdullah b. Yezîd el-Ensârî[44] idi. el-Muhtâr Kûfe'ye varınca Kûfe ve Medâin'e kadar uzanan bölgelerdeki taraftarlara (Kûfe şiîleri) elçilerini gönderdi; onları, Allah ondan râzı olsun el-Huseyn b. Ali'nin öcünü almak üzre ayaklanacağına söz vererek, kendine bey'at etmeye çağırdı. Ayrıca onları, Muhammed b. el-Hanefiyye'yi tanımaya çağırdı ve İbnu'l-Hanefiyye'nin kendisini halîfe olarak seçtiğini ve yine İbnu'l-Hanefiyye'nin, onlara, kendisine (el-Muhtâr) itâat etmelerini emrettiğini ileri sürdü. İşte bu sıralarda da İbnu-z-Zubeyr, Abdullah b. Yezîd el-Ensâri'yi Kûfe vâliliğinden azletmiş ve yerine, Abdullah b. Muti' el-Adavî'yi[45] tayin etmişti. el-Muhtâr'a gizlice bey'at edenler, onun etrafında toplandılar ve sayıları da onyedi bin kişiyi bulan bir topluluktu. el-Muhtâr'ın bey'atına, devrinde ondan cesur biri daha bulunmayan Abdullah b. el-Hırr[46] ile Kûfe şiîleri arasında ondan daha yakışıklısı ve daha çok taraftarı olmayan İbrâhîm b. Mâlik el-Eşter[47] de girmişlerdi. el-Muhtâr, bu kuvvetle, o sırada yirmi bin kişiye kumanda etmekte olan Kûfe vâlisi Abdullah b. Muti''ye karşı çıktı. Aralarındaki savaş günlerce sürdü. Sonuçta, Zubeyrîler bozguna uğratıldılar ve el-Muhtâr da Kûfe ve dolaylarını hâkimiyeti altına almış oldu[48]. Ayrıca o, Kerbelâ'da el-Huseyn b. Ali'ye karşı çarpışmış olan Kûfe'deki herkesi öldürdü. Sonra halka bir konuşma yaptı ve bu konuşmasında şöyle dedi:

43) Abdullah b. ez-Zubeyr b. el-Avvâm b. Huveylid b. Esed b. Abdiluzzâ: Meşhur sahabî Zubeyr b. el-Avvâm'ın oğludur. Hicretten sonra Medine'de, müslümanlar arasında doğan ilk çocuktur. Hz. Huseyn'in şehîd edilmesinden sonra, Mekke'de halifeliğini ilân ederek Mekke, Medîne ve Hicaz'daki geniş topluluklardan bey'at almış; ama el-Haccâc b. Yûsuf es-Sakafî tarafından 73/69-3'de Mescid-i Haram'da öldürülmüş, sonra da asılmıştır. Bk.: **'İber**, 1/81; **Şezerât**, 1/79-80.

44) Abdullah b. Yezîd b. Zeyd b. Huseyn b.Amr b. el-Hâris el-Hatmî el-Ensârî el-Evsî: Küçükken Hudeybiye'de bulunmuş; Hz.Ali'nin safında Cemel ve Sıffîn vak'alarına katılmıştır. 68/687-8 yılında ölmüştür. Bk.: **Maârif**, 422, 450; Taberî, 2/509 vd.; İbnu'l-Esîr, 4/144, 163-4 vd.

45) Abdullah b. Muti' b. el-Esved b. Hârise b. Nadle b. Avf b. Ubeyd b. Uveyc b.Adiyy b. Ka'b el-Kureşî el-Adevî: Abdullah b. ez-Zubeyr'le beraber 73/692-3 yılında öldürülmüş cesur bir kimsedir. Bk.: **Şezerât**, 1/80; **Maârif**, 395.

46) Seely (53) ismi «Ubeydullah» olarak verir, ki doğrusu da herhalde budur. Krş. İbnu'l-Esîr, 4/51-2. 68/687 yılında ölmüştür.

47) İbrâhîm b. el-Eşter en-Nehaî: el-Muhtar'ın kumandanı sıfatıyla Ubeydullah b. Ziyâd'a karşı Musul'd, sonra da İbnu'z-Zubeyr'in kardeşi Mus'ab'a karşı Kûfe'de savaşmıştır (67/686-7). 72/691'de ölmüştür. Bk.: **Şezerât**, 1/74, 79; **'İber**, 1/73.

48) el-Muhtâr'ın Kûfe'ye gidişi, Ubeydullah tarafından hapsedilişi, affedilerek Hicaz'a kaçışı, İbnu'z-Zubeyr'e iltihakı, Kûfe'yi alışı ve nihayet katledilişi hakkında buraya kadar verilen bilgilerin tarihi seyrini krş.: İbnu'l-Esîr, 4/168-170 vd.; 211 vd.; Taberî, 60/70 yılları vukûatı.

31 «Dostlarına yardım, düşmanlarına da yenilgi vaad eden ve her ikisinin de zamanın sonuna kadar, kesin bir takdir ve mutlak olacak bir sözle bağlayan Allah'a hamd olsun!

«Ey insanlar! Biz, Dâvetçinin çağrısını işitmiş ve onun, erkek ve kadın kaç isyânkâr ve kaatil bulunduğuna dair görüşünü kabul etmiş bulunuyoruz. Ey Allah'ın kulları! Doğru yolda olanın bey'atına ve düşmanlarıyla çarpışmaya koşunuz. Gerçek şudur ki ben, sözlerinden cayanların tepelerine dikilecek ve Peygamberlerin Sonuncusu'nun kızının oğlunun hakkını arayacağım!»

Sonra muhafız komutanına, Ömer b. Sa'd'ın(49) evine giderek başını getirmek vazifesini verdi. Sonra onun oğlu Ca'fer b. Ömer'in kafasını kesti ki, bu şahıs, el-Muhtâr'ın kızkardeşinin oğlu idi. Bunun üzerine, «Bu, el-Huseyin'in, şu da el-Huseyn'in büyük oğlunun başı içindir» dedi. Sonra İbrâhim b. Mâlik el-Eşter'i altı bin kişi ile, o sırada Abdulmelik b. Mervân'ın üzerlerine vâli olarak tâyin ettiği, seksen bin kişilik Suriye ordusunun başında, Musul'da bulunan Ubeydullah b. Ziyâd'a karşı savaşa gönderdi. İki ordu Musul kapısında karşılaştıklarında, Şam ordusu bozguna uğradı ve onlardan yetmiş bin kişi savaş meydanında öldürüldü. Ubeydullah b. Ziyâd ve el-Huseyn b. Numeyr es-Sekûnî(50)'de öldürüldü. İbrâhîm b. el-Eşter, onların kafalarını el-Muhtâr'a gönderdi. el-Muhtâr, Kûfe, el-Cezîre ve Ermenistân sınırlarına kadar Irakeyn'in idaresini eline geçirince, kâhinliğe başladı ve kâhinlerin secîli sözleri gibi, secîli ve kafiyeli sözler söyler oldu. Ayrıca onun, kendisine vahy geldiğini iddia ettiği de rivâyet edilir.

Onun secîli sözlerinden bir bölümü şöyledir:

«Kur'an'ı indiren, Furkân'ı açıklayan, dinleri koyan ve isyânı beğenmeyen Allah'a and olsun ki, Ezd ve Umân'ın, Mezhic ve Hemdân'ın, Nehd ve Havlan'ın, Bekr ve Hezzân'ın Su'al ve Nebhân'ın, 'Abs ve Zubyân'ın, Kays ve Ğaylân'ın âsilerini öldüreceğim.» (Emâ ve'l-lezî enzele'l-Kur'ân, ve beyyene'l-Furkân, ve şerea'l-edyân, ve kerihe'l-isyân; le-aktulenne'l-bağâte min Ezd-i Umân, ve Mezhic ve Hemdân, ve Nehd ve Havlân, ve Bekr ve Hezzân, ve Su'al ve Nebhân, ve 'Abs ve Zubyân, ve Kays ve Ğaylân.)

Sonra dedi ki: **«İşitici, Bilici, Yüce, Ulu, Hakîm, Rahmân ve Rahîn olan Allah'a and olsun ki, Temîm oğullarının ileri gelenlerini baştan sona silip süpüreceğim!»** (Ve hakku's-Semîu'l-Alî, el-Aliyyu'l-Azîm, el-Azîzu'l-Ha-kîm, er-Rahmanu'r-Rahîm, le-a'rekenne 'arke'l-edîm, Eşrefe Benî Temîm.).

49) Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs: Sa'd b. Ebî Vakkâs gibi büyük bir sahabînin oğlu olmasına rağmen, kötülerin ve kötülüğün başıdır. Ubeydullah b. Ziyâd'ın emriyle Hz. Huseyn'i şehîd eden ordunun kumandanlığını yapmış ve Hz. Huseyn'in başını kesmiştir. 67/686-7 yılında ölmüştür. Bk.: **Şezerât**, 1/74; **Maârif**, 243-4.

50) Kevserî (s. 31) bu ismi, «el-Huseyn b. Nemr es-Sekûnî» şeklinde vermiştir. Biz ise, **İber** (1/74), **Şezerât** (1/74) ve **Maârif** (239, 343, 351)'i takiben «el-Huseyn b. Numeyr es-Sekûnî»yi tercih ettik. Numeyr es-Sekûnî, Ubeydullah b. Ziyâd'la beraber 67/686-7 yılında öldürülmüştür. Bk.: **Şezerât**, 1/74; **'İber**, 1/74.

Sonra el-Muhtâr'ın faaliyetleri, İbnu'l-Hanefiyye'ye ulaştı. Bu durumda o, dinî bir fitneden endişe etti. Ve böylece, imâmetine inananların, kendi etrafında toplanmalarını sağlamak için, Irak'a gitmek istedi. el-Muhtâr da bunu işitti ve başkanlığı ile velâyeti elinden gideceği için, onun Irak'a gelmesinden korktu ve askerlerine şöyle dedi: «Gerçek şu ki biz, Mehdî'ye bey'at etmişizdir. Ancak Mehdî'nin bir özelliği vardır. Şöyle ki, ona bir kılıçla vurulur; eğer kılıç derisini kesmezse, o Mehdî'dir.» Onun bu sözü, İbnu'l-Hanefiyye'ye ulaştırıldı. Bunun üzerine o, el-Muhtâr'ın kendisini Kûfe'de öldürmesinden korkarak Mekke'de kaldı.

Sonra el-Muhtâr, Râfızîlerin Ğulât'ından olan Sebeiyye tarafından aldatıldı. Bunlar ona, «Sen bu devrin hüccetisin» dediler ve onu, nübüvvet iddiasına götürdüler. Bunun üzerine o da, özel dostları yanında, bu iddiayı ileri sürdü ve kendisine vahy geldiğini iddia etti; sonra da secîli bir biçimde şöyle
dedi: **«Yürüyen bulutlara, şiddetli azâba, çabuk hesâba, Azîz ve Zengin Veri-** 32
ci'ye ve üstün gelenlerin en Güçlüsüne and olsun ki, iftiracı, yalancı, derecesiz günahkâr İbnu Şihâb'ın(51) kabrini açıp ölüsünü çıkaracağım. Sonra Âlemlerin Rabbi'ne, emniyetli ülkenin (Mekke-Medine) Rabbi'ne and olsun ki, bâtıl şeylerin etrafında toplanan ve bana karşı sözler uyduran alçak şâiri, Mârika'nın râcizini, kâfirlerin dostlarını, zâlimlerin yardımcılarını, şeytanın kardeşlerini öldüreceğim. Sözlerim güzel ahlâk, iyi işler, hayır görüşler ve mutlu nefis sahibi olanlar için değildir.»

Bundan sonra tekrar konuştu ve hutbesinde şöyle dedi: «Beni görücü kılan, kalbimi aydınlatarak nurlandıran Allah'a hamd olsun... Allah'a and olsun ki, bu bölgedeki bütün oturulan yerleri yakacağım, kabirleri deşeceğim ve oralardaki göğüslere şifâ vereceğim. Yol gösterici ve yardımcı olarak Allah yeter.»

Sonra yemîn etti ve dedi ki: «Rabbu'l-Haram'a, Kutlu Ev'e, (Kâbe'nin) Kutlu Köşesi'ne, Saygı duyulan Mescid'e ve Kalem Sâhibi'nin hakkına and olsun ki, benim için, tâ buradan İzam'a(52), sonra da Zû-Selem'in(53) kenarlarına kadar bir âlem yükseltilecektir.»

Sonra dedi ki: "Doğrusu göklerin Rabbi'ne and olsun ki, gökten ateş indirilecek ve o, Esmâ'nın evini yakacaktır.» Bu söz Esmâ' b. Hârice'ye(54) ulaştı. Bunun üzerine o, «Ebû İshâk, benim için, secîli sözler söyledi ve muhakkak ki o, evimi de yakacaktır» dedi ve evinden kaçtı. el-Muhtâr, geceleyin onun evine, yakması için birini gönderdi ve yanındakilere de ateşin semâdan indiğini ve evi yaktığını göstermek istedi.

51) Meşhur imam Ebû Bekr Muhammed b. Muslim b. Ubeydillah b. Abdillah b. Şihâb ez-Zuhrî'nin (124/741-2 babası olan ve Mervânîlere karşı hurûcunda İbnu'z-Zubeyr'in yanında yer alan İbnu Şihâb Muslim b. Ubeydillah'dır. Bk.: **Maârif**, 472.

52) İzam, Medine dışındaki geniş bir vâdi. Bk.: **Mu'cem**, 1/214.

53) Zû Selem: Hicaz'da bir vâdi. Bk.: **Mu'cem**, 3/240.

54) Esmâ' b. Hârice b. Husayn b.Huzeyl b. Bedr el-Kûfî: Medine'nin seçkinlerindendir. 65/684-5'de vefat etmiştir. Bk.: **İsâbe**, 1/195-6, nu. 450.

Sonra Kûfeliler, bazı şeylerde kehânette bulunması için, el-Muhtâr'a çıktılar. Sebeiyye, Kûfe halkının köleleri ile birlikte onun etrafında toplandılar, çünkü o, onlara efendilerinin mallarından vermeye söz vermişti. Nitekim o, onlarla birlikte, kendisine karşı çıkanlarla çarpışmış ve onları yenerek birçoğunu öldürmüş ve birçoğunu da esîr almıştı. Esîr edilenler arasında kendisine, Surâka b. Mirdâs el-Bârikî[55] denen bir adam vardı. Bu adam, el-Muhtâr'ın huzuruna getirildi. el-Bârikî, el-Muhtâr'ın kendisinin öldürülmesini emretmesinden korkarak, kendisini esîr eden ve el-Muhtâr'ın huzuruna getirenlere hitâben şöyle dedi: «Bizi esîr edenler, ne sizlersiniz, ne de sizler bizi gücünüzle yenilgiye uğrattınız. Bizi bozguna uğratanlar, askerlerinizin üstünde benekli atlar üzerinde gördüğümüz meleklerdir.» Onun bu sözü, el-Muhtâr'ı hayrete düşürdü ve onu serbest bıraktı. Bunun üzerine o, Basra'da Mus'ab b. ez-Zubeyr'e[56] sığındı ve oradan, el-Muhtâr'a, şu beyitleri yazıp gönderdi:

Doğrusu Ebû İshâk'a susmuş benekli siyah atları gördüğümü bildiriniz.

33 **Gözlerime, görmedikleri şeyleri gösteririm ve her iki gözüm de bunun bir uydurma olduğunu bilir.**

Senin vahyini inkâr ediyorum ve ölüme kadar, senin öldürülme işini kendime adak kıldım.

Sözünü ettiğimiz bu şeyde, el-Muhtâr'ın kehânetinin sebebi ve kendisine vahy geldiği iddiası görülebilir.

Onun Azîz ve Celîl olan Allah'a bedâ"yı câiz görüşünün sebebine gelince.. bu da şöyle olmuştur:

İbrâhîm b. el-Eşter'e, el-Muhtâr'ın kehânetlerde bulunduğu ve kendisine vahy geldiği haberi ulaşınca, el-Muhtâr'a yardımdan vazgeçti ve el-Cezîre ülkelerini kendi adına yönetti. Mus'ab b. Zubeyr de, İbrâhîm b. el-Eşter'in artık el-Muhtâr'a yardım etmediğini öğrenince, el-Muhtâr'ı yok etmeyi arzuladı. Ubeydullah b. el-Hırr el-Cu'fî[57], Muhammed b. el-Eş'as el-Kindî[58]

55) Surâka b. Mirdâs el-Bârikî. Bârık, ya Yemen'de Ezd kabilesinin konakladığı bir dağın, ya da Kûfe'ye yakın bir yerin adıdır ve buna göre nisbet edilmektedir. Bk.: Abdulhamid, 49, n.1; Kevserî, 32, n.3.

56) Mus'ab b. Zubeyr b. el-Avvâm: Kardeşi İbnu'z-Zubeyr, onu önce Irak vâliliğine tayin etmiş ve o da 67/686-7'de Kûfe'ye girerek el-Muhtâr'ı öldürmüştür. Kendisi de 72/691'de Abdulmelik b. Mervân tarafından öldürülmüştür. Bk.: **'İber**, 1/75; **Şezerât**, 1/74.

57) Ubeydullah b. el-Hırr el-Cu'fî: Şâir ve kumandan. Hz.Osman'ın ashabındandır. Onun şehâdeti üzerine Muâviye'ye iltihak ederek Sıffîn'de bulunmuştur. İbnu'z-Zubeyr'e karşı çıkmış; ama onun kardeşi Mus'ab'a karşı duramıyacağını anlayınca Fırat'a atlayarak intihar etmiştir (68/687-8). Bk.: İbnu'l-Esîr, 4/51-2, 287-95.
el-Bağdâdî, Ubeydullah'ın Mus'ab'a iltihak ettiğini yazıyorsa da, yukarıda görüldüğü gibi, tarihler onun Mus'ab tarafından esir edilme korkusuna kapılarak kendini Fırat'a atıp boğularak öldüğünü yazıyorlar. Ayr. krş.: Taberî, 2/135, 305, 388, 463, 733-35, 765-781.

58) Ebû Kays Muhammed b. el-Eş'as b. Kays el-Kindî: 67/686-7 yılında el-Muhtar ile Mus'ab arasındaki savaşta Mus'ab'ın safında ölmüştür. Bk.: **Şezerât**, 1/75; **Maârif**, 401. Kevserî (33, n. 2), kaynak belirtmeksizin, onu Mus'ab'ın öldürdüğünü söylüyor, ki bu yanlış olmalıdır.

ile mallarını ve kölelerini ele geçirdiği için, el-Muhtâr'a karşı kinle dolu olan Kûfeli ileri gelenlerin pek çoğu ona katıldılar. Böylece Mus'ab, kendi yanında bulunan yedibin kişiden başka Kûfe'li ileri gelenlerden kendisine katılanlarla birlikte Basra'dan yola çıktı. Mus'ab, ordusunun ileri koluna Ezd'li taraftarları ile birlikte el-Muhelleb b. Ebî Sufra'yı[59] tayin etti. Suvarilerin kumandasını Ubdeydullah b. Ma'mer et-Temîmî'ye[60] verdi. el-Ahnef b. Kays'ı[61], da Temîm'li atlıların kumandasına getirdi. Bunların hareket haberleri el-Muhtâr'a ulaşınca, kumandanı Ahmed b. Şumayt'ı[62], seçme askerlerinden oluşan üç bin kişi ile Mus'ab'ı öldürmek üzere gönderdi ve onlara, zaferin kendilerinde olacağını bildirdi; kendisine de bu yolda vahy geldiğini iddia etti. İki ordu, Medâin'de karşılaştı ve el-Muhtâr'ın taraftarları hezîmete uğradı ve önderleri İbnu Şumayt ile el-Muhtâr'ın kumandanlarının pek çoğu öldürüldüler. Geride kalanlar el-Muhtâr'a döndüler ve ona, «Düşmanlarımız üzerine bize niçin zafer vaad ettin?» dediler. O da, «Yüce Allah, bana böyle söz vermişti; ama bu fikrini değiştirdi (bedâ')» dedi ve Azîz ve Celîl olan Allah'ın şu sözünü delil olarak ileri sürdü: «**Allah dilediğini mahveder, dilediğini bırakır...**»[63] Keysâniyye'nin bedâ' hakkındaki görüşünün sebebi, işte bu idi.

Sonra el-Muhtâr, Mus'ab b. ez-Zubeyr'i, Kûfe'nin ilçelerinden Mizâr'da öldürme işini bizzat kendi üstüne aldı. Bu olayda Muhammed b. el-Eş'as el-Kindî öldürüldü. Bunun üzerine el-Muhtâr, «el-Huseyn'i öldürmüş olanlardan, ondan başkası kalmamış olduğundan, onun ölümü beni sevindirdi. Artık bundan sonra ölüme aldırmam» dedi. Sonra el-Muhtâr ve taraftarlarının hezimeti vukû buldu, ve onlar Kûfe'de imâmet konağına kaçtılar ve kendisini bu konakta, dörtyüz taraftarı ile birlikte. Mus'ab, onları, burada yiyecek- 34
leri bitene kadar üç gün muhasara etti. Sonra dördüncü günde öldürülme isteği ile çıkış hareketinde bulundular. Böylece öldürüldüler; el-Muhtâr da onlarla birlikte öldürüldü[64]. Onu, kendilerine Târif denen iki kardeş öldürdü. Bu iki kardeş, Benû Hanîfe'den Abdullah b. Decâce'nin oğulları idiler. A'şâ Hemdân, bu konuda der ki:

59) el-Muhelleb b. Ebî Sufra el-Ezdî: Akıllı ve cesur bir kumandandır. Horasan ve Semerkand fetihlerini yapmış ve İbnu'z-Zubeyr'in Horasan Vâliliğinde bulunmuştur (65/684-5). Ezârika ile çetin savaşlarda bulunmuş ve sonra el-Muhtâr'a karşı Mus'ab'ın safında çarpışmış ve 82/701'de ölmüştür. Bk.: **'İber**, 1/95; **Şezerât**, 1/75. Ayrıca bu kaynaklar, adını, «Ömer b. Ubeydillah b. Ma'mer et-Teymî»şeklinde veriyorlar. Ayr. bk.: İbnu'l-Esîr, 4/142, 268-70 ve çeş. yer.

60) Kevserî (33), «et-Temîmî» olarak veriyor. Seely (7) ve Abdulhamîd(51), «et-Teymî» olarak veriyorlar. Her halde doğrusu bu olmalıdır. Krş.: **Maârif,** 234; **Şezerât,** 1/75. Ayrıca bu kaynaklar, adını, «Ömer b. Ubeydillah b. Ma'mer et-Teymî» şeklinde veriyorlar. Ayr. bk.: İbnu'l-Esîr, 4/142, 268-70 ve çeş. yer.

61) el-Ahnef b. Kays et-Temîmî es-Sa'dî: Hz. Peygamber zamanında müslüman olmuşsa da, Hz.Peygamber'le görüşmemiştir. Hz. Ömer zamanında elçi olarak gelmiştir. Hz. Ali'nin safında Sıffîn'e katılmış; İbnu'z-Zubeyr zamanında da Mus'ab'ın yanında yer almıştır. Kûfe'de 72/691-2'de ölmüştür. Bk.: **'İber**, 1/80; **Şezerât**, 1/78; **Maârif,** 423.

62) 67/685-7'de, Mus'ab ile el-Muhtâr arasındaki savaşta öldürülmüştür. el-Muhtâr'ın kumandanlarındandır. **Şezerât** (1/75)'ta «Ahmed» şeklinde kayıtlıdır.

63) Ra'd (15), 39.

64) **Şezerât** (1/75)'a göre Ramazan, 67/Mart-Nisan 687. Ayr. krş.: İbnu'l-Esîr ve Taberî, 67. yıl vukûatı.

Ben haber verdim ve haberler de, el-Mizâr'da geçen fâcialardan dolayı büyür;

Sapık bir yolda oldukları için vuku bulmuşsa da, kavmimin yok edilmesi beni sevindirmedi;

Ancak ben, Ebû İshâk'ın cezasını ve ayıbını çekmiş olmasından sevinç duydum.

İşte bu, Keysâniyye'nin Güçlü ve Ulu Allah'a bedâ' isnâd edişlerinin sebebinin açıklanmasıdır.

Muhammed b. el-Hanefiyye'yi bekleyen ve onun, ortaya çıkmasına izin verileceği güne kadar Radvâ dağında sağ ve mahpus olduğunu iddia eden Keysâniyye, Muhammed'in burada hapsedilmesinin sebebi ile ilgili aşağıdaki iddiaları yüzünden ayrılığa düştüler:

Onlardan bir kısmı, «Allah'ın işleri gizlidir; onları O'ndan başkası bilemez; bu yüzden hapsinin sebebi bilinemez» dediler.

Onlardan bir kısmı da şöyle diyordu: «Gerçek şu ki Yüce Allah, Muhammed b. el-Hanefiyye'yi, el-Huseyn b. Ali'nin şehîd edilmesinden sonra Yezîd b. Muâviye'ye gittiği, ondan amân dilediği ve yardımlarını kabul ettiği, sonra da İbnu'z-Zubeyr meselesi üzerine Mekke'den İbnu'z-Zubeyr'den kaçarak Abdulmelik b. Mervân'a sığındığı için, cezalandırmıştır.» Bunların iddiasına göre, arkadaşlarından Âmir b. Vâsile el-Kinânî[65] onun huzuruna gitmiş ve bu gidişi ile ilgili olarak, onun taraftarlarına şöyle demiştir:

Ey kardeşlerim, ey taraftarlarım! Uzaklaşmayınız ve el-Mehdî'ye yardım ediniz ki, hidâyet olunasınız;

Cömert Muhammed, ey Muhammed! Temiz ve doğru imam sensin;

Dinsîz olan İbnu'z-Zubeyr es-Sâmirî ve bizim kendisine yöneldiğimiz biri değil...

Ama bunlar dediler ki: Doğrusu onun İbnu'z-Zubeyr ile savaşması ve kaçmaması gerekirdi. Onunla savaşmadığı için, Rabbine karşı geldi. Yine aynı şekilde o, Abdulmelik b. Mervân'a yönelmekle de O'na karşı geldi. Fakat bundan da önce o, Yezîd b. Muâviye'ye yönelmekle zaten O'na isyân etmişti. Bundan sonradır ki o, yolundan Taif'e İbnu Mervân'a döndü. İbnu Abbas orada vefat etmiş ve onu da Tâif'de İbnu'l-Hanefiyye defnetmişti. Sonra oradan Zerr[66]'e geçti. Fakat Radvâ geçidine varınca, burada (ne olduğu hakkında) ayrılığa düştüler. Onun ölümüne inananlar, orada öldüğünü ileri sürdüler. Onu bekleyenler ise, Allah'ın onu orada hapsettiğini ve tekrar ortaya çıkmasına izin verileceği güne kadar, ona yükledikleri günahlar yüzünden, bir cezâ olmak üzere halkın gözlerinden uzak tuttuğunu ve onun Beklenen Mehdî (el-Mehdiyyu'l-Muntazar) olduğunu iddia ettiler.

---

65) Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile el-Eska' el-Kinânî: Hz. Peygamber'i görenlerden en son ölendir. Hz. Ali'nin yanında bulunmuş; sonra el-Muhtâr'a katılmıştır. 100/718-9 veya 110/827-9'da vefat etmiştir. Ric'ata inananlardandır. Bk.: **Maârif**, 341, **'İber**, 1/118; **Şezerât**, 1/118.
66) Zerr, Horasan'da Buhara yakınlarında bir yerin adı.

III. İMAMİYYE

Râfıza'dan el-İmâmiyye hakkındadır. Zeydiyye, Keysâniyye ve Ğulât'a muhalif olan İmâmiyye onbeş fırkadır[67]: (1) Kâmiliyye, (2) Muhammediyye, (3) Bâkıriyye, (4) Nâvusiyye, (5) Şumeytıyye, (6) Ammâriyye, (7) İsmâîliyye, (8) Mubârekiyye, (9) Mûseviyye, (10) Kat'ıyye, (11) İsnâ-aşeriyye, (12) Hişâmiyye, (13) Zurâriyye, (14) Yûnusiyye, (15) Şeytâniyye.

1) Kâmiliyye 35

Onlardan el-Kâmiliyye hakkında[68]: Bunlar, Râfıza'dan Ebû Kâmil adıyla bilinen bir adama uyanlardır. O, Ali'ye bey'atı terkettikleri için, sahabenin küfre girmiş olduklarını; Ali'nin de onlarla savaşmadığından, kâfir olduğunu; onun, Sıffîn halkı ile savaşmasının gerekli oluşu gibi, onlarla da savaşmakla yükümlü bulunduğunu iddia ediyordu. Kör bir şâir olan Beşşâr b. Burd[69], bu mezheptendi. Birinin kendisine şöyle söylediği rivayet edilir: «Sahabe hakkında ne diyorsun?» O, «Küfre girmişlerdir» dedi. Ona, «Peki Ali hakkında ne diyorsun?» diye sorulduğunda, şâirin şu sözlerini örnek olarak söyledi:

Üçünün (üç halifenin), bizimle dostluk kurmayan[70], senin dostuna karşı kötülükleri nedir, ey Ummu Amr?

Makalât sahiplerinin Beşşâr'dan naklettiklerine göre o, sahabe ve Ali'yi tekfîr hususundaki sapıklıklarına şu iki sapıklığı daha eklemiştir:

a) Bunlardan birincisi, Râfıza'dan ric'at taraftarlarının inandığı gibi, kıyâmetten önce dünyaya geleceği hakkındaki görüşüdür.

b) İkincisi de, İblîs'in, ateşi toprağa üstün tutuşunu tasvîb etmesidir. Bu hususta Beşşar'ın bir şiirindeki şu görüşünü delil getirmişlerdir:

Toprak karanlıktır, ateş ise parlak;

Ateş var olduğu içindir ki, ateşe tapılmıştır.

Safvân el-Ensârî, onu kasîdesinde şöyle söyleyerek reddetmiştir[71].

Unsur bakımından ateşin en yüce olduğunu ileri sürdün; oysa dünyada o, çakmak taşı odunla hayat bulur.

Yeryüzünde ve onun derinliklerinde, öylesine hayret verici şeyler yaratılmıştır ki, ne yazmakla, ne de saymakla biter.

---

67) İmâmiyye, İsferâinî (20 vd.)'de 15; Şehristânî (1/162 vd.)'de 7; **İ'tikadât** (52 vd.)'ta 13; **el-Hûru'l-Iyn** (157)'da 2; Malatî (18)'de İmâmiyye adıyla bilinen Râfizî fırkaların toplamı 18 olarak gösterilir. Ayr., krş.; Kummî, 102 vd.
68) Krş.: İsferâinî, 21; **el-Hûru'l-Iyn**, 155; Kummî, 14. Eş'arî (17), Şehristânî (1/174) ve **İ'tikadât** (60), Kâmiliyye'yi, aynı görüşlerle «Ğâliye» fırkaları arasında zikrederler.
69) Beşşâr b. Burd: 95/713-4 yılında doğmuştur. Aslen Taharistân'lıdır. Basra ve Bağdad'a gelmiş ve Abbasî halifelerini methetmiştir. Vâsıl b. Atâ'yı yüceltir. Halife el-Mutemid tarafından 167/783-4 yılında öldürülmüştür. Bk.: **Beyân**, 1/16, n.4, 24 ve çeş. yer.; **Mu'tezile**, 30.
70) Abdulhamîd (54), «bizimle sabahlamayan» der.
71) Şiirin tamamı için bk.: **Beyân**, 1/27-9.

Denizlerin diplerinde, gizli inciler ve kırmızı mercanlar gibi, insanlara faydalı şeyler vardır.

Her uçan ve uçurulan yere; derinlerde yüzen her yüzücü de, bir kıyıya muhtaçtır.

Yine yürüyen hayvanlar, sürünerek yürüyen hayvanların bir hedefe yönelerek yeryüzünde sürünüp gidişi gibi, yerde yürürler.

Dağların çevresinde, Mukattam üzerinde, meliklerin saraylarını ve evlerini süsleyen zümrütler vardır.

Siyah taşlarla örtülü er-Reclâ' denen yerde, öyle madenler vardırki, oradaki mağaralardan para kaynamaktadır;

O mağaralardan çıkan saf altın ve gümüşler o derece güzeldirki, zühd ve kanâat sahiplerini hem duygulandırır, hem de zengin eder.

Bakır ve kalayın bütün ham maddeleri yerden elde edildiği gibi, Çin (Sind) nişadırı ve cıva da yeryüzünden elde edilir.

Göztaşı, şap, billur taşı, oluşmuş ve henüz oluşmamış mermer yerden elde edilir.

Katranın çeşitleri, zift, inci taşı, uzun zaman yanan kibrit madenleri (kükürt) yine yerdedir.

En üstün sürme taşı, kireç, gümüş, hind tutyası maden ocakları yine yerdedir.

Bütün insanların ziynet eşyası, yakutları ve gururlandıkları bütün kıymetli taşlar yine yerdedir.

Hacıların selâmlayıp yüz sürdükleri Ebedî Cennet'ten gelen Haceru'l-Esved, Safâ, Kâbe ve ihramsız olarak her şeyin helâl olduğu bölgeler de yeryüzündedir.

Bunlar, biz insanoğlunun aslını teşkil eden toprağın iftihar ettiği hususlardır ve hiç şüphesiz biz de toprağın çocuklarıyız.

İnsanoğlunun topraktan yaratılmasında, toprakta insanoğlu için faydalanılacak şeylerin varlığını gösteren Allah'ın tedbir ve hikmeti vardır. İşte bunlar, Allah'ın birliğinin apaçık delilleridir.

Ey karamsar ahmak, ey âdi kör adam! Sen Allah'ın, Allah'a giden doğru yoldan en uzak olan yaratığısın.

Sen Ebû Bekr'i mi yerersin? Sen ondan sonra, Ali'yi mi azledersin? Bu yaptıklarının hepsini de Burd'e mi bağlarsın?

Sanki sen, büsbütün dine kızgınsın. Menfaat peşinde koşan, dine bir şeyler sokmaya çalışan, kin ve düşmanlık duygularının ateşinden rahat uyku uyuyamaz.

Deprem geçirmiş arazi biçimli yüzünle, dolunaylarla yarışmaya kalkışıyorsun. Sen, Allah'ın yaratıkları içinde, maymun nesline en yakın olanısın.

Hammâd b. Acred[72], Beşşâr'ı hicvetti ve hicvinde şöyle söyledi:

Ey kör bir maymundan daha da çirkin bir maymun olan[73],

Denir ki, Beşşâr'ı bu beyitin dışında üzüntüye düşüren başka bir şey olmamış ve bu yüzden şöyle söylemiştir:

Beni görüyor ve tavsîf ediyor; ben ise, onu göremiyorum ve tavsîf ediyorum.

Abdulkaahir der ki: Ben, bu Kâmiliyye'yi iki sebepten tekfîr ediyorum:

a) Birincisi, bir ayırımda bulunmaksızın, bütün sahabeyi tekfîr etmeleri;

b) İkincisi de, ateşi topraktan üstün görmeleri yüzündendir.

Beşşâr b. Burd'un sapıklıklarından bir kısmını anlatmış durumdayız. Allah da ona hak ettiğini vermiştir. Sebebi de şudur: O, el-Mehdî'yi[74] hicvetmişti. Bunun üzerine o da, onun Dicle'ye atılarak boğulmasını emretti. Bu ise, onun için dünyadaki bir ceza, sapıklıklarına uyanlar için de âhıretteki acı bir azâbdır.

2) Muhammediyye

el-Muhammediyye hakkında[75]: Bunlar, Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'i beklerler ve onun, ne öldürüldüğüne, ne de ölümüne inanırlar. İddialarına göre o, tekrar ortaya çıkmasının emredileceği zamana kadar, Necd dolaylarındaki Hâcır dağındadır. el-Muğîre b. Saîd el-Iclî[76], teşbîh hakkındaki sapıklıkları ile ilgili olarak arkadaşlarına
şöyle diyordu: «Gerçek şu ki Beklenen Mehdî, Muhammed b. Abdillah b. el- 37
Hasan b. el-Hasan b. Ali'dir.» Buna delil olarak da onun adının, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Allah'ın Resûlü'nün adı gibi, Muhammed; babasının adının da, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Allah'ın Resûlü'nün babasının adı gibi, Abdullah olduğunu ileri sürüyordu. O, selâm ona olsun Nebî'den rivâyet edilen, Mehdî hakkındaki Nebî'nin sözünü şöylece nakleder: «Gerçek şu ki onun adı benim adıma, babasının adı da babamın adına uygundur»[77].

Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali, Medine'de halkı kendine çağırmaya başladığı zaman, Mekke ve Medine'yi ele geçirmiş; kardeşi İbrâhîm b. Abdillah[78] Basra'yı istila etmiş ve üçüncü kardeşleri İdrîs b. Abdillah da Mağrib ülkelerinden bir kısmını zaptetmişti. Bu işler, halife

72) Meşhur bir heccavdır. 191/806-7 yılında ölmüştür. Bk.: Kevserî 36, n. 1; **el-Beyân** (30, n. 3)'da ölüm tarihi 161 veya 168/777-784 olarak zikredilir.
73) Kevserî (36)'de «mâ»; dolayısiyle vezin noksandır.
74) Abbasîlerin üçüncü halifesidir, 169)785-6 yılında ölmüştür.
75) Krş.: İsferâinî, 21; Eş'arî, 24-5.
76) el-Muğîre b. Saîd el-'Iclî: Ğulât'tan Muğiriyye'nin önderlerindendir. 119/737 yılında yakılarak öldürülmüştür. Bk.: İbnu'l-Esîr, 5/207-9. Muğiriyye için bk.: Eş'arî, 6-7; Şehristânî, 1/176-7; el-Hûru'l-Iyn, 168, 253; Kummî, 74; Nevbahtî, 62. Eş'arî ve Şehristânî, Muğiriyye'yi Ğâliye arasında zikrederler.
77) Krş.: Tirmizî, 9/74-5; Ebû Dâvud, 2/421-2; İbn Hanbel, 1/84; İbn Mâce, 1367-8; el-Mustedrek, 4/464.
78) Krş.: Eş'arî, 79; İbnu'l-Esîr, Taberî 145. yıl vukûatı.

Ebû Câfer el-Mansûr'un[79] zamanında olmuştu. el-Mansûr, İsâ b. Mûsâ'yı[80] büyük bir ordu ile Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan b. el-Hasan'a karşı savaşmak üzere gönderdi. Bu ordu, Muhammed'le Medine'de çarpıştı ve onu savaş meydanında öldürdü. Sonra el-Mansûr, yine İsâ b. Mûsâ'yı, ordusu ile, İbrâhîm b. Abdillah b. el-Hasan b.el-Hasan b. Ali'ye karşı savaşmaya gönderdi. Onlar İbrâhîm'i, Kûfe'den onaltı fersah uzaklıktaki Himrîn Kapısı'nda öldürdüler. İdrîs b. Abdillah b. el-Hasan da bu fitne sırasında Mağrib topraklarında öldü. İdrîs'in orada zehirlendiği de söylenir. Bu üç kardeşin babaları Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan[81] da, el-Mansûr'un hapishanesinde ölmüştür. Kabri el-Kadisiyye'dedir ve burası, meşhur bir ziyaret yeridir.

Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan b. el-Hasan, Medine'de öldürülünce, el-Mugiriyye, onun hakkında, iki fırkaya ayrılmıştır:

a) Bir fırka onun öldürülmesini kabul etmiş ve el-Mugîre b. Saîd el-İclî'den teberrî etmiş, uzaklaşmışlardır. Bunlar, el-Mugîre, Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan b. el-Hasan'ın dünyaya hâkim olacak mehdî olduğu; ama öldürüldüğü için, dünyaya hakim olamayacağı şeklindeki görüşüyle yalan söylemiştir, derler.

b) Onlardan bir fırka da; el-Mugîre b. Saîd el-'İclî'ye bağlı kalmakta devam etmiş ve demişlerdirki: «O, mehdînin Muhammed b. Abdillah olduğu, onun öldürülmediği, ama insanların gözünden gizlendiği ve tekrar ortaya çıkmasının emredileceği güne kadar Necd dolaylarındaki Hâcir dağında oturmakta olduğu şeklindeki görüşünde doğrudur. O (Muhammed) tekrar çıkacak; dünyaya hâkim olacak; ona, Mekke'de er-Rukn ile el-Makâm arasında bey'at edilecek ve onun için, herbirine Yüce İsmin harflerinden birinin verileceği onyedi ölü kimse diriltilecek; bunlar da, orduları hezimete uğratacaklardır». Bunların iddiasına göre İsâ b. Mûsâ'nın Medine'de öldürdüğü kimse, Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan değildi.

İşte bu fırkaya, Muhammed b. Abdillah el-Hasan'ı beklediklerinden dolayı «el-Muhammediyye» denir.

Câbir b. Yezîd el-Cu'fî[82], bu mezheptendi ve ölülerin kıyametten önce

---

79) Ebû Câfer Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdillah b. Abbâs el-Hâşimî el-Abbâsî: Lakabı el-Mansûr'dur. İkinci Abbasî halifesi: 158/775'de Mekke'de vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/239; **Şezerât**, 1/244.

80) İsâ b. Mûsâ: el-Mansûr'un kumandanlarındandır. Halife el-Mehdî tarafından azledilmiş ve 168/784-5 yılında ölmüştür. Bk.: Kevserî, 37, n. 2.

81) Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib: Muhammed, İbrâhîm ve İdrîs'in babaları, Halife el-Mansûr'a karşı çıkmış ve onun hapishanesinde 144/761-2 yılında ölmüştür. Bk.: **İber**, 1/196; **Şezerât**, 1/213 vd.

82) Câbir b. Yezîd b. el-Hâris b. Abd-Yâğûs el-Cu'fî: Hadiste zayıftır. es-Sevrî'nin Ebû Nu-aym'dan naklettiğine göre, hadiste sika ve sâdıktır. Râfıza'dandır ve ric'ata inanmaktadır. 128/745-6'da ölmüştür. Bk.: **Maârif**, 480; **Şezerât**, 1/175; Abdulhamid, 59, n.1. Halkın, haklı olarak, onun145 yılında ölen Muhammed'i nasıl bekleyebileceğinden şüphe eder, s. 55, n. 1. Kevserî de, Ebû Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce'nin ondan tahriclerde bulunduğunu söyler, s. 148, n.1.

dünyaya döneceklerini (ric'at) söylüyordu. Bu konuda, bu mezhepten olan bir şâir bir şiirinde şöyle söylemiştir:

İnsanların Hesâb'dan önce dünyalarına dönecekleri güne kadar... 38

Ashabımız, bu fırka hakkında şöyle demişlerdir: «Eğer siz, Medîne'de öldürülenin Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan'dan başkası ve orada öldürülenin, insan olarak Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan'ın şekline bürünmüş şeytan olduğunu kabul ediyorsanız, o halde, Kerbelâ'da öldürülenlerin de el-Huseyn ve dostlarından başkası ve onların, el-Huseyn ve dostlarının şekline bürünmüş şeytanlar olduğuna inanınız; ve böylece, Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan'ı beklediğiniz gibi, el-Huseyn'i de bekleyiniz veya sizlerden, Ali'nin bulutlarda bulunduğunu ve Abdurrahman b. Mulcem'in öldürdüğü kimsenin, Ali'nin şekline bürünmüş insan kılığındaki şeytan olduğunu iddia ederek onu bekleyen Sebeiyye gibi, siz de Ali'yi bekleyiniz».

Bu, onlarla bu fırka arasında bir farklılık olmadığını gösterir. Bundan dolayı Allah'a hamd olsun.

3) Bâkıriyye

Onlardan el-Bâkıriyye hakkındadır[83]. Bu topluluk, imâmeti, Allah ondan razı olsun Ali b. Ebî Tâlib'den, oğulları yoluyla el-Bâkır lakabı ile tanınan Muhammed b. Ali'ye[84] götürürler. Derler ki: «Doğrusu Ali, imâmete, oğlu el-Hasan'ı tayin etmiştir. el-Hasan da, imâmete, kardeşi el-Huseyn'i, el-Huseyn ise oğlu Ali b. el-Huseyn' Zeynelâbidîn'i, Zeynelâbidîn de, el-Bâkır olarak tanınan Muhammed b. Ali'yi tayin etmiştir. Bunlar, selâm olsun Nebî'nin Câbir b. Abdillah el-Ensâri'ye[85], «**Doğrusu sen onunla görüşeceksin; o zaman, ona, benim selâmımı söyle!**» şeklindeki rivâyetine dayanarak, onun Beklenen Mehdî olduğunu iddia ederler.

Câbir, Medîne'de vefat eden sahabilerden sonuncusu idi ve ömrünün son günlerinde gözleri görmez olmuştu. Medîne'de dolaşır ve, «Ey Bâkır, ey Bâkır! Seninle ne zaman karşılaşacağım?" der dururdu. Bir gün Medine sokaklarının birinden geçerken, bir câriye ona, kendi odasında küçük bir çocuğun bulunduğunu haber verdi. Câbir, ona «Bu kimdir?» diye sordu. Kadın, «Bu, Muhammed b. Ali b. el-Huseyn b. Ali'dir» dedi. Bunun üzerine o, çocuğu bağrına bastı; başını ve ellerini öptü; sonra da «Ey oğlum! Allah'ın Resûlü olan deden sana selâm söylüyor» dedi. Sonra Câbir, «Sen bana ölüm haberimi getirdin» dedi ve o gece öldü.

Onların bu konudaki delilleri, Resûlullah'ın, ona selâm söyleyen birini

---

83) Krş.: İsferâinî, 22; Şehristânî, 1/165; **İ'tikadât**, 53.

84) Ebû Câfer Muhammed el-Bâkır b. Ali b. el-Huseyn b. Ali b. Ebî Tâlib: 56/675-6 yılında doğmuştur. İsnâ-aşeriyye'nin beşinci imamıdır. 114/732'de vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/142; **Şezerât**, 1/149; **Usûlu'l-Kâfî**, 1/469.

85) Ebû Abdillah Câbir b. Abdillah b. Amr el-Ensârî: Sahabinin ileri gelenlerindendir. Akabe bey'atına katılan Ensârın en küçüğü idi. 94 yaşında Medine'de 78/697 yılında vefat etmiştir. Bk.: **Maârif**, 307.

göndermiş olmasıdır. Bunu, onun Beklenen Mehdî oluşuna delil gösteriyorlar. Oysa biz diyoruz ki, Allah'ın Resûlü, Ömer ve Ali'ye şöyle buyurmuştur: «**Üveys'e benden selâm söyleyiniz!**» Bu, onun hiçbir zaman Beklenen Mehdî olmasını gerektirmemiştir. Selâm ona olsun el-Bâkır'ın ölümü hakkındaki rivâyetler, Üveys el-Karanî'nin[86], Sıffîn'de şehîd edilmesi ile ilgili rivâyetler gibi, birbirini takip etmektedir. Bu bakımdan onlardan birini, ölümünden sonra beklemek doğru değildir.

4) Nâvûsiyye

en-Nâvûsiyye hakkında[87]: Bunlar, Basra'lı bir adamın taraftarları olup,
39 Basra'da Nâvûs'a intisâb ediyorlardı. Onlar imâmeti, el-Bâkır'ın tayini yoluyla Câfer es-Sâdık'a[88] götürürler. İddialarına göre o, ölmemiştir ve Beklenen Mehdî'dir. Onlardan bir takımı, insanlara görünen kişinin Câfer olmadığını; ancak onun insanlar için o surette göründüğünü ileri sürmüşlerdir. Sebeiye'den bir topluluk da bu fırkaya katılmış ve topluca, Câfer'in aklî ve şer'î bütün din bilgilerini bildiğini ileri sürmüşlerdir. Nitekim onlardan birine, «Kur'ân veya rü'yet veya bundan başka dinin aslı veya fürû'u ile ilgili şeyler hakkında ne dersin?» diye sorulduğunda, şu cevabı verirdi: «Bu konularda, ancak Câfer es-Sâdık'ın söylediğini söylerim». Yani onu taklîd ederler.

5) Şumeytıyye

eş-Şumeytiyye hakkında: Bunlar, Yahyâ b. Şumeyt'a[89] mensuptur. İmâmeti, tâyin yoluyla, Câfer'den oğlu Muhammed b. Câfer'e geçirmiş ve Câfer'in ölümüne inanmışlardır. onlar, Câfer'in, imâmeti, oğlu Muhammed'e vasiyet ettiğini iddia etmişler; sonra da imâmeti, Muhammed b. Câfer'in oğullarına geçirmişlerdir. İddialarına göre Beklenen (el-Muntazar), onun oğullarından biri olacaktır.

6) 'Ammâriyye

el-'Ammâriyye hakkında[90]: Bunlar, kendi aralarından 'Ammâr adındaki

86) Uveys b. Âmir el-Karanî: Yemen'lidir; Murâd boyundandır. Âbid, zâhid ve faziletli bir kimsedir. Vefatı hakkında değişik görüşler vardır. **Şezerât** (1/46), Sıffîn'de şehid edildiğini yazar (37/657-8).

87) Krş.: İsferâinî, 22; Eş'arî, 25; Şehristânî, 1/166; **el-Hûru'l-Iyn**, 162; Kummî, 80; Nevbahtî, 67. **İ'tikadât** (53), «en-Nâmûsiyye» olarak verir.

88) Ebû Abdillah Câfer es-Sâdık b. Ebî Câfer Muhammed el-Bâkır b. Ali Zeynelâbidin b. el-Huseyn b. Ali b. Ebî Tâlib: Yaşadığı devirde Hâşim oğullarının seyyidi idi. İsnâ-aşeriyye'nin altıncı imamıdır. 68 yaşında 148/765 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/208; **Şezerât**, 1/220; **Usûlu'l-Kâfî**, 1/472 vd.

89) Krş.: İsferâinî, 23; Eş'arî, 27-es-Şumaytıyye; Şehristânî, 1/167-Yahyâ b. Ebî Şumayt; **el-Hûru'l-Iyn**, 163-Yahyâ b. Şumt; **İ'tikadât**, 54; Nevbahtî, 77-«Yahyâ b. Ebî"s-Sumeyt denen reislerine nisbetle es-Sumtıyye denir...»; Kummî'de ise, «Yahyâ b. Ebi's-Sumeyt'e mensup es-Sumeytıyye..», s. 87... el-Muhtâr'ın askerlerindendir ve onunla beraber öldürülmüştür (68/688). Bk.: Abdulhamîd, 62. **Şezerât**, «Ahmer b. Şumeyt» olarak zikreder, s. 1/75.

90) Krş.: İsferâinî, 23; Eş'arî, 28; Şehristânî, 1/167-el-Eftahiyye başlığı ile; Kummî, 87; Nevbahtî, 87.

bir iddiacıya mensupturlar. İmâmeti, Câfer es-Sâdık'a geçirirler. Ondan sonra imamın, onun oğlu Abdullah olduğunu iddia ettiler. Abdullah, onun büyük oğlu idi ve düztaban (eftahu'r-ricleyn) idi. Bu yüzden ona uyanlara, «el-Eftahiyye» denir.

7) İsmâîliyye

el-İsmâîliyye hakkında[91]: Bunlar, imâmeti, Câfer'e götürmüş ve ondan sonra imamın, oğlu İsmâîl olduğunu iddia etmişlerdir. İki fırkaya ayrılmışlardır:

a) Bunlardan bir fırka, târihçilerin İsmâîl'in, babasının sağlığında ölmüş olduğunu kabul etmelerine rağmen, İsmâîl b. Câfer'i beklemektedir.

b) Diğer bir fırka da, Câfer'den sonra imam, torunu Muhammed b. İsmâîl b.Câfer'dir, demiştir. Câfer, oğlu İsmâîl'i, kendisinden sonra imâmete tayin etmiştir. Ancak İsmâîl, babasının sağlığında vefat edince, onun, oğlunu (İsmâîl), yalnızca oğlu Muhammed b. İsmâîl'in imâmetine delil olmak üzre tayin etmiş olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz. Bâtıniyye'nin İsmâiliyye fırkası, işte bu görüşe meyletmiştir. Onları, Gulât fırkaları anlatırken ele alacağız.

8) Mûseviyye

Onlardan el-Mûseviyye hakkında[92]: Bunlar, imâmeti Câfer'e götürenlerdir. Câfer'den sonra imamın, oğlu Mûsâ b. Câfer[93] olduğunu ileri sürmüşlerdir. İddialarına göre Mûsâ b. Câfer sağdır, ölmemiştir ve o, Beklenen Mehdî'dir. Dediler ki: «O, er-Reşîd'in[94] evine girmiş; ama oradan çıkmamıştır. Biz onun imâmetini bekliyor ve ölümünden şüphe ediyoruz. Bu yüzden kesin bir delil olmadıkça, onun ölümüne hükmetmeyiz.»

Bu Mûseviyye fırkasına denir ki: «Eğer onun hayatı ve ölümünden şüphe 40
ediyorsanız, imâmetinden de şüphe ediniz ve onun bâkî ve beklenen mehdî olduğu hakkındaki görüşe, kesin gözüyle bakmayınız. Üstelik siz de biliyorsunuz ki, Mûsâ b. Câfer'in türbesi Bağdad'ın batı yakasında, meşhur bir ziyâret yeridir.»

Bu fırkaya, Mûsâ b. Câfer'i beklediklerinden dolayı «Mûseviyye» denir. Bu fırkaya, «el-Memtûra» (yağmur yemiş) da denir; çünkü Yûnus b. Abdirrahmân el-Kummî, Kat'iyye'dendi ve Mûseviyye'den bazıları ile münazara

91) Krş.: İsferâinî, 23; Şehristânî, 1/167-8; **İ'tikadât**, 54; **el-Hûru'l-Iyn**, 148, 162, 197; Nevbahtî,68; Kummî, 81-2. Eş'arî (26-7), Karamita'yı da buna dâhil eder.

92) Krş.: İsferâinî, 23; Şehristânî, 1/168-%; Eş'arî, 29-Yanlış olarak «el-Mûseviyye». Mûseviyye ve Mubârekiyye, baştaki sıralamaya göre yer değiştirmiştir.

93) Mûsâ el-Kâzım b. Câfer es-Sâdık: İsnâ-aşeriyye'nin yedinci imamıdır. 183/799 yılında vefat etmiştir. Bk.: **Şezerât**, 1/304; **Usûlu'l-Kâfî**, 1/476 vd.

94) Hûrun er-Reşîd b. Muhammed b. Abdillah el-Mansûr: Beşinci Abbasî halifesi. 193/809 yılında Tûs'da ölmüştür. Bk.: **'İber**, 1/312; **Şezerât**, 1/333 vd., **Maârif**, 381.

yaptı ve sözlerinin bir bölümünde şöyle dedi[95]: «Sizler, benim gözümde, yağmura tutulmuş köpeklerden daha zararsızsınız.»

9) Mubârekiyye

el-Mubârekiyye hakkında[96]: Bunlar, imâmetin, Bâtınîlerin bu konudaki iddiaları istikametinde, Muhammed b. İsmâîl b. Câfer'in oğullarından olmasını isterler; fakat biyografi bilginleri (ashâbu'l-ensâb), kitaplarında, Muhammed b. İsmâîl b. Câfer'in bir çocuk bırakmaksızın öldüğünü söylerler.

10) Kat'iyye

Onlardan el-Kat'iyye hakkında[97]: Bunlar, imâmeti, Câfer es-Sâdık'-tan, oğlu Mûsâ'ya geçirir ve Mûsâ'nın ölümüne kesinlikle inanırlar. İddialarına göre, ondan sonra imam, Ali b. Mûsâ er-Rızâ'nın torunu olan Muhammed b. el-Hasan'ın torunudur. Onlara, Beklenen İmam'ın (el-İmâmu'l-Muntazar), Allah ondan râzı olsun Ali b. Ebî Tâlib'den gelen yolla onikinci şahıs olduğu şeklindeki iddialarından dolayı, «el-İsnâ-aşeriyye» de denir. Ama onlar, bu onikinci şahsın ölümü sırasındaki yaşı hakkında ayrılığa düşmüşlerdir. Onlardan, onun dört yaşında bir çocuk olduğunu söyleyenler vardır. Yine onlardan, onun sekiz yaşında bir çocuk olduğunu söyleyenler bulunmaktadır. Ayrıca onlar, onun o zamanki hükmü hakkında da ayrılığa düşmüşlerdir. Onlardan, onun, o zaman, imamın bilmesi gereken herşeyi bilen bir imam ve bu sebepten de halkın ona itâatının şart olduğunu iddia edenler vardır. Yine onlardan, onun, o zaman, ondan başkası imam olamıyacağı için, mânen imam olduğunu ve o bülûğ çağına ulaşıncaya kadar, o zamanki hükümlerin mezhebinin bilginlerince sağlanacağını ve ona itâatın icâbettiğini ve onun şu anda gâib olsa bile, itâat gereken imam olduğunu söyleyenler de vardır.

11) Hişâmiyye

Onlardan el-Hişâmiyye hakkında[98]: Bunlar iki fırkadır. Bir fırka, Hişâm b. el-Hakem er-Râfızî'ye bağlanır. İkinci fırka ise, Hişâm b. Sâlim el-
41 Cevâlikî'ye bağlanır. Bu iki fırka da, imâmet hakkındaki şaşkınlıklarına tecsîm konusundaki sapıklıkları ile teşbîh hususundaki bid'atlerini de eklemişlerdir.

Hişâm b. el-Hakem'in görüşleri hakkında: Hişâm b. el-Hakem,

95) Bu konudaki rivâyetleri krş.: Şehristânî, 1/169; Eş'arî, 29; İsferâinî, 23-Zurâre b. A'yun; Kummî, 92; **el-Hûru'l-Iyn**, 164-5; Nevbahtî, (81), Yûnus b. Abdirrahmân'ın 208/823-4'de öldüğünü yazar.

96) Krş.: İsferâinî, 23; Kummî, 81, 83; Nevbahtî, 68-9; Eş'arî, 27; **el-Hûru'l-Iyn**, 162.

97) Krş.: İsferâinî, 23; Şehristânî, 1/169; Eş'arî, 17; **el-Hûru'l-Iyn**, 148, 164-6; Nevbahtî, 789; Kummî, 89. Sıralamada 11.sırada yer alan İsnâ-aşeriyye de bu fırka içinde anlatılmış ve böylece fırkaların sayısı 15 değil, 14 olarak çıkmıştır.

98) el-Bağdâdî, bu fırka hakkındaki görüşleri hemen tamamiyle Eş'arî'den nakletmiştir, ss. 31-33, 34, 44, 45, 60, 346. Ayr. krş.: İsferâinî, 23; Şehristânî, 1/184 vd.; Nevbahtî, 78-9; Kummî, 88, 91; **el-Hûru'l-Iyn**, 149.

mâbûd'u (taptığı şey) hakkında şu iddialarda bulunmuştur: «O, sınırlı ve sonlu olan bir cisimdir. Uzunluğu, genişliği ve derinliği vardır. Uzunluk ve genişlik, yalnızca uzun ve geniş olarak sâbit kalırken, onun uzunluğu genişliğinin, genişliği de derinliğinin aynıdır.» Yine o demiştir ki: «Onun uzunluğu yönünden boyu, genişliği yönünden boyundan fazla değildir.» Ayrıca o, onun gümüşten yapılmış saf bir zincir ve her yanı yuvarlak bir inci gibi, ışıldayan parlak bir nûr olduğunu ileri sürmüştür. İddiasına göre onun rengi, tadı, kokusu ve dokunması vardır; rengi tadı, tadı kokusu, kokusu da dokunmasıdır. O (Hişâm), renk ve tadın onun zâtının dışında şeyler olduğunu söylemez; aksine onun bizzat renk ve tad olduğunu iddia eder. Sonra der ki: «Mekân yok iken Allah vardı. Sonra O, hareketle mekânı yarattı; böylece O'nun hareketi ile mekân meydana geldi ve O, onun içinde oldu; O'nun mekânı da arştır.»

Bazılarının Hişâm'dan naklettiklerine göre o, mâbûdu hakkında şöyle söylemiştir: «O, kendi karışı ile yedi karıştır.» Sanki böyle yapmakla o, bu işi insanla kıyas etmiştir; çünkü her insan, büyük bir çoğunlukla, kendi karışı ile yedi karış gelir.

Ebû'l-Huzeyl[99], kitaplarından birinde, Hişâm b. el-Hakem ile Mekke'de Ebû Kubeys dağı yakınlarında karşılaştığını ve ona şu soruyu sorduğunu anlatır: «Senin mâbûdun mu, yoksa şu dağ mı büyüktür?» O, eliyle işâret ederek şu cevabı verdi: «Doğrusu dağ, Yüce olan O'nun üzerinde yükselir ve dağ, O'ndan daha büyüktür.»

İbnu'r-Râvendi[100], kitaplarından birinde, Hişâm'ın şöyle söylediğini nakleder: «Allah ile hissedilebilen cisimler arasında, bazı yönlerden benzerlikler vardır. Böyle olmasaydı, O'na delâlet etmezlerdi.»

el-Câhız[101], kitaplarından birinde, Hişâm'ın şöyle söylediğini anlatır: «Gerçek şu ki, Yüce ve Ulu Allah, toprağın altındaki şeyleri, Kendisine bağlı olan ve toprağın derinliklerine nüfûz eden bir şuâ ile bilir.» Dediler ki: «O'nun şuâsı, gizli olan cisimlerin ötesiyle temas etmemiş olsaydı, onların arkasındaki şeyleri göremez ve bilemezdi.»

Ebû İsâ el-Varrâk, kitabında, Hişâm'ın dostlarından bir kısmının, ona, Yüce ve Ulu Allah'ın arşına temas ettiğini ama ne O'nun arşdan, ne de arşın O'ndan ayrıldığı şeklinde cevap verdiklerini anlatır.

Hişâm'ın, tevhîd konusundaki sapıklığına ek olarak, Allah'ın sıfatları

99) Ebû'l-Huzeyl el-Allâf Muhammed b. el-Huzeyl b. Abdillah b. Mekhûl el-Abdî: Mu'tezile'nin Basra okulunun reisidir. Ölüm tarihi hakkında değişik rivayetler vardır: 226/840-1, 227/741-2 ve 235/849-50. Bk.: **'İber,** 1/422; **Şezerât**, 2/85; **Mu'tezile**, 44.

100) İbnu'r-Râvendî Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Yahyâ b. İshâk: 245/859 yılında ölmüştür. Bk.: **Mu'tezile**, 92; Abdulhamîd, 66, n. 3.

101) Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhız: Mu'tezile'nin ileri gelenlerindendir; bir çok eseri vardır. Ölümü 250/864'dür. Bk.: **'İber**, 1/456; **Şezerât**, 2/121-2; Mu4tezile, 67 vd.

hakkında da sapıklığa düştüğü ve «Allah, eşyâyı ezelden bilir» şeklindeki fikrin muhal olduğu görüşüne dayandığı rivâyet edilir.

Onun iddiasına göre Allah, eşyâyı, bir bilgi ile bilmeden bilir ve bilgi, O'nun aynı, gayrı ve bir parçası değil, sıfatıdır.»

Ayrıca o dedi ki: «O'nun ilmine ne kadî, ne de muhdes (sonradan olmuş) denebilir; çünkü o, bir sıfattır.» Ve onun iddiasına göre sıfat, tavsîf olunamaz.

Yine o, Allah'ın kudreti, işitmesi, görmesi, hayatı ve irâdesi hakkında şunları söylemiştir: «Bunlar ne kadîmdir, ne de muhdesdir; çünkü sıfat, tavsîf olunamaz.» Bu konuda o demiştir ki: «Bunlar ne O'dur, ne de O'nun dışında (gayrı) şeylerdir.»

O şunları da söylemiştir: «Eğer O, bilgilerle âlim olmasaydı, bilgiler ezelî olurdu; çünkü bir bilinen olmadıkça, birinin âlim olması gerçekleşemez.» Bu görüşüyle sanki o, ilmin gerçekleşmesini, var olmayana (ma'dûm) bağlamış olmaktadır.

42 Yine o demiştir ki: «Eğer Allah, kullarının yaptığı işleri, onlar yapmadan önce biliyor olsaydı, kulların seçme işlemi ve sorumlulukları mümkün olmazdı.»

Hişâm, Kur'ân hakkında da şöyle diyordu: «Gerçekten o, ne yaratıcıdır (hâlık), ne de yaratılmıştır (mahlûk). Kur'an için, yaratılmamıştır da denemez; çünkü o, bir sıfattır.» Ve ona göre, sıfat, vasıflandırılamaz.

Kulların fiilleri hakkında ondan nakledilen rivâyetler de birbirinden farklıdır. Ondan nakledilen bir rivâyete göre, kulların fiilleri, Yüce ve Ulu Allah'ın yarattığı şeylerdir. Başka bir rivâyete göre de onlar, anlamlar olup ne «şey», ne de cisimdir; çünkü ona göre «şey» ancak bir cisim olabilir.

Hişâm, imamların günahlardan korunmuş (mâsûm) olduklarını söylediği halde, peygamberlerin (Tanrı'ya) isyânını caiz görüyordu. İddiasına göre, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun O'nun Peygamberi, Bedr esirlerinden fidye alırken Güçlü ve Ulu Rabbine karşı gelmiş; ama Güçlü ve Ulu Allah onu bağışlamıştı. Bu hususta o, Yüce Allah'ın şu âyetini te'vil etmişti: **«Allah böylece, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlar...»**[102]. Bu şekilde o, bu konuda, nebî ile imamın arasını ayırmıştır. Şöyle ki, nebî âsi olduğu takdirde, kendisine, yanlışlarına dikkati çekmek üzere vahy gelir; imama ise vahy gelmez. Bu yüzden imamın günahdan korunmuş (mâsûm) olması gerektir.

Hişâm, imâmet konusunda, İmâmiyye'nin öteki kolları, kendisini nebîlerin günah işlemesini câiz gördüğü için tekfîr etmelerine rağmen, İmâmiyye mezhebine bağlı idi.

Hişâm, cismin parçalarının (eczâ') sonlu olmadıklarını ileri sürüyordu.

102) Feth (48), 2.

en-Nâzzâm, daha küçük parçalara ayrılmayan cismin (cuz'un lâ-yetecezzâ') bulunmadığı görüşünü ondan almıştır.

Zurkân[103], makalesinde, onun cisimlerden bazısının diğer bazısına geçebildiğini söylediğini nakleder. Nitekim en-Nazzâm da, iki latif cismin, aynı yer ve zamanda bir arada bulunabileceklerini uygun görmüştür. Ayrıca Zurkân, onun şöyle söylediğini nakleder: «İnsan, beden ve ruh olmak üzere iki şeyden ibarettir. Beden ölüdür. Ruh ise, hisseden, idrak eden ve işleyen bir şeydir ve o, nurlardan bir nurdur.»

Hişâm, depremin oluş şekli hakkında da şöyle söylemiştir: «Doğrusu dünya, bir diğerine sımsıkı yapışmış çeşitli unsurlardan (tabîat) oluşmuştur. Eğer tabîatlardan biri zayıf düşer, diğeri de kuvvetlenirse, deprem olur. Eğer tabîatın zayıflığı daha da artarsa, ay tutulur.»

Zurkân'ın naklettiğine göre o, peygamber olmayan birinin su üzerinde yürümesini uygun görmüştür. Bununla birlikte o, peygamber olmayan birinin mucize göstermesinin câiz olmadığını söylemiştir.

Hişâm b. Sâlim el-Cevâlikî'nin görüşleri hakkında:

Bu el-Cevâlikî, imâmiyye mezhebindeki aşırılıkları yanında, tecsîm ve teşbîh konusunda daha da aşırıdır, müfrittir; çünkü iddiasına göre Mâbûdu, insan şeklindedir; ama O, et ve kandan olmayıp yükseklerde parlayan beyaz bir nurdur. Ayrıca O'nun, insanın duyuları gibi, beş duyusu olduğunu; elleri, ayakları, gözleri, kulağı, burnu ve ağzının bulunduğunu; gördüğü şeyden başka bir şeyle işittiğini, diğer duyularının da aynı şekilde farklı olduklarını ve O'nun (Mâbûd), üst yarısının boş, alt yarısının da dolu olduğunu iddia etmiştir.

Ebû İsâ el-Varrâk'ın naklettiğine göre o, mâbûdunun siyah nurdan siyah 43
saçları bulunduğunu ve O'nun geri kalan kısmının beyaz nur olduğunu iddia etmiştir.

Üstâdımız Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, Makalât'ında şöyle diyor[104]: «Hişâm b. Sâlim, Yüce Allah'ın irâdesi konusunda, Hişâm b. el-Hakem ile aynı görüşü ileri sürmüştür. Buna göre O'nun irâdesi bir harekettir ve bu irâde; manevî yönden olup ne Allah'tır, ne de O'ndan başka bir şeydir. Yüce Allah bir şeyi istediğinde, hareket eder ve böylece istediği olur.» O (el-Eş'arî) dedi ki: «Râfızîlerin ileri gelenlerinden olan Ebû Mâlik el-Hadramî ile Ali b. Heysem; Yüce Allah'ın irâdesinin hareket olduğu görüşündedirler; ancak onlar, Yüce Allah'ın irâdesi, O'nun gayrıdır demişlerdir.»

el-Cevâlikî'nin kulların fiilleri hakkında da şöyle söylediği nakledilmiş-

103) Kevserî (42)'de «Zeberkan». Biz, Abdulhamid (68) ve Seelye (70)'yi tercihle «Zurkan»ı kullandık.
104) Krş.: Eş'arî, **Makalât**, 31-4, 44-5, 60, 346. Ebû'l Hasan el-Eş'arî. Ehl-i Sünnet imamlarındandır. 324/935 yılında vefat etmiştir.

tir: «Kulların fiilleri cisimdir; çünkü âlemde, cisimlerden başka bir şey yoktur.» Böylece o, kulların cisimleri yapabileceğine cevâz vermiştir. Benzeri bir görüş, Şeytânu't-Tâk'dan da rivâyet edilmiştir.

12) Zurâriyye

Onlardan ez-Zurâriyye hakkında: Bunlar, Zurâre b. A'yun'a uyanlardır [105]. Zurâre, Abdullah b. Câfer'in imâmetine inanan Eftahiyye mezhebine bağlı idi. Sonra Mûseviyye fırkasına geçti. Ona nisbet edilen bid'at şudur: Güçlü ve Ulu Allah, Kendisi için hayat, kudret, ilim, irâde, sem' (işitme) ve basarı (görme) yaratıncaya kadar hayy (hayat sâhibi), kaadir (güçlü), semi' (işitici), basîr (görücü), âlim (bilici) ve murîd (irade eden-isteyen) olmamıştır. O, ancak bu sıfatları Kendisi için yarattıktan sonra Hayy, Kaadir, Âlim, Murîd, Semî' ve Basîr olmuştur.

Basra Kaderiyecileri, Allah'ın kelâmının hudûsû hakkındaki görüşlerini, bu sapık fikre dayamışlardır. Kerrâmiye de, Allah'ın kelâmının hudûsû, irâdesi ve O'nun kavranılması hakkındaki görüşlerini, bu fikirden almışlardır.

13) Yûnusiyye

Onlardan el-Yûnussiyye hakkında[106]: Bunlar, Yûnus b. Abdirrahmân el-Kummî'nin taraftarlarıdır. Yûnus, imâmet konusunda, Mûsâ b. Câfer'in ölümüne kesinlikle inanan el-Kat'iyye mezhebine bağlı idi. Bu Yûnus, teşbîh konusunda, alabildiğince aşırılığa giderek şu iddiada bulundu: «Bir turna kuşunun[107], iki bacağından daha kuvvetli olmasına rağmen, iki bacağı tarafından taşınması gibi, Güçlü ve Ulu Allah da, onlardan daha kuvvetli olduğu halde, arşının taşıyıcıları tarafından taşınır.» Allah'ın taşındığına delil olarak şu âyeti nakleder: **«...O gün Rabbinin arşını onlardan başka sekiz tanesi yüklenir»**[108]. Ashâbımız bu âyetin, Yüce Rab dışında, arşın taşındığına işâret etmekte olduğunu söylerler.

44
14) Şeytâniyye

Onlardan eş-Şeytâniyye hakkında[109]: Bunlar, Şeytânu't-Tâk lakabı ile anılan Muhammed b. en-Nu'mân er-Râfizî'ye[110] uyanlardır. O, Câfer es-Sâdık zamanında yaşamıştır. Ondan sonra bir süre daha yaşamıştır. İmâmeti, onun oğlu Mûsâ'ya geçirmiş, Mûsâ'nın ölümüne kesin gözüyle bakmış

105) Krş.: İsferâinî, 24; Eş'arî, 28, 36, 43; **el-Hûru'l-Iyn**, 164. Zurâre lakabıdır.Adı Abd Rabbi-hi'dir. Künyesi Ebû'l-Hasan'dır. Babası bir Yunanlı veya Romalı esirdi. 150/767 yılında ölmüştür. Bk.: Abdulhamîd, 70, n. 2; Kevserî, 43, n. 2; Halkın, 35, n.4.
106) Krş.: İsferâinî, 24; Eş'arî, 35.
107) Kevserî, bu kelimeyi, asıl nüshaya bağlı kalarak «el-kursî» (masa) şeklinde yazmıştır. Kürsî, iki değil dört ayaklıdır. Biz ise, Abdulhamîd'e uyarak, kelimeyi «el-kurkî» (turna kuşu) şeklinde çevirdik. Nitekim el-Eş'arî de bunu tercih etmiştir. Bk.: **Makalât**, 35.
108) Hâkka (/9), 17.
109) Krş.: İsferâinî, 24; Eş'arî, 37; **el-Hûru'l-Iyn**, 149.
110) Şii kaynaklardaki lakabı «Şeytânu't-Tâk» değil, «Mu'minu't-Tâk»tır. Bk.: Kummî, 88; Nevbahtî, 78.

ve onun torunlarından bazısını beklemiştir. Kulların fiillerinin cisim olduğu ve kulun cismi yapabileceği iddialarında Hişâm b. Sâlim el-Cevâlîkî'ye katılmıştır. Hişâm b. el-Hakem'e de katılmış ve, «Yüce Allah eşyayı, takdir ve irâde ettiği takdirde bilebilir; eşyayı takdirinden önce bilemez; aksi takdirde kulların sorumluluğu doğru olmaz» iddiasında bulunmuştur.

Abdulkaahir der ki: Bu bölümde Râfıza'dan Zeydiyye, Keysâniyye ve İmâmiyye'nin fırkalarını anlattık. Bugün bunlardan Keysâniyye, Zeydiyye ve İmâmiyye karışımının karanlıkları içinde bilinmeme durumundadır. Zeydiyye ve İmâmiyye arasındaki düşmanlıklar da, birbirlerini sapıklıkla suçlamak suretiyle sürüp gitmektedir. Nitekim İmâmiyye şâirlerinden biri, Zeydiyye'yi şöylece hicvetmektedir:

Ey faydasız Zeydiyye! İmamınız, bir kenara savrulup atılmış talihsiz biridir;

Ey havanın akbabaları yok olsun; sizler suya daldınız ve bize oradan taşlar çıkardınız.

Bir Zeydî şâir, buna şu cevabı vermiştir:

İmamımız tayin olunmuş ve açıkta durmaktadır; o, bilmece çözer gibi, aranılarak bulunan biri gibi değildir;

Açıkça görünmeyen her imam, bizim katımızda hardal tanesine bile eşit değildir.

Abdulkaahir der ki: Bu iki fırkanın şiirlerine, şu sözlerimizle cevap verdik:

Ey asılsız Râfıza! İddialarınız temelinden değersizdir;

Eğer imamınız karanlıklarda kaybolmuş ise, kaybolanı bir meş'ale ile bulmaya çalışın,

Veya kinlerinizle örülmüşse, örülü olanı elekle eleyip ortaya çıkarınız;

Fakat gerçek imam, bize göre, sünnet veya indirilmiş âyetledir,

Ve kendisine hidâyet edilmiş olan için, bu ikisi de inandırıcıdır; bu ikisi de, bize, indirilmiş şeyler olarak yeter.

45

İKİNCİ BÖLÜM
HAVÂRİC

Bu kısmın (Üçüncü Kısım) bölümlerinden ikincisi, Havâric fırkalarının görüşlerinin açıklanması hakkındadır[1].

Daha önce, Havâric'in yirmi fırka olduğunu söylemiştik. Bu fırkaların adları şunlardır: (1) el-Muhakkimetu'l-Ûlâ, (2) Ezârika, (3) Necedât, (4) Sufriyye, (5) Sonra bir çok fırkaya ayrılmış Acâride, (6) bunlardan Hâzımiyye, (7) Şuaybiyye, (8) Ma'lûmiyye, (9) Mechûliyye, (10) Ashâb-ı Tâat, (11) Saltıyye, (12) Ahnesiyye, (13) Şebîbiyye, (14) Şeybâniyye, (15) Ma'bediyye, (16) Ruşeydiyye, (17) Mukremiyye, (18) Hamzıyye, (19) Şemrâhıyye, (20) İbrâhîmiyye, (21) Vâkıfa, (22) İbâdiyye.

Bunlardan İbâdiyye birçok fırkaya ayrılmıştır. En büyükleri Hafsıyye ve Hârise'dir. İbâdiyye'den Yezîdiyye ile Acâride'den Meymûniyye, İslâm topluluğunun dışına çıkmış aşırı fikirlere sâhip iki fırkadır. Bu iki fırkayı, bundan sonra Ğulât fırkaları ele alacağımız bölümde anlatacağız inşâallah.

Mezheplerinin birbirlerine göre ayrılıklarına rağmen, Hâricîlerin üzerinde birleştikleri hususlar hakkında ihtilâfa düşülmüştür. el-Ka'bî **Makalât**'ında der ki: «Mezheplerinin ayrılıklarına rağmen, Havâric, Ali, Osman, iki hakem, Cemel'e katılanlar (Ashâbu'l-Cemel) ile iki hakemin hükmünü kabul eden herkesi ve büyük günah işleyenleri tekfîr etme ve zâlim imama karşı ayaklanmanın gerekliliği hususlarında birleşirler.»

Üstâdımız Ebû'l-Hasan (el-Eş'arî), onların, Ali, Osman, Cemel ashabı, iki hakem ve tahkîme râzı olanlar ile iki hakemi veya birini doğru bulanları tekfîr etme ve zâlim imama karşı ayaklanma hususlarında birleştiklerini

1) Krş.: İsferâinî, 26 vd.; Eş'arî, 86 vd.; İbn Hazm, 4/188: Şehristânî, 1/114 vd.; Malatî, 178 vd.; **el-Hûru'l-Iyn**, 170 vd.; **İ'tikadât**, 46 vd.; Kummî, 12, 14-5; Nevbahtî, 6, 10, 75; **Milel**, 57 vd.; **Telbîs**, 90 vd.
Fırkanın isimleri konusunda bk.: Fığlalı, Hariciliğin Doğuşu ve..., **İFD**, XXII, 245. Hâricî fırkaları hakkında, kitabın 19-20. sahifelerinde verilen isimlerle, buradakiler karşılaştırılınca aradaki sayı ve isim farkları görülecektir.

söyler; ama el-Ka'bî'nin, onların, büyük günah işleyenleri tekfîr hususunda birleştiklerine dair söylediklerini kabul etmez. Bu meselenin doğrusu, onlar hakkında Üstâdımız Ebû'l-Hasan'ın söyledikleridir. el-Ka'bî, Hâricîlerin büyük günah işleyenleri tekfîr etme hususunda birleştiklerine dair iddiasında yanılmıştır[2]. Nitekim Havâric'den Necedât, kendi görüşlerinde olanlardan suç işleyenleri tekfîr etmez.

Hâricîlerden bir kısmı şöyle söylemiştir: «Tekfîr, ancak haklarında belirli cezâlar bulunmayan günahlar için yapılır; ama hakkında Kur'an'da bir ceza veya tehdid bulunan günahlar için, bu günahı işleyen kimse, sadece zâni (zina eden), hırsız ve benzeri gibi, o hususta vârid olan adlardan fazla bir şeyle adlandırılamaz.»

Öte yandan Necedât, kendi görüşlerindekilerden büyük günah işleyen birinin «kâfir-i nîmet» olduğunu ve onun hakkında «küfr-ü dîn»e hükmedilemeyeceğini ileri sürer.

Bu açıklamalar, ister onlardan ister onların dışından olsun, bütün Hâricîlerin büyük günah işleyenleri küfürle suçlama hususunda birleştiklerini nakleden el-Ka'bî'nin yanlışa düştüğünü göstermektedir.

Hâricîlerin üzerinde birleştikleri hususlar hakkındaki doğru görüş, Allah rahmet eylesin Üstâdımız Ebû'l-Hasan'ın naklettikleridir. Buna göre onlar, Ali, Osman, Cemel ashâbı, iki hakem ve onların ikisini veya birini doğrulayan, ya da tahkîme râzı olanları tekfîr hususlarında aynı görüşleri paylaşmaktadırlar.

Şimdi, Hâricîlerden herbir fırkayı genişçe ele alacağız inşâallah.

1) El-Muhakkimetu'l-Ûla 46

Onlardan el-Muhakkimetu'l-ûlâ (İlk Muhakkime) hakkında: Havâric'e «Muhakkime» ve «Şurât» denir. Onlardan nefsini Allah'a satan (teşerrâ) ilk şahsın kimliği hakkında ayrılığa düşülmüştür. Bu kişinin Mirdâs el-Hâricî'nin kardeşi Urve b. Hudeyr olduğu söylenir. Yine onlardan Hâricî olan iki kişinin Yezîd b. Âsım el-Muhâribî olduğu da söylenir[3]. Bu kişinin, Rebia kabilesinin Yeşkûr oğullarından biri olduğu da söylenmiştir. Bu şahıs, Sıffîn'de, Ali ile beraberdi. (Savaşan) Her iki takımın, hakemler konusunda anlaştıklarını görünce, atına atladı ve Muâviye'nin taraftarlarına hücum ederek onlardan bir kişiyi öldürdü; ayrıca Ali'nin askerlerine de saldırdı ve onlardan birini öldürdü; sonra da yüksek sesle şöyle bağırdı: «Bilin ki ben, Ali ve Muâviye'yi terkettim ve bu ikisinin kararlarından uzak-

2) el-Bağdâdî, bu ifadesine rağmen, aynı yanlışı kitabın 193. sahifesinde, bizzat kendisi işlemiştir ve bunu, **Milel**, 58'de tekrar etmiştir.
3) el-Bağdâdî'nin bu ifadelerine rağmen, tarihçiler, «**Lâ Hukme İllalillah**» sözünü söyleyerek nefsini cennet karşılığı Allah'a satan kişinin Urve b. Udeyye veya Urve b. Uzeyye olduğunu söylerler. Krş.: Fığlalı, Hâriciliğin...**İFD**, XX, 243, n. 129.

laştım (teberrî).» Sonra Hemdân kabilesinden bir takım, onu öldürünceye kadar, Ali'nin taraftarları ile çarpıştı.

Sonra Havâric, Ali'nin Sıffîn'den Kûfe'ye dönüşünü müteakib, Harurâ'ya çekildiler. O sırada sayıları onikibin idi. Bunun içindir ki Havâric'e, «Harûriyye» denir. O zaman, başkanları Abdullah b. el-Kevvâ' ve Şebes b. Rib'î idi(4). Ali onlarla görüşmek üzere yanlarına geldi. Ali delillerini öylesine açıkladı ki, İbnu'l-Kevvâ' on atlı ile birlikte ona sığındı(5). Ötekiler de en-Nehrevân'a gittiler. Kendilerine Abdullah b. Vehb er-Râsıbî(6) ile Zu's-Sudeyye olarak bilinen Hurkus b. Zuheyr el-Beceli(7) adlarında iki kişiyi emîr (başkan) tâyin ettiler(8). Nehrevân'a doğru giderken, yolda, kendilerini görünce kaçmaya başlayan bir adama rastladılar; ve hemen etrafını çevirerek, ona «Sen kimsin?» dediler. O, «Abdullah b. Habbâb b. el-Eret'im"(9) dedi. Ona, «Bize, babanın, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Allah'ın Resûlü'nden, senin de babandan işittiğin bir hadîsi söyle» dediler. Bunun üzerine Abdullah şunu söyledi: «Babamın şöyle dediğini işittim: Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Allah'ın Resûlü buyurdu ki: **'Bir fitne kopacaktır. Bu sırada oturan ayakta durandan, ayakta duran yürüyenden, yürüyen ko-**
47 **şandan daha iyidir. Öldürülme imkânına sahip olan kimse, sakın katil olmasın'».** Bunun üzerine Hâricîlerden kendisine Mesma' denen bir adam, kılıcıyla onun üstüne atıldı ve onu öldürdü. Kanı, nehir suyunun üstünde dağılarak nehrin karşı kıyısına aktı. Sonra onlar, onun, köyde bulunan ve kapısında kendisini öldürdükleri evine girdiler ve çocuğu ile çocuğunun anası olan câriyesini öldürdüler. Sonra Nehrevân'da ordugâhlarını kurdular. Onlarla ilgili haberler, Allah ondan râzı olsun Ali'ye ulaştı. Bunun üzerine o, aralarında Adiyy b. Hâtem et-Tâî'nin(10) de bulunduğu dörtbin kişilik bir taraftarı ile onların üzerine yürüdü. Nitekim Adiyy, şu şiirinde diyor ki:

Bir topluluk geri çekildiği ve gizlice savuştuğu takdirde, biz, kanat çırpan kartallar gibi, doğruluk sancağı ile biraraya toplanan ve insanların ilâhı, doğruların Rabbi'ne düşmanlık eden Şurât'tan bir topluluğun şerrine, ve hepsi de O'nun kavlinde sâdık olmayanlar olarak görülen isyankâr, kör ve doğru yoldan çıkanlara karşı yürürüz. Ve aramızda yücelik sâhibi Ali, parlayan kılıçlarla, açıkça bize önderlik etmektedir.

4) Krş.: Belâzurî, 192 b.; Minkarî, 187, 195, 197, 294-5.
5) Hz. Ali ile birlikte İbn Abbas'ın Hâricîlerle görüşmesi ve bu görüşmenin sonuçları hk. bk.: Fığlalı, Hâriciliğin Doğuşu ve..., **İFD**, XXII, 251 vd.
6) Abdullah b. Vehb er-Râsıbî, Hâricilerin ilk reislerindendir, 38/658 yılında ölmüştür. Krş.: Eş'arî, 128-30.
7) Hurkus b. Zubeyr: 38/658 yılında ölen Hâricî reislerindendir. Krş.: Taberî 1/3360 vd.; Muberred, 919 vd.
8) Belâzurî"ye göre (**Ensâbu'l-Eşraf**, 192 b), Hâricilerin Nehrevan'daki imamları Abdullah b. Vehb ile Şebes b. Rib'î et-Temîm' er-Reyyâhî idi.
9) Abdullah b. Habbâb b. el-Eret: Hz. Peygamber'i görmüş ve ondan, babası yoluyla rivâyette bulunmuştur. Hz. Ali'nin safında yer aldığı Sıffîn'den dönerken Hâricîlerce şehid edilmiştir (38/658). Bk.: **Maârif**, 317; Mes'ûdî, 2/204.
10) Adiyy b. Hâtem b. Abdillah et-Tâî: Yedinci yılda müslüman olmuş ve sahabidir. Cemel ve Sıffîn'de Hz. Ali'nin yanında yer almış ve 66/685-6 veya 67/686-7 yılında vefat etmiştir. Bk.: **İber**, 1/74; **Şezerât**, 1/74.

Ali, onlara yaklaşınca, haber göndererek Abdullah b. Habbâb'ın katilini teslim etmelerini istedi. Ona şu cevabı gönderdiler: «Gerçek şu ki onu, biz, hepimiz öldürdük. Sana karşı da zafere ulaşsaydık, seni de öldürürdük.» Bunun üzerine Ali, ordusu ile üzerlerine gitti. Onlar da ona karşı, kitle halinde topluca çıktılar. Savaştan önce onlara, «Benden niçin intikam almak istiyorsunuz?» dedi. Ona şu cevabı verdiler: «Senden intikamını almak istediğimiz şeylerin başında şu gelmektedir: Biz, Cemel Günü, senin saflarında savaştık. Cemel ashâbı yenilgiye uğradığında, sen, bize yalnızca onların askerlerinde bulduğumuz malları almamıza izin verdin ve onların kadınları ile çocuklarını almayı yasakladın. Bu durumda, kadınlar ve çocuklar dışında mallarını nasıl oldu da helâl kıldın?» Bunun üzerine Ali şöyle dedi: «Ben, size, onların mallarını, yalnızca, ben üzerlerine yürümeden önce Basra Beytu'l-Mâli'nden aldıkları şeylerin karşılığı olmak üzere mübah kıldım. Kadınları ve çocukları ise, bizimle savaşmamışlardı. İslâm'ın onların hakkındaki hükmü, Dâru'l-İslâm (İslâm toprağı) hükmü şeklindedir ve üstelik, onların hiçbiri İslâm'dan çıkmış değildir. Öte yandan, eğer size kadınları (esîr almanıza) izin verseydim, hanginiz Âişe'yi(11) hissesine alırdı?» Bu söz üzerine topluluk utandı ve sonra ona dediler ki: «Senden öç almak istiyoruz; çünkü seninle Muaviye arasındaki yazışmada, Muâviye, seninle bu konuda çekiştiği için, adının başındaki Emîru'l-Mu'minîn sıfatını sildin.» Ali, buna şu cevabı verdi: «Ben, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Allah'ın Resûlü'nün Hudeybiye günü yaptığını yaptım. O zaman, Suheyl b.Amr(12) ona, 'Eğer senin Allah'ın Resûlü olduğunu bilseydim, hiç seninle çekişir miydim? Onun için, kendi adını ve babanın adını yaz!' deyince, o (Resûlullah) da, **'Bu, Muhammed b. Abdillah ile Suheyl b. Amr'ın üzerinde anlaştıkları şeydir...'** diye yazdı. Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Allah'ın Resûlü, bana, onlarla ilgili olarak, böyle bir şeyin bir gün benim de başıma geleceğini haber vermişti. Böylece benim bu konudaki oğullarla olan hikâyem, salât ve selâm olsun Resûlullah'ın, onların babalarıyla olan hikâyesinin aynıdır.» Bunun üzerine ona dediler ki: «İki hakeme, niçin, eğer ben hilâfete ehil isem beni tasdik
ediniz, dedin? Eğer halifeliğin hakkında, bizzat sen kendin şüphe içinde 48
olursan, başkaları, senin hakkında şüpheye düşmekte, elbette daha haklı olacaklardır.» Bunun üzerine Ali, şu cevabı verdi: «Ben, böyle davranmakla, yalnızca Muâviye'ye karşı âdil olmak istedim. Eğer hakemlere, «Benim halifeliğime hükmediniz» demiş olsaydım, buna, Muâviye râzı olmazdı. Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Resûlullah, Necrân Hıristiyanlarını mübâheleye çağırmış ve onlara şu âyeti okumuştu: **'...Gelin oğullarımızı, oğullarınızı, kadınlarımızı, kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım; sonra lânetleşelim de, Allah'ın lânetinin yalancılara olmasını dileyelim'**(13). Böyle yap-

11) Mü'minlerin annesi Hz. Âişe kastedilmektedir.
12) Suheyl b. Amr: Hudeybiye andlaşmasını Kureyş adına imzalayan kimsedir. Sonra müslüman olmuş ve 18/639 yılında vefat etmiştir. Bk.: **İber**, 1/22; **Şezerât**, 1/30.
13) Âl-i İmrân (3), 61.

makla o, onlara, kendiliğinden adâletli davranmış oldu. Eğer, 'Sizi lânetliyor ve Allah'ın lânetinin sizin üzerinize olmasını diliyorum' dese idi, Hıristiyanlar buna râzı olmazlardı. Bu sebepten ben de, Amr b. el-Âs'ın hilesini düşünmeksizin, Muâviye'ye kendiliğimden adâlet göstermiştim.» Onlar, «Sen haklı olduğun halde, niçin hakemlere karar verdin?» dediler. Ali şu cevabı verdi: «Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Resûlullah'ın Benû Kureyza hakkında Sa'd b. Mu'az'ı[14] hakem tayin ettiğini gördüm. Oysa o, isteseydi, bu yola başvurmayabilirdi. İşte ben de bir hakem diktim. Ne ki Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Resûlullah'ın hakemi adâletle karar vermişti. Benim hakemim ise, başımıza olmayacak işleri açana kadar aldatıldı. Siz bundan başka birşey biliyor musunuz?» Bunun üzerine topluluk sustu ve pek çoğu şöyle dediler: «Allah'a and olsun ki doğru söyledi.» Ayrıca, «Tövbe ediyoruz» dediler. Böylece, o gün, onlardan sekiz bin kişi ona sığındı. Dörtbin kişi de Abdullah b. Vehb er-Râsıbî ve Hurkus b.Zuheyr el-Becelî ile birlikte, ona karşı savaşmak üzere, onlardan ayrıldılar. Ali, kendisine sığınanlara, «Benden bugünlük ayrılınız» dedi. Kendi taraftarlarına da, «Onlarla dövüşünüz, nefsimi elinde tutana and olsun ki, bizden on kişiden fazla öldürülmeyecek, onlardan da on kişiden fazlası kurtulamıyacaktır» dedi. O gün, Ali'nin taraftarlarından dokuz kişi öldürüldü. Bunlar Zu'yebe b. Vebre el-Becelî, Sa'd b. Mücâhid es-Sabi'î, Abdullah b. Hammâd el-Cerîrî, Rufa'a b. Vâil el-Erhabî, el-Feyyâz b.Halil el-Ezdî, Keysûm b. Seleme el-Cuhenî, 'Utbe b. 'Ubeyd el-Havlânî, Cumey' b. Cuşem el-Kindî, Habîb b. Âsım el-Evdî idi. Bu dokuz kişi, o gün, Allah ondan razı olsun Ali'nin sancağı altında öldürüldüler ve sayıları da bu kadardı. O gün, Hurkus b. Zuheyr, Ali'nin karşısına çıktı ve ona, «Ey Ebû Tâlib'in oğlu! Seninle çarpışırken,Allah'ın yüzü ve âhiretten başka bir şey istemiyoruz» dedi. Ali de ona, «Aksine sizin durumunuz, Güçlü ve Ulu Allah'ın şu buyruğundaki gibidir: **'De ki: Size, amelce en çok kayıpta bulunanları haber vereyim mi? Onların dünya hayatındaki çalışmaları boşa gitmiştir; oysa onlar sağlam iş yaptıklarını sanıyorlardı** [15]. Kâbe'nin Rabbi'ne and olsun ki siz, işte bu zümredensiniz» dedi. Sonra Ali, ashâbının yanında ona saldırdı. Abdullah b. Vehb, karşılıklı dövüşte (düello) öldürüldü ve Zu's-Sudeyye de atından al-aşağı edildi. O gün Hâricîlerin hemen tamamı öldürüldü; yalnızca dokuz kişi kurtulabildi.Kurtulanlardan iki kişi Sicistân'a gitti. Bu ikisine uyanlardan Sicistân Hâricileri doğdu. Diğer ikisi de Yemen'e gitti. Yemen İbâdîleri, bu ikisine
49 uyanlardan meydana geldi. İki kişi de Umân'a gitti. Umân Hâricîleri de onlara uyanlardan teşekkül etti. Öteki iki kişi de el-Cezîre dolaylarına gittiler. el-Cezîre Hâricîleri de bu ikisine uyanlardan ortaya çıkmıştır. Kurtulanlardan bir kişi de Tlemsen'e gitti. Ali o gün taraftarlarına, «Zu's-Sudeyye'yi

14) Ebû Amr Sa'd b. Muâz: Evs kabilesinin reisi ve meşhur sahabi. 5/626 yılında vefat etmiştir. Bk.: **Şezerât**, 1/11.
15) Kehf, (18), 103-4.

arayınız!» dedi. Onu bir asmanın altında buldular ve elinin altında koltuğuna yakın bir yerde kadın memesine benzer bir şey gördüler. Bunun üzerine Ali, «Allah ve Elçisi doğru söyledi» dedi; emretti ve öldürüldü.

İşte bu, el-Muhakkimetu'l-Ûlâ'nın hikâyesidir. Onların inanışları, Ali, Osman, Cemel ashâbı, Muâviye ile taraftarlarını, iki hakemi, tahkîme râzı olanları, her günah ve suç işleyeni tekfîr etmekten ibaretti.

Bundan sonra, Hâricîlerden el-Muhakkimetu'l-ûlâ'nın görüşlerini paylaşan bir topluluk; Ali'ye karşı ayaklandılar. Bunların arasında şunlar vardı: Eşres b. Avf; bu, ona karşı el-Enbâr'da[16] ayaklanmıştı. Teym-u Adiyy kabilesinden Ğafele et-Temîmî, bu da ona karşı Mâsebezân'da[17] ayaklanmıştı. el-Eşheb b.b Bişr el-Urenî; bu ise, ona karşı Cercerâyâ'da[18] ayaklandı. Sa'd b. Kufl; bu ona karşı, el-Medâin'de ayaklanmıştı. Ebû Meryem es-Sa'dî; bu da ona karşı Kûfe Sevâd'ında ayaklandı. Ali, bu Haricîler öldürülünceye kadar, herbirine karşı birer kumandan idaresinde ordu sevketti. Sonra Allah râzı olsun Ali, bu yolda, hicretin 38. yılı Ramazan ayında şehid edildi[19].

Halifelik Muâviye'ye geçince, el-Muhakkimetu'l-Ûlâ'nın görüşünde olan bir topluluk, Muâviye ve ondan sonrakilere karşı, Ezârika'nın ortaya çıkışına kadar ayaklandılar. Onlardan biri, Muâviye'ye karşı, Kûfe Sevâd'ındaki Nuhayle'de ayaklanan Abdullah b. Cevşâ et-Tâî idi. Muâviye, onların üzerine Kûfe'lileri sevketti; onlar da bu Hâricîleri öldürdüler.

Sonra ona karşı, Nehrevân günü Ali'ye sığınanlardan Havsere b. Vedâ' el-Esedî, 41/662. yılda ayaklandı.

Sonra Kurre b. Nevfel el-Eşca'î ve el-Mustevrid b. Alkame et-Temîmî, o sırada Muâviye'nin Kûfe emîri olan el-Mugîre b. Şu'be'ye[20] karşı ayaklandılar ve ona karşı yaptıkları savaşta öldürüldüler.

Sonra Mu'âz b. Cerîr, el-Muğîre'ye karşı ayaklandı ve onunla olan savaşta öldürüldü.

Sonra Ziyâd b. Harrâş el-İclî, Ziyâd b. Ebîhi'ye karşı ayaklandı ve onunla yaptığı savaşta öldürüldü.

Karîb b. Murre, Ubeydullah b. Ziyâd'a karşı ayaklandı. Ayrıca Zehâf b.Zihar et-Tâî de ona karşı ayaklandı. Bu ikisi, yolda karşılarına gelen herkesi, sorgusuz-sualsiz kılıçtan geçiriyorlardı. Bunun üzerine İbn Ziyâd, bu 50
ikisinin üzerine Abbâd b. el-Husayn el-Hıbatî'yi bir ordu ile gönderdi. Onlar da, bu Hâricîleri öldürdüler.

16) el-Enbâr: Belh yakınlarında Cuzcân'ın bir nahiyesidir. Bk.: **Mu'cem**, 1/257.
17) Mâsebezân: Medâin civarında bir yer. Bk.: **Mu'cem,** 5/41.
18) Cercerâyâ: Vâsıt ile Bağdad'ın doğusu arasında aşağı Nehrevân'ın dış bölgeleri. Bk.: **Mu'cem**, 2/123.
19) Tarihçiler Hz. Ali'nin 17 Ramazan 40/24 Ocak 661 tarihinde şehîd edildiğinde birleşmiş durumdadırlar.
20) el-Muğîre b. Şu'be b. Âmir es-Sakafî: Rıdvân bey'atında bulunmuş ve hz. Ömer'in Basra Vâlisi iken, orada ilk defa Basra Divânı'nı kurmuştur. 50/670 yılında vebadan vefat etmiştir. Bk.: **İber**, 1/56; **Şezerât**, 1/56.

İşte bunlar, Ezârika fitnesinden önce, el-Muhakkimetu'l-ûlâ'nın görüşlerini destekleyen Hâricîlerdir. Ve Allah en iyi Bilen'dir.

2) Ezârika

Onlardan el-Ezârika hakkında[21]: Bunlar, Ebû Râşid künyeli Nâfi' b. el-Ezrak el-Hanefî'ye[22] uyanlardır. Hâricîlerin, sayı ve kuvvet bakımından bu fırkadan daha büyük ve güçlü bir başka fırkası daha olmamıştır.

Dinî bakımdan üzerinde birleştikleri hususlar şunlardır:

a) Bunlardan biri, bu ümmetten kendilerine muhalif olanların müşrik oldukları hakkındaki görüşleridir. Oysa el-Muhakkimetu'l-ûlâ, onların müşrik değil, kâfir olduklarını söylüyordu.

b) Birleştikleri hususlardan biri de şudur: Kendi görüşlerinde olanlardan, kendilerine hicret etmeyip yerlerinde kalanlar (ka'ade), kendi görüşlerinde olsalar bile, müşriktir.

c) Kendilerinden olduğunu ileri sürerek ordugâhlarına gelen birini, bu kimseye, kendilerinin muhaliflerinden bir esîr vermek ve bu esîri öldürmesini emretmek suretiyle imtihana çekmeyi gerekli kılmışlardır. Eğer bu kimse, o esîri öldürürse, onun, kendilerinden olduğu yolundaki iddiasını tasdik ederler; eğer onu öldürmezse, «Bu, münafık ve müşriktir» diyerek öldürürlerdi.

d) Onlar, muhaliflerinin kadınlarını ve çocuklarını öldürmeyi mübah kılmışlardır. Çocukların müşrik olduklarını ve muhaliflerinin çocuklarının, kesinlikle cehennemde temelli kalacaklarını iddia etmişlerdir.

Onlar, Ezârika'ya mahsus bu görüşlerden, kendilerinden olan ka'adenin tekfîri ile ordugahlarına gelen birini imtihan etmeyi, ilk önce kimin ortaya attığı hususlarında ayrılığa düşmüşlerdir.

Onlardan bir kısmı, aralarından bunları ilk ortaya atan kişinin 'Abdu Rabbihi'l-Kebîr olduğunu iddia edenler bulunduğu gibi, bu kişinin, 'Abdu Rabbihi's-Sağîr olduğunu söyleyenler de vardır. Bunları söyleyen ilk adamın adının Abdullah b. el-Vadîn olduğunu ileri sürenler de olmuştur. Nâfi' b. el-Erzak, bu konuda ona karşı çıkmış ve onu, bu görüşten tövbe etmeye çağırmıştır; ama İbnu'l-Vadîn ölünce, Nâfi' ve adamları, onun görüşünü benimseyerek, «Onun görüşü doğru idi» demişlerdir. Bizzat Nâfi', ona karşı çıktığı zaman, onu tekfîr etmediği halde, bundan sonra ona karşı çıkanları küfürle suçlamıştır. Aynı zamanda o, kendilerinden olan ka'ade'yi tekfîr edişlerini kabul etmeyen el-Muhakkimetu'l-Ûlâ'dan da uzaklaşmamış (teberrî) ve demiştir ki: «Bu, bizim onların (el-Muhakkime) dışında benimsediğimiz bir şeydir.» Bu yüzden o, kendilerinden olan ka'ade'yi küfürle suçladıktan sonra, muhaliflerinden olan ka'ade'yi de tekfîr etmiştir.

21) Krş.: İsferâinî, 29; Eş'arî, 87/9; Şehristânî, 1/118; Malatî, 51; **el-Hûru'l-Iyn**, 177-8; Kummî, 85; **Milel**, 63-7.

22) Nâfi' b. el-Ezrak b. Kays b. Nehâr: Ezrakıyye'nin kurucusudur. Önce Basra'da ayaklanmış ve 65/684-5 yılında öldürülmüştür. Bk.: İbnu'l-Esîr, 4/143, 165 vd.

Nâfi' ve adamları, muhaliflerinin bulundukları yerin küfür diyarı (dâru küfr) olduğunu iddia etmiş ve buralardaki çocuklar ve kadınların öldürülmesini tecvîz etmişlerdir. Ezârika, recm'i (zina edenin taşlanması) inkâr etmiştir. Onlar, Yüce Allah'ın yerine getirilmesini emrettiği emanetin inkâr edilmesini ise helâl kılmış ve demişlerdirki: «Madem ki muhaliflerimiz müş- 51
riktir; o halde, emanetlerimizi onlara geri vermemizin lüzumu yoktur.» Onlar, namuslu bir adama zinâ iftirasında bulunan erkeğe, zinâ iftirası için gerekli cezâyı (hadd-i kazif) tatbik etmedikleri halde, namuslu kadınlara zinâ iftirasında bulunan erkeğe, bu cezâyı uygulamışlardır. Hırsızlıkta, çalınan şeyin miktarına bakmaksızın, çaldığı şey ister az ister çok olsun, hırsızın elini kesmişlerdir. Ümmet, onları, el-Muhakkimetu'l-Ûlâ ile uyuştukları küfürlerinden sonra ortaya attıkları bu bid'atlerinden dolayı küfürle suçlamıştır. Böylece bir kızgınlığın diğer bir kızgınlığı kışkırtışı gibi, bir küfrün ardından başka bir küfre girmişlerdir. Öte yandan acı bir azâb da, kâfirler içindir.

Ezârika, sözünü ettiğimiz bu bid'atler üzerine birleştikten sonra, Nâfi' b. el-Ezrâk'a bey'at etmiş ve onu «Emîru'l-Mu'minîn» adıyla çağırmışlardır. Onlara, Umân ve Yemâme Hâricîleri de katılmış ve böylece sayıları yirmi binden fazla olmuştur. Ehvâz ile İrân (Fars) ve Kirmân topraklarının ötesindeki yerleri zaptetmiş ve bu toprakların harac'larını toplamışlardır. O sıralarda Basra âmili, Abdullah b. ez-Zubeyr'in emrinde olan Abdullah b. el-Hâris el-Huza'î idi. Abdullah b. el-Hâris, Ezârika savaşı için, Muslim b. Abs b. Kureyz b. Habîb b. Abdşems ile birlikte bir ordu gönderdi. İki takım, Ehvâz'ın Dolab'ında çarpıştılar. Müslim b. Abs ile adamlarının pek çoğu öldürüldü. Bunun üzerine Ömer b. Ubeydillah b. Ma'mer et-Temîmi, onlarla savaşmak için, iki bin atlı ile Basra'dan yürüyüşe geçti; ama Ezârika, onu da hezimete uğrattı. Bu defa Hârise b. Bedr el-Ğudânî, üç bin Basra'lı askerle onlara karşı çıktı; ama Ezârika, bunları da bozguna uğrattı. Bunun üzerine Abdullah b. ez-Zübeyr, Mekke'den, o sırada Horasan'da bulunan el-Muhelleb b. Ebî Sufra'ya[23], Ezârika ile savaşmasını emreden bir mektup yazdı ve onu, bu işe kumandan tayin etti. el-Muhelleb, Basra'ya döndü. Basra askerlerinden on bin kişi seçti. Kendisine, kendi kabilesi olan Ezd'liler de katıldılar. Böylece sayıları yirmibin oldu. el-Muhelleb, bu ordu ile hareket etti ve Ezârika ile çarpıştı ve neticede onları Ehvâz'ın Dolab'ından Ehvâz'a kadar bozguna uğrattı. Nâfi' b. el-Ezrak da, işte bu bozgunda öldü.

Ezârika, Nâfi''den sonra, Ubeydullah b. Me'mûn et-Temîmî'ye bey'at etti-

23) Ebû Saîd el-Muhelleb b. Ebî Sufra: Basra'yı Hâricilerden temizleyen kumandan. Önce İbnu'z-Zubeyr'in, sonra da Abdulmelik b. Mervân'ın valiliğini yapmıştır. 82/701 yılında ölmüştür. Bk.: **Şezerât**, 1/90; **İber**, 1/95.

ler. el-Muhelleb, onlarla, Ehvâz'da, daha sonraları da çarpıştı ve Ubeydullah b. Me'mûn, bu savaşta öldürüldü. Ayrıca kardeşi Osman b. Me'mûn da, Ezrakîlerin en kuvvetlilerinden olan üçyüz kişi ile beraber öldürüldü. Kalanları da Eydec'e[24] kadar bozguna uğratıldılar. Bunlar, bu defa, Katariyy b. el-Fucâe'ye[25] bey'at ettiler ve onu «Emîru'l-Mu'minîn» adıyla çağırdılar. Bundan sonra el-Muhelleb, onlarla, bazen kendisinin, bazen de onların kazandığı birçok savaş yaptı; ama sonunda Ezârika, İran topraklarından olan Sâbur'a kadar atıldılar ve burasını, hicret yerleri olarak kabul ettiler. el-Muhalleb, oğulları ve onlara uyanlar, bunlara karşı olan savaşlarını ondokuz yıl sürdürdüler. Bu savaşların bir kısmı Abdullah b. ez-Zubeyr, geri kalanları da Abdulmelik b. Mervân'ın halifeliği ile el-Haccâc'ın Irak vâliliği zamanında olmuştu. el-Haccâc, Ezârika'ya karşı savaşta, el-Muhelleb'i kumandan olarak tayin etti.

52 Bu yıllarda, el-Muhelleb ile Ezrakîler arasındaki savaşlar, İran ve Ehvâz arasında kalan bölgelerde, Ezârika içinde Abd Rabbihi el-Kebîr'in Katariyy'den ayrılıp yedi bin kişi ile Cîreft-u Kirmîn'deki[26] bir vâdiye gitmesiyle sonuçlanan bir ayrılığın ortaya çıkışına kadar, mekik dokurcasına, karşılıklı düzensiz akınlar halinde sürüp gitmiştir. Bunun üzerine 'Abd Rabbihi es-Sağîr de, dört bin kişi ile ondan ayrılmış ve Kirmân'ın başka bir bölgesine gitmiştir. Katariyy de on bin kişi dolaylarındaki bir kuvvetle, İran topraklarında kalmıştır. el-Muhelleb, onunla burada çarpışmış, onu Kirmân topraklarına kaçırtmış; ama onu takib etmiş ve Kirmân topraklarında onunla çarpışarak Re'y topraklarına sürmüştür. Sonra Abd Rabbihi el-Kebîr'le savaşmış ve onu öldürmüştür. Ayrıca oğlu Yezîd b. el-Muhelleb'i, Abd Rabbihi es-Sağîr'in üstüne göndermiş ve böylece onun ve adamlarının işini bitirmiştir. el-Haccâc, Sufyân b. el-Ebred el-Kelbî'yi de büyük bir ordu ile, Katariyy'in Rey'den Taberistan'a gidişinden sonra, onun üzerine gönderdi. Onu da orada öldürdüler ve başını, el-Haccâc'a gönderdiler. Öte yandan Ubeyde b. Hilâl el-Yeşkurî[27] de Katariyy'den ayrılmış ve Kûmis'e[28] gitmişti. Sufyân b. el-Ebred, onu da takib etti. Onu ve ona uyanları öldürünceye kadar, Kûmis kalesini kuşattı. Böylece Allah, dünyayı, Ezrâkîlerden temizlemiş oldu. Bu sebepten Allah'a hamd olsun!

24) Eydec veya İyzec: Huzistân ile Isfahân arasında gelişmiş bir yer. Bk.: **Mu'cem**, 1/288.
25) Katariyyu'bnu'l-Fucâe et-Temîmi: İbnu'z-Zubeyr zamanında ayaklanmış ve Abdulmelik b. Mervân zamanında da el-Haccâc'ın ordusu tarafından 79/698 yılında öldürülmüştür. Bk.: **İber**, 1/90; **Şezerât**, 1/86.
26) Cireft: Kirmân'ın büyük şehirlerinden biri. Hz. Ömer zamanında fetholunmuştur. Kirmîn, Kirmân'ın başka bir şöyleyiş şeklidir. İran, Sicistân, Horasan ve Mukrân arasında büyük bir şehir. Bk.: **Mu'cem**, 2/198.
27) Ubeyde b. Hilâl el-Yeşkurî: Katariyy'in dostu idi. 77/696-7'de Sufyân b. el-Ebred öldürmüştür. Bk.: İbnu'l-Esîr, 4/166, 195, 199, 441-43.
28) Kûmis: Rey ve Nişâpûr şehirleri arasında, Taberistân dağlarının uzantısı üzerinde bir yer. Bk.: **Mu'cem**, 4/414-5.

3) Necedât

Onlardan en-Necedât hakkında[29]: Bunlar, Necdet b. Âmir el-Hanefî'ye[30] uyanlardır. Onun önderlik ve başkanlığının sebebi şu idi: Nâfi' b. el-Ezrak, kendi görüşünde olsalar bile, ka'adeden uzaklaşmayı ileri sürüp onlara müşrik deyince ve muhaliflerinin çocukları ile kadınlarını öldürmeyi helâl kılınca, Ebû Fudeyk, 'Atıyye el-Hanefî, Râşid et-Tavîl, Miklâs, Eyûb el-Ezrak ve onlara uyanlardan oluşan topluluklar, ondan ayrıldılar ve Yemâme'ye gittiler. Orada, onları, Nâfi''nin ordusuna katılmak isteyen Hâricîlerden bir ordu ile Necdet b. Âmir karşıladı. Bunlar, onlara, Nâfi''nin ortaya attığı şeyleri bildirdiler ve onları tekrar Yemâme'ye gönderdiler. Onlar, burada Necdet b. Âmir'e bey'at ettiler. Kendilerine hicret etmeyip yerlerinde kalanları (ka'ade) küfürle suçlayanları tekfîr ettiler. Nâfi''nin imâmetini kabul edenleri de tekfîr ettiler ve onu kötüledikleri birtakım konularda ayrılığa düşene kadar, Necdet'in imâmetini kabul ettiler. Onun hakkında ayrılığa düşünce de, üç fırkaya bölünmüş oldular:

1) Bir fırka, 'Atıyye b. el-Esved el-Hanefî ile birlikte Sicistân'a gittiler. Sicistân Hâricîleri onlara uydular. Bu sebepten, Sicistan Hâricîlerine, o devirde, «'Ataviyye» denmiştir.

2) Diğer bir fırka da, Necdet ile savaşarak Ebû Fudeyk ile birleşmiştir. Necdet'i öldürenler de bunlardır.

3) Bir fırka da Necdet'i, ortaya attığı şeylerden dolayı mazur görmüş ve imâmetini kabul etmiştir.

Necdet'e uyanların, beğenmeyerek ona karşı çıktıkları şeyler şunlardır:

a) O, karada savaşacak bir ordu, denizde çarpışacak da ayrı bir ordu göndermiş ve karaya gönderdiklerine, denize gönderdiklerine nisbetle daha çok mal ve ganimet vermişti.

b) O bir ordu göndermiş ve bu ordu, selâm olsun Resûl'ün şehrine hücum 53
ederek Osman b. Affan'ın kızlarından birine ait bir câriyeyi ele geçirmişti. Bunun üzerine Abdülmelik, bu câriye hakkında, ona bir mektup yazdı. O da bu câriyeye sahip olan kişiden onu satın alarak Abdülmelik b. Mervân'a iade etti. Bunun üzerine ona, «Sen bize ait olan bir câriyeyi, düşmanımıza geri verdin», dediler.

c) O, ictihadda bulunurken, bilgisizlikleri sebebiyle yanlışlık yapanları mazur görmüştür. Bunun sebebi de şu idi: O, oğlu el-Mudarrac'ı, bir kısım askeri ile el-Katîf[31] üzerine göndermişti. Buraya hücum ettiler ve buradan, kadınlar ve çocukları esîr aldılar. Kadınları da kendilerine mal ettiler ve ga-

29) Krş.: İsferâinî, 30; Eş'arî, 89/92; Şehristânî, 1/122; Malatî, 52; **el-Hûru'l-Iyn**, 150, 256; **Milel** 65, vd.
30) Necdet b. Âmir el-Hanefî: 66/685-6 yılında Yemâme ve Bayreyn'i istilâ etmiş ve kendisi ile taraftarları 69/688-9 yılında öldürülmüşlerdir. Bk.: **İber**, 1/74, 77; **Şezerât**, 1/74, 76.
31) el-Katîf; Bahreyn'de büyük bir şehir. Bk.: **Mu'cem**, 4/387.

nimetten beşte bir hisse çıkarılmadan, onları kendilerine nikâhladılar. Bunun üzerine şöyle dediler: «Bizim hissemize kadınlar düştü. Zaten bizim isteğimiz de budur. Eğer onların değerleri, ganimetten bizim payımıza düşen miktardan fazla ise, aradaki farkı kendi mallarımızdan öderiz.» Necdet'in yanına dönünce, ona, kadınlara sahip çıkmaları ve beşte birinin çıkarılmasından ve beşte dördünün de ganimete hak kazananlar arasında dağıtılmasından önce ganimet malını yemeleri hakkındaki görüşünü sordular. O da onlara, «Böyle yapmamalıydınız» dedi. Onlar «Böyle davranmanın bize helâl olmadığını bilmiyorduk» dediler. Bunun üzerine bu konudaki bilgisizliklerinden dolayı, onları mazur gördü ve dedi ki: «Dinde iki şey vardır. Biri Yüce Allah'ı, resûllerini, müslümanların kanlarının haram olduğunu, Müslümanların mallarını zorla almanın yasaklandığını bilmek ve Yüce Allah'dan gelen şeylerin tamamına inanmaktır. Bunları bilmek, her mükellef üzerine vâcibdir. Bunun dışında kalan hususlarda ise, insanlar, kendilerine helâl ve haram hakkında bir delil gösterilinceye kadar, bu konudaki bilgisizliklerinden dolayı bağışlanmışlardır. Bu durumdaki bir kimse, kendi ictihadı ile, haram kılınmış bir şeyi helâl kılarsa, mazurdur. Fakat kendisi için, bu konuda bir delil ortaya konmasından önce, yanlışlık yapan bir müctehidin azâba uğramasından korkan kimse ise, kâfirdir.»

d) Necdet'in bid'atlerinden biri de şudur: O, kendine uyanlardan, cezâları belli suçları işlemiş olan adamların kendi himâyesine almış (tevellî) ve, «Belki Allah onları, günahlarından dolayı, cehennem ateşinden başka bir yerde cezâlandırır, sonra da cennete sokar» demiştir. Ayrıca o, dininde ona muhalefet eden kişinin cehenneme gireceğini iddia etmiştir.

e) Onun sapıklıklarından biri de, içki içme cezasını kaldırmasıdır.

f) Yine o demiştir ki: «Kim küçücük bir günah işler veya küçük bir yalan söyler ve bunlarda da ısrar ederse, o kimse müşriktir. Fakat üzerlerinde ısrar etmeksizin, zina eden, hırsızlık yapan ve içki içen biri, inanışında kendisine uyanlardan olmak şartıyla, Müslümandır.»

O, bu bid'atleri ortaya koyup kendisine uyanları bilgisizliklerinden dolayı mazur görünce, ona uyanların pek çoğu, bu bid'atleri için onu tövbe etmeye çağırdılar ve ona, «Mescide git ve bid'atlerinden tövbe et!» dediler. O da söyleneni yaptı. Bunun üzerine onlardan bir topluluk, onun tövbeye davet edilişinden pişmanlık duydu ve ondan özür dileyenlere katılarak, ona, «Sen imamsın ve senin ictihadda bulunma hakkın vardır. Artık senden tövbe etmeni istemeyeceğiz. Onun için, ettiğin tövbeden tövbe et ve seni tövbeye davet edenleri, bu defa sen tövbe etmeye çağır; aksi halde seni terkederiz» dedi. O da bu şekilde hareket etti. Bunun üzerine adamları, onun hakkında çeşitli görüşlere ayrıldılar. Pek çoğu, onu imametten uzaklaştırarak, «Bize bir imam seç!» dediler. O da Ebû Fudeyk'i seçti. Râşid et-Tavîl de Ebû Fu-
54 deyk ile, sanki bir tek vücudmuş gibi, beraber oldu. Ebû Fudeyk Yemâme'yi ele geçirince, Necdet'in adamlarının savaşlardan döndükleri zaman Necdet'i

yeniden emirliğe geçireceklerini öğrendi. Bu yüzden Necdet'i öldürmek istedi. Bunun üzerine Necdet, Şam kıyılarına ve Yemen dolaylarına sevkettiği askerlerinin dönüşünü beklemek üzere kendi adamlarından birinin evinde saklandı. Öte yandan Ebû Fudeyk'in tellâlı da şöyle bağırıp duruyordu: «Bizi Necdet'in bulunduğu yere götürene onbin dirhem verilecektir. Bizi ona götüren köle, hürriyetine kavuşacaktır!» Bunun üzerine Necdet'in aralarında bulunduğu bir köle, onun yerini bildirdi. Ebû Fudeyk, Râşid et-Tavîl'i bir askerî birlikte onun üzerine sevketti. Onlar da onu, ansızın bastırdılar ve başını Ebû Fudeyk'e götürdüler.

Necdet öldürülünce, Necedât üç fırkaya bölündü:

1) Bir fırka, onu küfürle suçladı ve Râşid et-Tavîl, Ebû Beyhes, Ebû'ş-Şemrâh ve bunlara uyanlar gibi, Ebû Fudeyk'e katıldı.

2) Bir fırka da, yaptıklarından dolayı onu mazur gördü. Bunlar, bugünkü Necedât'tır.

3) Necedât'tan bir fırka ise, Yemâme'den uzaklaştılar ve Basra dolaylarına yerleştiler. Burada, Necdet'in bid'atleri hakkında söylenenlerden şüpheye düştüler ve onun durumu üzerinde kararsızlığa kapılarak, «Onun bu bid'atleri ortaya atıp atmadığını bilmiyoruz, bu sebepten, kesinlik kazanmadıkça, ondan uzaklaşmayacağız» dediler.

Ebû Fudeyk, Necdet'in öldürülmesinden sonra, Abdülmelik b. Mervân'ın Ömer b. Übeydillah b. Ma'mer et-Temîmî'yi bir ordu ile üzerine gönderişine kadar yaşadı. Bu ordu, Ebû Fudeyk'i öldürdü ve başını, Abdulmelik b. Mervân'a gönderdi. Necedât'ın hikâyesi de, işte budur.

4) Sufriyye

Hâricîlerden es-Sufriyye hakkında[32]: Bunlar, Ziyâd b. el-Asfar'a uyanlardır. Görüşleri, esas itibariyle Ezârika'nın görüşleri gibidir; yani günah işleyenler müşriktir. Ancak Sufriyye, muhaliflerinin çocukları ile kadınlarını öldürmeyi ileri sürmezler. Oysa Ezârika, bu hususta aksi görüşü ileri sürer. Sufriyye'den bir fırka, hakkında ceza bulunan fiiller işlendiği zaman, bu fiili işleyen kimsenin, yalnızca zîna eden, hırsız, iftiracı ve kasten adam öldüren kaatil gibi, bu fiillerle ilgili adlarla isimlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Onlara göre böyle bir kimse, ne kâfir, ne de müşriktir. Namaz kılmamak, oruç tutmamak gibi, haklarında belli bir cezâ bulunmayan her türlü günah, küfürdür ve bu günahları işleyenler de kâfirdir. Böylece günahkâr bir mü'min, iki konuda «imân» sıfatını yitirmiş olmaktadır. Sufriyye'den üçüncü bir fırka, Beyhesiyye'den, «Günah işleyen biri, hâkimin huzuruna getirilip cezâsı verilmedikçe küfürle suçlanamaz» iddiasında bulunanlar gibi düşünmektedir. Böylece Sufriyye, üç fırkaya bölünmüştür:

32) Krş.: İsferâinî, 31; Eş'arî, 101; Şehristânî, 1/137; Malatî, bunların el-Muhelleb b. Ebî Sufra'ya mensup olduklarını yazmaktadır, ki bu yanlıştır.; zira el-Muhelleb, Hâricilere karşı savaşan biridir, s. 52; **el-Hûru'l-Iyn**, 177; **Milel**, 67.

1) Bir fırka, Ezârika'nın ileri sürdüğü gibi, günah işleyen herkesin müşrik olduğunu iddia eder.

2) İkinci fırka, küfür sıfatının, hakkında ceza bulunmayan suçları işleyene verilmesi gerektiğini ve günahından dolayı cezalandırılmış olanın küfre girmekle birlikte imandan çıkmış olduğunu ileri sürer.

3) Üçüncü fırka ise küfür sıfatının, günah işleyen kimseye, günahından dolayı hâkim tarafından cezâlandırılması halinde verileceğini iddia eder.

Sufriyye'nin bu üç fırkası, biraz önce açıkladığımız gibi, çocuklar ve kadınlar konusunda Ezârika'ya muhalefet ederler.

55 Sufriyye'nin tamamı, Abdullah b. Vehb er-Râsıbî ve Hurkus b. Zuheyr ile el-Muhakkimetu'l-ûlâ'dan bu ikisine uyanları benimser ve onlardan sonra, Ebû Bilâl Mirdâs el-Hâricî ile Ebû Bilâl'den sonra da İmrân b. Hittân es-Sudûsi'nin imâmetini kabul ederler.

Ebû Bilâl Mirdâs, Yezîd b. Muâviye devrinde, Basra'da Ubeydullah b. Ziyâd'a karşı ayaklanmıştır. Ubeydullah b. Ziyad, Zur'a b. Muslim el-Âmirî'yi iki bin süvari ile onun üstüne göndermiştir. Zur'a ise Hâricîlerin görüşlerine meyleden bir kimse idi. İki taraf, savaş için karşılıklı saflara girince, Zur'a, Ebû Bilâl'e, «Siz hak, doğruluk cephesindesiniz; ama biz, İbn Ziyâd'ın maaşımızı vermemesinden korkarız. Onun için, sizinle çarpışmaktan başka bir şey yapamayız» dedi. Ebû Bilâl de ona şu cevabı verdi: «Meğer kardeşim Urve'nin senin hakkındaki görüşlerini benimsemiş olsam iyi olacakmış; çünkü o, bana, Karîb ve Zehâf'ın, yollarına çıkan insanları sorgusuz-sualsiz kılıçtan geçirişleri (isti'râz) gibi, benim de sizleri sorgusuz-sualsiz kılıçtan geçirmemi istemişti. Fakat ben, bu konuda, hem o ikisi ve hem de kardeşimle uyuşmuyorum.» Sonra Ebû Bilâl ve ona uyanlar Zur'a ve ordusuna saldırdılar ve onları bozguna uğrattılar. Bunun üzerine Ubeydullah b. Ziyâd, onun üstüne Abbâd b. Ahdar et-Temîmi'yi gönderdi. O, Ebû Bilâl ile Nuvec'de çarpıştı ve onu, ona uyanlarla birlikte öldürdü. Ebû Bilâl'in öldürüldüğü haberi İbn Ziyâd'a ulaşınca, o da Basra'da, Sufriyye'den buldukları öldürdü ve Mirdâs'ın kardeşi Urve'yi yakaladı ve ona, «İnsanları sorgusuz-sualsiz öldürmeyi (isti'râz), kardeşin Mirdâs'a sen öğütledin ha!... İşte Allah, senden ve kardeşinden, insanların öcünü aldı» dedi ve sonra emri üzerine, onun elleri ve ayakları kesildi ve idam edildi (58/677-8).

Mirdâs öldürülünce, Sufriyye İmrân b. Hittân'ı[33] imam olarak tanıdılar. İmrân, Mirdâs'a ağıtlar yazıyor ve bunların birinde şöyle diyordu:

Senden sonra, bildiklerimin hepsini de bilmez oldum;

Senden sonra, ey Mirdâs, insanlar da artık insan değildir.

Bu İmrân b. Hittân, Sufriyye mezhebine bağlı zâhid bir şâirdi. Onun, Al-

33) İmrân b. Hıttân es-Sedûsî el-Basrî: Hâricîlerin hatîb ve şâiri, 84/703'de ölmüştür. Bk.: **İber**, 1/98; **Şezerât**, 1/95.

lah ondan râzı olsun Ali'ye karşı duyduğu kinle ilgili kötü niyetlerinden, biri, Abdurrahmân b. Mulcem hakkında yazdığı ağıtta görülmektedir. Bu beytinde Ali için şöyle diyor:

Ey bir dindar adamın vuruşu! O, bu vuruşla, Arşın Sâhibi'nin rızâsını kazanmaktan başka bir şey istememişti.

Onu bugün anıyorum ve Allah katında amelleri bakımından yaratıkların en zengini olarak hesâb ediyorum.

Abdulkaahir der ki: Onun bu şiirine şu sözlerimizle cevap verdik:

Ey bir kâfirin vuruşu! O, bu vuruşla, kendini cehennem ateşine kavuşturacak cezâdan başka bir fayda elde etmemiştir;

Ben onu, din yönünden lânetliyorum; aynı zamanda onun için ebedî bir afv ve bağışlanma dileyeni de lânetliyorum. 56

Bu şakî, insanların en şakîsidir; o, insanların Rabbi katında ölçü bakımından en hafifi, en değersizidir.

5) Acâride

Hâricîlerden 'Acâride hakkında[34]: Acâride'nin tamamı, Abdulkerîm b. 'Acred'e uyarlar. Abdulkerîm, önce 'Atıyye b. el-Esved el-Hanefî'ye uyanlardan biri idi. 'Acâride, aşağıdaki görüşlerde uyuşan on fırkaya ayrılmıştır. (Bu görüşler şunlardır):

a) Çocuk, bülûğ çağına ulaştığında İslâm'a çağırılır. Çocuk İslâm'a çağırılıncaya veya kendisini İslâm'la vasıflandırıncaya kadar, bülûğ çağından önceki devrede ona dokunulmaması (berâet) gerektir.

b) Onlar Ezârika'dan başka bir hususta da ayrılmışlardır. O da şudur: Ezârika, muhaliflerinin mallarını, kendileri için, bütün durumlarda helâl kılmıştır. 'Acâride ise, muhaliflerinin mallarını, o malın sâhibi öldürülmedikçe, fey' olarak kabul etmezler. 'Acâride, aşağıda ele alacağımız fırkalara bölününceye kadar, bu görüşler üzerinde birleşmişti.

(1) Hâzımiyye

Onlardan el-Hâzımiyye hakkında[35]: Bunlar Sicistân Acârîdelerinin çoğunluğundan oluşmaktadır. Kader, istitâat (yapabilme gücü) ve meşîet (dileme) konularında, Ehl-i Sünnet'in görüşlerini ileri sürmüş ve, «Allah'tan başka yaratıcı yoktur. Allah'ın istediğinden başka şey olmaz. İstitâat fiil ile beraberdir» demişlerdir. Onlar, kader ve istitâat konularında, hakdan ayrılmış Kaderiyye'nin (el-Kaderiyyetu'l-Mu'teziletu ani'l-hak) görüşlerini ileri süren Meymûniyye'yi küfürle suçlamışlardır.

Sonra Hâzımiyye, dostluk (el-velâyet) ve düşmanlık (el-adâvet) konula-

34) Krş.: İsferâinî, 32; Eş'arî, 93-onbeş fırkaya ayrılır, der; Şehristânî, 1/128; el-Hûru'l-Iyn, 171-2; **Milel**, 68.
35) Krş.: İsferâinî, 32; Eş'arî, 96; Şehristânî, 1/131; **el-Hûru'l-Iyn**, 171; **Milel**, 71.

rında, Havâric'in çoğunluğuna karşı çıkmış ve demişlerdir ki: «Dostluk ve düşmanlık, Yüce Allah'ın iki sıfatıdır. Güçlü ve Ulu Allah, hayatının büyük bir kısmında kâfir olsa bile, O'na karşı imânlı olduğu herşeyden dolayı kuluna dostluk gösterir. Fakat hayatının uzun bir devresini mü'min olarak geçirse bile, son günlerinde O'na karşı küfürle davrandığı herşeyden dolayı da, ondan uzaklaşır. Gerçek şu ki Yüce Allah, dostlarını sevmekten ve düşmanlarına karşı kin duymaktan vazgeçmez.» Bu görüş, insanın son nefesindeki durumu (el-Muvâfât)(*) konusundaki Ehl-i Sünnet'in görüşüne uygundur. Ancak Ehl-i Sünnet, Hâzımiyye'nin, insanın son nefesindeki durumu (muvâfât) hakkındaki görüşlerine dayanarak, Rıdvân bey'atına iştirak ettikleri ve Yüce Allah onlar için, **«Allah inananlardan ağaç altında sana bey'at ederlerken, and olsun ki hoşnut olmuştur»**[36] buyurduğundan, Ali, Talha, ez-Zubeyr ve Osman'ın cennet halkından olmaları gerektiğine inanmalarını, onlara bir mecburiyet olarak yüklemiş ve onlara demiştir ki: «Yüce Allah'ın kulundan râzı olması, kulunun imân üzre öleceğini bilmesi ile mümkün olacağına göre, 'Ağacın altında' bey'at edenlerin bu sıfata sahip olmaları gereklidir. Ali, Talha ve ez-Zubeyr bunlardandır. Osman ise, o gün hapsedilmiş olduğundan, onun yerine, selâm ona olsun Nebî, elini onun eli-
57 ne karşılık uzatarak bey'at etmiştir.» Böylece bu dört kişiyi tekfîr edenlerin görüşlerinin saçmalığı da isbat edilmiş olur.

(2) Şu'aybiyye

Onlardan eş-Şu'aybiyye hakkında[37]: Bunların kader, istitâat ve meşîet konularındaki görüşleri, Hâzımiyye'nin görüşü gibidir. Şu'aybiyye, ilk önce, Şu'ayb olarak bilinen önderlerinin, Hâvaric'den Meymûn adlı bir adamla tartıştıkları zaman ortaya çıkmıştır. Bu tartışmanın sebebi şudur: Meymûn'un Şu'ayb'dan alacağı vardı. Bu sebepten mahkemeye düşmüşlerdi. Şu'ayb ona, «Allah dilerse (inşâallah), onu sana ödiyeceğim» dedi. Meymûn da, «Öyle ise, Allah, onu şu anda diledi» dedi. Şu'ayb ise, «Eğer Allah, bunu gerçekten diledi ise, sana onu ödemekten başka bir şey yapamam» cevabını verdi. Bunun üzerine Meymûn, «Allah, sana, bunu yapmanı emretti. Zaten O, yalnızca dilediği şeyi emreder; dilemediğini de emretmez» dedi. Bu tartışma üzerine 'Acâride fırkaları ayrıldı ve bir kısmı Şu'ayb'a, ötekiler de Meymûn'a uydular. Onlar bu konuda, o sırada halifenin hapishanesinde bulunan Abdulkerîm b. 'Acred'e yazdılar. O da onlara verdiği cevapta şunları yazdı: «Biz, Allah'ın dilediği şeyler olur; dilemedikleri de olmaz, diyor ve Allah'a kötülük yüklemiyoruz.» Bu cevap onlara, İbn 'Acred'in ölümünden sonra ulaştı. Bunun üzerine Meymûn, onun kendi görüşünü ileri sürdüğünü; çünkü «Allah'a kötülük yüklemiyoruz» dediğini iddia etti.

(*) el-Muvâfât, Eş'arî'ye göre, Allah'ın kulun fiillerine göre değil, ömrünün sonunda varacağı noktaya göre ona dostluk ve düşmanlık göstermesi demektir, s. 100.
36) Fetih (48), 18.
37) Krş.: İsferâinî, 32; Eş'arî, 94-6; Şehristânî, 1/131; **Milel**, 69-70.

Şu'ayb ise, «Aksine o, benim görüşümü ileri sürmüştür; çünkü o, 'Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz, diyoruz' demiştir.» Böylece Hâzımiyye ve 'Acâride'nin çoğunluğu, Şu'ayb'ın tarafını tutmuşlar; Hamziyye de Kaderiyye ile beraber Meymûn'a meyletmiştir.

Sonra Meymûniyye, kader hakkındaki küfürlerine, bir cins Mecûsîlik eklemiş ve kız evlâdın kızları ve oğulların kızları ile nikâhlanmayı mübah kılmışlardır. Ayrıca onlar, sultanı ve onun hükmüne râzı olanları öldürmenin farz olduğuna inanmışlardır. Ama onlara itiraz etmedikçe ve kendi inanışlarına saldırmadıkça veya zâlim idareciye yol göstererek yardım etmedikçe, onu inkâr edenin öldürülmesini kabul etmezler.

Meymûniyye'yi, Allah izin verirse, bundan sonraki kısımda, İslâm topluluğundan çıkan Gulât fırkaları anlatırken ele alacağız.

Meymûniyye'den, kendisine Halef denen bir adam vardı. Sonra bu adam, kader, istitâat ve meşîet konularında Meymûniyye'ye muhalefet etti ve bu üç meselede Sünnet Ehli'nin görüşlerini ileri sürdü. Kirmân ve Mukrân hâricîleri, bu konularda ona uydular. Bu sebepten onlara, «el-Halfiyye» denir. Bunlar, Kirmân topraklarından Hamza b. Ekrek el-Hâricî[38] ile çarpıştılar.

(3) Halfiyye (Halefiyye)

Onlardan el-Ma'lûmiyye ve el-Mechûliyye hakkında[39]: Bunlar, Hamza el-Hâricî ile savaşan Halef'e uyanlardır. Halfiyye, kendilerinden olan bir imam ile birarada bulunmadıkça, savaşmayı kabul etmezler. Halfiyye, yalnızca bir hususta Ezârika ile aynı görüşü paylaşmışlardır, ki bu da, muhaliflerinin çocuklarının cehennemde olacakları yolundaki iddialarıdır.

(4-5) Ma'lûmiyye-Mechûliyye

Onlardan el-Ma'lûmiyye ve el-Mechûliyye hakkında[40]: Bu iki fırka, el-Hâzımiyye topluluğundandır. Fakat el-Ma'lûmiyye, seleflerine (Hâzımiyye) iki hususta muhalefet etmiştir:

a) Birincisi, Yüce Allah'ı, bütün isimleriyle bilmeyen kişinin, O'nun câhili olduğu ve O'nun câhilinin de kâfir sayılacağı hakkındaki iddialarıdır.

b) İkincisi de, onlar, insanların fiilleri Yüce Allah tarafından yaratılma- 58
mıştır, demişlerdir.

Fakat onlar, istitâat ve meşîet konularında, «istitâat fiil ile beraberdir ve fiil, Allah dilemedikçe olmaz» demek suretiyle Sünnet Ehli ile aynı görüşü paylaşmışlardır.

Bu fırka, kendi inanışlarında olan ve kılıcıyla düşmanlarına karşı ayaklanan kimsenin imametini ileri sürer; ama kendilerinden olan ka'ade'den uzaklaşamazlar.

38) **Milel**'de «Edrek», s. 70.
39) Krş.: İsferâinî, 32; Eş'arî, 93; Şehristânî, 1/130.
40) Krş.: İsferâinî, 32; Şehristânî, bu iki fırkayı Se'âlibe'nin kolları arasında sayar; ama aslında Hâzımiyye'den olduklarını söyler, s. 1/133; Eş'arî, Mechûliyye ve Ma'lûmiyye'yi ayrı ayrı açıklar, s. 96; **el-Hûru'l-Iyn**, 171; **Milel**, 72.

Onlardan Mechûliyye'ye gelince.. onların görüşleri, Ma'lûmiyye'nin görüşleri gibidir. Ancak onlar, «Allah'ı isimlerinden bir kısmı ile bilen, O'nu biliyor demektir» şeklindeki görüşü ileri sürmüş ve kendilerinden olan Ma'lûmiyye'yi, bu konuda tekfir etmişlerdir.

(6) Saltıyye

Onlardan es-Saltıyye hakkında[41]: Bunlar, Salt b. Osman'a mensupturlar. Ona, Salt b. Ebî's-Salt da denir. Salt, 'Acâride'dendi. Ancak o, 'Acâride'den farklı olarak şöyle söylemiştir: «Bir adam bizimle uyuşur ve Müslüman olursa, onu kabul ederiz; ama çocuklarından uzaklaşırız; çünkü onlar, bülûğ çağına ulaşıncaya ve o zaman İslâm'a çağırılarak onu kabul edinceye kadar, Müslüman değildirler.»

Bu fırkadan önce, 'Acâride'nin dokuzuncusu olan başka bir fırka daha vardı. İddialarına göre, ne mü'minlerin, ne de müşriklerin çocukları, bülûğ çağına ulaşıp İslâm'a çağırıldıklarında kabul veya reddedecekleri ana kadar, ne dost, ne de düşmandırlar.

(7) Hamziyye

Onlardan el-Hamziyye hakkında[42]: Bunlar, Sicistân, Horasân, Mukrân, Kûhistân ve Kirmân' harabeye çeviren ve büyük orduları bozguna uğratan Hamza b. el-Ekrek'e uyanlardır. Aslında o, Acâride'nin Hâzımiyye kolundandır. Sonra onlara muhalefet ederek, kader ve istitâat konularında Kaderiyye'nin görüşlerini ileri sürmüştür. Hâzımiyye, bu konuda onu tekfir etmiştir. Bununla beraber o, müşriklerin çocuklarının cehennemde olduğunu iddia etmiştir. Kaderiyye de, bu konuda onu tekfir etmiştir. Sonra o, Hâricîlerden olan ka'ade'ye dostluk göstermekle beraber, bu ümmetin fırkalarından olan muhaliflerinin öldürülmesi meselesinde kendi görüşlerine katılmayanların tekfîri hususunda, onların müşrik olduklarını söylemiştir. Bir toplulukla savaştığı ve onları bozguna uğrattığında, mallarının yakılmasını ve hayvanlarının boğazlanmasını emrederdi. Aynı zamanda o, muhaliflerinin esirlerini de öldürürdü.

Onun ortaya çıkışı 179/795 yılında, Harûn er-Reşîd'in zamanında idi. Halk, el-Me'mûn'un halifeliğinin ilk yılları geçene kadar onun fitnesi içinde yaşadı. el-Me'mûn, bazı ülkeleri ele geçirince, Ebû Yahyâ Yûsuf b. Beşşâr'ı kadılığa, Hayyuye b. Ma'bed adındaki birini ordusunun başına, Amr. b. Sa-

41) Krş.: İsferâinî, 33; Eş'arî, 97 kurucusunun adı Osmân b. Ebî's-Salt olarak gösterilir; Şehristânî, kurucunun adını Osmân b. Ebî's-Salt veya es-Salt b. Ebî's-Salt şeklinde verir, s. 1/129; **el-Hûru'l-Iyn**, 171; **Milel**'de, «Osmân b. Ebî's-Salt'a nisbet olunurlar; Salt b. Ebî's-Salt da denir», s. 72.

42) Krş.: İferâinî, 33; **Eş'arî**, 93-4; Şehristânî'de kurucu «Hamza b. Edrek», 1/129; **el-Hûru'l-Iyn**, 171; **Milel**'de kurucu «Hamza b. Edrek», s. 70.

îd'i de muhafız komutanlığına getirdi. Talha b. Fahd, Ebû'l-Culendi ve bunlar gibi olan Hâricî şâirlerinden bir topluluk da ona katıldı. Sonra Hâricîlerden Beyhesiyye ile savaşa başladı ve onların pek çoğunu öldürdü. Bu savaşlar sırasındadır ki, ona «Emîru'l-Mu'minîn» adını verdiler. Şâir Talha b. Fahd, bu konuda şöyle diyor:

Mü'minlerin Emîri hak yolda ve en iyi hidâyet, doğruluk altındadır; o emîr ne güzel emîrdir ki, parlayan ayın yıldızlara üstün oluşu gibi, diğer 59
emîrlerden üstündür.

Sonra Hamza, Hâricîlerden Felcred[43] dolaylarındaki Hâzımiyye üzerine bir sefer heyeti gönderdi ve onlardan pek çok kimseyi öldürdü. Sonra bizzat kendisi, Herat'a gitti ise de, buranın halkı oraya girmesine engel oldu. Bunun üzerine şehrin dışındaki halkı sorgusuz-sualsiz kılıçtan geçirdi (isti'râz) ve pek çoğunu öldürdü. O sırada Herat Vâlisi olan Amr b. Yezîd el-Ezdî, ordusu ile ona karşı çıktı ve aralarındaki savaş, aylarca sürdü. Herat bölgesinden birçok kimse öldürüldü. Aynı şekilde, Hamza'nın adamlarından olan halkı onun sapıklıklarına çağıran dâilerinden biri olan Heysam eş-Şârî de öldürüldü. Sonra Hamza, Herat'ın ilçelerinden biri olan Kerûh'a saldırdı ve mallarını yakıp ağaçlarını devirdi. Bundan sonra, Bûşenc yakınlarında (Amr) İbn Yezîd el-Ezdî ile savaştı ve Amr'ı öldürdü. Sonra Hamza ile savaşa, o sıralarda Horâsan Vâlisi olan Ali b. İsâ b. Mâdiyân tâyin edildi. Hamza, kendine uyanlar bir yana, kumandanlarından altmışı öldürüldükten sonra Sicistân topraklarına kaçmaya mecbur edildi. Sicistân'a varınca, Zerenc[44] halkı, onun şehre girmesine engel oldu. Bunun üzerine halkı, şehrin sahralarında sorgusuz-sualsiz kılıçtan geçirdi. Sonra Zerenc halkının kendilerini tanımamaları için, adamlarına sanki sultanın adamları imiş gibi görünmelerini sağlayak siyah elbiseler giydirdi. Biri, halka bu durumu bildirerek onları uyardı ve böylece onun şehre girmesine engel oldular. Bunun üzerine şehirlerinin civarındaki hurma ağaçlarını kesti ve şehrin dış mahallerinden geçenleri öldürdü. Sonra Şu'be nehrine doğru yola çıktı ve orada, Halfiyye Hâricîlerinden çoğunu öldürdü, ağaçlarını kesti, mallarını yaktı ve Mes'ûd b. Kays adındaki Halfiyye reisi bozguna uğradı. Mes'ûd kaçışı sırasında, nehrin karşı kıyısına geçerken düştü ve boğuldu; ama ona uyanlar, onun ölümünden şüpheye düştüler; bugün de onu beklemektedirler. Sonra Hamza,Kirmân'dan döndü ve yolu üzerinde Nişâpûr'un ilçelerinden Bust'a uğradı. Oralarda Hâricîlerin Se'âlibe kolundan bir topluluk vardı. Hamza onları öldürdü. Böylece onun fitnesi (Hârun) er-Reşîd zamanının sonları ile el-Me'mûn'un hilâfetinin ilk yıllarına kadar, Horasân, ordusunun büyükçoğunluğu Semerkand kapısında Râfi' b. Leys b. Nasr b. Seyyâr'ın savaşıyla meşgul olduğundan, Horasân, Kirmân, Kûhistân ve Sicistân'da sürüp gitti. el-Me'mûn, halifelik makamına sağlam bir şekilde oturunca, Hamza'ya ken-

43) Felcred: İran şehirlerindendir. Bk.: **Mu'cem**, 4/272.

44) Zerenc: Sicistân'da bir kasaba. Bk.: **Mu'cem**, 3/138.

disine itaat etmesini isteyen bir mektup yazdı. Bu mektup, Hamza'nın kendi vaziyetine böbürlenmesini artırmaktan başka bir şeye yaramadı. Bunun üzerine el-Me'mûn, Hamza ile savaşmak üzere Tâhir b. el-Huseyn'i gönderdi. Böylece Tâhir ile Hamza arasında birçok savaş oldu. Bu savaşlarda, her iki taraftan, çoğunluğu Hamza'nın adamlarından olmak üzere, otuzbin dolayında insan öldürüldü. Hamza bu savaşlarda Kirmân'a sürüldü.Tâhir de, Hamza'nın görüşünde olan ka'ade'sine saldırdı ve onların üçyüzünü ele geçirdi. Sonra bütün adamların, başları birbirine gelecek şekilde iki ağaç arasına iplerle bağlanmasını emretti ve arkasından iki ağaç arasındaki adam, yarı belinden kesildi. Sonra iki ağaçtan her biri, üzerine bağlanmış bedenin yarısı ile yeniden bağlandı. Bundan sonra el-Me'mûn, Tâhir b. el-Huseyn'i Horasân'dan geri çağırdı ve onu, karargâhına gönderdi. Bunun üzerine Hamza, Horasân'a göz dikti ve ordusuyla, Kirmân'dan yürüyüşe geçti. Abdurrahmân en-Nîsâbûrî, Nîşâpûr ve dolaylarının savaşçılarından yirmibin kişi ile ona karşı çıktı. Allah'ın izni ile Hamza'yı bozguna uğrattılar ve onun
60 adamlarından binlercesini öldürdüler. Hamza yaralı olarak ellerinden kurtuldu; ama kaçarken öldü. Bu olay üzerine Güçlü ve Ulu Allah, insanları, ondan ve ona uyanlardan kurtarıp rahata erdirmiş oldu. Hâricî ve Kaderiyyeci olan Hamza'nın yok edildiği bu olay, Nîşâpûr halkının övündüğü olaylardandır. Bu olaydan dolayı Allah'a hamd olsun!

(8) Se'âlibe

Onlardan es-Se'âlibe hakkında(45): Bunlar, Sa'lebe b. Mişkân'a uyanlardır. Se'âlibe, Abdulkerîm b. 'Acred'den sonra, onun imam olduğunu iddia eder ve Abdulkerim b. 'Acred'in, çocukların durumu hakkında Sa'lebe'nin ona muhalefet edişinden önce imam olduğunu ileri sürerler. Her ikisi, bu konuda ihtilâfa düşünce, İbn 'Acred'i tekfîr ettiler ve Sa'lebe imam oldu. Bu ikisinin ihtilaflarının sebebi şu idi: 'Acâride'den bir adam, Sa'lebe'nin kızıyla evlenmek istedi. Bunun üzerine o, «Onun mehrini söyle» dedi. Kızı isteyen kimse de, bu kızın annesine bir kadın göndererek, kızın bülûğ çağına ulaşıp-ulaşmadığını sordurdu. Çünkü eğer bülûğ çağına ulaşmış ve 'Acâride'nin itibar ettiği şarta uygun olarak müslüman olmuşsa, onun mehrinin miktarı hiç de mühim değildi. Bunun üzerine kızın annesi, «Bülûğ çağına ister ulaşmış, ister ulaşmamış olsun, velâyet (birinin koruması altında bulunması) bakımından o, müslümandır» dedi. Bu, Abdulkerîm b. 'Acred ile Sa'lebe b. Mişkân'a bildirildi. Abdülkerîm, bülûğ çağından önce çocuklardan uzaklaşma (berâet) görüşünü seçti. Ama Sa'lebe, «Biz, açıkça Hakkı inkâr ettiklerini ortaya koymalarına kadar, küçüklüklerinde ve büyüklüklerinde onların velîleriyiz» dedi. Bu konuda her ikisi ihtilâfa düşünce, görüşlerinden dolayı birbirlerinden uzaklaştılar. Böylece herbirinin taraftarı, fırkalara ayrıldılar. Bundan önce 'Acâride'nin fırkalarını ele almıştık. Se'âlibe, bundan sonra altı fırkaya ayrıldı:

45) Krş.: İsferâinî, 33; Eş'arî, 97; Şehristânî'de kurucu «Sa'lebe b. Âmir», s. 1/131; **el-Hûru'l-Iyn**, 172.

1. **Bir fırka**, Sa'lebe'nin imametini ileri sürdü ve ondan sonra bir başkasının imâmetini kabul etmedi; ama kendi aralarında Ahnesiyye ve Ma'bediyye'nin ayrılıklarından doğan meselelere de aldırış etmediler.

2. Ma'bediyye

Onlardan Ma'bediyye hakkında(46): Onlardan ikinci fırka olan Ma'bediyye, Sa'lebe'den sonra adı Ma'bed olan kendilerinden bir adamın imametini ileri sürer. O, kölelerden zekât alma ve verme konusunda Se'âlibe'nin büyük çoğunluğuna muhalefet etmiş ve bu görüşe inanmayanları küfürle suçlamıştır. Se'âlibe'nin öteki mensupları da, bu görüşünden dolayı onu tekfîr etmişlerdir.

3. Ahnesiyye

Onların üçüncü fırkası, el-Ahnes adıyla bilinen, kendilerinden bir adama uyan el-Ahnesiyye(47) fırkasıdır. İlk dönemlerinde o, çocukların velîliği konusunda Se'âlibe'nin görüşlerini benimsemişti. Sonra aralarından çıkıp bir yana çekildi ve, «İmamlarını bildiğimiz için bağrımıza bastıklarımız veya kâfirliklerini bilip uzaklaştıklarımız dışında, takıyye (imânı gizleme) bölgesinde (dâru't-Takıyye) bulunan herkesden kaçınmamız gerektir» dedi. Ayrıca onlar, savaşın ve gizlice adam öldürmenin haram olduğunu ve bütün Müslümanların (Ehl-i Kıble), düşmanlarını şahsen tanımadıkça, savaşa dâvet edilinceye kadar başlamamalarını ileri sürmüştü. Bu görüş üzerine birçok taraftar kazandı. Se'âlibe'nin öteki adamlarından uzaklaştığı gibi, onlar da ondan uzaklaştılar.

4. Şeybâniyye

Se'alibe'nin dördüncü fırkası eş-Şeybâniyye'dir(48). Bunlar, Abbas oğulları (Benû'l-Abbâs) devletinin kurucusu Ebû Muslim(49) zamanında ortaya çıkan Şeybân b. Seleme el-Hâricî'ye uyanlardır. Şeybân, Ebû Muslim'in savaşlarında, düşmanlarına karşı ona yardım istemişti; ama bununla beraber o, Yüce Allah'ın yarattıklarına benzediğini ileri sürüyordu. Bu yüzden, Se'âlibe'nin öteki mensupları ile birlikte Ehl-i Sünnet, onu, teşbîh hakkında- 61
ki görüşünden; Hâricîlerin tamamı da, Ebû Muslim'e yardımından dolayı küfürle suçlamışlardır. Se'âlibe'den onu tekfîr edenlere, Ziyâd b. Abdirrahmân'ın adamları oldukları için, «Ziyâdiyye» deniyordu. Şeybâniyye, Şeybân'ın günahlarına tövbe ettiğini ileri sürerken, Ziyâdiyye de şöyle diyordu:

46) Krş.: İsferâinî, 33; Eş'arî, 98; Şehristânî'de kurucu «Ma'bed b. Abdirrahmân», s. 1/132; **el-Hûru'l-Iyn**, 172; **Milel**, 73.
47) Krş.: İsferâinî, 33; Eş'arî, 97-8; Şehristânî'de «Ahnes b. Kays», s. 1/132; **el-Hûru'l-Iyn**, 172; **Milel**, 173.
48) Krş.: İsferâinî, 34; Eş'arî, 98-9; Şehristânî, 1/132-3; **el-Hûru'l-Iyn**, 172; **Milel**, 74.
49) Ebû Muslim el-Horasânî: Abbasî devletinin dâvetçisi ve kurucusu. Aynı zamanda Muslimiyye fırkasının reisi. 137/755 yılında öldürülmüştür. Bk.:**İber**, 1/186; **Şezerât**- 1/205.

«Onun günahlarından biri, tövbe ile silinemiyecek olan, kullara zulüm etmektir; çünkü o, Se'âlibe'ye karşı yaptığı savaşlarda, Ebû Muslim'e yardım etmiştir, tıpkı onun Ümeyye oğullarına karşı yaptığı savaşlarda ona yardım edişi gibi...»

5. Ruşeydiyye

Onlardan er-Ruşeydiyye hakkında[50]: Se'âlibe'nin beşinci fırkasına, Ruşeyd adlı bir şahsa mensubiyetlerinden dolayı «Ruşeydiyye» denir. Şu görüşleri yüzünden ayrı bir fırka olarak göze çarparlar: Kaynak ve akar sularla sulanan bir toprak, öşr'ün yarısını; yağmurun suladığı topraklar ise öşr'ün tamamını ödemelidir.

Ziyâd b. Abdirrahmân onlara muhalefet ederek, kaynak ve akar sularla sulanan topraklarda, öşr'ün tamamını gerekli görmüştür.

6. Mukremiyye

Onlardan el-Mukremiyye hakkında[51]: Se'âlibe'nin altıncı fırkasına, Ebû Mukrem'e uyduklarından «Mukremiyye» denir. Onlar, namaz kılmayanın namazı kılmadığı için değil, Güçlü ve Ulu Allah'ı tanımadığından dolayı kâfir olduğunu ileri sürmüşlerdir. İddialarına göre, her günah işleyen Allah'ı bilmemektedir bilgisizlik de küfürdür. Ayrıca onlar, velâyet ve adâvet konusunda, insanın son nefesindeki durumu (el-Muvâfât) görüşünü benimsemişlerdir.

İşte bunlar, Se'âlibe'nin kolları ve görüşlerinin açıklanmasıdır.

6) İbâdiyye

el-İbâdiyye ve fırkaları hakkında[52]: İbâdiyye, Abdullah b. İbâd'ın imamlığı hakkında görüş birliğine varmıştır. Ayrıca, aralarında muhtelif fırkalara ayrılmış olmalarına rağmen, İslâm ümmetinin kâfirleri hakkında birleşirler. Bununla şunu demektedirler: İslâm ümmetinden kendilerine muhalif olanlar, hem şirkten, hem de imândan uzak (berî) olup, ne mü'min, ne de müşriktirler. Ancak onlar kâfirdirler. Bu sebepten şâhitliklerini câiz görmüş; gizlice öldürülmelerini ve kanlarını haram kılmışlar; ama bunun açıkça yapılması halinde, helâl olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca, onlarla nikâhlanmayı ve onlardan mîras almayı kabul etmişlerdir. Bu konuda onlar, bu gibi insanların, Hak dini tatbik etmemelerine rağmen, Allah ve Resûlü yo-
62 lunda savaştıklarını iddia etmişlerdir. Onlar, bir kısım mallar dışında, muhaliflerinin bazı mallarının helâl olduğuna inanmışlar ve böylece, atlar ve

50) Krş.: İ'tikadât, 50; Eş'arî'de «er-Ruşeydiyye» ile birlikte «el-Oşriyye», ss. 99-100; Şehristânî, 1/132'de, «Ruşeyd et-Tûsî'nin taraftarlarıdır; onlara el-Oşriyye de denir»; **el-Hûru'l-Iyn**, 172; **Milel**, 76'da, «Bunlar er-Ruşeydiyye ve el-Oşriyye lakabı ile tanınırlar.»
51) Krş.: İsferâinî, 34; Eş'arî, 100; Şehristânî, 1/133; **el-Hûru'l-Iyn**, 172-3; **Milel**, 77.
52) Krş.: İsferâinî, 34; Eş'arî, 102 vd.; Şehristânî, 1/134-6; **el-Hûru'l-Iyn** 173, 178; 202, 230, 258; **Milel**, 77-9; Fığlalı, İbâdiye'nin..., **İFD**, XXI. 323-344.

silahları almanın helâl olduğunu söylerken, altın ve gümüşün, ganimet sırasında, sahîplerine geri verilmesini ileri sürmüşlerdir.

Sonra İbâdiyye, kendi arasında dörde bölünmüştür. Bunlar: (1) Hafsıyye, (2) Hârisiyye, (3) Yezîdiyye, ve (4) Ashâbu Tâat.

Bunlardan Yezîdiyye, dünyanın son zamanlarında İslâm şerîatinin ortadan kalkacağı şeklindeki görüşlerinden dolayı Ğulât'tandır. Onları, bundan sonra, İslâm'a nisbet edilen Ğulât fırkaları anlatırken ele alacağız. Onun için, şimdi bu kısımda, Hafsıyye, Hârisiyye ve Ashâbu Tâat'ı anlatacağız.

(1) Hafsiyye

Onlardan el-Hafsıyye hakkında[53]: Bunlar, Hafs b. Ebî'l-Mikdâm'ın imametini tanıyanlardır.Hafs, şirk ile imân arasında yalnızca Allah'ın Bilgisi'nin (Mârifetullah) bulunduğunu ve O'nu bilip de O'nun dışında peygamberi veya cenneti veya cehennem gibi şeyleri inkâr ederse, ya da adam öldürmek, zinayı helâl kılmak ve öteki yasaklar gibi, bütün haram kılınmış şeyleri işlerse, bu kimsenin şirkten uzak (berî) bir kâfir; ama Yüce Allah'ı bilmeyen ve O'nu inkâr edenin ise, müşrik olduğunu iddia etmiştir. Bunlar, Osman b. Affân'ın durumunu, Râfızîlerin Ebû Bekr ve Ömer'in durumlarını yorumlayışları gibi yorumladılar. İddialarına göre, Yüce Allah, Ali hakkında, **«Dünya hayatına dair konuşması senin hoşuna giden, pek azılı düşman iken, kalbinde olana Allah'ı şâhid tutan insanlar vardır»**[54] **âyetini buyurmuş; Abdurrahmân b. Mülcem hakkında da, «İnsanlar arasında, Allah'ın rızâsını kazanmak için canını verenler vardır...»**[55] âyetini indirmiştir. Bütün bunlardan sonra dediler ki: «Kitaplara ve peygamberlere imân, Güçlü ve Ulu Allah'ın tevhîdine bağlıdır. Bu hususu inkâr eden, Güçlü ve Ulu Allah'a ortak koşmuştur.» Bu ise, onların »Şirk ile imân arasındaki fark, yalnızca Allah'ı bilmektir; O'nu bilirse, O'nun dışında peygamber veya cennet veya cehennem gibi şeyleri inkâr etse bile şirkten uzaktır» şeklindeki görüşlerine zıttır. Böylece, onların bu konudaki görüşleri mütenakızdır.

(2) Hârisiyye

Onlardan el-Hârisiyye hakkında[56]: Bunlar, Hâris b. Yezîd el-İbâdi'ye uyanlardır. Onlar kader konusunda, Mu'tezile ile aynı görüşü benimsemişlerdir. Aynı zamanda onlar, istiâatın fiilden önce olduğunu ileri sürmüşler ve bu hususta, öteki İbâdî fırkaları, onları tekfîr etmişlerdir; çünkü onların büyük çoğunluğu, Yüce Allah'ın kulların fiillerinin yaratıcısı ve istitâatın fiil ile birlikte olduğu hususlarında Ehl-i Sünnet'in görüşünü paylaşırlar.

Hârisiyye, el-Muhakkimetu'l-Ûlâ'dan sonra Abdullah b. İbâd ve ondan

53) Krş.: İsferâinî 34; Eş'arî, 102; Şehristânî, 1/135; **el-Hûru'l-Iyn**, 175; **Milel**, 77.
54) Bakara (2), 204.
55) Bakara (2), 207.
56) Krş.: İsferâinî 35; Eş'arî, 104; Şehristânî, 1/136; **Milel**, 78.

sonra da Hâris b. Yezîd el-İbâdî'den başka imamlarının bulunmadığını iddia etmişlerdir.

(3) Ashâbu Tâat (Ashâbu Tâatin lâ-Yurâdûllahu bihâ= Niyetsiz Bir Fiilin Tâat Olduğuna İnananlar)

Niyetsiz bir fiilin tâat olduğuna inananlar, (Ashâbu Tâat) hakkında[57]: Bunlar, Kaderiyye'den Ebû'l-Huzeyl ve ona uyanların inandıkları gibi, niyetsiz birçok tâatın bulunmasının doğru olabileceğini iddia etmişlerdir.

Ashâbımız (Eş'arîler) demiştir ki: «Bu husus, yalnızca bir tek tâat dışında doğru değildir. Bu bir tâat da ilk nazar (Allah'ın varlığını isbat)'dır. Bu bakımdan, Allah'ın varlığını isbat için yola çıkan bir kimse, bununla Yüce
63 Allah'a yakınlaşmayı (takarrub) kastetmemiş olsa bile, fiilinde Yüce Allah'a itâat etmiş olur; çünkü O'nu bilmeden önce O'na yakınlaşması muhal (imkânsız)'dir. Ama o, Yüce Allah'ı bilirse, bu bilgisinden sonra, bu bilgi ile O'na yakınlaşma kastı taşımadıkça (niyet etmedikçe), bu davranışının, Yüce Allah'a tâat sayılması doğru değildir.»

İbâdiyye'nin tamamı, Mekke'li muhaliflerinin evlerinin, sultanın ordugâhı hâriç, tevhîd yerleri olduğunu ileri sürerler. Onlara göre, sultanın ordugâhı, zulüm (bağy) yeridir.

Nifak (münafıklık) konusunda üç ayrı görüşe bölünmüşlerdir:

a) Onlardan bir fırka, «Nifak hem şirk, hem de imândan uzak olmadır» demiş ve Güçlü ve Ulu Allah'ın, münafıklar hakkındaki şu âyetini delil getirmişlerdir: «**İkisi arasında bocalıyarak ne onlarla, ne bunlarla olurlar; Allah'ın saptırdığı kimseye yol bulamıyacaksın!**»[58];

b) Onlardan diğer bir fırka da şöyle demiştir: «Nifak adını, kendine has olan kullanışından ayırmayız ve Yüce Allah'ın 'münafıklar' adıyla adlandırdığı toplulukların dışında kalanlar için, nifak adını kullanmayız.»

c) Onlardan, «Münafık müşrik değildir» diyenler de vardır. Bunlar, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Allah'ın Resûlü zamanındaki münafıkların muvahhid ve büyük günah işleyenlerden olduklarını; böylece de şirk sınırına girmeksizin küfre düştüklerini ileri sürmüşlerdir.

Abdulkaahir der ki: Onlar hakkında anlattığımız bütün bu bilgilerden sonra, onları apayrı kılarak diğerlerinden ayıran birtakım görüşleri vardır:

a) Bunlardan biri (şudur): Onlardan bir fırka, Yüce Allah'ın tevhîd ve diğer sıfatları hakkında, yaratılmışlar için, haberden başka bir delil yoktur; haber olarak ortada duran şeyler de, işâret ve imâlardır, iddiasında bulunmuştur.

b) Bunlardan biri (de şudur): Onlardan bir topluluk da, Yüce Allah'ın

57) Krş.: İsferâinî 35; Eş'arî, 105; **Milel**, 79.
58) Nisâ (4), 143.

kullarına, doğruluğuna işaret eden deliller bulunmaksızın peygamber gönderebileceğini ileri sürmüştür.

c) Bunlardan biri (şudur): Onlardan bir topluluk demiştir ki: Kendisine Yüce Allah'ın şarabı haram kıldığına veya kıblenin değiştirildiğine dair haberin ulaştığı kimsenin, bu haberi ulaştıranın mü'min mi, yoksa kâfir mi olduğunu ve ayrıca bu haberi bilmesi gereklidir. Ama o kimsenin, bunun kendisine haber yoluyla geldiğini bilmesi gerekli değildir.

d) Bunlardan biri de, onlardan bir kısmının şu görüşüdür: Namaza yürüyerek gidiş, bir binekle veya yürüyerek hacca gidiş veya vâcibin yerine getirilmesini sağlayan sebeplerden biri, insanlar için gerekli değildir. İnsanlara gerekli olan şey, onun edâsını sağlayan sebeplerden herhangi birine bakmaksızın, bizzat vâcib olan tâatı işlemektir.

e) Bunlardan biri, onların topluca ileri sürdükleri şu görüşleridir: Kur'an-ı Kerîm veya te'vîl konusunda, muhaliflerinin tövbeye çağrılması gereklidir. Eğer tövbe ederlerse, ne âlâ; aksi halde, bu ihtilafta onların bilgisizliklerinin rol oynayıp-oynamadığına bakılmaksızın öldürülürler.

Ve dediler ki: Zina veya hırsızlık edene, gerekli cezası uygulanır, sonra 64
da tövbeye çağrılır. Eğer tövbe ederse, ne âlâ; aksi halde öldürülür.

Ve yine dediler ki: Alem, Allah teklîf sahiplerini (şerîat yönünden sorumlu olanları) yok ettiği zaman, bütünüyle yok olacaktır. Bundan başka bir şekil câiz değildir; çünkü O, âlemi onlar için yaratmıştır.

İbâdiyye, bir tek şey hakkında, iki yönden iki ayrı hükmün varlığını kabul etmiştir. Söz gelişi, sâhibinin izni olmaksızın ekin için tarlaya giren kimsenin durumunu ele alalım. O şahıs, o tarlayı ekmekle emrolunduğu halde, oradan çıkışı ekin için zararlı olduğu takdirde, tarladan çıkarılmasını Allah yasaklamıştır.

Dediler ki: «Savaşta kaçan, Müslüman (Ehl-i Kıble) ve Muvahhid olduğu takdirde takib edilmez. Ayrıca onların kadın ve çocuklarını da öldürmeyiz!» Ama Müşebbihe'nin öldürülmesini; onların savaşta kaçanlarının peşinden gitmeyi ve kadınları ile çocuklarını esir almayı mübah kıldılar. Ve dediler ki: «Bu davranış, Ebû Bekr'in Ridde ehline (dinden dönenler) uyguladığı davranışın aynıdır.»

İbâdiyye'den İbrâhim adıyla tanınan bir adam vardı. Bu şahıs, kendi mezhebinden olan bir topluluğu evine çağırmış ve yine mezhebinden olan câriyesine bir şey emretmişti. Fakat o (emri yerine getirmede) gecikti. Bunun üzerine onu, Araplar arasında satmaya yemin etti. Fakat onlardan Meymûn adlı bir adam –Acâride'nin Meymûniyye fırkasının kurucusu değildir– ona dedi ki: «Mü'min bir câriyeyi nasıl olur da kâfirlere satarsın?» İbrâhîm cevap olarak, «Gerçek şu ki, Yüce Allah satışı helâl kılmıştır. Ayrıca kendi dostlarımızdan olup da bizden önce geçenler de, bu işi helâl kılmışlardır» dedi. Bunun üzerine Meymûn, onlardan ayrıldı ve diğerleri de, bu konu-

da kararsız kaldılar ve bu konuyu, kendi bilginlerine yazdılar. Onlar da cevap olarak, câriyenin satışının helâl olduğunu; Meymûn ile İbrâhîm hakkında kararsız kalanların tövbeye çağrılmasını bildirdiler. Böylece bu konuda üç fırkaya bölündüler:

(1) İbrâhimiyye, (2) Meymûniyye, (3) Vâkıfa (Karar Veremeyenler).

Dahhâkiyye denen bir topluluk, bu satışın geçerliliği hususunda İbrâhîm'e uydu. Bunlar, takıyye bölgesinde (dâru't-takıyye) olan bir Müslüman kadının, kendi kavimlerinin kâfirleri ile evlenebilmesini câiz gördüler. Kendi hükümlerinin cârî olduğu bölgelerde, bu işi helâl görmezler.

Onlardan bir topluluk ise, bu müslüman kadının evlenmesi ve kadının (hukûkî) durumu hakkında kararsızlığa düştüler ve, «Eğer o kadın ölürse, namazını kılmayız, mîrasını almayız; çünkü biz, onun hukûkî durumunun ne olduğunu bilemeyiz» dediler.

Bu İbrâhîmiyye'den sonra, kendilerine **Beyhesiyye**(59) denen Ebû Beyhes Heysam b. Âmir'e bağlı olan topluluk ortaya çıktı ve «Meymûn, kendi kavmimizden kâfir olanların yeri olan takıyye bölgesinde, kadının satışını haram kıldığı için küfre gitmiştir. Aynı şekilde Vâkıfa da, Meymûn'un küfre girdiğini ve İbrâhîm'in doğru hareket ettiğini kabul etmedikleri için küfre girmişlerdir. Öte yandan İbrâhîm ise, Vâkıfa'dan uzaklaşmadığı için küfre girmiştir» dediler. Ayrıca dediler ki: «Bunun sebebi şudur: Fertlerin güçlerinin yettiği işlerde kararsız kalınamaz. Kararsızlık, ancak hiç kimsenin bizzat muvafakat etmediği bir hüküm için sözkonusu olabilir; ama Müslümanlardan birinin bu hükmü kabul etmesi halinde, hakkı bilen ve onu benimseyen ile bâtılı ortaya koyan ve ona uyanı tanımak dışında, buna engel olabilecek yoktur.»

Sonra Beyhesiyye şöyle demiştir: «Biz, bir günah işleyen kimsenin, vâli-
65 nin huzuruna çıkarılıp cezâsı verilinceye kadar, kâfir olduğuna dair şâhitlik etmeyiz. Ve ona, vâlinin huzuruna çıkarılmadan önce, ne mü'min, ne de kâfir deriz.» Beyhesiyye'den bazıları, «İmam küfre düşerse, ona uyanlar da küfre düşer» demişlerdir. Bazıları da şöyle demişlerdir: «Aslında helâl olan her içkiyi içen biri, bu içkiden sarhoş olursa, içkili iken yaptığı namazı terketmek ve Güçlü ve Ulu Allah'a sövmek gibi her şeyden dolayı bağışlanmıştır. Bu yüzden içkili hâli devam ettiği sürece, kendisine, ne cezâ tatbik edilir, ne de küfrüne gidilir.» Beyhesiyye'den kendilerine **Avfiyye** denen bir topluluk ise, «Eğer içkili iken namazın terki ve benzeri şeyler işlenirse, sarhoşluk küfürdür» demiştir.

59) Eş'arî (ss. 113 vd.), Şehristânî (s. 1/125) ve **el-Hûru'l-Iyn** (s. 176), bu fırkayı, İbrâhîmiyye'den ayrılan bir fırka olarak göstermeyip, müstakil bir Haricî fırkası şeklinde anlatırlar. Ayrıca Şehristânî, Ebû Beyhes'in, el-Haccâc zamanında ayaklandığını söyler. Ayr. krş.: **Milel**, 81.

Beyhesiyye'nin Avfiyye kolu ikiye ayrılmıştır:

(1) Bir fırka şöyle demiştir: «Biz, hicret ettiği yerden ve cihaddan bizi terkederek ku'ûd haline dönen kimseden uzaklaşırız.»

(2) Bir fırka ise, «Aksine biz, böyle bir şahsa sâhip çıkarız; çünkü o, bize hicretinden önce kendisine mübah olan bir duruma dönmüştür» demişlerdir. Her iki fırka da der ki: «Eğer imam küfre düşerse, ona uyanlar da, ister orada bulunsun, ister bulunmasın, küfre düşerler.»

İbâdiyye'den Beyhesiyye'nin bundan sonra mezheplerini, **el-Milel ve'n-Nihal** kitabında anlatmıştık(60). Onlar hakkında bu iki kitapta anlattıklarımız da yeterlidir.

7) Şebîbiyye

Onlardan eş-Şebîbiyye hakkında(61): Bunlar, Ebû's-Sahâra künyeli Şebîb b. Yezîd eş-Şeybânî'ye(62) intisaplarından dolayı Şebîbiyye olarak tanınırlar. Ayrıca Sâlih b. Misrah el-Hâricî'ye(63) intibaplarından dolayı es-Sâlihıyye adıyla da tanınırlar.

Şebîb b. Yezîd el-Hâricî, Sâlih'in arkadaşlarındandı ve Sâlih'den sonra, ordusunun kumandasını eline aldı. Bunun sebebi şu idi: Sâlih b. Misrah et-Temîmî, Ezârika'ya muhalif idi ve onun, Sufriyye'den olduğu söyleniyordu. Onun, Bişr b. Mervân'a karşı ayaklanması, Bişr'in kardeşi Abdulmelik b. Mervân adına Irak vâlisi olduğu sırada idi. Bişr, ona karşı el-Hâris b. Umeyr'i göndermişti. el-Medâyinî ise, Sâlih'in ayaklanmasının el-Haccâc b. Yûsuf'a karşı olduğunu ve el-Haccâc'ın da onunla savaşmak üzere el-Hâris b. Umeyr'i gönderdiğini; iki taraf arasındaki savaşın Celûlâ'(64) kalesinin kapısında cereyan ettiğini söyler, Sâlih, yaralı olarak bozguna uğratılır. Ölümü yaklaşınca, arkadaşlarına, «Üzerinize Şebîb'i halife tayin ediyorum. Biliyorum ki, aranızda ondan daha bilgili olanlar vardır. Fakat o, düşmanlarınıza karşı cesur ve heybetli bir adamdır. Onun için, içinizden bilgili olan, bilgisi ile ona yardım etsin!» der. Sâlih, sonra öldü ve ona uyanlar da, bir hususta Sâlih'e muhalefet edişine kadar, Şebîb'e bey'at ettiler. Şebîb'in Sâlih'e muhalefet ettiği o bir husus şu idi: O ve ona uyanlar, işlerini yürütebildiği ve muhaliflerine karşı ayaklanabildiği takdirde, kendilerinden olan bir kadının imametini câiz görmüşlerdir. İddialarına göre, Şebîb'in an-
nesi Ğazâle(65), Şebîb'in öldürülmesinden sonra, kendisinin öldürülmesine 66

60) Krş.: **Milel**, 79-82.
61) Krş.: İsferâinî, 35; Eş'arî, 123; **Milel**, 75.
62) Şebîb b. Yezîd b. Nuaym b. Kays b. Amr b. es-Salt eş-Şeybânî: Önce Musul'da ayaklanmış, sonra Kûfe'ye yürümüştür. Uzun mücadelelerden sonra el-Haccâc tarafından sarılmış ve yazarımızın anlattığı gibi, Duceyle'ye düşerek boğulmuştur (77/696). Bk.: **İber**, 1/86; **Şezerât**, 1/83-4; **Maârif**, 410-11.
63) Sâlih b. Misrah: Sufriyye'nin reisidir. 76/695 yılında ölürken yerine Şebîb b. Yezîd'i vaziyetle tayin etmiştir. Bk.: **Maârif**, 410.
64) Celûlâ': Irak'ta bir şehir. Dicle'nin doğusunda meskûn bir yer: Bk.: **Mu'cem**, 2/156.
65) İbn Kuteybe (**Maârif**, 411), Ğazâle'nin, Şebîb'in annesi değil, karısı olduğunu söyler.

kadar, imam olmuştur. Buna delil olarak da Şebîb'in Kûfe'ye girdiği zaman, annesini, konuşmak üzere Kûfe minberine çıkarışını ileri sürerler.

Tarihçilerin anlattıklarına göre Şeybân faaliyetlerinin başlangıcında Şam'a gitmiş ve Ravh b. Zinbâ''a[66] giderek, ona, «Emîru'l-Mu'minîn'den bana itibarlı zümre içinde yer vermesini iste; çünkü benim, Şeybân oğullarından pek çok adamım vardır» der. Ravh b. Zinbâ', bu durumu Abdulmelik b. Mervân'dan ister. Abdulmelik, ona şöyle der: «Ben bu adamı tanımıyorum ve onun bir Harûrî (Harûra'da toplanan hâricîlerden) olmasından korkarım.» Bunun üzerine Ravh, Şebîb'e, Abdulmelik b. Mervân'ın kendisini tanımadığını söylediğini anlatır. O zaman Şebîb, «Öyle ise, beni bundan sonra tanıyacaktır» der ve Şeybân oğullarına, kabilesine döner. Sâlihiyye Hâricîlerinden bin dolayında adam toplar ve onlarla, Kesker ve Medâin arasındaki toprakları istilâ eder. Bunun üzerine el-Haccâc, Ubeyd b. Ebî'l-Muhârık el-Mutenebbiu'yu bin atlı ile ona karşı gönderir; ama Şebîb, bunları bozguna uğratır. Bu defa ona karşı Abdurrahmân b. Muhammed el-Eş'as'ı sevkeder; ama Şebîb, onu da hezimete uğratır. Abdulmelik, sonra Attâb b. Varakâ' et-Temîmî'yi gönderir; fakat Şebîb, onu da öldürür. Bu durum, el-Haccâc'ın yirmi ordusunun bozguna uğradığı iki yıl boyunca böylece sürer gider. Sonra Şebîb, yanında Hâricîlerden bin kişi, annesi Ğazâle ve karısı Cehîze ile mızraklar bağlamış ve kılıçlar kuşanmış iki yüz Hâricî kadın olduğu halde, geceleyin Kûfe'yi basar. Geceleyin Kûfe'yi basınca, doğruca ana mescide gider; mescidin muhafızları ile mescidde i'tikafda bulunanları öldürür ve annesi Ğazâle'yi konuşmak üzere minbere çıkarır. Huzeyme b. Fâtık el-Esedî, bu konuda şöyle der:

Ğazâle, Irakeyn halkına bütün bir yıl kılıç çekti;

Irakeyn'e ordusu ile gitti ve Irakân ondan zarar gördü.

el-Haccâc, ordusu geceleyin dağılmış vaziyette olduğu için, sabahleyin onların toplanmalarına kadar, baskıncılara evinde sabırla katlanır. Şebîb, adamlarına mescidde namaz kıldırır ve sabah namazının iki rek'atında Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini okur. Sonra el-Haccâc, ordusunun dörtbin askeri ile, ansızın çıkagelir ve her iki taraf, Kûfe çarşısında, Şebîb'in adamlarının öldürülmelerine kadar çarpışırlar. Şebîb, yanındakilerle birlikte el-Enbâr'a çekilmeye mecbur edilir. el-Haccâc, Sufyân b. el-Ebred el-Kelbî'yi üç bin kişi ile Şebîb'i takib için gönderir. Sufyân, Duceyl (Kârûh; Küçük Dicle) nehrinin kıyısına yerleşir. Şebîb ise, öbür kıyıdan onun üzerine yürümek için, atını köprüye sürer. Sufyân da, adamlarına, köprünün halatlarını kesmelerini emreder. Bunun üzerine köprü çöker ve Şebîb de, «**...Bu, Güçlü ve Bilici olanın takdîridir**»[67] âyetini okuyarak atıyla birlikte boğulur. Böylece
67 Şebîb'in annesi Ğazâle'ye bey'at ederler. Fakat Sufyân b. el-Ebred, köprüyü

66) Ravh b. Zinbâ': Abdulmelik b. Mervân'ın katında itibarlı bir yeri olan Filistin Emîri. 84/703'de ölmüştür. Bk.: **İber**, 1/98; **Şezerât**, 1/95.

67) Yâ-Sîn (36), 38.

tamir eder ve ordusu ile bu Hâricilerin bulunduğu tarafa geçer; onların pek çoğunu öldürür. Şebîb'in annesi Ğazâle ile karısı Cehîze'yi de öldürür. Şebîb'e uyanlardan geriye kalanları esir eder. Dalgıçlara, Şebîb'in cesedinin sudan çıkarılmasını emreder; kafasını koparır ve onu, esirlerle beraber el-Hacâc'a gönderir. Esirler, el-Haccâc'ın huzuruna varınca, o, aralarından, ona hitâben, «Benim şu iki beytimi dinle de, onlarla amellerimi sona erdirmiş olayım!» diyen ve sonra aşağıdaki beyitleri söyleyen bir adamın öldürülmesini emreder:

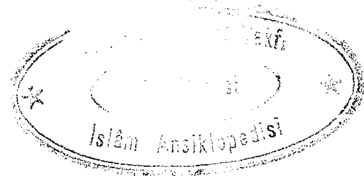
Amr ve partisinden, Ali'den ve Sıffîn'e katılanlardan,

Azgın Muâviye'den ve partisinden Allah'a sığınırım; lanetlenmiş topluluğu Allah mübarek kılmasın!

Evet onun ve onlardan bir topluluğun öldürülmesini emretti ve geriye kalanları da serbest bıraktı.

Abdulkaahir der ki: Havâric'in Şebîbiyye'sine şu sorulur: «Sizler, Mü'minlerin Annesi Âişe'nin, Kur'an'da kendisine bütün mü'minlerin annesi, dendiği için, her bir askeri kendisine haram olan ordusu ile Basra üzerine yürüyüşünü tasvib etmediğiniz ve onun, bu davranışından ötürü küfre girdiğini ileri sürdünüz; onun hakkında da Yüce Allah'ın, **'Evlerinizde oturun...'**[68] âyetini okudunuz. Peki bu âyeti, neden Şebîb'in annesi Ğazâle için okumuyor ve yine niçin el-Haccâc'ın adamlarına karşı savaşmak üzere çıktığından onu ve onunla birlikte çıkan Hâricî kadınlarını küfürle suçlamıyorsunuz? Eğer onların yanlarında kocaları, çocukları ve kardeşleri bulunduğu için, bu hareketlerinin kabul edilebileceğini söylüyorsanız, şunu göz önünde bulundurmalısınız ki, Âişe'nin yanında kardeşi Abdurrahmân, kızkardeşinin oğlu Abdullah b. ez-Zubeyr vardı ve onların her biri de ona haramdı. Ayrıca bütün Müslümanlar onun oğulları idi ve herbiri de ona haramdı. O halde, aranızdan bir kısmınız Ğazâle'nin imametini geçerli ve davranışını câiz görüyor da, aynı şeyi neden Âişe'ye câiz görmüyorsunuz?»

(Bizleri) Bid'atten koruyan Allah'a hamd olsun!

68) Ahzâb (33), 33.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KADERİYYE- MU'TEZİLE

Bu kısmın (Üçüncü Kısım) bölümlerinden üçüncüsü, sapık fırkalardan hakdan ayrılmış el-Kaderiyye'nin (el-Kaderiyyetu'l-Mu'teziletu 'ani'l-Hakk) açıklanması hakkındadır.

Daha önce Mu'tezile'nin kendi arasında, biri diğerini küfürle suçlayan yirmi fırkaya ayrılmış olduğunu söylemiştik. Bu fırkalar şunlardır: (1) Vâsıliyye, (2) 'Amraviyye, (3) Huzeliyye, (4) Nazzâmiyye, (5) Esvâriyye, (6) Muammeriyye, (7) İskâfiyye, (8) Câferiyye, (9) Bişriyye, (10) Murdâriyye, (11) Hişâmiyye, (12) Sumâmiyye, (13) Câhızıyye, (14) Hâbıtıyye, (15) Himâriyye, (16) Hayyâtıyye, (17) Sâlih Kubbe'nin taraftarları, (18) Merîsiyye, (19) Şehhâmiyye, (20) Ka'biyye, (21) Cubbâiyye, ve (22) Ebû Hâşim b. el-Cubbâî'ye mensub olan Behşemiyye.

Böylece yirmiiki fırka etmektedir. Bunlardan iki fırka, küfür bakımından Ğulât fırkalar topluluğundandır. Onun için bu iki fırkayı, Ğulât fırkaları ele alacağımız kısımda anlatacağız. Bu iki fırka da Hâbıtiyye ve Himâriyye'dir. Öteki yirmi fırka, sırf Kaderiyye'den olup, hepsi de bid'atleri bakımından belli şeylerde birleşirler(1):

68 a) (Birleştikleri şeylerden) biri, onların hepsinin de Güçlü ve Ulu Allah'ın ezelî sıfatlarını nefyetmeleri ve Azîz ve Celîl olan Allah'ın ilim, kudret, hayat, semî' (işitme) basar (görme)'ı ile ezelî sıfatlarının bulunmadığı hakkındaki görüşleridir. Onlar bu görüşlerine şu sözlerini de eklerler: «Gerçek şu ki, Yüce Allah'ın, ezelde, ne ismi, ne de sıfatı olmuştur.»

b) Biri de, Güçlü ve Ulu Allah'ın gözlerle görülmesinin imkânsızlığı hakkındaki görüşleridir. İddialarına göre Allah, ne Kendini görür, ne başkası O'nu... Maamafih onlar, O'nun Kendinden başka şeyleri görüp göremiyeceği

1) Mu'tezile'nin üzerinde birleştiği meseleler hakkında bk.: **Mu'tezile**, 3- 7-8; Eş'arî, 155 vd.; İsferâinî, 37-40; Malatî, 35 vd.; Şehristânî, 1/43-6; İbn Hazm, 4/192 vd.; **el-Hûru'l-Iyn**, 147, 150, 204-6.

hususunda ayrılığa düşmüşlerdir. Onlardan bir topluluk buna cevâz vermiş; diğer bir topluluk ise, buna karşı çıkmıştır.

c) Biri de, Güçlü ve Ulu Allah'ın kelâmının, emrinin, nehyinin ve hayrının sonradan olduğu (hudûs) hakkındaki görüş üzerinde birleşmeleridir. Hepsi de Azîz ve Celîl Allah'ın kelâmının sonradan olduğunu (hâdis) iddia etmişlerdir. Bugün onların pek çoğu, O'nun kelâmına yaratılmıştır (mahlûk), derler.

d) Biri de, Yüce Allah, ne insanların kesblerinin (yapıp-kazandıkları), ne de canlıların işlerinden herhangi birinin yaratıcısıdır, şeklindeki toplu görüşleridir. Ayrıca şunu da iddia etmişlerdir: «Kendi kesblerini takdîr edenler, bizzat insanlardır. Güçlü ve Ulu Allah'ın, ne onların yaptıklarında, ne de diğer canlıların işlerinde bir yapıcılığı ve takdîri vardır.» Bu görüş yüzündendir ki, Müslümanlar onlara «Kaderiyye» (Kaderciler) adını vermişlerdir.

e) Biri de, İslâm topluluğu içinde fâsık olanın, «İki Yer Arasında Bir Yer»de (el-Menziletu beyne'l-Menzileteyn) bulunacakları yolundaki iddialarında uyuşmuşlardır. Buna göre, böyle olan bir kimse, fâsık olup, ne mü'min, ne de kâfirdir. Bundan dolayıdır ki, Müslümanlar onlara, bütünüyle Ümmet'in görüşünden ayrılışları için, «Mu'tezile» (Ayrılanlar) adını vermişlerdir.

f) Biri de, onların, kulların fiillerinden Yüce Allah'ın emretmediği veya yasakladığı her şeyi, Allah'ın dilemediği şeklindeki görüşleridir.

el-Ka'bî, Makalât'ında, Mu'tezile'nin, Yüce Allah'ın bir «şey» olduğu, ama «şey»lere benzemediği; O'nun cisimler ve arâzların yaratıcısı olduğu; yarattığı şeylerin hepsini bir «şey»den yaratmadığı ve kulların, kendi fiillerini, Yüce Allah'ın onlarda yarattığı bir kudretle işledikleri hususlarında birleştiklerini iddia etmiş ve, «Onlar, Allah'ın büyük günah işleyeni, tövbe etmedikçe bağışlamayacağı hususunda birleşmişlerdir» demiştir.

el-Ka'bî'nin sözlerinin bu bölümünde, kendisi gibi düşünenler hakkında birçok yanlışlar vardır:

a) (Bu yanlışlardan) Biri, onun, Mu'tezile'nin, Yüce Allah'ın bir «şey» olduğu, ama «şey»lere benzemediği hususunda birleştikleri şeklindeki görüşüdür. Mutezile'nin tamamına göre, bu özellik, yalnızca Yüce Allah'a ait değildir. Nitekim el-Cubbâî ve oğlu Ebû Hâşim şöyle demişlerdir: «Gerçek şu ki, her sonradan olan kudret, «şey»lere benzemeyen bir «şey»dir.» Böylece onlar, bu üstünlüğü, sadece Rablerine inhisar ettirmezler. 69

b) Biri de, el-Ka'bî'nin, Azîz ve Celîl olan Allah'ın cisimlerinin, arazların yaratıcısı olduğuna dair görüşün Mu'tezile'nin tamamınca ileri sürüldüğü hakkındaki rivâyetidir. Oysa bilinmektedir ki, Mu'tezile'den el-Asamm, arazların hepsini de nefyeder. Bunlardan bilinen biri de Mu'temir'dir ve o, Yüce Allah'ın arazlardan bir şey yaratmadığını ileri sürer. Sumâme ise, doğan arazların (el-a'râzu'l-Mutevellide) fâili bulunmadığını iddia eder. Bu du-

rumda, aralarında arazların varlığını inkâr edenler, arazların varlığını kabul eden, ama Yüce Allah'ın bunlardan herhangi birini yaratmadığını ileri sürenler ve doğan şeylerin (el-mute-vellidât) araz olduğunu, ama onların fâillerinin bulunmadığını iddia edenler varken, Yüce Allah'ın cisimler ve arazların yaratıcısı olduğu hususunda Mu'tezile'nin birleştiği yolundaki el-Ka'bi'nin iddiası nasıl olur da doğru olur? el-Ka'bî, Mu'tezile'nin ötekileri ile beraber, Yüce Allah'ın kulların fiillerini yaratmadığını iddia eder. Kulların fiilleri, arazların varlığını kabul edenlere göre, arazdır. Böylece, el-Ka'bî'nin bu bölümdeki, görüşbirliği ettiği arkadaşları ile ilgili yanlışı ortaya çıkmış olmaktadır.

c) Bunlardan biri, Mu'tezile'nin, Allah'ın yarattığı şeyleri, bir «şey»den yaratmadığı hususunda birleştiklerine dair iddiadır. el-Ka'bî ve es-Sâlihî dışında Mu'tezile'nin öteki kişileri, sonradan olanların (havâdis) hepsinin de, ortaya çıkmalarından önce «şey»ler olduğunu iddia ederlerken, Mu'tezile'nin bu konuda hemfikir olmaları, nasıl olur da doğru olur? Onlardan Basra'lılar, cevherler ve arazların, yokluk (adem) durumlarında iken cevherler, arazlar ve «şey»ler olduğunu ileri sürerler. Bu hususta gerekli olan şey, Allah'ın bir «şey»i, diğer bir «şey»den yaratmış olmasıdır. Mu'tezile'nin, Allah'ın bir «şey»i hiçbir «şey»den yaratmadığı hakkındaki görüşü, ancak ashâbımızdan, yokluğun ('adem) varlığını bir «şey» olarak kabul etmeyen es-Sıfâtıyye'nin görüşleri açısından doğru olabilir.

d) Kulların, kendi fiillerini, Yüce Allah'ın kendilerinden yarattığı bir kudretle işledikleri hususunda, Mu'tezile'nin birlik halinde oldukları iddiasına gelince... el-Ka'bî, bu hususta onlar adına yanlışlığa düşmüştür; çünkü Mu'tezile'den Muammer, kudretin Yüce Allah'ın değil, ona güç yetiren cismin fiili olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca onlardan el-Asamm, kudretin varlığını nefyeder; çünkü o, bütün arazları nefyeder.

e) Aynı şekilde, Yüce Allah'ın büyük günah işleyenleri, tövbe etmedikleri takdirde, bağışlamıyacağı hususunda Mu'tezile'nin birlik halinde olduğu iddiası da, el-Kâ'bi'nin onlar adına düştüğü bir yanlışlıktır; çünkü Mu'tezile'nin ileri gelenlerinden üçü, Muhammed b. Şebib el-Basrî, es-Sâlihi ve el-Hâlîdî, büyük günah işleyenlerin cezası hakkında kararsız kalmaktadır. Ayrıca bunlar bu gibi kimselerin günahlarının Yüce Allah tara-
70 fından tövbesiz bağışlanabileceğine de cevaz vermişlerdir.

Böylece, anlattığımız bu şeylerle, el-Ka'bî'nin Mu'tezile'den naklettiği konularda düştüğü yanlışlıklar ortaya çıkmış olmaktadır. İşin doğrusu, bizim Mu'tezile'nin üzerlerinde birleştiklerini söylediğimiz hususlarda topluca uyuştuklarıdır. Aralarında ayrılığa düştükleri hususlara gelince... Bunları, mezheplerini açıklarken göstereceğiz, inşâallah.

1) Vâsılîyye

Onlardan el-Vâsıliyye hakkında(2): Bunlar, Mu'tezile'nin reisi ve Ma'bed el-Cuhenî ile Ğaylân ed-Dımeşkî'den sonra, bid'atlerinin öncüsü olan Vâsıl b. Atâ' el-Ğazzâl'a uyanlardır.

Vâsıl, Ezârika'nın fitnesi sıralarında, el-Hasan el-Basrî'nin öğrencilerindendi. O günlerde insanlar, Müslümanlardan günah işleyenlerin durumları hakkında çeşitli fırkalara ayrılmışlardı. Nitekim, (a) bir fırka, ister küçük, ister büyük olsun günah işleyen herkesin, Allah'a ortak koştuğunu (muşrikun billah) iddia ediyordu. Bu, Hâricîlerden Ezârika'nın görüşü idi. Bunlar, müşriklerin çocuklarının da müşrik olduğunu ileri sürdüler ve bu sebepten, ister İslâm topluluğundan, ister onların dışından olsun, kendilerine muhalif olanların çocukları ve kadınlarının öldürülmesini helâl kıldılar. Hâricîlerden Sufriyye de günah işleyenlerin, Ezârika'nın söylediği şekilde kâfir-müşrik olduğunu ileri sürüyordu. Ancak bunlar, çocuklar konusunda Ezârika'ya karşı çıkmışlardı.

b) Hâricîlerden Necedât ise, haram oluşu hususunda Ümmet'in birleştiği bir günahı işleyen kimsenin, kâfir-müşrik olduğunu iddia etmiş; ama Ümmet'in hakkında ayrılığa düştüğü bir günahı işleyen kimse için de, fıkıh bilginlerinin bu günahla ilgili ictihadlarına göre hüküm verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ayrıca onlar, bilgisizliğinden dolayı haram olduğunu bilmediği bir günahı işleyen kimseyi, kendisine bu günah hakkında bir delil gösterilinceye kadar mazur görmüşlerdir.

c) Hâricîlerden İbâdiyye de şöyle diyordu: «Hakkında cezâ bulunan bir günahı işleyen kimse, Güçlü ve Ulu Allah'ı ve O'nun katından gelenleri bilmesi şartıyla, şirk küfrüyle değil, nîmet küfrüyle (kufrânu ni'met) kâfirdir.»

d) O çağın insanlarından bir topluluk ise, bu Ümmet'in büyük günah işleyenlerinin münafık olduklarını ve münafığın da, küfrünü açıkça ifade eden kâfirden daha kötü olduğunu iddia etmiştir.

e) O çağın Tâbiûn'unun bilginleri, Ümmet'in çoğunluğu ile birlikte şöyle diyorlardı: «Müslümanlardan büyük günah işleyen kimse, bu konuda, peygamberleri ve Yüce Allah'dan gelmiş Kitâb'ları tanıdığı ve Allah'ın katından gelen her şeyin doğru olduğunu bildiği için, mü'mindir; fakat o, işlediği büyük günahından dolayı fâsıktır ve fıskı da, kendisinden, imân ve islâm sıfatını silip götürmez.»

Basra ve Ehvâz'da, Ezârika'nın ayaklanması başgösterince, insanlar da 71
günah işleyenlerin durumları hakkında, işte bu anlattığımız beş ayrı görüşe ayrıldılar.

Vâsıl b. Atâ' ise, daha önceki bu fırkaların hepsinin görüşlerinden ayrılmış ve bu Ümmet'e mensub olan fâsıkın, ne mü'min, ne de kâfir olduğunu

2) Krş.: İsferâinî, 40; Şehristânî, 1/46-9; **Mu'tezile**, 28; **Malatî**, 38; **Milel**, 83.

ileri sürerek fıskı, imân ile küfür arasındaki bir yere yerleştirmiştir. el-Hasan el-Basrî, Vâsıl'dan kendinden önceki fırkaların görüşlerine karşı çıktığı bu bid'atini işitince, onu meclisinden kovmuştur. Böylece Vâsıl, Basra mescidinin sütunlarından birinin dibine ayrılmış ve kendisine, bid'ati konusunda yakını ve sesi bir câriyeninkini andıran bir köle gibi olan Amr b. Ubeyd b. Bâb katılmıştır. Bunun üzerine insanlar, o gün onlar hakkında, «Ümmet'in görüşlerinden ayrılmışlardır» demişler ve onlara uyanlara, o günden bu yana «Mu'tezile» (Ayrılanlar) adını vermişlerdir.

Sonra bu ikisi, »İki Yer Arasında Bir Yer» (el-Menziletu beyne'l-Menzileteyn) hakkındaki bid'atlerini ortaya attılar ve buna, insanları, Ma'bed el-Cuhenî'nin görüşüne bağlı olarak Kaderiyye'nin inanışına çağırma işini eklediler. Bunun üzerine insanlar, o gün, Vâsıl'ın küfrü ile birlikte onun Kaderci olduğunu söylediler ve böylece, **«Her kâfirde bir kaderci vardır»** sözü ortaya çıktı.

Sonra Vâsıl ve Amr, büyük günah işleyen kimsenin cehennemde temelli olarak cezâlandırılacağı hususunda, böyle bir kişinin müşrik ve kâfir olmayıp muvahhid (Allah'ın Birliğine inanan) olduğunu söyleyerek Hâricîlere katılmışlardır. Bu sebepten, Mu'tezile'nin Havâric'in kaypak bir şekli olduğu söylenmiştir; çünkü Havâric, günah işleyenlerin cehennemde temelli kalacaklarına inandıkları için, onlara «kâfir» demiş ve onlarla savaşmış olduğu halde; Mu'tezile, onların cehennemde temelli kalacaklarına inanmalarına rağmen, onlara, ne kâfir denmesine, ne de kendilerinden olan fırka mensupları kadar, muhaliflerinin çoğunluğu ile çarpışmaya cesâret edebilmiştir. Bu yüzden İshâk b. Suveyd el-Adevî, Vâsıl ve Amr b. Ubeyd'in günah işleyen kimsenin cezâsının ebedîliği hususundaki ittifakları sebebiyle, Havâric'e mensub olduklarını ileri sürmüştür. Nitekim kasîdelerinin birinde şöyle söyler:

Havâric'den yaka silkerim, onlardan değilim; onlardan olan el-Ğazzâl'dan ve İbnu Bâb'dan ve,

Ali'yi andıkları zaman bulutlara selâm veren bir topluluktan da uzaklaştım.

Sonra Vâsıl, üçüncü bir bid'atle de Selef'den ayrılmıştır. Bu bid'at şudur: Vâsıl, yaşadığı zamanın insanlarını, Ali ve adamları ile Talha, ez-Zubeyr, Âişe ve Cemel savaşına katılan diğer kimseler hakkında ayrılıklara düşmüş
72 durumda bulmuştur. Nitekim Havâric, Talha, ez-Zübeyr, Âişe ve onlara uyanların, Cemel savaşında Ali'ye karşı savaştıkları için küfre girdiklerini; Ali'nin ise, gerek Cemel'e katılanlara, gerek Sıffin'de Mûâviye'nin adamlarına karşı yaptığı savaşlarda, hakem tâyin edilene kadar haklı olduğunu; ama hakem tayin etmekle küfre girdiğini ileri sürüyordu. Sünnet ve Cemâat Ehli ise, Cemel savaşına katılan her iki takımın müslümanlığının sıhhatine inandıklarını söylüyor ve diyorlardı ki: «Ali, onlarla savaşta gerçekten haklı; Cemel ashâbı ise, Ali'ye karşı savaşlarında isyancı ve hatâlı idiler.

Ancak hatâları, şâhitliklerini ortadan kaldıracak derecede küfr ve fısk noktasında olmamıştır.» Bunlar (Ehl-i Sünnet), her iki takımdan her birine mensub olan iki âdil kimsenin şâhitlikleri ile hüküm vermenin câiz olduğunu da ileri sürmüşlerdir. İşte Vâsıl, Havâric ve Sünnet Ehli'nin görüşlerinden ayrılmış ve bizzat kendileri olmamakla beraber, her iki takımdan (Ali ve karşısındakiler) birinin fıska düştüğünü; ama onlardan hangisinin fâsık olduğunun bilinemeyeceğini ileri sürmüştür. Nitekim onlar, iki takımdan fıska düşenin Ali ve el-Hasan, el-Huseyn, İbnu Abbas, Ammâr b. Yâsir[3], Ebû Eyyûb el-Ensârî gibi, Ali'ye uyanlar ile, Cemel savaşı günü onunla birlikte olan öteki kişilerin olabileceklerini câiz görmüşlerdir. Yine o, iki takımdan Âişe, Talha, ez-Zubeyr ve Cemel'e katılan öteki kişilerin fâsık oluşunu da câiz görmüş ve sonra iki takım hakkındaki şüphesini doğrulamak için, şöyle söylemiştir: «Eğer Ali ile Talha, veya Ali ile ez-Zubeyr, veya Ali'nin adamlarından biri ile Cemel ashâbından biri, benim huzurumda bir kucak dolusu delil ile şâhitlik etmiş olsalardı bile, birbirlerini lânetliyen iki kişiden birinin bizzat kendisi olmasa dahi, fâsık olduklarını bildiğimden şâhitlikleri ile hükmedemiyeceğim gibi, bu iki takıma mensup birinin de, bizzat kendisi olmasa bile, fâsık olduğunu bildiğim için, şâhitlikleri ile hüküm veremezdim. Fakat hangisi olursa olsun, bu iki takımdan birine mensup iki kişi şâhitlik etseydi, onların şâhitliklerini kabul ederdim.»

Ali ve ona uyanların adâleti hakkındaki Mu'tezile önderinin şüphesi ve Vâsıl'ın bu konudaki toplu fikirleri üzerine, i'tizâl görüşüne inanan Râfıza'nın ağlamaktan gözleri yanmıştır. Nitekim biz, şiirlerimizden birinde şöyle diyorduk:

Bir fikir ki, Vâsıl ile birleşememiş;

Aksine Allah onu, o fikirle birleşmekten koparmıştır.

Bu kasîdenin beyitlerinin tamamını, bundan sonra yazacağız inşâallah.

2) 'Amraviyye, ('Amriyye)

Onlardan el-Amraviyye hakkında[4]: Bunlar, Temîm oğullarının azadlı kölesi 'Amr b. Ubedy b. Bâb'a uyanlardır. 'Amr'ın dedesi, Kâbil'in esirlerindendi. Dinlerdeki bid'atler ve sapıklıklar, haberlerde rivâyet edildiği gibi, hep esirlerin çocukları tarafından ortaya konmuştur.

Amr ve Vâsıl, kader bid'ati, iki yer arasında bir yer (el-menziletu beyne'l-menzileteyn) şeklindeki sapık görüşleri ile, biri Cemel ashâbından öteki de Ali'nin adamlarından olan iki kişinin şâhitliklerinin reddi hususlarında hemfikirdirler. Amr bu bid'atlere, Cemel günü birbirleriyle savaşan iki takımdan her ikisinin de fıskını ileri sürmek suretiyle, Vâsıl'ın bid'atlerine bir ek daha yapmıştır. Buna göre Vâsıl, ancak biri Cemel ashâbından, öteki de

3) Ammâr b. Yâsir: Büyük sahabi. 37/657'de, Hz. Ali safında yer aldığı Sıffin'de şehid edilmiştir. Bk.: **İber**, 1/25, 38; **Şezerât**, 1/45.
4) Krş.: İsferâinî 42; Şehristânî, 1/49; **Mu'tezile**, 35 vd.; **Milel**, 86'da «Umeyriyye».

Allah ondan râzı olsun Ali'nin adamlarından olan iki kişinin şahitliklerini reddetmiş; ama iki takımdan birine mensup iki kişiden her ikisinin de şâhitliklerini kabul etmişti. Oysa Amr, her iki takımın toptan fıskına inandığı için, aynı takımdan olsalar bile, iki kişinin şâhitliklerinin kabul edilmiyeceğini iddia etmiştir.

73 Bu konuda Kaderiyye, Vâsıl ve Amr'dan sonra ayrılığa düşmüştür. en-Nazzâm, Muammer ve el-Câhız, Cemel savaşındaki her iki takım hakkında Vasıl'ın görüşüne bağlı kalmış; Havşeb ve Hâşim el-Evkas da, önderlerin (Ali, Talha, ez-Zubeyr ve Âişe gibi önde gelenlerin) kurtulduğunu; ama onlara uyanların helâk olduklarını ileri sürmüşlerdir. Sünnet ve Cemâat Ehli ise, Ali ve ona uyanların, Cemel gününde haklı olduklarını söylemiş ve demişlerdir ki: «Gerçek şu ki ez-Zübeyr, o gün, tövbe ederek savaştan çekilmiş; ama es-Sibâ' vadisine varınca, orada Amr b. Curmuz tarafından hile ile ansızın öldürüldü ve Ali, onun kaatilinin cehenneme gideceğini bildirdi. Talha da savaştan vazgeçmek üzere idi. Bunun farkına varan Mervân b. el-Hakem, Cemel ashâbından, yani kendi cephesinde olmakla beraber, ona bir ok attı ve öldürdü. Allah ondan râzı olsun Âişe de, her iki takım arasında bir uzlaşmanın gerçekleşmesine çalışmış ise de, Ezd ve Dabba oğulları, yapacağı işte ona üstün geldiler ve böylece olanlar oldu. Bu sebepten, her iki takımdakilerin dışında bu iki takımın veya birinin tekfirine inanan kimse kâfirdir.» İşte bu, Sünnet Ehli'nin onlar hakkındaki görüşleridir. Bundan dolayı Allah'a hamd olsun!

3) Huzeliyye (Huzeyliyye)

Onlardan el-Huzeyliyye hakkında[5]: Bunlar, el-'Allâf olarak bilinen Ebû'l-Huzeyl Muhammed b. el-Huzeyl'e[6] uyanlardır. O, Abdulkays'ın azadlı bir kölesi idi ve bid'atlerin çoğu, esirlerin arasından çıktığı için, o da esirlerin çocuklarının yollarını takib etti. Bunun içindir ki, onun bu konulardaki saçmalıkları, gerek i'tizâl hususunda kendine uyan dostları, gerek onların dışındaki diğer İslâm fırkalarınca, küfrünü gösteren şeyler olmuştur. Nitekim Mu'tezile'den el-Mirdâr adıyla bilinen bir şahıs, Ebû'l-Huzeyl'in kepazelikleri ve sapıklığı ile onu kendi başına bırakarak tekfirine sebep olan şeyleri ele alan büyük bir kitap yazmıştır. Yine el-Cubbâî'nin, «mahlûk» (yaratılan şey) konusunda, Ebû'l-Huzeyl'i red için yazdığı ve içinde onu tekfir ettiği bir kitabı vardır. Ayrıca Mu'tezile'nin ileri gelenlerinden meşhur Câfer b. Harb'in de, «**Tevbîhu Ebû'l-Huzeyl**» (Ebû'l-Huzeyl'i Kınama) adlı bir kitabı vardır. O, bu kitabında, Ebû'l-Huzeyl'in tekfirine işaret etmiş ve Ebû'l-Huzeyl'in görüşlerinin, Dehriyye'nin görüşleri istikametinde olduğunu belirtmiştir.

5) Krş.: İsferâinî, 42, Şehristânî, 1/49; Malatî, 38-9; **Milel**, 88-90.
6) Ebû'l-Huzeyl Muhammed b. el-Huzeyl b. Abdillah el-Basrî el-'Allâf: Mu'tezile'nin ileri gelenlerindendir. Ölüm tarihi ihtilaflı olup 226/840-1, 235/849-50 ve 237/851-2 verilen tarihlerdir. Bk.: **İber**, 1/422; **Şezerât**- 2/85; **Mu'tezile**, 44 vd.

Ebû'l-Huzeyl'in saçmalıklarının ilki, onun, Güçlü ve Ulu Allah'ın takdîr ettiği şeylerin (makdûrât) son bulacağı ve takdîr ettiği şeylerin yok olmasından sonra, O'nun herhangi bir şeye gücünün yetmeyeceği hakkındaki görüşüdür. Bu görüşün bir gereği olarak, cennet halkının nimetleri ile cehennem halkının azâbının son bulacağını ve o zaman, gerek cennet, gerek cehennem halkının, herhangi bir şeye gücü yetmeksizin hareketsiz kalacaklarını; bu durumda Güçlü ve Ulu Allah'ın da ölüleri diriltmeye, dirileri öldürmeye, hareketsiz olanı hareket ettirmeye, hareket edeni de durdurmaya, birşey yaratmaya ve birşeyi yok etmeye gücünün yetmeyeceğini; bununla beraber o sırada dirilerin akıllarının sağlam ve yerinde olacağını iddia etmiştir.

Onun bu konudaki görüşleri, Cehm'in de inandığı şekilde, cennet ve cehennemin yok olacağına inananların görüşlerinden daha kötüdür. Çünkü Cehm, cennet ve cehennemin yok olacağını söylese de, Güçlü ve Ulu Allah'ın cennet ve cehennemin yok olmasından sonra, bunların benzerlerini yaratmaya gücünün yeteceğini kabul ediyordu. Oysa Ebû'l-Huzeyl, Rabbinin, takdîr ettiği şeylerin yok olmasından sonra, herhangi birşeye gücünün yetmeyeceğini ileri sürmüştür.

Onlardan el-Mirdâr olarak bilinen şahıs, bu konuda, Ebû'l-Huzeyl'i rezil 74
etmiş ve demiştir ki: «Öyle ise, Güçlü ve Ulu Allah'ın dostlarından biri, cennete, bir eliyle bardak, ötekiyle de birtakım armağanlar sunuyor olsa ve o sırada ebedî sükûn zamanı gelip çatsa, bu görüşe göre, Güçlü ve Ulu Allah'ın dostunun, ebedî olarak, çarmıha gerilmiş biri gibi kalakalmasını gerektirecektir.»

Ebû'l-Huseyn el-Hayyât[7], bu konuda, Ebû'l-Huzeyl adına iki hususta özür beyan etmiştir.

a) Bunlardan biri, onun şu iddiasıdır: Ebû'l-Huzeyl, Güçlü ve Ulu Allah'ın, takdîr ettiği şeylerin son bulması yaklaştığında, bütün lezzetleri cennet ehli için toplayacağına ve ebedî sükûn halinde, bu durumda kalacaklarına işaret etmiştir.

b) Onun ikinci özrü de şu iddiasıdır: Ebû'l-Huzeyl, bu görüşü, bu konuda bir cevap olarak düşmanlarıyla mücadele etmek için ileri sürüyordu.

Ebû'l-Huseyn'in, Ebû'l-Huzeyl adına dilediği birinci özür, iki bakımdan yanlıştır:

a) Bunlardan biri şudur: O, birbirine zıt iki lezzetin, aynı anda ve aynı yerde toplanmasını gerekli kılmaktadır. Bu ise, lezzet ile elemin aynı yerde toplanmasının imkânsızlığı kadar imkânsız (muhal)'dır.

b) İkincisi de şudur: Eğer bu özrü doğru olsaydı, o takdirde cennet halkı-

7) Ebû'l-Huseyn Abdurrahmân b. Muhammed b. Osmân el-Hayyât; Mu'tezile'nin bilginlerindendir. Meşhur «el-İntisâr»ın yazarıdır. Muhtemelen 290/903 tarihinde ölmüştür. Bk.: **Mu'tezile**, 85 vd.; Kevserî, 107, n. 2.

nın, Güçlü ve Ulu Allah'ın takdîr ettiği şeylerin yok oluşundan sonra, durumlarının, Allah'ın kaadir olduğu zamankinden daha iyi olması icâb ederdi.

Ebû'l-Huzeyl'in, takdîr edilen şeylerin yok olacağını, ancak buna inanmayanlarla mücadele için ileri sürdüğüne dair Ebû'l-Huseyn'in iddiasına gelince... Bu hususta, bizimle onun adına özür dileyenin arasını ayıran şey, Ebû'l-Huzeyl'in kitaplarıdır; çünkü o, «**el-Hucec**» (Deliller) adını verdiği kitabında, anlattığımız şeylere işaret etmiş ve «**el-Kavâlib**» (Kalıplar) adıyla bilinen kitabında da, Dehriyye'yi red için bir bölüm ayırmıştır. Bu bölümde, onların muvahhidler hakkındaki görüşlerini şöylece belirtir: «Sonsuza kadar her hareketten sonra bir hareketin ve yine sonsuza kadar her hâdisten sonra bir hâdisin bulunması mümkün ise, öncesindeki bir hareket olmadıkça bir hareketin ve öncesinde bir hâdis olmadıkça bir hâdisin, ne önceden, ne de onun öncesi durumda bulunamıyacağını iddia edenlerin görüşü doğru olmaz mı?» Ebû'l-Huzeyl buna, her ikisinin arasını uzlaştırarak şu cevabı vermiş ve demiştir ki: «Kendisinden önce başka bir hâdisin bulunmadığı hâdislerin bir başlangıcının oluşu gibi, sonunda, onun da, kendisinden sonra başka bir hâdisin bulunmayacağı bir hâdisi vardır.» İşte bu yüzden o, Güçlü ve Ulu Allah'ın takdîr ettiği şeylerin yok olacağını ileri sürmüştür. Çeşitli İslâm mezheplerinin öteki kelâmcıları, geçmiş havadis ile gelecek olanlarının arasını, Ebû'l-Huzeyl'in ortaya koyamadığı açık ve kesin ayırımlarla ayırmışlardır. Böylece o, bilgisizliği yüzünden, takdîr olunan şeylerin yok olacağı görüşüne saplanıp kalmıştır. Biz bu kesin ve açık ayırımları, bu konuda yazdığımız kitapların, «**Alemin Yaratılışına Dair Deliller**» bölümünde ele almıştık.

Ebû'l-Huzeyl'in saçmalıklarının ikincisi, onun şu görüşüdür: «Âhiret âleminin insanları, kendi yaptıkları şeyleri ister-istemez yapmaya mecburdurlar. Cennetteki insanlar, yemelerinde, içmelerinde ve çiftleşmelerinde mecburdurlar (muztarrûn). Âhiret âlemindeki yaratılışmalardan hiçbirinin, bir şeyi yapmaya ve bir şey söylemeye güçleri yoktur. Onların sözlerini, hareketlerini ve onlara atfedilecek diğer şeyleri yaratan, Güçlü ve Ulu Allah'tır.» Kaderiyye, «İnsanlar, bu dünyada, kendiliklerinden yaptıkları şeyleri yap-
75 maya mecburdurlar» şeklindeki görüşünden dolayı Cehm'i kınamış ve, «Kulların kesbinin yaratıcısı, Güçlü ve Ulu Allah'tır» şeklindeki görüşlerinden dolayı da ashâbımıza (Eş'arîler) karşı çıkmış ve ashâbımıza şöyle demiştir: «Eğer Allah, kulların zulmünün yaratıcısı ise, O'nun yalancı olması icâb eder. Nitekim Ebû'l-Huzeyl için de şöyle söylememişler midir? Eğer Güçlü ve Ulu Allah, âhirette, cehennemdekilerin, **'Rabbimiz Allah'a and olsun ki, bizler puta tapanlardan değildik...'**[8] sözlerindeki gibi, yalanlarını yaratır, diyorsan, o halde O'nun, onların, yalancı yalanı yaratandır, şeklindeki görüşlerine göre yalancı olması gerekirdi. Fakat bu gereklilik anlayışı

8) En'âm (6), 23.

bize yöneltilemez; çünkü biz, yalancı ve zâlimin, yalan ve zulmü yaratan olduğu görüşünü ileri sürmüyoruz. Biz diyoruz ki, zâlim zulmü, yalancı da yalanı ortaya koyandır, onları yapan değil...»

el-Hayyât, bu bid'ati için Ebû'l-Huzeyl adına özür dilemiş ve demiştir ki: «Âhiret, yükümlülük (teklîf) değil, cezâ ve mükâfat yeridir. Eğer âhiretteki insanlar işlerini kesbedebilselerdi, sorumlu olurlar ve gerek sevapları, gerek cezâları da buradan başka bir yerde olurdu.»

Bu hususta el-Hayyât'a şöyle söylenebilir: «Sen bu özürle, Ebû'l-Huzeyl'e katılıyor musun, yoksa onu beğenmiyor musun? Eğer katılıyorsan, bu konuda onun söylediklerini söyle. Oysa onun söyledikleri senin söylediklerinin aksidir. Ama onu beğenmiyorsan, hakkında kendisini küfürle suçladığın bir şeyden dolayı onun adına özür dilemenin bir anlamı yoktur.»

Biz Ebû'l-Huzeyl'e diyoruz ki: Âhiretteki insanlar, orada, Güçlü ve Ulu Allah'ın nimetlerine şükretmekle emrolundukları; namaz, zekât ve oruçla emrolunmaları; isyana batmadıkları; şükürlerine ve suçu terketmelerine karşılık mükâfatları, kendilerine ebedî bir nimet ve güzellik olduğu halde, sen onların işlerinin kâsibi olduğunu niçin inkâr ediyorsun? Sen onların, âhirette günahlardan temizlenmiş olduklarını niçin inkâr ediyorsun? Nitekim Ashâbımızın, Şiîlerin pekçoğu ile beraber söylediği gibi, selâm onlara olsun peygamberler, dünyada, günah işlemekten alıkonmuş ve günahlardan temizlenmişlerdir. Azîz ve Celîl olan Allah, bunun içindir ki, «**...Allah'ın kendilerine verdiği emirlere başkaldırmazlar ve kendilerine buyurulanları yerine getirirler...**»[9] buyurmuştur.

Ebû'l-Huzeyl'in saçmalıklarının üçüncüsü, Hâricîlerin İbâdiyye kolundan bir topluluğun ileri sürdüğü gibi, niyetsiz işlenen fiillerden dolayı birçok tâatın bulunabileceğine dair görüşüdür. O, dünyada, Yüce Allah'a birçok şeyde itâat etmek şartıyla hevâ-heves sahibi ve zındık birinin bulunabileceğini ve o kimsenin isyânının, O'nu inkârı yüzünden olacağını iddia etmiştir. Sünnet ve Cemâat Ehli ise, bu konuda şöyle der: «Güçlü ve Ulu Allah'ı tanımayan birinin O'na itâatı, yalnızca bir tek şeyde mümkündür. Bu da, Yüce Allah'ın bilgisini olacağını iddia etmiştir. Sünnet ve Cemâat Ehli ise, bu konuda şöyle der: «Güçlü ve Ulu Allah'ı tanımayan birinin O'na itâatı, yalnızca bir tek şeyde mümkündür. Bu da, Yüce Allah'ın bilgisini elde etmeden önce, O'nun varlığını kabul etme (nazar) ve O'nun hakkında zarûrî akıl yürütmedir. Eğer bunu yaparsa, Yüce Allah'a itâat etmiş olur; çünkü bunu, o kimseye Allah emretmiştir. O kimse, Allah'ın varlığını kabul ve isbat (en-Nazaru'l-Evvel) fiili ile Güçlü ve Ulu Allah'a yaklaşmayı kastetmemiş ise,
bu yolla O'na yaklaşmayı kastetmedikçe, onun Yüce Allah'a itâatı geçerli ol- 76
maz; çünkü bu, Allah'ın varlığını kabul ve isbat işi (en-Nazaru'l-Evvel), insanı, Yüce Allah'ın bilgisine götürürse, bir itâat olması mümkün olur. Ama

9) Tahrîm (66), 6.

Allah'ın varlığını kabul ve isbattan önce O'nu tanımazsa, 'ilk nazar' ve akıl yürütmesinden önce, o kimsenin, bu fiille O'na ulaşması mümkün olmaz.»

Ebû'l-Huzeyl, Yüce Allah'ı tanımayan birinin O'na itâatının vukû bulabileceğinin doğruluğu hakkındaki iddiasını, şu sözleriyle delillendirmiştir: «Yüce Allah'ın emirleri, O'nun yasakladığı şeylerle karşı karşıyadır. O halde, O'nu tanımayıp emirlerinin tamamını terkeden kişi, O'nun yasakladığı şeylerin hepsini yaratmış ve itâatların tamamını terketmiş ve böylece bütün günahları işlemiş duruma düşer. Eğer bu durumda olan biri, bir Dehrî olsaydı, Yahudi, Hıristiyan, Mecûsî ve diğer kâfirlerin dinlerine mensup biri olurdu. Eğer bir Mecûsî, Mecûsîlik dışında bütün küfürleri terkediyor olsa, biz onun, bundan menedildiği halde Mecûsîliğine isyân, ama çeşitli küfürleri terk etmiş olduğu için, Güçlü ve Ulu Allah'a itâat etmiş olduğunu biliriz; çünkü o, onları terketmekle emrolunmuştur.»

Ben de ona şöyle diyorum: Yüce Allah'ın emirleri ve yasakları hakkındaki durum, senin zannettiğin gibi değildir; çünkü kendisine zıt bir vasıf bulunmadıkça, itâatın bir özelliği yoktur. Aynı şekilde, kendisine her çeşit zıtlarla beraber itâatın da zıt oluşu gibi, başka cins zıtların bulunmadığı imânın da bir özelliği yoktur. Bu, ayağa kalkma, oturma, eğilme ve uzanma ile aynıdır. Nitekim oturmayan biri, bu işin bütün zıtlarını yapıyor değildir; ancak o, böyle yapmakla, onun zıtlarından birini yapıyor demektir. Aynı şekilde o, bütünüyle itâata zıt olan küfür çeşitlerinden biriyle, Yüce Allah'ın her itâatından çıkar; çünkü küfrün bu çeşidi, küfrün diğer bir çeşidine, tıpkı diğer itâatlara zıt oluşu gibi zıttır. Bu, Ebû'l-Hüzeyl bilmese de, bizâtihi apaçık bir delildir.

Bu görüşe onun, Yüce Allah'ın ilim ve kudret olduğu sonucuna varması gerekir. Ancak şu var ki, Allah ilim ve kudret olsaydı, âlim ve kaadir olması mümkün olmazdı; çünkü ilim âlim, kudret de kaadir olamaz. Aynı şekilde o, «Allah'ın ilmi de, kudreti de Allah'tır» dediği takdirde, «O'nun ilmi kudretidir» demek zorundadır. Bu durumda, eğer O'nun ilmi kudreti olsaydı, O'nun tarafından bilinen her şeyin, O'nun varlığının, O'na malûm olduğu için, kendisi tarafından takdîr edilmiş olmasını icâbettirir. Bu ise, küfürdür ve küfre götüren şey de küfürdür.

Onun saçmalıklarından beşincisi, Yüce Allah'ın kelâmını, bir yere (mahal) ihtiyaç duyan ve bir yere ihtiyaç duymayan olmak üzere ikiye ayırmasıdır. O, Yüce Allah'ın bir şey için «Ol!» emrinin, herhangi bir yere ve şeye ihtiyaç duymayan hâdis bir emir olduğunu, öteki sözlerinin ise, bâzı cisimlerde hâdis olduğunu iddia etmiştir. Ona göre (Ebû'l-Huzeyl), Allah'ın her kelâmı arazdır. Yine o, Allah'ın bir şeye «Ol» demesinin, insanın «ol» demesi cinsinden bir şey olduğunu iddia etmiş ve aynı cinsten olan iki arazın arasından, bunlardan birinin bir yere ihtiyaç duyduğunu, ötekinin ise bir yere muhtaç olmadığı hususunda bir ayırımda bulunmuştur. Onun, Yüce Allah'ın iradesinin bir yerde hâdis olmadığı hakkındaki görüşüne gelince...

bu konuda o, «Bir yere ihtiyaç duyan, bizim irademiz cinsinden bir şeydir» görüşünü savunan Basra Mu'tezilesi ile iştirak halindedir.

«Bir yerde olmayan bir sözü» (kelimetun lâ-fî mahallin) söyleyenlerden birinin, onlardan söz eden birinden daha haklı olmaması gerekir. Buna gö- 77
re, Ebû'l-Huzeyl'in, «Onların (sözler) fâili, bunları kendisinden başka söyleyenden daha iyidir» demeye hakkı yoktur; çünkü o, âhirette, kendi sözleriyle konuşamadıkları halde, cennet ve cehennemdekilerin kelâmını Yüce Allah'ın yarattığını ileri sürmüştür. Üstelik «bir yerde olmayan bir kelimenin» varlığı, onu konuşanı olmaksızın kelâmın doğru olduğu görüşüne götürmüştür. Bu ise muhaldir; muhale götüren şey de muhaldir.

Onun saçmalıklarından altıncısı, şu görüşüdür: «Selâm olsun peygamberlerin izleri ve bunlardan başka şeyler gibi, duygulardan silinmiş (ğâyib) olaylar hakkında, haberler zinciri ile gelen bir delil, biri veya daha çoğu cennetlik olan en az yirmi kişi bulunmadıkça, kabul edilmez. Aralarında cennet ehlinden biri bulunmadıkça, yalan üzerinde birleşmeleri mümkün olmayanların sayısı «tevâtür» derecesine ulaşmış olsa bile, kâfirler ve fâsıkların haberleri delil olarak kabul edilemez.» Ayrıca o, şunu iddia etmiştir: «Dört kişiden az bir topluluğun haberi, bir hüküm olmayı gerektirmez. Yirmi kişiye kadar dört kişiden fazla kimseden gelen haberlerle ilmin doğuşu, doğru olabilir de, olmayabilir de.. ama aralarında cennetliklerden biri varsa, yirmi kişinin haberi ile ilmin ortaya çıkmasının gerekliliği muhal değildir.»

O, delilin yirmi kişi ile olacağı hususunda, Yüce Allah'ın, «**...Sizin sabırlı yirmi kişiniz, onlardan iki yüz kişiyi yener...**»[10] âyetini ileri sürmüş ve demiştir ki: «Bu yirmi kişinin, onlara karşı bir delil olmadıkça, bu iki yüz kişi ile savaşmaları mübah görülmemiştir.»

Bu ise, bir tek yoldan gelen haberin (haberu'l-vâhid), ilim için gerekli bir delil olmasını gerektirir; çünkü böyle bir zamanda bir kişinin, on müşrike karşı savaşması icâbederdi. Nitekim onun, onlarla savaşmasının câiz olduğu hususu, onlara karşı yeterli bir delil olduğunun işaretidir.

Abdulkaahir der ki: «Ebû'l-Huzeyl'in, haberin delil olabilmesi için yirmi kişinin bulunmasını isteyişindeki gaye şudur: Eğer bu yirmi kişi arasında cennet ehlinden biri varsa, haber geçerlidir. Aksi halde, şer'i hükümler hakkındaki var olan haberlerin maksadı ve faydası ortadan kalkar; çünkü o, «Aralarında cennetliklerden birinin bulunması gerektir» sözüyle, i'tizâl, kader ve Yüce Allah'ın takdîr ettiği şeylerin son bulacağı konularında kendi bid'atlerine uyan birini kastetmektedir. Ona göre, bu görüşlere inanmayan biri, ne mü'mindir, ne de cennet halkındadır. Ebû'l-Huzeyl'den önce, onun şartlarına uygun yirmi kişinin bulunması gerekliliğine dair onun bu bid'atini hiç kimse ileri sürmemişti.

10) Enfâl (8), 65.

Onun saçmalıklarının yedincisi, kalblerin işleri ile organların fiillerinin arasını ayırması idi. Bu konuda dedi ki: «Kalbe ait işlerin, eğer onlara gücü yetmiyorsa veya ölmüş ise, bu fiilleri işleyen kimseden sâdır olması câiz değildir.» Öte yandan ölmemiş ve hayatta olmak şartıyla, gerek ölümünden, gerek gücünün kesilmesinden sonra, fâilin organlarının fiillerinin bulunmasına cevaz vermiştir. Ayrıca o, şu iddiada bulunmuştur: «Ölü ile âciz olan kişinin ölüm ve aczden önce bulunan bir kudretle, organların fiillerini yapmaları câizdir.»

el-Cubbâî ve oğlu Ebû Hâşim, bu konuda, kalplerin fiillerinin organların fiilleri gibi olduğunu ve bunların varlığının, bu fiiller üzerindeki kudretin kesilmesinden sonra da, acz durumunun bulunması halinde de doğruluğunu iddia eder.

78 Böylece el-Cubbâî ve oğlunun, bu konudaki görüşleri, Ebû'l-Huzeyl'in görüşlerinden daha kötüdür. Ancak Ebû'l-Huzeyl' gerek ölü, gerek âcizin organlarının fiillerinin fâili oluşunun imkânı hususunda, onlardan ileride idi. el-Cubbâî ile oğlu, bu bid'atte Ebû'l-Huzeyl'in yolunu takip etmişler ve daha ileri giderek âcizin, kalbin fiillerinin de fâili olabileceği kıyaslamasına girişmişlerdir. Fakat bir bid'ati ortaya atan kişi, hem onun günahından, hem de onu takip edenlerin suçundan, ona uyanların günahlarından herhangi bir eksilme olmaksızın, kıyâmet gününe kadar sorumludur.

Onun saçmalıklarının sekizinci şöyle idi: İnsanların, bilginin zarûrî mi, yoksa kazanılmış mı olduğu hususunda ayrılığa düştüklerini görünce, o, hem bilginin bütünüyle zarûrî olduğunu iddia edenlerin, hem bilginin tamamiyle kazanılmış bulunduğunu ileri sürenlerin ve hem de duyular ve sezgi yoluyla elde edilen bilgilerin zarûrî; akıl yürütme yoluyla edinilen bilgilerin ise, kazanılmış olduğunu söyleyenlerin görüşlerini reddetti ve kendine, kendinden öncekilerin görüşleri dışında bir görüş seçerek dedi ki: «Bilgi iki çeşittir. Biri ıztırârî (zorunlu)'dir: Yüce Allah'ın bilgisi ve O'nun bilgisine götüren delilin bilgisi gibi... Öteki de, bu ikisinin dışında kalan duyular ve kıyas yoluyla edinilen bir olayın bilgisi gibi bilgiler, ihtiyâr (seçme) ve iktisâb (kazanma) bilgileridir.»

Sonra o, bu görüşüne, bilginin süresi konusundaki görüşünü dayadı ve İslâm'ın diğer topluluklarına karşı çıkarak, çocuk hakkında dedi ki: «Çocuğun, kendi zâtî bilgisinin ikinci basamağında, tevhîd ve adâlet bilgilerinin tamamını kesintisiz bir biçimde getirmesi gerektir. Aynı şekilde çocuğun, Yüce Allah'ın birliği ve adâletine ait bilgisi ile beraber, Allah'ın, ona işlemesini buyurduğu şeylerin toplu bilgisini de getirmesi icâb eder. Öyle ki, eğer o, kendi zâti bilgisinin ikinci basamağında bu bilgilerin hepsini de getiremez ve üçüncü basamakta ölürse, cehennemde temelli kalmayı haketmiş bir şekilde Yüce Allah'a karşı kâfir ve düşman olarak ölmüş olur. Ama haberler yönünden yalnızca işitme yoluyla bilinebilen bilgilere gelince.. bu durumda çocuk, böyle bir bilgiyi, haberi işitmesinin ikinci basamağında edinmesi icâbeder; zaten böyle bir haberi işitme, özür için kesin bir delil olur.»

Bişru'l-Mu'temir şöyle diyordu: «Çocuk, kendi zâtî bilgisi ile birlikte, üçüncü basamakta aklî bilgilerini ortaya koymak zorundadır; çünkü ikinci basamak, nazar (müşâhade) ve fikir (düşünme) dönemidir. Eğer onları üçüncü basamakta ortaya koyamaz ve dördüncü basamakta ölürse, Yüce Allah'ın, cehennemde temelli kalmayı hak etmiş bir düşmanı olur.»

Böylece bu iki Kaderiyeci, muhaliflerinin çocuklarının cehennemde olduğunu ileri süren Ezârika'nın görüşleri ile, müşriklerin çocuklarının cehenneme gideceklerini iddia edenlerin görüşlerini inkâr etmişler ve şunu ileri sürmüşlerdir: «Mü'minlerin çocukları, aklî bilgilerini ortaya koymadan önce kendi zâtî bilgilerinin üçüncü veya dördüncü basamağında iken ölürlerse, inandıkları şeyi inkâr etmedikleri halde, cehennemde temelli kalacak kâfirlerdir.»

Onun saçmalıklarının dokuzuncusu şudur: O, pek çok cüz'leri olan bir cismin, bazı cüz'lerindeki hareketle yetinebileceğini câiz görmüş,; ama aynı şeye renk konusunda izin vermemiştir. 79

Öteki kelâmcılar ise şöyle söylemişlerdir: Kendisinde hareketin doğduğu cüz', hareket eden parçadır, ve hareket, bütünün parçaları dışındaki cüz'lerde olmaz; tıpkı siyah olan bir cüz'ün siyah bir cüz' olup, bütünün onun dışındaki parçalarının siyah olmayışı gibi... Fakat parçaların tamamı hareket ederse, tamamı siyah olanın her parçasının da siyah oluşu gibi, bütünün her parçasında da hareket olur...

Onun saçmalıklarından onuncusu şu görüşüdür: «Parçalanamayan bir parça (cuz'un lâ-yetecezzâ'), yalnız başına olduğu zaman, tek başına bir renk sâhibi olamaz ve kendisinin bir rengi yoksa, görülemez.» Bu ise, şu sonucu icâb ettirir: Eğer Yüce Allah, tek başına bir parça yaratmış olsaydı, onu görebilecek kimse bulunmazdı...

Bu kısımda, Ebû'l-Huzeyl'in anlattığımız bu bid'atlerinden Sünnet Ehli'ni koruyan Allah'a hamd olsun!

4) Nazzâmiyye

Onlardan en-Nazzâmiyye hakkında[11]: Bunlar, en-Nazzâm olarak tanınan Ebû İshak b. es-Seyyâr'a[12] uyanlardır. Mu'tezile, onun kanaatlerini kitleye çok yanlış sunmakta ve onun, gerek nesir, gerek vezinli şiir yazan bir kişi, yani «nazzam» olduğunu ileri sürmektedir. Oysa o, ancak Basra çarşısında boncuk yapan biri idi; bu yüzden de ona, boncukçu (nazzâm) denmişti. Gençliğinde, Seneviyye (Dualist) ve delillerin eşitliğine inanan Semeniyye (Sophist=Şüpheci) toplulukları ile düşüp kalkmış; Hişâm b. el-Hakem

11) Krş.: İsferâinî, 43; Şehristânî, 1/53; **İ'tikadât**, 41; **Milel**, 91.
12) Ebû İshak İbrâhîm b. Seyyâr en-Nazzâm: Ebû'l-Huzeyl el-'Allâf'ın kızkardeşinin oğludur ve el-Câhız'ın hocasıdır. Mu'tezile'nin zekilerindendir. 221-223/835-838 yılları arasında bir tarihte ölmüştür. Bk.: **Mu'tezile**, 49-52; Abdulhamîd, 131, n. 2; Kevserî'ye göre, 231/845-6'ya kadarki bir tarihte ölmüştür,79, n. 1.

er-Râfizî ile kaynaşmıştır. Hişâm ve felsefecilerin aşırılarından, bölünemeyen bir parçanın olamıyacağı hakkındaki görüşünü almıştır. Sonra bu görüşüne, kendisinden önce kimsenin düşünmediği «tafra» (sıçrama) görüşünü dayamıştır. Seneviyye inanışına uyanlardan, adâletli davranan bir kişinin kötülük yapamıyacağı ve yalan söyleyemiyeceği hakkındaki görüşünü aldı. Hişâm b. el-Hakem'den de, renkler, tadlar, kokular ve seslerin cisim olduklarına dair görüşünü aldı ve bu bid'ate, cisimlerin aynı yerde birbirlerine girdikleri şeklindeki görüşünü ekledi. Böylece Seneviyye mezhebini, felsefecilerin bid'atlerini ve mülhidlerin şüphelerini İslâm dininde toplamış oldu. Ayrıca o, nübüvvete inanmayan Brahmanların görüşlerine hayranlık duymuş ise de, bu görüşü, kılıç korkusundan açığa vurmaya cesaret edemedi ve nazmı bakımından Kur'an'ın mucîzeliğini inkâr etti. Yine Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'mizin mucîzelerinden rivâyet edilenleri, meselâ ayın yarılması, elindeki taşın Allah'ı tesbîh etmesi ve parmaklarının arasından suyun akması gibi mucizeleri, selâm olsun Nebî'mizin nebîliğini inkâra gidebilmek için, inkâr etti. Sonra İslâm şerîatinin fürû'una dair hükümleri hafife aldı; ama ortadan kaldırılmalarını açıkça söylemeye cesaret edemedi
80 ise de, fürûa işâret eden yolları kaldırdı. Bu yüzden, şerîatin fürûundaki icmâ' delili ile kıyas delilini inkâr etti. Yine o, zarûrî ilmi gerektirmeyen haberlerden gelen delilleri inkâr etti. Fakat sonra o, şerîatin fürûunda ictihâdın varlığına dair sahabenin icmâını öğrenince, saçmalıklarını ihtiva eden ve ertesi gün okuyacağı notlarında, tutup bu ictihadlardan söz etti ve Allah onlardan râzı olsun sahabenin ileri gelenlerinin fetvâlarına saldırdı. Re'y ve Hadîs fırkalarından oluşan bütün İslâm fırkaları, bu arada Havâric, Şîa, Neccâriyye ve Mu'tezile'nin çoğunluğu, en-Nazzâm'ın tekfîri hususunda ittifak halindedirler. Kaderiyye'den, ancak el-Esvârî[13], İbnu Hâbıt, Fadlu'l-Hadesî, el-Câhız gibileri, sapıklıklarından bir kısmında ondan ayrılmak, bir kısmında da ona eklemelerde bulunmak suretiyle onu, sapıklıklarında takib ettiler. Onun yolunda yürüyen bu birkaç kişinin hayreti, kendi etrafında dönüp duran ağustos böceğinin hayreti gibidir.

Ebû'l-Huzeyl de dâhil Mu'tezile'nin ileri gelenleri, en-Nazzâm'ın tekfîrini ileri sürmüşlerdir. Nitekim Ebû'l-Huzeyl, «**er-Reddu 'ale'n-Nazzâm**» diye bilinen kitabında, ve arazlar, insan ve bölünemeyen parça (cuz'un lâyetecezzâ') hakkında ona karşı yazmış olduğu kitabında, onun tekfîrini söylemiştir.

Yine Mu'tezile'den el-Cubbâi, en-Nazzâm'ı, «Allah'ın fiillerinden doğan şeyler (el-mutevellidât), yaratılışın gereğidir» şeklindeki görüşünden dolayı küfürle suçlamıştır. Bu hususta kâfir olan, başkası değil, el-Cubbâî'dir. Neyse biz, burada, Mu'tezile'nin ileri gelenlerinden bir kısmının diğer bir kısmını tekfîr edişlerini biraz anlatmak istiyoruz. Yine el-Cubbâî, Yüce Al-

13) Ali el-Asvârî: Ebû'l-Huzeyl'in ashâbı ve bilginlerinden iken en-Nazzâm'ın safına geçmiştir. Bk.: **Mu'tezile**, 72.

lah'ın kudretinin zulme dönüşebileceği yolundaki görüşünden dolayı, onu tekfîr etti. Ayrıca onu, tabîatlar konusundaki görüşünden dolayı da küfürle suçladı ve tabîatlar konusunda, ona ve Muammer'e karşı kitap yazdı.

Mu'tezile'den el-İskâfî de en-Nazzâm'a karşı bir kitap yazdı ve içinde, mezhebinin çoğu fikirlerinden dolayı onu küfürle suçladı.

Yine Mu'tezile'den Câfer b. Harb[14] de en-Nazzâm'ı tekfîr eden bir kitap yazarak bölünemeyen parçanın iptâlini ileri sürdü.

Onu tekfîr için, Sünnet ve Cemâat Ehli tarafından yazılan kitaplara gelince.. bunların sayısını Allah bilir. Allah rahmet eylesin üstâdımız Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin en-Nazzâm'ı tekfîr konusunda üç kitabı vardır. el-Kalânisî'nin de ona karşı birçok kitap ve risâleleri vardır. Allah rahmet eylesin Kâdî Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Eş'arî'nin[15] en-Nazzâm'ın usûlünü tenkid eden büyük bir kitabı vardır. «**İkfâru'l-Muteevvilîn**» adlı kitapta, onun sapıklıklarını göstermiştir. Biz bu kitabımızda, en-Nazzâm'ın saçmalıklarından meşhur olanlarını anlatacağız.

Bunlardan birincisi, onun şu görüşüdür: «Güçlü ve Ulu Allah'ın, kullarına, onların iyilikleri dışında bir şey yapmaya gücü yetmez. Yine O'nun, cennet halkının nimetlerini bir zerre bile olsa eksiltmeye gücü yetmez; çünkü onların nimetleri, onlar için iyiliktir ve iyilikten herhangi bir şeyi azaltmak, O'nun katında bir zulüm olacaktır. Aynı şekilde cehennem halkının azâbını bir zerre bile artırmaya gücü yetmediği gibi, azâblarından bir şeyi de azaltamaz.» Yine o, şu iddiada bulunmuştur: «Yüce Allah'ın cennet halkından birini cennetten çıkarmaya gücü yetmez; cehennemlik olmayan birini de cehenneme sokamaz.»

O der ki: «Eğer bir çocuk cehennemin kapısında duruyor olsa, Allah'ın
onu oraya atmaya gücü yetmez; ama çocuk kendini oraya atabilir; zebânîle- 81
rin de onu oraya atmaya güçleri yeter.»

Sonra buna, şu görüşünü ekledi: «Yüce Allah'ın görme, sağlık ve zenginliğin, kendilerinin iyiliğine olduğunu bildiği takdirde, gören bir kimseyi kör, sağlıklı birini hasta ve zengin bir kişiyi de fakir kılmaya gücü yetmez. Aynı şekilde O'nun, hastalık, belâ ve fakirliğin onların faydasına (aslah) olduğunu bildiği takdirde, fakir bir kimseyi zengin veya hastalıklı bir kimseyi sağlıklı kılmaya gücü yetmez.»

Sonra buna, «Allah, başkasını yaratmanın yarattığından daha faydalı olacağını bilse bile, bir yılan veya bir akrep ya da bir cisim yaratmaya muktedir olamaz» şeklindeki görüşünü ekledi.

14) Ebû'l-Fazl Câfer b.Harb: Zamanının bilgin ve âbidlerindendir. Bk.: **Mu'tezile**, 73-6, Ayr. bk.: 45. not.

15) el-Kâdî Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib b. Muhammed b. Câfer b. el-Kâsım el-Bâkıllânî el-Basrî: Eş'arî kelâmcılarındandır. 23 Zilkade 403/3 Haziran 1013 tarihinde vefat etmiştir. Bk.: **Şezerât**, 3/168; **İber**, 3/86.

Mu'tezile'nin Basra okulu, onu bu görüşünden dolayı tekfîr etmiş ve demişlerdir ki: «Çirkinliğinden, onlara ihtiyaç duymamasından ve onlara ihtiyacı olmadığını bilmesinden zulm etmese ve yalan söylemese bile, adâlete gücü yeten birinin zulme de gücü yetmesi, doğru söylemeye kaadir olan birinin de yalan söylemeye muktedir olması icâb eder; çünkü bir şeyi yapabilme gücü, o şeyin zıddını da yapabilme gücünün bulunmasını gerektirir. Eğer en-Nazzâm, 'Yüce Allah zulme ve yalana muktedir değildir' derse, O'nun doğruluk ve adâlete de gücü yetmediğini söylemek zorundadır. Oysa O'nun adâlete gücü yetmediği şeklindeki söz küfürdür ve küfre götüren şey de küfürdür.»

Yine onlar (Basra Mu'tezilesi) dediler ki: «en-Nazzâm'ın 'Yüce Allah'ın zıddına ve terkine güç yetiremediği şeyler olur' şeklindeki görüşü ile, 'Allah, hilâfının doğru olmadığı bir fiili işlemeye mecburdur' diyenlerin görüşü arasında bir fark yoktur. Bu ise küfürdür; küfre götüren şey de küfürdür.»

Bu konuda en-Nazzâm'ın şaşılacak davranışlarından biri şudur: O, Seneviyye üzerine bir kitap yazmış ve bu kitabında, Manikeistlerin (Mâneviyye) Nur'un muhtelif şekilleri içinde hayır fiillerini yücelttiği, Nûr'un kötülüğe gücü yetmediği ve ondan kötü fiillerin doğmadığı hakkındaki görüşlerine hayret etmiştir. Aynı şekilde o, Senevîlerin, «Zulmet, hayır fiil işleyemez ve şerden başka bir şeye gücü yetmez» diyerek Zulmet'i, yalnız kötü fiili işlediğinden dolayı kınamalarına da şaşmıştır. Ama biri ona şöyle diyebilir: «Madem ki sana göre Allah, adâlet ve doğruluğu işlediğinden dolayı şükredilmelidir ve O, zulüm ve yalana muktedir değildir, o halde senin, onlara göre başka türlü davranmasına imkân olmayan Zulmet'i şer işlediğinden dolayı kınayan Seneviyye'ye karşı çıkmana ne demeli?»

Onun saçmalıklarından ikincisi şu görüşüdür: «İnsan ruhtur ve kesîf cisme girmiş latif bir cisimdir.» Ayrıca bu konuda şu görüşü de vardır: «Ruh, bu cesede karışmış hayattır.» Onun iddiasına göre, o, bu cesedde birbiri içine girmiş bir şekildedir ve üstelik o, ayrılmaksızın ve zıtlaşmaksızın bir tek cevherdir.

Onun bu görüşünden şu saçmalıklar çıkmaktadır:

a) Birincisi: Bu görüşe göre insan gerçekten görülemez; görülebilen ancak insanın içinde bulunduğu cevherdir.

b) İkincisi: Bu görüş, sahabenin, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Allah'ın Resûlü'nü görmedikleri, onların ancak içinde Resûl'ün bulunduğu kalıbı gördükleri sonucuna ulaşmayı gerektirir.

c) Üçüncüsü: Yine bu görüş, bir kimsenin babasını ve anasını görmediği, onların ancak kalıplarını gördüğü sonucunu icâb ettirir.

d) Dördüncüsü: Eğer o, bir insanın görünen cesed olmadığını söylüyor ve
82 onun ancak cesede girmiş ruh olduğunu ileri sürüyorsa, o takdirde aynı şeyi
deve için de söylemesi gerekir; çünkü o da cesediyle o değildir, ancak cesedi

içindeki ruhla odur ve cesediyle karışmış hayattır. Aynı şekilde bu görüşü at, öteki dört ayaklı hayvanlar, bütün kuşlar, böcekler ve canlıların sınıfları; melekler, cin, ins ve şeytanlar hakkında da söylemesi lâzımdır. Bu ise, bir kimsenin, eşeği, atı, kuşu ve hayvanlardan herhangi bir cinsi görememesi icâb ettirir. Yine aynı şekilde, Nebî'nin meleği görmemesini gerektirir. Meleklerin de birbirlerini görmemelerini icâb ettirir. Görenler, bu söylediklerimizin ancak kalıplarını görmüşlerdir.

e) Beşincisi: O, «Cesedde bulunan ruh insandır ve bir kalıptan ibaret olan cesedin dışında asıl fâil olan odur» dediği zaman, zinâ eden, hırsızlık yapan ve öldürenin de ruh olduğunu söylemesi lâzımdır. Buna göre bedene sopa vurulduğu ve eli kesildiği takdirde, eli kesilen kimse hırsızın, sopa yiyen de zina edenin kendisi olmaz. Bu da, bu konuda söyleneceklere yeter, çünkü Güçlü ve Ulu Allah şöyle buyurmaktadır: **«Zinâ eden kadın ve erkeğin her birine yüzer değnek vurun...»**[16]; **«Erkek hırsız ve kadın hırsızın, yaptıklarından ötürü Allah tarafından ibret verici bir cezâ olarak ellerini kesin; Allah Güçlüdür, Hakîm'dir»**[17]: Kur'an'ın karşı durması, utanma ve rezillik olarak ona yeter!

Saçmalıklarının üçüncüsü şu görüşüdür: İddiasına göre, insandan ibaret olan ruh, bizâtihi yapabilme gücüne sâhiptir; bizâtihi hayy (canlı)'dır, ancak ona bir felâket karışınca âcizleşir. Ona göre acz, cisimdir. Bu durumda onun, âciz ve ölü hakkında, «Bunlar, hayy ve kaadir olan insanın nefsidir» veya «âcizin ölüsü onun cesedidir» demekten başka çaresi yoktur. Fakat o, «İnsan, âcizleşen ve ölen biridir» derse, «İnsan, bizâtihi hayy ve bizâtihi yapabilme gücü olan biridir» şeklindeki görüşünü silip atmış olur; çünkü bu durumda onun nefsi, ölümü ve âcizliğe düşmesi halinde, ölü veya âciz olarak bulunur. Eğer o, «Bizâtihi sağlam olan ruhtur ve hayy ve kaadir olmadığı halde ölen ve âciz olan ceseddir» iddiasında bulunursa, bu görüşün, Yüce Allah'ın ölüyü diriltmeye, diriyi öldürmeye, âcizi kudretli ve kudretliyi de âciz kılmaya muktedir olmamasını icâb ettirir; çünkü ona göre diri ölmez, kuvvetli âcizleşmez. Oysa Yüce Allah, Kendisini ölüleri dirilten olarak vasıflandırmıştır. Eğer o, ruhun bizâtihi diri, kuvvetli olduğunu ve onun, ancak kendisine ârız olan felâket sebebiyle öldüğünü ve âcizleştiğini iddia ederse, ruhun bizâtihi ölü, âciz olduğunu ve onun ancak, kendisine giren hayat ve kudretle yaşadığını ve kuvvetlendiğini iddia edenlerden ayrılmamış olur.

Saçmalıklarından dördüncüsü şu görüşüdür: «Ruh, bir tek cinsdir; fiilleri bir tek cinsdir ve cisimler de iki nevidir: Diri ve ölü. Bunlardan dirinin ölü olması muhaldir; ölünün de diri olması muhaldir.» O bu görüşü, ancak,
Nûr'un, özelliği ebedî olarak yükselmek olan diri bir hafif cisim; ve Zul- 83
met'in de, özelliği ebedî olarak alçalmak olan ölü bir ağır cisim olduğunu ve

16) Nûr (24), 2.
17) Mâide (5), 38.

ağır bir ölü cismin hafif olmasının muhal ve hafif bir diri cismin ağır bir ölü cisim olmasının da imkânsızlığını iddia eden es-Seneviyyetu'l-Berhemiyye'den almıştır.

Onun saçmalıklarından beşincisi şu iddiasıdır: «Bütün canlılar, irade ile hareket konusunda hepsi de birleştiklerinden dolayı bir cinstir.» O, «Eğer amel uyuşursa, onun uyuşması, ondan doğan şeylerin uyuşmasına delâlet eder» iddiasında bulundu. Ayrıca o, şunu da iddia etti: «Bir tek cinsten iki ayrı amel doğmaz; tıpkı ateşten hem sıcaklık, hem de soğukluğun, kardan da hem sıcaklık ve hem de soğukluğun olmayacağı gibi.» Bu, Seneviyye'nin şu görüşünün gerçek kılınmasıdır: Muhakkak ki Nûr, hayır işler ve ondan kötülük olmaz; Zulmet de kötülük işler ve ondan hayır doğmaz; çünkü bir tek fâil, iki ayrı fiili işleyemez; tıpkı ateşten sıcaklık ve soğukluğun, kardan da sıcaklık ve soğukluğun birarada doğmayışı gibi.

Şurası gariptir ki, o, Seneviyye'ye karşı bir kitap yazmış ve bu kitapta onları ilzam ederek, «Eğer cins ve fiil yönünden ayrı ve hareketlerinin yönleri de birbirinden farklı ise, Nûr ile Zulmet'in kaynaşması imkânsızdır» demiştir. Bununla beraber o sonra, hafif ve ağır cisimlerin –cinslerinin ayrılığına ve hareket yönlerinin farklılığına rağmen– birbiri içine girdiklerini iddia etmiştir. Bir tek mekân içinde birbiri içine girme, Seneviyye'ye karşı çıktığı kaynaşma (mizac) görüşünden daha muazzamdır.

Onun saçmalıklarından altıncısı şu görüşüdür: «Durumu itibariyle ateş, tabîati gereği her şeye üstün gelir. Eğer o, bu dünyada kendisine bulaşmış olan kötü pisliklerden kurtulursa, kendi cinsinden şeylerin onunla birleşmeleri ve ondan ayrılmamaları şartıyla gökler ve arşın ötesine kadar yükselir.»

O ruh hakkında da aynı şeyleri söylemiştir: «Eğer ruh cesedden ayrılırsa yükselir ve bundan başka da bir şeyin olması mümkün değildir.» Bu ise, Seneviyye'nin görüşünün tam anlamıyla aynıdır; çünkü Zulmet'in cüz'leri ile karışan Nûr cüz'leri, Zulmet'in cüz'lerinden ayrıldığı takdirde Nûr âlemine yükselir ve Nûr, göklerin üstünde sâbit kalırsa, ruhlar onunla birleşir. Bu yüzden o, Bir Senevî (Dualist)'dir. Fakat ateş, havanın üstünde sâbit kalırsa, havadaki yükselmiş ateşler ona ulaşır. Böylece o, Tabîatçılar (Naturalist) topluluğundandır; çünkü onlar, havanın dünyadan yüksekliğinin onaltı mil olduğunu ve onun üstünde de ateşin alevlerinden yükselen şeylerin kendisine katıldığı ay felekine bitişik bir ateşin bulunduğunu iddia ederler. Bu sebepten o, kendisini müslüman kitleler içinde aldatan, ya bir Senevî, ya da bir Tabîatçıdır.

Onun saçmalıklarından yedincisi şu görüşüdür: «Canlıların fiillerinin hepsi de bir cinstir ve hepsi de hareket ve sükûndan ibarettir. Ona göre sükûn, bir yere dayalı (sınırlı) bir harekettir. Bilgiler ve irade, ona göre, hareketler cinsindendir ve arazdır. Arazların hepsi de ona göre, bir cinsdir ve hepsi de harekettir. Renkler, tadlar, sesler ve duyulara gelince... ona göre, bunlar ayrı ve birbiri içine girmiş cisimlerdir. Onun, canlıların bir cins olduğu hakkındaki görüşünün sonucu, imânın küfür, ilmin cehâlet, sevginin kin, selâm olsun Nebî'nin mü'minlere karşı davranışının İblîs'in kâfirlere karşı davranışı, selâm olsun Nebî'nin Yüce Allah'ın dînine dâvetinin İblîs'in sa- 84
pıklığa çağrışı gibi olmasını icabettirir. O bazı kitaplarında şöyle demiştir: «Bu fiillerin hepsi de bir cinstir; ancak hükümlerinin ayrılığından dolayı isimleri konusunda ihtilâf edilmiştir. Oysa onlar bir cinstir; çünkü hepsi de canlıların fiilleridir.»

Ona göre, ateşten soğukluk ve sıcaklığın olmayışı gibi, canlı da iki ayrı fiili işleyemez.

Bu esasa bağlı kalarak onun, kendine söven ve lânet eden birine kızmaması icâb eder; çünkü, «Allah en-Nazzâm'a lânet eylesin!» diyen birinin sözü, en-Nazzâm'a göre, o kimsenin, «Allah ona rahmet eylesin!» sözü gibidir. Ve yine o kişinin, onun hakkında, zina çocuğu demesi, onun namuslu bir çocuk olduğunu söylemesi gibidir. Eğer o, kendisi için, böyle bir mezhebe râzı oluyorsa, bu ona lâyıktır ve gereğine uyması icâb eder.

Onun saçmalıklarından sekizincisi, renkler, tadlar, kokular, sesler ve duyuların cisim oldukları ve cisimlerin, aynı yerde içiçe geçebilecekleri hakkındaki görüşüdür. O, Hişâm b. el-Hakem'in bilgiler, irade ve hareketlerin cisim olduğu hakkındaki görüşünü reddetmiş ve demiştir ki: «Eğer bu üçü cisim olsaydı, ne bir tek şeyde, ne de bir tek yerde birleşirdi.» Oysa kendisi de, «Renk, tad ve ses, bir tek yerde içiçe geçebilen cisimdir» demekte ve böylece, düşmanı tenkid ederken kendi görüşünü nakzetmektedir. Ayrıca cisimlerin aynı yerde içiçe geçebileceklerini câiz gören birinin, devenin de iğnenin deliğinden geçebilmesinin mümkün olduğunu kabul etmesi gerekir.

Onun saçmalıklarından dokuzuncusu, sesler hakkındaki görüşüdür. İddiasına göre, dünyada, aynı sesi işiten iki insan yoktur. Ancak iki kişi, aynı cinsten bir sesi işitebilirler; tıpkı birinin yediği diğerininkinin aynı olmasa bile, aynı cins yemeği yiyen iki kişi gibi... O, bu görüşünü şu iddiasına götürdü: «Ses, işitme yönünden ruha akmadıkça işitilemez.» O, sesin bir tek yönden iki ayrı işitme organına akmasını da câiz görmez. O bunu, birtakım insanların üstlerine sıçrayan suya benzetmiştir. Bu durumda, topluluktan herbir insana sıçrayan su, diğerine sıçrayan sudan başkadır.

Bu esasa göre onun, herhangi bir kimsenin, ne Yüce Allah'ın, ne de Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Resûlullah'ın bir tek kelimesini işitemeyeceğini zarûrî olarak kabul etmesi gerekir; çünkü işitenlerden herbirinin işittikleri, konuşanın tek kelimesinin sesini bir cinsidir ve tek kelime, belki iki harften meydana gelebilir ve iki harften biri de, ona göre, bir kelime olamaz. Ama o, harflerden meydana gelmedikçe, ses, ne kelâm olabilir, ne de işitebilir iddiasında bulunursa, topluluğun bir tek harfi işitmemesi icâb eder; çünkü tek harf, işitenlerin sayısınca birçok harfe bölünemez.

Onun saçmalıklarından onuncusu, her cüz'ün (parça) sonsuza kadar bölünemiyeceği hakkındaki görüşüdür. Bu görüşün altında, Yüce Allah'ın varlığının başka bir âlemi bilerek kuşatmasını ortadan kaldırma fikri yatmaktadır. Oysa Yüce Allah'ın buyruğu şöyledir: «**... Onların yaptıklarını ilmiyle kuşatır ve her şeyi bir bir sayar**»(18).

Onun tuhaflıklarından biri de, Manikeistlerin şu görüşünü inkâr etmesi-
85 dir: Manikeistlere göre, Zulmet'in ruhu olan Ehrimen, karanlığın beldeleri içinden geçmiş ve Nûr'u görene kadar yücelerin yücesi bir safhaya gitmiştir. en-Nazzâm, bu hususta onlara şunu demiştir: «Eğer Zulmet'in beldeleri aşağı doğru sınırsız ise, Ehrimen bütün bu beldelerin içinden nasıl geçmiştir? Çünkü sınırı olmayan bir şeyin içinden geçmek muhaldir.»

Sonra o, bunun yanında, ruhun bedenden ayrıldığı takdirde, âlemi yukarıya kadar geçtiğini iddia etmekle beraber, âlemin katedilen kısımlarının parçalarının sınırsız olmadığını; aksine onun her bir parçasının, parçaları bakımından sınırsız olmadığını söylemiştir. Bu durumda ruhun, onu, sınırlı bir zamanda katetmesi nasıl olacaktır? O, bu zaruretten dolayı, tafra (sıçrama) görüşünü ileri sürmüştür. Zaten bu görüş, ondan önce, Ehlu'l-Ehvâ'nın hiçbiri tarafından iddia edilmemiştir.

Bundan daha tuhafı o, Seneviyye'yi, «Nûr ve Zulmet'ten herbiri, birbiriyle karşılaştıkları yönde sınırlıdır» dedikleri için, Nûr ve Zulmet'in de altı yönün her birinde sınırlı olması gerektiğini kabule zorlamıştır. Böylece o, her şeyin merkezde sınırlı parçaları olduğunu; çünkü her şeyin, her yönde tarafları bulunduğunu mu delil göstermiştir? Eğer cisim altı yönde sınırlı olursa, ona göre, cismin merkezde sınırlı oluşuna işaret etmez. Bu durumda o, «Nûr ve Zulmet'ten herbirinin karşılaştıkları yönde sınırlı oluşları, onların diğer yönlerde de sınırlı olmalarına delâlat etmez» dediklerinden, Seneviyye'den farklı düşünmemektedir.

Onun saçmalıklarından onbirincisi, tafra (sıçrama) hakkındaki görüşüdür. Buna göre, cisim bir yerde olur; sonra bu yerden, üçüncü bir yere veya onuncu bir yere, üçüncü ile onuncu yer arasındaki bir yere uğramaksızın ve birincide ortadan kaldırılıp onuncuda yeniden iade edilmeksizin geçer.

Eğer en-Nazzâm, kendine karşı insaflı ise, bu görüşün boşluğunu, hakeme başvurma işi, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Amr b. el-Âs'ın hakem olayından sonra saçma bir şey ise de, hakeme havale ederiz.

Onun saçmalıklarının onikincisi, dehşetinden neredeyse göklerin yarılacağı bir görüştür. Bu da onun şu iddiasıdır: «Ne Güçlü ve Ulu Allah'ın bildikleri, ne selâm olsun O'nun Elçisi'nin ve ne de onun dinine mensup olanların bildirdikleri, hakikî bir şekilde bilinemez.» Yine o, şu iddiada bulundu: «Cisimler ve renkler, haberler yolu ile bilinemez.»

18) Cinn (72), 28.

Onu bu çirkin iddiaya götüren, şu görüşü idi: «Bilinen şeyler iki çeşittir: Hissedilenler ve hissedilmeyenler. Bunlardan hissedilenler cisimlerdir ve bunların bilgisi, ancak his ile kazanılır.» Ona göre his, ancak bir cisim üzerinde vukû bulur. Yine ona göre renk, tad, koku ve ses cisimdir. Bunun içindir ki, «Hislerle idrak ettim», sözünü söylemiştir. Hissedilmeyenlere gelince, bunlar da iki çeşittir: Kadim ve araz. Bu ikisini bilme yolu, haber değildir. Bunlar his ve haber dışında, ancak kıyas ve nazar yoluyla bilinir.

Bu noktadan hareketle ona şu soru sorulmuştur: Madem ki sana göre haberler yolu ile bir şey öğrenilemez, o halde, Allah'ın sâlat ve selâmı ona olsun Muhammed'in ve aynı şekilde diğer peygamberler ve hükümdarların dünyada olduklarını nasıl öğrendin?

Bunun üzerine dedi ki: Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'yi görenler, onu gördükleri zaman, ondan bir parça aldılar; bunu aralarında bölüştüler ve onu ruhları ile birleştirdiler. Hz. Peygamber'i görenler, kendilerinden sonra gelenlere (Tâbiûn), onun varlığını anlattıkları zaman, bu parçanın bir kısmı onlardan çıktı ve Tâbi'ûn'un ruhları ile birleşti. Böylece Tâbiûn, onu, ruhlarının onun bir parçası ile birleşmesinden dolayı aralarında dağıtmış ol- 86
dular. Aynı şekilde, Hz. Peygamber'i anlatanlar, Tâbi'ûndan naklettiler ve onlardan da zamanımıza ulaşana kadar anlattılar.

Bunun üzerine en-Nazzâm'a dendi ki: «Şüphesiz yahudiler, hıristiyanlar, mecûsîler ve zındıklar, selâm olsun Peygamberimizin dünyada olduğunu bilmektedirler. Buna göre sen, Hz. Peygamber'in bir parçasının kâfirlerin ruhları ile birleştiğini mi iddia ediyorsun?» Bunu kabule mecbur oldu. Ayrıca bu durumda şunun olması da zarûrîdir: Cennettekiler, cehennemdekileri gözetler ve cehennemdekiler de onları görür veya iki takımdan her biri diğer takımla konuşursa, onlardan herbirinin ruhlarından birer parça ayrılır ve diğer takımın ruhları ile birleşir. Böylece cehennemdekilerin bedenleri ve ruhlarından pek çok parça cennete, cennettekilerin bedenleri ve ruhlarından pek çok parça da cehenneme girmiş olur. Eh.. böyle bir bid'atten sorumlu olmak, bir rezillik olarak ona yeter de artar bile...

Onun saçmalıklarından onüçüncüsü, el-Câhız'ın ondan rivâyet ettiği, cevherler ve cisimlerin halden hale yenilenmesi ve Yüce Allah'ın bu dünyayı ve içindekileri, her durumda, onları yok etmeksizin ve yeniden diriltmeksizin yaratması konusundaki görüşüdür.

Ebû'l-Huseyn el-Hayyât, İbnu'r-Râvendî'yi red için yazdığı kitabında, el-Câhız'ın en-Nazzâm'ın bu görüşünü nakletme hususunda hataya düştüğünü söyler.

Ama el-Hayyât'a denir ki: «Eğer el-Câhız, bu nakil meselesinde ona karşı doğru hareket etmişse, senin onu en-Nazzâm'ın ahmaklığı ve bu konuda dinden çıkışı olarak görmen gerekirdi; fakat o, onun hakkında yalan söylemişse, senin de onu, el-Câhız'ın utanmazlığı ve alçaklığı ile ele alman icâb

ederdi; üstelik bir de o, Mu'tezile'nin ileri geleni ve feylesofudur.» artık bu durumda onlar bizzat kendi Rableri ve nebîleri hakkında yalan söylediklerine göre, biz de, Mu'tezile'nin seleflerini yalanlamalarını inkâr edecek değiliz.

Onun saçmalıklarından ondördüncüsü şu görüşüdür: «Yüce Allah, insanları dört ayaklı hayvanları, diğer canlıları, bitki ve maden cevherlerinin bütün çeşitlerini bir anda yaratmıştır. Selâm olsun Âdem'in yaratılışı, çocuklarının yaratılışından önce olmadığı gibi, annelerinin yaratılışı da çocuklarının yaratılışından önce olmamıştır.» Böylece o, Yüce Allah'ın, bunların hepsini de, şeylerin bir kısmını sayı bakımından bir kısmından daha çok kılmak dışında, bir anda yarattığını ve öncelik ile sonralığın, ancak bulundukları yerlerden ortaya çıkışlarında olduğunu ileri sürmüştür.

Bu konuda, Ümmet'in selefi ile birlikte Ehl-i Kitâb'dan Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâmire, onu yalanlamak üzere birleşmiş durumdadır; çünkü Yüce Allah, «Levh» ve «Kalem»i, gökler ve yerin yaratılmasından önce yaratmıştır. Müslümanlar, ancak, gök ve yerden hangisinin önce yaratıldığı hususunda ayrılığa düşmüşlerdir. en-Nazzâm ise, bu konuda, Müslümanlara ve Ehl-i Kitâb'a karşı çıkmış ve yine bu konuda, Mu'tezile'nin çoğunluğuna muhalefet etmiştir; çünkü Basra Mu'tezile'si, Yüce Allah'ın iradesini, irade ettiği şeylerden önce yarattığını ileri sürmüştür. Mu'tezile'nin öteki mensupları ise, âlemin bazı cisimlerinin bazılarından önce yaratıldığını söylemişlerdir. Ebû'l-Huzeyl, Allah'ın cisimler ve arazları yaratmadan önce, «şey»ler için bir mekânda olmayan "Kun» (Ol) sözünü yarattığını iddia etmiştir.

en-Nazzâm'ın cisimlerin ortaya çıkışı (zuhûr) ve gizlenmesi (kumûn) ile
87 birbirlerine geçişi (tedâhul) hakkındaki görüşü, arazların hepsinin cisimlerin özelliklerinin, ancak bir kısım arazların ortaya çıkışı (zuhûr), bir kısmının da gizli oluşu (kumûn) ile belirdiğini ileri süren Dehriyye'nin görüşünden daha kötüdür. Bu iki görüşün her birinde, Dehriyye'ninkinden cisimler ve arazların hudûsünün inkârına sapış vardır; çünkü onlar, bütün bunların hepsinin de, zuhûr anında onlardan bir şey hâdis olmaksızın bir kısmının gizliliği, bir kısmının da zuhûru şartıyla, her türlü durumda var olabileceklerini ileri sürüyorlar. Bu ise dinden çıkma ve küfürdür; sapıklığa götüren şeyler de onun benzerleridir.

Onun saçmalıklarının onbeşincisi şu görüşüdür: «Kur'an'ın nazmı ve kelimelerinin edebî bakımdan güzelliği, salât ve selâm ona olsun Nebî'nin mucizesi değildir ve onun peygamberlik davâsındaki doğruluğuna delâlet etmez. Onun doğruluğuna delâlet eden husus, ancak Kur'an'ın içindeki gayba ait haberlerdir. Kur'an'ın nazmı, âyetlerinin edebî ve üslûb güzelliğine gelince.. insanlar, onun bir benzerini ve hatta nazım ve üslûb bakımından ondan daha güzelini ortaya koymaya muktedirdir.»

Fakat bu, Yüce Allah'ın şu âyetine zıttır: «**De ki: İnsanlar ve cinler, birbirine yardımcı olarak bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için bir araya gelseler, and olsun ki, yine de benzerini ortaya koyamazlar**»[19]: Kur'an'ın icâzını inkâr edenin maksadı, ona karşı çıkan Araplara benzerini getirmeleri için meydan okuyan şahsın nübüvvetinin inkârından başka bir şey olamaz.

Onun saçmalıklarından onaltıncısı, mütevâtir haber hakkındaki görüşüdür. Ona göre, mütevâtir haberin, bu haberi nakledenlerin sayısı işitenlerinkinden fazla olabilmesine ve nakledenlerin onlara verdikleri öneme ve önem sebeplerindeki farklılıklara rağmen yalan olması câizdir. Âhâd haberlerin de, zarurî ilmi gerektirmediği hususu, onun bu görüşünün paralelindeki saçmalıklarındandır.

Ashâbımız, onu ve bu görüşü benimsemiş olan mezhebindeki i'tizâl konusunda kendisine uyanları tekfîr etmiştir.

Onun saçmalıklarından onyedincisi, Ümmet'in icmâının her asırda ve bütün asırlarda re'y ve istidlâl yönünden yanlış olabileceğini câiz görmesidir.

Bu esasa göre onun, Ümmet'in üzerinde icmâ'da bulunduğu bir şeye güvenilemeyeceğini kabul etmesi gerekir; çünkü ona göre, onların o meselede hatâya düşmeleri mümkündür. Müslümanlar, şerîatin hükümlerinden bir kısmını mütevâtir haberler, bir kısmını âhâd haberler yoluyla edindiklerine; bazılarının üzerinde de icmâ'da bulunup ictihad ve kıyas vasıtasiyle elde ettiklerine ve en-Nazzâm da tevâtür delili ile icmâ' delilini reddetmekte olduğuna ve zarûrî bilgi bulunmadığı takdirde kıyas ve âhâd haberi bâtıl saydığına göre, o, şeriatin fürûu ile ilgili hükümleri, elde ediş yollarını ortadan kaldırmak suretiyle iptâl etmek istemektedir.

Onun saçmalıklarından onsekizincisi, vaîd (cezâlandırma) hakkındaki iddiasıdır. Buna göre, zorla 199 dirhem alan veya çalan, çaldığı veya zorla aldığı ve aldattığı şey 200 dirhem veya daha fazla oluncaya kadar, bu fiilinden dolayı fıska düşmez.

Eğer o, bu görüşü, hırsızlıkta elin kesilmesini gerektiren şeylere dayan- 88
dırıyorsa, hiç kimse, hırsızlıklarda kesme nisâbının 200 dirhem olduğunu söylememiştir. Aksine kesmenin nisâbı hakkında, bir topluluk, bunun bir dînarın dörtte biri veya bunun değeri olduğunu söylemiştir. Bu görüşe, eş-Şâfii ve ashabı da katılmıştır. Mâlik, kesme nisâbının dörtte bir dînar veya üç dirhem olduğunu söylemiştir. Ebû Hanîfe, on dirhem ve yukarısında kesmenin gerekli olduğunu söylemiştir. Bir topluluk da kesme nisâbının kırk dirhem veya bunun değeri olarak görür. İbâdiyye de, çalışan şey az da olsa kesmenin gerekliliğini savunmuştur. Demek ki hiç kimse, kesme nisâbının 200 dirhem olarak görmemektedir. Eğer fıska düşmede kesmenin nisâbı

19) İsrâ' (17), 88.

muteber olsaydı, ğâsıb binlerce dinarı zorla alışından dolayı fıska düşmüş olmazdı; çünkü ğâsıblığını açıkça söyleyenin eli kesilmez. Ve saklanmamış veya oğluna ait olan binlerce lirayı çalan birinin de fıska düşmemesi gerekir; çünkü bu durumda da el kesme sözkonusu değildir.

Ancak en-Nazzâm fısk konusundaki 200 dirhem sınırlamasını, zekâtın nisâbının 200 dirhem oluşuna dayandırıyorsa, onun, değeri 200 dirhemden az olsa dahi zekât nisâbına girdiği için, kırk koyun çalan birinin fâsıklığını kabul etmesi gerekir. Onun sınırlaması için kıyasa bir yer olmadığına ve bu konuda, ne Kur'an'da, ne de sahîh sünnette bir nass bulunmadığına göre, onun bu görüşü, kendisini sapıklığa çağıran şeytanın vesvesesinden başka bir şeyden gelmemektedir.

Onun saçmalıklarından ondokuzuncusu, imânın büyük günahlardan ve öyle sayılanlardan sakınmak olduğu hakkındaki görüşüdür.

Bu görüşün sonucu şudur: Sözler ve fiiller imân değildir. Ona göre namaz ve namazın kılınması, ne imândır, ne de imândandır. Buradaki imân, ancak büyük günahların terkedilmesidir.

Bununla beraber o diyordu ki: «Hem fiil, hem de bu fiili terketme tâattır. Ondan önce insanlar iki takımdı. Bunlardan bir takım, «Namazın hepsi de imândandır» demişlerdir. Öteki takım da, «Namazın hiçbir şeyi imândan değildir» demişlerdir. O, kendisini, bu iki takımdan ayırmış ve namazın imândan olmadığını; ama büyük günahları terketmenin imândan olduğunu iddia etmiştir.

Onun saçmalıklarından yirmincisi, meâd (öteki dünya) konusundaki görüşüdür. Ona göre, akrepler, yılanlar, bokböcüleri, sinekler, kargalar, hamam böcekleri, köpekler, domuzlar ve öteki yırtıcı haşerât cennette toplanırlar. O, Allah'ın cennetle yücelttiği herkesin, üstünlük bakımından birbirinden farklı olmadığını iddia etmiştir. Nitekim iddiasına göre, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Allah'ın Resûlü'nün oğlu İbrâhim'in cennetteki derecesi mü'minlerin çocuklarının derecelerinden üstün olmadığı gibi, cennete mü'minlerin çocuklarının üstünlük dereceleri veya nimetleri ya da mertebeleri yılanların, akreplerin, bokböcülerininkinden de üstün değildir; çünkü bu hayvanların da, çocuklarınki gibi, amelleri yoktur. Ama Âlemlerin Rabbi, benzerini hayvanlara vermediği fazla bir nimetle yüceltmek suretiyle, peygamberlerin çocuklarını sınırlandırmıştır. Sonra o, bu sınıra da râzı olmamış ve Allah'ın bunu yapmağa gücü yetmediğini iddia edecek kadar ileri gitmiştir. Yine o Allah'ın selâmı onlara olsun peygamberleri, ancak dört ayaklı hayvanlar için üstün tuttuğu şeyler kadar üstün tuttuğunu iddia etmiştir: çünkü ona göre üstünlük konusu, bilginlerle onların dışındakilerin ayrılığa düşmedikleri bir meseledir. Onlar amellerinin mertebelerindeki ayrılıktan dolaylı, ancak mükâfât ve mücâzât konusunda ayrılığa düşerler.

Bu esastan hareketle, en-Nazzâm'ın kendisine, «Allah seni öbür dünyada

köpekler, domuzlar, yılanlar ve akreplerle birlikte, onların yuvalarında toplasın!» diyen birine kızmaması gerekir. Ve biz de, en-Nazzâm'ın hoşnut olduğu bu duâyı, onun adına ediyoruz..

Onun saçmalıklarından yirmibirincisi şudur: O, aklî ilimlerdeki sapıklıklarını başlattığı zaman, birtakım sapıklıklarını, kendinden önce görülmeyen bir biçimde Fıkıh konusuna da sokmuştur.

Fıkıh konusundaki sapıklıklarından biri şudur: «Bir adam, karısına, 'Sen boşsun' veya, 'Hürsün', veya, 'Tamamen serbestsin', ya da, 'Ailene git' veya 'Koş git' ve benzeri gibi, fıkıhçılara göre boşama sözleri olarak kabul edilen birtakım kinâyeli sözlerle, ister boşamaya niyet etsin, ister etmesin, boşayamaz.»

Oysa bu ümmetin fıkıhçıları, boşama niyeti ile olmak şartıyla, bu sözlerle boşamanın gerçekleştiği hususunda ittifak halindedirler. Nitekim Irak fakîhleri, kızgınlık anında söylenen boşama sözlerinin, niyet olmasa da, boşanmanın gerçekleşmesi hakkında söylenen sözler gibi olduğunu söylemişlerdir.

(Fıkıh konusundaki sapıklıklarından) Biri de, zıhar (ayrı yaşama-dışarda kalma) hakkındadır: «Kim karısına, karın veya cinsiyet organlarının adını (yani, «sen bana anamın karnı gibisin», v.s.) söyleyerek zıharda bulunursa, aslında zıharda bulunmuş olmaz.»

Bu ise, ümmetin bu konudaki görüşlerine tamamen aykırıdır.

Gerçek şu ki o, hükmünden dolayı Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi bile fâsıklıkla suçlamış, sonra da hades (pislik) sözkonusu olmadıkça, uykunun abdesti bozmayacağı görüşünü benimsemiştir. Oysa Ümmet'in büyük çoğunluğunun görüşü, uzanarak uyumanın abdesti bozacağı merkezindedir. Onlar ancak, ayakta, rükûda ve secdede uyuma hususlarında ayrılığa düşmüşlerdir. Ebû Hanîfe, bu konuda kolaylık göstermiş; eş-Şâfiî'nin taraftarlarının çoğu, kıyas yolu ile bunu gerekli görmüşlerdir.

(Fıkıh konusundaki sapıklıklarından) Biri de, şu iddiasıdır: «Farz namazlardan birini kasıtlı olarak terkeden kimsenin, bu namazı kaza etmesi doğru olmadığı gibi, kaza etmesi de üzerine vâcib değildir.»

Bu ise, Ümmet'in öteki mensuplarına göre, beş vakit namazın farz olmadığını ileri süren kimsenin küfrüne benzer bir küfürdür. Ümmet'in fakîhleri içinde, farz namazı geçiren bir kimsenin, geçirdiği namazları gündüz ve gece kazâ etmesinin gerekli olduğunu söyleyenler vardır. Saîd b. el-Müseyyeb, «Farz namazı, vakti geçinceye kadar terkeden bir kimse, bin namaz kaza eder» demiştir. Namazın hakikati o derece yüceliğe ulaşmıştır ki, bir kısım fakîhler, söz gelişi Ahmed b Hânbel, terkini helâl görmese bile, kasıtlı olarak terkeden kimsenin küfrüne fetvâ vermişlerdir. eş-Şâfiî, bir kimsenin namaz kılmamayı helâl saymayıp yalnızca tembellikten dolayı namaz kılmadı-

ğı takdirde küfrüne hüküm vermediği halde, kasıtlı olarak namaz kılmayan birinin öldürülmesi gerektiğini söylemiştir. Ebû Hanife ise, namaz kılmayanın hapsedilmesini ve namaz kılana kadar dövülmesini emretmiştir.

en-Nazzâm'ın, farz namazlardan kılınmamış olanlarının kazasının gerekliliği hususunda Ümmet'e olan ayrılığı, Zanâdıka'nın namazın şart olduğuna karşı oluşları ile aynıdır. Her iki karşı oluşa da itibar edilemez.

Sonra en-Nazzâm, anlattığımız bu sapıklıklarının yanında, Sahabe ve Tâbiûn'un ileri gelenlerini, içtihada dayalı fetvâlarından ötürü kötülemiştir. Ayrıca el-Câhız, «**el-Maârif**» adlı kitabı ile meşhur eseri «**el-Futyâ**»da, onun, Ebû Hureyre'nin hadislerini rivâyet ettikleri için muhaddisleri kınadığını söylemiştir. en-Nazzâm'ın iddiasına göre, Ebû Hureyre insanların en yalancısı idi. O, Allah ondan râzı olsun Ömer el-Fâruk'u da kötülemiş ve onun, gerek Hudeybiye savaşında, gerek Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Peygamber'in vefatında dininde şüpheye düştüğünü ve Akabe gecesinde salât ve selâm olsun Peygamber'e kızanlarla bir arada bulunduğunu; Fâtıma'yı dövdüğünü; «aile fertlerinin»[20] mirâsını yasakladığını; Nasr b. el-Haccâc'ı Medine'den Basra'ya uzaklaştırmasını beğenmediğini iddia etmiş-
90 tir. Yine o, Hz. Ömer'in terâvih namazını başlattığını; hacda mut'a nikâhını yasakladığını ve azadlı bir kölenin Arap kadınları ile evlenmesini haram kıldığını ileri sürmüştür.

Hz. Osman'ı da Hakem b. el-Âs'ı Medîne'ye gönderişinden ve el-Velîd b. Ukbe'yi de Kûfe'ye sarhoşken halka namaz kıldırmasına kadar vâli tayin etmesinden dolayı kınamıştır. Yine Hz. Osman'ı, Saîd b. el-Âs'a, nikâhı sırasında kırk bin dirhem para yardımında bulunduğu için ayıplamış ve ayrıca onun, müslümanların otlağını kendine mal ettiğini ileri sürmüştür.

Sonra Allah ondan râzı olsun Ali'den söz etmiş ve onun, bir eşeği öldüren öküz hakkındaki fikri sorulduğunda, «Kendi görüşümle davranırım» dediğini; ama sonra bilgisizliği ile, «Kendi görüşü ile hükmedecek kimdir?» dediğini iddia etmiştir.

İbn Mes'ûd'u, Rav' binti Vâsık'ın evlenmesine dair hadîs hakkında, «Bu konuda kendi görüşümle hareket ediyorum. Eğer doğru ise, bu, Güçlü ve Ulu Allah'a aittir; ama yanlış ise, bendendir» şeklindeki görüşünden dolayı ayıplamıştır. Ayrıca onu, selâm ona olsun Peygamber'den rivâyet ettiği, «**Saîd, anasının karnında saîd (iyi ve güzel) olandır; şaki de, anasının karnında şakî (kötü ve çirkin) olandır**» şeklindeki hadîsinden dolayı yalanlamıştır. Yine onu, ayın yarılması, cin gecesinde cinlerin görülmesi hakkında rivâyetlerinden ötürü yalanlamıştır.

Onun, sahabenin ileri gelenleri ve Rıdvân bey'atına katılanlar hakkındaki görüşlerine gelince... Yüce Allah onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

20) «Aile fertleri» veya «Ehl-i Beyt». Abdulhamîd'e uyularak tercih edilmiştir. s. 148.

«**Allah inananlardan, ağaç altında sana baş eğerek el verirlerken, and olsun ki hoşnud olmuştur. Gönüllerinde olanı da bilmiş, onlara güvenlik vermiş ve yakın bir zafer bahşetmiştir**»[21]. Allah'ın kendilerinden hoşnud olduğu kimselere kızan, gazaba uğrayandan başkası değildir.

Sonra o, kitabında şöyle demiştir: «Sahabeden re'y ile hüküm verenler, ister bu türlü davranmanın kendileri için câiz olduğunu zannetsinler ve kendilerine yöneltilen fetvâlarda re'y ile hüküm vermenin yasak oluşunun câhili olsunlar, ister, 'Ayrı düşünüyor' diye anılmayı istesinler ve mezhebin önderleri olsunlar, bu sebepten re'y görüşünü seçmişlerdir.» Böylece en-Nazzâm, onların dinde keyfe göre davrananlardan olduklarını söylemiştir. Oysa Allah onlardan râzı olsun sahabenin, dinden çıkmış bu yalancı müfteriye göre, Yüce Allah ile birlikte birçok yaratıcının varlığını ileri süren Kaderiyye'nin küfrünü bildirmeyen tevhîd ehli olmalarından başka bir suçları yoktur.

Onun, İbn Mes'ûd'un, «**Saîd, anasının karnında saîd olandır; şakî de anasının karnında şakî olandır**» şeklindeki rivâyetini inkâr etmesi, ancak Kaderiyye'nin saîdlik ve şakîlik konusundaki Güçlü ve Ulu Allah'ın kazası ve kaderine güven duymak için ortaya attıkları iddialarına aykırı olduğundandır.

Onun ayın ikiye bölünmesini inkârı ise, selâm olsun Peygamberimizin, Kur'an'ın nazmının mûcizesini inkâr ederken yaptığı gibi, ancak onun mûcizesinin varlığından hoşlanmayışı sebebiyledir. Eğer o, Güçlü ve Ulu Allah Kur'an-ı Keriminde belirtmiş olmasına rağmen, ayın ikiye bölünmesini aklın yolu dediği görüşü ile ortadan kaldırırsa, ayın parçalarını bir bütün olarak toplayabilenin, onu parçalara ayırmaya gücü yetmeyeceğini ileri sürmüş demektir. Ama ayın yarılmasının kudret ve imkân bakımından olabileceğini kabul ediyorsa, Güçlü ve Ulu Allah'ın, bu konuda, Kur'an'da, «**Kıyâmet saati yaklaşır, ay yarılır; onlar bir delil görünce hâlâ yüz çevirirler ve 'süregelen bir sihir' derler**»[22] meâlindeki buyruğu bulunmasına rağmen, onu İbn Mes'ûd'un ayın yarılması hakkındaki rivâyetinde yalanlamaya götüren şey nedir? en-Nazzâm'ın ayın yarılmasının kesinlikle olmadığı şeklindeki görüşü, ayın yarılmasını gördükleri zaman bile, bunun bir sihir olduğunu ileri süren müşriklerin görüşlerinden daha kötüdür. Ayrıca 91
mûcizenin varlığını inkâr eden, onu olduğundan başka şekilde yorumlayan kimseden daha kötüdür.

Cinlerin kesinlikle görülemiyeceğini ileri sürüşüne gelince, bu durumda onun, cinlerin birbirlerini göremiyeceklerini de kabul etmesi gerekir. Ancak o,, onların görülebileceğini kabul ediyorsa, o halde onu, İbn Mes'ûd'u, onların görüleceği yolundaki iddiasında yalanlamaya götüren şey nedir?

21) Fetih (48), 18.
22) Kamer (54), 1-2.

Sonra en-Nazzâm, anlattığımız bu sapıklıklarına ek olarak, Güçlü ve Ulu Allah'ın yarattıklarının en ahlâksızı, büyük günah işlemede en cür'etlisi ve içki içmede en tiryakisi idi. Nitekim Allah rahmet eylesin Abdullah b. Muslim b. Kuteybe (276/889), «**Muhtelifi'l-Hadîs**» adlı kitabında şöyle söyler: «Doğrusu en-Nazzâm, sabah-akşam içki içer ve şarap hakkında şu beyitleri söylerdi[23]:

Alkol tulumunu tatlılıkla almaya devam ederim ve kesilmemiş olanın kanını helâl sayarım;
Öyle ki, içkiden mest olayım ve bedenimde iki ruh olsun ve içki tulumu da ruhsuz bir cisim olarak atılıp gitsin.

Onun görüşlerindeki bid'ati ve fiillerindeki sapıklığı yanında sahabenin ileri gelenlerine saldırması, hakkında şu atasözü söylenen kimsenin durumuna benzer: Dininde yerilmiş, soyu bakımından alçak olan biri, kendine bunları işlemekle, onları cömertlik olarak sunmaktan, haramı helâl kılmaktan başka bir utanç bırakmaz. Hiç havlayan köpekler, bulutlara zarar verir mi? Bulutların da havlayan köpeklere zarar veremeyişleri gibi, kötülerin yermesi de iyilere zarar veremez. Aynı şekilde bid'ati ve sapıklığı yanında, onun sahabenin ileri gelenlerine saldırması, Hassân b. Sâbit'in şu beytinde söylediğinden başka bir şey değildir:

Bir keçinin acı bir haber vermesi:
Veya alçak birinin beni arkamdan çekiştirmesi, benim için, hiç de mühim değildir.
Başka biri de şöyle söylemiştir(*):
Sen, Vâil soyunun Tağlib kabilesini hicvetsen de,
Veya iki denizin çarpıştığı yere işesen de bir zarar vermez.

5) Esvâriyye

Onlardan el-Esvâriyye hakkında[24]: Onlar, el-Esvâri'ye uyanlardır. Bu şahıs, Ebû'l-Huzeyl'e uyanlardandı. Sonra en-Nazzâm'ın mezhebine geçti ve ona sapıklık noktasından, «Eğer Allah bir şeyin olmayacağını bilirse, o, Yüce Allah'ın takdir ettiği birşey değildir» demek suretiyle eklemelerde bulunmuştur.

Onun bu görüşü, Allah'ın kudretinin sınırlı olmasını gerektirir. Buna göre, kudreti sınırlı olanın, zâtı da sınırlı olur. Böylece onun bu görüşü, küfrünün işaretidir.

6) Muammeriyye

Onlardan el-Muammeriyye hakkında[25]: Onlar, Muammer b. Abbâs es-

23) Krş.: İbn Kuteybe, **Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs** (Beyrut 1972), 17-8.
(*) Bu beyit, el-Ferezdak'a aittir. Krş.: **Beyân**, 3/248.
24) Krş.: İsferâinî, 44; **Mu'tezile**, 72; **Milel**, 102.
25) Krş.: İsferâinî, 45; Şehristânî, 1/65; **Mu'tezile**, 54-6; **el-Hûru'l-Iyn**, 168; **Milel**, 118.

Sulemî (280/835)'ye uyanlardır. Muammer, dinsizlerin başı ve Kaderiyye'nin peşinden giden biri idi. Kepazelikleri, sayı bakımından çok ve uzundur.

Onlardan biri şudur: O diyordu ki, «Yüce Allah, renk veya tad veya koku veya hayat veya ölüm veya işitme veya görme gibi arâzlardan herhangi birini yaratmamıştır. Ve yine O, cisimlerin sıfatlarından herhangi birini de yaratmamıştır.» Bu ise Yüce Allah'ın «**...De ki: Herşeyi yaratan Allahtır; O, herşeye üstün gelen tek Tanrı'dır**»[26]. buyruğuna aykırıdır ve yine O'nun 92
kendi zâtı hakkındaki, «**Göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur; diriltir, öldürür; O, herşeye Kaadir'dir**»[27] hükmüne zıttır. O iddia ediyordu ki, «Allah, yalnızca cisimleri yaratmıştır ve sonra da cisimler, hayat, ölüm, işitme, görme, renk, tad, koku ve öteki arâzların hepsini, öncelik durumuna göre ortaya çıkarır. Ancak cisimdeki arâz, tabîatine göre, cismin fiilinden doğar.» Ona göre sesler, tabîatleri gereği sesleri olan cisimlerin fiilidir. Cismin yok olması, tabîatine göre, cismin fiilidir. Ekinlerin iyi olması ve bozulması, ona göre ekinlerin fiilinden ileri gelir. Yine o, her sonlunun yok olmasının, kendi tabîatine göre yaptığı fiilden doğduğunu iddia etmiştir. İleri sürdüğüne göre, «Yüce Allah'ın ârazlar hususunda, ne yaratması (sun'), ne de kudreti sözkonusudur.»

Onun, «Yüce Allah, ne hayatı, ne de ölümü yaratmıştır» şeklindeki görüşü, Yüce Allah'ın kendi zâtının hayat verici ve öldürücü olduğunu bildiren vasıflandırmasını yalanlamadır.Buna göre, hayatı ve ölümü yaratmayan biri, nasıl olur da hayat verir ve öldürür?

Onun saçmalıklarının ikincisi, Yüce Allah'ın hiçbir arâzı yaratmadığına dair iddiasıdır. Aynı zamanda o, Mu'tezile'ye mensup öteki şahısların yaptığı gibi, Yüce Allah'ın ezelî sıfatlarını inkâr etmiştir. Bu bid'at ise onu, Sünnet ve Cemâat Ehli'nin dedikleri gibi, «Kelâm O'nun ezelî bir sıfatıdır» demesine imkân tanımadığından, Yüce Allah'ın kelâmının bulunmadığı iddiasına götürmüştür; çünkü o, Yüce Allah'ın ezelî bir sıfatının bulunmadığını söylemektedir. Ayrıca o, Mu'tezile'ye mensup öteki şahısların dediği gibi, «O'nun kelâmı fiilidir» de diyememektedir; çünkü ona göre Yüce Allah, hiçbir arâzı işlememiş, yaratmamıştır. Kur'an, ona göre, kendisine kelâmın konduğu cismin fiili olup, ne Yüce Allah'ın fiili, ne de sıfatıdır. Bu durumda O'nun, ne sıfat, ne de fiil anlamında bir kelâmının olması aslında doğru değildir. Öyle ise, O'nun bir kelâmı bulunmadığı takdirde, herhangi bir emir, nehy (yasaklama) ve teklifinin (yükümlülük) de bulunmaması gerekir. Bu da, yükümlülüğün ve şeriatin hükümlerinin kaldırılması demektir. Zaten o da bundan başkasını istememektedir; çünkü söylediği şeyler, insanı ancak bunlara götürmektedir.

26) Ra'd (13), 16.
27) Hadîd (57), 2.

Onun saçmalıklarının üçüncüsü şu iddiasıdır: «Cisimlerde bulunan her çeşit arazın, sayı bakımından sonu yoktur». Böylece o demiştir ki: «Eğer bir cisim, kendisinden doğan bir hareketle hareket ederse, bu hareket, kendi dışındaki bir özellik için cismin yerine aittir. Yine bu özellik de, kendi dışındaki bir özellik için, o özelliğin yerine aittir. Aynı şekilde her uygun özelliğin, kendi dışındaki bir özelliğe ait olduğu hakkındaki görüşün sonu yoktur. Böylece renk, tad, koku ve her arâz, kendi dışındaki bir özellik için kendi yerine aittir ve bu özelliğin de, kendi dışındaki bir anlam için, yerine ait oluşunun sonu yoktur.»

el-Ka'bî, **Makalât**'ında Muammer'den söz ederek şöyle demiştir: «Ona göre hareket, sükûna ancak kendinden başka bir özellik için muhaliftir. Aynı şekilde sükûn da kendinden başka bir özellik için, harekete muhaliftir. Bu iki özellik de, kendileri dışındaki özellikler için muhaliftir. Sonra bu kıyasın, ona göre, sonsuza kadar uzandığı sayılır.»

Bu görüşte iki yönden dinsizlik vardır:

a) Bunlardan birincisi, sonradan olan şeylerin (havâdis) sonu olmadığı hakkındaki görüşüdür. Bu ise, sonradan olanların varlıklarının Yüce Allah tarafından sayılamamasını gerektirir. Bu, Yüce Allah'ın şu âyetine aykırı-
93 dır: «**...Ve herşeyi bir bir sayar**»(28).

b) Bunlardan ikincisi de, yani sonradan olan arazların sonsuz oldukları hakkındaki görüşü, onu, cismin Allah'tan daha güçlü olduğu görüşüne götürür; çünkü ona göre Allah, cisimler dışında birşey yaratmamıştır. Cisimler ise, gerek bize, gerek ona göre sınırlıdır. Buna göre cisim bir arazı yaratırsa, kendisiyle birlikte sonsuz olan arâzları da yaratmış olur. Sonu olmayan şeyleri yaratmanın da, sayı bakımından sonlu olan şeylerden başka şey yaratamayandan daha güçlü olması gerekir.

el-Ka'bî, **Makalât**'ında onu mazur göstermeye çalışarak der ki: «Doğrusu Muammer diyordu ki: İnsanın iradeden başka bir fiili yoktur; öteki arazlar, tabîatleri gereği cisimlerin fiilleridir.»

Onun hakkındaki bu rivâyet doğru ise, kendisine arâzların fiilinin nisbet edildiği tabîatın, Güçlü ve Ulu Allah'dan daha güçlü olması gerekir. Çünkü Allah'ın fiilleri sınırlı cisimlerdir ve tabîatın fiilleri, herbiri sayı bakımından sınırlı olmayan bir çok sınıf arâzdan oluşur. Muammer'in, arâzların sınırsız olduğu hakkındaki görüşü üzerine, Müslümanların, arâzların yaratılması (hudûs) konusundaki görüşlerine karşı, zuhûr (ortaya çıkış) ve kumûn (gizlenme) görüşlerini savunanlara yeni bir yol açılmış olur; çünkü Müslümanlar, cisimlerdeki arâzların yaratılması (hudûs) hususunda, cisimler üzerindeki birbirine zıt arâzların birbirini takip edişlerini delil olarak ileri sürerler. Oysa kumûn ve zuhûr görüşünü savunanlar, arâzların hudûsunu

28) Cinn (72), 28.

inkâr etmiş ve arazların hepsinin de cisimlerde bulunduğunu; cisimde, arâzların bir kısmı ortaya çıktığı (zuhûr) zaman, bunun zıddının gizlendiğini (kumûn), cisimde arazın gizlendiği zaman da zıddının ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir. Tevhîd Ehli (Muvahhidûn) de onlara demişlerdir ki: «Eğer araz, bir kere gizlenip bir kere ortaya çıksaydı, onun gizlenmesinden (kumûn) sonra ortaya çıkışı ve gizlenmesindeki bu özellik, kendi dışında sonsuz bir özelliğe ihtiyaç duyardı. Fakat sonsuz arazların bir cisimde toplanması bâtıl olduğu takdirde, onların bir cisim üzerinde gizlenme (kumûn) ve ortaya çıkma (zuhûr) yönünden değil de, cisimde yaratılmaları (hudûs) yönünden birbirlerini takip etmeleri doğru olur.» Bu durumda Muammer, «Eğer cisimde sonsuz arazların toplanmasını câiz görüyorsa, bu takdirde onun, arazların cisimlerde bir yerde bulunacağını ileri süren Ashâbu'l-Kumûn ve'z-Zuhûr'u (Gizlenme ve Ortaya Çıkma Görüşünü Savunanlar) reddetmesi doğru olmaz. Bu görüşün insanı götüreceği nokta da, arazların kıdemi görüşüdür. Bu ise, küfürdür; küfre götüren şey de küfürdür.

Onun saçmalıklarının dördüncüsü şu görüşüdür: «İnsan, duyuları olan bir cesedden başka bir şeydir. İnsan canlıdır, bilicidir, güçlüdür, seçme gücü vardır (muhtâr), ama hareket eden, duran, rengi olan, görülen, dokunulan, bir yerin altındaki başka bir yere inen ve bir yerin altında başka bir mekânın içinde bulunan da o değildir.»

Ona, «Sen, insanın bu cesedin içinde mi, gökte mi, yeryüzünde mi, gökte mi, yoksa cehennemde mi olduğunu söylüyorsun?» dense, şu cevabı verirdi: «Hayır, ben bunlardan hiçbirine boş vermiyorum: ama diyorum ki, o, bu cesedin içinde yönetilen, cennette nîmet verilen veya cehennemde cezâya çarptırılandır. Fakat o, bu şeylerin içinde, ne vardır, ne de oturmaktadır; çünkü o, ne uzundur, ne geniştir, ne derindir, ne de ağırlığa sahiptir.» Böylece o, 94
insanı, Allah'ın kendi yüce zâtını vasıflandırdığı sıfatlarla vasıflandırmaktadır; çünkü o, insanı, canlı, bilici, güçlü, hakîm olarak vasıflandırmıştır. Bu vasıflar ise, Yüce Allah için vâcib olan vasıflardır. Sonra o, insanı, hareketli veya sâkin veya sıcak veya soğuk veya nemli veya kuru veya renkli veya ağırlık, tad veya koku sahibi olmaktan uzak kılmıştır. Oysa bu sıfatlardan münezzeh ve uzak olan Yüce Allah'tır. Aynı şekilde o, bir cesed içindeki insanın, hulûl ve içinde oturmak (temekkun) anlamında olmayan bir müdebbiri bulunduğunu iddia etmiştir. Ona göre ilâh, hulûl ve içinde bulunmak anlamında değil, içinden geçenleri bilen bir müdebbir anlamında her yerdedir. Sanki böylece o, insanı, Tanrı'nın vasıflandırdığı sıfatlarla vasıflandırmak suretiyle insana tapılmasını istemiştir. Fakat görüşünü bu şekilde ortaya koymaya «cesaret edememiştir»(29) ve yalnızca bu fikre götürecek şeyleri söylemiştir. Sonra bu görüş, onu, insanın insanı göremiyeceği ve dolayısiyle sahabenin Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Allah'ın Resûlü'nü görmemiş oldukları sonucuna götürür. Bu da utanç olarak ona yeter.

29) Abdulhamîd'i tercihle bu ifade kullanılmıştır, s. 155.

Onun saçmalıklarının beşincisi şu görüşüdür: «Allah hakkında, 'O kadîmdir' demek, câiz değildir.»

Ama öte yandan o, bizzat kendisi, Allah'ı, «Ezelden beri var » olarak sıfatlandırmıştır.

Onun saçmalıklarının altıncısı, «Yüce Allah, kendi zâtını bilir» demekten kaçınmasıdır; çünkü ona göre bilinmenin şartı, onu bilenden ayrı olmaktır. Hatırlayanın kendi nefsini hatırlayışı, onun bu görüşünü iptal etmektedir; çünkü hatırlayanın kendi nefsini hatırlaması câiz ise, bilincinin kendi nefsini bilmesi de câiz olur.

el-Kâ'bî, **Makalât**'ında, Muammer'in i'tizal konusunda kendi önderlerinden oluşu sebebiyle övünmüştür. Kim buna benzer şeyden övünüyorsa, biz de ona, bunu bağışladık ve ona şâirin şu beytini örnek getirdik gitti:

Satıcısı saîd olduğu takdirde bir alıcı bulunur mu?
Saîd bağışlayıcılardan olunca da bir satıcı olur mu?

7) Bişriyye

Onlardan el-Bişriyye hakkında[30]: Bunlar Bişr el-Mu'temir (210/825)'e uyanlardır. Kaderiyye'den olan arkadaşları, onu, Kaderiyye dışındakilere göre haklı görüldüğü bir takım meselelerden dolayı tekfîr etmişlerdir:

a) Onun, Kaderiyye'nin tekfîr ettiği görüşlerinden biri şudur: «Yüce Allah, lütfa kaadirdir; eğer bu lûtfu kâfire göstermiş olsaydı, o, zorla da olsa inanırdı.»

b) Onlar, Bişr'i şu görüşünden dolayı da tekfîr ettiler: «Yüce Allah, cennette önce akıllıları yaratmış ve böylece onları taltif etmiş olsaydı, bu onlar için, daha iyi (aslah) olurdu».

c) Yine onlar, onu, şu görüşünden dolayı da tekfîr ettiler: «Eğer Allah, kulunun ömrünü uzatmakla mutlaka inanacağını bilseydi, ömrünü uzatmak, onun için, onu bir kâfir olarak öldürmekten daha iyi «aslah» olurdu».

d) Onlar, onu, şu görüşünden dolayı da tekfîr ettiler: «Yüce Allah, dâimâ irade edici (murîd)'dir».

e) Şu görüşünden dolayı da tekfîr ettiler: «Yüce Allah, kulların fiillerinden birşeyin oluşunu (hudûs), o fiilden yasaklamaksızın bilirse, onun oluşunu (hudûs) irade eder.»

Mu'tezile'nin Basra kolunun Bişr'in küfrüne hükmettiği bu beş meselede, Bişr haklı idi. Bu yüzden bu meselelerde onu tekfîr edenler, aslında kendileri kâfirdir. Ama biz de, bunlar dışında, herbiri çirkin birer bid'at olan meselelerde Bişr'i tekfîr ediyoruz.

30) Krş.: İsferâinî, 45; Şehristânî, 1/64; **Mu'tezile**, 52-4; **Milel**, 107.

Bunlardan birincisi, Bişr'in şu görüşüdür: «Yüce Allah, mü'mine inandığı 95
zaman dost olmaz, kâfir olduğu zaman da düşman olmaz.»

Onu, bu konuda, Ümmet'in tamamının görüşüne dayanarak tekfîr etmemiz gerekir. Ashâbımızın görüşlerine dayanarak deriz ki: «Yüce Allah, yaşadığı sürece Kendine dost olduğunu (muvâlî) bildiği kimseye dâimâ dostluk; yaşadığı sürece Allah'a karşı gelmiş ve küfrü ile ölmüş kimseye de düşmanlık içinde olmuştur. Ayrıca O, o kimseye küfründen önce, küfr içinde bulunduğu zaman ve ölümünden sonra da düşman olur.»

Bişr şu iddiada bulunmuştur: «Yüce Allah, ne itâat eden birine (muti'), itâat içinde bulunduğu sürece dost; ne de kâfire, küfr içinde bulunduğu müddetçe düşman olur. O, ancak itâat edene, itâatından önceki ikinci durumda dostluk; kâfire de küfründen önceki ikinci durumda düşmanlık gösterir, (yani O, itâat etmeden önce onun dostu, küfre girmeden önce de düşmanı değildir.)» Bu hususta şu delili getirmiştir: «Eğer itâatı halinde itâat edene dostluk, küfr içinde olduğu zaman da kâfire düşmanlık göstermesi câiz olsaydı, itâat içinde iken itâat edenin mükâfatlandırılması; küfrü esnasında da kâfirin cezâlandırılması gerekirdi.» Bunun üzerine Ashâbımız, «Eğer Allah böyle yapsaydı, câiz olurdu» dediler. Bişr de dedi ki: «Eğer bu câiz olsaydı, kâfirin küfr içindeki durumunun değişmesi câiz olurdu». Ama biz de ona deriz ki: «Eğer Allah böyle yapsaydı, câiz olurdu.»

Onun saçmalıklarının ikincisi, doğma (tevellüd) hakkındaki aşırılığıdır. O, insanın, sebeplerini işlediği takdirde, tevellud yoluyla renkler, tadlar, kokular, görme ve diğer duyuları yapabilmesinin doğru olduğunu iddia edecek kadar aşırı gitmiştir. Onun, sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk konusundaki görüşleri de böyledir.

Fakat Ashâbımız ve Mu'tezile'nin öteki mensupları, onu, insanın renkler, tadlar, kokular ve duyuları ortaya koyabileceği (ihtirâ') yolundaki iddiasından dolayı, tekfîr etmişlerdir.

Onun saçmalıklarının üçüncüsü şu görüşüdür: «Yüce Allah, insanın günahlarını bağışlar; sonra bağışladığı şeyden vazgeçer ve tekrar günahına döndüğü takdirde onu cezâya çarptırır.» Bunun üzerine kendisine, Allah'ın, küfründen tövbe eden ve küfründen tövbe ettikten sonra şarap içmenin helâl olmadığına aldırmaksızın şarap içen bir kâfiri, şarap içmesinden dolayı tövbe etmeden önce ölmesi halinde, Kıyamet gününde tövbe ettiği küfrü yüzünden cezâya çarptırıp-çarptırmayacağı soruldu. Buna, «Evet» dedi. Bunun üzerine ona, «Öyle ise buna göre, İslâm milletinden olan birinin azâbının, kâfirin azâbı gibi olması gerekir» dendi. O da bunu kabule mecbur oldu.

Onun saçmalıklarının dördüncüsü, Yüce Allah'ın küçük bir çocuğu, ona karşı, onu cezalandırmasında zâlimce davranarak cezâlandırmaya kaadir olduğu şeklindeki görüşüdür. Eğer Allah bu şekilde davranmış olsaydı, çocuk, bülûğa ulaşmış, aklı başına gelmiş ve azâbı hak etmiş olurdu.

96 Bu ise, sanki şunu söylemek demektir: Yüce Allah, zulmetmeye kaadirdir. Eğer zulmetseydi, bu zulmüyle âdil olurdu. Oysa bu sözün ilk kısmı, son kısmına tezat teşkil etmektedir.

Ashâbımız bu konuda der ki: «Yüce Allah, küçük bir çocuğu cezalandırmaya kaadirdir. Eğer böyle davransaydı, bu O'nun için bir adâlet olurdu.» Onların bu konudaki görüşleri, tutarsız değildir. Oysa Bişr'in bu konudaki görüşü tutarsızdır.

Onun saçmalıklarının beşincisi şu görüşüdür: Hareket, cisim ne birinci yerde, ne de ikinci bir yerde olduğu halde iken bile doğar; fakat cisim, birinci yerden ikincisine, onunla hareket eder.»

Bu görüş kendi içinde bile kabul edilebilir değildir. Kelâmcılar, ondan önce de hareketin manevî olup-olmadığı hususunda ayrılığa düşmüşlerdir. Arazları nefyedenler, hareketi de nefyetmişlerdir. Ama arazların varlığını kabul edenler de hareketin varlığının zamanı konusunda ayrılığa düşmüşlerdir. Bunlardan hareketin, cisim ilk yerde iken cisimde bulunduğunu ileri sürenler, cismin sonra hareket vasıtasıyla birinciden ikinci yere geçtiğini söylerler. en-Nazzâm ve Ebû Şimr el-Murcî de bu görüştedirler. Arazların varlığını kabul edenlerden şöyle söyleyenler de vardır: «Hareket, cisim ikinci yerde iken cisimde doğar; çünkü hareket, ikinci yerde olan ilk şeydir.» Bu, Ebû'l-Huzeyl el-Cubbâî ve oğlu Ebû Hâşim'in görüşleridir. Allah rahmet eylesin Şeyhimiz Ebû'l-Hasan el-Eş'arî de aynı görüştedir. Arazların varlığını kabul edenlerden şöyle söyleyenler de vardır: «Hareket, iki yerdeki iki oluştur. Bunlardan birincisi, hareket eden ilk yerde iken hareket edenin içinde bulunur; ikincisi de hareket eden ikinci yerde iken onun içinde bulunur.» Bu, er-Ravendî'nin görüşüdür. Aynı görüşü, Şeyhimiz Ebû'l-Abbâs el-Kalânisî de benimsemiştir. Fakat Bişr b. el-Mu'temir'in görüşü, onun, birinci yerdeki varlığı ile ikinci yerdeki varlığının durumları arasında bir aracı bulunmadığını bilmemizle beraber,hareketin, cisim ne birinci, ne de ikinci yerde iken doğduğu şeklindeki iddiası ile bu görüşlerin dışına çıkmıştır. O halde, kendisi için bile kabul edilebilir olmayan bu görüş, nasıl olur da başkaları için mâkul olabilir?

8) Hişâmiyye

Onlardan el-Hişâmiyye hakkında[31]: Bunlar, Hişâm b.Amr el-Fuvatiyy'e uyanlardır. Onun kader konusundaki sapıklıklarını, birtakım saçmalıkları takib eder.

Bunlardan biri, onun, insanların Allah'ı, «Vekîl» adıyla çağırmak yönünden, «**Hasbunallah ve ni'me'l-Vekîl**» (Allah bize yeter ve O, ne güzel Vekîl'dir)[32] demelerini haram kılmış olmasıdır. Oysa Kur'an, bu ismi, Yüce

31) Krş.: İsferâinî, 46; Şehristânî, 1/72; **Mu'tezile**, 61; **Milel**, 110-114. Hişâm, halife el-Me'mûn döneminde ortaya çıkmıştır.
32) Âl-i İmrân (3), 173.

Allah için söylemiştir. Ayrıca bu, Yüce Allah'ın doksandokuz ismi hakkındaki hadîsde zikredilmiştir. Kur'an'ın indirmesine, sahîh hadîste bulunmasına rağmen, bu ismi, Yüce Allah'a vermek doğru olmadığı takdirde, O'na, bundan sonra hangi isim verilecektir?

Ashâbımız (Eş'arîler), Mu'tezile'nin Basra kolunun, Kur'an ve hadîste geçmeyen isimleri, bu hususta bir kıyas bulunsa bile Güçlü ve Ulu Allah'a verişlerine şaşıyorlardı. Onların bu hayretleri, el-Fuvatiyy'in, Kur'an ve hadîste geçen isimleri bile Yüce Allah'a vermeyi yasaklayışı ile iyice artmıştır.

el-Hayyât, el-Fuvatıyy'i mazur göstermeye çalışarak demiştir ki: «Doğrusu Hişâm, el-Vekîl'e karşılık, 'Allah bize yeter ve O, ne güzel kendisine dayanılandır' (Hasbunallah ve ni'me'l-Mutevekkelu aleyh) diyordu.» Ve o, Vekîl'in, kendi üstünde bir müvekkili (vekil kılınan) gerektirdiğini iddia etmiştir. Bu ise, Hişâm ve dilde isimlerin anlamlarına sarılarak onu mazur 97
göstermeye çalışan kimsenin bilgisizliklerinin belirtilerindendir. Şöyle ki, «vekîl» kelimesi, sözlükte, «yeterli olan» (el-kâfî) demektir; çünkü vekîl, kendini vekil kılan, vekil kıldığı işte, vekîl kılana yettiği, yeterli olduğu kimsedir. İşte bu, onların, «Allah bize yeter ve O, ne güzel Vekîl'dir» sözünün anlamıdır. Ve «Hasbunâ» sözünün anlamı «bize yeter» demektir. Ayrıca «ne güzel» (ni'me) kelimesinden sonra gelen sözün, kendinden öncekine uygun olması gerekir. Nitekim «Allah bize rızk verendir ve O, ne güzel Rızk Verici'dir» denir de, «Allah bize rızk verendir ve O, ne güzel Bağışlayıcı'dır» denmez; çünkü Yüce Allah, «**...Allah'a güvenen kimseye O yeter**»[33], yani O ona kâfidir, buyurmuştur. «Vekil» kelimesi, «koruyucu» (hafîz) anlamına da gelir. Nitekim Yüce Allah, «**De ki: Ben sizin vekiliniz değilim**»[34], yani «koruyucunuz değilim» buyurmuştur. «Koruyucu» kelimesinin zıddı olarak, «aptal ve salak adam», yani «ahmak» ve «alıkların alığı» denir. «Vekil», «Koruyucu» anlamına geldiğine, Güçlü ve Ulu Allah da, «Herşeye Yeten» ve «Koruyucu» olduğuna göre, O'nun isimleri arasında «Vekîl» adını mânen kullanmaya herhangi bir engel yoktur.

Hişâm'ın bir şaşkınlığı da şuradadır: O, bu adın, Güçlü ve Ulu Allah için yazılmasını ve Kur'an'da okunmasını câiz görmüş; ama aynı ismin, Kur'an okuma dışında söylenmesine izin vermemiştir.

el-Fuvatıyy'in saçmalıklarının ikincisi, Kur'an'da söylenen birçok şeyin kullanılmasından (ıtlâk) kaçınmasıdır. Sözgelişi o, insanların, «Doğrusu Güçlü ve Ulu Allah, mü'minlerin kalplerini uzlaştıran ve fâsıkları sapıklığa düşürendir» demelerini engellemiştir. Bu ise, Güçlü ve Ulu Allah'ın, «**O, inananların kalplerini uzlaştırmıştır. Eğer yeryüzünde olan herşeyi sarfetseydin bile, sen onların kalplerini uzlaştıramazdın; ama Allah onları uzlaştırdı.**

33) Talak (65), 3.
34) En'âm (6), 66.

Doğrusu O, Güçlü'dür, Hakîm'dir»[35]; «...**Allah zâlimleri saptırır ve Allah dilediğini yapar»**[36] ve «...**Onunla saptırdığı yalnız fâsıklardır»**[37] meâlindeki buyruklarına karşı çıkmadır. Ayrıca o, Kur'an'ın dışında, «Doğrusu o kördür» demeyi yasaklamıştır. Bu sapıklıkta, dostu Abbâd b. Suleymân ed-Damrî[38] ona uymuştur. Ayrıca Abbâd, insanların, «Doğrusu Yüce Allah kâfiri yaratmıştır» demelerini yasaklamıştır; çünkü, «Kâfir, insan ve onun küfründen ibaret iki şeyin adıdır.»

Ona göre de Allah, onun küfrünü yaratan değildir. Bu kıyasa göre, onun da, «Doğrusu Yüce Allah mü'mini yaratmıştır» dememesi gerekir; çünkü mü'min, insan ve imândan ibaret iki şeyin adıdır ve Allah da, ona göre, onun imânını yaratan değildir. Yine bu kıyasa dayanarak onun, «Biri bir kâfiri öldürdü veya bir kâfiri dövdü» dememesi gerekir; çünkü kâfir, insan ve küfürün adıdır ve küfür, ne öldürülebilir, ne de dövülebilir.

98 Abbâd, «Doğrusu Yüce Allah, her ikinin üçüncüsü, her üçün de dördüncüsüdür» denmesini yasaklamıştır. Bu ise, Güçlü ve Ulu Allah'ın şu âyetine karşı gelmedir: «...**Üç kişinin gizli bulunduğu yerde dördüncü mutlaka O'dur; beş kişinin gizli bulunduğu yerde altıncıları mutlaka O'dur; bunlardan az veya çok, ne olursa olsunlar, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, mutlaka onlarla beraberdir. Sonra, kıyamet günü, işlediklerini onlara haber verir. Doğrusu Allah, herşeyi Bilen'dir»**[39].

Ayrıca o, «Doğrusu Güçlü ve Ulu Allah, kâfirlere mühlet verir» denmesini de yasaklamıştır. Oysa buna karşı dikilen bir âyet vardır: «...**Biz onlara ancak, günahları çoğalsın diye mühlet veriyoruz. Küçültücü azâb onlaradır»**[40]. Eğer Abbâd, bu sapıklığı hocası Hişâm'dan almışsa, bu, küçük bastondan sopa (asâ) oluşu gibi, yılandan da ancak yılan doğar. Fakat, bunu, yalnız kendi söylüyorsa, o takdirde talebe, verilmesini yasakladığı şeyleri, kıyas yoluyla, «el-Vekîl» ve «el-Kefîl» adlarının Yüce Allah'a verilmesini yasaklayan hocasından almıştır.

el-Fuvatıyy'in saçmalıklarının üçüncüsü şu görüşüdür: «Arazlardan hiçbiri Allah'a delâlet etmez.» Dostu Abbâd da aynı şeyi söylemiştir. Ayrıca her ikisi de, «denizin yarılması», «asânın yılana dönüşmesi», «ayın yarılması», «sihirin bozulması» ve «suyun üzerinde yürüme» gibi şeylerden hiçbirinin, Hz. Peygamber'in ris'alet iddiasındaki doğruluğuna delâlet etmediğini ileri sürmüşlerdir.

el-Fuvatıyy, Yüce Allah'a yöneltilen delilin, hissedilir (mahsûs) olmasının gerekliliğini ileri sürmüştür: «Cisimler hissedilir varlıklardır ve dolayısiyle Yüce Allah'a birer delildir. Arazlar ise, nazarî deliller yoluyla bilinen şeylerdir. Eğer bunlar Yüce Allah'a delil kılınmış olsaydı, bunlardan herbir delil, kendi dışında başka bir delile daha ihtiyaç duyar ve bunun da sonu gelmezdi.»

35) Enfâl (8), 63.
36) İbrâhîm (14), 27.
37) Bakara (2), 26.
38) Krş.: **Mu'tezile**, 77. Muhtelif görüşleri için bk.: Eş'arî, 646 (İndekste işaret edilen yerler).
39) Mucâdele (58), 7.
40) Âl-i İmrân (3), 178.

Bunun üzerine ona dendi ki: Sen bu akıl yürütmeye bağlı kalarak, «Arazlar, ne bir şeye, ne de bir hükme delâlat ederler» demek zorundasın; çünkü arazlar, bir şeye veya bir hükme delâlet etseydi, delâlet ettikleri şeylere delâletlerinde, birşeyin doğruluğuna dair bir delâlete ihtiyaç duyarlardı ve her delil, sonsuza kadar başka bir delile muhtaç olurdu.

Arazlar arasında, renkler, tadlar, kokular, hareket, sükûn gibi, varlığı zarûrî olarak bilinenler vardır. Bu durumda onun, zarûrî olarak bilinen bu arazları, Yüce Allah'a delil kılması gerekir; çünkü bunlar, tıpkı hissedilir olduklarından O'na delâlet eden cisimler gibi, hissedilmektedir. Ama el-Fuvatıy, «Arazlar, hissedilir değildir; çünkü arazları kabul etmeyenler, onların varlıklarını inkâr etmişlerdir» derse, ona şu cevap verilir: «Neccâriyye ve Dırâriyye, bir araz olmayan cismin varlığını inkâr etmişlerdir; çünkü iddialarına göre cisimler, biraya toplanmış arazlardır. Senin, görüşüne kıyasla, cisimleri zarûrî olarak bilinen şeyler kılmaman ve Yüce Allah'a delâlet ettirmemen gerekir.»

el-Fuvatıyy'in saçmalıklarının dördüncüsü, kesilen (maktu') ve birleşen 99
(mevsûl) hakkındaki görüşüdür. Bu da şöyledir: Bir kimse, abdest alsa ve böylece Yüce Allah'a yakınlaşmayı umarak ve tamamlamaya niyet ederek namaza başlasa, sonra her birinde Yüce Allah'a karşı ihlâsla davranıp namazda okusa, rükûa varsa ve secdede bulunsa; ama namazını sona ermeden kesse, namazının başı ve sonu, Yüce Allah'ın yasakladığı ve haram kıldığı bir suç olur. Bu yüzden o kimsenin, namaza durmadan önce, bu işin bir suç olduğunu ve ondan kaçınması gerektiğini bilmekten başka yapacak birşeyi yoktur.

Oysa Ümmet, ondan önce, bütünüyle tamamlanmamış olsa bile, namazın kılınan her kısmının Yüce Allah için bir tâat olduğunda birleşmiştir.

Onun saçmalıklarının beşincisi, Osman'ın evinin sarılmasını, zorla ve zorbalıkla öldürülmesini inkârıdır. O, küçük bir topluluğun, meşhur evi muhasara etme olayı olmaksızın, onu gaflete düşürerek öldürdüklerini ileri sürmüştür. Hakkındaki pek çok haberlere rağmen, Osman'ın evinin sarılmasını inkâr eden kişi, hakkında pekçok haber bulunmakla beraber Bedr ve Uhud olaylarını ve hakkında haberlerin pekçok olduğu mûcizeleri inkâr eden kişi gibidir.

Onun saçmalıklarının altıncısı, «imâmet»[41] konusundaki görüşüdür:

41) Kevserî'de yanlış olarak «Ümmet», s. 99. el-Bağdâdî, **Milel**'de, «İmâmet»i kullanmaktadır, s. 113.

«Ümmet, belli bir görüşte birleştiği, zulüm ve fesâdı terkettiği zaman, Ümmeti idare etmek üzere bir imama ihtiyaç duyar. Fakat ümmet ayaklanır, suç işler ve imamını öldürürse, bu durumda hiç kimseye imâmet görevi verilmez.»

Böylece o, ancak Ali'nin imâmetine saldırmak istemiştir; çünkü imâmet, ona fitne ânında ve kendinden önceki imamın öldürülmesinden sonra verilmiştir.

Bu, onlardan el-Asamm'ın, «İmâmet ancak, üzerinde icmâ' edilen kimseye verilebilir» şeklindeki görüşüne aykırıdır. Bu saldırı ile o, ancak Allah ondan râzı olsun Ali'nin imâmetini kastetmiştir; çünkü Ümmet, Şam'lıların Ali ölünceye kadar ona karşı çıkışlarından dolayı, Ali'nin üzerinde birleşememişti. O, Allah ondan râzı olsun Ali'nin öldürülmesinden sonra, halkın üzerinde birleşmesinden dolayı Muâviye'nin imâmetine inanırken Ali'nin imâmetini inkâr etmiştir.

Râfıza'nın ileri gelenlerinden i'tizâl fikrine meyledenlerin gözleri, önderleri Vâsıl'ın, Ali ve arkadaşlarının şâhitlikleri hakkındaki şüphesinden sonra, Mu'tezile reislerinin Ali'nin imâmetine saldırmalarından dolayı memnuniyetten ışıl ışıl parlamıştı.

el-Fuvatıyy'in saçmalıklarının yedincisi, «Cennet ve cehennem iki yaratıktır» diyenin tekfîrine dair görüşüdür. Mu'tezîle'nin el-Fuvatıyy'den sonra gelenleri, cennet ve cehennemin şu andaki varlığı hakkında şüpheye düşmüşlerdir; ama bu ikisinin yaratılmış olduğunu söyleyeni de tekfîr etmemişlerdir.

Cennet ve cehennemin yaratılmasını kabul edenler, bunları inkâr edenleri tekfîr ederler ve bunları inkâr edenin cennete girmeyeceğini ve cehennemden de kurtulamayacağına dair Yüce Allah adına yemîn ederler.

Onun saçmalıklarının sekizincisi, cennette kızlığın bozulmasını inkârıdır. Bunu inkâr edene, bu haram kılınır ve üstelik, orada kızlığın bozulması yanında onun cennete girişi de, ona haram olur.

el-Fuvatıyy, anlattığımız bu sapıklıkları ile birlikte, İslâm Ümmetin'den olsalar bile, muhaliflerinin gizlice hile ile öldürülmelerini ileri sürüyordu.

Şimdi Sünnet Ehli, bu el-Fuvatıyy ve arkadaşları için, «Kanları ve malları Müslümanlara helâldir ve beşte bir ganimet düşer» deseler, birşey gerekir mi? Üstelik onlardan birini öldüren kimseye, ne kısas, ne diyet ve ne de keffaret düşer. Aksine onu öldürene, Yüce Allah'ın katında yakınlık ve yüksek mertebeler vardır; bundan dolayı da Allah'a hamd olsun!

100 **9) Murdâriyye**

Onlardan el-Murdâriyye hakkında[42]: Bunlar, Ebû Mûsâ el-Murdâr olarak bilinen İsâ b. Sabîh'e uyanlardır (226/840-41). Ona, «Mu'tezile'nin râhibi» denirdi. Bu lâkab, Hıristiyanlığın ruhbanlığından alınmış olsa da ona uygun düşmektedir. Onun «el-Murdâr» lâkabı da kendine lâyıktır ve o, genellikle şöyle söylendiği gibidir:

Gözlerin bir adamı o kadar az görür ki,

Onun görünüşü sana, onun lâkabını düşündürmez bile..!

Bu el-Murdâr, insanları, bu Kur'an'ın bir benzerini getirebileceklerini ve onun, en-Nazzâm'ın dediği gibi, Kur'an'dan daha fasîh bile olacağını iddia ediyordu.

Bu ise, onların ikisinin Güçlü ve Ulu Allah'ın şu buyruğuna karşı çıkmalarıdır: «**De ki: İnsanlar ve cinler, birbirlerine yardımcı olarak bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için biraraya gelseler, and olsun ki, yine de benzerini ortaya koyamazlar**»[43].

el-Murdâr, bu sapıklıkları yanında, sultanın yanında yaşayan kimsenin tekfîr edilmesini söylüyor ve o kimsenin, ne mîras alabileceğini, ne de mîras bırakabileceğini ileri sürüyordu.

Mu'tezile'nin el-Murdâr'dan sonra gelenleri, kader ve i'tizal konularında kendileri gibi düşünenlerden sultanla bir arada yaşayan kimsenin, ne mü'min, ne kâfir, ancak fâsık olduğunu söylüyorlardı. Oysa el-Murdâr, böyle birinin kâfir olduğuna hükmetmiştir. Onun zamanındaki sultanın, bizzat kendisini ve kendisi ile birleşenleri tekfîr ettiği halde, nasıl olup da el-Murdâr'ı öldürmeden bıraktığı şaşılacak bir şeydir.

O, Allah'ın zulmetmeye ve yalan söylemeye kaadir olduğunu iddia ediyor ve, «Eğer O, zulüm ve yalan olarak takdir ettiği şeylerden işleseydi, zâlim ve yalancı bir tanrı olurdu» diyordu.

Ebû Zufer'in el-Murdâr'dan naklettiğine göre o, Sünnet Ehli'nin, bir fiilin, biri hâlık (yaratıcı), öteki de muktesib (kazanan) olmak üzere iki fâilden meydana gelmesini câiz görmesini inkâr etmesine rağmen, bir fiilin, ortaya çıkış yoluyla iki yaratılmış fâilden meydana çıkmasına cevâz vermiştir.

el-Murdâr, Yüce Allah'ın târifsiz bir şekilde gözlerle görülmesini câiz gören kimsenin de, bu kimsenin küfründen şüpheye düşenin de kâfir olduklarını; aynı şekilde şüpheye düşen kimseden şüphe edenlerin de sonsuza kadar giden bir kıyas içinde, kâfir olduklarını ileri sürmüştür. Mu'tezile'nin geriye kalanları ise, rü'yetin (Allah'ın görülmesi) Allah ile karşı karşıya bulunma veya gören gözün ışınlarının görülen şeyle birleşmesi şeklinde olacağını câiz görenlerin tekfîrini ileri sürmüşlerdir. Rü'yetin varlığını kabul edenler, el-Murdâr'ın tekfîri ile onun tekfîri konusunda şüpheye düşenlerin küfürle suçlanmaları üzerinde birleşmişlerdir.

42) Krş.: İsferâinî, 37; Şehristânî, 1/68; **Mu'tezile,** 70; **Milel,** 109-110.

43) İsrâ' (17), 88.

Mu'tezile'nin el-Murdâr'dan naklettiğine göre o, öleceği sırada, malının sadaka olarak dağıtılmasını ve mirasçılarına birşey verilmemesini vasiyet etmiş. Ebû'l-Huseyn el-Hayyât, bu hususta, onu mazur göstermeye çalışmış ve demiştir ki: «Malından şüphesi vardı ve malında yoksulların da bir hakkı bulunuyordu.» El-Hayyât, bu sözüyle, onun ancak yoksulların ğâsıb ve hâini olduğunu göstermiş olmaktadır. Mu'tezile'ye göre ğâsıb ise, cehennemde temelli kalacak bir fâsıktır. Mu'tezile'nin öteki mensupları da, onu, bir tek fiilin iki fâilden meydana gelmesi hakkındaki görüşünden dolayı tekfir etmişlerdir.

101 el-Murdâr'ın kendisi de Ebû'l-Huzeyl'i, Güçlü ve Ulu Allah'ın takdîr ettiği şeylerin yok olacağı (fenâ') yolundaki görüşünden dolayı tekfîr etmiş ve bu konuda bir kitap yazmıştır. Ayrıca hocası Bişr el-Mu'temir'i renkler, tadlar, kokular ve duyuların doğuşuna (tevlîd) dair görüşünden dolayı kâfirlikle suçlamıştır. en-Nazzâm da, doğan şeylerin (mutevellidât) Allah'ın fiili olduğu yolundaki görüşü için tekfîr etmiş ve bu görüşün, Hıristiyanların, «Allah'ın oğlu Mesîh» sözünün, Allah'ın fiili olmasını gerekli kılacağını söylemiştir. İşte bu, hocalarının tekfîrini söyleyen ve hocalarının da onu kâfirlikle suçladıkları «Mu'tezile'nin râhibi» olan kişidir; her iki takım da dostunu tekfîr hususunda öylesine haklıdır ki!..

10) Câferiyye

Onlardan el-Câferiyye hakkında[44]: Bunlar, Câfer adlı iki kişiye uyanlardır. Bunlardan biri Câfer b.Harb[45]; öteki de Câfer b. Mubeşşir'dir[46]. Her ikisi de sapıklıkta başta, bilgisizlikte de en aşağıda gelmektedir.

Câfer b. Mubeşşir'e gelince.. o, bu Ümmet'in fâsıkları içinde, Yahudiler, Hıristiyanlar, Mecûsiler ve Zındıklardan daha kötü olanlarının bulunduğunu iddia etmiştir. Buna rağmen o, fâsıkın, mü'min ve kâfir değil, muvahhid (Tevhîd ehli) olduğunu söylemiştir. Böylece o, bir kâfir olmayan muvahhidi, kâfir bir Senevî'den (Dualist) daha kötü kılmış olmaktadır.

Ayrıca o, sahabenin şarap içen kimsenin «hadd» cezâsı ile dövülmesi hususundaki icmâlarının yanlış olduğunu; çünkü onların, bu hususta kendi kafalarına göre icmâ'da bulunduklarını iddia etmiştir. Onun bu bid'atinde, kendisine, şarap içme konusunda «hadd»i inkâr eden Hâricilerin Necedât kolu katılmıştır.

Ümmet'in fakîhleri, şarap içmenin «hadd»ini (cezasını) inkâr edenin kâfirlikle suçlanması hususunda birleşmişler; ancak onlar, şıra (nebiz) içene, bundan sarhoş olmadığı takdirde, «hadd»in tatbik edilip-edilmeyeceği hususunda ayrılığa düşmüşlerdir. Eğer onu içince sarhoş olursa, Re'y ve Hadis Ehline göre, «hadd»in tatbikini inkâr edenlere rağmen, «hadd» uygulanır.

44) Krş.: İsferâinî, 47; Şehristânî, 1/68; **Milel**, 104-106.
45) Ebû'l-Fazl Câfer b. Harb: Mu'tezile'nin yedinci tabakasındandır. 234/848-9'da ölmüştür. Bk.: **Mu'tezile**, 73-6; Kevserî, 101, n.1.
46) Ebû Muhammed Câfer b. Mubeşşir es-Sakafî: Mu'tezile'nin yedinci tabakasındandır. 236/850-51'de ölmüştür. Bk.: **Mu'tezile**, 76-7; Kevserî, 101, n.2

İbn Mübeşşir, bir buğday tanesi veya bundan da az birşey çalan kişinin, cehennemde temelli kalacak fâsık biri olduğunu iddia etmiştir. Fakat büyük günahlardan kaçınmak şartıyla küçük günahların bağışlanabileceğini söyleyen onun selefleri, buna karşı çıkmışlardır.

Ayrıca o, günah işleyenlerin cehennemde temelli cezâlandırılmalarının aklın gereklerinden olduğunu da ileri sürmüştür. Fakat onun, bu türlü şeylerin aklın dışında şerîatle bilindiğini ileri süren selefleri, bu görüşe karşı çıkmışlardır.

Yine o, şu iddiada bulunmuştur: Bir adam, kendisiyle evlenmesini konuşmak üzere birini bir kadına gönderse, kadın da ona gelse ve o da onun üzerine atlasa ve nikâhsız cinsî münasebette bulunsa, o kadına bundan dolayı şer'î ceza düşmez; çünkü o kadın, o erkeğe nikâh fikri ile gelmiştir. Ancak o, «hadd»i (ceza) erkek için gerekli kılmıştır; çünkü o adam, zinâya yönelmiştir ve bu cahil, böylece, bir kadının bir erkekle zora başvurulmadan zinâ etmesi halinde bile zinâ eden biri olacağını bilememiştir. Ne ki fakîhler, bir kadını zinâ etmeye zorlayan bir erkek hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bunların arasında, böyle bir durumda, kadına mihr verilmesini ve erkeğe de cezâ tatbik edilmesini gerekli kılanlar vardır. Nitekim bunu, eş-Şâfiî ve Hicaz fakîhleri söylemişlerdir. Fakîhlerden bir kısmı da erkeğin mihr vermesi gerektiğinden dolayı «hadd"den (cezâ) kurtulduğunu söylemişlerdir. Fakat Ümmetin seleflerinden hiçbiri, İbn Mubeşşir gibi, zina eden bir kadının cezâya çarptırılmayacağını kabul etmemiştir. Bu icmâ'ın karşısında olmak, utanç olarak ona yeter.

Câfer b. Harb'e gelince.. o, hocası el-Murdâr'ın sapıklıklarını sürdürmüş ve onun görüşlerine, bütünün bir kısmının bütünden ayrı olduğu şek- 102
lindeki görüşünü eklemiştir. Bu ise, bütünün herbir parçası bütünden ayrı olduğu takdirde, bütünün de bizzat kendinden ayrı olmasını gerektirir.

O, fiilden yasaklanmış olanın bir «şey»e değil de fiile kaadir olduğunu iddia ediyordu. el-Kâ'bi, **Makalât**'ında onun hakkında böyle anlatıyordu. Bu esasa göre o, birşeyi bilen birinin varlığının, bildiği şeyin dışında olmadığını câiz görmek zorundadır.

Abdulkaahir der ki: İbn Harb'ın sapıklıklarının açıklanması hakkında bir kitabı vardır. Fakat biz, onu yıktık ve onu yıktığımız kitaba «**el-Harbu 'alâ İbni Harb**» (İbnu Harb'e Karşı Savaş) adını verdik. Onun esasları ve prensipleri, Allah'ın şükrü ve yardımı ile, bu kitapta yıkılmıştır.

11) İskâfiyye

Onlardan el-İskâfiyye[47]: Bunlar, Muhammed b. Abdillah el-İskâfî'ye

47) Krş.: İsferâinî, 48; Eş'arî, 615 (İndeks'te çeş. yer.); **Mu'tezile**, 78; **Milel**, 103.

(240/854) uyanlardır. O, kader konusundaki sapıklığını Câfer b. Harb'den almıştı. Sonra ona, kaderle ilgili ikinci derecedeki (fer'î) bazı meselelerde muhalefet etti. İddiasına göre, Yüce Allah, çocukların ve delilerin zulmüne kaadir olarak vasıflandırılabilir; ama O, «Akıllılara zulmetmeye kudreti vardır» diye vasıflandırılamaz. Böylece o, en-Nazzâm'ın, O'nun zulme ve yalana kaadir olmadığı şeklindeki görüşünden uzaklaşmıştır. Aynı şekilde o, seleflerinden, O'nun zulmetmeye ve yalana kaadir olduğunu; fakat O'nun, bu iki şeyin çirkinliğini bilişinden dolayı, onları işlemediğini ve onlara ihtiyacı olmadığını söyleyenlerin görüşlerinden de ayrılmıştır. Böylece o, bu iki görüş arasında bir yer tutmuş ve demiştir ki: «O, ancak aklı olmayana zulmetmeye kaadirdir. Aklı olanlara zulmetmeye gücü yetmez». Bu hususta, selefleri onu küfürle suçlamış; o da onları, kendisine muhalefet ettikleri için, tekfîr etmiştir.

Onun sapıklığını tedkîk neticesinde, «Doğrusu Allah kullarına doğrudan hitâbeder (yukellimu)» denmesine cevâz verdiği; ama, «Doğrusu O, karşılıklı konuşur (yetekellemu)» denmesine izin vermediği anlaşılmaktadır. Ve o, O'na «hitab eden» (mukellim) demiş; ama O'na «konuşan» (mutekellim) dememiştir. İddiasına göre, «konuşan» (mutekellim), kelâmın kendinde doğduğunu hatıra getirir; «hitâb eden» (mukellim) ise, böyle birşeyi akla getirmez, tıpkı «hareket eden»in (müteharrik), kendinde hareketin doğmasını gerekli kılışı gibi, «konuşan» (mutekellim) da kelâmın kendinde doğmasını gerekli kılar. Bize göre doğrusu şudur: Yüce Allah'ın kelâmı, bize göre, kendiliğinden vardır. Kendisinin Kaderiyye'den olan seleflerine gelince... bunlar ona diyorlardı ki: «Doğrusu senin bu delilin, senin için, insan bedeninde «konuşan» (mutekellim) şeyin, onun dili olmasını gerektirir ve öyle sayılır; çünkü sana göre kelâm, dilde çözülmektedir. Aksine bu, senin, "konuşan»ın adının gerçekleşmesini birşeye bağlamanı gerektirir; çünkü sana ve Mu'tezile'nin öteki mensuplarına göre kelâmın harfleri vardır ve bir harfin de kelâm (söz) olması doğru değildir ve kelâmın harflerinden herbirinin yeri, diğer harflerin yerlerinden ayrıdır. Böylece senin delilin, bu delilinin kaidelerine uygun olarak, Yüce Allah, sana göre, kelâm O'nda bizâtihi bulunmadığı için 'konuşan' (mutekellim) olmadığından, insanın da, ne 'konuşan' (mutekellim), ne de onun bir parçası olmadığı anlamına gelir.»

Mu'tezile'nin bazı mensupları el-İskâfî'den iftiharla söz ederek demişlerdir ki: «Muhammed b. el-Hasan[48] onu yürürken görünce, hemen atından inmiştir.» Bu, bunu söyleyenin yalanından ibarettir; çünkü el-İskâfî, Muhammed b. el-Hasan'ın zamanında yaşamamıştır. Üstelik Muhammed b. el-Hasan, Rey'de Hârun er-Reşîd'in halifeliği sırasında ölmüş ve el-İskâfî ise, er-Reşîd devrine yetişmemiştir. Fakat o, Muhammed'in sağlığına yetişmiş

48) Ebû Abdillah Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî el-Hanefî: Devrinin büyük fakihidir. Vâsıt'ta doğmuş, Kûfe'de yaşamıştır. Ebû Hanîfe'den işitmiştir. Rey'de 189/805 tarihinde Harun er-Reşid'le sohbet ederken vefat etmiştir. Bk.: **İber**, 1/202; **Şezerât**, 1/321-2.

olsaydı bile, Muhammed, kendisini tekfîr ettiği böyle bir adam için atından inmezdi. Hişâm b. Ubeydillah er-Râzî'nin[49], Muhammed b. el-Hasan'dan ri- 103
vâyet ettiğine göre, Mu'tezile'ye mensup olan birinin arkasında namaz kılan bir kimsenin namazını yenilemesi gerekir. Yine Hişâm'ın Yahyâ b. Eksem'den[50], onun da Ebû Yusuf'dan[51] naklettiğine göre, Ebû Yûsuf'a Mu'tezile hakkındaki görüşü sorulunca, «Onlar zındıklardır» demiştir. eş-Şâfiî de «**Kitâbu'l-Kıyas**» adlı eserinde, Mu'tezile ve Ehlu'l-Ehvâ'nın şahitliklerinin kabul edilebileceği görüşünden vazgeçtiğini belirtmiştir. Aynı görüşe, Mâlik ve Medîne fakîhleri de katılmışlardır. Bu durumda, İslâm imamları Kaderiyye'yi tekfîr etmelerine rağmen, nasıl olur da onlar için atlarından inmek suretiyle onları yüceltmiş olabilirler.

12) Sumâmiyye

Onlardan es-Sumâmiyye hakkında[52]: Bunlar, kendi içlerinde azadlı bir köle olan Sumâme b. Eşres en-Numeyri (213/828)'ye uyanlardır. O, el-Me'mûn, el-Mu'tasım ve el-Vâsık zamanlarında, Kaderiyye'nin reisi idi. el-Me'mûn'u i'tizal fikrine çekerek saptıran kişinin bu olduğu söylenir.

O, bütün Ümmet'in tekfîr ettiği şu iki bid'ati ile Mu'tezile'nin öteki seleflerinden ayrılmıştır:

a) Bunlardan biri, onun, Bilgi Ashâbının (Ashâbu'l-Maârif), bilginin (maârif) zarûrî olduğu şeklindeki iddialarına katılmasıdır. İleri sürdüğüne göre, Allah'ın Kendini bilmeye zorlamadığı kimse, mârifetle (bilgi) buyurulmadığı gibi, küfürden de yasaklanmamıştır ve o, emir ve kader için yaratılmıştır; böylece de sorumluluğu olmayan diğer canlılar gibi sayılır. Bundan dolayı o, Dehriyye, Hıristiyan ve Zanâdıka topluluklarının, âhirette toprak olacaklarını iddia etmiştir. İddiasına göre âhiret, ya mükâfat, ya da cezâ yeridir. Çocukken ölen ve Yüce Allah'ı zarûrî olarak bilmeyen kimse için, orada, sevâb kazanacağı bir tâat ve cezâ göreceği bir suç yoktur. Böylece onlar, o zaman, ne sevâb, ne de cezâdan pay aldıkları için, toprak olurlar.

b) Sumâme'nin bid'atlerinden ikincisi, doğan (mutevellide) fiillerin, fâili bulunmayan fiiller olduğu hakkındaki görüşüdür.

Bu sapıklık, âlemin yaratıcısını inkâra götürür; çünkü fâilsiz bir fiilin varlığı doğru olsaydı, fâili bulunmayan her fiilin varlığının da doğru olması gerekirdi ve o zaman, ne fiillerin fâillerine, ne de âlemin yaratılışı (hudûs) konusunda onu yaratanın kimliğine bir delil bulunabilirdi; tıpkı yazanı ol-

49) **İber**'de (1/383) Hemmâm b. Abdillah. 221/836 yılında vefat etmiştir. Ayr. bk.: **Şezerât**, 2/49.

50) Ebû Muhammed Yahyâ b. Eksem el-Mervezî: Meşhur kadıdır. Rebeze'de hacdan dönerken 242/856 yılında vefat etmiştir. Bk.: **İber**, 1/439; **Şezerât**, 2/101.

51) Ebû Yûsuf Yâkub b. İbrâhîm el-Kûfî: Kendisine ilk önce «Kâdı'l-Kudât» denen kimsedir. İmâm Ebû Hanîfe'nin talebesidir. 182/798 yılında vefat etmiştir. Bk.: **İber**, 1/284; **Şezerât**, 1/298 vd.

52) Krş.: İsferâinî, 48; Şehristânî, 1/70; **Mu'tezile**, 62-7; **Milel**, 121-23.

madan bir yazının, ya da yapımcısı veya yok edicisi olmadan yapılan veya yok edilenin bulunmasının bir insan için câiz olmayışı gibi...

Bu durumda ona denir ki, «Sana göre insanın kelâmı, fâili olmaksızın doğan bir fiil ise, insanı, yalan söylediğinden ve küfrünü ortaya koyan sözlerinden dolayı niçin kınıyorsun?»

Yine Sumâme'nin saçmalıklarından biri, «Dâru'l-İslâm»ın (İslâm topraklar
104 ları), «Dâru'ş-Şirk» (Şirk toprakları) olduğu yolundaki sözleri idi. O, esir almayı haram kılmıştı; çünkü esîr alınan, ona göre, O'nu bilmediği takdirde Rabbine isyân edemezdi. Ona göre âsî, Rabbini zarûrî olarak bilen, sonra O'nu inkâr eden veya O'na karşı çıkandı.

O bizzat kendi hakkındaki bu itirâfıyla, kendisinin bir zina çocuğu (piç) olduğunu söylemiş olmaktadır; çünkü azadlı kölelerden olma idi ve annesi esir bir kadındı. Böylece esir almanın haramlığı hükmüne göre, esir edilmesi câiz olmayan biriyle cinsi temasta bulunmak zinâdır ve bu fiilden doğan da zinâ çocuğu olur. Bu ölçü içinde Sumâme'nin bid'ati de, kendine uygun düşmektedir.

Târihçiler, Sumâme'nin zayıflığı ve deliliği hakkında pek garip şeyler naklederler.

Bunlardan biri, Abdullah b. Muslim b. Kuteybe'nin «**Muhtelifu'l-Hadîs**» adlı kitabında söylediği şeylerdir. O bu kitabında Sumâme b. Eşres'in, bir Cuma günü, namazın vaktini geçirmelerinden korkarak acele ile câmiye giden insanlar gördüğünü ve yanındaki arkadaşına, «Şu eşeklere ve öküzlere bak!» dediğini; sonra da Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Allah'ın Resûlü'nü kastederek, «Şu Arap insanları ne hale soktu?» sözlerini eklediğini söyler[53].

el-Câhız'ın «**Kitâbu'l-Madâhık**» adlı kitabında naklettiğine göre, el-Me'mûn bir gün atla dolaşırken Sumâme'yi çamura batmış sarhoş bir durumda görünce, ona, «Sumâme?» diye seslenir. O da, «Vallahi benim!» cevabını verince, «Utanmıyor musun?» der. O, «Hayır, vallahi» der. el-Me'mûn da, «Allah sana lânet etsin!» deyince, «olsun, olsun...» cevabını verir.

Yine el-Câhız'ın naklettiğine göre, Sumâme'nin kölesi, bir gün, Sumâme'ye, "Kalk, namaz kıl!» der. Ama o, bilerek ihmal eder. Bunun üzerine kölesi, «Vakit daraldı; onun için kalk, namazını kıl, sonra dinlen!» der. O ise, «Eğer başımdan çekilip gidersen dinleneceğim!» cevabını verir.

Târîhu'l-Merâveze sahibi der ki: Sumâme b. Eşres, Ahmed b. Nasr el-Mervezî'yi[54], el-Vâsık'a jurnal eder ve ona, el-Mervezî'nin, Yüce Allah'ın gö-

53) Krş.: İbn Kuteybe, 49.

54) Ahmed b. Nasr el-Huzâî el-Mervezî: Büyük bilgindir. Kur'an'ın yaratılmış olduğu yolundaki Mu'tezile iddiasını kabul etmediği için el-Vâsık tarafından 231/845-6 yılında şehîd edilmiştir. Bk.: **İber**, 1/408; **Şehrezât**, 2/69. Sumâme 213/828 yılında öldüğüne göre, onun el-Mervezî'yi şikâyeti hakkındaki rivâyetin doğru olmaması gerekir. Krş.: Kevserî, 104, n. 1.

rülmesini inkâr edeni, Kur'an'ın yaratılmış olduğunu söyleyeni tekfîr ettiğini anlatır. el-Mu'tasım da Kaderiyye'nin bid'atine sarılır ve el-Mervezî'yi öldürtür. Sonra onun ölümünden pişmanlık duyar ve bu konuda, kendisine onu öldürmesini öğütledikleri için, Sumâme, İbn Ebî Duvâd[55] ve İbnu'z-Zeyyât'ı[56] azarlar. Bunun üzerine İbnu'z-Zeyyât ona der ki, «Eğer onun öldürülmesi isabetli olmamışsa, Yüce Allah, beni su ile ateş arasında öldürsün!» İbn Ebî Duvâd da şöyle söyler: «Eğer onun öldürülmesi isabetli olmamışsa, Allah beni derimin içine hapsetsin!» Sumâme ise, «Eğer onu öldürmekle isabetli bir iş yapmamışsan, Yüce Allah beni kılıçların altına ya- 105
tırsın!» der. Böylece Yüce Allah, bunların herbirinin duasını, istedikleri şekilde cevaplandırır. Nitekim İbnu'z-Zeyyât, hamama girmiş ve hamamın külhanına düşerek su ile ateş arasında ölmüştür. İbn Ebî Dâvud'a gelince. Allah rahmet eylesin el-Mutevekkil onu hapsetmiş ve hapiste yattığı sırada kendisine felç gelmiş; böylece o, ölünceye kadar felçli olarak derisi içinde hapis kalmıştır. Sumâme'ye gelince.. o da Mekke'ye doğru yola çıkar; Huzâîler, Safa ile Merve arasında onu görürler. Onlardan biri bağırarak, «Ey Huzâalılar! Efendiniz Ahmed b. Nasr'ı jurnal eden ve kanının dökülmesine çalışan, işte bu adamdır!» der. Bunun üzerine Huzâa oğulları, kılıçlarıyla onu öldürünceye kadar üzerine saldırırlar. Sonra leşini el-Haram'dan (Yasak Bölge) çıkarırlar. Ve vahşi hayvanlar da, Haram'ın dışında onu parçalayıp yerler. İşte böylece bu, Yüce Allah'ın şu buyruğu gibi olmuştur: «**Onlar, işlerinin karşılığını tattılar; işlerinin sonu hüsrân oldu**»[57].

13) Câhızıyye

Onlardan el-Câhızıyye hakkında[58]: Bunlar, Amr b. Bahr el-Câhız'a uyanlardır. Onlar, el-Câhız'ın kitaplarındaki, anlamsız olmakla birlikte duru bir ifade ve kendini beğenmiş sözlerden örülü edebî güzelliğe aldandılar. Eğer onlar, onun sapıklığındaki bilgisizliğini bilselerdi, ona birtakım güzellikler izâfe etmek şöyle dursun, «insan» dedikleri için Yüce Allah'a tövbe ederlerdi.

Ona ait sapıklıklardan biri, el-Kâ'bî'nin **Makalât**'ında iftiharla anlattığı şu görüşüdür: «Bütün bilgiler tabîatlardır; bununla birlikte onlar, kulların seçim hakkı bulunmadığı fiilidir.»

Dediler ki, o, kulun iradeden başka fiili bulunmadığı; diğer fiillerin, kul-

55) Ebû Abdillah Ahmed b. Ebî Duvâd el-İyâdî: Kâdı'l-kudât, bilgin ve şâir olmasına rağmen Mu'tezile ve Cehmiyye'nin önde gelenlerindendir. 240/854-5 yılında hapiste ölmüştür. Bk.: **İber**, 1/431; **Şezerât**, 2/93.

56) Ebû Câfer Muhammed b. Abdillah ez-Zeyyât: el-Mu'tasım, el-Vâsık ve el-Mutevekkil'in vezirliğini yapmıştır. Edîb, şâir ve iyi bir kimse olmakla beraber Cehmiyye'ye mensuptu. el-Mutevekkil tarafından hapsedilmiş ve 233/847-8 tarihinde hapiste ölmüştür. Bk.: **İber**, 1/414; **Şezerât**, 2/78.

57) Talâk (65), 9.

58) Krş.: İsferâinî, 49; Şehristânî, 1/75; **Mu'tezile**, 67 vd.; **Milel**, 123-126.

lardan tabîatlar yoluyla doğması ve iradeleri ile ortaya çıkması anlamında olmak üzere kullara nisbet edildiği konularında Sumâme ile uyuşmuştur.

Dedi ki: Yine o, bir kimsenin Yüce Allah'ı bilmeksizin bülûğa ermesinin câiz olmadığını iddia etmiştir. Ona göre kâfirler, mezhebinin sevgisine boğulmuş ârif ile inatçı arasındadır ve o, kendisinde bulunan Yaratıcısının bilgisi ve O'nun elçilerinin tasdîki ile ilgili şeylere teşekkür etmez.

Eğer el-Câhız, insanın irademden başka fiili bulunmadığı konusunda el-Kâ'bî'yi tasdîk ediyorsa, insanın namaz kıldığını, oruç tuttuğunu, hacca gittiğini, zinâ ve hırsızlık ettiğini, iftirada bulunduğunu ve kaatil olduğunu kabul etmemesi gerekir; çünkü ona göre insan, ne namaz kılmış, ne oruç tutmuş, ne hacca gitmiş, ne zinâ, ne hırsızlık etmiş, ne adam öldürmüş ve ne de iftirada bulunmuştur. Zira bu fiiller, ona göre, irade dışı olan şeylerdir.

Sözünü ettiğimiz bu fiiller, ona göre, kazanılmış (kesb) değil de tabiî ise, bu fiillerden dolayı insanın, ne mükâfat, ne de cezâ göreceğini kabul etmesi gerekir; çünkü insan, rengi ve bedeninin şeklinden dolayı, kendi kesbinden ileri gelmediği için, nasıl sevâb veya cezâ görmüyorsa, kesbî (kendi kazanması) ile olmayan işlerinden ötürü de, ne sevâb kazanır, ne de cezâ görür.

Yine el-Câhız'ın saçmalıklarından biri, yaratıldıktan sonra cisimlerin yok olmasının imkânsızlığı hakkındaki görüşüdür. Bu ise, Yüce Allah'ın bir «şey"i yaratmaya gücü bulunduğu; ama onu yok etmeye kaadir olmadığı; O'nun, yaratıkları yaratmadan önce yalnız oluşu gibi, yaratıkları yarattıktan sonra da onları yok etmekte yalnız kalmasının doğru olmadığı fikrini kabule götürür.

Ne ki biz, Yüce Allah'ın cenneti ve nîmetlerini, cehennemi ve azâbını yok etmeyeceğini söylemiş olsak bile, böyle yapmakla Güçlü ve Ulu Allah'ı, bütün bunları yok etmeye kaadir olmayan bir varlık kılmış olmayız. Biz ancak cennet ve cehennemin, haberlerin gösterdiği biçimde, devamlı olduğunu söylüyoruz.

106 Yine el-Câhız'ın saçmalıklarından biri şu görüşüdür: «Allah, hiç kimseyi cehenneme sokmaz. Ancak cehennem, kendi halkını, tabîatı gereği kendine çeker; sonra onları temelli olarak kendinde tutar.»

Bu görüşe dayanarak, cennet hakkında da şöyle söylemek gerekir: «Cennet, kendi halkını, tabîatı gereği kendine çeker; yoksa Allah, hiç kimseyi cennete sokmaz.» Eğer biri bu görüşü ileri sürerse, sevâb konusunda Allah'a yönelmeyi bırakmış ve duânın faydasını ortadan kaldırmış olur. Fakat o kişi, «Doğrusu cennet halkını cennete sokan Yüce Allah'tır» derse, onun, cehennem halkını cehenneme sokanın da Allah olduğunu söylemesi gerekir.

el-Kâ'bî, el-Câhız'la övünmüş ve onun Mu'tezile'nin önderlerinden olduğunu iddia etmiştir. Yine o, onun pek çok olan eserleri ile iftihar etmiş ve onun, Benû Kinâne b. Huzeyme b. Mudrike b. İlyâs b. Murdâr'dan bir Kinânî olduğunu ileri sürmüştür.

Bu durumda ona (el-Câhız) denir ki: «Sen, iddia ettiğin gibi, bir Kinânî isen, o halde, «**Mefâhiru'l-Kahtâniyye 'ale'l-Kinâniyye ve sâiri'l-'Adnâniyye**» (Kahtâniyye'nin Kinâniyye ve diğer Adnânîlere Karşı Övünme Vesileleri) adlı kitabı niçin yazdın? Ama sen, bir Arapsan, «**Fadlu'l-Mevâlî 'ale'l-'Arab**» (Mevâlî'nin Arab'a Üstünlüğü) adlı kitabı niçin yazdın?» Ayrıca o, «**Mefâhiru Kahtân 'alâ Adnân**» (Kahtân'ın Adnân'a karşı İftihar Ettiği Şeyler) adlı kitabında, Kahtanlıların Adnânîleri hicvettiği pekçok şiiri nakletmiştir. Eh.. bu durumda, atalarının hicvedilmesinden hoşnut olan biri, atalarını alaya alan birine benzer. Babasını hicveden İbn Bessâm(59), hicv konusunda o kadar böbürlenmiş, o kadar ileri gitmiştir ki, haklı olarak şöyle demiştir: **«Babasını hicveden insanın hicvi, aslında kendini ortaya koymaya yeter... eğer o, gerçekten babasının oğlu olsaydı, elbette babasını hicvetmezdi».**

Onun, dışı süslü içi boş bir sürü kitabı vardır. Bunlardan biri, «**Hıyelu'l-Lusûs**» (Hırsızlık Hileleri) hakkındadır. Bu kitabıyla, kötü kimselere hırsızlık yollarını öğretmiştir. Kitaplarından biri de «**Gışşu's-Sınâ'ât**» (San'atların Hileleri) hakkındadır. Bu kitabıyla da tüccarların ticâret mallarını bozmuş ve değerlerini düşürmüştür. Kitaplarından bir diğeri, «**en-Nevâmîs**» (Soyguncular) hakkındadır. Bu da, halkın parasını ve mallarını, bu yolla toplayan şerefsizler için bir vasıtadır. Kitaplarından biri, «**el-Futyâ**» (Fetvâlar) hakkındadır. Bu kitap da hocası en-Nazzâm'ın sahabenin ileri gelenlerine hücumlarıyla doludur. Kitaplarından bir kısmı da, «**el-Kıhâb ve'l-Kilâb ve'l-Lâta**» (Fahişeler, Köpekler ve Erkekle erkeğin cinsî münasebeti) ve «**Hıyelu'l-Mukdîn**» (Cimrilerin Aldatılması) hakkındadır. Bu kitapların ifade ettiği şeyler, kendisine, sıfatına ve ailesine lâyıktır. Onun kitaplarından biri de, «**Tabâi'u'l-Hayavân**» (Hayvanların Tabîatları)'dır. O, bu kitabında, Aristo'nun «**el-Hayavân**» (Hayvanlar) kitabının ifade ettiği şeyleri «soyup soğana çevirmiş» ve ona, hayvanların faydaları hakkında el-Medâinî'nin anlattığı Arapların görüşlerini ve bu konudaki 107
şiirlerini eklemiştir. Sonra kitabı, köpek ve horoz arasındaki bir münazara ile doldurmuştur. Böyle bir münazara ile meşgul olmak, zamanı boş ve değersiz şeylerle ziyan etmektir. el-Câhız'la övünen kimseyi, ona teslîm ettik gitti(!). Ehl-i Sünnet'in el-Câhız hakkındaki görüşü de şâirin onun hakkında söylediği şu beyitlerdeki gibidir:

Eğer domuz, bir kat daha çirkin olsaydı, onun çirkinliği el-Câhız'ın çirkinliğinden daha az olurdu;

Kendini cehenneme geçiren bir adamdır o ve ona bakan her gözdeki çapaktır o.

---

59) Ali b. Muhammed b. Nâsır b. Mansûr b. Bessâm'dır. 302/914-5'de ölmüştür. Bk.: Kevserî, 106, n. 1.

14) Şahhâmiyye

Onlardan eş-Şahhâmiyye hakkında[60]: Bunlar, Ebû Ya'kûb eş-Şahhâm'a[61] uyanlardır. Ebû Ya'kûb, el-Cubbâî'nin hocası idi ve sapıklıkları da el-Cubbâî'nin sapıklıkları gibi idi. Ancak o, iki kaadir tarafından bir tek takdîr edilenin bulunabileceğini câiz görmüştür. Oysa el-Cubbâî ve oğlu, bunu söylemekten kaçınmışlardır. Bir takım kafasızlar, eş-Şehhâm'ın görüşünün, Sıfâtiyye'nin iki kaadirin bir takdir edileni (makdûr) hakkındaki görüşü gibi olduğunu sanmışlardır. Oysa iki görüş arasında açık bir fark vardır. Şöyle ki, eş-Şehhâm, iki kaadirin bir tek makdûru olmasını ve bu iki kaadirden herbirinin birbirine karşılık bu makdûri ortaya koymasının doğrulğunu câiz görmüştür. Nitekim el-Kâ'bî, bunu, «**Kitâbu 'Uyûni'l-Mesâil 'alâ Ebî'l-Huzeyl**»'de nakletmiştir. Sıfâtiyye ise, iki yaratıcının varlığını kabul etmez. Onlar ancak, bir makdûrun, biri yaratıcısı, öteki de onu kazanan (muktesib) olmak üzere iki kaadirinin bulunmasına cevâz verirler. Buna göre, ne yaratıcı kazanandır, ne de kazanan yaratıcıdır. Bu da, bu iki fırkanın, yollarının ayrılığı hakkındaki farkı ortaya koyar.

15) Hayyâtıyye

Onlardan el-Hayyâtıyye hakkında[62]: Bunlar, sapıklığı hususunda el-Ka'bî'nin hocası olan Ebû'l-Huseyn el-Hayyât'a uyanlardır. El-Hayyât, sapıklıklarının çoğunda Kaderiyye'nin öteki mensupları ile uyuşur; ama ma'dûm (yok olan) konusunda, kendisinden önce ileri sürülmemiş görüşüyle onlardan ayrılmıştır. Bu konuda Mu'tezile, ma'dûm'a birşey deyip-dememek hususunda ayrılığa düşmüştür. Onlardan bir kısmı, «Ma'dûmun bilinmesi ve belirlenmiş olması doğru olmadığı gibi, onun varlığını bir 'şey' veya bir
108 zât, cevher veya araz olması da doğru değildir» dediler. Bu, onlardan es-Sâlihî'nin benimsediği görüştür. O, ma'dûma bir «şey» denmemesi konusunda Ehl-i Sünnet'le uyuşmaktadır. Mu'tezile'den ötekileri, «Ma'dûm bir şey'dir, bilinmektedir ve belirlenmiştir (mezkûr); ama, ne cevher, ne de arazdır» iddiasında bulunmuşlardır. Bu da onlardan el-Ka'bî'nin benimsediği görüştür. el-Cubbâî ve oğlu Ebû Hâşim, sonradan olan şeyin (hâdis) kendisi veya cinsi için kazandığı her vasfın, o şey yoklukta iken ('adem) de o şey için var olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ve o şu iddiada bulunmuştur: «Cevher, yoklukta ('adem) iken de cevherdir; araz da yoklukta iken ('adem) arazdı ve yokluk durumlarında siyah da siyahdı, beyaz da beyaz.» Bunların hepsi de onlara göre, cisim bileşik (mürekkeb) olduğundan ve cisimde toplanma (te'lîf), uzunluk, genişlik ve derinlik bulunduğundan; ayrıca ma'dûmun kendi anlamını ortaya koyduracak bir şeyle vasfedilmesi câiz olmadığından, ma'dûma cisim denmesinden kaçındılar.

60) Krş.: İsferâinî, 51.
61) Ebû Yâkûb Yûsuf b. Abdillah b. İshak eş-Şehhâm: Ebû'l-Huzeyl'in ashabındandır. el-Vâsık zamanında Dîvân'da vazife almıştır. Bk.: **Mu'tezile**, 72.
62) Krş.: İsferâinî, 51; Şehristânî, 1/76; **Milel**, 126-7.

el-Hayyât, bu konuda bütün Mu'tezile'den ve öteki İslâm fırkalarından ayrılmış ve demiştir ki: «Cisim, yokluk durumunda (hâl-i 'adem) da bir cisimdir; çünkü onun, yaratılışı (hudûs) durumunda da bir cisim olması câizdir.» oysa ma'dûmun hareket eder (müteharrik) olması uygun olmaz; çünkü cismin, yaratılışı (hudûs) durumunda hareket eder (müteharrik) olması, ona göre, doğru değildir. Böylece o der ki: «Her vasfın, yaratılış (hudûs) sırasında var olması câizdir ve o vasıf, o şey için, yokluğu ('adem) durumunda da vardır.»

Bu akıl yürütmeye göre, onun, insanın yaratılışından (hudûs) önce de insan olmasını kabul etmesi gerekir; çünkü eğer Yüce Allah onu, bellerden ve rahîmlerden birşey aktarmaksızın ve bir şekilden, başka bir şekle sokmaksızın tam gelişmiş bir insan kılığında ortaya koymuş ise, bu mesele doğrudur.

Bu el-Hayyâtıyye'ye, ma'dûmu, varlıkların vasıflarının pek çoğu ile vasıflandırma aşırılıklarından ötürü «el-Ma'dûmiyye» denir. Bu lâkab da doğrusu onlara pek yakışmaktadır(!).

el-Cubbâî, el-Hayyât'ın, «Cisim, yaratılışından (hudûs) önce de cisimdir» şeklindeki görüşünü ayrı bir kitapta çürütmüş ve onun bu görüşünün, kendisini cisimlerin kıdemi anlayışına götüreceğini belirtmiştir.

Fakat el-Hayyât'a yöneltilen bu gereklilik, aynı şekilde, cevherler ve arazların, yokluk ('adem) durumunda da arazlar ve cevherler halinde bulunduklarını söyleyen el-Cubbâî ile oğluna da yöneltilmelidir. Ancak onlar, «Zâtlar, cevherler ve arazlar dâimâ vardır ve onların yaratılışı (hudûs), kendi zâtlarından başka bir anlam için olmamıştır» derlerse, yine de onların varlıklarının ezelî olduğu görüşünü kabul etmeleri gerekir. Aslında onlar, cevherler ve arazların kıdemine inananların dedikleri şeyi söylemiş olmaktadırlar.

el-Hayyât, kader ve ma'dûmlar hakkındaki sapıklıkları yanında, âhâd haberlerin delil oluşunu da inkâr ederdi. Tabiî bunu inkârı ile o, şeriat hükümlerinin pekçoğunu inkâr etmekten başka birşey düşünmemişti; çünkü fıkhî farzların pekçoğu âhâd haberlere dayanmaktadır.

el-Ka'bî'nin ona karşı yazdığı, âhâd haberlerin delil oluşuna dair bir kitabı vardır. O bu kitabında, bu konudaki delili inkâr edenleri sapıklıkla suçlamıştır. Biz de el-Ka'bî'ye deriz ki: «Sapıklıklarını bildiğin bir hocaya mensup olmanın utanç verici ve yüz kızartıcı durumu sana yeter!»

16) Ka'biyye

Onlardan el-Ka'biyye hakkında[63]: Bunlar, el-Ka'bî diye bilinen Ebû'l-Kasım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî'ye uyanlardır. O, özel ve genel birçok ilmi bildiğini iddia eden bir şarlatandı. Aslında o, bu ilimlerin de- 109

63) Krş.: İsferâinî, 51; Şehristânî, 1/76; **Milel**, 127-8.

rinliklerinden birşey bilmiyordu ve onların bâtını şöyle dursun, zâhirini bile kavrayamamıştı. Pekçok bakımdan, Mu'tezile'nin Basra koluna muhalefet etmiştir.

Bunlardan biri şudur: Mu'tezile'den Basra'lı olanlar (el-Basriyyûn), Yüce Allah'ın kendi yarattıklarını cisimler ve renkleri ile gördüğünü kabul etmişler; ama O'nun, kendi dışındakilerce görülmesini inkâr edişleri gibi, Kendi zâtını görmesini de reddetmişlerdir. el-Ka'bî ise, Yüce Allah'ın, Kendi zâtını ve başkalarını bilmesi anlamı dışında, ne Kendi zâtını, ne de Kendinden başkasını görebileceğini iddia etmiş ve, «Doğrusu Yüce Allah, hakikatte hiçbir şeyi görmez» şeklindeki görüşüyle en-Nazzâm'ı takib etmiştir.

(Basralılardan ayrıldığı) şeylerden biri de şudur: Mu'tezile'nin Basra kolu, Ashâbımızla (Eş'ariler) birlikte, Güçlü ve Ulu Allah'ın kelâm (sözler) ve sesleri, yalnızca onları bilmek anlamında değil, gerçekte işittiğini söylerler. el-Ka'bî ve Mu'tezile'nin Bağdad koluna mensup olanlar (el-Bağdâdiyyûn) ise, Yüce Allah'ın, «işitme» adı verilen «idrak» anlamında hiçbir şey işitmediğini ileri sürmüşler ve O'nun İşiten (Semi') ve Gören (Basîr) sıfatlarını, Kendinden başkasının işittiği şeyleri ve Kendisinden başkasının gördüğü şeyleri bilen anlamında yorumlamışlardır.

(Basra'lılardan ayrıldığı) Hususlardan biri de şudur: Mu'tezile'den Basra'lılar, Ashâbımızla birlikte, Güçlü ve Ulu Allah'ın, hakikatte Murîd (İrade eden) olduğunu söylerler. Ancak Ashâbımız, O'nun ezelî bir irâde ile Mürîd olduğunu söylemiştir. Mu'tezile'nin Basra kolu ise, O'nun bir yerde olmayan (lâ-fî-mahallin) sonradan olma (hâdis) bir irâde ile irâde ettiğini ileri sürmüştür. Oysa el-Ka'bî ve en-Nazzâm ile bu iki şahsa uyanlar, bu iki görüşten de uzaklaşmışlar ve Yüce Allah'ın hakiki bir irâdesinin bulunmadığını iddia etmişlerdir. İleri sürdüklerine göre, eğer, «Güçlü ve Ulu Allah, fiilinden bir şeyi irade etti» denirse, bunun anlamı, «O bu fiili işledi» demektir; ve eğer, «O, kendi katından bir fiili irâde etti» denirse, bu da, «O fiili buyurdu» demektir. Böylece demişlerdir ki: «Her iki durumda da O'nun irâde ile vasıflandırılması mecâzîdir; tıpkı Yüce Allah'ın, **'Yıkılmak isteyen (yıkılmağa yüz tutan) bir duvar gördüler. O, onu doğrultuverdi. Öteki de dedi ki: Dileseydin buna karşı bir ücret alabilirdin'**(64) âyetinde, duvarın istek'le vasıflanışı da bir mecâzdır.» Fakat Basra'lılar, Ashâbımızla birlikte, onları, Yüce Allah'ın irâdesini ortadan kaldırdıkları için, tekfîr etmişlerdir.

(Basra'lılardan ayrıldığı) Hususlardan biri de şudur: el-Ka'bî, öldürülen kişinin (maktûl) ölü olmadığını iddia etmiş ve böylece, Yüce Allah'ın, **«Her insan ölümü tadacaktır. Kıyâmet günü, ecirleriniz size mutlaka ödenecektir. Ateşten uzaklaştırılıp cennete sokulan kimse, artık kurtulmuştur. Dünya hayatı, zâten, yalnızca aldatıcı bir geçinmeden ibarettir.»**(65) âyetine

64) Kehf (18), 77.
65) Âl-i İmrân (3), 185.

karşı çıkmıştır. Ümmetin geri kalanları, her öldürülenin ölü olduğu hususunda tamamen birleşmişlerdir. O halde, öldürülenin ölü olmadığı meselesi nereden doğru olmaktadır?!

(Basra'lılardan ayrıldığı) hususlardan biri de, el-Ka'bî'nin teklîf (yükümlülük) konusunda Yüce Allah'ın en iyi (aslah) olanı işlemesinin zarûrî olduğunu söyleyenlerin görüşünü paylaşmasıdır.

(Basra'lılardan ayrıldığı) hususlardan biri de şudur: Basra'lılar Ashâbımızla (Eş'arîler) birlikte, istitâat'ın (yapabilme gücü), beden sağlığı ve âfetlerden selâmet dışında bir anlama geldiğini söylerler, el-Ka'bî ise, istitâat'ın 110
sağlık ve selâmet dışında olmadığını ileri sürmüştür.

Mu'tezile'den Basra'lılar, Bağdad'lıları küfürle suçlarlar. Bağdad'lılar da Basra'lıları tekfîr ederler. «**Fedâihu'l-Kaderiyye**» (Kaderiyye'nin Saçmalıkları-Rezâletleri) kitabımızda açıkladığımız gibi, her iki fırka da bir diğerini suçlamada pek doğru ve isâbetlidir.

17) Cubbâiyye

Onlardan el-Cubbâiyye hakkında(66): Bunlar, Hûzistân halkını sapıklığa götüren Ebû Ali el-Cubbâî'ye(67) uyanlardır. Basra Mu'tezilesi, zamanında, onun mezhebine mensuptu; el-Cubbâî'den sonra oğlu Ebû Hâşim'in mezhebine geçtiler.

el-Cubbâî'nin sapıklıklarından biri şudur: O, Güçlü ve Ulu Allah'ın, kulun istediği fiili işlediği takdirde kuluna muti' (itâat eden) olduğunu söylemiştir. Bu görüşünün sebebi şudur: Bir gün, Allah rahmet eylesin üstâdımız Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'ye, «Sana göre tâat ne demektir?» diye sormuş; o da, «Emre uymaktır» deyip, onun bu konudaki görüşünü sormuştur. el-Cubbâî, «Bana göre tâatın aslı, irâdeye uymaktır. Başkasının istediği şeyi yapan herkes, o kişiye itâat etmiş demektir» cevabını vermiştir. Bunun üzerine Allah rahmet eylesin Üstâdımız Ebû'l-Hasan, «Bu esasa göre, Yüce Allah'ın kulunun istediği şeyi yapması halinde, kuluna itâat etmiş olacağını kabul etmen gerekir» demiş; o da bunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Sonra Allah rahmet eylesin Üstâdımız ona demiştir ki: «Sen, müslümanların icmâına muhalefet ettin ve Âlemlerin Rabbine karşı geldin. Eğer Yüce Allah'ın, Kendi kuluna muti' olması câiz olsaydı, O'nun, kuluna boyun eğmesi de câiz olurdu. Oysa Allah, bundan Münezzehtir, Yüce'dir.»

Sonra el-Cubbâî, Yüce Allah'ın isimlerinin kıyas esaslarına göre çıkarıldığını iddia etmiş ve Allah'ın işlediği her fiilden O'na bir isim türetilebilmesinin câiz olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine, Allah rahmet eylesin Şeyhimiz Ebû'l-Hasan, onu, gebeliği yaratan ve kaldıran olduğu için, Allah'ı...

66) Krş.: İsferâinî, 52; Şehristânî, 1/78; **Milel**, 128-9
67) Ebû Ali Muhammed b. Abdilvehhâb el-Cubbâî: Mu'tezile'nin büyük bilginlerindendir. 303/915-6'da ölmüştür. Bk.: **İber**, 2/125; **Şezerât**, 2/241; **Mu'tezile**, 80-5; Malatî, 39-40.

«kadınları gebe bırakan» adıyla adlandırılmasının gerekli olduğunu kabule zorlamış; o da bunu kabul etmiştir. Yine ona (el-Cubbâî) demiştir ki: «Senin bu bid'atin, Allah'a, 'Îsâ'nın babası' demelerine rağmen, O'nun Meryem'i gebe bırakan olduğunu söylemekten kaçınan hıristiyanların sapıklığından daha korkunç ve çirkindir.»

el-Cubbâî'nin sapıklıklarından biri de şudur: O, bir tek arazın birçok yerde ve bir milyondan çok yerde bile bulunmasını câiz görmüştür. Böylece o, bir tek kelâmın (söz), bir milyon yerde bulunabileceğini câiz görmüş ve şu iddiada bulunmuştur: «Bir yerde yazılı olan bir söz, kendinden başka yerde daha yazılmış ise, ilk yerden ikincisine geçmeksizin ve ikinci yerde hâdis olmaksızın, iki yerde bulunur. Bir yerde veya bir milyon yerde yazılmış olsa bile, bu böyledir.»

O ve oğlu Ebû Hâşim şu iddiada bulunmuşlardır: «Yüce Allah, âlemi yok etmek istediği takdirde, kendisiyle bütün cisimler ve cevherleri yok ettiği mekânsız bir araz yaratır. Yüce Allah'ın, cevherlerden bir kısmını muhafaza ederken bir kısmını yok etmesi doğru olmaz. Gerçi onları ayrı ayrı yaratmış olmakla beraber, ayrı ayrı yok etmeğe kaadir değildir.»

Söylendiğine göre, Allah rahmet eylesin Şeyhimiz Ebû'l-Hasan, el-
111 Cubbâî'ye şöyle söylemiştir: «Eğer Yüce Allah'ın buyurduğu herşeyi dilediğini ileri sürüyorsan, başka birinde alacağı olan, ama borcunu, alacaklıya ödemeyen ve alacaklıya 'Allah'a and olsun ki borcumu, Allah istediği takdirde yarın sana ödiyeceğim' deyip, ertesi günü borcunu ödemeyen biri hakkında ne dersin?» dedi. Bunun üzerine o (Ebû'l-Hasan), ona (el-Cubbâî), «Senden önceki Müslümanların icmâına muhalefet etmiş durumdasın; çünkü onlar, senden önce, yemînini Güçlü ve Ulu Allah'ın dilemesine bağlayan birinin, yemînini O'na bağlamadığı zamanki bozuşu gibi, yemînini bozamıyacağı hususunda anlaşmışlardır» demiştir.

18) Behşemiyye

Onlardan el-Behşemiyye hakkında[68]: Bunlar, Ebû Hâşim b. el-Cubbâî'ye[69] uyanlardır. Çağımızın pek çok Mu'tezile'si, Buveyh oğulları vezîri İbn 'Abbâd'ın[70] ona uymaya çağırışından dolayı onun mezhebindendir. Onlara, fiilen olmasa bile, «zemm'i (kötüleme) hak etme» görüşlerinden dolayı, «ez-Zemmiyye» denir. Pekçok sapıklıklarında Mu'tezile'ye katılmışlar; ama kendilerinden önce kimsenin ileri sürmediği rezâletlerle de onlardan ayrılmışlardır.

68) Krş.: İsferâinî, 53; Şehristânî, 1/78; **Milel**, 129 vd.
69) Ebû Hâşim Abdusselâm b. Muhammed b. Abdilvehhâb el-Cubbâî: Birçok konularda babası el-Cubbâî'ye karşı çıkmıştır. Bağdâd'da 321/933'de ölmüştür. Bk.: **İber**, 2/187; **Mu'tezile**, 94-6; Malatî, 40.
70) Ebû'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs b. Ahmed b. İdris es-Sâhib: Mu'tezile ve Şîa arasını birleştirmiş meşhur Buveyh oğulları veziridir. Rey'de 385/995 tarihinde ölmüş, Isfahan'da gömülmüştür. Bk.: **Şezerât**, 3/113-116; Abdulhamîd, 185, n. 1; Kevserî, 111.

Bunlardan biri, fiilen olmayan kötüleme ve cezâyı hak etme görüşleridir. Böylece onlar, bir fiili işlemeye kaadir birinin, fiili işlememesinin ve fiilin önündeki engellerin kalkmış olmasına rağmen, o fiili terketmenin câiz olacağını ileri sürmüşlerdir. Onları bu görüşe götüren şey, Ashâbımızın Mu'tezile'ye söylediği şu husustur: «Eğer istitâatın (yapabilme gücü) fiilden önce olmasını câiz görüyorsanız, iki zaman ile birçok zamanın, birbirlerinin önüne geçişleri arasında bir eşitliğin bulunmasını kabul etmeniz zarûrîdir.» Ama onlar, bu zaruret konusunda ayrılığa düştüler. Onlardan bir kısmı, yapabilme gücü ile yapabilme gücünün doğuşu durumundan, ikinci haldeki yapabilme gücü ile bir fiilin doğuşunun zamanına kadar olması veya olmamasının ve engeller bulunmadığı zaman, fiilin olması ve olmamasının gerekli olduğunu söylüyordu. Bununla beraber, kudretin, o fiilin ortaya çıkışı sırasındaki kudret olmadığını da iddia ediyordu. Onlardan bir kısmı da, kudretin yokluğu ve varlığından sonra yok olan kudretin zıddı olan acz'in ortaya çıkışı ile birlikte fiilin doğmasını (hudûs) câiz görmüştür. el-Cubbâî'nin oğlu Ebû Hâşim, Ashâbımızın onları kabule mecbur ettiği, iki zaman ile birçok zamanın arasının eşit olduğu ve istitâatın fiilden önce olması câiz ise, istitâatın fiilden önce olmasının cevâzı hususundaki görüşlerini kabule yönelmiş ve Mu'tezile de bundan doğru dürüst ayrılamamış ve eşitliği kabul etmek zorunda kalmıştır. O, iş yapmaya gücü olan kimsenin, kudretinin devamlılığı ile birlikte dâima bâkî olmasını ve aletlerin çoğalması ve fiili işlemek ve işlememekten uzak kalarak engellerin kalkmasını câiz görmüştür. Bu esasa göre ona şöyle dendi: «Bu kaadir kişi mükellef olsaydı ve kudreti ile bir tâat işlemeden ölseydi, durumunun ne olacağını hiç düşündün mü?» O buna şu cevabı verdi: «O, fiilinden dolayı değil, yapabilme imkânları mevcud ve önünde engeller yok iken, kudreti ile yapmaya emrolunduğu bir fiili yapmadığından dolayı ebedî kötüleme (zemm) ve cezâyı hak etmiştir». Bunun üzerine ona, «Peki, emrolunduğu şeyi yapmadığından dolayı cezâyı nasıl hak edebilir? Yasaklandığı bir şeyi yapmadığı takdirde, yasaklandığı şeyi yapmadığından ötürü nasıl sevâbı hak etmiyorsa, emrolunduğu şeyi yapmadığı için, nasıl cezâyı hak edebilir?» dendi.

Mu'tezile'den bir kısım selefleri, «Yüce Allah, ma'siyeti (suç) kendisi orta- 112
ya koymamış olsa bile, suç işleyişinden dolayı âsîyi cezâlandırır» diyen kimseyi kâfirlikle suçluyorlardı. Şimdi ise, şöyle dediler: «Ebû Hâşim'in, kendi fiili veya kendinden başkasının fiili için bir suçu bulunmayan kimsenin cezalandırılması şeklindeki görüşünden dolayı tekfîr edilmesi daha uygundur.»

İkinci olarak o, bir suç işlemese bile, emrolunduğu şeyi işlemeyen kimseyi âsî ismiyle isimlendirmiştir. Böylece o, muti' (itâat eden) adını, ancak tâatı işleyen kimseye vermiş olmaktadır. Eğer suçsuz bir âsînin bulunması doğru olsaydı, itâat etmeyen bir muti'nin bulunması da, küfre girmemiş bir kâfirin olması da doğru olurdu.

Sonra bu çirkin bid'atlerine ek olarak, şu iddiada bulunmuştur: Bu mükellef kişi, çirkin bir değişiklikte bulunsaydı, bundan dolayı iki kat âzabı hak ederdi. Bunlardan biri, işlediği çirkinlik içindir. İkincisi de, emrolunduğu iyiliği işlememesi yüzündendir. Ama güzel bir değişiklikte bulunsaydı, ve peygamberlerin fiillerine benzer şeyler işleseydi, lâkin Yüce Allah'ın ona emrettiği şeyi işlemeseydi veya zıddını yapmasaydı, o takdirde temelli cehennemlik olurdu.

Mu'tezile'nin öteki mensupları, onu, aşağıdaki şu üç konudan dolayı tekfîr ettiler:

a) Bunlardan birincisi, işlenmeyen bir fiilden dolayı azâbın hakedilmesi konusudur.

b) İkincisi, çirkin bir değişiklik yaptığı zaman iki kat cezânın hakedilmesi konusudur.

c) Üçüncüsü de, şu görüşü hakkındadır: «Eğer güzel bir değişikliği işlerse ve selâm olsun peygamberlerin tâatına benzer bir tâat içinde bulunursa, ama Yüce Allah'ın kendisine buyurduğu şeylerden bir tekini veya zıddını işlemezse, cehennemde temelli kalmayı haketme konusudur.

Ashâbımız, onun iki kat cezâ hakkındaki görüşü üzerine, kendisinin iki cezânın varlığını kabul etme zorunda olduğunu söylediler. Bu iki cezâdan biri, işlediği zinâ fiilinden dolayı zinâ cezâsı; ikincisi de zinâyı terketmek, üzerine bir gereklilik olduğu halde bu gerekliliği işlemeyişidir. Aynı görüş, namus iftirası (kazf), kısas, şarap içme cezâlarında da geçerlidir. Aynı şekilde Ashâbımız, onu, Ramazan ayında orucunu bozan kişiye keffâret icâb ettiği hususunda da ilzam ettiler. Bunlardan biri, keffâreti gerektiren bozma işidir. İkincisi de oruç için gerekli şeyleri yapmaması ve onu bozmaktan kaçınmamasıdır.

el-Cubbâî'nin oğlu, bu bid'ati hakkındaki bu mecburiyetlerin kendi aleyhine çevrilmiş olduğunu görünce, bir tek fiilden dolayı iki cezâ ve iki keffâret gerektiği şeklindeki görüşünden uzaklaşarak, bundan daha çirkin bir görüşü benimsedi ve, «O kimse, ancak, zinâ, içki ve iftiradan yasaklanmıştır; ama bu fiillerden vazgeçmeye gelince.. bu, onun üzerine vâcib değildir» dedi.

Ayrıca Ashâbımız, onu, üç kat ve sonsuza kadar daha çok kat cezadan dolayı ilzam ettiler; çünkü o, bir kimsenin ortaya koyduğu şeyden dolayı iki kat cezânın varlığını ileri sürmüştü. Bunlardan birinci cezâ, o fiili işlemediği için; öteki ceza da sebebini yerine getirmediği içindi. Ona göre, ona tekaddüm eden birçok sebebin doğurduğu sebepler buluruz. Söz gelişi, bir okla hedefe isabet meselesini alalım.. bu iş, ona göre, oku atanın okla ortaya koyduğu birçok hareketten doğmaktadır ve her bir hareket, isabete kadar süren fiillerin sebebidir. Eğer yüz hareket olsaydı, bu hareketlerden yüzüncüsü, isabetin sebebi olacaktı. Bu esasa göre, şu durum ortaya çıkar: Yüce

Allah, kişiye isabeti emretse; ama o da bu işi (isabeti) yapamazsa, yüz kat ve başka bir kat daha cezayı haketmiş olur. Bunlardan birincisi, isabet işini yapmadığından dolayıdır. Yüz kat da, bu hareketleri yapmadığı içindir.

Aynı şekilde, bu esasa göre şu ortaya çıkar: Bir kimse konuşmakla emrolunmuş ise; ama bu fiili yerine getirmezse, iki kat cezâyı haketmiş olur. Bi- 113
rincisi konuşmadığı içindir. İkincisi de sebebini işlemeyişi yüzündendir. Eğer o, konuşma sebebinin zıddını işlemiş olsaydı, yine iki katlı bir cezâyı hak ederdi. Ve bu, ona göre işlemediği sebebin yerine geçerdi. Bu durumda ona deriz ki: «O kimse, birincisi konuşmadığı, ikincisi sebebini işlemediği, üçüncüsü de konuşmanın sebebinin zıddını işlediği için, üç katlı bir cezâyı hak etmez mi?»

Ashâbımızdan bir kısmının ondan naklettiklerine göre o, yalnızca konuşmanın sebebini terketme konusundan başka, iki katlı bir cezânın varlığını ileri sürmemiştir. Fakat o, «**İstihkaku'z-Zemm**» adlı kitapta, bunun aksini yazmıştır. O, bu kitabında demiştir ki: «Kendisinde özel bir vazgeçme (terk) bulunan herşeyin hükmü, konuşmanın sebebinin hükmü gibidir. Ancak kendisinde özel bir terk bulunmayanın hükmü, zekât, keffâret, borcun ödenmesi ve haksızlığın giderilmesi hükmüne benzer.» O bununla şunu demek istemişti: Zekât, keffâret ve bu ikisine benzeyen şeyler, ne özel bir organla meydana gelir, ne de onun özel bir terki vardır. Aksine o kimse namaz kılsa veya haccetse ya da bundan başka birşey yapsaydı, bunların hepsi de zekâtın terki olurdu. Konuşma ise, onun terkinin sebebi özel bir sebep olduğundan, terki de çirkin olur. Eğer konuşmanın sebebini terkederse, bundan dolayı bir kat cezâyı hak etmiş olur. Ama bağış ('atıyye) için, çirkin bir terk söz konusu değildir. Bu yüzden yerine getirmemekten dolayı hakettiği kınanma (zemm)'dan başka bir kat cezâyı daha haketmemiş olur.

Ona denir ki: «Eğer namaz ve zekâtı terketmek çirkin değilse, terkin güzel olması icâbeder. Bu ise dinden çıkmadır. Dinden çıkmaya götüren şey de onun benzeridir.»

Onun bu konudaki tutarsızlıklarından biri de, kendisinden bir zulûm vârid olmasa bile, yapması icâb eden şeyi yapmayan kimseyi «zâlim» olarak adlandırmasıdır. Aynı şekilde o, böyle bir kimseyi «kâfir» ve «fâsık» olarak adlandırmış; ama onun «âsî» olarak isimlendirilişi hususunda kararsız kalmıştır. Böylece o, Allah'ın «âsî» adını haketmemiş bir insanı temelli cehennemde tutmasını câiz görmüştür. Fakat onun, böyle bir kimseyi «fâsık» ve «kâfir» olarak adlandırması, kendisini, o kimseyi «âsî» olarak adlandırma zorunda bırakır. Bu adlandırmadan kaçınması ise, «fâsık» ve «kâfir» olarak isimlendirmekten alıkoyar.

Onun bu konudaki tutarsızlıklarından biri de cezâ ve sevâb arasındaki farklılıkla ilgili icmâa muhalefet etmesidir. Şöyle ki, bu konuda o şunları söylemiştir: «Cennete, cezâsı bulunmayan birçok sevâbın; cehennemde de cezâsı bulunmayan birçok azâbın olması câizdir.» Ancak o, buna «cezâ» de-

mekten kaçınmıştır; çünkü cezâ, yalnızca bu fiilin işlenmesi ile olur. Ona göre azâb ise, işlenmeyen bir fiilden dolayı da olabilir. Bu durumda ona, «Cezâ ancak bir fiil ile olduğuna göre, bir fiilin işlenmesinden başka sevâb ve azâb bulunmadığını neden inkâr ediyorsun?» sorusu sorulur.

Ebû Hâşim'in rezaletlerinin ikincisi, başkasının fiilinden dolayı ayıplanma (zemm) ve teşekkürün hakedilmesi hakkındaki görüşüdür. İddiasına göre Zeyd, Amr'a başkasına birşey bağışlamasını emretse ve o da, o kimseye birşey verse, bu bağışı alan kimseden –gerçekte başkasının fiilinden ortaya çıkan bu bağıştan– dolayı, başkasının fiili üzerine teşekkürü haketmiş olur. Aynı şekilde ona bir suç işlemeyi emretmiş olsaydı ve o da bunu işleseydi, tam anlamıyla başkasının fiili olan bu suçun kendisinden dolayı kınanmayı haketmezdi. Onun bu görüşü, bir kimsenin, başkası adına yaptığı emredilmiş bir fiilden dolayı değil, doğrudan doğruya kendi emrettiği fiilinden dolayı teşekkür veya kınanmayı hakettiği şeklindeki Ümmet'in diğer fırkalarının görüşleri gibi değildir. Bu bid'at ise onu, iki şükür veya iki kınama bulunduğunu kabule götürmüştür. Bunlardan biri, kendi işlediği emir; öteki de, başkasının fiili olan emredilen şeydir. Bu durumda onun savunduğu bu görüş, «Allah kullarının kazandıklarını yaratır; sonra onlara, bundan do-
114 layı sevâb ve cezâ verir» diyen Kesb Ashâbını (Ashâbu'l-Kesb) inkâr edişi karşısında nasıl olur da doğru olabilir? Ona denir ki: «Başkasının fiili esasına göre senin inkâr ettiğin şey, seni, «Yüce Allah, müşrik bir kimsenin çocuğunu, babasının fiilinden dolayı azâb eder» diyen Ezârika'nın görüşünden ayırmaktadır». Denir ki: «Bunu câiz görüyorsan, kulun kendi fiili sırasında Yüce Allah'ın işlediği fiilden dolayı şükr ve sevâbı haketmesini de kabul et, tıpkı kendine ölüm yaklaşmış bir adama su veya yiyecek verilmesi gibi.. böylece o yaşar ve hayat bulur; sonuçta da Yüce Allah'ın fiili olan kendi hayatı ve doyması sebebiyle şükr ve sevâba hak kazanmış olur.»

Onun saçmalıklarından üçüncüsü, tövbe hakkındaki görüşüdür: Çirkin (Kabîh) olduğunu bildiği başka bir çirkinlik üzerinde ısrar ettikçe veya güzel (husn) olsa bile, çirkin olduğuna inandıkça, günahtan tövbe etmek kabul edilmez. Ayrıca o şu iddiada bulunmuştur: «Ödemesi gerekli bir tek taneyi ödememekte ısrar ettiği sürece, bir kimsenin saçmalıklarından tövbesi geçerli olmaz». İddiasını desteklemek için şuna dayandı: «Başka birinin çocuğunu öldüren ve onun karısı ile zinâ eden bir kimsenin bu iki günahının birinden tövbesinin kabulü, öbür günahında ısrar ettiği müddetçe, kabul (husn) görmez.» Onun bu iddia için getirdiği örnek kabule şâyan değildir. Aksine bu konuda delil olarak ileri sürülen kimsenin, öbür günahından dolayı azâb görmekle beraber, önceki günahından tövbesi kabul edilir; tıpkı oğlunun kendisine saygısızlık ve itâatsizlik ettiği bir imam gibi.. bu oğul, halkın mallarını çalar ve câriyeleri ile zina eder; sonra da itâatsizliklerinden ve babasının malından çaldığı şeylerden dolayı tövbesi kabul edilir; ama başkasının malını çaldığı için eli kesilir ve zinâ ettiği için de dayak çekilir.

Bu konuda dayandığı şeylerden biri de şu görüşüdür: Çirkini (kubh) terketmek, ancak çirkin olduğu için gereklidir. Başka bir çirkinlik üzerinde ısrar ederse, çirkinliğinden dolayı terkedilmiş çirkinliği terkeden biri olmaz.

Ona deriz ki: «Sen, kendi üzerinden cezâsını kaldırmak için çirkinliği terketmenin gerekli olmasını mı inkâr ediyorsun? Tövbe etmediği günahından dolayı cezâya çarptırıldığı halde, tövbe ettiği bir günahtan kurtulması doğru olmaz mı?»

Ona deriz ki: «Bu konudaki şeylerin çoğu, günahlarının bir kısmından tövbe eden kimsenin, onlara karşı çıkması ve çirkinliğinden dolayı günahından tövbe etmesi; ama başka bir çirkinlik üzerinde ısrar etmesidir. Bu durumda günahından tövbe edenin tövbesi doğru olmaz mı? Tıpkı Hâriciler ve kendisine göre iyi (husn) olarak görülen; ama aslında bozuk inanışlara bağlanan başkasının durumu gibi... Sana göre onun, iyiliğine inandığı çirkinlikler üzerindeki ısrarına rağmen, çirkinliğini bildiği çirkinliklerden tövbesi kabul edilir. İleri sürdüğün bu esasa göre, –onun, çirkin (kabîh) olduğuna inandığı herşeyden kaçınmakla emrolunduğunu söylüyorsan tabiî– şu hususu kabul etmek zorundasın: Aramızdan biri, Ebû Hâşim'in tuttuğu yolun çirkinliğine inanır, zinâda bulunur ve hırsızlık ederse, çirkin olarak inandığı şeylerin tamamını terketmedikçe tövbesinin kabul edilmemesi gerekir. Böylece o, çirkinliklerine inandığı için, zinâ ve hırsızlıktan kaçınmak ve Ebû Hâşim'in yürüdüğü yoldan sakınmakla emredilmiş olur.»

Ashâbımız, ondan, Müslüman olmuş ve kendisine helâl olmadığını bildiği ve bunu inkâr etmediği halde, küçücük bir parça gümüşü sâhibine vermemekte direnmesi dışında bütün çirkinliklerden tövbe etmiş bir Yahudi'nin durumunu sordular ve «Bu durumda onun küfürden tövbesi kabul edilir mi?» dediler. Eğer buna, «evet» derse, kendi delillerini çürütmüş; «hayır» derse de Ümmet'in icmâına karşı çıkmış olur. Onun bu görüşüne göre, o kimsenin Müslümanlığı geçerli olmamıştır; tövbe etmeden önce Yahudiliğinde de kâfirdir; çünkü kendini Yahudinin hüküm-leriyle bağlı kılmamıştır. Böylece o, o kimsenin Yahudilikten tövbe etmediğini; aksine Yahudilikte ısrar ettiğini; ama buna rağmen yine de Yahudi olmadığını ileri sürmüştür. Bu ise, apaçık bir tutarsızlıktır. Ona denir ki: «Eğer o Yahudiliğinde ısrar 115
ediyorsa, o halde sen, onun kestiğini mübah görmeli ve ondan cizye (vergi) almalısın.» Bu da Ümmet'in görüşüne aykırıdır.

Onun saçmalıklarının dördüncüsü, yine tövbe hakkındadır. Buna göre, günah işlemeyecek bir durumdan (acz) sonra günahtan tövbe etmek geçerli değildir. Aynı şekilde ona göre, konuşamaz halde iken yalan söylemekten tövbe etmek geçerli olmadığı gibi, cinsî bakımdan iktidarsız iken zinâdan tövbe etmek de birşey ifade etmez. Bu, kendinden önceki bütün İslâm Ümmeti'nin görüşüne aykırıdır. Bu durumda ona denir ki: «Bir adam, yalan söylemek ve zinâ etmek için bir dili ve cinsiyet organı bulunduğuna inanmış olsaydı, sen, bunların onun günahı olduğuna inanır mıydın?» Eğer o, bu so-

ruya, «Evet», derse, ona şöyle söylenir: «Aynı şekilde bir kimse kendisinde Yüce Allah'a isyân etmediği yalan ve zinâ organları bulunmuş olduğuna inanırsa, bunların tâat ve tövbe olması gerekir.»

Ebû Hâşim, vaîd (tehdîd) konusundaki aşırılığı yanında, zamanının en fâsık kişilerindendi ve tam bir içki tiryakisi idi. Söylendiğine göre sarhoş iken ölmüştür. Öyle ki, Murcie'den bazıları onun için şöyle söylemişlerdir:

O, ircâ görüşünü ayıplar; öyle ki, günahlarda bazı ümitler bulunduğuna inanır,

Günah bakımından ircâya inananların en büyüğü ve büyük günahta ısrar eden bir vaîdi'dir.

Onun saçmalıklarının beşincisi, şartlı irade hakkındaki görüşüdür. Ona göre, bu görüşün ana hatları şudur: Bir şeyin, bir yönden istenmesi (murâd), öteki yönden de istenmemesi (mekruh) câiz değildir. Onu bu görüşe iten sebep, kesb (kazanma) ve halk (yaratma) konusunda çeşitli görüşleri ileri sürenlere karşı korunmuş olmasıdır. Demiştir ki: «Kesb'den ibaret olan yön (cihet), ya vardır, ya da yoktur. Eğer bu yön yok (ma'dûm) ise, onda var veya yok olan bir tek şeyin isbâtı sözkonusudur. Bu yön var (mevcûd) ise, ya yaratılmıştır, ya da yaratılmamıştır. Eğer yaratılmış ise, her yönden yaratılmış olduğu sâbit olur. Yaratılmamış ise, fiil bir yönden kadîm, öteki yönden de yaratılmış olur. Bu ise muhal (imkânsız)'dir.» O, bu görüşü, bir yönden istenen, öteki yönden istenmeyen bir şeyin varlığı noktasından kabule mecbur olmuştur.

Bu durumda ona demiştir ki: «Sana göre irâde, bir şeye ancak hudûs (sonradan olma) yönünden ait olur; ki bu da istenmeyen (kerahet) şeydir. Bir şey bir yönden istenir, bir yönden de istenmezse, o şeyi isteyenin (murîd), dilediği şeyi isteyen, dilediğini de istemeyen olması gerekir. Bu ise tutarsızdır.» O da buna şu cevabı vermiştir: «Bir şeyi isteyen, o şeyi ancak her yönüyle ister; öyle ki, onun o şeyin bir yönünü istememesi câiz değildir.» Böylece onun, bir şeyin bir yönden bilinip bir yönden bilinmemesi meselesini inkâr etmediği için, bilinen (ma'lûm) ve bilinmeyeni (meçhûl) kabul etmesi gerekmiştir. Bu durumda o, bir şeyin bir yönden istenmesi, öteki yönden de istenmemesinin olamıyacağı şeklindeki kendi görüşünü benimsemekle, Mu'tezile'nin ana görüşlerini yok ederek meseleleri kendine helâl görür olmuştur. Kaldı ki, o, Mu'tezile'nin ana görüşlerini yıkacak görüşlerden pekçoğunu çoktan benimsemişti.

Bunlardan biri, onun, Yüce Allah'ın istemezlik etmediği büyük çirkinliklerin veya yine O'nun istemediği güzelliklerin bulunması şeklindeki görüşü ilzam etmiş olmasıdır. Bu şu demektir: Eğer Yüce Allah'a secde edilirse, bu, O'na bir ibâdettir; puta secde de put için ibadet olur. Oysa puta secde büyük bir çirkinlik; Allah'a secde ise pırıl pırıl bir güzelliktir. Aynı şekilde,
116 «Allah'ın Resûlü Muhammed» sözüyle Abdullah oğlu Muhammed'i bildirmek isterse, başka bir Muhammed'i bildirmiş olmaktan dolayı hoşlanmazlık

edememesi gerekir, oysa bu küfürdür. Aynı şekilde o, şu hususu da kabul etmek zorundadır: Eğer Yüce Allah, bir puta secde etmenin ibadet olmasından hoşlanmıyorsa, secdenin varlığı Yüce Allah'a güzel bir tâat olmasına rağmen, onun varlığının Yüce Allah'a bir ibâdet oluşunu istememesi gerekir. O bütün bunların hepsini de işlemiştir.Ayrıca o, «**Câmi'u'l-Kebîr**»inde, Yüce Allah'ın putlara secdeyi kerîh görmediğini yazmış ve birşeyin, iki ayrı yönden hem istenir, hem istenmez olmasını reddetmiştir. Bu konuda demiştir ki: «Ebû Ali'ye (yani babası) gelince.. o, bunu câiz görür; ama bana göre bu, süregelen esaslara aykırıdır. Çünkü irâde, gerek bize, gerek ona göre, ancak hudûs yoluyla olan şeye ulaşabilir. Eğer o, bir şeyin olmasını (hudûs) ve olmamasını (kurh) isteseydi, istediği şeyi istemez olması gerekirdi. Allah bilir ya bu, ancak o şeyin iki hudûsü ile olabilir.»

Onun dayandığı bu görüş, bizim asıl görüşümüze göre bâtıldır; çünkü bize göre irâde, hem hudûs (oluş) yönünden, hem de hudûs dışındaki yönden istenilen şeyle ilgilidir. Babasını ilzam ettiği şey, babasının kabul ettiği şey değildir. Bu hususu kabul konusunda, ona hem de bir cevab verilebilir, hem de o tersyüz edilebilir.

Cevab şudur: Babası, Ebû Hâşim'in ileri sürdüğü gibi, irâdenin «şey» ile hudûs yönünden ilgili olduğu görüşünü dememiştir. O ancak şunu demek istemiştir: İrâde, «şey»e, hudûsü sırasında hudûs ile veya hudûsü sırasında onun üzerinde olan sıfatla bağlıdır. Tıpkı bir şeyin olmasını istemek ve onun varlığının Yüce Allah için bir tâat olmasını istemek gibi.. bu tâat, hudûsü sırasında onun üzerinde olan bir sıfattır. Bu, onların şu görüşlerine benzemektedir: Emir ve haber, irâde olmaksızın, ister Ebû Hâşim ve diğerlerinin dedikleri gibi, emredilen irâde (irâdetun el-Me'mûru bih) olsun, ister İbnu'l-Ahşîd'in[71] dediği gibi, varlığa emir ve haberden ibaret bir irâde olsun, hem emir, hem haber olamaz; çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur: «**De ki: Hak Rabbinizdendir. Dileyen inansın...**»[72] Böylece O, kelâmının hudûsünü dilemiş ve onlardan imân etmelerini istemiştir. Bununla birlikte, «inansın» sözü, bir emir değil, aksine bir tehdîddir; çünkü O, bu sözün varlığının bir emir olmasını istememiştir. Aynı şekilde haber, onlara göre, haber olmaz; tâki o, o şeyin varlığının Amr'ın dışında Zeyd'in bir haberi olmasını istesin. Bununla birlikte o, birşeyin hudûsü için irâde değildir ve bununla, Yüce Allah'ın, putlara tapmanın bir ibâdet oluşunun, o şeyin hudûsünün irâdesi dışında bir şey oluşunu istemediğini açıklamıştır. Böylece o, Ebû Hâşim'in istemediği yönden birşeyi istemesinin varlığı hakkında söylediği şeyi kabul etmemiştir.

Ters-yüz etme yönüne gelince.. denir ki: Yüce Allah, putlara secde etmeyi yasaklamış ve bu konuda âyetler indirmiştir. Öte yandan Mu'tezile'nin ana

71) Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Ahşîd: Mu'tezile'nin dokuzuncu tabakasındandır. 326/938 yılında ölmüştür. Bk.: **Mu'tezile**, 100; Abdulhamîd, 193-4, n. 1.
72) Kehf (18), 29.

prensipleri arasında, Yüce Allah'ın yalnızca birşeyin hudûsünü emrettiği ve bir şeyin yalnızca hudûsünü yasakladığı hususu vardır. O'nun secdeyi, O'na bir ibâdet olarak emrettiği sâbittir. Bu durumda O'nun emrettiği bir şeyi bir yönden yasaklaması gerekli olmaktadır; çünkü O, yalnızca bir şeyin
117 hudûsünü yasaklar, secde de bir şeyin hudûsünden başka birşey değildir. Eğer onun iki hudûsü bulunsaydı, o şeyin bir yönden muhdes (sonradan olan), öte yönden de muhdes olmayan olması lâzım gelirdi. Böylece onun emir ve nehy (yasaklama) konusunda kabule mecbur olduğu şey, babası ve en-Neccâr'ın irâde ve kerâhet (isteksizlik-beğenmeme) konusunda kabule mecbur oldukları şeydir.

Onun saçmalıklarının altıncısı, ahvâl (durumlar) hakkındaki görüşüdür. Bu görüşü için onu, diğer fırkalardan başka, i'tizâl konusunda kendine ortak olanlar da küfürle suçlamıştır. Onu bu görüşe götüren sebep, Ashâbımızın, Mu'tezile'nin ilk bilginlerine (kudemâ), aramızdaki bilginler konusunda yöneltikleri şu sorulardır: «Câhil kendi hakkındaki bilgisi ile mi, yoksa başka bir sebeple mi ayrılır?» Onlar, onun kendisini, kendisinde olandan ayırmasını, ikisinin de aynı cinsten olması sebebiyle reddettiler ve onun kendi nefsinden ayrılmasının, aynı cinsten olması sebebiyle bâtıl olduğunu söylediler. Yine aynı şekilde onun, ne kendi nefsinden, ne de başka bir sebepten ayrılmasını iptal ettiler; çünkü bu durumda, onun ayrılması, kendinden başkasından daha üstün olmaz. Böylece O, onun varlığını ancak «şey» anlamında «âlim» olarak ayırmıştır ve Yüce Allah'ın câhilin ayırımında bir mâna veya ayrıldığı şeyin sıfatının bulunması gerekir. Böylece o, O'nun ancak üzerinde bulunduğu bir durum (hâl) dolayısiyle onun ayırdığını iddia etmiş ve hal'in üç yerde bulunduğunu söylemiştir. Bunlardan biri, bizzat kendisi "mavsûf» (vasıflandırılmış) olan mavsuftur. O bu vasfı, içinde bulunduğu hâl sebebiyle kazanmıştır. İkincisi, bir şeyin manevî bakımdan vasıflandırılmasıdır. Bu mânaya hâli sebebiyle bağlanmış olur. Üçüncüsü de, ne kendisi, ne de mânası itibariyle kazandığı hâldir. Bu vasfa, kendinden başka onda olan hâl sebebiyle bağlanır. Onu bu görüşe muhtaç eden şey, Muammer'in «meânî» (anlamlar) hakkındaki şu sorusu idi: «Zeyd'in bilgisi, Amr'a değil de, kendisine mi, yoksa mânaya mı aittir; yoksa ne kendisine, ne de mânaya mı mahsustur?» Eğer kendine ait olursa, hepsi de ilim olduğu için, bütün ilimlerin ona mahsus olması gerekir. Mâna ise, bu takdirde, Muammer'in her mânanın, sonsuza kadar mânaya ait olduğu şeklindeki görüşü doğru olur. Eğer ne kendisi, ne de mânaya aitse, onun kendine ait olması, başkasına ait olmasından daha üstün olmaz. Ebû Hâşim, (Zeyd'in ilminin) ancak bir hâl için kendine ait olduğunu söylemiştir.

Fakat Ashâbımız demiştir ki: Zeyd'in ilmi, ne ilim oluşundan, ne de Zeyd'e mahsus oluşundan değil, bizâtihi kendine aittir. Nitekim siyaha, bizâtihi siyah olduğundan dolayı siyah dersin, yoksa onun bir nefsi ve varlığı bulunduğu için değil...

Sonra Ebû Hâşim'e, «Halleri bilir misin, yoksa bilmez misin?» dediler. Hâllerin bilindiğini söyleseydi, onların «şey» olduklarını isbât etmek zorunda kalacağını sezdiğinden, «Hayır» dedi. Zira ona göre, «şey»den başkası bilinemez. Sonra onların değişen haller olduğunu da söyleyemedi; çünkü değişme, ancak «şey»ler ve «zât»lar arasında olur. Sonra o, hallerin ne var (mevcut) ne yok (ma'dûm), ne kadîm (öncesi olmayan), ne de muhdes (sonradan olan), ne bilinen (mâ'lûm), ne de bilinmeyen (meçhûl) olduğunu söyleyebilirdi. Ayrıca o, onların, onlar hakkında söz edilmemiştir, diyerek söz etmesine rağmen, söz edilmiş olduklarını da söyleyemezdi. Üstelik bu tutarsızdır.

O şu iddiada da bulunmuştur: Âlimin her bilinen şeyde bir hâli vardır. Bu hâlin, başka bir bilinendeki hâli olduğu söylenemez. Bu yüzden o, Güçlü ve Ulu Allah'ın bildiklerinin halleri hakkında, onların sonsuz olduklarını ileri sürmüştür. Aynı şekilde O'nun takdîr ettikleri hakkındaki ahvâli de sonsuzdur; tıpkı takdîr ettiği şeylerin sonunun bulunmayışı gibi...

Ashâbımız ona dedi ki: «Bir tek bilinenin mevcut her âlime sonsuzca ait oluşunun doğruluğu için sonsuz ahvâli olmasını niçin inkâr ettin?» Ona dediler ki: «Allah'ın ahvâli başkasının ameli midir, yoksa kendi ameli midir?» O buna şu cevabı verdi: «Onlar, ne O'nun, ne de başkasının amelidir.» Ona dediler ki, «Öyle ise Güçlü ve Ulu Allah'ın sıfatlarının ezelî ve onların, ne O, ne de gayrı olduğu yolundaki görüşlerinden dolayı Sıfatıyye'yi niçin inkâr ettin?»

Onun saçmalıklarının yedincisi, arazlardan birtakımını nefy etmesidir. 118
Oysa bakaa, idrak, üzüntü, elem ve şüphe gibi arazlar, arazların varlığını kabul edenlerin çoğu tarafından kabul edilmiştir. İddiasına göre, bir musibet sırasında insana ârız olan elem ve istenmeyen bir ilâcın içimi sırasında bulunan acı, tabîatın kendinden kaçındığı şeyi idrâkten daha fazla bir mâna değildir. Ona göre idrâk, mâna değildir. Cehennemdeki cehennemliklerin cevherlerinin idrâki de aynıdır. Aynı şekilde lezzetler, ona göre, ne mânadır, ne de arzu edilen şeyi idrâkten daha fazla bir mânadır ve idrâk mâna değildir. Vebanın ortaya çıkışı sırasındaki acı hakkında, «Bu, dayak sırasındaki acı gibidir» demiş ve buna delil olarak onun his altında vukubulduğunu ileri sürmüştür. Bu ise, onun gariplikleriндendir; çünkü dayakla dövmenin acısı, hardalın yenilmesinin acısı ve ateşle yanma ve otlardan elde edilen acı ilâcın içiminde duyulan acı, his bakımından aynıdır. Eğer o, lezzetin varlığının mâna olduğunu nefyederse, cennette sevâb ehlinin lezzetleri, iyi davranışlarından dolayı kavuştukları ve çocukların faziletten başka bir şey olmayan lezzetlerinden daha fazla olacağını kabul etmesi gerekir. O demiştir ki: «Lezzet,bizzat kendi içinde bir fayda ve güzelliktir.» Ayrıca o, fayda ve güzelliğin «şey» olmadığını ileri sürmüştür. Demiştir ki: «Her acı zarardır ve bundan da zararın, ona göre, «şey» olmadığı sonucuna gelmiştir.

Onun saçmalıklarından sekizincisi, fenâ' (yok olma) hakkındaki görüşüdür. Buna göre Yüce Allah, gökler ve yer varlıklarını sürdürürken, âlemden bir tek zerreyi bile yok etmeğe kaadir değildir. O bu iddiasını şu esasa dayandırdı: «Cisimler, Yüce Allah'ın bir mahalde olmaksızın yarattığı ve bütün cisimler için bir zıtlık olan fenâ' mevcut olmadıkça, yok edilemez; çünkü bazı cevherler, diğer bazılarının altında değildir; çünkü o, onlardan biri ile kaaim değildir. Eğer o, onlara zıt olursa, hepsini yok eder.» Onun bu konudaki saçmalığı için şu görüşünü söylemek gerekir: «Allah, bir kısmını yok etmeğe gücü yetmediği şeylerin tamamını yok etmeğe güç yetirir.»

Onun saçmalıklarının dokuzuncusu, temizliğin (tahâret) vâcib olmadığı hakkındaki görüşüdür. Onu bu görüşe iten şey, kendi kendine, zorla alınmış su (mâ'un-mağsûb) ile temizlik hakkında soru sormasıdır. Onun ve babasının görüşlerine göre; zorla alınmış toprakta namaz kılmak fâsiddir. Ama o, zorla alınmış su ile temizliğin sahîh olduğunu kabul etmiştir. O, bununla zorla alınmış yerde kılınan namazın arasını, temizliğin vâcib olmadığını ve Yüce Allah'ın kuluna ancak temiz olduğu takdirde namaz kılmasını buyurduğunu söylemek suretiyle ayırmıştır. Sonra temizliğin vâcib olmayışına delil olarak, başkası onu temizlerse doğru olacağını ve karşılığını göreceğini ileri sürmüştür. Sonra o, bu delili hacca da teşmil etmiş ve şu iddiada bulunmuştur: «Hacda vukuf, tavâf ve sa'y vâcib değildir; çünkü bunların hepsini de bir şeye binerek yaparsa, yerine getirmiş olabilir.» Bu esasa göre, zekâtın da keffâretin de, adakların da, borçların ödenmesinin de vâcib olmadığını kabul etmesi gerekir; çünkü vekili, bu konularda ona vekillik edebilir. Bu ise, şerîatin hükümlerinin rafa kaldırılmasıdır.

Mu'tezile'nin ileri gelenlerinin birbirlerini küfürle suçlayışları, bu konuda anlattığımız bu şeylerle apaçık anlaşılmıştır. Onların pek çoğu, kendilerini taklîd eden taraftarlarını tekfîr etmektedirler. Onların bu durumu, Yü-
119 ce Allah'ın şu kelâmına benzemektedir: **«...Bu yüzden aralarına kıyâmete kadar düşmanlık ve kin saldık. Allah yapmakta olduklarını kendilerine haber verecektir»**(73). Onlara uyanların durumu da Yüce Allah'ın şu sözüne uymaktadır: **«Nitekim kendilerine uyanlar, azâbı görünce uyanlardan uzaklaşacaklar ve aralarındaki bağlar kopacaktır. Uyanlar: Keşke bizim için dünyaya bir dönüş olsa da bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsak, derler...»**(74)

Onların ileri gelenlerinin inatlarından biri, en-Nazzâm'ın «tafra» (sıçrama) hakkındaki inadıdır. Onun görüşüne göre cisim, birinci yerden üçüncü veya onuncu yere, bir vasıtaya zaruret duymaksızın geçebilir. Onlardan, «tevlîd» ashâbının inatları, ölümün dirileri hakikî mânada öldürdüğü şeklindeki iddilarında yatmaktadır. Onların çoğunluğunun inadı, şu dâvâlarında görülür: Topraktan bir karış kaldırmaya gücü yeten, yedi göğün üstüne

73) Mâide (5), 14.
74) Bakara (2), 166-167.

çıkmaya da kaadirdir ve elleri sımsıkı bağlanmış olan da göğe çıkmaya kaadirdir. Küçük bir sivrisinek, dolu bir havuzu ve ondan daha büyüğünü de içmeye kaadirdir.

Bunlardan Kâsım ed-Dımeşkî adıyla bilinen biri, şu iddiada bulunmuştur: «Sıdk (doğruluk) harfleri yalan harfleridir. 'Lâilâheillallah' (Allah'dan başka ilâh yoktur) diyen birinin sözündeki harfler, 'el-Mesîhu ilâhun' (Mesîh ilâhtır) diyen birinin sözlerindeki harflerdir. Kur'an'daki harfler, onların benzeri olduğu anlamında değil, tamamen aynı olarak Mecûsîlerin Zerdüştlerinin kitaplarındaki harflerdir.» Bu görüşleri akılların kibri olarak görmeyenlerin, sofistlerin mahsûsatı inkâr edişlerini de kibir ve inat olarak görmemeleri gerekir.

Makâlât sâhipleri, Kaderiyye'den yedi ileri gelen kişinin, bir toplulukta buluştuklarını ve Yüce Allah'ın zulüm ve yalan üzerindeki kudreti hakkında konuştuklarını ve herbirinin diğerini küfürle suçlayarak ayrıldıklarını anlatırlar.

Bu toplantıda, biri, en-Nazzâm'a şunu sormuştu: «Yüce Allah'ın, Kendisinden vukû bulan bir şeyi zulüm ve yalana çevirmeye gücü yeter mi?» O şu cevabı verdi: «Eğer O buna muktedir olsaydı, O'nun geçmişte olan bir şeyde zulüm mü ettiğini, yoksa yalan mı söylediğini veya gelecekte zulüm mü edeceğini, yoksa yalan mı söyleceğini veya yeryüzünün bazı kısımlarında zulümde mi bulunacağını bilemezdik. Bizim O'nun zulmü ve yalanına karşı biricik teminatımız, O'nun hakkındaki iyi düşüncemizdir.» (Soruyu soran) dedi ki: «O'ndan vukû bulacak bu şeylere karşı bizi emniyette kılacak delil nedir? Oysa bunu temin edecek bir şey yoktur!» Bunun üzerine ona, Ali el-Esvârî şöyle dedi: «Bu akıl yürütmeye göre, senin, Allah'ın bildiği ama yapmadığı veya bildirdiği fakat işlemediği şeye kaadir olmamasını kabul etmen gerekir; çünkü O buna kaadir olsaydı, onun O'ndan geçmiş ve gelecek işler-
de vukuuna emin olmazdık.» Bunun üzerine en-Nazzâm, «Bu gerekliliğe gö- 120
re, senin bu konudaki görüşün nedir?» diye sordu. O şu cevabı verdi: «Ben her iki görüşü uzlaştırıyor ve diyorum ki: Allah, yapmıyacağını bildiği veya işlemeyeceğini bildirdiği şeylere kaadir değildir. Tıpkı senin ve benim, O'nun zulüm ve yalana kaadir olmadığını söyleyişimiz gibi..» en-Nazzâm, bunun üzerine el-Asvârî'ye, «Görüşün dinsizlik ve küfürdür» dedi. Ebû'l-Huzeyl de el-Asvârî'ye şöyle dedi: «Firavun ve Yüce Allah'ın, imân etmeyeceklerini bildiği kimseler hakkında ne düşünüyorsun? Onlar imân etmeye muktedir mi idiler, yoksa değil mi idiler? Eğer onların buna muktedir olmadıklarını ileri sürersen, gerçek şu ki Yüce Allah onları güç yetiremiyecekleri bir şeyle yükümlü tutmuş olmaktadır, ki bu sana göre küfürdür. Ancak, 'Onlar buna muktedir idiler' dersen, Yüce Allah'ın olmayacağını bildiği veya bildirdiği şeylerden bir kısmının vukû bulmuş olmasından nasıl emîn olabilirsin? Senin ve en-Nazzâm'ın akıl yürütmenize göre bu, Yüce Allah'ın zulüm ve yalan üzerindeki kudretini inkâr edeninkine benzer bir inkârdır.»

Bunun üzerine Ebû'l-Huzeyl'e, «Bu bizim zarûrî gördüğümüz görüşümüzdür. Peki senin buna cevabın nedir?» diye sordu. O şu cevabı verdi: «Ben diyorum ki, Yüce Allah zulüm etmeye ve yalan söylemeye, yapmayacağını bildiği şeyi yapmaya kaadirdir.» Bunun üzerine her ikisi ona şöyle dediler: «Eğer o zulmetseydi ve yalan söyleyesdi, Yüce Allah'ın zulmetmeyeceği ve yalan söylemeyeceğine delâlet eden delillerin halinin nasıl var olacağını düşünür müydün?» O, «Bu imkânsızdır» dedi. Onlar da ona dediler ki: «Peki Yüce Allah'ın takdîr ettiği şey, nasıl olur da imkânsız olabilir? O'nun takdîr etmiş olduğu bir şey olmasına rağmen, bu işin O'ndan vukû bulmasını niçin imkânsız gördün?» Bunun üzerine o, «Ona bir âfet uğramadıkça bu vukû bulmaz ve Yüce Allah'a âfetlerin uğraması da imkânsızdır» dedi. İkisi ona, «Öyle ise kendine bir âfet ârız olmadıkça O'ndan vukû bulmayan şeylere kaadir olması da imkânsızdır» dediler. Üçüncü kişi de bu delil karşısında şaşırıp kaldı. Bişr de onlara, «Savunduğunuz görüşlerin hepsi de çürüktür» dedi. Ebû'l-Huzeyl de ona, «Peki sen ne diyorsun? Yüce Allah'ın çocuğa azâb edeceğini mi ileri sürüyorsun, yoksa bunun (en-Nazzâm) görüşünü mü benimsiyorsun?» dedi. O, «Ben, O'nun buna kaadir olduğunu söylüyorum» cevabını verdi. O şöyle dedi: «Düşünmez misin ki O, çocuğu cezâlandırmak hususunda kaadir olduğu bir şeyi, çocuğun cezâlandırılmasında ona karşı bir zâlim olarak yerine getirseydi, çocuğun yüce Allah'ın ona tatbik ettiği cezâyı hak etmek üzere bülûğ çağına ulaşması icâb ederdi ve aklı başında ve O'na karşı isyân içinde bulunması gerekirdi. Görülüyor ki deliller kendi içinde, O'nun adâletinin delilleridir.» Bunun üzerine Ebû'l-Huzeyl ona, «Gözün kör olsun! Zulüm adına muktedir olduğu bir şeyi işlemeyen birinin davranışı nasıl olur da bir ibâdet olabilir?» diye sordu. el-Murdâr ona dedi ki: «Şüphesiz sen benim hocamın bir fikrini inkâr etmiş durumdasın; zaten hoca da yanılmıştı.» Bişr ona, «Peki sen ne diyorsun?» diye sordu. O şöyle
121 dedi: «Ben diyorum ki, Yüce Allah zulme ve yalana muktedirdir. Ancak O, bunları yapsaydı, zâlim ve yalancı bir ilâh olurdu». Bişr de ona dedi ki: «Bu durumda O, ibâdeti hak eder mi, etmez mi? Eğer onu hak ederse, ibâdet Tanrı'ya bir teşekkürdür. Zulmederse, teşekkürü değil ayıplanmayı hak eder. Eğer ibâdeti hak etmemiş ise, O nasıl olur da ibâdeti hak etmeyen bir Rab olabilir?» El-Eşecc de onlara şöyle dedi: « Ben diyorum ki, O, zulmetmeye de yalan söylemeye de kaadirdir. Zulmetseydi ve yalan söyleseydi, âdil olurdu; tıpkı O'nun yapmayacağını bildiği şeyi yapmaya kaadir oluşu gibi. Eğer O bunu yapsaydı, onu yaparak Âlim olurdu.» el-İskâfî ona, «Zulüm nasıl olur da adâlete dönüşebilir?» dedi. O da, «Sen bunu nasıl olur da söyleyebilirsin?» dedi. O ise şöyle dedi: «Ben diyorum ki, O zulüm ve yalanı işleseydi, fiil mevcut olmazdı ve bu, bir deli veya eksik biri için vâki olurdu.» Câfer b. Harb ona, «Böylece sen, sanki diyorsun ki, Yüce Allah ancak delilerin zulmüne kaadirdir, akıllıların zulmüne değil..» dedi. İşte o zaman topluluk, birbirinden koparak ayrılığa düştüler. Ayrılık sırası el-Cubbâî ile oğluna geldiği zaman, bu meselede nasihat yollu bir cevap vermekten kaçındılar.

Ebû Hâşim'in dostlarından bir kısmı, kitabında bu meseleden söz etmişlerdir. Bunu bize anlatanlar da, «Yüce Allah'ın zulüm ve yalana muktedir olduğu bir şeyin vukuu doğru mudur?» dediler. Ona dedik ki: «Bu doğrudur; çünkü o şeyin O'ndan vuku bulması doğru olmasaydı, O, o şeye kaadir olmazdı; çünkü imkânsıza (muhal) kaadir olmak imkânsızdır.» Ama o, «Böyle bir şeyin O'ndan vuku bulması câiz değildir» deriz. O yine, «Bize O'nun zulüm ve yalanla ilgili takdîr ettiği şey vuku bulsaydı, bizzat Kendi durumu nasıl olurdu, söyleyiniz; O'ndan zulmün vuku bulması O'nun bilgisizliğine mi, yoksa ona olan ihtiyacına mı delâlet eder?» derse, ona, «Bu imkânsızdır; çünkü biz, O'nun Âlim ve Müstağnî olduğunu biliyoruz» deriz. Ama o, «O'ndan zulüm ve yalan vuku bulsaydı, bu O'nun bilgisizliğine ve ihtiyacına delâlet etmez, demek câiz olur muydu?» derse, biz de, «O, bu şekilde vasıflandırılamaz; çünkü biz, zulmün zulmü işleyenin bilgisizliğine veya ona ihtiyacına delâlet ettiğini biliriz» deriz. Fakat o yine, «Sanki siz, size, O'ndan vuku bulan zulmün ve yalanın bilgisizlik ve ihtiyaca mı delâlet ettiğini soran birine, ne evet, ne de hayır, diyorsunuz» derse, «Biz de böyle söylüyoruz» deriz.

Bunlar, bu meseleye çözüm bulma hususunda kendilerinin ve kendilerinden öncekilerin çaresizliklerini itiraf eden Kaderiyye'nin çağımızdaki önderleridir. Eğer bu konuda doğruyu destekleselerdi, Allah'ın takdir edilen her şeye kaadir olduğunu ve O'nun takdîr ettiği her şeyin, O'ndan vuku bulması halinde,bunun O'nun zulmü olmadığı şeklindeki Ashâbımızın görüşüne dönerlerdi. Ashâbımızın imkânsız gördüğü gibi, onlar da Allah'ın yalan söyleyeceğini imkânsız görselerdi, bu meselede kendilerine yöneltilen zarûrî sonuçlardan kurtulmuş olurlardı.

el-Cubbâî, bu konuda,«Evet» veya, «Hayır» şeklinde bir cevap vermekten çekinmesi hakkında şu örneği söyleyerek kendini mazur gösteriyordu: «Eğer biri bana Nebî'nin yalan söyleyip-söylemediğini bildiriniz, deseydi, bu onun 122
bir nebî olmadığına veya olduğuna delâlet etmez miydi?» O, bu konudaki cevabın imkânsız (müstahil) olduğunu ileri sürmüştü. Bu, onun kendi metoduna göre bir zandan ibarettir. Ehl-i Sünnet'in anlayışına gelince.. şüphesiz Nebî, yalan ve zulümden korunmuştur ve bu iki şeyi işlemeye de kaadir olmamıştır. en-Nazzâm ve el-Esvârî[75] dışında Mu'tezile, Yüce Allah'ı zulüm ve yalana muktedir olarak vasıflandırmışlardır. Bu durumda onların, kendilerine, zulüm ve yalanla ilgili olarak, «O'nun takdîr ettiği şeylerin vukuu bilgisizlik ve ihtiyaca mı delâlet eder, yoksa bunlara delâlet etmez mi?» sorusunu soran kimseye cevap bulmaları gerekir. Bu iki şekilden hangisiyle cevap verirlerse versinler, kendi esas prensiplerini yıkmış olurlar.

Bizi onların tutarsızlıklarına götüren sapıklıklarından kurtaran Allah'a hamd olsun!

75) Bişr b. el-Mu'temir'in çağdaşı olan bir Mu'tezile bilginidir. Bk.: Kevserî, 121, n. 1.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
MURCİE

Bu kısmın (Üçüncü Kısım) bölümlerinden dördüncüsü, Murcie fırkalarının açıklanması ve mezheplerinin genişçe ele alınması hakkındadır[1].

Murcie, üç sınıftır: (1) Onlardan biri, imân konusunda ircâ'yı (geciktirme) kabul etmiş ve kader meselesinde, Ğaylân, Ebû Şimr, Muhammed b. Şebîb el-Basrî gibi, Kaderiyye-Mu'tezile mezheplerinin görüşlerini benimsemişlerdir. Bunlar, iki yönden lâneti hak etmiş olan Kaderiyye ve Murcie'nin lânetlenmesi hakkında vârid olan haberin şümulüne girenlerdir. (2) Onlardan bir sınıf, Cehm b. Safvân'ın gittiği yolu tutarak imânda ircâyı, amellerde de cebr'i (zorlama) kabul etmiştir. Bu yüzden onlar, Cehmiyye'ye mensupturlar. (3) Onlardan üçüncü sınıf, Cebriyye ve Kaderiyye'nin dışındadır ve kendi aralarında da beş fırkaya ayrılmışlardır: (1) Yûnusiyye, (2) Ğassâniyye, (3) Sevbâniyye, (4) Tûmeniyye, (5) Merîsiyye. Bunlara Murcie denmiştir; çünkü onlar, ameli imândan sonraya koymuşlardır ve ircâ da, burada, te'hîr (geciktirme) anlamınadır. Bir şeyi geciktirdiğim zaman [Ben onu geciktirdim (te'hir ettim-Ahhartuhu)], «Ben onu te'hîr ettim» (Erceytuhu-Erce'tuhu) denir.Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'nin şöyle buyurduğu rivâyet olunmuştur: «**Murcie'ye yetmiş peygamberin diliyle lânet olsun!**» «Murcie kimdir, ey Allah'ın Resûlü?» diye soruldu. Buyurdu ki: «**Onlar, imân sözdür, diyenlerdir**»[2]. Yani onlar, imân yalnızca ikrardan ibarettir, başka bir şey değil iddiasında bulunanlardır. Murcie'nin adlarını verdiğimiz bu beş fırkasından her biri, diğerini yanlışa düşmekle ve diğer fırkalar da onu sapıklıkla suçlarlar. İnşaallah onları, teferruatı ile anlatacağız.

1) Krş.: İsferâinî, 59; Şehristânî, 1/139 vd.; Eş'arî, 132 vd.; Malatî, 43 vd.; vd.; 146 vd.; İbn Hazm, 3/188 vd.; 4/204; **İ'tikadât**, 70; **el-Hûru'l-Iyn**, 150, 152, 153, 154, 186, 203-4; **Milel**, 138 vd.; Kummî, 5, 6, 8, 10-11, 13, 15; Nevbahtî, 6.
2) Krş. İbn Kuteybe, 81.

1) Yûnusiyye

Onlardan el-Yûnusiyye hakkında[3]: Bunlar, Yûnus b. Avn'a uyanlardır. O, imânın kalbde ve dilde olduğunu ve imânın kalben Yüce Allah'ı bilmek (marifet), O'nu sevmek ve O'na boyun eğmekten ve O'nun Birliğini, hiçbirşeyin O'na benzemediğini dil ile ikrardan ibaret bulunduğunu ve bunun, selâm onlara olsun resullerin delillerine dayanmadığını; eğer bunlar onların delillerine dayanırsa, onları tasdîk etmenin lâzım geldiğini ve onlardan gelen bilginin, imânın tamamını teşkil ettiğini; ama onlardan gelen tafsilâtlı bilginin ne imân, ne de imânın bir kısmı olduğunu iddia etmiştir. Bunlar, imânın bölümlerinden herbirinin, ne imân, ne de imânın bir kısmı olduğunu 123
ve ancak tamamının imânı teşkil ettiğini ileri sürmüşlerdir.

2) Ğassâniyye

Onlardan el-Ğassâniyye hakkında[4]: Bunlar, imânın ikrar veya Yüce Allah'a muhabbet, O'nu ululamak ve O'na karşı kibirlenmeyi terketmek olduğunu iddia eden Ğassân el-Murciî'ye uyanlardır. O, imânın artacağını ve fakat eksilmeyeceğini söylemiştir. İmânın her bir bölümünün, imânın bir kısmını teşkil ettiğini söylemekle Yûnusiyye'den ayrılmıştır. Ğassân, kitabında, imân hakkındaki görüşünün, Ebû Hanîfe'nin görüşüyle aynı olduğunu ileri sürmüştür. Fakat bu, onun bakımından büyük bir yanlışlıktır; çünkü Ebû Hanîfe bu konuda şöyle söylemiştir[5]: «Muhakkak ki, imân, Yüce Allah'ı, resullerini, Yüce Allah'tan ve bir ayırıma gitmeksizin resullerinin hepsinden gelen şeyleri bilmek (mârifet) ve ikrar etmektir. İmân, ne artar, ne eksilir ve ne de insanlar imânda bir şeyi diğerine üstün tutabilirler.» Halbuki Ğassân, imânın artacağını; ama eksilmeyeceğini söylemişti.

3) Tûmeniyye

Onlardan et-Tûmeniyye hakkında[6]: Bunlar, Ebû Muâz et-Tûmenî'ye
uyanlardır. O şu iddiada bulunmuştur: «İmân, (insanı) küfürden koruyan 124
şeydir ve hasletlerin ismidir. Bunları terkeden veya bunlardan bir hasleti terkeden küfre düşmüştür. Bu hasletlerin tamamı imândır. Bu hasletlerden, ne biri imândır, ne de imânın bir kısmıdır, denebilir.»

O demiştir ki: «Farzlardan herhangi birinin terki halinde, Ümmet bunun küfründe birleşmemiş ise, bu, imânın esaslarından (şer') biridir; fakat imân değildir.»

İddiasına göre, imân olmayan farzlardan birini terkeden kişiye, «Dinin emirlerini çiğnemiştir» denir; fakat ona, bu farzı inat olsun diye terketmediği takdirde, «Kayıtsız şartsız fâsıktır» denemez.

3) Krş.: İsferâinî, 60; Şehristânî, 1/140 —Yûnus en-Numeyrî; Eş'arî, 133-4— Yûnus es-Semerî; **Milel**, 139.
4) Krş.: İsferâinî, 60; Şehristani, 1/141; Eş'arî, 139; **Milel**, 140.
5) Krş.: Ebû Hanîfe, **Fıkh**, 182; Mâturîdî, **Tevhîd**, 373 vd.
6) Krş.: İsferâinî, 61; Şehristânî, 1/144; Eş'arî, 139-140; 151, 300, 366, 541, 583, 593; **Milel**, 141.

Ayrıca o şu iddiada bulunmuştur: «Bir peygambere tokat atan veya onu öldüren kâfir olur. Onun bu küfre girişi, tokat atışından ve öldürüşünden dolayı değil, ona olan düşmanlığı ve nefreti ve onun doğruluğunu hafife alışından dolayıdır.»

4) Sevbâniyye

Onlardan es-Sevbâniyye hakkında(7): Bunlar, Ebû Sevbân el-Murciî'ye uyanlardır. O şu iddiada bulunmuştur: «İmân, Allah'ı, resullerini ve yerine getirmenin aklen vâcib olduğu her şeyi bilmek ve ikrar etmektir. İşlenmemesi aklen câiz olan bir şeyi bilmek, imândan değildir.»

Bunlar, birşeyi şeriatin vâcib kılışından önce aklen vâcib kılmakla, Yûnusiyye ve Ğassâniyye'den ayrılmışlardır.

5) Merîsiyye

Onlardan el-Merîsiyye hakkında(8): Bunlar, Bişr el-Merîsî (218/833)'ye uyanlardır. Bağdad Murciesidirler. Bişr, fıkıhta, Kâdî Ebû Yûsuf'un görüşünü benimsemişti. Ancak Kur'an'ın yaratıldığını söylediği zaman, Ebû Yûsuf ondan uzaklaştı ve Sıfatiyye de bu konuda onu sapıklıkla suçladı. Yüce Allah'ın kulun yaptığı işlerin yaratıcısı olduğu ve istitâatın (yapabilme gücü) fiil ile birlikte bulunduğu hususunda Sıfatıyye ile uyuşunca, bu defa Mu'tezile onu küfürle suçladı. Böylece o, hem Sıfatıyye, hem de Mu'tezile'den kovulmuş oldu.

İmân konusunda, İbnu'r-Râvendî'nin, «Küfür, inatla kabul etmemek ve inkârdır» deyişi gibi, o da imânın topluca kalb ve lisanla tasdîk olduğunu söylüyordu. Bunların her ikisi de puta secde etmenin küfür olmadığını ve fakat bu hareketin küfre delâlet ettiğini iddia etmişlerdi.

İşte bu beş fırka, cebr ve kader'den uzak olan Murcie'yi teşkil ederler. Fakat Ebû Şimr(9), İbnu Şebîb(10), Ğaylân(11) ve Sâlih Kubbe(12) gibi Kaderci Murcie'ye gelince.. bunlar, imân konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir.

Ebû Şimr(13) der ki: «İmân, Yüce Allah'ı ve namaz, zekât, oruç, hac, ölü eti, kan, domuz eti, haram olan kişilerle cinsî münasebet ve benzerleri gibi, Ümmetin üzerinde birleştiği O'ndan gelen şeyleri ve imânın adâleti ve Allah'ın Birliği (Tevhîdi) hakkında aklen bilinen şeyleri tanımak ve ikrar et-

7) Krş.: İsferâinî, 61; Şehristânî 1/142; Eş'arî, 135; **Milel**, 140.
8) Krş.: İsferâinî, 61; Eş'arî, 140, 143, 148, 515; **Milel**, 141.
9) Ebû Şimr'in görüşleri için bk.: Eş'arî, 134-5, 143, 149, 152, 255, 450, 477; Şehristânî, 1/145.
10) Muhammed b. Şebîb'in görüşleri için bk.: Eş'arî, 134, 136, 137-8, 143, 146-7, 149, 205; Şehristânî, 1/145.
11) Ğaylan el-Murciî'nin görüşleri için bk.: Eş'arî, 136; Şehristânî, 1/145.
12) Sâlih Kubbe, Mu'tezile'nin yedinci tabakasındandır. Bk.: **Mu'tezile**, 73. Görüşleri için bk.: Eş'arî, 223, 317, 383, 406-7, 433.
13) Kevserî'de (s. 124) yanlış olarak «İbn Mubeşşir» yazılmıştır.

mek; O'ndan her türlü benzetmeyi (teşbîh) uzak kılmaktır.» O, burada, «Aklen» sözüyle kader hakkındaki görüşünü; «Birliği» sözüyle de Allah'ı ezelî sıfatlarından nefyedişini demek istemiştir.

O der ki: «Bütün bunlar imândır. Bu konuda şüphe eden kâfirdir. Şüphe- 125
ye düşenden şüphe eden de kâfirdir. Ve bu sonsuza kadar böylece sürer gider.» O, bu bilginin (mârifet), ikrar ile bir arada bulunmadıkça imânı teşkil etmeyeceğini de iddia etmiştir.

Ebû Şimr, bu bid'atine rağmen, kader konusunda kendisiyle uyuşanlardan dînin emirlerini çiğnemiş birinin, mutlak fâsık olduğunu söylemez ve fakat onun, «Şu şu meselede fâsık» olduğunu ifade ederdi.

Sünnet ve Cemâat Ehli'ne göre bu fırka, Murcie fırkaları arasında en çok küfre girenidir; çünkü bu fırka, kader ve ircâ' gibi iki sapıklığı birleştirmektedir. Ebû Şimr'in işaret ettiği adâlet, hakikî bir şirktir; çünkü o bununla, Yüce Allah'tan başka iki büyük yaratıcıyı var kılmak istemiştir. Yine onun işaret ettiği Allah'ın Birliği de sıfatların inkârı (ta'til)'dir; çünkü o bununla da Yüce Allah'ın ilmini, kudretini, rü'yetini (görülmesi) ve öteki ezelî sıfatlarını kaldırmak istemiştir. Onun, muhaliflerinin kâfir ve onların küfründen şüphe edenlerin de kâfir oldukları şeklindeki görüşü ise, Sünnet Ehli'nin onun hakkında söylediği, «O bir kâfirdir; onun küfründen şüphe eden de kâfirdir» şeklindeki görüşüyle tam bir karşılık teşkil etmektedir.

Kaderci olan Ğaylân, kader ve ircâ'yı bir araya topluyor ve diyordu ki: «İmân, Yüce Allah'ın ikinci bilgisi (el-ma'rifetu's-Sâniye), muhabbet, boyun eğme ve Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Resûl'ün O'ndan getirdiklerini ve Yüce Allah'tan gelenleri ikrar etmektir.»

İddiasına göre, ilk bilgi (el-ma'rifetu'l-ûlâ), ıztırârîdir ve imân değildir.

Zurkân'ın(14) «**Makalât**»ında, Ğaylân'dan rivâyet ettiğine göre, imân, dil ile ikrardır ve Yüce Allah'ı bilmek, zarûrîdir, Yüce Allah'ın bir fiilidir; bu yüzden imândan değildir.

Ğaylân'ın iddiasına göre, imân, ne artar, ne eksilir ve ne de halk, imânda birşeyi diğerinden üstün tutabilir.

Muhammed b. Şebîb de şu iddiada bulunmuştur: «İmân, Allah'ı ikrar, resullerini ve namaz, zekât, oruç hac gibi, Müslümanların üzerinde birleştikleri Yüce Allah'ın katından gelen şeylerin tamamı ile hakkında ayrılığa düşmedikleri herşeyi bilmektir.» Ayrıca o demiştir ki: «İmân, kısımlara ayrılabilir ve insanlar, imânda bir kısmı diğerinden üstün tutabilirler. İmândan bir tek haslet, imânın bir cüz'ü olur; bunu terkeden, imânın bir cüz'ünü terketmekle küfre girmiş olur; onun hepsine tutunmadıkça da bir mü'min olamaz.»

14) Kevserî'de «Zeberkân». Doğrusu «Makaalât» sahibi Zurkàn olmalıdır.

es-Sâlihî'nin iddiasına göre imân, yalnızca Yüce Allah'ı bilmek; küfr de yalnızca O'nu tanımamaktan ibarettir[15]. «Yüce Allah, üçün üçüncüsüdür» diyen birinin sözü, küfr değildir; fakat bu söz de ancak bir kâfir tarafından söylenebilir. Resulleri bilerek inkâr eden mü'min olamaz. Onun mü'min olamayışı, bu işi imkânsız (muhal) oluşundan dolayı değil, Hz. Peygamber'in, «**Bana inanmayan, Yüce Allah'a da inanmamaktadır**» buyuruşundan dolayıdır.

İddiasına göre namaz, zekât, oruç ve hac itâattır, Yüce Allah'a ibâdet değildir. O'na imândan başka ibâdet yoktur; bu da O'nu bilmektir. Ona göre imân, bir tek haslettir, ne artar, ne eksilir. Aynı şekilde küfr de bir tek haslettir.

İşte bunlar, Murcie'nin imân hakkındaki görüşleridir. Amelleri imândan sonraya geciktirdikleri için, «Murcie» (Te'hîr edenler) adıyla anılmışlardır.

15) Krş.; Şehristânî, 1/145.

BEŞİNCİ BÖLÜM
NECCÂRİYYE

Beşinci bölüm, en-Neccâriyye fırkalarının görüşlerinin anlatılması hakkındadır[1]. 126

Bunlar, el-Huseyn b. Muhammed en-Neccâr'a[2] uyanlardır. Bir çok esaslarda Ashâbımızla (Eş'arîler) uyuşmuşlardır. Birçok esaslarda da Kaderiyye'ye katılmışlardır. Kendilerine mahsus birtakım esaslarda da kendi başlarına kalmışlardır.

Ashâbımıza uyarak bizimle bir oldukları görüşleri, Yüce Allah'ın kulların yaptıkları şeyleri yaratması, istitâatın (yapabilme gücü) fiil ile birlikte olması ve Yüce Allah istemedikçe, âlemde hiçbir şeyin yaratılmamasıdır. Onlar, vaîd (cezâlandırma) ve büyük günah işleyenlerin bağışlanmasının cevâzı konularında ve Allah'ın neyi yapmasının adâletli (ta'dîl), neyi işlemesinin de zulüm (tecvîr) olduğu hususlarının pek çoğunda da bizimle uyuşmuşlardır.

Kaderiyye'ye katıldıkları husus ise, Yüce Allah'ın ilmini, kudretini, hayatını ve öteki ezelî sıfatlarını nefyetmeleri; O'nun gözlerle görülmesini imkânsız kılmaları ve Yüce Allah'ın kelâmının sonradan olduğu (hudûs) hakkındaki görüşleridir. Ashâbımızla uyuştukları meselelerden dolayı, Kaderiyye onları tekfîr etmiş; Ashâbımız da onları, Kaderiyye ile uyuştukları konularda küfürle suçlamışlardır.

Neccâriyye'yi imân konusunda birleştiren onların şu görüşleridir: «İmân, Yüce Allah'ı, resullerini, Müslümanların üzerinde birleştikleri farzlarını bilmek, Allah'a boyun eğmek ve dil ile ikrar etmektir. Bunlarla ilgili deliller kendisine ulaştıktan sonra, bu hususlardan birini bilmeyen veya bildiği halde tasdîk etmeyen kişi, küfre girmiştir.»

1) Krş.: İsferâinî, 61; Şehristânî, 1/88; Eş'arî, 135-6, 283-85, 216 ve çeş. yer.; **Milel**, 142; **Usûl**, 334.
2) Ebû Abdillah el-Huseyn b. Muhammed b. Abdillah en-Neccâr: Bişr el-Merîsî'nin ashâbı idi ve en-Nazzâm'la tartışmalara girişmişti. 230/844-5 dolaylarında ölmüştür. Bk.: Kevserî, 126, n. 1; Halkın, 9, n.2.

Ayrıca şöyle söylemişlerdir: «İmânın hasletlerinden her biri tâattır (boyun eğme), imân değildir; bunların toplamı imândır; ötekilerden ayrılmış bir tek haslet, ne imân, ne de tâattır.»

Yine dediler ki: «İmân artar; ama eksilmez.»

en-Neccâr'ın iddiasına göre cisim, birleşmiş arazlardan yapılmıştır. Cismin kendilerinden ayrılamadığı bu arazlar, renk, tad, koku ve cismin kendinden ve zıddından uzak kalamıyacağı öteki arazlar gibi arazlardır. Cismin kendinden ve zıddından uzak kalabileceği ilim, cehil (bilgisizlik) ve bu ikisinin benzeri arazlardan bir şey, cismin bir parçası değildir.

Ayrıca o şu iddiada bulunmuştur: «Yüce Allah'ın kelâmı, okunduğu zaman araz, yazıldığı zaman cisimdir. Eğer Allah'ın kelâmı kan ile yazılmış olsaydı, kelâmın harflerine ayrılmış olan bu kan, Yüce Allah'ın kelâmı olurdu. Gerçi o, akan bir kan durumunda iken kelâm olmazdı»[3].

İşte bunlar, Neccâriyye'nin esas görüşleridir. Bundan sonra, kendi aralarında Kur'an'ın yaratılmasını açıklama ve muhaliflerinin görüşlerine hüküm verme konularında, her biri ötekini küfürle suçlayan «birçok»[4] fırkaya ayrıldılar. Bunlar arasında meşhur olanları, (1) Burğûsiyye, (2) Za'ferâniyye, (3)Mustedrike (Tamamlıyanlar)'dir, ki bunlar Za'ferâniyye'den çıkmıştır.

1) Burğûsiyye

127 Onlardan el-Burğûsiyye hakkında[5]: Bunlar, Burğûs (pire) lâkablı Muhammed b. İsâ'ya uyanlardır. Görüşlerinin pek çoğunda en-Neccâr'a uymuştur. Fakat iş yapan kimseye (muktesib), fâil (iş yapan) denmesi konusunda ona muhalefet etti ve bundan kaçındı. Oysa en-Neccâr, bunu kayıtsız şartsız kabul etmiş. Ayrıca o, doğan şeyler (mutevellidât) konusunda da ona karşı çıktı ve şunu ileri sürdü: «Bunlar, Yüce Allah'ın tabîat icâbı fiilleridir. Şu anlamda ki, Yüce Allah, taşı, düştüğü zaman yuvarlanacak bir yaratılışla yaratmıştır. Canlıyı da dövüldüğü zaman acı duyacak bir tabîatla yaratmıştır.» en-Neccâr ise, doğan şeyler (mutevellidât) konusunda, Ashâbımızın bu hususta, «Onlar, Yüce Allah'ın ihtiyârı ile olan fiillerdir, cismin tabîatından gelen ve doğurucu sebep (muvellid) dedikleri şeyler değildir» şeklindeki görüşüne benzer şeyler söylemiştir.

2) Za'ferâniyye

Onlardan ez-Za'ferâniyye hakkında[6]: Bunlar, Rey'de yaşamış olan ez-Za'ferânî'ye uyanlardır. O, sözlerin sonunda başta söylediklerine zıt düşen

3) Araz ve kelâm hakkındaki görüşleri ve Dırâr'a katılışı için bk.: **Usûl**, 47; Eş'arî, 305-6.
4) Kevserî'de (s. 126) «büyük». Biz, Abdulhamîd (s. 209) ve Halkın (s.10)'ı tercihle «birçok» kelimesini kullandık.
5) Krş.: İsferâinî, 62; Şehristânî, 1/88 Neccâriyye içinde; Eş'arî, 284, 330, 540; **Milel**, 143.
6) Krş.: İsferâinî, 62; Şehristânî, 1/89; **Milel**, 143.

şeyler söylüyordu. Diyordu ki: «Yüce Allah'ın kelâmı, O'nun gayrıdır. Yüce Allah'ın gayrı olan her şey, yaratılmıştır.» Buna rağmen sonra, «Köpek, Yüce Allah'ın kelâmının yaratılmış olduğunu söyleyen kimseden daha hayırlıdır» diyordu.

Bazı târihçiler, bu ez-Za'ferânî'nin kendini her yerde meşhur etmek istediğini anlatmışlardır. Bu sebepten o, Mekke'ye giderek, hac mevsiminde Mekke'de kendine sövüp lânet edecek ve böylece adını uzaklardan gelmiş hacılar arasında tanıtacak bir adam tutmuştu. Rey'de kendisine uyanların ahmaklığı o dereceyi bulmuştu ki, onlardan bir topluluk, ez-Za'ferânî'ye hürmetten kuru üzüm yemiyorlar; çünkü onun bunu sevdiğini ileri sürerek, «Biz onun sevdiği şeyi yemeyiz» diyorlardı.

3) Mustedrike

Onlardan el-Mustedrike hakkında[7]: Bunlar, Neccâriyye'den, kendilerinin, kendilerinden öncekilere gizli olan şeyleri tamamlayıp açığa çıkaranlar olduklarını ileri süren bir topluluktur. Onlara göre kendilerinden öncekiler, Kur'an'ın yaratılmış olduğunu görüşünü kesin bir şekilde söylemekten kaçınmışlardır. Mustedrike ise, onun yaratılmış olduğunu iddia etmiş; fakat sonra bu hususta, kendi aralarında iki fırkaya ayrılmışlardır.

a) Bir fırka, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'nin kesinlikle, «**Doğrusu Allah'ın kelâmı, bu harflerin tertibi üzere yaratılmıştı**» dediğini ve fakat onun bu sözüyle, bu meseleye harflerinin tertibi bakımından inandığını; selâm olsun Nebî'nin bu harflerin tertibine dayalı olarak bu sözü söylediğine inanmayan kimsenin kâfir olduğunu ileri sürmüştür.

b) Onlardan ikinci fırka da şöyle söylemiştir: «Selâm olsun Nebî, **'Doğrusu Allah'ın kelâmı bu harflerin tertibi üzere yaratılmıştır'** dememiştir. Onun, bu sözlerle Allah'ın kelâmının yaratılmış olduğunu söylediğini iddia eden kimse, kâfirdir.»

Bu Mustedrike'nin, Rey'de, muhaliflerinin görüşlerinin tamamının yalan olduğunu; öyle ki, onlardan birinin güneş hakkında, «Şüphesiz bu güneştir» demiş olsa bile, bu hususta da yalan söylemiş olacağını iddia eden mensupları vardır.

Abdulkaahir der ki: Ben, bunlardan biriyle Rey'de karşılıklı tartıştım. Ona dedim ki: «Sana söyleyeceğim şu sözüme cevap ver: Sen akıllı. zina yoluyla değil, helâl nikâhtan doğmuş bir insansın. Bu hususta doğru söylüyor muyum?» Dedi ki: «Bu sözlerinle sen, yalan söylüyorsun.» Bunun üzerine ona, «Öyle ise bu cevabınla sen, doğru söylüyorsun» dedim. Böylece o, utançtan susup kaldı. Bu meseleden dolayı Allah'a hamd olsun!

7) Krş.: İsferâinî, 62; Şehristânî, 1/89; **Milel**, 144.

ALTINCI BÖLÜM
CEHMİYYE, BEKRİYYE, DIRÂRİYYE

128 Bu kısmın (Üçüncü Kısım) bölümlerinden altıncısı, Cehmiyye, Bekriyye ve Dırâriyye'nin anlatılması ve tuttukları yolun açıklanması hakkındadır.

CEHMİYYE

Cehm b. Safvân'a[1] uyanlar, amellerde cebr (zorlama) ve ıztırâr (mecbûriyet) olduğunu söylemiş ve istitâatı (yapabilme gücü) bütünüyle inkâr etmişlerdir. O, cennet ve cehennemin son bulacağını ve yok olacağını iddia etmiştir. Ayrıca o, imânın yalnızca Yüce Allah'ı bilmek; küfrün de yalnızca O'nu bilmemek olduğunu ileri sürmüştür. O demiştir ki: «Yüce Allah dışında, hiç kimsenin, ne fiili, ne de ameli vardır. Ameller, yaratılmışlara ancak mecaz yoluyla nisbet edilebilir. Nitekim, bizzat kendileri yapmadığı veya vasıflandırıldıkları şeyi yapabilmeye güçleri yetmediği halde, 'Güneş battı' ve 'Değirmen döndü' denir.» Ayrıca o, Yüce Allah'ın ilminin hâdis olduğunu iddia etmiştir. Yüce Allah'ı bir «şey» veya Hayy (Hayat sâhibi) veya Âlim (Bilici) veya Murîd (İrâde eden) olarak vasıflandırmaktan kaçınmış ve, «Ben Allah'ı, şey, mevcûd, hayy, âlim, murîd ve bunlara benzer vasıflar gibi, O'ndan başkasına da verilebilecek sıfatlarla vasıflandırmam» demiştir. Bununla birlikte o, Allah'ı, Kaadir, Mûcid (Var eden), Fâil (Yapan), Hâlık (Yaratan), Muhyî (Hayat veren) ve Mumît (Öldüren) olarak vasıflandırmıştır; çünkü bu vasıflar, sâdece O'na mahsustur. Kaderiyye'nin ileri sürdüğü gibi, Yüce Allah'ın kelâmının hâdis olduğunu söylemiş; ama Yüce Allah'ı bu kelâmı söyleyen olarak adlandırmamıştır.

1) Ebû Mihraz Cehm b. Safvân er-Râsibî: Benû Râsib'in azadlı kölesidir. Emevi devletinin sonlarında Horasan'da ayaklanan el-Hâris b. Sureyc'in kâtibi idi. 128/745-6 yılında öldürülmüştür. Bk.: Kevserî, 128, n.1; Abdulhamîd, 211, n. 2; Halkın, 13, n. 1. Bu fırkayı krş.: İsferâinî, 62; Şehristânî, 1/86; Malatî, 96 vd.; **İ'tikadât**, 68 vd.; Eş'arî, 132, 148-9; **Milel**, 145; **Usûl**, 333.

Ashâbımız onu, bütün sapıklıkları için küfürle suçlamış; Kaderiyye de, Yüce Allah'ın kulların amellerinin yaratıcısı olduğu şeklindeki görüşünden dolayı tekfîr etmiştir. Böylece Ümmetin muhtelif sınıfları, onun tekfîri hususunda ittifak etmişlerdir.

Cehm, anlattığımız bu sapıklıkları yanında, silah taşır ve sultana karşı savaşırdı. Nitekim Sureyc b. el-Hâris[2]'le birlikte Nasr b. Seyyâr'a karşı ayaklanmış ve Selm b. Ahvaz el-Mâzinî, onu, Mervân oğullarının sonlarına doğru öldürmüştür[3]. Onun taraftarları şu anda Nihâvend'dedirler[4]. Zamanımızda İsmâil b. İbrâhim b. Kebûs eş-Şîrâzî ed-Deylî üstlerine yürümüş ve 129
onları Şeyhimiz Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin mezhebine çağırmıştır. Bunun üzerine onlardan bir kısmı, bu çağrıya uymuş ve Sünnet Ehli ile içiçe olmuşlardır. Bu sonuçtan dolayı Allah'a hamd olsun!

BEKRİYYE

Bekriyye'ye[5] gelince.. Bekr b. Uht-i Abdilvâhid b. Zeyd'e uyanlardır. O, insanın içinde ruhun bulunduğu cesedde başka bir ruh olduğu iddiasında en-Nazzâm'la uyuşmuş; doğan şeylerin (tevellüd) inkârı ve Yüce Allah'ın dövme sırasında acıyı ortaya çıkaran (muhteri') olduğu konularında Ashâbımıza katılmış ve Ashâbımızın cevaz verdiği şekilde, acı ortaya çıkmaksızın dövme ve kesmenin olabileceğini câiz görmüştür.

Ama o, Ümmet'in kendisini küfürle suçladığı sapıklıklarında tek başına kalmıştır.

Bunlardan biri, onun şu görüşüdür: «Yüce Allah, kıyâmette yarattıklarının suretinde görülecek ve kullarına bu şekil içinde hitap edecektir».

(Sapıklıklarından) biri de, Ehl-i Kıble'nin (Müslümanlar) işlediği büyük günahlar hakkındaki şu görüşüdür: «Şüphe yok ki bu fiiller nifaktır ve büyük günah işleyen münafıktır; namaz kılan Müslümanlardan olsa bile şeytana ibadet etmektedir.» Ayrıca o, (büyük günah işleyen Müslümanın) bir münafık oluşu yanında, Yüce Allah'a karşı bilerek yalan söylediğini ve bu sebepten cehennemin en aşağısında temelli kalacağını; ama bununla birlikte bir «müslim-mü'min» olduğunu iddia etmiştir. Sonra bu sapıklıkla ilgili görüşünü daha da şûmullendirmiş ve Ali, Talha ve ez-Zubeyr hakkında demiştir ki: «Onların günahları küfürdür, şirktir. Ancak bir hadîste, **'Yüce Allah Bedr'de savaşanlara baktı ve: Ne yaparsanız yapınız, sizleri bağışladım , buyurdu'**[6] şeklindeki bir rivâyet yüzünden bu günahlarından dolayı bağışlanmışlardır.»

2) el-Hâris b. Sureyc olmalı. Krş.: Abdulhamîd, 212, n. 1; Halkın, 14, n.3.
3) Krş.: Taberî, 2/1924-128. yıl olayları.
4) Halkın'a göre (s. 14), «Tirmiz.»
5) Krş.: İsferâinî, 64; Eş'arî, 286-7, 457; **Milel**, 146; **Usûl**, 338-9.
6) Krş.: İbn Hanbel, 2/295-6.

O, sapıklıklarından biriyle de bütün akıllı kişilere karşı çıkmış ve beşikteki çocukların, kesilseler veya yakılsalar bile acı duymadıklarını iddia ederek onların dövme, kesme ve yakma sırasında ağlamaları ve bağırmalarına rağmen, haz duymalarını mümkün görmüştür.

(Sapıklıklarından) Biri de fıkha, soğan ve sarımsak yemeyi yasaklama hususunu sokmuş ve karında gaz gürültüsü olduğu zaman abdest almayı gerekli görmüş olmasıdır. Fıkıh'ta, Ehlu'l-Ehvânın hilâfına olan şeylerin, Ehl-i Sünnet katında bir değeri yoktur.

DIRÂRİYYE

130 ed-Dırâriyye'ye[7] gelince.. onlar, Dırâr b. 'Amr'a[8] uyanlardır. Dırâr, kulların fiillerinin Yüce Allah tarafından yaratıldığı ve kullar tarafından iktisâb edildiği (kazanıldığı) ve doğan şeyler (tevellüd) görüşünün ibtâli konularında Ashâbımızla uyuşmuş; istitâat'ın (yapabilme gücü), fiilden önce olduğu hakkında da Mu'tezile'ye katılmıştır. Şu görüşüyle de onlardan ileri gitmiştir: «İstitâat, fiilden öncedir, fiil ile beraberdir, fiilden sonradır ve iş yapabilme gücüne sâhib olan birinin (el-mustati') bir parçasıdır.» Cismin, renk, tad, koku ve cismin kendilerinden uzak kalamıyacağı bunlara benzer arazlardan mürekkeb arazlar olduğu yolundaki iddiasında da en-Neccâr'a katılmıştır. Beğenilmeyen birçok şeylerde de, tek başına kalmıştır.

Onlardan biri şu görüşüdür: «Yüce Allah, kıyâmette, mü'minlerin kendisiyle Tanrı'nın mâhiyetini görecekleri altıncı bir hisle görülecektir.» Demiştir ki: «Yüce Allah'ın mâhiyeti, Kendisinden başkasının bilemiyeceği, mü'minlerin de altıncı hisle görebilecekleri şeydir.» Bu görüşünde onu, Hafs el-Ferd[9] takip etmiştir.

O, İbn Mes'ûd[10] ve Ubeyy b. Ka'b'ın[11] kıraatlerini inkâr etmiş ve buna, Yüce Allah'ın bu iki kişiye vahyetmediğini delil göstermiştir. Sahabeden olan bu iki imamın, mushaflarından dolayı sapıklıklarını söylemiştir.

(Beğenilmeyen görüşlerinden) Biri de onun, bütün Müslüman topluluğundan şüpheye düşmesidir. Bu konuda demiştir ki: «Bilmiyorum; belki de herkesin bütün sırları şirk ve küfürdür.»

Bunlardan biri de şudur: «Yüce Allah Âlim'dir, Hayy'dır» sözümüzün an-

7) Krş.: İsferâinî, 62; Şehristânî, 1/90; Eş'arî, 281-2; **İ'tikadât**, 69; **Milel**, 147-8; **Usûl**, 338-9.
8) Vâsıl b. Atâ zamanında ortaya çıkmıştır. Bişr b. el-Mu'temir'in onu red için yazdığı «**Kitâbu'r-Redd 'alâ Dırâr**» adlı bir kitabı vardır. Bk.: Abdulhamîd, 213, n. 2; Kevserî, 129, n.2.
9) Mısır'da İmam Şâfiî'nin çağdaşıdır. Sonra Basra'ya gelmiş ve Ebû'l-Huzeyl ile görüşmüştür. Önceleri Mu'tezilî iken, daha sonra fiillerin yaratılması görüşünü ileri sürmüştür. Bk.: Abdulhamîd, 214, n.1; Kevserî, 130, n.1.
10) İbn Mes'ûd, Hz. Peygamber'in ileri gelen sahabilerindendir.
11) Ubeyy b. Ka'b b. Kays el-Ensârî: Kurrâ'dandır. Kur'an-ı Hz. Peygamber'e okumuştur. 19/640 veya 22/642-3 yılında vefat etmiştir.

lamı, O'nun câhil ve ölü olmaması demektir. O, mânasını isbat etmeksizin veya bu vasıflara karşı çıkarak vasıf inkârından başka bir fayda gütmeksizin, Yüce Allah'ın öteki vasıfları hakkında da aynı kıyaslamalarda bulunmuştur.

YEDİNCİ BÖLÜM
KERRÂMİYYE

Bu kısmın (Üçüncü Kısım) bölümlerinden yedincisi, el-Kerrâmiy-ye'nin görüşlerinin anlatılması ve özelliklerinin açıklanmasıdır[1].

Horasan'daki Kerrâmiyye üç sınıftır: (1) Hakâikıyye, (2) Tarâikıyye, (3) İshâkıyye.

Başka fırkalar onları küfürle suçlasalar da, bu üç fırka birbirini tekfîr etmez. Bu sebepten onları, bir tek fırka olarak saydık.

131 Reisleri Muhammed b. Kerrâm[2] adıyla bilinirdi. İbn Kerrâm, Sicistan'dan Ğarcistan'a[3] sürülmüştü. Kendi zamanında taraftarları, Şûremeyn ve Afşin'in aklı az kişileri idi. Muhammed b. Tâhir b. Abdillah b. Tâhir'in vâliliği sırasında Nişâpûr'a geldi. Orada, Nişâpûr'un köylerinden câhil ve ezilmiş küçük bir topluluk, onun bid'atlerine uydu.

Bugün, ona uyanların sapıklıkları öylesine çeşitlidir ki, onları dörtlerle yedilerle sayıp bitiremeyiz; ancak binlerin ötesinde binlere kadar gitmemiz gerekir. Onun için biz bunların meşhurlarını tiksinti ile anlatacağız.

Bunlardan biri şudur: İbn Kerrâm, kendine uyanları, mâbûdunu tecsîm etmeye çağırdı. İddiasına göre, mâbûdunun bir cismi, sınırı, altında bir sonu ve bir yönü vardır, ki buradan arşı ile karşılaşır. Bu ise, Seneviyye (Dualist)'nin görüşüne benzemektedir; çünkü onların «Nûr» dedikleri mâbûdları, «Zulmet»le karşılaştığı yönde son bulur. Fakat o, beş yönde sınırlı değildir. İbn Kerrâm, bazı kitaplarında, mâbûdunu, Hıristiyanların Yüce Allah'ın cevher olduğunu iddia edişleri gibi, cevher olarak vasıflandırmıştır. Şöyle

1) Krş.: İsferâinî, 65; Şehristânî, 1/108; Eş'arî, 141, 143; İbn Hazm, 4/205; **İ'tikadât**, 67; **Telbîsü İblîs**, 89; **Milel**, 149-154.
2) Ebû Abdillah Muhammed b. Kerrâm es-Sicistânî. Kerrâmiyyenin kurucusudur. 255/869 tarihinde ölmüştür. Bk.: **Şezerât**, 2/131.
3) Ğarcuşâr'ın genel adı. Batıda Herat, doğuda Ğur, kuzeyde Merv ve güneyde de Gazne ile çevrili yer. Şuremeyn ve Afşin de Ğarcuşâr'ın iki mühim şehridir. Bk.: **Mu'cem**, 4/193.

ki, «**Kitâbu Azâbi'l-Kabr**» (Kabir Azâbı Kitabı) olarak bilinen kitabının Giriş'inde şöyle der: «Muhakkak ki Yüce Allah, Zât'ın birliği ve Cevher'in birliğidir.» Bugün ona uyanlar, (haberin) yayılması ile rezil olmaktan korktukları için, halkın yanında, Yüce Allah'a cevher denmesine izin vermezler. Ancak O'na «cisim» adını vermeleri «cevher» adını vermelerinden daha iğrençtir. O'nun «cisim» olduğunu söylemelerine rağmen, «cevher» demekten kaçınmaları, Râfizîlerden Şeytan et-Tâk'ın, Tanrı'nın insan suretinde olduğunu söylemesine rağmen, O'na «cisim» demekten kaçınması gibidir. Seçilen şeyler kötü olduğunda herhangi bir kıyasa gitmek faydasızdır.

İbni Kerrâm, kitabında, Yüce Allah'ın arşına dokunduğunu ve arşın, O'nun mekânı olduğunu yazmıştır. Fakat dostları, arş hakkında «dokunmatemas etme» sözü yerine «karşılaşma» (mulâkât) sözünü kullanmış ve demişlerdir ki: «Onunla arş arasında, arş aşağıya doğru inmedikçe, bir cismin bulunması doğru olmaz.» Bu ise, onların kullanmaktan kaçındıkları «dokunma» sözünün anlamıdır.

Onun taraftarları, Allah'ın, «**...Rahmân arşı kuşatmıştır**»[4] âyetinde anılan «kuşatma» (istivâ) sözünün anlamında da ayrılığa düşmüşlerdir.

Onlardan şu iddiada bulunanlar vardır: «Bütün arş, O'nun mekânıdır. 132
Eğer O, arşın hizasında, Kendi arşına muvâzî birçok arş daha yaratmış olsaydı, arşların hepsi de O'nun mekânı olurdu; çünkü O, onların hepsinden büyüktür». Bu görüş, onları, O'nun bugünkü arşının yalnızca genişliğinin bir parçası gibi olduğu sonucunu kabule mecbur kılar.

Onlardan şöyle söyleyenler de vardır: «O, arşta dokunduğu yerde ne arşın dışına taşar, ne de arşta herhangi bir şey O'ndan daha fazladır.» Bu da O'nun genişliğinin, arşın genişliği kadar olmasını zarurî kılar. Nişâpûr'da, Kerrâmiyye'den İbrâhim b. Muhâcir adıyla bilinen bir adam bu görüşü savunuyor ve bu görüş lehinde münazaralarda bulunuyordu.

İbni Kerrâm ve ona uyanlar, mâbûdlarının, yaratılmışlar (havâdis) için bir yer (mahal) olduğunu ileri sürdüler. İddialarına göre, Mâbûd'un sözleri, irâdesi, görünen şeyleri idrakleri, işitilen şeyleri idrakleri, âlemin yüce yüzü ile karşılaşmaları, Mâbud'da hâdis olan arazlardır ve O da Kendinde hâdis olan bu şeylerin yeridir. Onlar, O'nun bir şeye «Ol» buyurmasına, mahlûk (yaratılmış) için halk (yaratma), muhdes (sonradan olan) için ihdâs (ortaya koyma) ve varlığından sonra yok olan için i'lâm demişlerdir. O'nda hâdis olan arazları, yaratılmış (mahlûk) veya işlenmiş (mef'ûl) veyahut da sonradan olmuş (muhdes) şeklinde vasıflandırmaktan kaçınmışlardır.

Onlar şu iddiada da bulunmuşlardır: Âlemde, ancak Mâbûdlarının zâtında birçok araz ortaya çıktıktan sonradır ki, araz ve cisim meydana gelebilir. Bu arazlardan biri onun bu hâdisi ortaya çıkaracak irâdesidir. Diğer bir

4) Tâ-Hâ (20), 5. Krş.: **Usûl**, 113.

araz da onun ortaya çıkacağını bildiği bir biçimde, bu hâdise «Ol» demesidir. Bizzat bu söz, birçok harften oluşmaktadır. Bu sözün her bir harfi, Mâbûd içinde hâdis olan bir arazdır. Bu sözün her bir harfi, Mâbûd içinde hâdis olan bir arazdır. Başka bir araz da Kendisinde hâdis olan ve bu hâdisi kendisiyle gördüğü rü'yet (görüş)'tir. Eğer bu rü'yet, Mâbûd'da ortaya çıkmasaydı, bu hâdisi göremezdi. Diğer bir araz da, eğer işitilen ise bu hâdisi işitmesidir.

Onlar aynı şekilde, Mâbûdlarında birçok araz meydana gelmedikçe, hiçbir arazın yok olmayacağını iddia etmişlerdir. Bu arazlardan biri, Mâbûd'un Kendi yok olması için irâdesidir. Diğer bir araz da yok olmasını istediği şeye, «Yok ol» veya «Tüken» demesidir. Bizzat bu söz, birçok harften ibarettir. Bu sözün her bir harfi, Mâbûd'da hâdis olan bir arazdır. Böylece İlâh'ın zâtında ortaya çıkan havâdis, onlara göre, âlemin cisimleri ve arazlarından kat kat havâdis olur.

Kerrâmiyye, iddialarına göre İlâh'ın zâtında ortaya çıkan bu havâdisin yok olmasının cevâzı hakkında ihtilafa düştüler. Bir kısmı yok olmasını ('adem) câiz gördü; çoğunluğu da onların yok olmasını imkânsız buldular[5]. Bununla birlikte her iki takım da İlâh'ın zâtının, ezelden onlardan boş kalmışsa (halâ) dahî, gelecekte Kendi içindeki havâdisten uzak kalamıyacağı
133 hususunda birleşmiştir. Bu, «Heyûlâ, ezelde, arazlardan boş (hâlî) bir cevherdi; sonra onda arazlar meydana geldi ve o, gelecekte onlardan hâlî olmayacaktır» diyen Ashâbu'l-Heyulâ (Pylic)'nın görüşüne benzemektedir.

Kerrâmiyye, âlemin cisimlerinde yokluğun ('adem) cevâzı konusunda ayrılığa düşmüşlerdir. Onların büyük çoğunluğu bunu imkânsız görmüşlerdir. Böylece onlar, Dehriyye ve feylosoflardan, «Felek ve yıldızlar, fesâd ve yok olmaya mâruz kalmayacak olan beşinci bir tabîattır» iddiasında bulunanlara benzemişlerdir.

İnsanlar, Basra Mu'tezilesi'nin, Yüce Allah, bütün cisimleri bir defada yok etmeye kaadirdir; fakat O, bunlardan bir kısmını tutarken diğer kısmını yok etmeye kaadir değildir» şeklindeki görüşlerine şaşıyorlardı. Oysa bu şaşkınlıkları, Kerrâmiyye'den, «O, ne şekilde olursa olsun, bir cismi yok etmeye kaadir değildir» iddiasında bulunanların görüşleri karşısında silinip gitti!

Bütün bunlardan daha acâibi, İbn Kerrâm'ın Mâbûdunu ağırlığa sahip olarak vasıflandırmasıdır. Bunu, «**'Azâbu'l-Kabr**» adlı kitabında, Güçlü ve Ulu Allah'ın, «**...Gökler yarıldığı zaman...**»[6] meâlindeki âyetini tefsîr ederken şöylece belirtmiştir: «Gökler, kendi üzerlerindeki Rahmân'ın ağırlığından yarılır.»

İbn Kerrâm'ın ve ona uyanların çoğu, ezelde fiillerin varlığının değişme-

5) Krş.: **Usûl**, 60, 62.
6) İnfitâr (82), 1.

sine rağmen, Yüce Allah'ın dilciler tarafından O'nun fiillerinden çıkarılan isimlerle ezelî olarak vasıflandırılmış olduğunu iddia etmişlerdir. İddialarına göre O, Kendisinden bir yaratma, rızk ve nimet bulunmaksızın, ezelî olarak yaratıcı (Hâlık), rızk verici (Râzık) ve nîmet verici (Mun'im)'dir. Yine onlar, O'nun, Kendinde bulunan yaratıcılıkla yaratıcı, rızk vericilikle rızk veren olduğunu ileri sürmüş ve demişlerdir ki: «O'nun yaratıcılığı, yaratmadaki kudreti; rızk vericiliği, rızktaki kudretidir. Kudret kadîmdir. Oysa yaratma ve rızk ise, kudreti ile O'nda olan iki hâdistir.» Yine dediler ki: «Âlemde yaratılmış olan şey, yaratma ile yaratılmış olur. Böylece O'nda hâdis olan bu rızkla, rızk verilmiş olan da rızka kavuşmuş olur.»

Bundan acâibi, onların «konuşan» (mutekellim) ile «söyleyen» (kaail) ve «kelâm» (konuşma-kelime) ile «söz» (kavl)) arasındaki ayırımlarıdır. Bu konuda dediler ki: «Doğrusu Yüce Allah, ezelden beri Konuşan (Mutekellim) ve Söyleyen (Kaail) olmuştur.» Sonra bu iki ismin anlamları arasında bir ayırıma gitmişler ve demişlerdir ki: «O, ezelden beri, söz söyleme kudreti olan, kelâm ile Konuşan (Mutekellim)'dir. Yine O, ezelî olarak, söz ile değil, söz söyleme melekesi, (kaaliyyet) ile Söyleyen (Kaail)'dir. Söz söyleme melekesi, O'nun söze olan kudretidir. O'nun sözü, Kendinde hâdis olan harflerden ibarettir.» Onlara göre, Yüce Allah'ın sözü (Kavlullah), O'nda hâdistir; O'nun kelâmı ise kadîmdir.

Abdulkaahir der ki: Bu konuda onlardan biri ile tartıştım ve ona dedim ki: «Kelâm, söz üzerindeki kudrettir, iddiasında bulunduğunuza ve susan kimse, sizce, sustuğu zaman söz söylemeye kaadir olduğuna göre, bu görüşe dayalı olarak susan kimsenin konuşan olduğunu da kabul etmeniz gerekir.» O, bunu kabul etmek zorunda kaldı.

Kerrâmiyye'nin bu husustaki önemsiz görüşlerinden biri de şu sözleridir: «Biz diyoruz ki, Yüce Allah ezelden beri kayıtsız şartsız Yaratan'dır, Rızk Veren'dir. Fakat biz, bir şeye nisbet ederek, yaratılmışlar için ezelden beri 134
Yaratan, rızk verilenler için Rızk Veren'dir, demiyoruz. Biz bu nisbeti, ancak yaratılmışlar ve rızk verilenlerin varlığı halinde yapıyoruz.»

Bu kıyasa dayanarak dediler ki: «Yüce Allah, dâimâ ibâdet edilen (mâbûd) olmuştur. O, ezelde ibâdet edenlerin (âbidûn) mâbûdu olmamıştır. O, ancak ibâdet edenlerin varlığı ve onların ibadetlerinin O'nun için varlıkları sözkonusu olduğu zaman ibâdet edenlerin mâbûdu olmuştur.»

Sonra İbn Kerrâm, «**'Azâbu'l-Kabr**» adlı meşhur kitabında, garip başlıklı bir bölüm ayırmış ve buna «**Bâb fî-Keyfûfiyyet'il-lâhi azze ve cell**» (Güçlü ve Ulu Allah'ın Nicelikliği Bölümü) demiştir. Aklı başında biri, bu durumda neye şaşacağını bilemez. O, onun «nicelik» (keyfiyet-quality) sözünü Yüce Allah'ın bir sıfatı olarak gösterme cesaretine mi şaşsın, yoksa «niceliklik» (keyfûyyet-qulitiness) ile «nicelik»i (keyfiyyet) demek isteyişindeki bilgisizliğine mi? Gerçi onun bu neviden birçok ifadesi vardır.

Bunlardan biri, «**İmân Konusunda Hadîscileri Red Bölümü**»ndeki şu sözleridir: «Ahmaklıkları ile (bi-ahmûkıyetihim) derlerse ki imân söz ve ameldir; onlara şöyle denir...»

Aynı şekilde o, kitaplarından birinde, Mâbûdunun yerinden «her neredelilik» (haysûsiyyet) (!) şeklinde söz etmiştir. Bu biçimsiz ifadeler, onun biçimsiz-çirkin mezhebine pek uygun düşmektedir.

Sonra o, dostları ile birlikte, Yüce Allah'ın takdir ettikleri (makdûrât) hakkında konuşmuş ve şu iddiada bulunmuştur: «O, ancak iradesi, sözleri, idrâkleri, karşılaştığı şeylerle karşılaşması gibi, Kendi zâtında ortaya çıkan havâdisler üzerine güç yetirebilir. Âlemin cisimleri ve arazlarından yaratılmışlara gelince.. onlardan hiçbiri, Yüce Allah'ın takdir ettiği şeyler değildir. Yaratılmış olmalarına rağmen, Yüce Allah onların hiçbirine kaadir olmamıştır. O, âlemdeki her yaratılmışı, kudreti ile değil, ancak «ol» sözü ile yaratmıştır.»

Bu bid'ati, daha önce, kimse işlememiştir; çünkü insanlar bunlardan önce, Yüce Allah'ın takdîr ettiği şeyler (makdûrât) hakkında ihtilâfa düşmemişlerdi. Sünnet ve Cemâat Ehli mezheplerine göre, her yaratılmış, hudûsundan önce Yüce Allah'ın takdir ettiği bir şeydir ve O, bütün sonradan olanları (havâdis), kudreti ile ortaya çıkaran (Muhdis)'dır. Muammer, bütün cisimlerin, O yaratmadan önce, O'nun takdîr ettiği şeyler olduğunu; fakat O'nun, arazları ne yarattığını, ne de takdir ettiğini iddia etmiştir. Mu'tezile'nin çoğunluğu şöyle demiştir: «Cisimler, renkler, tadlar, kokular ve diğer araz nevileri, Yüce Allah'ın takdîr ettiği şeylerdir.» Ancak onlar, O'nu, Kendinden başka takdîr edilenler üzerine bir kudretle vasıflandırmaktan kaçınmışlardır. Cehmiyye ise şöyle söylemiştir: «Bütün sonradan olanlar (havâdis), Yüce Allah'ın takdîr ettiği şeylerdir. O'ndan başka kaadir ve fâil yoktur.» Böylece, Kerrâmiyye'den önce hiç kimse, Tanrı'nın kudretini, iddialarına göre, Zâtında ortaya çıkan havâdisle sınırlandırmamıştı. Allah, onların bu sözlerinden Yüce ve Münezzeh'tir!.

Sonra onlar, Allah'ın adâleti (ta'dîl) ve adâletsizliği (tecvîr) konusunda da acâiplikler içinde söz etmişlerdir.

Bunlardan biri şu görüşleridir: Yüce Allah'ın yarattığı ilk şeyin, mutlaka, kendine değer verilmesinin doğru olacağı (akıl ile donatılmış) yaşayan bir cisim olması gereklidir. İddia ettiklerine göre O, işe cansız şeylerin (cemâdât) yaratılması ile başlamış olsaydı, Hakîm olmazdı. Onlar bu bid'atleriyle, «Yaratılmışlar içinde, mutlaka akıl ile donatılmışlar bulunmaktadır; fakat ilk yaratılanın akıl ile donatılmış olması zarûrî değildir» diyen Kaderiyye'den de öteye gitmişlerdir. Onlar bu bid'atleriyle, Allah'ın yarattığı ilk şeyin «Levh» ve «Kalem» olduğu; sonra O'nun Kalem'i Levh'in üzerine çekerek Kıyâmet Günü'ne kadar olacak her şeyi yazdığı şeklindeki sahîh hadîsi reddetmiş oldular. Ve dediler ki: «Eğer Yüce Allah, yaratılmışları, onlardan birinin Kendine inanmayacağını bildiği halde yaratmış olsaydı, O'nun onları yaratışı abes olurdu. Onların hepsini, onlardan bir kısmının inanacağını bilerek yaratması, O'nun ancak bir iyiliği olmuştur.»

135

Ehl-i Sünnet ise şöyle demiştir: «Eğer O, mü'minler olmaksızın kâfirleri veya kâfirler olmaksızın mü'minleri yaratmış olsaydı, câiz olurdu ve bu, O'nun hikmetine tecâvüz olmazdı.»

Kerrâmiyye şu iddiada bulunmuştur: «Bir kimsenin imân edeceği zamandan önce hayatının sona erdirilmesinde, başkası için bir kurtuluş bulunmadıkça, bülûğ çağına kadar yaşatsaydı imân edeceğini bildiği bir çocuğun hayatını alması ve belli bir süreye kadar yaşatsaydı imâna gelecek bir kâfirin hayatına son vermesi, Allah'ın hikmetine göre câiz değildir.» Bu görüşe göre, onların, Yüce Allah'ın, Nebî'nin (S.A.S.) oğlu İbrâhim'i, eğer yaşatsaydı imân etmeyeceğini bildiği için öldürdüğünü kabul etmeleri gerekir. Böylece onlar, daha çocuk iken ölen bütün peygamber çocuklarına saldırmış olmaktadırlar.

Onların nübüvvet ve risâlet konusundaki bilgisizliklerinden biri, nübüvvet ve risâletin, kendisine indirilen vahy, mûcizeleri ve günahtan korunmuş ('ismet) olmaları dışında, Nebî ve Resûl'de doğuştan bulunan iki sıfat olduğu şeklindeki görüşleridir. İddialarına göre, kendinde bulunan bir sıfatı işleten birini, Yüce Allah'ın Peygamber olarak göndermesi icâb eder. Onlar, resûl ve mursel'in arasını ayırmışlar ve resûl'ün bu sıfatını kendisinde var olduğu kimse; mursel'in de risâleti yerine getirmekle emrolunmuş biri olduğunu söylemişlerdir.

Sonra selâm olsun peygamberlerin 'ismeti konusuna da el atmışlar ve demişlerdir ki: «Onlar, adâleti yok eden veya bir cezâyı gerektiren her türlü günahtan korunmuşlardır; fakat bunun aşağısındaki günahlardan dolayı korunmuş (mâ'sûm) değildirler. Onlardan bir kısmı, peygamberlerin tebliğ hususunda hatâ yapmaları câiz değildir, derken, bir kısmı da bu hususu câiz görmüş ve selâm olsun Nebî'nin, «**Ve sonuncusunun üçüncüsü Menât**»[7] âyetini tebliğ ederken, «Bunlar şefâatları dilenen yüceltilmiş kuğulardır» diyerek hatâya düştüğünü iddia etmişlerdir. Bu konuda Ehl-i Sünnet dedi ki: «Bu kelime, salât ve selâm olsun Nebî'nin âyeti okuyuşu sırasında, âyetler arasında duraklarken Şeytan'ın ona öğrettiği sözlerdendi.» Şeyhimiz Ebû'l-Hasan el-Eş'arî de bazı kitaplarında, «Doğrusu peygamberler, nübüvvetle vazifelendirildikten sonra büyük ve küçük günahlardan korunmuşlardır» der.

Kerrâmiyye şu iddiada bulunmuştur: «Peygamber, peygamberliğini ilân ettiği zaman, bu çağrıyı ondan işiten veya onun haberi kendisine ulaşan kimsenin, onun peygamberliği hakkında bir delili öğrenmeyi beklemeksizin onu doğrulaması ve kabul etmesi gerekir.» Onlar bu bid'ati, şüphesiz, «Selâm olsun Nebî'nin, 'Ben nebîyim, sözü, kendi içinde başka bir işarete

7) Necm (53), 20.

muhtaç olmayan bir delildir» diyen Hâricîlerin İbâdiyye fırkasından çalmışlardır. Ayrıca Kerrâmiyye, kendisine peygamberlerin çağrısının ulaşmadığı bir kimsenin aklın icaplarına inanması ve Yüce Allah'ın yarattıklarına resuller gönderdiğine inanması gerektiğini ileri sürmüştür. Kaderiyye'nin çoğunluğu, aklın icaplarına inanmanın gerektiği görüşünde onların önüne geçmiştir; ama onlardan önce hiç kimse, kendi varlıkları ile ilgili, kendilerinden herhangi bir haberin çıkışından önce resullerin varlığına inanmanın gerektiğini söylememiştir.

Kerrâmiyye ayrıca şu iddiada bulunmuştur: «Eğer Yüce Allah, yaratılışın başından kıyâmete kadar bir tek peygamberle yetinseydi ve bu ilk pey-
136 gamberin şerîatini devam ettirseydi, Hakîm olmazdı.» Ehl-i Sünnet ise, bu hususta şöyle söylemiştir: «Eğer O böyle yapsaydı, câiz olurdu; tıpkı O'nun, Nebîlerin Sonuncusu'nun şerîatini, kıyâmete kadar sürdürüşünün câiz oluşu gibi..»

Sonra İbn Kerrâm, imâmet konusuna da dalmış ve birtakım tartışmaların ortaya çıkmasına, karşılıklı çarpışmaların olmasına ve fıkhî hükümlerdeki ayrılıklara rağmen, aynı anda iki imam bulunmasını câiz görmüştür[8]. Bazı kitaplarında, Ali ve Muâviye'nin aynı anda iki imam olduklarına işaret etmiş ve onların herbirine uyanların, onlardan biri adâletli, diğeri isyancı bile olsa, kendi bağlı olduğu kimseye itâat etmesi gerektiğini söylemiştir. Ona uyanlar, «Doğrusu Ali, Sünnet'e uyan bir imamdır. Muâviye ise, Sünnet'ten ayrılmış bir imamdı. Ancak onlardan herbirine itâat, onlara uyan kimseler üzerine vâcibdi» demişlerdir. Acaba, bu durumda, Sünnet'ten ayrılmışa itâat mecburiyetinden daha acâib bir şey var mıdır?

Sonra Kerrâmiyye, imân konusuyla da uğraşmışlar ve imânın, bir ferdin tâ zamanın başlangıcındaki ikrarı olduğunu ve bunu tekrar edip durmanın, –dinden dönmüş birinin dinden dönüşünden sonra yeniden imâna gelmesi dışında– imân sayılmayacağını ve imân olmadığını iddia etmişlerdir. Onlar şu iddiada da bulunmuşlardır: «İmân, selâm olsun Nebî'nin istenmesi hususunda ilk nesillerin eski ikrarı olup, bu husustaki sözleri, 'Evet, şüphesiz' (belâ)'dır.» Bu sözün, din değiştirmedikçe kaybolmayacağını, ebedî olarak sürüp gideceğini ileri sürmüşlerdir. Yine iddialarına göre, Şehâdet Kelimesi'nin iki bölümünü (Allah'tan başka ilâh bulunmadığına şehâdet ederim + ve Muhammed'in O'nun kulu ve resûlü olduğuna şehâdet ederim) ikrar eden bir kimse, risâlet konusunda küfre inansa bile, gerçek bir mü'mindir. Yine onlar, Yüce Allah'ın haklarında küfürle suçlanmaları hakkında birçok âyet indirdiği münâfıkların da gerçek birer mü'min olduklarını ve imânlarının, peygamberler ve meleklerin imânı gibi olduğunu iddia etmişlerdir. Muhaliflerinden olan Ehlu'l-Ehvâ ve Ehl-i Sünnet'in muhalifleri hakkında, «Onların âhıretteki azâbları ebedî olmayacaktır» demişlerdir. Ehlu-l-Ehvâ ise, Kerrâmiyye'nin temelli cehennemde kalacağına inanırlar.

8) Krş.: **Usûl**, 274.

Sonra İbn Kerrâm, fıkıhta da kendinden önce kimsenin ortaya atmadığı ahmaklıklar icat etmiştir. Bunlardan biri, yolcu namazı hakkındaki görüşüdür. O bu hususta, rükû, secdeler, kıyâm (ayakta durma), kuûd (oturma)'da bulunmaksızın, şehâdet kelimesini söylemeksizin ve selâm vermeksizin iki defa tekbîr getirmenin (Allahu Ekber) yeterli olacağını söylemiştir. (Fıkıhtaki ahmaklıklarından) Biri, onun, tamamen pis (necis) bir elbise içinde, pis bir yerde, bedenin görünür pislikleri ile namaz kılmanın doğru olduğu hakkındaki görüşüdür. Ancak o, görünür pislik (necis) için değil de gözle görülmeyen pislik (hades) için temizlik yapmayı (tahâret) vâcib kılmıştır. Bunlardan biri, onun, ölüyü yıkama ve namazını kılmanın farz değil, sünnet 137
olduğu hakkındaki görüşüdür. Ancak o, ölünün kefenlenmesi ve gömülmesini vâcib görmüştür. Bunlardan biri onun, farz olan namazın, farz olan orucun ve farz olan haccın, niyetsiz sahîh olacağı hakkındaki görüşüdür. İddiasına göre, başlangıçta İslâm'a niyet edilmiş olması, İslâm'ın farzlarından olan bütün farzlar için edilecek niyetlere de yeter.

Zamanımızda, Kerrâmiyye'nin İbrâhim b. Muhâcir adıyla tanınan reisi, kendisinden önce kimsenin ortaya atmadığı sapıklıklar icat etmiştir. O, Güçlü ve Ulu Allah'ın isimlerinin hepsinin O'ndan olan arazlar olduğunu ve aynı şekilde her ad sâhibinin adının da kendisinde olan bir araz olduğunu ileri sürmüştür. İddiasına göre, Yüce Allah, kadîm bir cisimde kendiliğinden bulunan bir arazdır; er-Rahmân başka bir arazdır; er-Rahîm üçüncü bir arazdır ve böylece Yüce Allah'ın bütün isimleri, ötekiler dışında bir arazdır. Ona göre, Yüce Allah, er-Rahmân değildir; er-Rahmân da er-Rahîm değildir; el-Hâlık da er-Râzık (Rızk Veren) değildir. O şu iddiada da bulunmuştur: «Zina eden (zânî), kendisine zinâ nisbet edilen cisimdeki bir arazdır. Hırsız, kendisine hırsızlık nisbet edilen birindeki arazdır. Yoksa cisim, ne zinâ, ne de hırsızlık edendir.» Ona göre, sopa vurulan ve eli kesilen, zinâ ve hırsızlık eden kimse değildir. İddia ettiğine göre, hareket ve hareket ettiren, cisimdeki iki arazdır. Aynı şekilde siyahlık ve siyah cisimdeki iki arazdır. İlim ve âlim, kudret ve kaadir, yaşama ve hayat.. bunların hepsi de cisim değil arazdır. Ona göre ilim, âlimde kaaim olmaz; ancak âlimin yerine kaaim olur. Hareket de hareket ettirenle kaaim değildir; o ancak, hareket ettirenin yerine kaaim olur.

Abdulkaahir der ki: Ben bu konuda, bu İbn Muhâcir ile Sâmânî ordusunun kumandanı Nâsıru'd-Devle Ebû'l-Hasan Muhammed b. İbrâhim b. Simcûr'un huzurunda, 370/980-1 yılında münazarada bulundum. Bu tartışmada onu, zinâ hususunda cezâya çarptırılanın zinâ eden (zâni), hırsızlık için de eli kesilenin hırsız olmadığını kabule mecbur ettim. O da bunu kabule mecbur oldu. Sonra onu Mâbûdunun bir araz olduğunu itirafa zorladım; çünkü ona göre, Mâbûd, bir isimdir ve ona göre, Yüce Allah'ın isimleri, kadîm bir cisimde kendiliğinden bulunan arazlardır. O dedi ki: «Mâbûd, kadîmin cismindeki bir arazdır ve ben de araza değil, cisme ibâdet ediyorum.» Bunun üzerine ona dedim ki: «Öyle ise sen, Güçlü ve Ulu Allah'a ibâdet et-

miyorsun; çünkü Yüce Allah, sana göre, bir arazdır. Üstelik sen de araza değil cisme ibâdet ettiğini iddia etmiş durumdasın.»

Kerrâmiyye'nin rezâletleri sayısızdır, çok uzundur. Bunlardan bizim bu bölümde anlattıklarımız yeterlidir ve Allah, en iyi Bilen'dir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM
MÜŞEBBİHE

Sekizinci Bölüm, farklı sınıflardan oluşan el-Müşebbihe mezheplerinin 138
açıklanması hakkındadır.

Bil ki –Allah seni mes'ûd eylesin–, Müşebbihe iki sınıftır. Biri, Allah'ın zâtını, O'nun dışındakilerin zâtına benzetmiştir. Öteki sınıf ise, O'nun sıfatlarını, O'nun dışındakilerin sıfatlarına benzetmiştir. Bu iki sınıftan her biri, birçok sınıflara ayrılmış durumdadır.

Allah'ın Zâtını İnsana Benzetenler

Allah'ın zâtını başkalarınınkine benzetme hususunda sapıklığa düşen Müşebbihe, muhtelif sınıflardan meydana gelmektedir. Teşbîhin ilk ortaya çıkışı, Râfizîlerin Ğulât sınıflarından olmuştur.

Sebeiyye: Onlardan biri, Ali'ye ilâh diyen ve onu Allah'ın zâtına benzeten Sebeiyye'dir. Ali onlardan bir topluluğu yakınca, ona, «Şu anda senin gerçekten Allah olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz; çünkü Allah'tan başkası ateşle azâb etmez» demişlerdir.

Beyâniyye: Onlardan biri el-Beyâniyye'dir. Bunlar, Mâbûdunun organları bulunan, insan şeklinde nurdan bir insan olduğunu ve yüzü dışında her yanının yok olacağını iddia eden Beyân b. Sem'ân'a uyanlardır.

Muğîriyye: Onlardan biri el-Muğîriyye'dir. Bunlar, Mâbûdunun organları bulunduğunu ve O'nun organlarının alfabedeki harflerin şeklinde olduğunu iddia eden el-Muğîre b. Saîd'e uyanlardır.

Mansûriyye: Onlardan biri el-Mansûriyye'dir. Bunlar, kendini rabbine benzeten Ebû Mansûr el-'İclî'ye uyanlardır. Ebû Mansûr, göğe çıktığını iddia etmiş ve yine Allah'ın eliyle kendi başını okşayarak ona, «Ey oğlum! Ben'den (bir haber) tebliğ et» dediğini ileri sürmüştür.

Hattâbiyye: Onlardan biri, el-Hattâbiyye'dir. Bunlar, imamların ve Ebû'l-Hattâb el-Esedî'nin ilâhlığına inanmışlardır.

Onlardan biri de Abdullah b. Muâviye b. Abdillah b. Câfer'in ilâhlığını ileri sürenlerdir.

Hulûliyye: Onlardan biri el-Hulûliyye'dir. Bunlar, Allah'ın imamların şahıslarına hulûl ettiğini ileri süren ve bu sebepten imamlara tapanlardır.

Hulmâniyye: Onlardan biri, Ebû Hulmân ed-Dımeşkî'ye mensup el-Hulûliyyetu'l-Hulmâniyye'dir. Bu şahıs, Allah'ın her güzel surete hulûl ettiğini iddia etmiştir. O, her güzel kimseye secde ederdi.

Mukannaiyye: Onlardan biri, Mâverâünnehr'de Ceyhûn'da yerleşen el-Mukannaiyyetu'l-Mubeyyıda'dır. İddialarına göre el-Mukana', bir ilâhtır ve her an belli bir şekle bürünür.

139 **'Azâfira:** Onlardan biri el-'Azâfira'dır[1]. Bunlar, Bağdad'da öldürülen İbnu Ebî'l-'Azâfir'in ilâhlığını ileri sürdüler.

Bu bölümde anlattığımız fırkaların hepsi de görünüşte İslâm'a mensup olsalar bile, İslâm dininin dışındadırlar.

Güçlü ve Ulu Allah izin verirse, bu kitabın Dördüncü Kısmına geldiğimiz zaman, bunlardan her birinin görüşlerini etraflıca anlatacağız.

Bundan sonra Müşebbihe'den bir takım fırkalar daha vardır ki, kelâmcılar onları, aklî esasların bir kısmında sapıklığa düşmüş ve küfre girmiş iseler de, Kur'an hükümlerinin zarûretini itirâf, üzerlerine namaz, zekât, oruç ve hac gibi İslâm şerîatinin rükünlerinin vâcib olduğunu ikrar ve kendilerine haram kılınmış şeylerin haramlığını kabul ettikleri için, İslâm milletinin fırkaları arasında saymışlardır.

Hişâmiyye: Bu sınıfa girenlerden biri, **Hişâm b. el-Hakem er-Râfızî**'ye mensup olan Hişâmiyye'dir. Hişâm, Mâbûdunu insana benzetmiş ve bundan dolayı O'nun kendi karışı ile yedi karış geldiğini; O'nun sınırı ve sonu olan bir cisim olduğunu ve yine O'nun uzun, geniş, derin olduğunu ve rengi, tadı ve kokusu bulunduğunu iddia etmiştir. Kendisinden rivâyet edildiğine göre, Mâbûdu, eritilmiş gümüş ve yuvarlak bir inci gibidir. Yine kendisinden nakledildiğine göre, o, Ebû Kubeys dağını işâretle, Mâbûdundan daha büyük olduğunu söylemiştir. Yine kendisinden anlatıldığına göre, Mâbûdundan çıkan ışınların, O'nun gördüğü şeylerle birleştiğini ileri sürmüştür. Onun teşbîh konusundaki görüşlerinin etraflıca ele alınmasını, bundan önce İmâmiyye'nin görüşlerini açıklarken yapmıştık.

Hişâmiyye: Onlardan el-Hişâmiyye, **Hişâm b. Sâlim el-Cevâlîkî**'ye mensuptur. İddiasına göre Mâbûdu, insan şeklindedir. Üst yarısı boş, alt yarısı ise doludur[2]. O'nun siyah saçları ve hikmet fışkıran bir kalbi vardır.

Yûnusiyye: Onlardan el-Yûnusiyye, Yûnus b. Abdirrahmân el-Kummî'ye mensuptur. Şu iddiada bulunmuştur: «Yüce Allah onlardan daha ağır ise de arşının taşıyıcıları tarafından taşınır; tıpkı ayaklarından daha ağır olmasına rağmen, ayakları tarafından taşınan bir leylek gibi...

1) Kevserî (s. 139) ve Halkın (s. 32)'da «'Azâkira».
2) Eş'arî bu görüşü Dâvud el-Cevâribi'ye isnâd etmiştir, s. 153.

Müşebbihe: Onlardan Dâvud el-Cevâribî'ye mensup olan el-Muşebbihe. 140
Bu şahıs, Mâbûdunu, kadının cinsî organı ve sakaldan başka, insanın sahip olduğu bütün organlara sahip olarak vasıflandırmıştır.

İbrâhimiyye: Onlardan İbrâhim b. Ebî Yahya el-Eslemî (184/800)'ye mensup el-İbrâhîmiyye. Bu şahıs, hadis râvilerinden biri idi. Ancak teşbih konusunda sapıklığa düşmüş ve rivayetlerinden çoğunda yalana (kizb) mensup gösterilmiştir.

Hâbitıyye: Onlardan biri Kaderiyye'den el-Hâbitıyye'dir. Bunlar Ahmed b. Hâbıt'a[3] mensupturlar. Bu şahıs, en-Nazzâm'a mensup olan Mu'tezilededi. Sonra o, İsâ b. Meryem'i rabbine benzetmiş ve onun ikinci ilâh olduğunu ve kıyâmette insanları hesâba çekeceğini iddia etmiştir.

Kerrâmiyye: Onlardan el-Kerrâmiyye. İddialarına göre, Yüce Allah bir cisimdir; sınırı ve sonu vardır; sonradan olanların (havâdis) yeridir; arşına temas etmektedir. Bunların görüşlerini, bundan önce, yeterli bir şekilde genişçe ele almıştık.

İşte bütün bu fırkalar,Yüce Allah'ın zâtını yarattıklarına benzetenlerdir.

Allah'ın Sıfatlarını İnsanların Sıfatlarına Benzetenler

Allah'ın sıfatlarını, yaratılmışların sıfatlarına benzetenlere gelince.. bunlar da birçok sınıftır.

Onlardan biri, Yüce Allah'ın irâdesini, yarattıklarının irâdesine benzetenlerdir. Bu, Basra Mu'tezilesi'nin görüşü idi. Nitekim onlar, Güçlü ve Ulu Allah'ın yaratılmış bir irâde ile istediği herşeyi irâde ettiğini iddia etmişlerdi. İleri sürdüklerine göre, O'nun irâdesi, bizim irâdemiz cinsindendir. Sonra, «Güçlü ve Ulu Allah'ın irâdesinin bir mahalde olmaksızın hudûsü câizdir; fakat bizim irâdemizin bir mahal (yer) dışında hudûsü doğru değildir» diyerek, bu iddialarına karşı çıktılar. Bu ise, onların, «Doğrusu O'nun irâdesi bizim irâdemizin cinsindendir» şeklindeki görüşlerini yıkmaktadır; çünkü iki şey, birbirine benzer ve bir tek cinsten ise, bunlardan birine câiz olan, ötekine de câiz; birine imkânsız olan, ötekine de imkânsız olur. Kerrâmiyye, Yüce Allah'ın irâdesini kullarının irâdesine benzetmekle Basra Mu'tezilesi'nden de ileri gitmiş ve O'nun irâdesinin bizim irâdemiz cinsinden olduğunu ve bizim irâdemizin bizde hâdis oluşu gibi, O'nun irâdesinin de O'nda hâdis olduğunu iddia etmişlerdir. Bundan dolayı Yüce Allah'ın, sonradan olanların (havâdis) mahalli (yeri) olduğunu ileri sürmüşlerdir. Oysa Allah, bundan Yüce ve Münezzeh'tir.

3) Bazı rivâyetlerde «Ahmed b. Hâit». Krş.: Abdulhamîd, 228, n. 3; Halkın, 34, 39.

Onlardan biri, Güçlü ve Ulu Allah'ın kelâmını, yarattıklarının kelâmına benzetenlerdir. Yüce Allah'ın sesleri ve harflerinin, kullara ait sesler ve harflerle aynı cinsten olduğunu iddia etmişlerdir. Onlar, Allah'ın kelâmının hudûsüne inanmışlar; ama el-Cubbâî dışında hemen hemen tamamı, Yüce Allah'ın kelâmının ebedîliğinin (bakaa) imkânsızlığını kabul etmişlerdir. Onlardan en-Nazzâm, «Kulların kelâmının nazmında bir i'câzın bulunmayışı gibi, Ulu Allah'ın kelâmının nazmında da bir i'câz yoktur» demiştir. Mu'tezile'nin çoğunluğu, Zenciler (Habeşliler), Türkler ve Hazarların, Kur'an'ın nazmının bir benzerini getirmeye muktedir olduklarını ve bunun, ondan daha fasîh olabileceğini; ancak onların, onun nazmını te'lif için gerekli ilme sahip bulunmadıklarını ve fakat bu ilmin, onlar için takdîr edilmiş olmasının pekâlâ mümkün olabileceğini ileri sürmüşlerdir.

141 Kerrâmiyye, Yüce Allah'ın sözünün yaratılmış (hudûs) olduğu şeklindeki iddialarında Mu'tezile'ye katılmış; ama «Yüce Allah'ın sözü, kulların sesleri ve harfleri cinsindendir ve O'nun kelâmı, sözü ortaya koymaktaki kudretidir» şeklindeki iddialarıyla onlardan ayrılmışlardır. Yüce Allah'ın sözünün Kendi zâtında hâdis olması şeklindeki görüşlerini, İlâh'ın bütün sonradan olanların (havâdis) yeri olmasının cevâzı şeklindeki ana prensiplerine dayamak suretiyle Mu'tezile'den de öteye gitmişlerdir.

Onlardan ez-Zurâriyye, Güçlü ve Ulu Allah'ın bütün sıfatlarının hudûsü ve onların bizim sıfatlarımız cinsinden olduğu şeklindeki iddialarıyla Zurâre b. A'yun er-Râfızî'ye uyanlardır. İleri sürdüklerine göre, Yüce Allah ezelde Hayy, Âlim, Kaadir, Murîd, Semi', Basîr değildir. O, bu sıfatlara, ancak Kendisi için hayat, kudret, ilim, irâde, sem' (işitme) ve basar'ı (görme) yarattığı zaman hak kazanmıştır; tıpkı içimizden birinin, kendisinde hayat, kudret, irâde, ilim, işitme ve görme yaratıldığı zaman, hayy (canlı), kaadir (güçlü), semi' (işiten), basîr (gören) ve murîd (isteyen) oluşu gibi...

Onlardan biri, Râfızîlerden, Yüce Allah'ın bir şeyi oluncaya kadar bilmediğini söyleyenlerdir. Bu bakımdan onlar, içimizden bir âlimin ilminin yaratılmış olmasının icâb edişi gibi, O'nun ilminin de yaratılmasını (hudûs) gerekli görmüşlerdir.

Bu kısım, uzattığımız takdirde uzayacak ve sonu gelmeyecektir. Mu'tezile'nin, Müşebbihe'nin ve öteki Ashâbu'l-Ehvâ'nın görüşlerini, geniş bir biçimde «**el-Milel ve'n-Nihal**» kitabı diye tanınan kitabımızda açıklamış bulunuyoruz. Bizim bu hususlarda, bu Kısım'da (Üçüncü Kısım) anlattıklarımız yeterlidir. Ve Allah en iyi Bilen'dir.

DÖRDÜNCÜ KISIM

DÖRDÜNCÜ KISIM
İSLÂM'A MENSUP OLMADIKLARI HALDE İSLÂM'A NİSBET EDİLEN FIRKALAR

Bu kitabın kısımlarından dördüncüsü, İslâm'dan olmadıkları halde, İslâm'a nisbet edilen fırkaların açıklanması hakkındadır.

Bu kısımda söz, kimin İslâm Ümmeti ve Dininden (millet) sayılacağı hakkında, kelâmcıların ihtilâfları üzerinde dönüp dolaşacaktır. Daha önce, bir kısım insanın, «İslâm dininden» adının, Allah'ın salât ve selâm ona olsun Muhammed'in nübüvvetini ve onun getirdiği herşeyin –bunun ötesindeki görüşleri ne olursa olsun– doğru olduğunu kabul ve ikrar eden herkese verileceğini iddia ettiklerini anlatmıştık. Bu, el-Ka'bî'nin «**Makalât**»ındaki tercihidir. Kerrâmiyye ise, «İslâm dininden (milletinden)» adının, «Lâilâhe-illallah Muhammedun Resûlullah» (Allah'tan başka ilâh yoktur, Muham-
med Allah'ın Resûlü'dür) diyen herkese, bu hususta ihlâslı olduğuna veya 142
zıddına inanıp-inanmadığına bakılmaksızın verileceğini ileri sürmüştür. Bu iki takımın, Yahudilerden el-İseviyye ve el-Mûşikâniyye'yi[1] de mecburen İslâm milletine sokmaları lâzım gelir; çünkü onlar da, «Lâ ilâhe illallah Muhammedun Resûlullah» diyorlar; Muhammed'in Araplara gönderilmiş olduğunu ileri sürüyorlar ve onun getirdiği şeylerin hak olduğunu kabul ediyorlar.

Ehl-i Hadîs'ten bazı fıkıhçılar, «İslâm milleti» adının, beş vakit namazın Kâbe'ye yönelerek kılınması gerekliliğine inanan herkese verileceğini söylediler. Ne ki bu doğru değildir; çünkü sahabiler devrinde zekât vermeyi reddetmek suretiyle dinden çıkmış olanların pekçoğu, namazın Kâbe'ye yönelerek kılınması gerektiğine inanıyorlardı. Onlar, ancak zekâtın gerekliliğini (vücûb) inkâr ettikleri için dinden çıkmışlardı. Bunlar, Benû Kinde ve Temîm'den olan mürtedlerdir. Benû Hanîfe ve Benû Esed'den olan mürtedlere gelince.. bunlar iki sebepten kâfir olmuşlardır. Biri zekâtın vücûbunu inkâr etmeleri; ikincisi de Museylime ve Tuleyha'nın peygamberlik iddialarıdır. Ayrıca Benû Hanîfe (Hanîfe oğulları), sabah namazı ile akşam namazının farziyetlerini inkâr etmiş; böylece de küfür üstüne küfür eklemişlerdir.

1) Fırkanın adı hakkındaki rivâyetler için bk.: Halkın, 37, n. 6; 104, n. 1.

Bize göre doğru olanı şudur: «İslâm milleti» adı, âlemin yaratıldığını (hudûs), onun Yapıcısının (Sâni') Birliğini ve Kıdemini, teşbîh ve ta'tîl'i (sıfatları yok kılmak) reddederek O'nun Âdil ve Hakîm olduğunu ikrar eden ve bunların yanında bütün peygamberlerin peygamberliklerini, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Muhammed'in bütün insanlığa nebî ve resûl olarak gönderilişinin doğruluğunu, şerîatinin ebedîliğini, getirdiği şeylerin hepsinin gerçekliğini, Kur'an'ın O'nun şerîatinin hükümlerinin kaynağı olduğunu, Kâbe'ye yönelerek beş vakit namaz kılmanın gerekliliğini (vücûb), zekât, Ramazan orucu ve bir bütün olarak Allah'ın Evi'ni haccetmenin vücûbunu kabul eden herkese verilir. Bunları kabul eden herkes, «İslâm milleti»nin mensupları arasına sokulur. Bundan sonra onun durumuna bakılır: Eğer imânına küfre götürecek birşey karıştırmamışsa, tevhîd ehli bir sünnîdir. Fakat bunlara çirkin bid'atler eklerse, durumuna bakılır: Eğer Bâtıniyye veya Beyâniyye veya Muğîriyye veya Mansûriyye ve Cenâhiyye veya Sebeiyye veya Râfızîlerden Hattâbiyye'nin bid'atlerine uyarsa veya Hulûliyye inanışında veya Tenâsüh'e inananların görüşünde veya Hâricîlerden Meymûniyye veya Yezîdiyye'nin yolunda veya Kaderiyye'den Hâbitıyye veya Himâriyye'nin inanışında olursa veya Kur'an'ın helâl kıldığı şeylerden birini kendi adına haram kılanlardan olursa veya Kur'an'ın haram kıldıklarını kendi adına helâl kılarsa, o kimse İslâm Ümmeti'nden değildir. Ne var ki onun bid'ati Râfızîlerden Zeydiyye veya İmâmmiyye'nin bid'atleri cinsinden ve Hâricîlerin çoğunun bid'atleri nev'inden veya Mu'tezile'nin bidatleri türünden veya Neccâriyye'nin veya Cehmiyye'nin veya Dırâriyye veya İslâm Ümmeti'nden olan Mücessime'nin bid'atleri cinsinden ise, bazı hükümler bakımından İslâm Ümmeti'nden biri olur. Şöyle ki, Müslümanların mezarlıklarına gömülür; Müslümanlarla birlikte gazâya katılırsa, kendisine ganimetten payı verilir; Müslümanların camilerine girmesine ve oralarda namaz kılmasına engel olunmaz. Ancak birtakım hükümlerde, İslâm Ümmeti hükmünden çıkarılır. Şöyle ki, ölünce, ne cenaze namazını kılmak, ne de arkasında namaza durmak câizdir. Kestiği helâl olmaz. Bunlardan bir
143 kadın, sünnî bir erkeğe helâl olmaz. Onlara mensup bir erkeğin de sünnî bir kadınla evlenmesi doğru değildir.

İslâm Ümmeti'nden çıkmış olmalarına rağmen, görünüşte İslâm'a mensup olan fırkaların sayısı yirmidir. Adları şöyledir: (1) Sebeiyye, (2) Beyâniyye, (3) Harbiyye, (4) Muğîriyye, (5) Mansûriyye, (6) Cenâhıyye, (7) Hattâbiyye, (8) Gurâbiyye, (9) Mufavvıdıyye, (10) Hulûliyye, (11) Ashâbu't-Tenâsuh (Tenâsuhe İnananlar), (12) Hâbitıyye, (13) Himâriyye, (14) Mukannaiyye, (15) Ruzâmiyye, (16) Yezîdiyye, (17) Meymûniyye, (18) Bâtıniyye, (19) Hallâciyye, (20) 'Azâfiriyye[2], (21) Ashâbu İbâha. Bu fırkalardan herbiri, genel olarak birçok kollara ayrılmıştır. Sırası gelince geniş bir şekilde anlatacağız inşâallah.

2) Halkın (s. 40)'da «**Azâkiriyye**». Kevseri daha önce s. (139), «'Azâkiriyye» olarak vermişti.

BİRİNCİ BÖLÜM
SEBEİYYE

Bu kısmın (Dördüncü Kısım) bölümlerinden birincisi, es-Sebeiyye'nin görüşlerinin anlatılması ve İslâm Milleti'nden dışarıya çıkışlarının açıklaması hakkındadır[1].

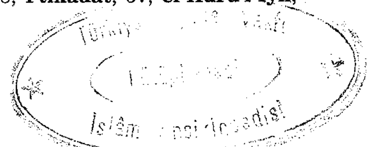
Sebeiyye, Allah râzı olsun Ali hakkında aşırılığa giden Abdullah İbn Sebe'ye uyanlardır. İbn Sebe', Ali'nin peygamber olduğunu iddia etmiş; sonra onun hakkında, bir ilâh olduğunu iddia edecek kadar aşırı gitmiş ve Kûfe'nin azgınlarından bir topluluğu, bu fikre çağırmıştır. Onlar hakkındaki haberler, Allah râzı olsun Alî'ye duyurulmuş, bunun üzerine o da onlardan bir takımının iki çukurda yakılmasını emretmiştir. Nitekim şâirlerden biri, bu konuda şunları söylemiştir:

Nerede dilerse dilesinler talihsizlikleri bana fırlatsınlar,

Yeterki onları bana iki çukurda atmasınlar.

Sonra Ali –Allah ondan razı olsun–, Şam'lıların onun başına gelenlere sevineceklerini düşünerek, onların geri kalanlarını yaktırmaktan ve kendi taraftarlarının ihtilâfa düşmelerinden korktu. Böylece İbn Sebe'yi, Medâin dolaylarına sürdü. Ali –Allah ondan razı olsun– şehîd edilince, İbn Sebe', öldürülenin Ali olmadığını, onun ancak insanlara Ali şeklinde görülen Şeytan olduğunu; Ali'nin İsâ b. Meryem'in– selâm ona olsun– göğe çıkışı gibi, göğe çıktığını iddia etmiş ve demiştir ki: «Yahudiler ve Hıristiyanların İsâ'nın öldürülmesi iddialarında yalan söyleyişleri gibi, Navâsıb (Hz. Ali'ye düşmanlık gösterenler) ve Havâric de Ali'nin öldürülmesi iddialarında yalan söylemişlerdir. Yahudiler ve Hıristiyanlar, ancak İsâ'ya benzeyen çarmıha gerilmiş bir şahıs gördüler. Aynı şekilde Ali'nin öldürüldüğünü söyleyenler de Ali'ye benzeyen öldürülmüş birini gördüler ve onun, Ali olduğunu sandılar. Ali ise göğe çıkmıştır; dünyaya inecek ve düşmanlarından intikam alacaktır.»

1) Krş.: İsferâinî, 71; Şehristânî, 1/174; Eş'arî, 15; Malatî, 18; **İ'tikadât**, 57; **el-Hûru'l-Iyn**, 154, 184, 251.

Sebeiyye'den bir kısmının ileri sürdüğüne göre, Ali bulutlardadır; gök gürültüsü onun sesi, şimşek de kamçısıdır. Onun için bu kimselerden gök gürültüsünün sesini duyan, «Selâm sana olsun, Ey Mü'minlerin Emîri!» derdi.

Âmir b. Şurâhîl eş-Şa'bi'den[2] rivayet edildiğine göre, İbn Sebe'ye, «Gerçek şu ki Ali öldürülmüştür» dendiğinde, şu cevabı vermiştir: «Bize, onun beynini bir torba içinde getirseniz bile, ölümünü doğrulamayız. O, gökten inip yeryüzünün her bucağına hâkim oluncaya kadar ölmez.»

Bu topluluk, Beklenen Mehdî'nin (el-Mehdiyyu'l-Muntazar) Ali'den başkası değil, ancak Ali olduğunu iddia eder. Bu topluluk hakkında, İshâk b.
144 Suveyd el-'Adevî, mısraları içinde Havâric, Ravâfız ve Kaderiyye'den uzaklaştığını bildiren bir kasîdesinde şu beyitleri söylüyor.

Havâric'den uzaklaştım; onlardan değilim. Gazzâl'dan[3] İbn Bâb'dan[4].

Ve Ali'yi andıkları zaman bulutlara selam verenlerden de uzaklaştım

Lakin ben, Allah'ın Resûlü ve Sıddîk'ı[5] yarın iyi bir mükâfat ümid ettiğim bir sevgi ile.

Bütün kalbimle seviyor ve bunun doğru olduğunu biliyorum.

eş-Şa'bî'nin[6] anlattığına göre, Abdullah b. es-Sevdâ'[7], görüşleri bakımından Sebeiyye'yi destekliyordu. İbnu's-Sevdâ', aslında Hîre'li bir Yahudi idi. Sonra Müslüman olduğunu açıkladı ve böylece Kûfe'liler katında, kendisinin de adamları ve başkanlığı bulunsun istedi. Sonra onlara, Tevrat'ta her nebînin bir vasî'si bulunduğunu Ali'nin –Allah ondan razı olsun– Muhammed'in –Allah'ın salât ve selâmı ona olsun– vasîsi ve Muhammed'in nebîlerin en hayırlısı oluşu gibi, Ali'nin de vasîlerin en hayırlısı olduğu hususlarını bulduğunu söyledi. Ali'nin taraftarları, bunu ondan duyunca, Ali'ye, «Doğrusu o seni sevenlerden biridir» dediler. Bunun üzerine Ali, onun itibarını yükseltti ve onu, minberinin merdiveni altına oturttu. Sonra Ali'ye, onun kendi hakkındaki aşırılıkları bildirilince, onu öldürmeye karar verdi. Ancak İbn Abbas, onu bu işi yapmaktan menetti ve ona, «Eğer onu öldürürsen, ashâbın senin hakkında ayrılığa düşerler; oysa sen, Şam'lılarla savaşa devam etmeye kesin karar vermiş durumdasın. Onun için ashâbının yardımına muhtaçsın» dedi. İbnu'l-Abbas'ı korkutan onun ve İbn Sebe'nin öldürülmesinden doğacak fitneden dehşete düşünce, her ikisini de Medâîn'e sür-

2) Ebû Amr Âmir b. Şurâhil el-Hemedânî el-Kûfî; Hz. Ömer'in hilafeti sırasında doğmuştur. Ebû Hanîfe'nin büyük şeyhlerindendir. 103-4/721-22 yılında vefat etmiştir.Bk.: **'İber**, 1/127; **Şezerât**, 1/126.
3) Vâsıl b. Atâ kastediliyor.
4) Vâsıl'ın talebesi Amr b. Ubeyd.
5) Hz. Ebû Bekr'in sıfatı.
6) Merhum hocam Prof. Muhammed Tancî'ye göre «el-Ka'bî» olmalı.
7) el-Bağdâdî, burada Abdullah b. es-Sevdâ' ile İbn Sebe'yi iki ayrı şahıs olarak anlatmakta ise de bu, tarihçilerin rivâyetlerine pek uymamaktadır. el-Esferâinî de, aynen el-Bağdâdî'nin görüşünü paylaşmaktadır, s. 72.

dü. Allah ondan râzı olsun Ali'nin şehid edilmesinden sonra, bayağı insanlar, bu ikisi tarafından aldatıldılar. Nitekim İbnu's-Sevdâ' onlara dedi ki: «Allah'a and olsun ki, Kûfe mescidinde Ali için iki kaynak parlayacaktır. Bunların birinden bal, diğerinden yağ fışkıracaktır. Bu iki kaynaktan da onun taraftarları (Şîatuhu) avuç avuç alacaklardır.

Ehl-i Sünnet'in doğruyu arayan tenkidci bilginleri şöyle demişlerdir: Şüphe yok ki İbnu's-Sevda', Yahudi dinine çok bağlı idi. Ali ve oğulları hakkındaki yorumları ile Müslümanları dinlerinde ifsâd etmek ve böylece onların, Hıristiyanların selâm olsun İsâ hakkında inandıkları şeyleri, onun için de inanmalarını sağlamak istemişti. Böylece o, Ehlu'l-Ehvâ'nın küfür konusunda en köklüsü olarak gördüğü için Ravâfız'ın Sebeiyye fırkasına intisâb 145
etti ve sapıklıklarını, yorumları içinde gizledi.

Abdulkaahir der ki: Ali'nin bir ilâh veya bir peygamber olduğunu iddia eden bir topluluk, nasıl olur da İslâm fırkalarından olabilir? Eğer bunları, İslâm fırkaları topluluğuna sokmak gerçekten câiz ise, Yalancı Museylime'nin peygamberliğini iddia edenleri de İslâm fırkaları içine sokmak uygun olur. Sebeiyye'ye deriz ki: Abdurrahman İbn Mulcem tarafından öldürülen, insanlara Ali'nin şekline girmiş olarak görünen bir şeytan ise, İbn Mulcem'i niçin lanetliyorsunuz da yüceltmiyorsunuz? Çünkü şeytanı öldüren, bu fiilinden dolayı ayıplanmamalı, övülmelidir. Onlara deriz ki: İslâm'ın gelişinden önceki feylosoflar zamanında bile gök gürültüsünün sesi duyulmuş ve şimşek görülmüş iken, sizin «Gök gürültüsü Ali'nin sesi, şimşek de kamçısıdır» şeklindeki iddianız, nasıl olur da doğru olabilir? Nitekim onlar, bu yüzden gök gürültüsü ve şimşeği kitaplarında ele almışlar ve bunların sebepleri hakkında ayrılığa düşmüşlerdi. İbnu's-Sevdâ'ya denir ki: Sana ve Yahudilerden onlara temâyül edenlere göre Ali, Mûsa, Hârûn ve Yûşâ b. Nûn'dan daha yüksek bir rütbeye sahip değildir; üstelik bu üçünün ölümü doğrulanmıştır ve çölde sert bir kayadan Mûsâ ve kavmine kaynayan sudan başka, yeryüzünde onlar için, ne bal, ne de yağ fışkırmıştır. O halde, oğlu el-Huseyn ve ashâbı Kerbelâ'da, bal ve yağ şöyle dursun kendileri için bir su kaynağından mahrum susuzluktan ölmüşlerken, Ali'yi ölümden koruyan nedir?

İKİNCİ BÖLÜM
BEYÂNİYYE

Bu kısmın (Dördüncü Kısım) bölümlerinden ikincisi, Gulât'tan el-Beyâniyye'nin anlatılması ve İslâm fırkalarının dışına çıkışlarının açıklanması hakkındadır[1].

Bunlar, Beyân b. Sem'an et-Temîmî'ye uyanlardır. Onlar imametin, Muhammed b. el-Hanefiyye'den oğlu Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed'e geçtiğini; Ebû Hâşim'den sonra da onun kendisine vasiyeti ile Beyân b. Sem'ân'a geçtiğini iddia edenlerdir.

Bunlar, reisleri Beyân hakkında ayrılığa düşmüşlerdir. Bir kısmı onun bir peygamber olduğunu ve Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Muhammed'in şerîatinin bazı kısımlarını kaldırdığını iddia ettiler. Bir kısmı da onun bir ilâh olduğunu iddia ettiler. Bunlar, Beyân'ın kendilerine şöyle dediğini anlattılar: İlâh'ın ruhu, Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'ye gelinceye kadar nebîler ve imamlara geçmiştir. Sonra ondan, ona –yani kendisine– nakledilmiştir. Böylece o, Hulûliyye mezhebinin yaptığı gibi, kendisi için tanrılık (rubûbiyyet) iddia etmiştir. Ayrıca o, kendisinin Kur'an'da, Allah'ın, **«Bu, insanlar için bir Beyân (Açıklama); sakınanlar için de yol gösterici ve öğüttür»**[2] âyetinde anıldığını iddia etmiş ve demiştir ki: «Beyân benim; yol gösterici ve öğüt de benim.»

O, en büyük ismi (el-ismu'l-a'zâm) bildiğini; bununla orduları bozguna uğrattığını ve yine bu isimle, Venüs (Zuhre) yıldızını çağırdığını ve onun da geldiğini iddia ediyordu.

Sonra o, Ezelî İlâh'ın nurdan bir adam olduğunu[3] ve yüzü dışında her-

1) Krş.: İsferâinî, 72; Şehristânî, 1/152; Eş'arî, 5, 23-hem Ğulât, hem de mutedil Şiiler arasında sayar; **İ'tikadât**, 57; **el-Hûru'l-Iyn**, 161, 260; **Usûl**, 331.
2) Âl-ı İmrân (3), 138.
3) el-Bağdâdî, **Usûl** (s.73)'de şöyle der: «Onlar, mâbûdlarının nurdan bir adam olduğunu ve organlarının da insanın organlarına benzediğini ileri sürdüler.»

şeyinin yok olacağını iddia etti ve bu iddiasını, Allah'ın, **«O'nun yüzü (Zâtı')'nden başka herşey helâk olacaktır; hüküm O'nundur ve siz O'na döndürüleceksiniz»**[4] ve **«Yeryüzünde bulunan herşey fânîdir ve Rabbinin yüzü (Zâtı) kalır»**[5] âyetleriyle te'vîl etmiştir. 146

Beyân'ın bu fikirleri, Irak vâliliği yaptığı sırada, Hâlid b. Abdillah el-Kasriyy'e (Öl. 126/743-4) bildirildi. O da bunun üzerine Beyân'a karşı, onu ele geçirip idam edinceye kadar hîleli yollara saptı. Şöyle ki ona, «Şayet sen bildiğin isimle orduları hezimete uğratabiliyorsan, o isimle, adamlarımı da bozguna uğrat!» dedi.

Bu fırka, puta tapanların İslâm fırkalarından dışarı çıkışları gibi, reisleri Beyân'ın bir ilâh olduğu yolundaki iddialarından dolayı İslâm fırkaları topluluğunun dışındadır. Onlardan Beyân'ın bir nebî olduğunu iddia eden, Museylime'nin de bir peygamber olduğunu ileri süren gibidir ve her iki takım da İslâm fırkalarının dışındadır. Bu noktada Beyân'a denir ki; İlâh'ın bir kısmının yok olması mümkünse, O'nun yüzünü yok olmaktan koruyan nedir? Yüce Allah'ın, **«...O'nun yüzünden (Zâtı) başka herşey helâk olacaktır...»**[6] âyetine gelince.. bunun anlamı , Güçlü ve Ulu Allah'ın yüzüne (Zâtına) yöneltilmemiş her amelin bâtıl olacağıdır. Ve O'nun, **«O'nun yüzü (Zâtı) kalır»**[7] âyetinin anlamı da, «Rabbin kalır» demektir; çünkü Allah, bu âyetin sonunda dilbilgisi kaidesine uygun şekilde «yüz» (vech) kelimesinin harekesiyle, yani merfu' ve ona «bedel» olarak **'zu'l-celâli ve'l-ikrâm'** (azâmet ve ikrâm sâhibi olan) buyurmuştur. Eğer «yüz» (vech) kelimesi, «tamlanan» olsaydı, dilbilgisi kaidesine göre, «cer» etmek suretiyle, «zû» değil, «zî» buyururdu; çünkü mecrûr olan sıfat, mecrûr olur. Bu husus tam anlamıyla açıktır[8]. Bu hususta da Allah'a hamd olsun!

4) Kasas (28), 88.
5) Rahmân (55), 26-27.
6) Kasas (28), 88.
7) Rahmân (55), 27.
8) Benzer deliller için bk.: el-Bağdâdî, **Usûl**, 76 ve özellikle 109-110.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MUĞÎRİYYE

Üçüncü bölüm, Ğulat fırkalardan el-Muğîriyye'nin anlatılması ve İslâm fırkaları topluluğunun dışına çıkışlarının açıklanması hakkındadır[1].

Bunlar, el-Muğîre b. Saîd el-'İclî'ye[2] uyanlardır. Ortaya çıkışının ilk yıllarında, İmâmiyye'ye yakınlık gösteriyor ve imametin Ali, Hasan ve Huseyn'den sonra, torunu Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali'ye[3] geçtiğini ve onun Beklenen Mehdî (el-Mehdiyyu'l-Muntazar) olduğunu iddia ediyor; buna delil olarak, Mehdî'nin adının Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'nin adına, babasının adının da selâm olsun Nebî'nin babasının adına uygun olacağını bildiren hadîsi gösteriyordu. Ravâfız, kendilerini, Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali'yi beklemeye çağırması üzerine ona uydular.

Sonra o, onların başına reis olarak geçtikten sonra, onlara birçok açık küfürler açıkladı: Nübüvvet iddiası, en büyük ismi (el-ismu'l-a'zâm) bilme iddiası, bu isimle ölüleri dirilttiği ve yine bu isimle orduları hezimete uğrattığı iddiası bunlardandır.

Yine bunlardan biri, onun teşbîh (benzetme) konusunda aşırı gitmesidir. Şöyle ki o, mâbûdunun nurdan bir adam olduğunu ve onun organlarının ve hikmet fışkıran bir kalbinin bulunduğunu iddia etmişti. Ayrıca o, onun organlarının alfabenin harfleri şeklinde olduğunu ve bunlardan «elif» harfinin O'nun bacaklarına benzediğini, «ayn» harfinin gözlerinin şeklinde olduğunu ve «he» harfinin de cinsiyet organına benzediğini ileri sürmüştür.

147 (Açıkladığı kesin küfürlerden) Biri, onun, yaratılışın başlangıcı hakkındaki konuşmasıdır. İddiasına göre Yüce Allah, âlemi yaratmak istediği zaman, En Büyük İsmini söylemiş ve böylece O'nun başına bir taç konmuştur. O bunu, O'nun, **«Rabbinin yüce adını tesbîh et»**[4] âyetiyle yorumlamış ve, «Yüce Ad»ın bu taç olduğunu iddia etmiştir. Sonra O, başına taç konduktan sonra, avucunun içine parmağıyla kullarının amellerini yazdı. Sonra avucunun içine baktı ve onların günahlarından dolayı sinirlendi ve terledi. Terlerinden iki deniz meydana geldi. Bu denizlerden biri karanlık ve acı; öteki de tatlı ve berrak idi. Sonra yukarda denize baktı ve gölgesini gördü. Gölgeyi almak için gitti; fakat uçtu. Bunun üzerine gölgesinin gözlerini çekip çıkardı ve onlardan güneş ve ayı yarattı ve gölgesinin geri kalanını yok ederek, «Benimle birlikte Benden başka bir ilâhın bulunması doğru değildir» dedi. Sonra insanları, bu iki denizden yarattı. Şîa'yı berrak tatlı denizden yarattı ve onlar mü'minlerdir. Şia'nın düşmanları olan kâfirleri de karanlık acı denizden yarattı.

1) Krş.: İsferâinî, 73; Şehristânî, 1/176; Eş'arî, 6-7, 23-4; **el-Hûru'l-Iyn**, 168, 253, 259; **İ'tikadât**, 58.
2) el-Muğire b. Saîd el-'İclî, bir sihirbaz idi. Hâlid b. Abdillah el-Kasriyy tarafından 119/737'de yakılarak öldürüldü. Bk.: Taberî, 2/1619-20; İbnu'l-Esîr, 5/207-9.
3) 145/762 yılında vefat eden ve en-Nefsu'z-Zekiyye lâkabıyla bilinen imam.

Ayrıca o, Yüce Allah'ın insanları cesedlerinden önce yarattığını ve onlar arasında ilk yarattığı şeyin de Muhammed'in gölgesi olduğunu iddia etmiş ve bu hususta, Yüce Allah'ın, **«De ki O çok Esirgeyen (Allah)'in bir çocuğu olsaydı, ben (ona) tapanların ilki olurdum»**[5] âyetini söylemiştir. Sonra demiştir ki: Sonra O, Muhammed'in gölgesini insanların gölgesine göndermiştir. Sonra göklere ve dağlara, Ali b. Ebî Tâlib'i kendine zulmedenlerden korumalarını teklîf etmiş; fakat onlar bunu kabul etmekten çekinmişlerdir. Sonra bunu insanlara teklîf etmiştir. Bunun üzerine Ömer, Ebû Bekr'e, Ali'ye yardım ve düşmanlarından koruması işini yüklenmesini ve onu bu dünyada terketmesini emretmiş ve kendisinden sonra onu (Ömer) halife yapması şartıyla, Ali'nin altedilmesinde kendisine yardım edeceğine dair ona teminat verdi. Ebû Bekr de öyle yaptı. İşte O'nun, **«Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklîf ettik; ama onlar bunu yüklenmekten çekindiler ve bundan endişeye düştüler. İnsan ise bunu yüklendi; çünkü o, çok zulüm eden ve çok bilgisiz olandır»**[6] âyeti bunun te'vîlidir, demiş ve çok zulüm eden (zalûm) ve çok bilgisiz (cehûl) olanın Ebû Bekr olduğunu iddia ederek, Ömer hakkında Yüce Allah'ın, **«Şeytanın hali gibidir; çünkü şeytan insana 'küfret' der; insan küfredince de, 'ben, gerçekten senden uzağım' der...»**[7] âyetini te'vîl etmiştir. Ona göre şeytan, Ömer'dir.

el-Muğîre, anlattığımız bu sapıklıkları yanında adamlarına Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali'yi beklemelerini emrediyordu. Hâlid b. Abdillah el-Kasriyy, onunla ilgili haberleri ve sapıklıklarını işitti ve onu çağırdı.

el-Muğîre öldürülünce, ona uyanlar Muhammed b.Abdillah b. el-Hasan

4) A'lâ (87), 1.
5) Zuhruf (43), 81.
6) Ahzâb (33), 72.
7) Haşr (59), 16.

b. el-Hasan'ı beklemeye devam ettiler. Bu Muhammed, Medîne'de, halkı kendine uymaya çağırınca, Ebû Cafer el-Mansûr, ordusunun kumandanı olan İsâ b. Mûsâ'yı büyük bir ordu ile onun üzerine gönderdi. Onlar da Muhammed'i Mekke ve Medîne'yi ele geçirişinden sonra öldürdüler. Bu arada kardeşi İdrîs b. Abdillah da Mağrib ülkesini ele geçirmişti. Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan'a gelince.. o da savaşta Medine'de öldürüldü. İbrâhîm b. Abdillah b. el-Hasan'a gelince.. onu, Beşîr er-Rehhâl[8] ve Mu'tezile'den kendisine uyanlar aldattılar ve ona, el-Mansûr'un ordusuna karşı yardım
148 edeceklerine dair teminat verdiler. Her iki taraf, Kûfe'den onaltı fersah uzaklıkta olan Bâhmârâ'da karşılaştıkları zaman, İbrâhîm öldürüldü ve Mu'tezile bozguna uğrayıp ondan kaçtı; ama uğursuzlukları onları yakaladı ve el-Mansûr'un adamlarından İsâ b. Mûsâ ve Muslim b. Kuteybe, onlarla savaşı yüklendiler. Kardeşi İdrîs'e gelince.. o, Mağrîb ülkesinde öldü. Onun zehirlendiği de söylendi[9]. Bazı târihçiler onu, Suleyman b. Cerîr ez-Zeydî'nin zehirlediğini; sonra Irak'a kaçtığını bildirmişlerdir.

Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan b. el-Hasan öldürülünce, Muğîriyye, el-Muğîre hakkında ayrılığa düştüler. Onlardan bir fırka, ondan uzaklaştı ve dediler ki: «Doğrusu o, Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan'ın dünyaya hâkim olacak Mehdî olduğu yolundaki iddiasında yalan söylemiştir; çünkü o, ne yeryüzünde ne de yeryüzünün onda birine sâhip olmaksızın öldürülmüştür». Bir fırka ise, el-Muğîre'ye bağlılıklarında sâbit kalmış ve demiştir ki: «Doğrusu o, Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan'ın Beklenen Mehdî olduğu hususunda doğru söylemiştir. O öldürülmemiştir. Aksine hurûc (çıkış) etmesi emredilinceye kadar Hâcir[10] dağlarından birinde oturmaktadır. Çıktığı zaman, ona Mekke'de er-Rukn ile el-Makâm arasında bey'at edilecek; o, herbirine En Büyük İsmin (el-ismu'l-A'zâm) harflerinden bir harf vereceği onyedi kişiyi diriltecek; bunlar da orduları hezimete uğratıp yeryüzüne hâkim olacaklardır.» Bu fırkanın iddiasına göre, el-Mansûr'un ordusunun Medîne'de öldürdüğü kimse; insanlara Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan b. el-Hasan'ın şeklinde görünmüş olan şeytandan başkası değildi. Bu fırkaya, Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan b. el-Hasan'ı bekleyişlerinden dolayı Râfıza'dan «el-Muhammediyye» denir.

Câbir el-Cu'fî, bu mezhebdendi. el-Muğîre b. Saîd'in kendisine vasiyette bulunduğunu iddia etti. Câbir ölünce, Bekr el-A'ver el-Hecerî el-Kattât, Câbir'in kendisine vasiyette bulunduğunu iddia etti ve onun ölmeyeceğini ileri sürdü. Böylece el-Muğîre'nin mallarını, onlarla alay edercesine yedi. Bekr ölünce, onun, iddiasında yalancı biri olduğunu anladılar ve onu lânetlediler.

8) Gerek Kevserî (s. 147, str. 24), gerek Abdulhamîd (s. 241, str. 6), bu cümleyi «fe-innehu ğarrahu yesîrun mine'r-ricâl ve etbâuhu mine'l-Mu'tezile...» (onu, kumarcı adamlar ve Mu'tezile'den ona uyanlar aldattılar) şeklinde vermişlerdir. Halkın (s. 53, n. 4), eserin yazma nüshası ve Taberî'ye (3/185, 311) uyarak ve bize göre haklı olarak, bu cümleyi, tercümemizde verdiğimiz şekilde kullanmıştır.
9) Krş.: Taberî, 3/561.
10) Hâcir, necd dolaylarında bir yer. Alem de denir. Bk.: **Mu'cem**, 3/113.

Abdulkaahir der ki: Mâbûdlarını alfabenin harflerine benzeten ve reislerinin peygamberliğini iddia eden bir topluluk nasıl olur da İslâm fırkaları içinde sayılabilir? Eğer bunlar İslâm Ümmeti'nden olsaydı, Museylime ve Tuleyha'nın peygamberliklerine inananların iddiası hakkındaki görüş de doğru olur ve Ümmet'ten sayılırlardı. Muğîriyye'ye denir ki: Sizler Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali'nin öldürüldüğünü inkâr ettiniz ve öldürülenin, onun şekline giren şeytan olduğunu ileri sürdünüz. Öyle ise, el-Huseyn b. Ali ve yanındakilerin Kerbelâ'da ölmediklerini, aksine gizlendiklerini ve onların şekillerine girmiş şeytanların öldürüldüğünü iddia edenlerden nasıl ayrılıyorsunuz? Bu bakımdan siz de el-Huseyn'i bekleyiniz; çünkü o, kardeşinin oğlu Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan b. el-Hasan'dan daha yüksek bir mertedebedir. Veya Sebeiyye'nin beklediği gibi, Ali'yi bekleyiniz ve öldürülmesini tasdîk etmeyiniz; çünkü Ali, oğullarından daha yücedir. Bu hususta onların ona göre bir özelliği yoktur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
HARBİYYE

149 Bu kısmın (Dördüncü Kısım) bölümlerinden dördüncüsü, el-Harbiyye'nin anlatılması ve onların, Ümmet'in fırkalarından dışarıya çıkışlarının açıklanması hakkındadır[1].

Bunlar, Abdullah b. Amr b. Harb el-Kindî'ye uyanlardır. Allah'ın ruhunun, Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'ye ulaşıncaya kadar, peygamberler ve imamlara geçtiği yolundaki iddialarında el-Beyâniyye'nin görüşlerine bağlı idi. Sonra el-Harbiyye, bu ruhun, Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'den Abdullah b. Amr b. Harb'e intikal ettiğini ileri sürmüştür. Harbiyye, reisleri Abdullah b. Amr b. Harb hakkında, Beyâniyye'nin Beyân b. Sem'ân hakkındaki iddialarını ileri sürmüştür. Her iki fırka da rablerini inkâr etmektedir. Bu yüzden, Hulûliyye'nin öteki fırkalarının İslâm fırkalarının dışında oluşları gibi, bu da İslâm fırkalarından değildir.

1) Krş.: İsferâinî, 73; Eş'arî, 6, 22; **el-Hûru'l-Iyn**, 160. el-Bağdâdî, bu fırkayı **Kitâbu Usûli'd-Dîn**'de Gulât arasında saymamaktadır, s. 331-2.

BEŞİNCİ BÖLÜM
MANSÛRİYYE

Bu kısmın (Dördüncü Kısım) bölümlerinden beşincisi, el-Mansûriyye'nin anlatılması ve İslâm fırkaları topluluğunun dışına çıkışlarının açıklanması hakkındadır[1].

Bunlar, Ebû Mansûr el-'İclî'ye[2] uyanlardır. Bu, imametin, el-Bâkır lâkabıyla tanınan Ebû Câfer Muhammed b. Ali b. el-Huseyn b. Ali'ye ulaşıncaya kadar, Ali oğulları arasında dönüp dolaştığını söylemiştir. Bu el-'İclî, kendisinin el-Bâkır'ın halîfesi olduğunu iddia etmiştir. Sonra bu iddiasından vazgeçmiş ve kendisinin göğe çıkarıldığını ve Yüce Allah'ın, Eliyle onun başını okşadığını ve ona, «Ey oğulcuğum, benden tebliğ et!» dediğini, sonra da onu yeryüzüne indirdiğini ileri sürmüştür. O, kendisinin, «**Eğer gökten bir parça düşer görseler, bu, birbiri üstüne yığılmış bir buluttur, derler**»[3] âyetinde anılan gökten düşmüş parça olduğuna inanmıştır.

Bu fırka, kıyâmet, cennet ve cehennemi inkâr etmiştir. Cenneti, dünya nimetleri ve refahı; cehennemi insanların dünyada karşılaştıkları sıkıntılar olarak te'vîl etmişlerdir. Bu sapıklığa ek olarak muhaliflerini boğmayı helâl kılmışlardır.

Onların fitneleri, alıştıkları şekilde, Irak Vâlisi Yûsuf b. Omer es-Sakafî'nin[4] kendi zamanında Mansûriyye'nin alçaklıklarına vâkıf oluşuna kadar devam etti. O, Ebû Mansûr el-'İclî'yi ele geçirdi ve astı.

1) Krş.: İsferâinî, 73; Şehristânî, 1/178; Eş'arî, 9-10, 24; **Usûl**, 331; Nevbahtî, 38.
2) Ebû Mansûr el-'İclî, Kûfe'de otururdu. Ümmî idi ve okuma bilmezdi. Ebû Câfer Muhammed b. Ali ölünce, onun kendisini vasî tayin ettiğini ileri sürmüştür. Daha sonra da nebî ve resûl olduğunu iddia etmiştir. Bunun üzerine Yûsuf b. Ömer es-Sakafî, onu idam ederek öldürmüştür. Krş.: Abdulhamîd, 243-4, n.1.
3) Tûr (52), 44.
4) Ebû Yâkûb Yûsuf b. Ömer b. Muhammed b. Ebî Ukayl b. Mes'ûd es-Sakafî: el-Haccâc b. Yûsuf'un amcasının oğludur. Hişâm b. Abdilmelik b. Mervân, onu önce Yemen'e, sonra 120/737-8'de Irak'a vâli tayin etmiştir. Yezîd b. el-Velîd halife olunca, Yûsuf'u hapsetmiş, o da 127/744-5'de hapiste ölmüştür. Bk.: **Şezerât**, 1/172.

Bu fırka da kıyâmet, cennet ve cehennemi inkâr edişlerinden dolayı, İslâm fırkaları arasında sayılmaz.

ALTINCI BÖLÜM
CENÂHIYYE

Bu kısmın (Dördüncü Kısım) bölümlerinden altıncısı, Ğulât'tan el-Cenâhıyye'nin anlatılması ve İslâm fırkalarının dışına çıkışlarının açıklan- 150
ması hakkındadır[1].

Bunlar, Abdullah b. Muâviye b. Abdillah b. Câfer b. Ebî Tâlib'e[2] uyanlardır. Ona uymalarının sebebi şu idi: Muhammed b. Abdillah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali'nin öldürülmesinden sonra el-Muğîre b. Saîd'den uzaklaşan Muğiriyye fırkası mensupları, bir imam arıyarak Kûfe'den Medîne'ye doğru yola çıkmışlardı. Abdullah b. Muâviye b. Abdillah b. Câfer onlarla karşılaştı. Onları kendine uymaya çağırdı ve kendisinin, Ali ve onun soyundan gelen oğullarından sonra imam olduğunu ileri sürdü. Bunun üzerine onun imamlığına bey'at ettiler ve tekrar Kûfe'ye döndüler. Kendilerine uyanlara, Abdullah b. Muâviye b. Abdillah b. Câfer'in kendisinin rab olduğuna inandığını; Allah'ın ruhunun önce Âdem'de, sonra Şît'te olduğunu, sonra Ali'ye ulaşıncaya kadar peygamberlerde ve imamlarda dönüp durduğunu, sonra onun üç oğlu arasında dönüp dolaştığını, sonra da Abdullah b. Muâviye'ye geçtiğini söylediler. Ve onun kendilerine şöyle söylediğini ileri sürdüler: «Doğrusu ilim benim kalbimde, mantarlar ve yeşil otların bitişi gibi bitmektedir.»

Bu fırka, cennet ve cehennemi inkâr etmiştir. Şarap içmeyi, ölü eti yemeyi, zinâyı, homoseksüelliği ve diğer haram kılınmış şeyleri helâl kılmışlardır. İbâdetlerin vücûbiyyetini (gereklilik) kaldırmış ve ibâdetleri, Ali'nin ailesine mensub olanlardan bağlılık gösterilmesi icâb edenlere kinâye olarak

1) Krş.: İsferâinî, 73; Eş'arî, 6, 85; **İ'tikadât**, 59.
2) 127/744-5 yılında Emevîlere karşı ayaklanmış ve Emevî kumandanı Abdullah b. Ömer tarafından bozguna uğratılmıştır. 129/746-7'de Ebû Muslim tarafından hapsedilmiş ve orada ölmüştür. Bk.: **Maârif**, 207; Abdulhamîd, 245-6, n.3.

te'vîl etmişlerdir. Kur'an'da anılan haramlar hakkında da bunlar, Ebû Bekr, Omer, Talha, ez-Zubeyr ve Âişe gibi, kin duyulması icâb eden topluluğa kinâyedir, demişlerdir.

İbnu Kuteybe, «**el-Maârif**» adlı kitabında şunları anlatır[3]: Bu Abdullah b. Muâviye, Fars ve Isfahan dolaylarında, ordusunun başında ortaya çıktı. Bunun üzerine Ebû Muslîm el-Horasânî, onun üstüne büyük bir ordu sevketti ve onlar da onu öldürdüler; fakat ona uyanlar, onun öldürülmesini inkâr ettiler ve onun sağ olduğunu ileri sürdüler.

Bu fırkaya denir ki: Eğer bizim için cennet, cehennem, sevâb ve cezâ yoksa, o halde muhâliflerinize de sizi öldürmelerinden ve kadınlarınızı esîr etmelerinden dolayı bir korku yoktur.

3) Krş.: **Maârif**, 207.

YEDİNCİ BÖLÜM
HATTÂBİYYE

Bu kısmın (Dördüncü Kısım) bölümlerinden yedincisi, Ebû'l-Hattâb el-Esedî'ye uyan el-Hattâbiyye'nin anlatılması hakkındadır[1].

Bunlar, imametin Câfer es-Sâdık'a gelinceye kadar Ali oğullarında olduğuna inanıyor ve imamların ilâh olduklarını iddia ediyorlardı. Ebû'l-Hattâb, önceleri, imamların peygamber olduklarını ileri sürüyordu. Sonraları ise, onların ilâh ve el-Hasan ile el-Huseyn'in çocuklarının Allah'ın oğulları ve sevdikleri olduğunu iddia etti. Ayrıca o, «Câfer bir ilâhtır» diyordu. Bu söz Câfer'e ulaşınca, ona lânet etti ve onu kovdu.

Bundan sonra Ebû'l-Hattâb, kendi ilâhlığını ileri sürdü. Ona uyanlar, Câfer'in bir ilâh olduğunu; fakat Ebû'l-Hattâb'ın ondan ve Ali'den daha üstün (efdal) olduğunu iddia ettiler. 151

Hattâbiyye, kendi taraftarlarının muhaliflerine karşı yalan şâhitlikte bulunmasını uygun görüyordu. Sonra Ebû'l-Hattâb, Kûfe'nin çöplüğüne bir çadır kurdu ve kendine uyanları, orada, Câfer'e tapmaya çağırdı. Ebû'l-Hattâb, el-Mansûr devrinde, Kûfe vâlisine karşı ayaklandı. Bunun üzerine el-Mansûr, İsâ b. Mûsâ'yı büyük bir ordu ile onun üstüne gönderdi. Onu yakaladılar ve Kûfe çöplüğünde idam ettiler.

Ona uyanlar diyorlardı ki: «Her devirde biri konuşan (nâtık), diğeri de susan (sâkit) bir imamın bulunması gerekir. İmâmlar ilâhdırlar ve gaybı bilirler.» Onlar diyorlar ki: «Nebî'nin devrinde Ali, susan (sâmit); Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî ise, konuşan (nâtık) idi. Sonra Ali, onun arkasından konuşan (nâtık) oldu.» Ve bunu, durum Câfer'e gelinceye kadar

1) Krş.: İsferâinî, 73; Şehristânî, 1/179; Eş'arî, 10-13; **el-Hûru'l-Iyn**, 169; Nevbahtî, 42 vd.. Mezhebin kurucusu Ebû'l-Hattâb Muhammed b. Ebî Zeyneb el-Esedî, el-Mansûr'un Kûfe vâlisi İsâ b. Mûsâ tarafından 143/760'de öldürülmüştür. Bk.: Abdulhamîd, 247, n.1; Halkın, 62, n. 7.

bütün imamlar hakkında söylüyorlar ve Ebû'l-Hattâb, Câfer zamanında susan bir imam (imâmun sâmitun), ondan sonra da konuşan (nâtık) bir imamdır, diyorlardı.

Ebû'l-Hattâb'ın idamından sonra, ona uyanlar, herbiri imamların ilâh olduklarını ve onların gaybı ve olan şeyleri olmadan önce bildiklerini iddia eden beş fırkaya ayrıldılar. Onların hepsi de İslâm dîninden çıkmış kâfirdirler.

(1) Onlardan birinci fırka, el-Muammeriyye'dir[2]. Onlar, Ebû'l-Hattâb'dan sonra imam, Muammer adlı bir adamdır, diyorlar ve Ebû'l-Hattâb'a taptıkları gibi, ona da tapıyorlardı. Dünyanın yok olmayacağını; cennetin insanların karşılaştıkları iyilik, nimet ve âfiyet, cehennemin de insanların başına gelen kötülük, zorluk ve belâ olduğunu iddia ediyorlardı. Onlar haramları helâl kılmışlar ve farzların terkedilmesini kabul etmişlerdir. Onlar kıyâmeti inkâr ediyor ve ruhların tenâsühüne inanıyorlardı.

(2) İkinci fırka el-Beziğıyye'dir[3]. Bunlar, Bezîğ'e uyanlardır. Bezîğ, Câfer'in bir ilâh olduğunu; fakat bu Câfer'in halkın gördüğü kimse olmadığını, aksine onun, insanlara bu surette göründüğünü iddia ediyordu.

Ayrıca bunlar, her mü'mine vahyedildiğini ileri sürüyor ve bunu Yüce Allah'ın, «**Eceli yazılmış olan hiçbir kimse, Allah'ın izni olmadan ölemez..**»[4] âyetini, «Eceli yazılmış olan hiçbir kimse, Allah'ın vahyi kendine gelmedikçe ölemez» şeklinde te'vîl ediyorlardı. Ayrıca, «**Havârilere vahyetmiştim ki...**»[5] âyetini delil getirmişler ve kendilerinin havâriler olduklarını iddia etmişlerdir. Yüce Allah'ın, «**Rabbin bal arısına vahyetti...**»[6] âyetini ele almışlar ve, «Bal arısına vahyedilmesi câiz ise, bize vahyedilmesi câiz olmaktan da öte birşeydir» dediler.

Ayrıca aralarında Cebrâil, Mikâil ve Muhammed'den üstün (efdal) olanların bulunduğunu ileri sürdüler.

Yine onlar, kendilerinin ölmediklerini ve aralarından birinin eceli gelince ölmesi halinde Melekût Âlemi'ne kaldırıldığını iddia ettiler. Kendilerinden (Melekût Âlemi'ne) kaldırılmış olanları, tan yerinin ağarmasından güneşin doğmasına kadarki zaman ile güneşin batışından akşama kadarki zaman içinde gördüklerini ileri sürdüler.

152 (3) Onlardan üçüncü fırka, 'Umeyr b. Beyân el-'İclî'ye uyan el-'Umeyriyye[7] fırkasıdır. Kendi aralarından ölmeyeceklerini söyleyenleri yalanlarlar ve derler ki: «Doğrusu biz öleceğiz; lâkin yeryüzünde, bizden olan

2) Krş.: İsferâinî, 74; Şehristânî, 1/180; Eş'arî, 11; Nevbahtî, 44.
3) Krş.: İsferâini, 74; Şehristânî, 1/180; Eş'arî, 12; Nevbahtî, 43.
4) Âl-i İmrân (3), 145.
5) Mâide (5), 111.
6) Nahl (16), 68.
7) Krş.: İsferâinî, 74; Şehristânî, 1/181; Eş'arî, 12-13.

imamlar ve peygamberler daima olacaktır». Onlar Câfer'e tapmışlar ve ona, Rab adını vermişlerdir.

(4) Onlardan dördüncü fırka, kendisine Mufaddal es-Sayrafî[8] denen bir adama mensubiyetlerinden dolayı el-Mufaddaliyye'dir. Câfer'in nebîliğine değil de ilâhlığına inanmışlar ve Câfer'in kendisinden uzaklaşışından ötürü el-Hattâb'dan uzaklaştılar.

(5) Onlardan beşinci fırka, el-Hattâbıyye el-Mutlaka'dır[9]. Bütün iddialarında Ebû'l-Hattâb'a bağlılıkta ısrar etmiş ve ondan sonraki herhangi bir şahsın imametini tanımamıştır.

Abdulkaahir der ki: Bâtıniyye, Mansûriyye, Cenâhıyye ve Hattâbiyye, Ebû Bekr, Omer, Osman ve sahabenin çoğunu, kendi zamanlarında Ali'yi imametten uzaklaştırdıkları için, tekfîr etmişlerdir. Oysa kendileri de reislerinin zamanlarında Ali oğullarını imametten uzaklaştırmışlardır. Bu durumda onlara denir ki: Madem ki Ali, kendi devrinde, imamete öteki sahabilerden daha lâyıktı; o halde, onun oğulları, kendi devirlerinde imamete reislerinden daha lâyık olmaz mı? Bu sapıklığa düşenlere şaşılmaz. Ancak şaşılacak olan, Ali'ye mensub olanların (Alevî), onları, imameti kendi inhisarlarına almış olmalarına rağmen, kabul edişleridir.

8) Krş.: İsferâinî, 74; Şehristânî, 1/181; Eş'arî, 13.
9) Krş.: İsferâinî, 74.

SEKİZİNCİ BÖLÜM
ĞURÂBİYYE, MUFAVVIDA, ZEMMİYE

Bu kısmın (Dördüncü Kısım) bölümlerinden sekizincisi, el-Gurâbiy-ye, el-Mufavvıda ve ez-Zemmiyye'nin anlatılması ve onların, İslâm fırkalarının dışına çıkışlarının açıklanması hakkındadır[1].

GURÂBİYYE

Gurâbiyye, Güçlü ve Ulu Allah'ın, selâm olsun Cebrâil'i Ali'ye gönderdiğini; fakat onun yolunu şaşırarak Muhammed'e geldiğini; çünkü onun, Ali'ye benzediğini ileri süren bir topluluktur. Onlar, «O, ona bir karganın diğer bir kargaya, bir sineğin başka bir sineğe benzeyişi gibi benzemektedir» demişler ve Ali'nin peygamber olduğunu, ondan sonra da oğullarının peygamber olduklarını ileri sürmüşlerdir. Bu fırka, kendine bağlı olanlara, selâm olsun Cebrîl'i kastedederk, «Tüyü olana lânet ediniz!» derdi.

Bu fırkanın küfrü, Yahudilerin küfründen daha da kötüdür; çünkü onlar, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Allah'ın Resûlü'ne, «Sana Yüce Allah'tan vahyi getiren kimdir?» diye sorduklarında, «Cibrîl» cevâbını vermişti. Bunun üzerine onlar şöyle dediler: «Doğrusu biz Cibrîl'i sevmeyiz; çünkü o cezâ getirir.» Dediler ki: «Vahyi sana, rahmetten başka birşey indirmeyen Mîkâil getirmiş olsaydı, sana inanırdık.» Böylece Yahudiler, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'yi inkâr etmelerine ve selâm olsun Cibrîl'e düşmanlıklarına rağmen, Cibrîl'e lânet etmiyor, ancak onun, rahmet değil cezâ meleklerinden biri olduğunu ileri sürüyorlardı. Râfıza'dan Gurâbiyye ise, selâm onlara olsun Cibrîl ile Muhammed'e lânet ediyorlar. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: «**Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e ve Mikâil'e**
153 **düşman olan kimse inkâr etmiş olur. Allah şüphesiz, inkâr edenlerin düşmanıdır**»[2]. Bu âyette, meleklerden bir kısmına bile düşmanlık edene kâfir

1) Krş.: İsferâinî, 74; **İ'tikadât**, 50-60; **el-Hûru'l-Iyn**, 155.
2) Bakara (2), 98.

adının verileceği hususunun doğrulanması söz konusudur. Bu sebepten, Allah'ın, «Kâfirdir» dediklerini, Müslümanların fırkaları topluluğuna sokmak câiz değildir.

MUFAVVIDA

Râfıza'dan el-Mufavvida'ya[3] gelince.. bunlar, şu iddiada bulunan bir topluluktur: «Yüce Allah Muhammed'i yaratmış; sonra ona, âlemin yaratılması ve işlerinin idaresini havele etmiştir. Böylece âlemi yaratan odur, Yüce Allah değil. Sonra Muhammed, âlemin idaresini, Ali b. Ebî Tâlib'e havale etmiştir. İşte o da ikinci idare eden (el-mudebbiru's-sânî)'dir.»

Bu fırka, «İlâh şeytanı yaratmış ve sonra şeytan kötülükleri yaratmıştır» iddiasında bulunan Mecûsîlerden ve İsâ'yı –selâm ona olsun– ikinci bir idareci (mudebbiran sâniyen) olarak isimlendiren Hıristiyanlardan daha kötüdür. Râfıza'nın Mufavvida'sını, İslâm fırkalarından sayan, Mecûsîler ve Hıristiyanları İslâm fırkalarından sayanlarla aynı seviyededir.

ZEMMİYYE

Onlardan ez-Zemmiyye'ye[4] gelince.. bunlar, Ali'nin Allah olduğunu ileri süren bir topluluktur. Bunlar, Muhammed'e sövmüşler ve Ali'nin onu, (Ali'nin) peygamberliğini haber versin diye gönderdiğini ve fakat onun, bu işi, kendi adına ortaya attığını ileri sürmüşlerdir. Bu fırka da Muhammed'in peygamberliğinin Yüce Allah'tan olduğunu inkâr ettikleri için, İslâm fırkaları dışındadır.

3) Krş.: İsferâinî, 75; **İ'tikadât**, 59; Eş'arî, 16.
4) Krş.: İsferâinî, 75; Eş'arî, 14; Şehristânî, 1/175'de el-Albâiyye. Halkın, bu fırkanın bugün, «Ali-İlâhi» adı altında devam ettiğini söylüyor, s. 69, n.1.

DOKUZUNCU BÖLÜM
ŞURAY'İYYE, NEMÎRİYYE

Bu kısmın (Dördüncü Kısım) bölümlerinden dokuzuncusu, Râfıza'dan eş-Şuray'iyye ve en-Nemîriyye'nin anlatılması hakkındadır.

ŞURAY'İYYE

eş-Şuray'iyye[1], eş-Şuray'î olarak bilinen bir adama uyanlardır. Bu adam, Yüce Allah'ın şu beş kişiye, Nebî, Ali, Fâtıma, el-Hasan ve el-Huseyn'e hulûl ettiğini iddia etti. Bu beş kişinin ilâh olduklarını ve bunların beş zıddının bulunduğunu ileri sürdüler; fakat zıdları hakkında ihtilâfa düştüler[2]. Onlardan, bu zıdların övülmüş olduklarını ileri sürenler vardır. Bunlara göre, kendisinde ilâhın bulunduğu bir şahsın yüceliği, ancak zıddı ile bilinir. Yine onlardan zıdların kötülenmiş olduklarını ileri sürenler vardır. eş-Şuray'î'den nakledildiğine göre, birgün ilâhın kendisine hulûl ettiğini ileri sürmüştür.

NEMÎRİYYE

Kendisinden sonra, ona uyanlardan en-Nemîri[3] diye tanınan biri geldi. Ondan rivâyet edildiğine göre, kendi hakkında, Yüce Allah'ın kendisine hulûl ettiğini iddia etmiştir.

★

Ravâfız'ın Gulât'ından bu sekiz fırka, Allah'tan başka bir ilâh tanıdıkları için, İslâm fırkaları topluluğunun dışındadır.

En acâib şeylerden biri şudur: Hattâbiyye, Câfer es-Sâdık'ın kendilerine, içinde gaybla ilgili olarak ihtiyaç duyacakları her türlü bilgiyi ihtivâ eden bir kitap verdiğini ve bu kitaba «**Cefr**» adını verdiklerini ve onun içinde bulunanları, ancak kendilerinin okuyabildiklerini ileri sürmüşlerdir. Bu husu-

1) Krş.: İsferâinî, 75; Eş'arî, 14.
2) Bu zıtlar, Eş'arî'ye göre, Ebû Bekr, Ömer, Osman, Muâviye ve Amr b. el-Âs'dır, s. 15.
3) Krş.: İsferâinî, 75; Eş'arî, 15.

su, Hârûn b. Sa'd el-'İclî[4] bir şiirinde şöylece dile getirmiştir:

Râfızîlerin kendi aralarında ayrıldıklarını görmez misin? Hepsi de Câfer hakkında meşrû olmayan şeyler söylemektedir.

Bir topluluk onun ilâh olduğunu söyledi; onlardan bir topluluk da ona temizlenmiş Nebî (en-Nebiyyu'l-Mutahhar) dediler. 154

Fakat bir türlü çözemediğim garip şey, Cefr[5] kitabıdır. Cefr'e uyanlardan Rahmâ'na sığındım.

Câfer onların söylediklerinden râzı ise, doğrusu ben de doğruyu-yanlışı Câfer'den daha iyi ayırt eden Rabbime sığındım.

Küfür konusunda görüşleri açık; ama dinde tek gözlü olan Râfızîlerin tamamından Rahmân'a sığındım.

Hakîkat ehli olanlar, onların halka sundukları bu bid'atlerden vazgeçtikleri ve hakkı yerine getirdikleri takdirde, onlar başarıya ulaşamazlar.

Onlara, fil bir kertenkeledir, dense, tasdîk ederlerdi veya bir zencî, buğday tenli oldu, denseydi, kabul ederlerdi.

Onlar, idrarını yapan bir filden daha kötüdürler; çünkü filin yüzü size karşı ise, (bu işi yaparken) sırtını çevirir.

Hıristiyanların İsâ hakkında yalan söyleyişleri gibi, onun (Câfer) hakkında yalan uyduran kavimlerin çirkinliği işte budur.

4) Kevserî'de (s.153), «Hârûn b. Saîd el-'İclî.» Doğrusu, bizim, Abdulhamid'den (s.252) tesbit ettiğimiz bir şekildir.
5) Kevserî (s.154) ve Abdulhamid (s.253)'de «Câfer» ve «teca 'ferâ». Biz, Halkın'ı (s.71) takiben, «Cefr»i daha uygun gördük.

ONUNCU BÖLÜM
HULÛLİYYE

Bu kısmın (Dördüncü Kısım) bölümlerinden onuncusu, el-Hulûliyye fırkalarının anlatılması ve İslâm fırkalarının dışına çıkışlarının açıklanması hakkındadır.

Bir bütün olarak Hulûliyye, herbiri İslâm devletinin içinde olan onbir fırka idi. Hepsinin maksadı, Yaratıcı'nın Birliği hakkındaki görüşü bozmaya yönelmişti. Bu fırkalar, çoğunlukla, Râfızîlerin Gulât'ındandır. Nitekim Sebeiyye, Beyâniyye, Cenâhıyye, Hattâbiyye ve Nemîriyye fırkalarının hepsi de Hulûliyye'dendir. Bunlardan sonra Ceyhun nehrinin ötesinde el-Mukannaiyye ortaya çıktı. Merv'de, kendilerine Rizâmiyye[1] denen bir topluluk ile kendilerine Berkûkiyye denen bir topluluk çıktı. Onlardan sonra, Hulûliyye'den, kendilerine Hulmâniyye denen bir topluluk, el-Hallâc olarak bilinen el-Huseyn b. Mansûr'a[2] mensup Hallâciyye denen bir topluluk ile İbnu'l Ebî'l-'Azâfir'e mensup el-'Azâfira[3] denen bir topluluk ortaya çıktı. Bu Hulûliyye topluluklarını, haramların helâl kılınması ve farzların terkedilmesi konularında kendilerine katılan el-Hurremiyye'den bir topluluk takîb etti. Şimdi onların inançlarını kısaca anlatacağız.

1) Sebeiyye:

Sebeiyye'ye gelince.. bunlar, ilâhın ruhunun kendisine hulûlu ile Ali'nin ilâh olduğu şeklindeki görüşlerinden dolayı Hulûliyye topluluğuna dâhildirler.

2) Beyâniyye:

Aynı şekilde Beyâniyye de ilâhın ruhunun, Ali'ye gelinceye kadar peygamberlerde ve imamlarda dönüp dolaştığını; sonra Muhammed b. el-

1) Halkın (s. 73, n. 4, s. 74, n. 1), yazma nüshada «r» harfinin üstüne konmuş olan «ötre»den dolayı, «Ruzâmiyye» olarak verir.
2) el-Huseyn b. Mansûr el-Hallâc, meşhur sûfî. «Ene'l-Hak» dediği için, 309/922 tarihinde el-Muktedir'in emriyle öldürülmüştür. Bk.: **İber**, 2/138-144; **Şezerât**, 2/253 vd.
3) Halkın (s. 73)'da (Azâkira». Kevserî, daha önce (s. 139) «Azâkira» olarak vermişti.

Hanefiyye'ye geçtiğini; sonra oğlu Ebû Hâşim'de olduğunu; ondan sonra da Beyân b. Sem'ân'a hulûl ettiğini ileri sürmüş ve böylece Beyân b. Sem'ân'ın ilâhlığını iddia etmişlerdir.

3) Cenâhıyye:

Aynı şekilde onlardan Cenâhıyye de, «İlâh'ın ruhu Ali ve oğullarında dönüp dolaştı; sonra Abdullah b. Muâviye b. Abdillah b. Câfer'e geçti» şeklindeki iddialarından dolayı hulûl ettiği iddialarından dolayı küfre girmişlerdir. Bunun yanında onlar, kıyâmet, cennet ve cehennemi de inkâr etmişlerdir.

4) Hattâbiyye:

Hattâbiyye'nin tamamı, ilâhın ruhunun Câfer es-Sâdık'a ve ondan sonra da Ebû'l-Hattâb el-Esedî'ye geçtiğini iddia ettikleri için Hulûliyye'dendir. Onlar bu yönden ve, «el-Hasan ile el-Huseyn ve oğulları, Allah'ın oğulları ve sevgilileridir» şeklindeki iddialarından dolayı kâfirdirler. Fakat onlardan, kendisinin Allah'ın oğullarından olduğunu iddia edenler, Hattâbiyye'nin öteki fırkalarından daha kâfirdir.

5-6) Şuray'iyye ve Nemîriyye:

Onlardan Şuray'iyye ve Nemîriyye de Hulûliyye'dendir; çünkü Allah'ın ruhunun şu beş kişiye, Nebî, Ali, Fâtıma, el-Hasan ve el-Huseyn'e geçtiğini ve bu beş şahsın ilâh olduklarını iddia etmişlerdir.

7) Rizâmiyye:

Rizâmiyye'ye[4] gelince.. bunlar, Merv'de ortaya çıkıp Abbâsiler devletinin kumandanı Ebû Müslim'e[5] bağlılık hususunda aşırı giden bir topluluktur. Onlar imameti, Ebû Hâşim'den[6] Abbasoğullarına geçirdiler; sonra imameti, Muhammed b. Ali'den kardeşi Abdullah b. Ali es-Saffâh'a geçirdiler; es-Saffâhtan sonra imametin Ebû Müslim'de olduğunu ileri sürdüler. Bununla beraber Ebû Muslim'in öldürülmesini ve ölümünü kabul ettiler. Ancak onlardan, kendilerine Ebû Muslimiyye[7] denen bir fırka, Ebû Muslim hakkında akıl almaz derecede aşırılığa gitmiş ve ilâhın ruhunun kendisine geçişi ile onun da bir ilâh olduğunu ileri sürmüş ve Ebû Muslim'in Cibrîl,

4) Krş.: İsferâinî, 76; Şehristânî, 1/153; Eş'arî, 21-2-Râvendiyye'nin bir kolu olarak anlatır; Nevbahtî, 47.
5) Abdurrahmân b. Muslîm, Abbâsî devletinin kuruluşunda büyük emeği geçen kumandan. Devletin kuruluşundan sonra Ebû Câfer el-Mansûr tarafından 137/754 yılında ölmüştür. 136/753 veya 140/757'de verilen ölüm tarihlerindendir. Bk.: Abdulhamîd, 256, n.3.
6) İmâmetin intikal şeklinin doğrusu İsferâinî tarafından şöylece verilir: «İmâmet, Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'den, Ebû Hâşim'den gelen bir vasiyetle Muhammed b. Abdillah b. el-Abbâs'a geçti. Sonra Muhammed'den, oğlu İbrâhîm'e, İbrâhîm'den de Ebû'l-Abbâs es-Saffâh adına dâvette bulunan Abdullah'a, ondan da Ebû Muslîm'e geçti.» Şehristânî ise (s. 1/153), bu ifadeyi benimsemekle beraber, yeni bazı ilâvelerde bulunur.
7) Krş.: İsferâinî, 76; Eş'arî, 22-Râvendiyye'nin bir kolu olarak anlatır; **İ'tikadât**, 63.

Mikâil ve öteki meleklerden daha hayırlı olduğunu iddia etmişlerdir. Ayrıca bunlar, Ebû Muslim'in ölmediğini, canlı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nitekim onlar, onu beklemektedirler. Merv ve Herat'ta olan bu topluluklar, el-Berkûkiyye olarak tanınmaktadırlar. Bunlara, el-Mansûr'u kimin öldürdüğü sorulduğunda, «İnsanlara Ebû Muslim'in suretinde görünen şeytandır» diye cevap verirler.

8) Mukannaiyye:

el-Mukannaiyye'ye gelince.. bunlar, Ceyhun nehrinin ötesindeki el-Mubeyyıda'dır(8). Reisleri, Merv'de «Kâze Keymun Dât» denen bir kasaba halkından «el-Mukanna'» diye bilinen tek gözlü bir çamaşırcı idi. Mühendislik, makine ve sihirli formüller elde etme işlerinden birşeyler biliyordu ve Merv'de, Rizâmiyye'nin görüşlerine bağlı idi. Sonra kendisinin ilâhlığını iddia etti ve kendini halktan ipek bir perde ile gizledi(9). Ablâk dağı(10) halkı ile Suğd'dan bir topluluk, ona kandılar. Müslümanlara karşı fitnesi ondört yıl kadar sürdü(11). Müslümanların üzerine saldırmak hususunda, Halac'lı(12) Türklerden inanmamış olanlar, ona yardım ettiler. el-Mehdî b. el-Mansûr zamanında, Müslüman askerlerinden pekçoğunu hezimete uğrattılar. el-Mukanna', taraftarlarına haramları helâl kıldı ve onların haram sözünü kullanmalarını ve inanmalarını yasakladı ve onlardan namaz, oruç ve öteki ibâdetleri kaldırdı. Kendine uyanlara ilâh olduğunu ve bir keresinde Âdem suretinde, sonra başka bir vakitte Nûh suretinde, başka bir zaman da İbrâhîm suretinde göründüğünü, sonra Muhammed'e gelinceye kadar peygamberlerin suretinde göründüğünü ve ondan sonra Ali'nin suretinde göründü-
156 ğünü; bundan sonra da onun oğullarının şekline girdiğini; sonra bunu takiben Ebû Muslim'in suretinde göründüğünü; sonra kendi zamanında Hişâm b. Hakîm'in suretinde göründüğünü ve adının da Hişâm b. Hakîm olduğunu ileri sürmüş ve demiştir ki: «Doğrusu ben, birçok suretle bürünmüşümdür; çünkü kullarım, beni, gerçekten bana ait olan suretimde görmeye tâkat yetiremezler. Beni gören, nûrumdan tutuşur, yanar.» Onun, Keş ve Nahşeb dolaylarında Siyâm denen sağlam ve büyük bir kalesi vardı. Kalenin etrafındaki surların genişliği yüz tuğladan fazla idi ve kalenin altında büyük bir hendek bulunuyordu. Yanında da Suğd'lular ve Halac'lı Türkler vardı. el-Mehdî, ordusunun kumandanı Muâz b. Muslîm'i yetmiş bin savaşçıdan oluşan bir ordu ile onlara karşı hazırladı ve onları, Saîd b. Amr el-Cerşî'nin(13) emrine soktu. Sonra Saîd, el-Mukanna'nın hendeğinin üstüne

8) Krş.: İsferâinî, 76; Şehristânî, 1/154. ez-Zehebî, Atâ' el-Mukanna'nın zuhurunun 161/777-8 yılında olduğunu ve 163/779-80 yılında da öldürüldüğünü yazar. Bk.: **İber**, 1/235, 240. Ayr. krş.: **Şezerât**, 1/248-9.
9) **Şezerât**'ta «altından bir yüz maskesi», s. 1/249.
10) Ablâk, Mâverâünnehr'de Şeş'den pek uzak olmayan bir yer. Bk.: **Mu'cem**, 1/241.
11) Krş.: Taberî, 3/484 vd.
12) Halc, Gazne yakınında bir kasaba. Bk.: **Mu'cem**, 2/381.
13) Halkın, yazma nüshaya dayanarak, «el-Haraşî»yi kullanır, s. 17. Ayr. krş.: Taberî, 3/484.

enlemesine koyarak adamlarının üzerinden geçip karşıya ulaşmalarını sağlamak için ikiyüz adet demir ve ağaç merdiven hazırladı. Hindistan'ın Multan şehrinden onbin manda derisi istedi, ve onlara kum koydu ve el-Mukanna''nın hendeğini bunlarla doldurdu ve sonra el-Mukanna''nın ordusu ile hendeğin arkasında çarpıştı. Onlardan otuzbin kişinin kendisine sığınmasını sağladı ve geri kalanlarıyla çarpıştı. el-Mukanna', kendisini kalesindeki içinde katranla bakırı erittiği fırının içine attı ve böylece fırında tamamen yanıp kül oldu(14). Bunun üzerine adamlarının, onun ne cesedini, ne de küllerini bulabildikleri için, akılları karıştı ve onun göğe çıktığını ileri sürdüler. Bugün onun, Ablâk dağlarında bulunan taraftarları, o bölge insanlarının en beğenilmeyenleridir. Köylerinin herbirinde, içlerinde namaz kılınmayan bir mescidleri vardır; fakat bu mescidlerde ezan okumaları için birer müezzin tutarlar. Ölü hayvan eti ile domuz eti yenmesini helâl kılarlar. Onların herbiri, kendi karısından başka bir kadından da faydalanır. Mescidlerinde bulunan müezzinin görmediği bir Müslüman ele geçirdikleri zaman, onu öldürür ve gizlerler. Ancak onlar da kendi bölgelerindeki Müslümanların tamamına mahkûm durumdadırlar. Bundan dolayı Allah'a hamd olsun!

9) Hulmâniyye:

Hulûliyye'den el-Hulmâniyye'ye(15) gelince.. bunlar, Ebû Hulmân ed-Dimeşkî'ye mensupturlar. Bu şahsın aslı İran'lı; yetiştiği yer Haleb idi. Bid'atini ortaya attığı yer Şam'dı. Bundan dolayı Şam'a (Dimeşk) nisbet edilmiştir. İki sebepten küfre girmiştir: Bunlardan biri, Tanrı'nın ruhunun güzel insanlara hulûl ettiğini söylemesidir. Bu sebepten ashâbı ile birlikte güzel yüzlü birini gördükleri zaman, Allah'ın hulûl ettiğini düşünerek ona secde ediyorlardı. Küfre girişlerinin ikinci sebebi, ibaha (herşeyi helâl kılmak) hakkındaki görüşü ve İlâh'ı, onun inandığı şekilde bilen birinden, her türlü yasak ve haramın kalktığı yolundaki iddiasıdır. O, kendi hoşuna giden ve iştiha duyduğu herşeyi mübah kılmıştır.

Abdulkaahir der ki: Ben bu Hulmâniyye'den birinin, Yüce Allah'ın Âdem hakkında meleklere buyurduğu, «**...Onu yapıp ruhumdan üflediğimde ona secdeye kapanın...**»(16) meâlindeki âyetini, Allah'ın bedenlere hulûlünün
cevâzı için bir delil olarak ileri sürdüğünü gördüm. Ve o, Allah'ın Âdem'e 157
hulûl ettiği için, meleklere ona secde etmelerini emrettiğini; O'nun Âdem'e hulûl ettiğini; çünkü onu en güzel surette yarattığını ve bu sebepten, «**Muhakkak ki Biz, insanı en güzel surette yarattık**»(17) buyurduğunu iddia ediyordu. Bunun üzerine ona şöyle dedim: «Söyle bakalım, delîl olarak ileri

14) Taberî'ye göre (3/494), kendisini ve taraftarlarını zehirlemiştir (yıl: 163).
15) Krş.: İsferâinî, 77.
16) Hıcr, (15), 29.
17) Tîn (95), 4.

sürdüğün, Allah'ın meleklere, selâm olsun Âdem'e secde etmelerini buyurması hakkındaki âyet ile insanın en güzel şekilde yaratıldığını söyleyen âyetlerle bütün insanlar mı kastedilmiş, yoksa belli bir tek şahıs mı anlatılmak istenmiştir?» «Bu iki görüşten birine cevap verdiğim takdirde, bunu takib edecek olan şey nedir?» diye sordu. Ben de dedim ki: «Eğer bu âyetlerle kastedilen şey, genel olarak bütün insanlıktır, dersen, Allah'ın bütün insanlara hulûl ettiğini iddia ettiğin için, çirkin de olsa her insana secde etmek zorunda kalacaksın. Ancak bu âyetten maksad, belli bir insandır ve o da selâm olsun Âdem'dir, başkası değil, dersen, o takdirde onun dışındaki güzel yüzlülere niçin secde ediyorsun da soylu bir ata, meyve veren bir ağaca, kuşlar ve hayvanlardan güzel yüzlülere secde etmiyorsun? Belki de ateşin sivri alevleri, şâheser bir yüzdedir! Eğer ona secdeyi câiz görüyorsan, bu halde, Hulûliyye'nin sapıklıkları ile Ateşe Tapan'ların sapıklıklarını birleştirmiş oluyorsun. Fakat bazı durumlarda güzel görünmelerine rağmen, ateşe, suya, havaya ve göğe secde etmediğin takdirde, güzel yüzlü insanlara da secde etmemelisin!» Yine ona dedim ki: «Doğrusu bu dünyada pekçok güzel yüzlü vardır. Ve Allah'ın kendilerine hulûlü bakımından onların bir kısmı diğerine göre daha üstün değildir. Bu yüzden sen, Allah bütün güzel yüzlülere hulûl etmiştir, iddiasında bulunursan, bu hulûl, bir arazın cisimde ortaya çıkışı gibi midir, yoksa bir cismin kendi yerinde oluşması şeklinde midir? Bir tek arazın, birçok yere hulûlü imkânsızdır ve bir tek şeyin birçok mekânda bulunması da mümkün değildir. Eğer bu mümkün değilse, bunun gerektirdiği şeyler de imkânsızdır.»

10) Hallâciyye:

el-Hallâciyye'ye gelince.. bunlar, el-Hallâc olarak bilinen Ebû'l-Muğîs el-Huseyn b. Mansûr'a mensupturlar. Bu şahıs Fars ülkesinden «el-Beydâ» denen bir şehirdendi. Başlangıçta tasavvuf görüşleri ile uğraşıyordu ve o zamanki ifadeleri, sûfîlerin «şath» (cezbe hâli) dedikleri nevindendi. Bu yol, insanı, biri güzel ve övülen, öteki de çirkin ve istenilmeyen iki yoldan birine götürebilir. Muhtelif ilimleri –ister ihtisasla ilgili olsun, ister genel kültürle alâkalı olsun–bildiğini iddia ediyordu. Bağdad ve Horasan'daki Tâlekan halkından bir topluluk ona kandılar.

Kelâmcılar, fakîhler ve sûfîler, onun hakkında ihtilâfa düştüler. Kelâmcıların çoğunluğu, onun tekfîri ve Hulûliyye'ye mensup biri olduğu hususunda birleşmişlerdir. Fakat Basra'lı Sâlimiyye kelâmcılarından bir topluluk, onu benimsemiş ve sûfîlerin manevi hakîkatları sınıfına nisbet etmişlerdir.
158 el-Kâdî Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Eş'arî (el-Bâkıllânî) –Allah ona rahmet eylesin– onu, sihirli formüller ve olağanüstü şeyler yapanlar sınıfına dâhil etmişti. O, Mu'tezile'nin kendi prensiplerine dayanarak nübüvvetin delillerini doğrulamakta düştükleri çaresizliği gösterdiği kitabında, el-Hallâc'ın olağanüstü işlerini ve kerâmetlerinin şekillerini anlatmıştır.

Fakîhler de el-Hallâc'ın durumu hakkında ihtilâfa düştüler. Ebû'l-Abbâs

b. Sureyc[18], kendisinden onun öldürülmesinin doğru olup-olmadığı hakkında fetvâ istedikleri zaman, kararsız kalmıştır. Ancak Ebû Bekr Muhammed b. Dâvud[19], onun öldürülmesinin câiz olduğu hususunda fetvâ vermiştir.

Sûfîlerin ileri gelenleri de onun hakkında ihtilâfa düşmüşler ve Amr b. Osmân el-Mekkî[20] ile Ebû Ya'kûb el-Akta'[21] ve sûfîlerden bir topluluk, ondan uzaklaşmışlardır. Amr b. Osmân dedi ki: «Bir gün onunla birlikte yürüyorduk. Kur'an'dan bir iki âyet okudum. Bunun üzerine bana, 'Bunun bir benzerini söylemek, benim için, pekâlâ mümkündür' dedi.» Rivâyet edildiğine göre, el-Hallâc, bir gün Cüneyd'e uğramış ve ona, «Ben Hak'kım (Ene'l-Hakk)» demiştir. Bunun üzerine Cüneyd, «Sen Hak'la berabersin; şimdi kimbilir (kanınla) hangi kütüğü (darağacını) lekeliyeceksin?» cevabını vermiştir. Böylece onun, el-Hallâc hakkında söyledikleri tahakkuk etmiştir; çünkü o, bu olaydan sonra asılmıştır. Sûfîlerden bir topluluk ise, onu kabul etmiştir. Bağdad'da Ebû'l-Abbâs b. Atâ[22], İran'da Ebû Abdillah b. Hafîf[23], Nîşâpûr'da Ebû'l-Kasım en-Nasrâbâdî[24] ve kendi bulunduğu çevrede Fâris ed-Dîneverî[25] bunlar arasındadır.

Onu küfre ve Hulûliyye'nin görüşlerine nisbet edenlerin onun hakkında
naklettiklerine göre, o şöyle söylemiştir: «Kim nefsini tâatla terbiye eder, 159
dünya lezzetleri ve şehvetlerine sabrederse, Allah'a yakın olanların (el-mukarrebûn) makamına yükselir. Sonra o, beşeriyet sıfatlarından temizleninceye kadar, saflaşmaya ve saflaşmış olanların derecesinde yükselmeye devam edecektir. Kendisinde beşeriyetten bir parça kalmadığı takdirde, İsâ b. Meryem'e hulûl eden Allah'ın ruhu, ona da hulûl eder. O zaman istediği gibi olan şeyden başkasını dilemez ve fiillerinin tamamı, Yüce Allah'ın fiili olur.» el-Hallâc'ın kendisinin bu rütbeye ulaştığını iddia ettiğini ileri sürmüşlerdir.

---

18) Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Sureyc el-Bağdâdî, büyük Şâfiî fakihlerindendir. 306/918-9 yılında ölmüştür. Bk.: **Şezerât**, 2/247 vd.
19) Zâhirî fakîhi. 297/909-10 yılında ölmüştür. Bk.: **Şezerât**, 2/226. el-Bağdâdî'nin söylediği şekilde, onun el-Hallâc'ın katline fetvâ verdiği doğru ise, el-Hallâc 309/921-22 yılında öldürüldüğüne göre, onun bu fetvâyı tam on iki yıl önce vermiş olması icâb eder. Krş.: **İber**, 1/139.
20) Ebû Abdillah Amr b. Osmân el-Mekkî, sûfîlerin ileri gelenlerindendir. 297/909-10 yılında vefat etmiştir. Bk. **İber**, 1/107; **Şezerât**, 2/225
21) Ebû Yâkûb İshâk b.Muhammed el-Akta' (Tek elli), şeyhu's-şûfîdir. Ve âriflerin büyüklerindendir. 330/942-42 yılında vefat etmiştir. Bk.: **İber**, 1/221; **Şezerât**, 2/325-6.
22) Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Sehl b. Atâ el-Ezdî, zühd ve takvâ ehli büyük bir sûfîdir. el-Hallâc'ı savunduğu için yediği kırbaçlardan 309/922 yılında vefat etmiştir. Bk.: **İber**, 1/144; **Şezerât**, 2/257-8.
23) Ebû Abdillah Muhammed b. Hafîf eş-Şirâzî: Zâhid ve İran topraklarının efendisi, Kitâb ve Sünnet'e bağlı hâl ve makam sahibi bir ulu kişidir. 371/982 yılında vefat etmiştir. Bk.: **Şezerât**, 3/76-7.
24) Ebû'l-Kasım İbrâhîm b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Mahmûye en-Nisâbûrî en-Nasrâbâdî: Zâhid, sûfî, muhaddislerin şeyhidir. 367/977 yılında, Mekke'de vefat etmiştir. Bk.: **Şezerât**, 3/58-9.
25) Fâris b. İsâ ed-Dîneverî: Cuneyd el-Bağdâdî'nin dostlarından bir sûfîdir. 340/951-2 dolaylarında vefat etmiştir. Bk.: Kevserî, 158, n. 9; Abdulhamîd, 262, n. 6. Halkın, ölüm tarihini 342/953-4 olarak verir, s. 82, 9.10.

Onun, kendine uyanlara yazdığı mektupları ele geçirenler, bu mektuplarda, şu başlığı kullandığını söylemişlerdir: «Her şekle bürünen Rablerin Rabbinden, kulu filan kimseye...». Yine onlar, ona uyanların kendisine yazdıkları yazıları ele geçirdiler ve içlerinde şunu gördüler: «Ey Zâtların Zâtı ve şehvetlerin gayesinin son bulduğu nokta! Senin her devirde bir şekil içinde görünen ve zamanımızda da el-Huseyn b. Mansûr'un şeklinde görünen olduğuna şâhitlik ederiz. Senden amân diler ve senin rahmetini niyâz ederiz, ey gaybları bilen!»

Anlattıklarına göre o, Bağdad'da Halife Câfer el-Muktedirbillah'ın maiyeti ve ailesinden bir kısmının teveccühlerini kazandı. Bunun üzerine Halife, onun fitnesinin kötülüklerinden korktu ve onu hapsetti. Fakîhlerden, kanı hakkında fetvâ istedi ve hemen, Ebû Bekr b. Dâvud'un onun kanının helal olduğu yolundaki fetvâsına kulak verdi. Hâmid b. el-Abbâs'a ona bin kırbaç vurmasını, ellerini ve ayaklarını kesmesini emretti. O da bunu böylece 309 yılı Zû'l-Ka'de'sinin bitimine altı gün kala Salı günü (26.Mart.922) yerine getirdi. Sonra o, asıldığı daracağından, üç gün sonra indirildi; yakıldı ve külleri Dicle'ye atıldı.

Ona mensup olanlardan bir kısmı, onun öldürülmediğini; canlı olduğunu ve ancak onun yerine konulan benzerinin öldürüldüğünü ileri sürdüler.

Sûfîlerden ona bağlı olanlar, onun birtakım kerâmet hallerine vâkıf olduğunu ve durumunun gizli kalması gerektiği halde, bunları halka gösterdiğini ve bu yüzden kerâmetleri inkâr edenlerin hükmü ile cezâlandırıldığını ileri sürdüler. Bunlar, tasavvuf hakîkatinin, zâhiri örtü, bâtını da takdîs olan bir hâl olduğunu ileri sürdüler ve el-Hallâc'ın bâtının yüceliği hususunda, onun elleri ve ayakları kesilirken söylediği rivâyet edilen şu sözleri delil gösterdiler: «**Birin birliğine bir yeter.**»

Bir gün kendisine günahlarından sorulduğuna şu beyiti söyledi:

O üç harftir; içinde yabancı harf yoktur,

Ve ikinci yabancı vardır ve söz kesildi.

O, bununla Tevhîd'e işaret etmiştir.

11) 'Azâfira:

el-'Azâfira'ya[26] gelince.. bunlar, Bağdad'daki bir topluluktur. Bağdad'da, er-Râzî İbnu'l-Muktedir'in[27] zamanında, 322/934 yılında ortaya çıkan[28] ve İbnu Ebî'l-'Azâfir olarak tanınan bir adama uyanlardır. Adı, Muhammed b. Ali eş-Şelmeğânî'dir. Allah'ın ruhunun kendisine hulûl ettiğini iddia etmiş ve kendine, «Rûhu'l-Kuds» denmiştir. Kendine uyanlara «**Bi'l-**

26) Krş.: İsferâinî, 79.
27) Ebû İshâk Ahmed b. el-Muktedir-Billah: Abbâsi halifelerindendir. 322-329/934-940 arasında hüküm sürmüştür.
28) Krş.: **İber**, 2/190; **Şezerât**, 2/293; İbnu'l-Esîr, 322. yıl vukûatı.

Hâsseti's-Sâdise» (Altıncı His Üzerine) adını verdiği bir kitap bırakmış ve onda, şerîatin kaldırılmasını açıklamış, homoseksüelliği mübah kılmış ve bunun, üstün olanın nurunun daha az üstün olana girmesi demek olduğunu ileri sürmüştür. Ona uyanlar, kendi karılarını, nurunun onlara da geçmesi- 160
ni arzu ederek, ona sunmuşlardır. er-Râzî Billah, onu ve aralarında el-Huseyn b. Kasım b. Ubeydillah b. Suleyman b. Vehb ve Ebû İmrân İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed b. el-Muneccim de dâhil olmak üzere, ona uyanlardan bir topluluğu ele geçirdi. Bu ikisinin, ona, «Rab» ve «Mevlâ» diye hitâbettikleri ve onu, istediği şeye kaadir olarak vasıflandırdıkları yazılarını buldu. Aralarında Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Omer b. Sureyc, Ebû'l-Ferec el-Mâlikî ve imamlardan bir topluluğun bulunduğu fakîhler huzurunda, bunu yazdıklarını kabul ve itiraf ettiler. Bunun üzerine onlardan el-Huseyn b. el-Kasım b. Ubeydillah olarak tanınanına İbnu Ebî'l-'Azâfir'den uzaklaşmasını (berâet) ve ona tokat atmasını emretti. O da bunu yerine getirdi ve tövbe etti. İbn Sureyc[29], Allah rahmet eylesin eş-Şâfiî'nin mezhebine göre, tövbesinin kabul edilebileceğine dair fetvâ verdi; ama Mâlikîler, durumu bildikten sonra zındığın tövbesinin reddine dair fetvâ verdiler. Bunun üzerine er-Râzî, onu, durumu hakkında bir karar verinceye kadar hapsetti. Sonunda İbnu Ebî'l-Azâfir ve arkadaşı İbnu Ebî 'Avn'ın öldürülmesini emretti. Bunun üzerine İbnu Ebî'l-'Azâfir, ona (er-Râzî) şöyle dedi: «Gökten benim berâetimin ve düşmanlarımın üzerine de intikamın indirilmesi için, bana üç gün mühlet ver!» Ancak fakîhler, er-Râzî'ye, o ikisinin öldürülmelerini çabuklaştırmasını işaret ettiler. Böylece o ikisi asıldılar; sonra yakıldılar ve külleri, Dicle'ye atıldı.

29) İbn Sureyc, 18. notta da belirtildiği üzere 306/918-9 yılında vefat etmiştir. 322/934 yılında vukû bulan bir olayda fetvâ vermesi, herhalde mümkün olmamak gerekir.

ONBİRİNCİ BÖLÜM
ASHÂBU'L-İBÂHA

Bu kısmın (Dördüncü Kısım) bölümlerinden onbirincisi, el-Hurremiyye'den Ashâbu'l-İbâha'nın anlatılması ve İslâm fırkaları topluluğunun dışına çıkışlarının açıklanması hakkındadır[1].

Bunlar iki sınıftır: (1) Bir sınıf, haramları helâl sayan ve insanların mal-
161 da ve kadında ortaklığını ileri süren Mazdekiyye gibi, İslâm'dan önce de mevcud olanlardı. Bunların fitneleri, Anûşirevân'ın[2], onları, kendi saltanatı sırasında öldürmesine kadar sürmüştür. (2) İkinci sınıf, el-Hurremdîniyye'dir[3]. İslâm döneminde ortaya çıkmışlardır. Bunlar Bâbekiyye ve Mâziyâriyye olmak üzere iki fırkadır ve her ikisi de el-Muhammera olarak tanınırlar.

1) Bâbekiyye:

Bunlardan el-Bâbekiyye, Bâbek el-Hurremî[4]'ye uyanlardır. Bâbek, Azerbeycân bölgesinde el-Bedeyn dağında ortaya çıkmış ve burada pek çok taraftar kazanmıştır. Bunlar, haramları helâl kılmışlar ve pek çok Müslümanı öldürmüşlerdir. Abbâsî halîfeleri, onlara karşı Mâbeynci Afşin, Muhammed b. Yûsuf es-Sağrî (es-Suğrî), Ebû Dulef el-'İclî ve yakınlarının kumandası altında birçok ordu sevketmiştir. Askerler, Bâbek ve kardeşi İshâk b. İbrâhîm'i, el-Mu'tasım devrinde ele geçirmelerine ve Surre-men-raâ'da[5] idam edilmelerine kadar yirmi yıl süre ile ona karşı durmaya devam ettiler. Öte yandan Mâbeynci Afşin de ona karşı savaşta Bâbek'e yakınlık göstermek ve yardım etmekle itham edildi ve bu yüzden öldürüldü.

2) Mâziyâriyye:

Onlardan el-Mâziyâriyye'ye gelince.. bunlar, Curcân'da el-Muhammera'nın görüşlerini ortaya atan Mâziyyâr'a[6] uyanlardır.

Bâbekiyye'nin kendi dağlarında bir gece bayramları vardır. Orada, şarap ve çalgıların etrafında toplanırlar ve erkekleri ile kadınları birbirine karışır. Lâmbaları ve yanan odunları söndüğü zaman da erkekler ve kadınlar, kimin gücü kime yetiyorsa öylece birbirlerine sahib olurlardı.

Bâbekiyye, inanışlarının aslını, Câhiliyye devrinde kendi emîrleri olan Şervîn adlı birine nisbet ederler. İddialarına göre, onun babası Habeş'li, annesi de Fars krallarından birinin kızıdır. Onlar, Şervîn'in Muhammed ve öteki nebîlerden de üstün olduğunu ileri sürerler. Kendi dağlarında Müslümanlar için içlerinde Müslümanların ezan okudukları mescidler yapmışlardır. Çocuklarına Kur'an öğretmişlerdir; fakat gizli de olsa ne namaz kılarlar, ne de Ramazan ayında oruç tutarlar. Ayrıca kâfirlere karşı cihad edilmesine de inanmazlar.

Mâziyyâr'ın fitnesi de kendi bölgesinde[7], el-Mu'tasım devrinde ele geçirilinceye kadar alabildiğine büyümüştür. O, Bâbek el-Hurremî ile aynı hizada, Surre-men-Raâ'da idam edildi. Bugün Mâziyyâr'a uyanlar, kendi dağlarında, Curcân çevresindeki köylerden onlara bağlı olan köylüler ve çiftçilerden ibarettir. Müslüman görünmekte; ama içlerinde bunun zıddını beslemektedirler. Sapanlar ve isyan edenlere karşı yardımı dilenen ancak Allah'tır.

1) Krş.: İsferâinî, 79; Şehristânî, 1/249; Eş'arî,438-«el-Hurremdîniyye».
2) Adâletli sıfatıyla anılan büyük Sâsânî hükümdarı Nûşirevân, Hz. Peygamber'in bi'set yıllarında ölmüştür. Mazdekiyye'ye karşı çetin mücadelelerde bulunmuştur.
3) Krş.: **Usûl**, 323; Nevbahtî, 36.
4) Bâbek el-Hurremî, aslen Mecûsî olan bir İran'lıdır. Sonra İslâm'a girmiş ve el-Hasan veya el-Huseyn adını almıştır. Abbâsî halifesi el-Me'mûn zamanında 201/816'da ortaya çıkmış ve isyan etmiştir. 214/829 yılında Halîfe'nin ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Sonra el-Mu'tasım, kumandan el-Afşin'in idaresinde 220/835 yılında yeni bir ordu sevketmiş ve nihayet el-Afşin, 223/837-8 yılında Bâbek ve adamlarını yenerek Halife'ye getirmiş, o da onları idam etmiştir. Bk.: **İber, Şezerât**, Taberî, İbnu4l-Esîr ilgili yıllar vukûatı.
5) Asıl adı Samerra olan bu şehir, el-Mu'tasım'ın yeniden yaptırışından sonra Surre-man-raâ (ona bakan herkes seviyor) adıyla anılmıştır. Bk.: Mes'ûdî, **Tenbîh**, 309; Halkın, 89, n.2.
6) Mâziyyâr, aslen İran'lıdır. İslâm'a girince adı Muhammed olmuştur. 224/838-9'de el-Mu'tasım devrinde Taberistan'da ayaklanmış; ama üzerine yürünerek ezilmiştir.
7) Horasan'da Taberistân bölgesi. Bk.: Taberî, 3/1015.

ONİKİNCİ BÖLÜM
ASHÂBU'T-TENÂSUH

162 Bu kısmın (Dördüncü Kısım) bölümlerinden onikincisi, Ehlu'l-Ehvâ'dan Ashâbu't-Tenâsuh'un (Ruhların bedenden bedene geçtiğine inananlar) anlatılması ve İslâm fırkalarının dışına çıkışlarının açıklanması hakkındadır.

Tenâsuh'e inananlar birkaç sınıftır. Bir sınıf feylosoflardan, bir başka sınıf da Sumeniyye'den ibarettir. Bu iki sınıf da İslâm'ın doğuşundan önce idi. İki ayrı sınıf da İslâm döneminde doğmuştur. Biri Kaderiyye'den; diğeri de Râfızîlerin Ğulâtındandır.

Sumeniyye'den tenâsuh'e inananlar, âlemin kıdemini ileri sürmüşlerdir. Ayrıca tüme varım (deduction-nazar) ve tümden gelimi (enduction-istidlâl) reddetmişler ve beş duyunun aracılığı dışında hiçbir şeyin bilinemiyeceğini iddia etmişlerdir. Onların birçoğu meâd (âhiret hayatı) ve ölümden sonra dirilmeyi inkâr etmişlerdir. Onlardan bir fırka, ruhların muhtelif şekillerde tenâsuhüne inanmış ve insan ruhunun bir köpeğe, köpeğin ruhunun da bir insana geçmesini câiz görmüşlerdir. Plutark, feylosofların bir kısmından buna benzer bir görüş anlatır. İddialarına göre, bir kalıp (beden) içinde günah işleyen bir kimse, bu günahının cezâsını başka bir beden içinde çekecektir.Onlara göre, sevâb için de aynı görüş söz konusudur. En acâib şeylerden biri, Sumeniyye'nin tenâsuh hakkındaki iddiasıdır. Buna göre, «Birşey ancak duyular vasıtasıyla bilinebilir» demelerine rağmen, tenâsuh'ün duyularla bilinemiyeceğini söylemişlerdir.

el-Mâneviyye (Manikeistler) de tenâsuhe bağlanmıştır. Şöyle ki, Mânî[1], kitaplarından birinde şöyle demiştir: «Cisim (beden)'lerden ayrılan ruhlar iki nevidir: (1) Doğruların (Sıddıkûn) ruhları, (2) Sapıklığa düşenlerin (ehlu'd-dalâle) ruhları. (1) Doğruların ruhları bedenlerinden ayrıldığı zaman, sabahın yönetiminde feleğin üstündeki Nûr'a gider ve o âlemde, ebedî bir

1) Nûr ve Zulmet'ten ibaret iki ilâh kabul eden Manikeizm inancının kurucusu. Krş. Şehristânî, 1/244 vd.

sürûr içinde kalır. (2) Sapıklığa düşenlerin ruhları ise, bedenlerden ayrılıp Yüce Nûr'a (en-Nûru'l-A'lâ) kavuşmak istedikleri zaman, aşağıya ters yüz edilirler ve zulmet'in pisliklerinden temizleninceye kadar hayvanların bedenlerine geçerler; sonra Yüce Nûr'a kavuşurlar.»

Makalât sâhiplerinin Sokrat, Eflâtun ve bu ikisine uyan feylosoflardan anlattıklarına göre bunlar, «**el-Milel ve'n-Nihal**» kitabımızda genişçe anlattığımız şekilde[2] ruhların tenâsuhüne inanmaktadırlar.

Yahudilerden bir kısmı da tenâsuhe inanmaktadırlar. Danyal (Daniel) 163
Kitabı'nda, Yüce Allah'ın, Buhtenasr'ı (Buhtunnasr) yedi cins dört ayaklı ehli hayvan ile yırtıcı hayvan şekline geçirdiğini ve bunların her birinin de ona azâb ettiğini, sonra onu bir muvahhîd olarak gönderdiğini bulduklarını ileri sürmektedirler.

İslâm Devleti'nde tenâsuhe inananlara gelince.. bunlar, Beyâniyye, Cenâhıyye, Hattâbiyye, Hulûle inanan Râfızîlerden Râvendiyye'dir. Bunların hepsi de, iddialarına göre, Allah'ın ruhunun imamlara geçtiğini söylemişlerdir. Bu sapıklığı ilk söyleyen, Râfıza'dan **Sebeiyye**'dir; çünkü onlar, Ali'nin Allah'ın ruhu ona geçtiği zaman ilâh olduğunu iddia etmişlerdir.

Onlardan **Beyâniyye**, Allah'ın ruhunun, Beyân b. Sem'ân'a geçinceye kadar önce peygamberlerde, sonra imamlarda dönüp dolaştığını iddia etmiştir.

Cenâhıyye, aynı görüşü Abdullah b. Muâviye b. Abdillah b. Câfer hakkında iddia etmiştir. Aynı iddiayı Hattâbiyye, Ebû'l-Hattâb hakkında, Râvendiyye'den bir topluluk da Abbâsî Devleti'nin kumandanı Ebû Muslim hakkında yapmışlardır. Bunlar, insanların ruhlarının değil, Allah'ın ruhunun tenâsuhünü söylüyorlar. Allah, bundan Yüce ve Münezzeh'tir.

Kaderiyye içinde bir topluluk tenâsuhe inanır. Onlardan biri **Ahmed b. Hâbıt**'tır. en-Nazzâm'a mensub bir Mu'tezilî idi. Tafra (sıçrama), parçalanamıyan en küçük parça (cuz'un lâyetecezzâ)'nın nefyi ve Yüce Allah'ın, cennettekilerin nimetlerini veya cehennemdekilerin azâbını artırma hususundaki kudretinin inkârı konularında en-Nazzâm'ın bid'atine uymuştur. Ancak tenâsuh konusundaki sapıklığı ile de en-Nazzâm'dan ileri gitmiştir. Onlardan biri de Ahmed b. Eyyûb b. Bânûş'tur. O, tenâsuh konusunda Ahmed b. Hâbıt'ın talebesi idi. Fakat her ikisi daha sonra, tenâsuhün keyfiyeti üzerinde ayrılığa düştüler. Onlardan biri, Ahmed b. Muhammed el-Kahtî'dir[3]. Tenâsuh ve i'tizâl konularında onlardan olduğu için, iftihar et-

2) Maalesef bunlar, anılan eserin neşrolunan nüshasında mevcut değildir.
3) Halkın, bu ismi «Muhammed b. Ahmed el-Kahtabî» olarak verdikten sonra, yayımlanmış üshalarda bulunmadığı kaydıyla metne şunları ekler: [O, el-Cubbâî'nin çağdaşı idi ve Mu'tezile'ye mensuptu; fakat Mu'tezile mezhebine tenâsuh konusundaki bid'atini ekledi ve onun tenâsuhün isbatı hususunda bir kitabı vardır. Onlardan biri de, el-Kahtabî'yi anlatan Ebû Muslim el-Harrânî'dir ve o...], s. 93.

miştir. Onlardan biri Abdulkerim b. Ebî'l-'Avcâ'[4] idi. Ma'n b. Zâide'nin[5] amcası idi. Dört cins sapıklığı biraraya toplamıştır. Bunlardan biri şudur: O, gizlice Seneviyye'den Mâneviyye'nin görüşlerine inanıyordu. İkincisi, onun tenâsuh hakkındaki görüşü; üçüncüsü, imamet konusunda Râfıza'ya temâyülü; dördüncüsü de adâlet ve zulüm konularında Kaderci görüşüdür. Senetleriyle, neyin doğru neyin yanlış olduğunu (el-cerh ve't-ta'dîl) bilmeyenleri kandırdığı birçok hadîs uydurmuştur. Onun uydurduğu hadîslerin hepsi de teşbîh ve Allah'ın sıfatlarını ibtâl hususunda sapıktır. Bunların bir kısmında, şerîatin hükümleri bile değiştirilmiştir. Râfıza'yı, Ramazan orucunun hilâlin görülmesiyle olacağı hususunda ifsâd etmiş ve onları, kendi koyduğu bir hesapla hilâli bulmaya götürmüştür. O, bu hesâbı Câfer es-
164 Sâdık'a nisbet etmiştir. Bu sapığın haberi, el-Mansûr'un Kûfe Vâlisi Ebû Câfer Muhammed b. Suleymân'a bildirildi, o da onun öldürülmesini emretti. Bunun üzerine o (Abdulkerim) dedi ki: «Siz beni kat'iyyen öldüremiyeceksiniz; çünkü dörtbin hadîs uydurmuş durumdayım. Bu hadîslerle haramları helâl, helâlleri haram kıldım. Râfıza'ya, oruçlu oldukları günlerinde oruçlarını açtırdım oruçlu olmamaları gereken günlerde de oruç tutturdum.»

Bunların tenâsuh konusundaki mufassal görüşleri şöyledir[6]:

Ahmed b. Hâbıt'ın iddia ettiğine göre Yüce Allah yarattıklarını, bugün içinde oldukları dünyadan başka bir dünyada, kalb saflığı, günahtan emîn, akıllı ve kâmil olarak yaratmıştır. Onların akıllarını kemâle erdirmiş ve onlarda Kendi mârifet ve ilmini yaratmış ve onlara nimetini eksiksiz vermiştir. O, emrolunan, yasaklanan ve kendisine nimet verilen insanın, bedende bulunan ruh olduğunu ve bedenlerin de ruhların kalıpları olduğunu ileri sürmüştür. İddia ettiğine göre, ruh, canlıdır (hayy), kaadirdir, âlimdir ve canlıların hepsi de bir tek cinstir. Yine onun iddiasına göre bütün canlı türleri, teklif'in (yükümlülük) taşıyıcılarıdır ve şekilleri ile dillerinin farklılığına göre, onlara da emir ve yasaklar yöneltilmişti. O demiştir ki: «Yüce Allah, onlar için de yarattığı yerde mükellef (yükümlü) kıldığı zaman, üzerlerine bağışladığı nimetlerinden dolayı O'na şükrettiler. Onlardan bir kısmı O'nun kendilerine emrettiği herşeyde O'na boyun eğdi, ama bir kısmı da O'nun kendilerine emrettiği herşeyde O'na karşı geldi. O'nun kendisine emrettiği herşeyde O'na boyun eğen kimseyi O, içinde ilk defa başlattığı nimet diyarında tutar; ama O'nun emrettiği şeylerde O'na isyân eden kimseyi ise, O, nîmet diyarından çıkarır ve ebedî azâb diyarına, yani cehenneme atar. O'nun kendisine emrettiği şeylerin bir kısmında O'na itâat eden kimse ile kendisine emrettiği şeylerin bir kısmında O'na isyân eden kimseyi O, dünyaya gönderir ve ona, kesîf (maddî) birer kalıp olan bu bedenlerden biri-

4) 160/776-7 yılında öldürülmüştür. Ayr. bk.: Kevserî, 163, n.2; Abdulhamîd, 273, n. 2.
5) 151/768 yılında öldürülmüştür. Bk.: Kevserî, 163, n. 3; Abdulhamîd, 273, n. 3; Halkın, 94, n.2.
6) Krş.: Nevbahtî, 36 vd.

ni giydirir. O kimse, insanlar, kuşlar, ehlî hayvanlar, yırtıcı hayvanlar, böcekler ve diğerlerinin şekillerinden birinin şekliyle, O'nun onları içinde yarattığı ilk diyarlarındaki günahları ve suçları miktarınca belâ ve sıkıntı, şiddet ve saâdet, lezzet ve acılarla denenir. O diyarda günahları daha az ve tâatları daha çok olanın, dünyadaki şekli daha güzel olur. O diyardaki tâatları daha az ve günahları daha çok olanın dünyadaki kalıbı daha çirkin olur.» Sonra o, şu iddiada bulunmuştur: Ruh, bu dünyada, tâatı günahları ile bozuldukça muhtelif kalıplar ve şekiller içinde tekrar tekrar gelmeye devam edecektir. Tâatları ve günahlarının miktarına göre, kalıplarının derecesi insanlıkta veya hayvanlıkta olur. Sonra Yüce Allah, her canlı cinsine bir resûl göndermekten vazgeçmiyecektir ve Allah'ın canlılara olan teklîfi canlının ameli saf tâat haline gelinceye kadar devam edecektir. Sonra içinde yaratıldığı yer olan ebedî nimet diyârına gönderilecektir veya ameli sırf isyan olabilir; bu durumda, dâim cehennem ve azâbına gönderilir.» İşte İbn Hâbıt'ın ruhların tenâsuhü konusundaki görüşü budur.

Ahmed b. Eyyûb b. Bânûş ise, «Yüce Allah yaratılmışların hepsini de 165
bir defada yaratmıştır dedi. Dostlarından bir kısmının ondan naklettiklerine göre, «Yüce Allah, önce, herbiri parçalanamıyan bir parça olan (cuz'un lâyete-cezzâ) takdir edilmiş parçaları yaratmıştır.» İddia ettiğine göre bu parçalar canlı ve akıllı idi, ve Yüce Allah, onların aralarını, bütün işlerinde eşit kılmıştı. Böylece onların hiçbiri, diğerine göre ne üstünlük kazandı, ne de onlardan herhangi biri, kendini diğerinden daha geride bırakacak bir suç işledi. Dedi ki: «Sonra O, onların üzerine bol bol nimet verdikten sonra, onları, hak etme (istihkâk) derecesi, üstünlük (tafdîl) derecesinden daha şerefli olduğundan tâatlarından dolayı sevâb kazanmaları için tâatları ile denenmek ve bu dünyada tâatlarla üstün kılınmış olarak bırakılmak arasında serbest kıldı. Onlardan bir takımı denenmeyi (imtihan) seçti. Bir takımı da denenmeyi redetti. Denenmeyi reddeden kimseyi, ilk diyarda,oradaki hali ne idiyse öylece bıraktı. İmtihanı seçen kimseyi ise, dünyada denedi. Denenmeyi seçenleri denediği zaman, bir kısmı karşı geldi, bir kısmı da boyun eğdi. O'na karşı gelen kimseleri, içinde yaratıldıkları yerden daha aşağı bir rütbeye attı.. O'na boyun eğeni ise, yeryüzünde, yaratıldığı yerden daha yüce bir makama kaldırdı. Sonra onları, onların bir kısmını insan, diğerlerini de günahlarına göre, ehlî veya yırtıcı hayvanlar haline gelinceye kadar şahıslardan ve kalıplardan tekrar tekrar geçirdi. Onlardan ehlî hayvanlığa dönenlerden teklîfi kaldırdı.» Hayvanlara teklif konusunda o, İbn Hâbıt'tan ayrılıyordu. Sonra o, dört ayaklı ehlî hayvanlar hakkında dedi ki: «Onlar, devamlı olarak çirkin şekillere sokulacaklar ve günahları için hakettikleri cezâyı tam anlamıyla çekinceye kadar, kesilmek ve eziyet edilmek gibi, istenmeyen şeylerle karşılaşacaklardır. Sonra tekrar, eski hallerine döndürüleceklerdir. Sonra Yüce Allah onları, ikinci bir imtihan seçimi ile karşı karşıya bırakacaktır. Eğer imtihanı seçerlerse, O, onların tekliflerini, anlattığımız şekilde iade edecektir. Eğer imtihandan kaçınırlarsa, mükellef

olmaksızın kendi hallerine bırakılırlar.» İddia ettiğine göre, mükellef olanlardan bir nebî veya bir melek olmayı hak edinceye kadar tâatta bulunanlara, Yüce Allah onu verecektir.

Onlardan **el-Kahtî**[7] şu iddiada bulunmuştur: «Yüce Allah, onlara ilk başta teklifi sunmadı. Fakat onlar, O'ndan kendi derecelerini yükseltmesini ve aralarında bir üstünlük kurmasını istemişlerdir. O da onlara, buna ancak teklîf ve denemelerden sonra kavuşabileceklerini ve mükellef oldukları takdirde O'na karşı gelirlerse, azâbı hakedeceklerini bildirdi? Ama onlar imtihanı reddettiler.» O, bunun delili O'nun şu âyetidir dedi: «**Doğrusu Biz, emâneti (sorumluluk) göklere, yere, dağlara sunmuşuzdur da onlar bunu yüklenmekten çekinmişler ve ondan korkup titremişlerdir. Pek zâlim ve çok câhil olan insan ise onu yüklenmiştir**»[8].

Ebû Muslim el-Horasânî de şu iddiada bulunmuştur: «Yüce Allah ruhları yarattı ve onları mükellef kıldı ve onlardan, kimin O'na itâat edeceğini, kimin de karşı geleceğini bilenler vardır. O'na karşı gelenler, ancak baştan karşı gelmişlerdir. Bu yüzden günahlarının miktarına göre tenâsuhle ve çeşitli bedenlere sokulmakla cezâlandırılırlar.»

İşte bunlar, Ashâbu't-Tenâsuh'ün görüşlerinin açıklanmasıdır. Onların delillerini, «**el-Milel ve'n-Nihal**» adlı kitabımızda yeterince çürütmüş bulunuyoruz[9].

7) Bu bölümün 3.dipnotuna bakınız.
8) Ahzâb (33), 72.
9) Bu meseleler, anılan eserin neşrolunan nüshasında mevcut değildir.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HÂBİTIYYE

Bu kısmın (Dördüncü Kısım) bölümlerinden onüçüncüsü, Kaderiyye'den 166
el-Hâbitıyye'nin sapıklıklarının ve (İslâm) Ümmeti'nin fırkaları dışına çıkışlarının açıklanması hakkındadır.

Bunlar, Ahmed b. Hâbıt el-Kaderî'ye[1] uyanlardır. O, i'tizâl konusunda en-Nazzâm'ın dostu idi. Onun tenâsuh hakkındaki görüşünü, bundan önceki bölümde anlatmıştık. Bu bölümde, onun Yaratan'ın birliği hususundaki sapıklığını anlatacağız.

Şöyle ki, İbn Hâbıt ve Fadl el-Hadesî[2] şu iddiada bulunmuşlardır: «Yaratılmışların iki Rabbî ve iki Yaratıcısı (Hâlık) vardır. Bunlardan biri kadîm olup, o Yüce Allah'tır. Diğeri yaratılmıştır ve o da İsâ b. Meryem'dir.» Bu ikisinin iddialarına göre el-Mesîh, doğum itibariyle değil, manevî yönden Allah'ın oğludur. Ayrıca onlar, yaratılmışları âhırette hesâba çekecek olanın el-Mesîh olduğunu ve Allah'ın, «**Melekler sıra sıra dizilip Rabbinin buyruğu gelince**»[3] âyeti ile onu kastettiğini ve, «**Bulut gölgeleri içinde, Allah'ın azâbının ve meleklerin tepelerine inip işin bitmesini mi bekliyorlar? Bütün işler Allah'a dönecektir**»[4] âyetinin de onun gelişini gösterdiğini ileri sürmüşlerdir. «Âdem'i Kendi suretinde yaratan O'dur.» Bu, Yüce Allah'ın Âdem'i Kendi suretinde yarattığına dair rivâyetin te'vîlidir. Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'nin, «**Rabbinizi, dolunayı gördüğünüz gibi göreceksiniz**» sözü ile onu kastettiğini iddia etmiştir. Yine aynı şekilde Hz. Peygamber'in, «**Yüce Allah aklı yarattı ve ona dedi ki: Yaklaş! O da yaklaştı. Ona dedi ki: Geri dön! O da geri döndü. Dedi ki: Senden daha şerefli birşey yaratmadım.**

1) Bazı rivâyetlere göre «Ahmed b. Hâit.» Krş.: Abdulhamîd, 228, n. 3; Halkın, 34, 39.
2) Fadl el-Hadesî, Fırat kıyısındaki el-Hadîse şehrindendir. Önceleri en-Nazzâm'ın dostu iken, fikirlerinin aşırılığından dolayı onun tarafından çevresinden uzaklaştırılmıştır. Krş.: Abdulhamîd, 277, n.2.
3) Fecr (89), 22.
4) Bakara (2), 210.

Seninle veriyor ve seninle alıyorum» sözüyle de onu demek istediğini iddia etmiştir. Her ikisi (İbn Hâbıt-Fadl el-Hadesî) dediler ki: «el-Mesîh, bir bedene büründü. Beden haline gelmeden önce akıl idi.»

Abdulkaahir der ki: Bu iki kâfir, iki yaratıcı bulunduğu şeklindeki iddialarında es-Seneviyye (Dualist) ve Mecûsîlere katılmışlardır. Onların görüşü, Seneviyye ve Mecûsîlerinkinden daha kötüdür; çünkü Senevîler ve Mecûsîler, bütün iyiliklerin yaratılmasını Yüce Allah'a izâfe etmişler; ancak onlar kötü fiilleri Zulmet'e (Karanlık) ve Şeytan'a nisbet etmişlerdir. Halbuki İbn Hâbıt ve Fadl el-Hadesî, hayır fiillerin hepsini de İsâ b. Meryem'e nisbet etmişler ve âhirette yaratılmışların hesâba çekilmesinin de ona ait olduğunu söylemişlerdir. Görüşlerindeki acâib nokta, İsâ'nın, selâm olsun dedesi Âdem'i yaratmış olmasıdır.Kendi aslını yaratan bir parçadan daha çok hayret edilecek bir şey var mıdır? Bu iki sapığı, İslâm fırkalarından sayan, Hıristiyanları İslâm fırkaları içinde gören gibidir.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM
HİMÂRİYYE

Bu kısmın (Dördüncü Kısım) bölümlerinden ondördüncüsü, Kaderiyye'den el-Himâriyye'nin anlatılması ve Ümmet'in fırkalarının dışına çıkışlarının açıklanması hakkındadır. 167

Bunlar, Asker Mukrem'in[1] Mu'tezilelerinden bir topluluktur. Onlar, Kaderiyye'nin muhtelif fırkalarının bid'atlerinden bir takım özel sapıklıkları seçmişlerdir. İbn Hâbıt'tan, ruhların bedenler ve kalıplara tenâsuhü görüşünü almışlardır. Abbâd b. Suleymân ed-Damrî'den Allah'ın kendilerini maymunlar ve domuzlar haline çevirdiği, çevirme işinden önce insan oldukları ve fakat çevirme işinden sonra küfre inandıkları görüşünü aldılar. Ca'd b. Dirhem'den Hâlid b. Abdillah el-Kasriyy'in hediyesi olan şu görüşü aldılar: «Bilgiyi gerektiren tüme varım (deduction-Nazar) sonucunda doğan bilgi, fâili bulunmayan bir fiil olur.»

Bundan sonra onlar, şarabın Yüce Allah'ın fiili olmadığını; onun ancak şarapçının işi olduğunu; çünkü Yüce Allah'ın günah sebebi olan şeyi yapamıyacağını ileri sürmüşlerdir.

İddia ettiklerine göre insan, bir takım hayvan cinslerini yaratabilir. Söz gelişi insan, bir et parçasını yere gömdüğü veya güneşe bıraktığı zaman kurtlanır. Bu kurtların, insanın yaratığı olduğunu ileri sürmüştür. Aynı şekilde tuğlaların altında, saman içinde görünen akreplerin de tuğlalar ve samanı bir araya toplayan kimsenin yaratığı olduğunu iddia etmişlerdir.

Bunlar, yılanları, haşerâtı ve zehirli hayvanları Şeytan'ın yaratıkları olarak gören Mecûsîlerden daha kötüdür. Bu bakımdan onları Ümmet'in fırkaları arasında sayan kimse, Mecûsîleri de Ümmet'in fırkalarından sayan kimse gibidir.

1) Bazı okuyuşlara göre, «Asker Mukerrem.» Krş.: Halkın, 101, n.2.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM
YEZÎDİYYE

Bu kısmın (Dördüncü Kısım) bölümlerinden onbeşincisi, Hâricîlerden el-Yezîdiyye'nin anlatılması ve İslâm fırkalarının dışına çıkışlarının açıklanması hakkındadır[1].

Bunlar, Yezîd b. Ebû Uneyse el-Hâricî'ye uyanlardır. Yezîd Basra'lı idi. Sonra İrân ülkesinde Cûr'a[2] gitti. Havâric'den İbâdiyye'nin görüşlerine bağlı idi. Sonra «Güçlü ve Ulu Allah, Acem'den bir resûl gönderecek; ona gökten bir kitâb indirecek ve şerîati ile Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Muhammed'in şerîatini ortadan kaldıracaktır» iddiasında bulunduğu için, bütün Ümmet'in görüşünden ayrılmıştır. İddia ettiğine göre, bu beklenen peygamberin ümmeti, Kur'an'da anılan Sâbiûn idi. Vâsıt ve Harrân halkından kendilerine Sâbiûn denenler, Kur'an'da anılan Sâbiûn değildirler. Bu
168 sapıklığının yanında, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Muhammed'in nübüvvetini tasdîk eden Kitâb Ehli'ni, İslâm dinine girmeseler bile, benimsiyor (tevellî) ve bundan dolayı onlara «mü'min» diyordu. Bu görüşe göre, Yahudilerden el-Îseviyye ve el-Mûşikâniyye'nin mü'min olmaları gerekir; çünkü onlar, dinine girmemekle beraber selâm olsun Muhammed'in nübüvvetini kabul etmişlerdir.

Yahudileri Müslümanlardan sayan birinin, İslâm fırkalarından sayılması câiz değildir. İslâm şerîatinin ortadan kalkacağını söyleyen biri, nasıl olur da İslâm fırkalarından sayılabilir?

1) Krş.: İsferâinî, 83; Şehristânî, 1/136; Eş'arî, 103; **el-Hûru'l-Iyn**, 175; **Milel**, 78; **Usûl**, 332-3.
2) Bazı rivâyetlere göre «Tûn» veya «Hûr». İran'da Herat ile Nişâpûr arasında Kûhistan'da dağlık bir bölge. Krş.: Halkın, 103, n.2.

ONALTINCI BÖLÜM
MEYMÛNİYYE

Bu kısmın (Dördüncü Kısım) bölümlerinden onaltıncısı, Hâricîlerden el-Meymûniyye'nin anlatılması ve İslâm fırkalarının dışına çıkışlarının açıklanması hakkındadır[1].

Bunlar, Havâric'in 'Acâride kolundan Meymûn adlı bir şahsa uyanlardır. Meymûn, Hâricîlerin 'Acâride koluna mensuptu. Sonra irade, kader ve istitâat konularında 'Acâride'ye muhalefet etti. Bu üç konuda, hakîkatten ayrılan Kaderiyye'nin görüşünü benimsemiştir. Bununla birlikte müşriklerin çocuklarının cennete gireceğini ileri sürmüştür.

Meymûn, anlattığımız bu bid'atleriyle kalsaydı ve onlara daha başka sapıklıklar eklemeseydi, şüphe yok ki ona Ali, Talha, ez-Zubeyr, Âişe ve Osman'ı tekfîr eden ve günah işleyenleri küfürle suçlayan görüşlerinden dolayı Havâric'e; irade, kader ve istiât konusundaki Kaderiyye'ye uyan görüşlerinden dolayı da Kaderiyye'ye mensuptur, der geçerdik. Fakat o, Mecûsîlerin dinlerinden elde ettiği sapıklıklarla Kaderiyye ve Havâric'e eklemelerde bulunmuştur. Şöyle ki, baba ve dedelerden gelen oğulların kızları ile ve erkek ve kız kardeşlerin çocuklarının kızları ile evlenmeyi mübah görmüş ve demiştir ki: «Yüce Allah, ancak anaların nesebinden olan kadınlar, kızlar, kızkardeşler, halalar, teyzeler, erkek kardeşin kızları ve kız kardeşlerinin kızlarının haramlığını söylemiş; ama kızların kızları, oğulların kızları, erkek kardeşlerin çocuklarının kızları ve kız kardeşlerin çocuklarının kızlarından söz etmemiştir». Eğer o, bu kıyasını anaların anaları ile babaların ve dedelerin analarına da teşmil ederse, hâlis bir Mecûsî olur. Ancak nenelerle evlenmeyi câiz görmez ve neneleri analarla bir tutan bir kıyaslamada bulunursa, oğulların kızlarını da aynı neslin kızları ile kıyaslaması icâb eder. Ve eğer kıyasını, bu hususa da teşmîl etmezse, delili çürümüş olur.

1) Krş.: İsferâinî, 83; Şehristânî, 1/129; Eş'arî, 93; **el-Hûru'l-Iyn**, 171; **Milel**, 68; **Usûl**, 332. Şehristânî ve Eş'arî bu fırkayı Gulât arasında değil, Havâric arasında anlatırlar.

el-Kerâbîsî'nin, Havâric'in Meymûniyye'sinden anlattığına göre onlar, Yûsuf Sûresinin Kur'an'dan oluşunu inkâr etmişlerdir. Kur'an'ın bir kısmını inkâr eden, tamamını inkâr edenlerle aynıdır.

Haram kılınmış bir takım kişileri kendine helâl kılan kimse, Mecûsîlerin hükmüne girmiş olur ve Mecûsîlerin de, İslâm fırkaları arasında adları geçmemektedir.

ONYEDİNCİ BÖLÜM
BÂTINİYYE

Bu kısmın (Dördüncü Kısım) bölümlerinden onyedincisi, el-Bâtıniyye'nin anlatılması ve İslâm fırkaları topluluğunun dışına çıkışlarının açıklanması hakkındadır[1].

Allah sizi mes'ûd eylesin, bilin ki, Bâtıniyye'nin Müslümanların fırkalarına verdiği zarar, Yahudilerin, Hıristiyanlar ve Mecûsîlerin verdikleri zarardan daha büyüktür. Hayır, hayır; Dehriyye'nin (Materialists) ve kâfirlerin öteki kollarının sebep olduğu zararlardan daha büyüktür. Bu kadarla da bitmiyor; âhir zamanda çıkacak olan Deccâl'ın zararından da büyüktür; çünkü ortaya çıktıkları andan bugüne kadar, Bâtıniyye'nin iddialarıyla dinden sapanlar, ortaya çıkacağı zaman Deccâl'ın saptıracağı kimselerden daha da çoktur; zira Deccâl'ın fitnesi kırk günden çok sürmeyecektir. Bâtıniyye'nin rezâletleri ise, kum taneleri ve yağmur damlalarından daha fazladır.

Makalât sahipleri, Bâtıniyye dâvetini kuranların bir cemâat olduğunu anlatırlar. Onlardan biri, el-Kaddâh[2] diye tanınan «Meymûn b. Deysân»dır. Meymûn, Câfer b. Muhammed es-Sâdık'ın azadlı kölesi idi ve Ehvaz'lı idi. Onlardan bir diğeri de Dendân lâkaplı «Muhammed b. el-Huseyn» idi. Bunların hepsi de Meymûn b. Deysân ile Irak vâlisinin cezaevinde buluştular ve bu cezâevinde Bâtıniyye mezhebini kurdular. Sonra onların propagandaları, cezâevinden kurtulmalarından sonra Dendân tarafından başlatıldı. O, dâvete (propaganda) Tûz[3] dolaylarında başladı. Bunun üzerine el-Bedeyn[4] diye bilinen el-Cebel halkı ile birlikte el-Cebel'in Kürtlerinden topluluklar onun dinine girdiler. Sonra Meymûn b. Deysân, Mağrîb bölgelerine göçtü ve buralarda, kendini Âkil b. Ebî Tâlib'e[5] nisbet ederek onun

1) Krş.: İsferâinî, 83; **Usûl**, 329 vd.
2) Fahreddîn er-Râzî'ye göre, «Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh», **İ'tikâdât**, 76.
3) Halkın'a göre «el-Cebel», Irak'ta, bugün aynı isimle anılan yer, s. 109, 9.2.
4) el-Bedeyn veya el-Beddeyn, Azerbeycân'da bir dağdır ve Bâbek el-Hurremî'nin doğum yeridir. Krş.: Halkın, 88, n. 2, 109, n.3.
5) Akîl b. Ebî Tâlib, Hz. Ali'nin küçük kardeşidir. Yezîd b. Muâviye zamanında ölmüştür. Bk.: **Maârif**, 120.

neslinden geldiğini ileri sürdü. Ancak Râfızîlerin Ğulât'ından ve Hulûliyye'den bir topluluk çağrısına uyunca, kendisinin Muhammed b. İsmâîl b. Câfer'in oğul bırakmadan öldüğünü bilmedikleri için kabul ettiler.

Sonra Bâtıniyye'ye dâvet hususunda, kendisine Hamdân Kırmıt (Karmat) denen bir adam çıktı. Ona, ya yazısını yengeç gibi karmakarışık yazdığı, ya da sık adımlarla yürüdüğü için, bu lâkab (Kırmıt) verilmiştir. Ortaya çıkışının ilk günlerinde, Kûfe civarındaki ziraî bölgelerin çiftçilerinden biri idi. el-Karâmıta ona nisbet edildi.

Ondan sonra bid'atlere dâvet hususunda Ebû Saîd el-Cennâbî(6) ortaya çıktı. Hamdân'a uyanlardan biri idi. Bahreyn dolaylarını ele geçirdi ve Benû Senîr(7) onun dâvetine uydu.

170 Sonra aradan uzunca bir süre geçince, aralarından meşhur Saîd b. el-Huseyn b. Ahmed b. Abdillah b. Meymûn b. Deysân el-Kaddâh çıktı; ama o, adını ve nesebini değiştirdi ve kendine uyanlara, «Ben, Ubeydullah b. el-Huseyn b. Muhammed b. İsmâîl b. Câfer es-Sâdık'ım» dedi. Sonra onun fitnesi, Mağrib'de ortaya çıktı ve bugün onun çocukları, Mısır'ın (devlet) işlerini zorla ele geçirmiş durumdadırlar(8).

Sonra onlardan İbn Zikreveyh b. Mihreveyh ed-Dendânî olarak bilinen biri zuhûr etti. Hamdan Kırmıt'ın öğrencilerindendi. Hamdan Kırmıt'ın erkek kardeşi Me'mûn, İran topraklarında ortaya çıktı. Bundan dolayı İran Karmatîlerine «el-Me'mûniyye» denir.

Deylem ülkesine, Bâtıniyye'den Ebû Hâtim olarak bilinen bir adam girdi. Esfâr b. Şirveyh(9) de aralarında olmak üzere Deylem'li birçok kişi onun çağrısına uydu.

Nîşâpûr'da, onların eş-Şa'rânî diye bilinen bir dâîleri (propagandist) zuhûr etti. Ebû Bekr b. Haccâc orada vâli iken öldürüldü. eş-Şa'rânî, el-Huseyn b. Ali el-Mervezî'yi de dâvet etmişti. Ondan sonra Muhammed b. Ahmed en-Nesefî, onun dâvetlerini Mâverâünnehr halkına devam ettirdi. Bendâne diye bilinen Ebû Ya'kûb es-Sicizî de aynı şekilde hareket etti. en-Nesefî, onlar adına, «**Kitâbû'l-Mahsûl**»; Ebû Ya'kûb «**Esâsu'l-Da'vet**», «**Te'vîlu'ş-Şerâi'**», «**Keşfu'l-Esrâr**» kitaplarını yazdılar. en-Nesefî ve Bendâne diye bilinen kişi, sapıklıklarından dolayı öldürüldüler.

---

6) Ebû Saîd el-Hasan b. Behrâm el-Cennâbî el-Karmatî, hizmetçilerinden biri tarafından 301/913-4 yılında öldürülmüştür. Bk.: **Şezerât**, 2/237.
7) Halkın'da, «Benû Senber», s. 111, n.5.
8) Mısır'da, 358-567/968-1171 yılları arasında hüküm süren Fâtımî hânedânı kastedilmektedir.
9) Esfâr b. Şirveyh, Nasr b. Ahmed es-Sâmâni'nin emriyle Taberistân, Rey, Curcân, Kazvîn, Zencân bölgelerini zaptetmiş ve daha sonra bağımsızlığını ilân etmiştir. Bk.: Mes'ûdî, **Murûc**, 4/279-282.

Târihçiler, Bâtıniyye dâvetinin önce el-Me'mûn zamanında ortaya çıktığını ve el-Mu'tasım zamanında yayıldığını söylerler. Onların söylediklerine göre, el-Mu'tasım'ın ordu kumandanı ve gizlice Babek el-Hurremî'nin yolun- 171
da olan el-Afşin de Bâtınîlerin dâvetlerine girmişti. el-Hurremî, el-Bedeyn dolaylarında isyan etmişti ve el-Bedeyn'in dağlıları, Mazdekiyye tarîkatına bağlı olarak Hurremî idiler ve böylece Hurremiyye ile Bâtıniyye yek-vücud olmuşlardı. el-Bedeyn halkından ve Deylem'den onlara katılan üçyüz bin insan, Bâbek'in etrafında toplandı. Halife, onlarla savaşmak üzere, Müslümanları doğru ve faydalı sonuca götürür zannı ile el-Afşin'i gönderdi. Oysa o, gizliden gizliye Bâbek'le beraberdi. Bu sebepten savaşta onunla hareket hususunda ağır davranıyordu. Nitekim ona, Müslümanların ordusunun zayıf noktalarını gösterdi; böylece onların pekçoğu öldürüldü. Sonra yardımcı kuvvetler el-Afşin'e yetişti ve ona Muhammed b. Yûsuf es-Suğrî ile Ebû Dulef el-Kasım b. İsâ el-'İclî de katıldılar. Bundan sonra ona, Abdullah b. Tâhir'in kumandanları yetiştiler. Fakat Bâbekiyye ve Karâmita'nın, Müslüman askerler üzerindeki şiddeti arttı. Öyle ki, Müslümanlar, Bâbekiyye'nin kendilerine gece saldırılarından korkarak Berzend diye bilinen bir şehir kurdular. Her iki taraf arasındaki savaş, Allah'ın Müslümanları Bâbek'e karşı muzaffer kılmasına kadar uzun yıllar sürdü. Neticede Bâbek esir edildi ve Surre-men-raâ'da, 223/837-8 yılında idam edildi. Sonra kardeşi İshâk ele geçirildi ve Bağdâd'da, Taberistân ve Curcân Muhammira'sının başı Mâziyyâr ile beraber idam edildi. Bâbek öldürülünce, el-Afşin'in vefâsızlığı ve Bâbek'le yapılan savaşta Müslümanlara ettiği hâinlik Halîfe'ye bildirildi. Bunun üzerine o da, onun öldürülmesini ve asılmasını emretti. el-Afşin de bundan dolayı asıldı.

Târihçiler, Bâtıniyye inanışının esaslarını koyanların Mecûsîlerin oğulları olduklarını ve onların seleflerinin dinlerine yatkınlık gösterdiklerini; ancak Müslümanların kılıçlarının korkusundan bunu açığa çıkarmaya cesaret edemediklerini söylerler. Bâtınîlerin aralarındaki tecrübesizler, kendilerinin kabul ettikleri Bâtınî inanışlı ve Mecûsî inanışlarını üstün gören kimseleri, **Usûs** (Esâs kelimesinin çoğulu) olarak tayin ederlerdi. Bunlar Kur'an âyetlerini ve selâm olsun Nebî'nin sünnetlerini, kendi esaslarına uygun olarak yorumlarlardı.

Bu hususun açıklanması şöyledir: Seneviyye (Dualist), Nûr (Aydınlık) ve Zulmet (Karanlık)'in iki kadîm yapıcısı (sâni') olduğunu ileri sürmüştür. Bunlardan Nûr, iyi ve faydalı şeylerin fâili; Zulmet ise, kötüler ve zararlı şeylerin fâilidir. Bedenler de Nûr ile Zulmet'in karışmasından olmuşlardır. Nûr ve Zulmet'ten herbirinin dört tabîatı vardır: Sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk. Baştaki ilk iki asıl (sıcaklık-soğukluk) ile dört ana tabîat (unsur), bu âlemin düzenleyici ve idârecileridir. Mecûsîler, iki yaratıcıya inanç hususunda onlara katılırlar. Ancak onlar, yaratıcılardan birinin kadîm olup, bunun iyileri yapan ilâh; ötekinin de sonradan olma (muhdes) ve kötüleri yapan Şeytan olduğunu iddia etmişlerdir. Bâtınî ileri gelenlerinin kitap-

larında yazdıklarına göre, İlah nefsi yaratmıştır. Bu bakımdan İlâh ilk, nefis de ikincidir ve her ikisi, bu âlemin idârecileridir. Bu ikisine Birinci ve
172 İkinci adını vermişlerdir; fakat muhtemelen onlara Akıl ve Nefs de demişlerdir.Sonra, «Bu ikisi yedi yıldızın ve ilk tabîatların tedbîriyle bu âlemi düzenlerler» demişlerdir. Onların, «Doğrusu Birinci ve İkinci âlemi yönetirler» sözü, Mecûsîlerin, olan şeyleri biri kadîm, diğeri muhdes iki yapıcıya nisbet eden görüşlerinin aynıdır. Ancak Bâtınîler, iki yapıcıyı (sâni') Birinci ve İkinci şeklinde açıklarlar. Oysa Mecûsîler, bu ikisinden Yezdân ve Ehrimen olarak söz ederler[10]. İşte Bâtınîlerin kalplerinde yatan şey budur. Bu bakımdan, halkı bu görüşlere sevkedecek bir Esâs tayin etmişlerdir.

Onlar, ateşe tapma işini de açıkça ortaya koyamadılar. Onun için Müslümanlara şöyle diyerek hileli davrandılar. Mescidlerin hepsinde buhur yakmak ve her mescidde, üzerlerine ne olursa olsun en azından amber ve öd ağacı konacak bir buhurdanlık bulundurmak icâb eder. el-Berâmika (Bermekiler), er-Reşid'e süslü bir şekilde Kâbe'nin ortasında, üzerinde ebedî olarak öd ağacı yakılacak bir buhurdanlık koymasını söylemişlerdir. er-Reşîd, onların bunu Kâbe'de ateşe tapmak ve Kâbe'yi ateş evi kılmak için istediklerini anladı. er-Reşîd'in Bermekîleri yakalayışının sebeplerinden biri de budur.

Bâtıniyye, dinin temel esaslarını, şirke dayalı bir şekilde te'vîl ettikten sonra, şerîat hükümlerini de şerîatin kaldırılmasıyla veya Mecûsîlerinkine benzer hükümlere büründürülmesiyle sonuçlanacak bir biçimde yorumlama hilesini kullandılar. Buna işaret eden şey, şerîati kendi istekleri istikametinde te'vil etmiş olmalarıdır. Şöyle ki, kendilerine uyanlar için, kız evlâdlar ve kız kardeşlerle evlenmeyi, şarap içmeyi ve bütün zevk verici şeyleri mübah kılmışlardır.

Bu husus, şu olayla daha da pekiştirilmiş olmaktadır. Bahreyn ve el-Ahsâ'da, Suleymân b. el-Hasan el-Karmatî'den sonra ortaya çıkan bir oğlan, kendine uyan erkeklerin birbiriyle cinsî münasebette (livata=sodomy) bulunmalarını bir nizam olarak koymuş ve hattâ kendisiyle cinsî münasebette bulunmak isteyen bir erkeği reddeden gencin öldürülmesini gerekli kılmıştır. Ayrıca ateşi eliyle söndüren birinin elinin kesilmesini, nefesiyle söndürenin de dilinin kesilmesini emretmiştir. Bu genç, İbn Ebî Zekeriyyâ et-Tâmî denen kimsedir ve 319/931 yılında ortaya çıkmıştır. Fitnesi, Yüce Allah'ın onun üstüne, onu yatağında boğazlıyacak birini musallat edişine kadar sürmüştür.

Bâtıniyye'nin Mecûsîlerin dinlerine temâyül gösterdikleri konusunda söylediklerimizi destekleyen husus, yeryüzünde onlara sevgi ve bağlılık duymayan ve devletin tekrar ellerine geçeceğini zannederek, onların ortaya çıkacakları anı beklemeyen hiçbir Mecûsî'ye rastlamayışımızdır. Onların

10) Krş.: Şehristânî, 1/233.

aklı kıt olanları, bu hususu desteklemek üzere, Mecûsîlerin Zerâdeşt (Zerdüşt)'ten rivâyet ettikleri sözü delil getirirler. Buna göre, Zerdüşt, Kuştâsf'a [11] şöyle demiştir: «Mülk, Farslardan Rumlara ve Yunanlılara geçecek, sonra tekrar Farslara dönecektir. Sonra Farslardan Araplara geçecek, sonra tekrar Farslara dönecektir.» Ona bu hususta Câmâsb[12] yardım etmiş ve mülkün, Zerdüşt'ün zuhûrundan tam binbeşyüz yıl geçtikten sonra Acemlere döneceğini iddia etmiştir.

Bâtıniyye arasında astronomi (ilmu'n-nucûm) bildiğini iddia eden ve Mecûsîlere sımsıkı bağlı olan Ebû Abdillah el-'Aradî adında bir adam vardı. Bu adam bir kitap yazmış ve onda, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Muhammed'in doğumundan sonraki onsekizinci yüzyılın onuncu bin yıla uygun düştüğünü ve bunun da Müşteri (Jüpiter) ve Kavs (Sagittarius) yıldızlarının 173
dönüşü olduğunu belirtmiş ve demiştir ki: «İşte tam bu sırada Mecûsî hükümranlığını geri verecek insan çıkacak ve bütün yeryüzünün istîlâ edecektir.» O, bu insanın yediyüz yıl hüküm süreceğini iddia etmiştir. Onlar dediler ki: «Zerdüşt ve Câmâsb'ın hükümleri, Acem mülkünün İskender zamanında Romalılar ve Yunanlılara geçişi ve üçyüz sene sonra tekrar Acemlere dönüşü ve bundan sonra Acem mülkünün Araplara geçişi ile gerçekleşmiştir. Artık o, Câmâsb'ın belirttiği müddetin dolması sonunda, tekrar Acemlere dönecektir.» Onların söyledikleri vakit, el-Muktefî ve el-Muktedir'in zamanlarına uygun düşmektedir[13]. Ancak önceden söyledikleri şey çıkmamış ve bu zaman içinde mülk, Mecûsîlere dönmemiştir.

Karâmita, bu belirtilen zamandan da önce, kendi aralarında, Beklenen'in (el-Muntazar) yedinci yüzyılda ateş üçgeninde ortaya çıkacağını söyleyip duruyorlardı. Nitekim el-Ahsâ'dan Suleyman b.Hasan bu iddiaya dayanarak çıkmış; hacılara taarruz etmiş ve pekçoğunu fecî şekilde öldürmüştür. Sonra Mekke'ye girmiş ve Tavâf etmekte olanları öldürmüştür. Kâbe örtülerine el koymuş ve öldürdüklerini Zemzem kuyusuna atmıştır. Müslüman askerlerinden pekçoğunu kırıp geçirmiştir. Fakat savaşlarından birinde Hecer'e kaçmaya mecbur bırakılmıştır. Bunun üzerine bir kaside yazarak Müslümanlara hitâben şöyle demiştir:

Hecer'e dönüşüm, benim bakımımdan sizi aldattı; ama size, kısaca bir haber gelecektir.

Merîh, Bâbil ülkesinde doğduğu ve iki yıldız ona yakınlaştığı zaman, aman sakın, sakının!

Bütün Kitaplarda anılan ben değil miyim? Zumer sûresinde gönderilen ben değil miyim?

Rumların Kayravân'ı, Türkler ve Hazarlara kadar Doğu'da ve Batı'da yeryüzünün insanlarına hükmedeceğim.

11) Belh'de Zerdüşt'e inanan ilk insan. Bk.: Halkın, 119, n. 2.
12) Zerdüşt'ün damadı. Bk.: Halkın, 119, n.3.
13) el-Muktefî'nin hilâfeti 289-295/901-907; el-Muktedir'inki ise 295-320/907-932 yılları arasındadır.

İki yıldız sözüyle, Zuhal (Saturn) ve Müşteri (Jüpiter) yıldızlarını demek istemiştir. Bu iki yıldızın Merîh'e yaklaşması, onun ortaya çıktığı senelerde olmuştu. Oysa o, içinden çıkıp gittiği memleketinden başka bir yeri ele geçiremedi. Yediyüz yıl hüküm sürmeyi arzulamış ve fakat yedi yıl bile sâhip olamamıştır. Üstelik Hit'te[14], bir kadının evinin damından onun kafasına attığı ve beynini dağıttığı bir kerpiçle öldürülmüştür. Bir kadın tarafından öldürülen kimse, öldürülenlerin en âdisi ve kaybedilenlerin yüz karasıdır.

İskender devrinden binikiyüz kırk sene sonunda, Zerdüşt târihinden binbeşyüz yıl tamam olmuştur. Ancak bu yılda, yeryüzünün hükümranlığı Mecûsîlere geri gelmemiş; aksine o yıldan sonra İslâm'ın kuşağı yeryüzünde genişlemiş ve yüce Allah Balasağun ülkesini, Tibet topraklarını ve Çin'in birçok bölgesini Müslümanlar için fethetmiştir. Sonra yine o yıldan sonra Müslümanlar için Lemfât'dan[15] Kannuc'a[16] kadar bütün Hind ülkesini feth nasîb etmiştir. Hind ülkesi, denizi ile birlikte Sitersikâ'ya[17] kadar, Yemînu'd-Devle Emînu'l-Mille Mahmûd b. Sebüktekin[18] –Allah ona rahmet eylesin– zamanında İslâm toprağının bir parçası oldu. Bu, hükümranlığın kendilerine döneceğine hükmeden Bâtıniyye ve Câmâsb'a inanan Mecûsîlerin önderlerinin arzusunu ortaya koymaktadır. Lâkin onlar, işleri-
174 nin sıkıntısını çektiler ve Allah'ın hamdi ve kudreti ile, arzularının sonu, elleri avuçları boşta kalmak oldu.

Sonra Bâtıniyye içinden, Kayravân dolaylarında Ubeydullah b. el-Huseyn[19] çıktı. Kutâme'den bir topluluğu, el-Mesâmide'den bir cemâatı ve boş kafalı Berberîlerden küçük bir takımı, geceleyin üst ve altta giyilen elbiselerin (ridâ ve izâr) arkasından hayaller göstermek (karagöz perdesi kurmak) gibi, onlara izhâr ettiği kurnazlık ve sihirbazlıklarla kandırdı. Boş kafalılar bunun, onun bir mûcizesi olduğunu sandılar ve bu yüzden bid'atinde ona uydular. Böylece o, onlarla birlikte Mağrib ülkesini ele geçirdi. Sonra onlardan Ebû Saîd el-Hasan b. Behrâm adlı biri, el-Ahsâ, el-Kâtif ve Bahreyn halkına karşı çıktı ve kendine uyanlarla beraber düşmanları üstüne yürüdü; kadınlarını ve çocuklarını esîr etti; mushafları ve mescidleri yaktı. Sonra Hecer'i istilâ etti ve adamlarını öldürdü; çocuklarını ve kadınlarını köleleştirdi. Sonra onlardan es-Sanâdikî olarak bilinen biri, Yemen'de zuhûr etti ve ora halkının çoğunu öldürdü; hattâ çocukları ve kadınları bile öldürdü. Onlardan İbn el-Fazl diye bilinen biri, kendine uyanlarla ona katıldı. Sonra Yüce Allah, bu ikisine ve bunlara uyanlara uyuz ve veba hastalığını musallat etti ve bu iki hastalıktan ölüp gittiler.

---

14) Hît, Bağdad yakınında bir yer. Bk.: **Mu'cem**, 5/420.
15) Lemğân olmalı. Gazne bölgesinde bir şehirdir. 366/976-7'da fethedilmiştir. Bk.: **Mu'cem**, 5/8.
16) Kannûc, Orta Hindistan'da, Ganj nehrinin batısında geniş bir merkez. Bk.: **Mu'cem**, 4/409.
17) Halkın'a göre, muhtemelen «sâhilleri ile birlikte Tatar»a kadar, s. 122.
18) Gazne hükümdarlarındandır. Hind fâtihidir. 421/1030'da vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 3/145; **Şezerât**, 3/220-1.
19) el-Mehdî lakabıyla anılan Ubeydullah el-Kayravânî, Fâtımî-Ubeydî halifelerin babasıdır. 322/934'de ölmüştür. Bk.: **'İber**, 2/193; **Şezerât**, 2/294.

Sonra Şam'da, kendisine Ebû'l-Kasım b. Mihreveyh[20] denen Meymûn b.Deysân'ın bir torunu çıktı ve bu ikisine uyanlara dedi ki: «Bu bizim hükümranlık vaktimizdir.» Bu, 289/901-2 yılında oldu. Bunun üzerine el-Mu'tezid'in kumandanı Subuk (Sebuk), onlara karşı yürüdü. Fakat onlar Subuk'u savaşta öldürdüler; er-Rusâfe şehrine girdiler ve bütün mescidlerini yaktılar. Bundan sonra Şam'a yöneldiler. Onları İbn Tulûn'un kölesi el-Hamâmî karşıladı ve er-Rakka'ya kadar bozup dağıttı. Sonra el-Muktefî'nin kâtibi Muhammed b. Suleyman, el-Muktefî'nin ordularından biriyle onlara karşı yürüdü; onları hezimete uğrattı ve binlercesini öldürdü. el-Hasan b. Zekeriyyâ b. Mihreveyh, er-Remle'ye kaçmaya mecbur edildi; fakat er-Remle Vâlisi onu orada yakaladı. Onu ve ona uyanlardan bir topluluğu el-Muktefî'ye gönderdi; o da onları, en şiddetli cezâlarla Bağdat'ta cadde ortasında öldürdü.

Sonra onların öldürülmeleri ile birlikte, Karâmita'nın kuvveti, 310/922 yılına kadar kırılmış oldu.

Ondan sonra, 311/923 yılında, Süleyman b. el-Hasan'ın fitnesi çıktı. Basra'ya saldırdı ve emiri Subuk el-Muflihî'yi öldürdü.Basra'nın mallarını Bahreyn'e taşıdı. 312/924 yılında, Muharrem ayının bitimine on gün kala, zorla hac kervanına saldırdı. Hacıların çoğunu öldürdü; kadınları ve çocuklarını esir etti. Sonra 313/925 yılında Kûfe'ye girdi. Halkı öldürdü ve zor kullanarak malları aldı. 315/927 yılında, İbn Ebî's-Sâc ile savaştı; onu esir etti ve adamlarını bozguna uğrattı. 317/929 yılında Mekke'ye girdi ve tavâf edenlerden bulduklarını öldürdü. Onun orada, üçbin kişiyi öldürdüğü ve oradan yediyüz genci sürdüğü; Haceru'l-Esved'i söktüğü ve onu Bahreyn'e götürdü- 175
ğü söylenir. Sonra Haceru'l-Esved oradan Kûfe'ye götürülmüş; bundan sonra da 339/950-1 yılında, Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed b. Yahyâ el-Muzekkî en-Nisâbûrî[21] tarafından Kûfe'den tekrar Mekke'ye götürülmüştür.

Suleymân b. el-Hasan, 318/930 yılında, Bağdad üzerine yürüdü. Fakat Hit'e ulaştığı zaman, bir kadın evinin damından ona bir kerpiç fırlattı ve onu öldürdü. Bundan sonra Karâmita'nın gücü kırıldı ve Suleyman b. el-Hasan'ın öldürülmesinden sonra, el-Asfar el-'Ukaylî, onların şehirlerinden birini ele geçirinceye kadar Kûfe ve Basra'dan Mekke'ye giden hacılardan, mallarını koruma karşılığı vergi toplar oldular.

Mısır ve işleri İhşîdlerin ellerine geçmişti. Bunlardan bir kısmı, Kayravân'ı istilâ etmiş olan İbn 'Ubeydillah el-Bâtınî'ye[22] katıldı ve 363/973-4 yı-

---

20) Bu, 289/901-2'de Şam'da ayaklanan Ebû'l-Kasım Yahyâ b. Zikreveyh'dir. Krş.: Taberî, 3/2218; **'İber**, 2/82 vd.; **Şezerât**, 2/199, 202.
21) 362-972-3 yılında vefat etmiş meşhur bir kimsedir. Bk.: **'İber**, 2/327; **Şezerât**, 3/40-1.
22) Ebû Temîm Meâd el-Muizz'dir ve 341-365/952-975 arasında hüküm süren dördüncü Fâtımî halîfesidir.

lında Mısır'a girdiler(23). Orada «el-Kâhire» adını verdikleri ve kendi bid'atlerine bağlı insanları yerleştirdikleri bir şehir kurdular. Fakat Mısır halkı, haraclarını ödeme hususunda Kâhire kumandanına itâat etmişlerse de günümüze kadar Sünnet'e sâdık kalmışlardır.

Ebû Şuca' Fennâhusrev b. Bûveyh(24), Mısır üzerine yürümek ve onu Bâtıniyye'nin elinden çekip almak için hazırlıklar yaptı. Civardaki reislere şöyle yazdı: «Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla... Hamd, âlemlerin rabbi Allah'adır. Allah'ın salâtı, Peygamberlerin Sonuncusuna ve Allah'a itâat eden Mü'minlerin Emirine olsun... Mısır'a, Allah izin verirse emniyet içinde giriniz!» Ve o, başlangıcı şöyle olan bir kasîde söyledi:

Kaderlerin bana itâat ettiğini ve haberin açıkça benim lehime hükmedildiğini görmüyor musun?

İnsanlık, benim, İslâm'a yardım ve iftihar edilen bir imam olan Allah'ın halîfesi adına dâvette bulunmak için,

Ümid edilen ve gizlenen bir kimse olduğuma şahitlik ediyor.

Onun savaşçıları, Mısır'a saldırmak üzere hareket edince, ecel yakasına yapıştı ve o da bu yolda öldü. Fennâhusrev'in bu hayattan çekilişi üzerine, Mısır reisi, Doğu eyâletlerinin idarelerini de arzuladı ve onlara, kendisine bey'at etmelerini isteyen yazılar yazdı. Kâbûs b. Veşmkîr(25), ona şu sözlerle cevap verdi: «**Şüphe yok ki seni, ancak helâda anarım!**» Nâsıru'd-Devle Ebû'l-Hasan Muhammed b. İbrâhîm b. Simcûr(26) da, onun gönderdiği mek-
176 tubun arkasına, «**De ki: Ey kâfirler! Ben sizin taptıklarınıza tapmam!..**»(27) âyetlerini, yani Kâfirûn Sûresinin tamamını yazıp iade etmek suretiyle cevaplandırdı. Horasan Vâlisi Nûh b. Mansûr'un(28) cevabı da, onu kendi bid'atine çağıran dâîsini öldürmek şeklinde oldu. Harezm ülkesinde Curcân Vâlilerinden biri, onun çağrısına uydu; ama bu vâlinin onun dînine girişi, hükümranlığının elden gidişi ve adamlarının öldürülmesi şeklindeki bir düşmanlıkla sonuçlandı. Sonra Yemînu'd-Devle ve Emînu'l-Mille Mahmûd b. Sebuktekîn, ülkelerini istîlâ etti ve Bâtınî dâîlerinden orada bulunanları öldürdü. Ebû Ali b. Sîmcûr, gizlice onlarla uyuşuyordu. İsyana teşebbüs etti; ama eli böğründe kaldı. Horasan Vâlisi Nûh b. Mansûr onu yakaladı ve Sebuktekîn'e yolladı; o da onu Gazne'de öldürdü.

23) Mısır, Fâtımîler tarafından 358/968-9'da zaptedilmiştir. Burada, muhtemelen el-Muizz'in oraya varışı kastedilmektedir.
24) Buveyh oğullarından ilk defa Şehinşâh sıfatıyla anılan edîp bir kimsedir. Irak ve el-Cezire'nin hâkimi olmuştur. Bağdad'da, 372/983'de ölmüştür. Bk.: **'İber**, 2/363; **Şezerât**, 3/78-9.
25) Curcân ve Taberistan'da 366-403/976-1012 yılları arasında –371-388 yılları hâric– hüküm sürmüş ve 403/1012'de ölmüştür.
26) Sâmânî ordularının kumandanıdır. 387/997'de ölmüştür. Bk.: Utbî,1/152; 193'den naklen Kevserî, 175, n.5.
27) Kâfirûn (109), 1-2.
28) 366-387/967-997 yılları arasında hüküm sürmüş son Sâmânî idarecilerindendir. Bk.: **'İber**, 3/38; **Şezerât**, 3/126-7.

Danişmend lâkablı Ebû'l-Kasım el-Hasan b. Ali(29), Ebû Ali b. Simcûr'un Bâtıniyye mezhebine çağıran bir dâîsi idi. Nîşâpûr'da Sâmânî ordusu kumandanı Bektüzün(30) onu ele geçirdi; öldürdü ve bilinmeyen bir yere gömdü. Târveziyye(?) bölgesinin vâlisi olan Emîrek et-Tûsî, Bâtıniyye dâvetine uymuştu. Onun için esîr edildi; Gazne'ye götürüldü ve orada, Ebû Ali b. Sîmcûr'un öldürüldüğü gece öldürüldü.

Hind ülkesinde Multân halkı da Bâtıniyye dâvetine girmişti. Allah rahmet eylesin Mahmûd, askerleri ile onların üstüne yürüdü ve onlardan binlercesini öldürdü; binlercesinin de ellerini kesti. Böylece bu bölgedeki Bâtıniyye yardımcıları helâk oldular. Bâtıniyye'nin uğursuzluğu, bu olaydan sonra, kendi taklidcilerine geçmiştir. Bunlara itibar edecekler de etsinler bakalım!

Kelâmcılar, Bâtıniyye'nin bid'atlerine dâvet hususunda güttükleri maksatların açıklanmasında ayrılığa düşmüşlerdir. Onların çoğu, Bâtıniyye dâvetinin amacının, Kur'an ve Sünnet'e uyguladıkları yorumlarla Mecûsî dini olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Bu görüşlerine delil olarak, Bâtınîlerin ilk reisleri Meymûn b. Deysân'ın Ehvâz esîrlerinden bir Mecûsî olduğu ve oğlu Abdullah b. Meymûn'un da halkı babasının dinine uymaya çağırdığı hususlarını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca onların, el-Bezdevî adıyla tanınan dâîlerinin, «**el-Mahsûl**» adlı kitabında «İlk Mübdi' (örneksiz olarak yapan), nefsi yarattı. Sonra İlk ve İkinci, yedi yıldız ve dört tabîatın tedbîri ile âle- 177
min iki düzenleyicisidirler» dediğini ve bu hususun, Mecûsîlerin şu sözlerinin anlamıyla gerçekleştiğini delil olarak ileri sürmüşlerdir: «(Mecûsîlere göre)Yezdân Ehrimen'i yarattı ve o, Ehrimen'le birlikte âlemin düzenleyicileridir. Ancak Yezdân, iyilerin yapıcısı; Ehrimen ise, kötülerin yapıcısıdır.»

Kelâmcılardan, Bâtıniyye'yi Harran'da yaşayan Sâbiîlere nisbet edenler, bu hususta şunu delil getirirler: Meymûn b. Deysân'dan sonra Bâtınî dâîsi olan Hamdan Kırmıt, Harran'lı Sâbiîlerdendi. Ayrıca onlar şunu da delil olarak ileri sürdüler: Harran Sâbiîleri, kendi dinlerini kendilerinden olmadıkça kimseye belli etmezlerdi. Aynı şekilde Bâtıniyye de kendi inanışlarını, sırlarını başkalarına söylemiyeceğine dair söz verdikten sonra kendilerine katılan bir kimse dışında, hiç kimseye açıklamazlardı.

Abdulkaahir der ki: Bana göre, Bâtıniyye'nin dini hakkındaki en doğru husus, onların, âlemin kıdemine inanan ve yaratılışın arzu ettiği herşeyi mübah görme eğiliminden dolayı bütünüyle şerîati ve peygamberleri inkâr eden Maddeci (Dehrî) zındıklar olduklarıdır. Bu hususttaki delil, onların daha önce söylediğimiz gibi, «**es-Siyâse ve'l-Belâğu'l-Ekyed ve'n-Nâmûsu'l-A'zâm**» adlı yazılarında okuduğum gibi olduklarıdır. Bu, Ubeydullah b. el-

29) Ebû Ali'nin kardeşidir. 388/998'de ölmüştür. Bk.: Utbî, 1/189-95, 218-24'den naklen Halkın, 130, n.2.
30) Nûh b. Mansûr'dan sonraki ordu kumandanı. Aslen Türk'tür. Beg Tosun olabilir. Bk.: Utbî, 1/301'den naklen Kevserî, 176, n. 5.

Huseyn el-Kayravânî'nin Suleymân b. el-Hasan b. Saîd el-Cennâbîye[31] yazdığı mektuptur. O bunun içinde, ona şu öğütleri vermektedir: «İnsanları, hoşlandıkları şeylerde onlara yakınlık göstermek suretiyle dâvet et ve onların herbirinin zihinlerinde, senin kendilerinden biri olduğu fikrini uyandır. Sağlamlığını hissettiğin kimse için perdeyi aç. Bir feylosofu elde edersen, onunla münasebetlerini sürdür; çünkü biz feylosoflara güveniriz. Bizler ve onlar, peygamberlerin Namûslarının (Kitâb'larının) inkârı ve âlemin kadîm olduğu görüşü üzerinde birleşmişizdir. Ancak onlardan bir kısmı, âlemin bir yöneticisinin bulunduğu şeklindeki görüşleriyle bizden ayrılırlar.»

O (Ubeydullah b. el-Huseyn) bu yazısında, âhiret (meâd) ve cezâ inanışını ibtâl etmiş ve yine bunda, cenneti dünya nimetleri, azâbı da şer'ate uyanların namaz, oruç, hac ve cihadla meşgul olmaları şeklinde anlatmıştır. Yine bu mektupta şöyle söylemiştir: «Doğrusu şerîate uyanlar, bilmedikleri bir Tanrı'ya ibâdet ediyorlar ve cisminden değil, ancak isminden birşeyler bekliyorlar.» Yine orada demiştir ki: «Dehrîlere (Maddeciler=Materialists) ikram et; çünkü onlar bizden, biz de onlardanız.» Bu noktada, Bâtıniyye ile Dehriyye arasındaki yakınlığın doğruluğunu görürüz. Bunu destekleyen hususlardan biri de şudur. Mecûsîler, Zerdüşt'ün peygamberliğini ve ona Yüce Allah'tan vahy indiğini iddia ederler. Sâbiîler de Hermes, Vâlîs, Zervisyus[32], Eflâtun ve feylosoflardan bir topluluğun peygamberliklerini iddia ederler. Şerîate uyan öteki sınıfların herbiri, nübüvvetlerini kabul ettikleri kimselere gökten vahy indiğine inanırlar ve derler ki: «Bu vahy, emir, yasak, ölümden sonraki gelecekten, sevâb ve cezâdan ve geçmiş amellerin karşılığının
178 verildiği cennet ve cehennemle ilgili haberleri içine alır. Bâtıniyye ise, mûcizeleri inkâr ederler. Meleklerin gökten vahy, emir ve yasakla inmelerine karşı çıkmak şöyle dursun, gökte melek bulunmasını bile inkâr ederler.» Onların tevîl ettiklerine göre melekler, ancak kendi bid'atlerine çağıran dâileridir. Şeytanları muhalifleri, İblîsleri de muhaliflerinin bilginleri olarak te'vîl ederler.

Onlar, peygamberlerin başa geçmeyi şiddetle arzu eden insanlar olduklarını; peygamberlik ve imâmet iddiası ile başkanlık peşinde koşarak toplulukları dinî kanunlar ve hileye dayanmak suretiyle idare ettiklerini iddia ederler. Onlardan herbiri, yedi katlı devir sahibidir. Yedi devir geçtiği zaman, başka bir devir tarafından takip edilirler. Nebî ve vasîden[33] söz ettikleri zaman şöyle derler: «Doğrusu nebî, Nâtık (konuşan)'dır; vasî ise, onun Esâs'ıdır ve Fâtık (sözü açan)'dır. Fâtık'ın işi, gördüğü şekilde ve arzusu istikametinde Nâtık'ın konuşmasını yorumlamaktır. Kim onun bâtınî te'vîline bürünür ve onu yaşarsa, o, itâatkâr meleklerdendir; kim zâhir ile amel ederse, o da inkârcı şeytanlardandır.»

31) Ebû Tâhir Suleymân b. el-Hasan el-Cennâbî, 311/923'de ayaklanarak önce Basra'yı yakıp yıkan, sonra Irak, Mekke, Kâbe'ye saldıran ve 332/943-4'de ölen Karamita reislerindendir. Bk.: **'İber**, 2/147, 150, 163, 167, 229; **Şezerât**, 2/261, 263, 271, 274, 298, 331.

32) Halkın'a göre, «Hermes, Vâlis, Dûr, Taiyus (Hermes'in oğlu Tatius veya Tat)», s. 133.

33) Kevserî (s. 178) ve Abdulhamîd (s. 296)'de «vahy». Halkın, yazma nüshayı, doğru olarak «vasî» şeklinde okumuştur, s. 134. Anlam bakımından daha uygun düştüğü için, biz de «vasî» şeklini tercih ettik.

Sonra şerîatin esaslarından herbirini, sapıklığa götürecek biçimde te'vîl ettiler ve şunları ileri sürdüler. Namazın anlamı, imamlarına bağlılıktır. Hac, imamı ziyâret ve onun hizmetini sürdürmektir. Oruçtan maksad, yemekten kesilmek değil, imamın sırrını açığa vurmayı terketmektir. Onlara göre zina, ahd ve misakın zıddına sırları açığa vurmaktır. Onlar, ibâdetin anlamını bilen kişiden farzların düşeceğini ileri sürdüler ve bu konuda, «**Yakîn gelinceye kadar Rabbine ibâdet et!**»[34] âyetini te'vîl ettiler ve «yakîn» kelimesini, «te'vîli bilmek» şeklinde açıkladılar.

el-Kayravânî, Suleymân b. el-Hasan'a yazdığı yazısında diyor ki: «Sana, insanları Kur'an, Tevrat, Zebûr ve İncil hakkında şüpheye düşürmeni; onlara şerîatleri kaldırmayı, âhiretin ve kabirlerden dirilişin olmayacağını, göklerde meleklerin bulunmadığını ve yeryüzünde cinlerin yokluğunu propaganda etmeni tavsiye ederim. Sonra onları, Âdem'den önce birçok beşerin bulunduğu görüşüne çağırmanı öğütlerim; çünkü bu, âlemin kadîmliği hususunda sana yardımcı olacaktır.»

Bu husus, Bâtıniyye'nin âlemin kıdemine inanan ve Yapıcı'yı (Sâni') inkâr eden Dehriyye (Maddeciler) oldukları yolundaki iddiamızın doğruluğunu gösterir. Şerîatlerin ibtâli ile ilgili söz de, onlara karşı iddiamıza destek olur. Nitekim el-Kayravânî, Suleymân b. el-Hasan'a yazdığı mektubunda şöyle diyor: «Senin, peygamberlerin gösterdikleri mûcizeler ve sözlerindeki çelişkileri kavrayacak derecede ilim sâhibi olman gerekir. Sözgelişi İsâ b. Meryem Yahudilere demişti ki: Ben Mûsâ'nın şerîatini kaldırmıyorum; ama sonra Cumartesi'nin yerine Pazar'ı haram gün kılmak suretiyle, Mûsâ'nın şerîatini kaldırdı ve Cumartesi günü çalışmayı mübah kıldı. Sonra Mûsâ'nın kıblesini, tam aksi yöne değiştirdi. Bu sebepten Yahudiler onu, sözleri birbirine uymadığı için öldürdüler.»

Sonra o (el-Kayravânî), ona (Suleymân b. el-Hasan) dedi ki: «Kendisine 179
ruhun ne olduğu sorulduğu zaman, cevabını bilmediği ve sorunun cevabı da kendisine bildirilmediği için, **'Ruh, Rabbimin emrinden ibârettir'**[35] diyen baskı altındaki ümmetin başkanı gibi olma. İddiasında, fevkalâde iyi hîle ve hokkabazlıktan başka bir delili bulunmayan Mûsa gibi de olma. Nitekim onun zamanındaki yönetici (Firavun), onun herhangi bir delilini bulamayınca, ona, **'Benden başkasını tanrı edinirsen...'**[36]; kavmine de, **'Sizin en yüce rabbiniz benim..'**[37] demiştir; çünkü o, devrinde, zamanın sâhibi idi.»

34) Hicr (15), 99.

35) İsrâ (17), 85. âyette geçer.

36) Şuarâ (26), 29. âyette geçer.

37) Nâziât (79), 24. âyette geçer.

Sonra o, mektubunun sonunda şöyle diyor: «Akıllı olduğunu iddia eden; fakat sonra güzel bir kızkardeşi veya kızı varken, onu güzelliğinden dolayı kendisine eş (zevce) olarak almayıp şahsına haram kılarak yabancı birine nikâhlayan kimsenin acâibliğinden daha başka şaşılacak birşey olur mu? Eğer bu câhilin aklı olsaydı, kızkardeşi ve kızı üzerinde, bir yabancıdan daha çok hak sâhibi olduğunu bilirdi. Bu işin gerçek yönü ancak şudur: Efendileri (Hz. Muhammed), onlara iyi ve güzel şeyleri haram kılmış ve onları, akıl erdirilemeyen bir Gâib'le korkutmuştur. İleri sürdüklerine göre bu Allah'tır. O, onlara kabirden diriliş, hesâb, cennet ve cehennem gibi hiçbir zaman görmeyecekleri şeylerin varlığından söz etmiştir. Öyle ki, böylece onları kısa sürede köleleştirmiş ve hayatı süresince kendine, vefatından sonra da soyuna hizmetçi kılmıştır. Böylece, «**...Ben sizden buna karşı yakınlara sevgiden başka bir ücret istemem...**»[38] diyerek onların mallarını mübah saymıştır. Onun onlarla olan işi peşindi; ama onların onunla olan işleri ise, geri bırakılmıştı. O onların hayatlarını ve mallarını, hiç gerçekleşmeyecek bir gelecek hayatı bekleme karşılığında hemen ortaya koymalarını istedi. İşte cennet, bu dünya ve nimetlerinden başkası mıdır? Ve cehennem de, azâbı da, namaz, oruc, cihad ve hacdan yorgun ve bitkin düşmüş şerîate uyanların içinde bulundukları durumdan başkası mıdır?»

Sonra o bu mektupta, Suleymân b. el-Hasan'a şöyle demiştir: «Sen ve kardeşlerin, Firdevs'e vâris olacak vârislersiniz. Aslında siz, O'nun, Dinî Kanunları (Nevâmîs) sâhiplerinin şerîatlerine sımsıkı sarılmış olan câhillere haram kılınmış nimetleri ve lezzetlerine bu dünyada kavuşmuş durumdasınız. Onların durumuna kıyasla kavuştuğunuz neş'eden dolayı sizleri kutlarım!»

Anlattığımız bu şeylerde, Bâtıniyye'nin maksadının Dehriyye (Maddeciler=Materialists) mezhebinin görüşlerini yaymak, haramları helâl kılmak ve ibâdetleri terketmek olduğu açıkça görülür.

Sonra Bâtıniyye'nin boş kafalıları avlamak ve onları bid'atlerine çağırmak için uyguladıkları, muhtelif mertebelerden oluşan hileleri vardır. Bu mertebeler sırasiyle şöyledir: Teferrüs; Te'nîs; Teşkîk; Ta'lîk; Rabt; Tedlîs; Te'sîs; İmân Mîsakı ve Ahd; sonuncusu da Hal' ve Sulh.

Teferrüs:

Teferrüse gelince.. onlar derler ki, gizliliğe uyma hususunda sağlam ve zâhirî şeyleri bâtınî bir anlama gelecek şekilde te'vîl edebilmede bilgili olmak, kendi bid'atlerine çağıran bir dâînin ilk şartıdır. Bunlarla birlikte o, aldatılabilecek ve saptırılabilecek kimse ile aldatılamıyacak olanı ayırabilmelidir. Bu sebepten dâîlerine verdikleri öğütlerde şöyle söylemişlerdir: «İçinde lâmba bulunan bir evde konuşmayınız.» «Lâmba» sözü ile kelâm ilmini, akıl yürütme ve tartışma usûllerini bilen kimseyi kastetmişlerdir. Ay-

38) Şûrâ (42), 23.

rıca dâîlerine şöyle demişlerdir: «Tohumunuzu çorak araziye atmayınız!» Onlar bu sözle, çorak arazideki tohumun hiçbir meyve vermeyişi gibi, dâîlerinin, kendilerinde hiçbir tesir bırakmayacak olanlar yanında bid'atlerini açığa vurmalarını engellemek istemişlerdir. Aptal mensuplarının kalplerini verimli toprak olarak adlandırmışlardır; çünkü onlar, onların bid'atlerini kabul etmişlerdir.

Bu örneğin tersine çevrilmesi daha isâbetli olacaktır; çünkü bereketli kalpler, «sağlam dinî» ve «doğru yol»u (es-sırâtu'l-mustakîm) kabul edenlerdir. Bunlar sapıklıkların şüpheleri ile gevşemez ve kaymazlar ve tıpkı suda paslanmayan, toprakta çürüyüp kaybolmayan ve ateşte yok olup gitmeyen saf altın gibidirler. Çorak toprak ise, Bâtınîlerin kalpleri ve öteki zındıklar gibidir. Bunlara, ne akıl engel olabilir, ne de kanunlar. Bunlar pistirler, kir- 180
lidirler, cansız ölüdürler. «**Onlar şüphesiz davarlar gibidirler; hayır, daha da sapık yolludurlar**»[39]. Beslendikleri yerde domuzların yiyeceklerini ayıran ve sahralarında üzüm yemeyi helâl kılan, onların da rızktan paylarını ayırmıştır; çünkü, «**O, yaptığından sorumlu değildir, onlarsa sorumlu tutulacaklardır**»[40].

Yine onlar şöyle de söylemişlerdir: Kendi mezheplerine çağıran bir dâînin, muhtelif sınıfların çağırılma yollarını bilmesi gerekir. Çeşitli sınıflar, bir tek yolla çağırılmazlar. Aksine her sınıftan insanın Bâtınî mezhebine çağırıldıkları bir yolları vardır.

Söz gelişi dâî, mezhebe çağıracağı kişinin ibâdete meylettiğini görürse, onu zühd ve ibâdete sevkeder. Sonra ona ibâdetlerin anlamı ve farzların sebeplerini sorar ve onu bu hususlarda şüpheye düşürür.

Dâînin gördüğü kimse utanmaz ve ahlâksızın biri ise, ona şöyle der: «İbâdet, aptallık ve ahmaklıktır. Zekâ, ancak lezzetlere ulaşmaktadır.» Ve ona, şâirin şu sözünü misâl getirir:

Halkı gözetip koruyan kederden ölür;

Fakat cesur, lezzeti elde eder.

Dâî, dininden veya âhiretten (meâd), sevâb ve cezâdan şüphe eden birini görürse, bunların mevcut olmadığını açıklar ve onu, haramları helâl saymaya sevkeder ve onunla birlikte, utanmaz şâirin şu sözleriyle avunur:

(Âhirette) Söz verdikleri et ve şarap için, kırmızı şarabın lezzetinden mi vazgeçeceğim?

Hayat.. sonra ölüm.. sonra diriliş... Ey Amr'ın annesi; Bütün bunlar uydurma sözlerdir.

Eğer dâî, Sebeiyye, Beyâniyye, Muğiriyye, Mansûriyye ve Hattâbiyye gi-

39) Furkân (25), 44.
40) Enbiyâ (21), 23.

bi, Râfızîlerin Ğulât takımından olan birine rastlarsa, onunla âyetleri ve hadisleri te'vil ederek konuşma ihtiyacında kalmaz; çünkü onlar da âyet ve hadîsleri, sapıklıklarına uygun olarak Bâtıniyye ile beraber te'vîl ederler.

Dâî, Râfızîlerden bir Zeydî veya sahabenin ileri gelenlerine saldırma temâyülünde olan bir İmâmî görürse, ona sahabilere sövmek suretiyle yaklaşır. Onu, Benû Teym düşmanlığı ile doldurur; çünkü Ebû Bekr bu kabiledendir. Benû Adiyy düşmanlığı ile bezer; çünkü Omer b. el-Hattâb onlardandı. Benû Umeyye düşmanlığına teşvîk eder; çünkü Osman ve Muâviye de bunlardandı. Çağımızın Bâtınîleri, pek muhtemeldir ki, İsmâîl b. 'Abbâd'ın şu sözleriyle tatmin bulmaktadırlar:

Vasî'yi sevmekten ve Nebî'nin çocuklarını üstün görmekten dolayı cehenneme girmek,

Bana, Teym ve 'Adiyy'le beraber temelli kalacağım 'Adn cennetlerinden daha sevimli gelmektedir.

Abdulkaahir der ki: Bu beyitleri söyleyene, şu sözlerimizle cevap verdik:

Teym veya 'Adiyy'in düşmanı olduğun halde, 'Adn cennetinde olacağını mı sanıyorsun?

Oysa onlar seni, Semûd'dan daha kötü bir durumda terkettiler; onlar seni, bir piçten daha rezil bir vaziyette bıraktılar.

Eğer Nebî'nin Sıddîk'i sana düşman olursa, yarın cehennem ateşinde yanacaksın.

181 Dâî, el attığı şahsın Ebû Bekr ve Omer'e bağlı olduğunu görürse, onun yanında onları metheder ve der ki: «Bu ikisinin, şerîatin yorumlanmasında rolleri vardır. Bu sebepten Nebî, Ebû Bekr'i mağarada, sonra da Medîne'de dost edindi ve ona, mağarada, şerîatinin yorumunu bildirdi.» Yakınlık kurulmak istenen şahıs, Ebû Bekr ve Omer'in sözü edilen yorumları ile ilgili soru sorarsa, ona açıklayacağı şeyleri gizli tutması hususunda ondan ahd ve mîsak alır. Sonra ona, yorumlardan bir kısmını azar azar anlatır. Eğer o şahıs, bu söylenenleri benimserse, kalanları da açıklar. Fakat ilk te'vîli kabul etmezse, geri kalanlar hususunda onu merakta bırakır ve bunları ondan gizli tutar. Böylece aldatılmış olan şahıs, şerîatin esaslarında şüpheye düşer.

Bâtıniyye mezhebinin gelişme kaydettiği topluluklar, birkaç sınıfa ayrılır:

1) Bunlardan biri, Nabatîler, Kürtler ve Mecûsilerin oğulları gibi, ilmî esaslar ve tartışma yollarını kavramakta görüşleri kıt olan geniş halk topluluklarıdır.

2) İkinci sınıf, Acemlerin Araplara üstün olduklarına inanan ve hükümranlığın yeniden İranlılara geçmesini temennî eden milliyetçiler (şu'ûbiyye)'dir.

3) Üçüncü sınıf, Nebî aralarından çıktığı için Mudar'a kin besleyen Benû Rebî'a'nın kıt akıllılarından ibarettir. Bu sebeptendir ki, Abdullah b. Hâzım es-Sulemî, Horasan'daki hutbesinde şöyle söylemiştir: «Doğrusu Rebî'a, Nebî'sini Mudar'dan gönderdiği için, Allah'a daimâ kızmıştır.» Rebî'a'nın Mudar'a karşı kıskançlığından dolayı, Benû Hanîfe, nasıl Benû Mudar arasında bir nebî varsa, Benû Rebî'a arasında da bir nebî olmasını arzu ettiklerinden Museylimetu'l-Kezzâb'a bey'at etmişlerdir. Aldatılmış İran'lı veya kin besleyen kıskanç Rebî'a'lı yakınlık gösterdiği takdirde, Bâtınî ona, «Senin kabilen, mülke sâhip olmaya Mudar'dan daha çok hak kazanmıştır» der ve hükümranlığın kendi kabilesine dönüş yolları üzerinde onun görüşlerini araştırır. Eğer o şahıs, kendisine bu mesele hakkında soru sorarsa, der ki: «Doğrusu Mudar şerîatinin sonu gelecektir. Artık onun sonu yaklaşmıştır ve onun son buluşundan sonra, mülk size avdet edecektir». Sonra ona, adım adım İslâm şerîatinin inkârını te'vîl yoluyla anlatır. Eğer onun bu anlattıklarını kabul ederse, apaçık bir Allahsız olur; ibâdetleri ağır görür ve haramların helâl kılınması hoş gelir. İşte bu, Teferrüs'ün derecelerinin açıklanmasıdır.

Te'nis:

Onlara göre Te'nîs derecesi, teferrüs derecesine çok yakındır. Te'nîs, insanın kendi mezhebiyle ilgili olarak benimsediği şeyleri gözünde süslemek; bundan sonra benimsediği şeylerin yorumunu sormak ve onu, bizzat kendi inancının esasları hakkında şüpheye düşürmektir. Eğer dâvet edilmekte olan şahıs, bu hususta ona birşey sorarsa, «Bunun bilgisi imamdadır» der. Böylece, Bâtınîliğe dâvet edilmekte olan kişi, (Kur'an'ın) zâhiri ve Sünnetlerden kastın, dilde anlaşılan şey olmadığına inanıncaya kadar **Teşkîk** derecesine varmış olur. Böylece yasaklanan şeyleri işlemek ve ibâdetleri terketmek, ona, pek kolay gelir.

Rabt:

Onlara göre Rabt (Bağlılık), dâvet olunacak şahsın nefsini, şerîatin esaslarını te'vîl isteği hususunda merakta bırakmaktır. Bu durumda o, onların, şerîatin esaslarını kaldıracak şekilde yaptıkları te'vîli ya kabul eder, ya da bu konuda şüphe ve şaşkınlık içinde kalır.

Tedlîs:

Tedlîs derecesi, onların tüme varım (nazar) ve tümden gelim (istidlâl) esaslarını bilmeyen aldatılmışa, «Doğrusu (Kur'an'ın) zâhir anlamları azâb, bâtını ise rahmettir» şeklindeki sözleridir. Bu hususta, Kur'an'daki, «**...İnananlarla iki yüzlüler arasına, kapısının içinde rahmet ve dışında azâb olan bir sûr çekilir**»[41] âyetini nakleder. Eğer aldatılmış kimse, onlardan «kapının içi» sözünün yorumunu sorarsa, derler ki: «Yüce Allah'ın peygam- 182

41) Hadîd (57), 13.

berleri ile Sünnet'i, ahd ve misak alınması halinde olur. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: **«Peygamberlerden söz almıştık. Senden, Nûh'dan, İbrâhim'den, Mûsâ'dan, Meryem oğlu İsâ'dan sağlam bir söz almışızdır'»**(42). Ve Allah'ın şu âyetini de naklederler: **«...Allah'ı kendinize kefil kılarak pekiştirdiğiniz yeminleri bozmayın»**(43). Eğer aldatılmış kişi, onlara sağlam yeminlerle ve boşanma, köle azâd etme ve mallarını bağışlama üzerine yemin ederse, onlar onu bunlarla sımsıkı bağlamış olurlar ve zâhirleri, inandıkları istikamette ortadan kaldıracak şekilde te'vîl ederek anlatırlar. Eğer ahmak adam, onların bu anlattıklarını kabul ederse, bâtınî yönden zındıkların dînine girmiş ve zâhiren de, İslâm'la örtünmüş olur. Fakat daha önce yemîn etmiş biri, bu zındık bâtınîlerin te'vîllerine inanmaktan çekinirse, sırlarından kendisine söyledikleri şeyleri gizleyeceğine dair onlara söz vermiş bulunduğu için, bu durumu onlardan saklar. Ancak o kişi, onların te'vîllerini kabul ederse, ona yemîn ederler ve onu İslâm dîninden sayarlar. İşte o zaman ona derler ki: «Zâhir kabuk gibidir, bâtın ise, öz gibidir. Öz de kabuktan daha hayırlıdır.»

Abdulkaahir der ki: Bâtıniyye dâvetine girmiş; fakat sonra Yüce Allah'ın doğru yolu bulmasını sağladığı ve onlara ettiği yeminleri çözmesi hususunda yol gösterdiği bir kimsenin bana anlattığına göre, onlar, o kimseden yeminle söz aldıkları zaman ona dediler ki: «Müslümanların, Nûh, İbrâhim, Mûsâ, İsâ, Muhammed gibi, peygamberleri ile nübüvvet iddiasında bulunan bütün şahıslar, halka reislik etmekten hoşlanan Kanun (Nâmus) ve olağandışı şeylerin adamlarıdır. Böylece onlar, halkı sihirbazlıkla aldatmışlar ve onları şerîatlerinin köleleri kılmışlardır.»

Bana bunları anlatan dedi ki: Sonra bu sırrı bana açıklayan kimse, şöyle demekle bizzat kendisi tenakuza düşmüş oldu:«Muhammed b. İsmâîl b. Câfer'in Mûsâ b. İmrân'a ağaçtan seslendiğini ve ona, **'Ben şüphesiz senin Rabbinim; ayağındakileri çıkar; çünkü sen, kutlu bir vâdi olan Tûvâ'dasın'**(44) dediğini bilmen gerekir.» (Bunları anlatan) Dedi ki: Bunun üzerine ona, «Gözün çıksın! Tutup beni, âlemin kadîm yaratıcısı olan Rabbi inkâra çağırıyorsun, sonra da kalkıp yaratılmış bir insanın tanrılığını kabul etmemi istiyor ve diyorsun ki, 'O (Muhammed b. İsmâîl), doğumundan önce Mûsâ'yı gönderen bir ilâhtı.' Sana göre Mûsâ, olağan dışı şeyler gösteren biri ise, onu gönderdiğini ileri sürdüğün kimse ondan da yalancıdır» dedim. Bunun üzerine bana, «Sen, ebedî felâh bulmazsın» dediğini ve sırlarını bana açıkladığına pişman oldu. Ben de onların bid'atlerinden tövbe ettim. Bu, onların kendilerine uyanlara tatbik ettikleri hilelerinin açıklanmasıdır.

Yemînlerine gelince.. dâîleri, yemîn eden kişiye şöyle der: «Allah'ın yeminini, Allah'ın sözünü (misak), O'nun zimmetini, resullerinin hakkını ve Yü-

42) Ahzâb (33), 7.
43) Nahl (16), 91.
44) Tâ-Hâ (20), 12.

ce Allah'ın söz ve yemîn olarak nebîlerinden aldıklarını kendi nefsine yüklemiş bulunuyorsun ki, benden işittiklerini, benimle ve senin; zamanın sahibi olan imamla ve onun taraftarları (şîası) ile ve bu ülkede ve öteki ülkelerde bulunan ona uyan kimselerle ve ister erkek ister kadın olsun ona boyun eğenlerle ilgili olarak bildiklerini gizleyeceksin. Bunun ne azını, ne de çoğunu açıkla. İster yazı ile, ister işaretle olsun, zamanın sâhibi olan imam izin vermedikçe veya ona dâvette kendisine izin verilen (el-Me'zûn), açıklanması hususunda sana müsaade etmedikçe, onu imâ edebilecek hiçbir şeyi açığa 183
vurma. İzin verildiği zaman da, ancak sana izin verildiği kadarını yap. Böylece sen, verdiğin söze uymayı nefsine yüklemiş ve hem gönül hoşluğu, hem kızgınlık, hem arzu, hem de korku anlarında, nefsini, sözünü tutmaya mecbur kılmış durumdasın.» «Evet» der. Eğer, «Evet,» derse, ona şöyle söyler: «Ayrıca sen, beni ve sana adını vereceklerimi, senin kendini koruduğun şeylerden Allah'ın ahdi ve senin O'nunla olan sözünle ve O'nun ve resullerinin zimmetiyle korumak ve onlarla açık ve kapalı olarak samîmiyet kurmak üzere söz vermiş bulunuyorsun. İmamın, yakınlarının ve dâvetine mensup olanların, ne şahıslarına, ne de mallarına ihânet edeceksin. Bu inançta hiçbir te'vîle yanaşmayacak ve onları geçersiz kılacak şeylere inanmayacaksın. Eğer bunlardan birini işleyecek olursan, Allah'tan, resullerinden, meleklerinden ve Yüce Allah'ın Kitâblarında indirdiği şeylerin tamamından uzaksın. Sana anlattığımız bu şeylerin birine karşı çıkacak olursan, Allah'a vâcib bir adak olarak O'nun Evi'ne yaya yüz defa haccetmen icâbeder. Bu durumda kaldığın sürece sâhib olduğun şeyler, fakîrler ve miskînler için birer sadakadır. Herhangi bir hususa muhalefet ettiğin gün veya ondan sonra, mülkiyetinde bulunan köle, hür kılınır. Şu anda veya muhalefet ettiğin günde sahib olduğun veya ondan sonra evleneceğin bütün karıların, senden üç boşanma (talâk-ı selâse) ile boşanmış olur. Yüce Allah, yemîn ettiğin şeylerde niyetine ve içinde gizlediğin inancına şâhittir.» Eğer, «Evet» derse, ona, «Seninle bizim aramızda şâhit olarak Allah yeter» der.

Aldatılmış kişi bu yemîni ettiği zaman, bu yemînden dönmenin mümkün olmadığını zanneder. Aldatılmış kişi, yemînlerin onlara göre geçerli olmadığını ve bozulmadığını hiç bilmez. Oysa onlar, gerek yemîn etmede, gerek yemîni bozmada, âhirette, ne günah, ne keffâret, ne utanma, ne de cezânın bulunduğuna inanırlar. Kadîm bir tanrıyı kabul etmeyişleri söyle dursun, âlemin yaratılmış olduğuna inanmaz, gökten inmiş bir kitabın ve kendisine vahyin indiği bir peygamberin varlığını kabul etmezlerken, nasıl olur da Allah, Kitâb'ları ve peygamberleri adına yemin etmek onlara göre geçerli olabilir? Rahmân ve Rahîm olan Allah'ı, ancak adına propagandada bulundukları kendilerine mahsus reisleri olarak görmeyi dinlerinin bir esası sayarlarken, nasıl olur da Müslümanların yemînleri onlar için geçerli olabilir? Onların arasında Mecûsîlerin dinlerine meyledenler şu iddiada bulundular: «İlâh bir Nûr'dur; karşısında da O'na üstün gelen ve mülkünde O'nunla çekişen Şeytan vardır.» Ayrıca onlar, Kâbe'nin bir anlamı olduğuna

inanmaz ve üstelik haccedenle 'umre yapanı alaya alırlarken, nasıl olur da hac ve 'umre adağı, onlara göre bir ölçü olabilir? Bütün kadınları nikâhsız olarak kendilerine helâl sayarlarken, nasıl olur da boşanma onlara göre geçerli olabilir? İşte bu, yemînin onlara göre açıklanmasıdır.

Yemînin Müslümanlar katındaki hükmüne gelince.. biz deriz ki, yemîn eden kişinin ettiği her yemin, nefsini bir işe yöneltme teşvîkinin başlangıcıdır, ki bu da onun niyetidir. Kendisine yemîn ettiren bir hâkim veya bir hükümdar yanında yapılmış olan her yemîne bakılır: Eğer yemîn, yemîn eden kişinin iddia ettiği şeyi inkâr eden birine karşı yapılmış ve bunda iddiacı, iddia edilene karşı zâlimce davranmışsa, yemîn edenin yemîni kendi niyetine uygundur. Ancak iddiacı haklı ve inkârcı iddiacıya karşı zâlim ise, inkârcının yemîni, kendine yemin ettiren hâkim veya hükümdarın niyetine göredir ve yemîn eden, yemînini bozmuş olur.

Bu mukaddimeler (öncül) doğru olduğu takdirde, Bâtıniyye inanışını araştıran biri, onların bid'atlerini halka açıklamak veya onları yıkmak isterse, yemîninde mâzurdur ve yemîni niyetine göre olur; ama yemîninde,
184 Yüce Allah'ın dilemesi için kalbinde bir istisnâ yaparsa, yemînleri onu bağlamaz ve Bâtıniyye'nin sırlarını halka açıklamakla da yemînini bozmuş olmaz; kadınları ondan boşanmaz; köleleri serbest bırakılmaz ve bundan dolayı da sadaka gerekmez. Bâtınîlerin reisleri, Müslümanlara göre imam değildirler. Bu bakımdan onun sırrını açığa vuran, imamın sırrını açığa vurmuş olmaz. O ancak bir kâfir zındığın sırrını ortaya koymuş olur. Bir me'sûr hadîste şöyle buyurulmuştur: **«Fâsıktan, halkın sakındığı şeylerle söz ediniz.»** İşte bu, onların yemînlerle adam aldatma yollarının açıklanmasıdır.

Teşkîk:

Akılsız kitleleri Teşkîk (Şüpheye Düşürme) yoluyla aldatmalarına gelince.. bu sistemlerden biri şudur: Basit halk kitlelerine, zâhir anlamları dışında bir şüpheye düşürmek suretiyle şerîat hükümleri ile ilgili meselelerde sorular sorarlardı. Sık sık da aklı kıt topluluklara, kendi reislerinden başkasının bilemiyeceği birtakım bilgilerin varlığını düşündürmek suretiyle duyularla alâkalı sorular da sormuşlardır. Dâînin aldatılmış kişi için ortaya attığı meselelerden bir kısmı şöyledir: İnsanın neden iki kulağı, bir dili vardır? Erkeğin neden bir tenasül organı, iki yumurtalığı vardır? Neden sinirler beyine, damarlar akciğere, atardamarlar da kalbe bağlıdır? Öteki hayvanların göz kapaklarının altında değil de yalnızca üst göz kapağında kirpik olurken, insan göz kapaklarının her ikisinde, hem alt hem de üstünde, niçin kirpik bulunmaktadır? Neden insanın memeleri göğüste, hayvanların göğüsleri ise karınlarındadır? Niçin atın bezeleri, işkembesi ve topukları yoktur. Yumurtlayan hayvan ile, doğuran, ama yumurtlamayan hayvan arasında ne fark vardır? Tatlı su balığı ile deniz balığını ayıran şey nedir? Bunlarla ilgili bilgilerin, reislerinde olduğu şüphesini doğuran bunlara benzer daha pekçok soru...

Onların Kur'ân hakkındaki sorularından bir kısmı, «Elif-Lâm-Mîm», «Hâ-Mîm», «Tâ-Sîn», «Yâ-Sîn», «Tâ-Hâ» ve «Kâf-He-Ye-Ayn-Sâd» gibi, Sûrelerin başında yer alan harflerin (hurûfu'l-hecâ') anlamları hakkındadır. Onlar sık sık dediler ki: «Alfabenin harflerinden herbirinin anlamı nedir? Alfabenin harfleri niçin yirmidokuzdur? Harflerden bir kısmı neden noktalanmıştır ve neden bir kısmının noktası yoktur? Neden bir kısmının, kendisinden sonra gelen harfe bitişmesi uygun görülmüştür?» Ve aldatılmış kişiye sık sık dediler ki: **«...O gün Rabbinin arşını onlardan başka sekiz tanesi yüklenir»**[45] âyetinin anlamı nedir? Ve Yüce Allah, neden cennetin kapılarını sekiz, cehennemin kapılarını da yedi tane yapmıştır? Ve, **«Orada ondokuz bekçi vardır»**[46] âyetinin anlamı nedir? Ve bu sayının faydası nedir? Onlar, sık sık, içinde çelişki bulunduğunu vehmettikleri âyetler hakkında sorular sormuşlar ve bunların yorumunu, reislerinden başka kimsenin bilmediğini ileri sürmüşlerdir. Sözgelişi, bu türlü âyetlerden biri şöyledir: **«O gün, ne insana, ne cîne suçu sorulur; buna ihtiyaç olmaz»**[47]. Bu âyetle birlikte, başka bir yerde de şöyle buyurulur: **«Rabbine and olsun ki, hepsini yaptıklarından sorumlu tutacağız»**[48].

Onların fıkıh hakkındaki sorularından bir kısmı şu görüşleridir: Neden 185
sabah namazı iki, öğle dört, akşam üç rek'at olmuştur? Neden her rek'at'ta bir rükû ve iki secde olmuştur? Neden abdest dört organa oluyor da, teyemmüm iki organa yapılıyor? Neden Müslümanların pekçoğuna göre temiz olduğu halde, meni akışından sonra gusl gerekiyor da, herkese göre pislik olmasına rağmen idrardan dolayı gusl gerekmiyor? Neden ay hâli gören bir kadın, o sırada tutamadığı oruçlarını kazâ ediyor da, bu halde iken kılmadığı namazlarını kazâ etmiyor? Hırsızlık için neden el kesme cezâsı uygulanıyor da, zinâ için dayak cezâsı veriliyor? Hırsızlıkta hırsızlığı yapan elin kesilmesi gibi, zinâ fiilinde zinâyı yapan cinsiyet organı niçin kesilmiyor?.. Aldatılmış kişi bu soruları onlardan işittiği zaman, açıklanmaları için onlara başvurmakta ve onlar da ona, «Bunların bilgisi, bizim imamımızda ve sırlarımızı açığa vurmaya yetkili olan (el-Me'zûn) kişidedir» demektedirler. Bunların açıklanmasına ait bilginin, onların imamlarında veya onun izin verdiği kimse olan Me'zûn'da bulunduğu hususu, aldatılmış kişiye kabul ettirildiği zaman, o kimse, Kur'ân ve Sünnet'in zâhirinin, yalnızca zâhirî açıklamalar demek olmadığına inanmış olur. Böylece onlar, bu hile ile o kimseyi şerîatin hükümlerini yerine getirmekten uzaklaştırmış olurlar. O kimse, ibâdetleri terketmeyi ve haramları helâl saymayı alışkanlık hâline getirdi mi, onlar, perdeyi o kimse için aralarlar ve derler ki: «Eğer bizim herşeyden Müstağnî ve Kadîm bir tanrımız olsaydı, kulların rükûlarında ve secdelerinde, taştan bir evin etrafında dolaşmalarında (Tavâf), iki tepe arasında sa'y

45) Hâkka (69), 17.
46) Muddessîr (74), 30.
47) Rahmân (55), 39.
48) Hıcr (15), 92.

etmelerinde O'nun için bir fayda bulunmazdı.» O kimse, onların bu açıklamalarını kabul ettiği takdirde, Rabbinin tevhîdinden soyunmuş ve O'nu inkâr ederek bir zındık hâline gelmiş olur.

Abdulkaahir der ki: Onların, dinin esasları hakkında akılsız kitleleri şüpheye düşürmek amacıyla sordukları sorulara iki yönden cevap verilebilir.

Önce onlara denir ki, siz, şu iki durumun birinden yakayı kurtaramazsınız. Ya âlemin sonradan olduğunu (hudûs) kabul edecek ve bu âlemin, kullarına istediğini istediği şekilde yükleyebilecek Kadîm, Âlim, Hakîm bir Yapıcısı (Sâni') tasdik edeceksiniz; ya da bunu inkâr edecek ve âlemin kadîm olduğunu söyleyip Yapıcı'yı (Sâni') yokluğuna inanırsanız, «Allah şunu niçin farz kıldı; şunu neden haram etti; neden şunu yarattı ve niçin şunun ölçüsünü şöyle kıldı?» şeklindeki sözlerinizin hiçbir anlamı kalmaz. Birşeyi farz kılan veya onu haram eden veya birşeyi yaratan veya onu takdîr eden bir Tanrı'nın varlığını kabul etmezseniz, bizimle sizin aranızdaki tartışma âlemin yaratılması (hudûs) hakkında bizimle Dehriyye (Maddeciler) arasındaki tartışmaya benzer. Ancak âlemin yaratılmasını ve onun Yapıcısı'nın (Sâni') birliğini kabul ederseniz, kullarına dilediği amelleri yükleyebilmesini de câiz görmeniz gerekir. Bunu câiz görmeniz ise, «Niçin farz kıldı; neden haram saydı?» şeklindeki görüşlerinize esaslı bir cevap olur; çünkü böylece siz, O'nun bunu yapmaya muktedir olduğunu kabul ediyor ve O'nun kullarına teklifte bulunabileceğine inanıyorsunuz demektir. Aynı şekilde onların, duyuların özellikleri ile ilgili soruları da bu duyuları ortaya koyan Yapıcı'nın (Sâni') varlığını kabul ettikleri takdirde ibtâl edilmiş olur; ama onlar, Yapıcı'yı inkâr ederlerse, «Allah şunu niçin yarattı?» şeklindeki sözlerinin, Kadîm bir Yapıcı (Sâni') bulunmasını inkâr ettikleri için, bir anlamı yoktur.

Hayvanların yaratılışındaki acâibliklerle ilgili olarak sordukları hususlarda onlara cevap vermenin ikinci yolu, şöyle söylemektir: Bunların sebep-
186 lerinin bilgisini tabîbler ve feylosoflar kitaplarında anlattıkları ve Aristo, hayvanların tabîatları hakkında bir kitap yazdığı halde, Bâtıniyye reisleri nasıl oluyor da, bu hususta kimsede bulunmayan bir özellik taşıyabiliyorlar. Ve feylesoflar, Kahtâniyye,Curhumiyye, Tasmiyye ve diğer Himyeriyye kabilelerinden olanlar gibi, feylosoflardan önce yaşayan Arap hakimlerinden çalınmış olanlar dışında, bu neviden birşey söylememişlerdir. Arap, gerek şiirlerinde gerek atasözlerinde, hayvanların tabîatlarının tamamını söylemişti. Ancak o zaman, ne Bâtınî vardı, ne de Bâtıniyye'nin reisleri... Aristo da doğuran ile yumurtlayan arasındaki farkı, Arab'ın atasözünden almıştır: «**Her delik kulaklı doğurur; her kapalı kulaklı da yumurtlar**». Bunun içindir ki, kuşlardan yarasa yumurtlamaz doğurur; çünkü onun delik kulakları vardır. Yılan, kertenkele ve yumurtlayan kuşlar gibi, kulakları kapalı olanlar da yumurtlarlar.

Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Musenna[49] ve Abdulmelik b. Kureby el-Asma'î"nin[50] anlattıklarına göre, Araplar Câhiliyye devrindeki tecrübelerine dayanarak, bütün hayvanların gözlerinde, altta değil üst göz kapaklarında kirpikler bulunduğunu, ancak insanların hem alt hem üst göz kapaklarında kirpikleri olduğunu söylemişler ve demişlerdir ki: «İnsan, maymun ve güçsüz atlar dışında bütün hayvanlar, suya atıldıklarında yüzerler; ama güçsüz atlar boğulurlar. Ancak insan yüzmeyi öğrenebilir.» Onlar insan hakkında, «Eğer insanın başı kesilmiş ve suya atılmış olsa, baş suyun ortasında yukarı dikilir» demişlerdir. ayrıca, «Bütün kuşların ayaklarında aya vardır; fakat insan ve maymunun ayaları ellerindedir. Her dört ayaklının dizleri ellerinde (ön ayaklarında)'dir; insanın dizleri ise, iki ayağındadır» demişlerdir. Yine dediler ki: «Atın bezesi, işkembesi, dalağı ve topuğu yoktur. Yük devesinin öd kesesi yoktur. Erkek devekuşunun beyni yoktur. Aynı şekilde su kuşu ile büyük deniz balığının hem dili hem de beyni vardır.» Ve dediler ki: «Bütün balıkların akciğerleri yoktur ve dolayısiyle teneffüs etmezler.» Araplar tecrübelerine dayanarak, «Koyun yılda bir defa ve ikiz değil, tek doğurur; keçi ise yılda iki defa doğurur ve bir, iki, üç yavru doğurur; ama koyunun sayısı, artışı ve bereketi, keçininkinden daha çoktur» dediler. Yine dedilerki: «Koyun otu yediği zaman ot yeniden yeşerir, biter; ama keçinin yediği şey yeşermez, bitmez. Çünkü koyun, otu dişleriyle kemirir; keçi ise, bitkiyi kökünden söker.» Dediler ki: «Keçi gebe olduğu zaman, süt gebeliğinin başında memelerine iner; koyunda ise süt, ancak doğumla birlikte memelere iner.» Ve dediler ki: «Her cins hayvanın erkeklerinin sesleri, dişilerininkinden daha yüksektir. Ancak keçinin dişisinin sesi, erkeğininkinden (teke) daha kuvvetlidir.»

Hayvanlar hakkındaki Arap atasözleri arasında şu vardır: «**Her öküz yassı burunlu; her eşeğin üst dudağı yarık ve her köpek dişi olan da daha şişkindir.**» Tecrübeleriyle dediler ki: «Doğrusu aslan ekşi birşey yemez, ateşe yaklaşmaz ve gebeye yaklaşmaz.» Ve dediler ki: «Köpeğin gebelik 187
süresi altmış gündür ve eğer bu süreden önce doğuracak olursa, yavruları yaşayamaz.» Ve dediler ki: «Dişi kedi, yedinci ayda âdet görmeye başlar ve sonra dişi kedi her yerde yedi günde âdet görür; âdetinin belirtileri de idrarının yanıcı olmasıdır.» Ve köpek hakkında, «Köpek, ancak azı dişleri ile birşey alır» dediler. Kurt hakkında da dediler ki: «Kurt bir gözü ile uyur; diğeri de muhafızlık eder.» Bunun içindir ki, Humeyd b. Sevr, şöyle söylemiştir:

Gözbebeklerinden biri ile uyur; diğeri ile ölümden sakınır; çünkü o, uyanık uykucudur.

Tavşan, iki gözü açık olarak uyur. Dediler ki: «Hayvanlar içinde, filden

49) Dilbilgini ve birçok eser sahibidir. Hâricilerin görüşlerine inanırdı. 210/925 yılında ölmüştür. Bk.: **'İber**, 1/359; **Şezerât**, 2/24.

50) Ebû Saîd Abdulmelik b. Kureyb el-Asma'î el-Bâhilî el-Basrî, din bilgini ve birçok eser sahibi. 216/831 tarihinde ölmüştür. Bk.: **'İber**, 1/370; **Şezerât**, 2/46.

başka dili tersine çevrilebileni yoktur. Dört ayaklı hayvanlar içinde, filden başka memesi göğsünde olan hayvan yoktur.» Ve dediler ki: «Fil, yedi senede bir; eşek senede bir doğurur. İnek bu hususta kadın gibidir..» Tavşan ve tilkinin erkeklik organı için, «O bir kemiktir» dediler. Ve dediler ki: «Devekuşu hâriç, her iki ayaklının bir ayağı kırılırsa, öteki ile dikelir ve topallar. Ancak devekuşunun bir ayağı kırılırsa, yerine çakılır kalır.» Bu sebepten şâir kendisi ve kardeşi hakkında şöyle söylemiştir:

Doğrusu ben ve o, zengin ve fakîri paylaştığımızdan dolayı, devekuşunun iki bacağı gibiyiz.

Bu beyitle, her ikisinin de diğerinden daha zengin olmadığını söylemek istemiştir. Ve dişi devekuşu hakkında dediler ki: «Dişi devekuşu otuzla kırk arası yumurtlar; fakat o, onlardan otuzunu ayırarak uzunca gerilmiş bir ip şeklinde dizer ve üstlerine kuluçkaya oturur. Sık sık yumurtasından kalkar ve başkasına kuluçkaya oturur.» Bu sebepten İbn Hermete, bu konuda şöyle söylemiştir:

Kendi yumurtasını reddederek terkeden ve başkasının yumurtalarını kanadıyla örten gibi...

Piliç ve civciv hakkında dediler ki: «Bunlar yumurtanın akından yaratılırlar; sarısı da onların gıdası olur.» Bağırtlak kuşları hakkında, «Bir tek yumurtlar» dediler. Kartallar hakkında da şöyle dediler: «Üç yumurta yumurtlar; ikisini çıkarır, birini atar.» Fakat kemik-kıran diye bilinen bir kuş, kartalın attığı yumurtadan yavru çıkarır. Bu sebepten atasözünde şöyle denir: «**Kemik-kırandan daha iyiliksever.**» Keler hakkında şöyle dediler: «O yetmiş yumurta yumurtlar; fakat yumurtadan çıkan yavru kelerlerden kaçıp kurtulan biri dışında hepsini yer.» Bu sebepten atasözünde şöyle söylemişlerdir: «**Kelerden daha çocuklu**». Keler suya yanaşmaz. Bu yüzden atasözünde şöyle söylenmiştir: «**Kelerden daha çok su verilmiş.**» Keler hakkında dediler ki: «Onun iki erkeklik organı vardır. Dişi kelerin de önünde iki cinsiyet organı vardır.» Ve yılan hakkında dediler ki: «Onun iki dili vardır ve dili, derisindeki renk ayrılığına dayalı olarak siyahtır. Yılanların hepsi de sedef ve menekşe kokusundan iğrenirler; fakat elma, kavun, karpuz, hıyar, hardal, süt ve şarap kokusu pek hoşlarına gider.» Ve kurbağa hakkında dediler ki: «Onların ağızlarında su olmadıkça ötmez. Dicle nehrinde de kesinlikle ötmez; ama Fırat ve diğer nehirlerde ötmüştür.» Şâir, kurbağa hakkında dedi ki:

188 **Sorduğu her şey ağzına girer; böylece o, öter; fakat ötmesi kendini yok eder.**

Yani onun ötmesi, yılanın dikkatini üzerine çeker ve böylece yılan onu avlar ve yer. Ve dediler ki: «Kurbağanın kemiği yoktur.» Bokböceği hakkında dediler ki: «Eğer o gülün içine gizlenirse, ölü gibi hareketsiz kalır; fakat tekrar gübreye gelirse, hareket eder.»

İşte bunlar, hayvanların ve diğerlerinin özellikleri ile ilgili bilinenler, Arapların tecrübe ile Câhliyye çağında, Bâtıniyye reislerine başvurmaksızın bildikleri şeylerdir. Üstelik onlar, bunları, Bâtıniyye'nin dünyadaki varlığından çok çok önceleri bilmişlerdi. Böylece biz, Bâtıniyye'nin bu konudaki ve eşyanın sırlarını ve özelliklerini, yalnızca onların reislerinin bildiği yolundaki iddialarını açıklamış bulunuyoruz. Ayrıca onların İslâm fırkaları topluluğundan çıkışlarını da yeterince açıkladık. Bu bakımdan Allah'a hamd olsun.

BEŞİNCİ KISIM

BEŞİNCİ KISIM
KURTULUŞA EREN FIRKA
(el-Fırkatu'n-Nâciye)

Bu kitabın kısımlarından beşincisi, Kurtuluşa Eren Fırka'nın (el-Fırkatu'n-Nâciye) özelliklerinin açıklanması ve kurtuluşunun delilleri ve güzelliklerinin belirtilmesi hakkındadır.

Bu kısım, aşağıdaki bölümlerden meydana gelmektedir.

1. Bölüm: Sünnet ve Cemâat fırkalarının sınıflarının açıklanması hakkındadır.

2. Bölüm: Sünnet ve Cemâat Ehli'nin kurtuluşunun açıklanması hakkındadır.

3. Bölüm: Sünnet ve Cemâat Ehli'nin üzerinde birleştiği esasların açıklanması hakkındadır.

4. Bölüm: Ümmet'in Selef-i Sâlih'ine göre Ehl-i Sünnet sözünün açıklanması hakkındadır.

5. Bölüm: Sünnet Ehli'nin birbirlerini tekfîr etmekten korunmuş olmalarının açıklanması hakkındadır.

6. Bölüm: Sünnet Ehli'nin faziletlerinin ve ilimlerinin nevilerinin açıklanması ve imamlarının anlatılması hakkındadır.

7. Bölüm: Sünnet Ehli'nin din ve dünyadaki izleri ve onların, din ve dünyadaki mefâhirlerinin açıklanması hakkındadır.

İşte bunlar, bu Kısmın bölümleridir. Allah'ın yardımı ve desteği ile, onların herbirinin gerektirdiği hususları anlatacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM
SÜNNET VE CEMÂAT EHLİ'NİN SINIFLARI

189 Bu kısmın (Beşinci Kısım) bölümlerinden birincisi, Sünnet ve Cemâat Ehli'nin Sınıflarının açıklanması hakkındadır.

Bilin ki –Allah sizi mes'ûd eylesin–, Sünnet ve Cemâat Ehli sekiz sınıftan mürekkebdir:

1) Onlardan bir sınıf, tevhîd ve nübüvvet meseleleri, va'd ve vaîd hükümleri, mükâfat ve mücâzât, ictihad şartları, imamet ve başkanlık meseleleri ile ilgili bilgileri ihata etmişlerdir. Ve onlar kelâmcılardan, teşbîh ve Allah'ın sıfatlarını kabul etmeme (ta'tîl) anlayışından ve Râfızîler, Hâricîler, Cehmiyye, Neccâriyye ve diğer sapık fırkaların bid'atlerinden uzaklaşmış olan Sıfâtıyye'nin yollarına uymuşlardır.

2) Onlardan ikinci sınıf, hem Re'y, hem de Hadîs grubuna mensup fıkıh imamlarından ve «usûlü'd-dîn»e Sıfâtıyye'nin Allah'a ve O'nun ezelî sıfatlarına inanışı gibi inananlardan ve Kaderiyye ve i'tizâl görüşlerinden uzaklaşanlardan ibarettir. Bunlar, teşbîh ve ta'tîl'e gitmeksizin Yüce Allah'ın gözlerle görüleceğini kabul ederler. Kabirlerden dirilişin yanında kabir suâlini, havz, sırat, şefâat, şirk dışında günahların bağışlanmasını da kabul ederler. Cennet nimetlerinin cennetliklere, cehennem azâbının da kâfirlere devamlı olduğunu söylemişlerdir. Bunlar Ebû Bekr, Ömer, Osman ve Ali'nin imametlerini tanırlar ve Ümmet'in «selef-i sâlih»ini yüceltirler. Sapık fırkaların mensuplarından uzaklaşmış imamların arkasında Cuma namazı kılmanın gerekliliğine inanırlar. Kur'an, Sünnet ve sahabenin icmâından şerîat hükümlerinin çıkarılmasının gerekliliğine inanırlar. Mestler üzerine meshetmenin câiz olduğunu ve üç boşama ile boşamanın (talâk-ı selâse) vukûunu kabul ederler. Mut'a nikâhının haram olduğuna inanırlar. Günah olmayan şeylerde Sultan'a itâatin gerekliliğini kabul ederler.

Bu topluluğa Mâlik, eş-Şâfiî, el-Evzâî, es-Sevrî, Ebû Hanîfe, İbn Ebî Leylâ[1] ve Ebû Sevr'in adamları[2], Ahmed İbn Hanbel'e[3] uyanlar, Zâhirîler ve aklî hususlarda Sıfâtıyye'nin metodlarına inanan ve fıkhına, sapık fırka mensuplarının bid'atlerinden birşey karıştırmayan diğer fakîhler dâhildir.

3) Onlardan üçüncü sınıf, selâm olsun Nebî'den gelen sağlam haberler ve sünnetlerin yolları ile ilgili bilgilere sâhib olanlar ve bunlardan sahîh ile zayıfını ayırabilenlerdir. Onlar cerh ve ta'dîl'in sebeplerini bilirler ve bu hu- 190
sustaki bilgilerine, sapık mezhep mensuplarının bid'atlerinden birşey karıştırmazlar.

4) Onlardan dördüncü sınıf, edebiyat, dilbilgisi ve söz dizimi ile ilgili pek çok şeyin bilgisine sâhib olanlardır. Onlar, el-Halîl[4], Ebu 'Amr b. el-'Alâ'[5], Sîbeveyh[6], el-Ferrâ'[7], el-Ahfeş[8], el-Asma'î[9], el-Mazînî[10], Ebû 'Ubeyd[11] ve Kûfe'li ve Basra'lı diğer dil imamlarının yolundan gidenlerdir. Onlar, bu ilimlerine Kaderiyye ve Râfıza veya Havâric'in bid'atlerinden birşey karıştırmamışlardır. Onlardan, sapık fırkalardan herhangi birşeye meyleden Ehl-i Sünnet'ten olamaz ve sözü de, dilde ve edebiyatta bir delil sayılamaz.

5) Onlardan beşinci sınıf, Kur'ân okuma şekilleri ve Kur'an âyetlerini açıklama yolları ve bunların sapık fırka mensuplarının te'vîlleri dışında Ehl-i Sünnet mezhebine uygun te'vîlleri hakkında geniş bilgiye sâhib olanlardan ibarettir.

6) Onlardan altıncı sınıf, sûfî zâhidlerden meydana gelmektedir. Bunlar, ilme dalmış basîret sâhibidirler ve zevklerden el-etek çekerler; herşeyden haberdârdırlar ve ibret alırlar; takdîr olunana râzı olurlar ve elde edilenle yetinirler. Kulak, göz ve kalbin, iyilik ve kötülükten bütünüyle sorumlu ol-

---

1) Ebû Abdirrahmân Muhammed b. Abdirrahmân b. Ebî Leylâ el-Ensârî: Fakîhtir. Kûfe kadısı ve müftisidir. 148/765'de vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/211; **Şezerât**, 1/224.

2) Ebû Sevr İbrâhîm b. Hâlid el-Kelbî el-Bağdâdî: Fakihtir. 240/854'de vefat etmiştir. Bk.: **Şezerât**, 2/93-4.

3) Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b.Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî el-Bağdâdî: Hanbelî mezhebinin imamı; 241/855'de vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/435; **Şezerât**, 2/96.

4) Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed: Arap dilbilgisinin kurucularındandır. 175/791'de ölmüştür. Bk.: **'İber**, 1/268; **Şezerât** (1/175)'a göre ölümü, 170/786'dır.

5) Ebû Amr b. el-'Alâ' el-Mâzinî: Basra'nın kıraat imamıdır. 154/770-1'de vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/223; **Şezerât**, 1/237.

6) Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber: Lâkabı Sîbeveyh'dir. Arap dilinde Basralıların imamıdır. 180/796 yılında vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/278. **Şezerât**, (1/252)'a göre vefatı 161/777-8'dir.

7) Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillah b. Mansûr el-Ferrâ': Kûfe mektebinden el-Kisâî'nin talebesidir. En meşhur Arap dilbinginlerindendir. 207/822'de ölmüştür. Bk.: **'İber**, 1/254; **Şezerât**, 2/19.

8) Ebû'l-Hasan Saîd b. Mus'ade: Pek çok Ahfeş arasında bu en meşhurudur. Bilgisini Sîbeveyh'den almıştır. 215/830'da vefat etmiştir. **Şezerât** (2/36)'a göre Saîd, ortanca Ahfeş'tir. Büyüğü Abdulhamîd b. Abdilmecîd'dir (ölümü: 177/793. Krş.: Halkın, 161, n. 5). Küçüğü de Ebû'l-Hasan Ali b. Suleymân el-Bağdâdî'dir (ölümü: 315/927).

9) Dördüncü Kısım-Onyedinci Bölüm'ün 50. notuna bk.

10) Ebû Osmân Bekr b. Muhammed b. Osmân el-Mâzinî: Ebû'l-Hasan el-Ahfeş'in talebesidir. 236/850'de ölmüştür. Bk.: Abdulhamîd, 316, n. 5.

11) Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm el-Herevî: Fakîh, muhaddis ve nahv bilgini. 150/767 dolaylarında Herat'ta doğmuş, 224/838-9'da vefat etmiştir. Bk.: **'İber**, 1/392; **Şezerât**, 2/54-5.

duğunu ve zerre ağırlığınca da olsa hesâba çekileceğini bilirler. Dönüş günü için en iyi hazırlıkları yaparlar. Açıklama ve işaret sahalarındaki sözleri Hadîs Ehli'nin gidişini takip eder; hadîsi taklîd eder bir davranışa bürünenlerinkini değil... İyiliği, ne riyâ olsun diye yaparlar, ne de hayâ sebebiyle vazgeçerler. Tuttukları yol, tevhîddir, teşbîhin nefyidir. Mezhebleri de işi, Yüce Allah'a havale etmek, O'na tevekkül etmek ve O'nun emrine teslîm olmak; verilen rızkla yetinmek ve O'na karşı çıkmaktan kaçınmaktır. **«Bu, Allah'ın dilediğine verdiği lütfudur. Allah, büyük Lütuf Sâhibidir»**[12].

7) Onlardan yedinci sınıf, Müslümanların sınırlarında kâfirlere karşı nöbet tutan, Müslümanların düşmanlarıyla savaşan, Müslümanları koruyanlardan meydana gelmektedir. Bunlar, kendi evlerinden ve memleketlerinden çıkarak Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat mezhebini sınırlarda ortaya
191 koyanlardır. Yüce Allah onlar için şöyle buyurmuştur: **«Bizim uğrumuzda cihâd edenleri, elbette yollarımıza eriştireceğiz. Allah şüphesiz, iyi davranlarla beraberdir»**[13]. Allah lütfu ile onların başarısını artırsın!

8) Onlardan sekizinci sınıf, sapık fırka mensuplarının davranışlarının ortaya konduğu kasaba toplulukları değil de, Sünnet Ehlî davranışlarının hâkim durumda bulunduğu beldelerin halk kitlelerinden müteşekkildir. Bizim, halktan oluşan bu sınıftan kastımız,adâlet ve tevhîd, va'd ve vaîd konularında Sünnet ve Cemâat Ehli bilginlerinin doğruluğuna inanan; dinlerinde bilinmesi gerekli şeyler hususunda onlara başvuran; helâl ve haram konularında onları örnek alan ve sapık fırka mensuplarının bid'atlerinden hiçbirşeye inanmayan kitlelerdir. Bunlar, sûfîlerin «Cennetin yastıkları» dediği kimselerdir.

İşte bunlar, Sünnet ve Cemâat Ehli'nin sınıflarıdır. Onların topluluğu içinde, gerçek dînin ve doğru yolun mensupları bulunmaktadır. Yüce Allah, onları, gerek dünya hayatında, gerek âhirette değişmez görüşle tesbit etsin; çünkü O, en iyi Cevap Veren ve bu işe en iyi Gücü Yeten'dir.

12) Hadîd (57), 21.
13) Ankebût (29), 69.

İKİNCİ BÖLÜM
SÜNNET VE CEMÂAT EHLİ'NİN KURTULUŞUNUN AÇIKLANMASI

Bu kısmın (Beşinci Kısım) bölümlerinden ikincisi, Sünnet ve Cemâat Ehli'nin kurtuluşunun tahkîki hakkındadır.

Bu kitabın Birinci Kısmı'nda, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'nin, ümmetinin kendisinden sonra yetmişüç fırkaya ayrılacağını söylediğini; bunlardan birinin kurtuluşa ereceğini bildirdiğini ve kurtuluşa eren fırkanın kimliği ve özellikleri sorulunca da, kendisinin ve ashâbının üzerinde bulunduğu yolda olan kimseler olduğuna işaret ettiğini belirtmiştik. Bugün, Ümmet'in fırkaları içinde, Allah onlardan razı olsun sahabenin yürüdüğü yola uygun olarak, Râfıza, Kaderiyye, Havâric, Cehmiyye, Neccâriyye, Müşebbihe, Ğulât ve Hulûliyye'nin değil, Ümmet'in fakîhleri ve Sıfâtıyye kelâmcılarından oluşan Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'tan başkasını göremiyoruz.

Kaderiyye'ye gelince.. reisleri en-Nazzâm, sahâbenin pekçoğuna saldırıp dururken, onlar, nasıl olur da sahâbeye uyanlar sınıfına girebilirler? Nitekim en-Nazzâm, İbn Mes'ûd'un doğruluğunu inkâr etmiş ve onu, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'den rivâyet ettiği, **«Saîd, anasının karnında saîd olan; şakî de anasının karnında şakî olandır»** hadîsi ile ayın ikiye bölünmesi hakkındaki rivâyetinden dolayı sapıklıkla itham etmiştir. Bu, onun, selâm olsun Nebî'nin mûcizelerini inkâr edişinden başka nedir ki?! Yine o, Allah ondan râzı olsun Ömer'e, şarap içene seksen değnek vurdurmasından ve Nasr b. el-Haccâc'ı, Medîneli kadınların onun yüzünden düşecekleri fitneden korktuğu için sürmesinden dolayı hücum etmiştir. Bu da onun, haram bölgelere (Mekke-Medîne) olan düşkünlüğünün ne derece az olduğunu göstermekten başka nedir ki?! Yine o, Allah ondan râzı olsun Ali'nin, çocukların câriye olan anneleri (ummu'l-veled) hakkındaki fetvâsı ile, «Ben, onların satılabilecekleri görüşündeyim» sözüne saldırmış ve onun hakkında, «Kendi görüşüne göre hüküm verecek de kimmiş!» diye çıkışmıştır. O, Allah ondan râzı olsun Osman'ı da, malın eşit olarak dede, anne ve kızkardeş ara-

192 sında taksîm edilmesi ile ilgili olarak «el-Harkâ'» görüşünden dolayı kınamıştır: Ebû Hureyre'yi de, Kaderiyye mezhebinin aksine pekçok hadîs rivâyet ettiği için yalancılıkla suçlamıştır. Sahâbeden herhangi birinin ictihad yoluyla fetvâ vermesine saldırmış ve demiştir ki: «Onlar bu işi şu iki sebepten dolayı yapmışlardır. Ya bu işi yapmanın kendilerine helâl olmadığını bilmemektedirler, ya da kendilerine nisbet edilen mezheplerin kurucuları ve önderleri olmak istemişlerdir.» Böylece o, sahâbenin seçilmişlerini bilgisizlik veya nifakla suçlamıştır. Ona göre, «Din hükümlerini bilmeyen kâfirdir; delilsiz olarak aksi hususta inad eden de münafık-kâfir veya fâsık-fâcirdir ve bunların her ikisi de temelli cehennemde kalacaktır.» Böylece o, bu iddiasıyla, sahâbenin önderlerine temelli cehennemi gerekli görmüştür; oysa kendisi, oraya daha layıktır. Sonra sahâbenin icmâını da reddetmiş ve onu, bir delil olarak görmemiştir. Ümmet'in, sapıklık üzerinde birleşebileceğini de câiz görmüştür[1]. Bu durumda kendi görüşü onlarınkine zıt olduğundan, onların tamamına karşı çıkmayı gerekli gören biri, nasıl olur da sahâbenin yolunda, onlara uyuyor olabilir?!

Onların reislerinden Vâsıl b. Atâ' el-Ğazzâl da, Ali ve iki oğlunun, İbn Abbâs'ın, Talha, ez-Zubeyr, Âişe ve her iki takımdan Cemel harbine katılanların adâletinden şüphe ediyor ve diyordu ki: «Eğer Ali ve Talha, benim önümde bir demet sebze için şâhitlikte bulunsalardı, şâhitlikleri ile hüküm vermezdim; çünkü biliyorum ki, onlardan biri fâsıktır, ama hangisinin fâsık olduğunu bilmiyorum.» Buna göre, Ali ve ona uyanların, temelli cehennemde kalacak fâsıklar olması câizdir. Aynı şekilde Cemel'e katılmış olan öteki takımın da cehennemde temelli kalması câizdir. Böylece o, salât ve selâm olsun Nebî, Ali, Talha ve ez-Zubeyr'in cennete gireceklerine şâhitlik etmiş olmasına, Rıdvân bey'atında bulunmalarına ve Rıdvân bey'atına katılanların tamamı hakkında Yüce Allah, «**Allah'a inananlardan, ağaç altında sana baş eğerek el verirlerken and olsun ki hoşnud olmuştur. Gönüllerinde olanı da bilmiş, onlara güvenlik vermiş, onlara yakın bir zafer bahşetmiştir**»[2] buyurmasına rağmen bu üçünün adâletlerinden şüpheye düşmüştür.

'Amr b. 'Ubeyd de, Cemel'e katılan iki taraf hakkında Vâsıl'ın dediklerini diyor ve her iki takımın ikisinin de kesinlikle fâsık olduğunu söyleyerek ondan ileri gidiyordu. Şöyle ki Vâsıl, her iki takımdan yalnız birinin kesinlikle fâsık olduğunu söylemiş ve onlardan biri Ali'nin, öteki de Cemel ashâbından olan iki kişinin şâhitlikleri ile hüküm vermemiş; fakat Ali'nin ashâbından iki kişinin şâhitliği ile, Cemel ashâbından iki kişinin şâhitliğini kabul etmiştir. Oysa 'Amr b. Ubeyd demiştir ki:«Ben onlardan bir topluluğun şâhitliğini kabul etmem. Bu topluluk ister bu iki takımın birinden olsun, isterse bir kısmı Ali'nin partisinden, öteki kısmıda Cemel partisinden olsun farketmez...» Böylece her iki takımın topluca fâsık olduğuna inanmıştır.

1) Krş.: **Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs**, 18.
2) Feth (48), 18.

Onun bu anlayışına göre, Ali ve iki oğlu, İbn Abbâs, 'Ammâr, Ebû Eyyûb el-Ensârî ve şâhitliğini, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Allah'ın Resulü'nün iki âdil adamın şâhitliğine eşit kıldığı Huzeyme b. Sâbit el-Ensârî, 193
Ali ashabından geriye kalanlarla birlikte, Talha, ez-Zubeyr, Âişe ve Cemel'e katılan öteki şahısların toptan temelli cehennemlik fâsık olmaları gerekmektedir. Onların aralarında binlerce sahabi bulunmakta idi.Nitekim Ali'nin yanında Bedr'e katılan yirmibeş ashâb, Uhud'a katılanlardan çoğu, Ensâr'dan altıyüz kişi ve ilk Muhâcirlerden bir topluluk vardı.

Ebû'l-Huzeyl, el-Câhız ve Kaderiyye'nin çoğunluğu, bu konuda, Vâsıl b. Atâ'nın görüşündedirler.

Bu durumda sahâbenin çoğunluğunu fâsıklıkla itham eden ve onları cehennemlik olarak gören birine nasıl olur da, «Sahâbeye uymuştur» denebilir? Onların şâhitliklerini kabul edilir olarak görmeyen biri, rivâyetlerini nasıl kabul edebilir? Rivâyetlerini reddeden ve şâhitliklerini kabul etmeyen kimse, onların yolundan ve onlara uymaktan çıkmış olur. Onlara, bu konularda, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat gibi, ancak onların rivâyetleri ile amel eden, şâhitliklerini kabul edenler uyabilir.

Havâric'e gelince.. onlar, Ali ve iki oğlunu, İbn Abbâs'ı ve Ebû Eyyûb el-Ensârî'yi küfürle suçlamışlardır. Ayrıca Osman, Âişe, Talha ve ez-Zubeyr'i de tekfîr etmişlerdir. Onlar, tahkîm'den sonra Ali ve Muâviye'den ayrılmayan herkesi de küfürle suçlamışlardır. Ümmet'ten günah işleyen herkesi de tekfîr etmişlerdir. Sahâbenin çoğunun kâfir olduğunu söyleyen, sahâbenin yolunda olamaz.

Sebeiyye, Beyâniyye, Muğîriyye, Mansûriyye, Cenâhıyye, Hattâbiyye ve Hulûliyye'nin diğer kolları gibi, Râfızîlerin Ğulât'ına gelince.. onların İslâm fırkaları dışına çıkışlarını açıklamış ve puta tapanlardan veya Hıristiyanlardan hulûliyye mensupları gibi sayılacaklarını belirtmiştik. Sahâbe, ne puta tapanlar, ne Hıristiyanlar ve ne de öteki kâfirler için bir örnek ve bir modeldir.

Zeydiyye'ye gelince.. Zeydiyye'den Cârûdiyye, Ebû Bekr, Omer, Osman ve sahâbenin çoğunu küfürle suçlar. Böylece onların çoğunu tekfîr eden, onlara uyamaz. Yine Zeydiyye'den Suleymâniyye ve Butriyye, Osman'ı veya bu hususta çekimser olanları tekfîr eder ve ona yardım edenleri fâsıklıkla suçlar ve Cemel ashâbının çoğunu kâfirlikle itham eder.

Onlardan İmâmiyye'ye gelince.. onlar Ali, iki oğlu ve onüç kadarı dışında sahâbenin çoğunluğunun, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'den sonra dinden çıktıklarını iddia etmişlerdir. Onlardan Kâmiliyye, Ali'nin de dinden çıktığını ve onlarla savaşı durdurduğu için küfre girdiğini iddia etmiştir. Böylece sahâbenin küfre girdiğini ileri süren biri, nasıl olur da sahâbenin yolunda olabilir?

Bu sebeplerden deriz ki: Râfıza, Havâric, Kaderiyye, Cehmiyye, Neccâ-

riyye, Bekriyye ve Dırâriyye nasıl olur da sahabeye muvafık olabilirler? Çünkü onların hepsi de, haberler ve hadîslerin nakledicileri olan Hadîs Ashâbı'nı, târih ve siyer râvilerini tekfîr ettiklerinden ve sahâbenin işlerini zapteden ve fıkıhın fürûunu sahâbenin fetvâlarına dayanarak kıyas yoluyla elde eden Ümmet'in fakîhlerini küfürle suçladıklarından dolayı, hadîs, siyer ve tarih rivâyetlerini kabulden kaçındıkları için, şerîatin hükümleri ile ilgili olarak, sahâbeden rivâyet edilen hiçbirşeyi kabul etmemektedirler.

194 Allah'ın hamd ve kudreti ile, ne Hâriciler, ne Ravâfız, ne Cehmiyye, ne Kaderiyye, ne Mücessime, ne de öteki sapık fırka mensupları arasında, ne bir fıkıh ve hadîs imamı, ne bir dil ve edebiyat imamı, ne sağlam bir meğâzî, siyer ve târih râvisi, ne bir vaaz ve nasihat imamı ve ne de te'vîl ve tefsîr imamı mevcut olmuştur[3]. İster genel, ister ihtisas şeklinde olsun bu ilimlerin imamları, ancak Sünnet ve Cemâat Ehli içinden çıkmıştır. Sapık fırkalar mensupları, sahâbeden, hükümleri ve hayatları hakkında gelen rivâyetleri reddettikleri takdirde, onları şâhit olarak görmedikleri ve onlardan gelen rivâyetleri kabul etmedikleri sürece, onların, sahâbeye uymaları mümkün değildir.

Bundan da açıkça görülmektedir ki, sahâbeye uyanlar, onların hükümleri ve hayatları hakkında sahîh rivâyetlerle doğrulanmış hususlara göre amel edenlerdir. Bu ise, bid'atçilerin değil, Ehl-i Sünnet'in yaşayış biçimidir. Anlattığımız şeylerin doğruluğu ile, Ehl-i Sünnet'in kurtuluşları, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'nin, ashâbına uyanların kurtuluşa erecekleri yolundaki hükmüne uygun olarak tahkîk edilmiş olmaktadır. Bundan dolayı Allah'a hamd olsun!..

3) Krş.: **Milel**, 154-159.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SÜNNET VE CEMÂAT EHLİ'NİN ÜZERİNDE BİRLEŞTİĞİ ESASLAR

Bu kısmın (Beşinci Kısım) bölümlerinden üçüncüsü, Sünnet Ehli'nin üzerinde birleştiği esaslardır.

Sünnet ve Cemâat Ehli'nin büyük çoğunluğu (Cumhur), din rükünlerinden belli esaslar üzerinde ittifak etmişlerdir. Dinin bu rükünlerinden herbirinin hakîkatini bilmek, bülûğ çağına ulaşmış her akıllı kimseye vâcibdir. Her rüknün şûbeleri vardır ve onların şûbelerinde, Ehl-i Sünnet'in tek görüş halinde üzerinde birleştikleri meseleler vardır. Bu hususlarda, kendilerine muhalefet edenleri sapıklıkla suçlamışlardır.

1) Dinin temellerinden biri olarak gördükleri birinci rükün, özel ve genel hakîkatler ve ilimlerin isbâtıdır.

2) İkinci rükün, arazlar ve cisimleriyle âlemin yaratılışının ilmidir.

3) Üçüncü rükün, âlemin Yapıcısı (Sâni') ve Zâtî sıfatlarını bilmek hakkındadır.

4) Dördüncü rükün, O'nun ezelî sıfatlarını bilmek hakkındadır.

5) Beşinci rükün, O'nun isimleri ve vasıflarının bilgisi hakkındadır.

6) Altıncı rükün, O'nun adâleti ve hikmetinin bilgisi hakkındadır.

7) Yedinci rükün, O'nun resulleri ve nebîlerinin bilgisi hakkındadır.

8) Sekizinci bölüm, nebîlerin mûcizeleri ve evliyânın kerâmetlerinin bilgisi hakkındadır.

9) Dokuzuncu rükün, İslâm şerîatinin rükünlerinden Ümmet'in üzerinde birleştiği hususların bilgisi hakkındadır.

10) Onuncu rükün, emir ve nehy hükümleri ile teklif'in (yükümlülük) bilgisi hakkındadır.

11) Onbirinci rükün, kulların yok olması (fenâ') ve onların âhiretteki hükümlerinin bilgisi hakkındadır.

12) Onikinci rükün, hilâfet, imâmet ve başkanlık şartlarıdır.

13) Onüçüncü rükün, topluca imân ve İslâmın hükümleri hakkındadır.

14) Ondördüncü rükün, evliyânın hükümleri ve muttaki imamların mertebelerinin bilgisi hakkındadır.

15) Onbeşinci rükün, kâfirler ve sapık mezhep mensuplarından olan düşmanların hükümlerinin bilgisi hakkındadır[1].

İşte bunlar, Ehl-i Sünnet'in prensipleri üzerinde birleştiği ve bunlara karşı çıkanları, sapıklıkla suçladığı esaslardır. Bunlardan her rükünde, asıl
195 meseleler ve fer'î meseleler vardır. Ehl-i Sünnet bu meselelerin asılları üzerinde birleşmiştir ama; genellikle bir kısım fer'î meselelerde, sapıklık ve fâsıklığa yol açmayacak şekilde ayrılığa düşmüşlerdir.

1) Birinci rükne gelince.. bu, hakikatler ve ilimlerin isbatıdır. Onlar, ilimlerin, âlimlerde var olan fikirler olduğu hususunda birleşmişlerdir. İlmin ve diğer arazların varlığını inkâr edenlerin; ilim ve bütün eşyânın hakikatini inkâr eden Sofistlerin sapıklıklarına inanmışlar[2] ve onları, zarûrî olarak bilinen şeylere inatla karşı çıkanlar şeklinde görmüşlerdir. Aynı görüşü hakîkatların varlığından şüpheye düşen Sofistler ve yine onlardan, «Eşyânın hakîkatları inanca tâbidir» diyenler ile zıtlıklarına ve tutarsızlıklarına rağmen, bütün inançların doğruluğunu söyleyenler için de ileri sürmüşlerdir. Bu üç grubun hepsi de, aklın zarûrî icaplarına inatla karşı çıkan kâfirlerdir.

Sünnet Ehli dedi ki: İnsanların bilgileri ve diğer canlıların bilgileri üç nevîdir: (1) **Bedîhî** (Intuitive) bilgi, (2) **Hissî** (Perceptive) bilgi ve (3) **İstidlâlî** (Inductive) bilgi[3]. Ve dediler ki: Bedîhî bilgileri veya beş duyu vasıtasıyla elde edilen hissî bilgileri bilerek inkâr eden, bilerek gerçeği kabul etmeyen bir inatçıdır. Tüme-varım (Nazar=Deduction) ve tümden-gelim (İstidlâl=Induction) yoluyla elde edilen nazarî bilgileri inkâr eden Sumeniyye'den[4] biri ise, Allah'sız bir kâfirdir. Onun hakkındaki hüküm, Dehriyye (Maddeci=Materialist) hakkındaki hüküm gibidir; çünkü o da onlarla birlikte, âlemin kadîm olduğunu söylemekte ve Yapıcısını (Sâni') inkâr etmektedir. Üstelik onlardan da ileri giderek bütün dinleri ibtâl etmektedir. Eğer o, aklî meselelerde tümevarım'ı (nazar) kabul eder; ama şerîat hükümlerinin fer'î olanlarında, Zâhirîler gibi, kıyası inkâr ederse, şer'î kıyası inkâr ettiğinden dolayı küfre girmiş olmaz.

1) Bu onbeş rükün, onbeş asıl halinde, **Usûl**, 1-2'de de vardır.
2) el-Bağdâdî, **Usûl**, 6-7'de, bu hususta daha tam ve geniş açıklamalarda bulunur.
3) Krş.: **Usûl**, 8-9. **Tevhîd**, 7 vd.'da, ilme ulaşma yolları: «el-'Iyan; el-Ahbâr; en-Nazar» olarak gösterilir.
4) Krş.: **Usûl**, 10-11; **Tevhîd**, 17 vd.

Ve Ehl-i Sünnet dediler ki: Hissedilen şeylerin kendileriyle hissedildiği duyular, beştir[5]: (1) Görülen şeyleri kavramak üzere **görme** duyusu, (2) İşitilen şeyleri işitme üzere **işitme** duyusu, (3) Tadılan şeyleri idrak etmek için **tad alma** duyusu, (4) Kokuları idrak için **koklama** duyusu, (5) Sıcaklık, soğukluk, yaşlık, kuruluk, yumuşaklık ve sertliği idrak için **dokunma** duyusu. Ve dediler ki: Bu duyulardan gelen idrakler, duyu organları denen organlarda mânen mevcuttur. Onlar, Ebû Hâşim el-Cubbâî'yi, «İdrak, ne mânevîdir, ne arazdır ve ne de idrak edilen şeyden başka birşeydir» şeklindeki görüşünden dolayı sapıklıkla suçlamışlardır.

Dediler ki: Mütevâtir haber, haber verilen şey, şâhit olunan ve hislerle ve zarûrî olarak idrak edilen cinsden olduğu takdirde, kesiksiz şekilde nakledilen şey için zarûrî bir ilim yoludur. Sözgelişi, varlığını haber veren kimsenin, oraya girmemiş olmasına rağmen, bir yer hakkında kesintisiz rivâyet edilen şeylerle o yerin gerçek varlığı hakkında edindiği bilgisi böyledir. Yine bizden önce yaşamış olan peygamberler ve kralların varlığı hakkındaki bilgi de böyledir. Peygamberlerin peygamberliklerinin doğruluğuna gelince.. bu, bizce, aklî delillerle bilinmektedir. Onlar (Ehl-i Sünnet), Sumeniyye'den tevâtür yoluyla bilginin doğuşunu inkâr edenleri tekfir ettiler.

Dediler (Ehl-i Sünnet) ki: Bizi, kendisiyle amel etmeye mecbur kılan haber üç cinstir[6]: (1) **Tevâtür,** (2) **Âhâd** ve (3) Bu ikisi arasında olan **Müstefiz.**

(1) Uydurulması hususunda birleşilmesi mümkün olmayan mütevâtir (kesiksiz bir zincirle nakledilen) haber, haber verdiği şeyin doğruluğuna
zarûrî bir bilgiyi gerektirir. Biz, bu cinsten haberlerle, gitmediğimiz ülkeleri 196
öğreniriz. Onlarla bizden önceki hükümdarları, peygamberleri ve çağları tanırız. Ve yine bunlarla insan, kendilerine mensub olduğu ailesini bilir.

(2) Âhâd (birkaç kişi tarafından nakledilen) haber, isnâdı sağlam ve metinleri akla aykırı olmadığı takdirde, ilim dışında, kendisiyle amel edilmesi gerekli bir haberdir. Bu, hâkim huzurunda şâhitlik eden âdil şâhitlerle aynı ayardadır. Hâkim, onların şâhitlikteki doğruluklarını bilmemekle beraber, zâhire göre hüküm vermek zorundadır. Bu cinsten bir haberle fakîhler, ibâdetler, muâmelât, helâl ve haramla ilgili diğer hususlar gibi, şerîatin hükümlerinin fürûuna ait pekçok meseleyi ortaya koyarlar ve âhâd haberle amel etmenin gerekliliğini bir bütün olarak reddeden Râfıza, Havâric ve diğer sapık fırka mensuplarını sapıklıkla suçlarlar.

(3) Tevâtür ile âhâd arasında bir aracı durumunda olan Müstefiz habere gelince.. bu, hem bilgi hem de ameli gerektirdiği için, tevâtürle iştirak halindedir. Ancak bu haberden doğan bilgi, akıl yürütme ile kazanılmış nazarî bir bilgi olduğu için, tevâtürden ayrılır. Oysa tevâtürden doğan bilgi, kazanılmış değil, zarûridir. Bu cins, haber, birkaç kısımdır. Bunlardan biri, nebî-

5) Krş.: **Usûl**, 9-10.
6) Krş.: **Usûl**,12-14.

lerin kendileri hakkındaki haberleridir. Aynı şekilde Peygamberin doğruluğunu bildirdiği bir kimsenin verdiği haber de, onun doğruluğunun kazanılmış bir bilgisidir. Müstefîz haberin diğer bir cinsi de, bir kişi tarafından yayılan bir haberdir. Eğer o kimse, bu haberi, yalan üzerinde birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluk huzurunda bildirdiği ve onlardan, bu haberi onların huzurunda bildirdiğini kabul etmelerini istediği ve bu topluluktan hiç kimse onu inkâr etmediği takdirde, biz onun bu husustaki doğruluğunu öğrenmiş oluruz. Bu neviden haberlerle, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Peygamberimizin, ayın ikiye bölünmesi, elindeki çakıl taşının Allah'ı tesbîh etmesi, yanından ayrıldığı zaman hurma dalının dile gelerek onu özlemesi, az bir yiyecekle çok kimseyi doyurması ve bunlara benzer mûcizeler gibi, mûcizelerini öğrenmiş oluruz[7]. Ancak nazım bakımından bir mûcize olan Kur'an, bunun dışındadır; çünkü Kur'an'ın varlığı, Hz. Peygamber'e indirilmesi ve Araplar ve Arab'ın dışındakilerin onun bir benzerini ortaya koyabilmekte acze düşmeleri, zarûrî bilgiyi gerektiren tevâtürle bilinmektedir. Müstefîz haberin bir cinsi de, hadîs ve fıkıh imamları arasında yayılan haberlerdir. Onlar, şefâat, hesâb, havz, sırat, mizân, kabir azâbı ve kabirde iki meleğin soruları gibi haberlerin doğruluğunda birleşmişlerdir. Fıkıh hükümlerinin pekçoğu hakkında yayılan haberler de böyledir. Söz gelişi zekâtın nisâbları, şarap içmenin cezâsı, mestlerin üzerine meshetme ve recm hakkındaki haberlerle, ihtivâ ettikleri hususları kabul ve ona göre amel etme noktasında fakîhlerin birleştikleri bunlara benzer haberler de bu cinstendir. Ve onlar, bu hususlarda muhalefette bulunan sapık fırka mensuplarını sapıklıkla suçlamışlardır. Sözgelişi recmi inkâr edenleri, mestler üzerine meshetmeyi reddedenleri, rü'yet, havz, şefâat ve kabir azâbını inkâr edenleri sapıklıkla suçlamışlardır. Çalınan şeyin az veya çok, iyi korunmuş veya korunmamış olduğuna bakmaksızın, hırsızın elini kesen Hâricîleri de, kesme işinde nisâb ve malın saklanma ve korunma meselesine itibar edilmesi hakkındaki sahîh haberleri reddettikleri için, sapıklıkla suçladılar.
197 Aynı şekilde, Müstefiz haberi reddedeni de sapıklıkla suçladılar. Gerek Re'y, gerek Hadîs okulundan olan fakîhlerin, nesh'i üzerinde tam birlik halinde oldukları bir haberin hükmünü isbâta çalışanı da sapıklıkla suçladılar; tıpkı Râfıza'nın, mübahlığı neshedilmiş bulunduğu halde, mut'a nikâhındaki sapıklığı gibi..

Ehl-i Sünnet, Yüce Allah'ın, kullara, Kendini bilme mecburiyetini yüklediği ve onlara bunu emrettiği; aynı zamanda O'nun resulleri ve Kitâb'larını bilmelerini ve Kitâb ve Sünnet'in gösterdiği şeyleri işlemelerini buyurduğu hususlarında ittifak etmişlerdir. Ancak Kaderiyye ve Râfıza'dan, Yüce Allah'ın hiç kimseye Kendini bilme mecburiyetini yüklemediğini ileri sürenleri de küfürle suçlamışlardır. Nitekim Sumâme, el-Câhız ve Râfıza'dan bir topluluk bu görüşü benimsemişlerdir.

7) Krş.: **Usûl**, 182-3.

Onlara (Ehl-i Sünnet) göre, kazanılmış nazarî bütün ilimleri, Yüce Allah'ın, bizim için, malûm zarûrî ilim haline sokması mümkündür. Onlar, Mu'tezile'den, Güçlü ve Ulu Allah'ı âhirette bilmenin kazanılmış olacağı, zarûrî olmayacağını iddia edenleri de tekfîr etmişlerdir.

Şerîat hükümlerinin esaslarının Kur'an, Sünnet ve selefin icmâı olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Râfıza'dan, sahabe, «Kur'an'ın bir kısmını değiştirmiş, bir kısmını da bozmuştur» iddiasında bulunarak, Kur'an ve Sünnet'in bugün için delil olmadığını ileri sürenleri tekfîr etmişlerdir[8]. Onları nakledenleri tekfîr ettikleri için, hadîsleri nakledenlerin rivâyet ettikleri sünnetlerin tamamını reddeden Hâricîleri de küfürle suçlamışlardır. en-Nazzâm'ı da, icmâın ve tevâtür haberin delil oluşlarını inkâr ettiği ve Ümmet'in sapıklık üzerinde toplanmasının ve mütevâtir haberi nakledenlerin yalan söylemekte anlaşmalarının mümkün olduğu şeklindeki görüşünden dolayı tekfîr etmişlerdir.

İşte bunlar, birinci rüknün meselelerinden, Sünnet Ehli'nin üzerinde birleştiklerinin açıklanmasıdır.

2) İkinci rükne gelince.. bu, âlemin yaratılması (hudûs) hakkındaki görüştür.

Onlar (Ehl-i Sünnet) şu hususlarda birleşmişlerdir: Güçlü ve Ulu Allah'tan başka herşey âlemdir[9]. Yüce Allah'tan ve ezelî sıfatlarından başka herşey, yaratılmıştır, yapılmıştır. Âlemin Yapıcısı (Sâni'), ne yaratılmıştır, ne yapılmıştır. O, ne âlemin cinsindendir ve ne de âlemin parçalarından (cüz') bir şeyin cinsindendir.

Onlar, âlemin cüz'lerinin, cevherler ve arazlar olmak üzere, iki kısım olduğu hususunda ve arazları inkâr edenlerin görüşlerinin zıddı üzerinde birleşmişlerdir[10]. Her cevherin parçalanamıyan en küçük parça (cuz'un lâyetecezzâ) oluşu hususunda birleşmişlerdir. Her cüz'ün, sonsuza kadar cüz'lere ayrılabileceğini söyleyen en-Nazzâm ve feylosofları küfürle suçlamışlardır; çünkü bu, onun cüz'lerinin Yüce Allah'ın katında sınırlı olmasını icâbettirir. Oysa bu, O'nun, **«Ve herşeyi bir bir sayar»**[11] âyetini reddetmektir.

Onlar, meleklerin, cinlerin ve şeytanların, âlemin yaşayan cinsleri olarak var olduklarına inanmışlardır[12]. Feylosoflar ve Bâtıniyye'den onların varlığını inkâr edenleri tekfîr etmişlerdir. Cevherler ile cisimlerin mütecânis olduklarını söylemişler[13] ve demişlerdir ki: «Onların şekiller, renkler, tadlar

8) Krş.: **Usûl**, 17-20.
9) Krş.: **Usûl**, 33.
10) Krş.: **Usûl**, 36-7.
11) Cinn (72), 28.
12) **Usûl**, 38'e göre, biri bu dünyada, öteki de âhirette görülüp hissedilecek iki nevî canlı vardır.
13) Bu mesele hakkındaki farklı görüşler için bk.: **Usûl**, 52-4.

ve kokulardaki ayrılıkları, ancak kendi varlıklarında bulunan arazların ayrılığındandır.»

198 «Cisimler, tabîatlarındaki farklılıktan dolayı ayrılık gösterir» diyenleri, sapıklıkla suçlamışlardır. Ayrıca feylosoflardan, Aristo'nun ileri sürdüğü gibi, feleğin oluş (kevn) ve yok oluştan (fesâd) uzak beşinci unsur olduğu[14] iddiasıyla beş unsur bulunduğunu söyleyenleri de sapıklıkla suçlamışlardır.

Onlar, Seneviyye (İkici=Dualist)'den, «Cisimler, Nûr (Aydınlık) ve Zulmet (Karanlık) olmak üzere iki nevîdir. İyilik Nûr'dan, kötülük de Zulmet'ten gelir. İyilik ve doğruluğun yapıcısı (fâil), kötülük yapamaz ve yalan söyleyemez; kötülük ve yalanın fâili ise, iyilik ve doğruluk yapamaz»[15] diyenleri de sapıklıkla suçlamışlardır. Onlara, «Ben, kötülük (şer) ve karanlığım (zulmet)» diyen bir adam hakkında, «Bunu kim söylüyor?» dedik. Eğer, «O, Nûr'dur» derlerse, yalan söylemiş olurlar; ama, «O, Zulmet'tir» derlerse, doğru söylemiş olurlar. Böylece bu cevapta, onların, Nûr'un yalan, Zulmet'in de doğru söylemeyeceği şeklindeki görüşlerinin temelsizliğini görürüz ve bu, kendi metodlarına göre, kabul etmek zorunda kaldıkları bir husustur. Bize gelince.. biz, Nûr ve Zulmet'i iki kadîm fâil olarak ortaya koymayız; aksine bu ikisi, fiilleri olmayan iki yaratıktır, deriz.

Ehl-i Sünnet, arazların cinslerinin ayrılığı konusunda ittifak etmiştir. «Arazların hepsi de bir tek cinsdir ve hepsi de harekettir» diyen en-Nazzâm'ı tekfîr etmişlerdir[16]. Bu, onu mecburen imân ile küfrü, ilim ile bilgisizliği, konuşma ile susmayı aynı cinsten kılmaya ve Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'nin işini, lânetlenmiş şeytanın işi cinsinden saymaya götürür. Bu esasa göre onun, kendisine lânet edip söven birine kızmaması icâbeder; çünkü, «Allah en-Nazzâm'a lânet etsin!» diyen birinin sözü, ona göre, «Allah ona rahmet etsin!» sözüyle aynı cinstir[17].

Onlar, arazların cisimlerdeki hudûsü hakkında ittifak etmişler ve Dehriyye'den (Maddeci=Materialist), arazların cisimlerde gizli olduğunu (kumûn) ve ancak bir kısmının, zıddının kendi yerinde gizli olduğu zaman ortaya çıktığını (zuhûr) iddia edenleri tekfîr etmişlerdir[18].

Her arazın, bir yerde (mahal) yaratıldığı ve arazın kendi başına var olmadığı hususunda birleşmişlerdir. Mu'tezile'nin Basra kolundan, Yüce Allah'ın irâdesinin bir yerde yaratılmadığını ve cisimlerin yok oluşlarının (fenâ') yaratılmasının bir yerde olmadığını iddia edenleri tekfîr etmişlerdir[19]. Ebû'l-Huzeyl'i, «Güçlü ve Ulu Allah'ın bir şey için 'Ol!' sözü, bir yerde olma-

14) Krş.: Şehristânî, 2/126.
15) Krş.: **Usûl**, 53-4. Burada Seneviyye'yi Mâneviyye, Deysâniyye ve Merkûniyye olmak üzere üç grupta ele alınır. Şehristânî beşe ayırır, 2/244 vd.
16) Krş.: **Usûl**, 47-8.
17) **Usûl**, 48.
18) Krş.: **Usûl**, 55-6.
19) Krş.: **Usûl**, 103. Mu'tezile'nin Allah'ın iradesi ile ilgili görüşleri için bk.: Eş'arî, 189-91.

yan yaratılmış bir arazdır» şeklindeki görüşünden dolayı küfürle suçlamışlardır.

Cisimlerin, birbirini takip eden arazlardan boş (hâlî) olmayacağı ve hiçbir zaman da olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir[20]. Ashâbu'l-Heyûlâ'dan, «Heyûlâ, ezelde, arazlardan hâlî idi, sonra onun içinde, âlem şekline gelinceye kadar arazlar ortaya çıktı» diyenleri tekfîr ettiler? Bu söz, fevkalâde muhaldir; çünkü bir arazın cevhere girişi, onun sıfatını değiştirir, fakat miktarını çoğaltmaz. Bu durumda, âlemin heyûlâsı bir tek cevher olsaydı, kendisine arazların girişi ile birçok cevher haline gelmezdi[21].

Dünyanın durduğu ve sükûn halinde bulunduğu ve onun hareketinin, ancak ona ârız olan deprem ve benzeri olaylarla olduğu hususlarında birleşmişlerdir[22]. Bu, Dehriyye'den, arzın sürekli olarak yukarıdan aşağıya doğru düştüğünü iddia edenlerin[23] görüşlerine zıttır. Eğer durum böyle olsaydı, ellerimizden fırlattığımız bir taşın, ebediyyen arza düşmemesi gerekirdi; 199
çünkü hafif olan, düşüş sırasında kendinden daha ağır olana yetişemez.

Arzın, bütün yönlerden sınırlı bir çevresi olduğu hususunda birleşmişlerdir[24]. Aynı şekilde gök de, altı yönden sınırlı bir çevreye sahiptir. Bu, Dehriyye (Maddeci)'den, «Arzın aşağıdan, sağdan ve soldan, alttan ve önden sınırı yoktur; o, ancak üstten hava ile temas ettiği yönde sınırlıdır» iddiasında bulunanların görüşlerine zıttır[25].

Bunlar, «Gök alttan sınırlıdır; alt yönü dışında, onun beş yönden sınırı yoktur» iddiasında da bulunmuşlardır. Onların bu görüşlerinin boşluğu, güneşin hergün doğuş noktasına döndüğü ve gece ve gündüz göğün hacmini ve yeryüzünün üstünde olanları katettiği düşünülürse, açıkça ortaya çıkar. Oysa mesafe bakımından sınırsız olanın, belli mekânlar içinde sınırlı bir zamanda katetmesi mümkün değildir.

Göklerin yedi kat olduğu hususunda da birleşmişlerdir. Bu, feylosoflar ve astronomi bilginlerinden, «Gökler dokuz kattır»[26] iddiasında bulunanların görüşlerine zıttır. Onlar (Ehl-i Sünnet), göklerin, dünyanın etrafında dönen küre şeklinde bir yapıya sahip olmadığı hususunda da birleşmişlerdir. Bu, «Onlar, birbirinin boşluğu içine geçmiş kürelerdir ve dünya, onların boşluğu içinde, kürenin merkezi olarak onların ortasındadır» diyenlerin görüşlerine zıttır. Bu görüşü ileri süren, göklerin üstünde bir arşın, meleklerin ve göklerin üstünde var olduğuna inandığımız şeylerin varlığını isbat edememiş olur.

20) Krş.: **Usûl**, 56.
21) Krş.: **Usûl**, 57.
22) Krş.: **Usûl**, 60.
23) Krş.: **Usûl**, 319-20.
24) Krş.: **Usûl**, 66.
25) Krş.: **Usûl**, 62.
26) Krş.: **Usûl**, 64-5.

Âlemin, kudret ve imkân yoluyla bütünüyle yok olmasının (fenâ') cevâzı üzerinde de birleşmişlerdir. Ancak şerîat yönünden, cennetin, cehennemin ve azâbının ebedî olduğunu söylemişlerdir(27). Cisimlerden bir kısmının yok olmasını, bir kısmının da yok olmamasını câiz görmüşlerdir. Cennet nîmetleri ile cehennem azâbının son bulacağı şeklindeki görüşünden dolayı Ebû'l-Huzeyl'i tekfîr etmişlerdir. Cehmiyye'den, cennet ve cehennemin yok olacağını (fenâ') söyleyenleri küfürle suçlamışlardır. el-Cubbâî ve oğlu Ebû Hâşim'i de, «Allah cisimlerden bir kısmını yok ederken, bir kısmını muhafaza edemez; O ancak onların hepsini bir mahalde olmaksızın yaratacağı yok olma (fenâ') ile yok etmeye kaadirdir» şeklindeki görüşlerinden dolayı tekfîr etmişlerdir.

3) Üçüncü rükün –ki âlemin Yapıcısı (Sâni') ve Kendi Zâtı için hakettiği Zâtî sıfatları– hakkında dediler ki: Bütün yaratılmışların, mutlaka bir Yaratıcısı (Muhdis) ve Yapıcısı (Sâni') vardır. Sumâme ve Onun Kaderiyye'ye mensup taraftarlarını, «Doğan fiillerin (el-ef'âlu'l-mutevellide) fâili yoktur»(28) dedikleri için tekfîr etmişlerdir.

Onlar (Ehl-i Sünnet), «Âlemin Yapıcısı, cisimler ve arazların yaratıcısıdır» demişler. Muammer ve Kaderiyye'den taraftarlarını, «Yüce Allah, arazlar olarak hiçbir şey yaratmamış; O ancak cisimleri yaratmıştır. Arazların kendi içlerinde yaratıcısı cisimlerdir» şeklindeki görüşlerinden dolayı tekfîr etmişlerdir(29).

Dediler ki: «Yaratılmışlar, yaratılmalarından önce, ne şey'dir, ne kendi zâtıdır, ne cevherdir ve ne de arazdır»(30). Bu, Kaderiyye'nin, «Yoklar (Ma'dûmât) yok iken şey'dir» şeklindeki iddialarına zıttır. Onlardan Basra okulu, cevherler ve arazların yaratılmalarından önce de cevher ve araz olduklarını iddia etmişlerdir. Bunların bu görüşleri, insanı, âlemin kıdemi görüşüne götürür. Küfre götüren şey ise, bizâtihi küfürdür.

200 Dediler ki: «Âlemin Yapıcısı (Sâni') kadîmdir, daima var olmuştur»(31). Bu ise, Mecûsîlerin, biri, yaratılmış şeytan olan iki yapıcının bulunduğu görüşlerine aykırıdır. Aynı zamanda Râfızîlerden, Ali hakkında, «O, yaratılmış sonradan olma bir cevherdir; fakat Tanrı'nın ruhunun ona girişiyle Yapıcı (Sâni') bir Tanrı olmuştur» diyenlerin görüşlerine de zıttır. Hem Allah, onların bu görüşlerinden Münezzehtir, Yücedir.

Onlar (Ehl-i Sünnet), Âlemin Yapıcısı'nın sonlu ve sınırlı olmaktan uzak olduğunu söylediler(32). Bu, Hişâm b. el-Hakem er-Râfızî'nin, mâbûdunun kendi karışıyla yedi karış olduğu şeklindeki iddiasına zıttır. Yine bu, Kerrâ-

27) Krş.: **Usûl**, 238; Eş'arî, 164; **Fıkh**, 182.
28) Krş.:Eş'arî, 407.
29) Krş.: Eş'arî, 303.
30) Krş.: **Usûl**, 70-1.
31) Krş.: **Usûl**, 71-2.
32) Krş.: **Usûl**, 73.

miyye'den, «O, arşla birleştiği yönde sınırlıdır; ama O'nun, bunun dışındaki beş yönde sınırı yoktur» diyenlerin görüşlerine aykırıdır.

O'nu şekil ve organlarla vasıflandırmanın imkânsızlığı üzerinde birleşmişlerdir. Bu, Râfızîlerin Ğulât'ından ve Dâvud el-Cevâribî'ye uyanlardan, O'nun insan şeklinde olduğunu iddia edenlerin görüşlerine zıttır. Hişâm b. Sâlim el-Cevâlıkî ve Râfıza'dan ona uyanlar, mâbûdlarının insan şeklinde ve başında siyah uzun saçları bulunduğunu ve onun siyah bir nûr olduğunu; üst yarısının boş, alt yarısının ise dolu ve katı olduğunu iddia etmişlerdir. Yine bu, Râfıza'dan Muğîriyye'nin, mâbûdla-rının organlarının alfabenin harfleri şeklinde olduğu yolundaki iddialarına zıttır(33). Hem Allah, bundan tamamiyle Münezzeh'tir, Yüce'dir, Ulu'dur.

Onlar, O'nun hiçbir mekâna sığmadığı ve üzerinden zaman geçmediği hususunda birleşmişlerdir. Bu, Hişâmiyye ve Kerrâmiyye'den, O'nun arşına temas etmekte olduğunu ileri sürenlerin görüşüne zıttır(34). Allah ondan râzı olsun Mü'minlerin Emîri Ali şöyle demiştir: «Doğrusu Yüce Allah, arşı kudretini ortaya koymak üzere yaratmıştır. Kendi Zâtı için bir mekân olarak değil.» Yine o, şöyle demiştir: «O, herhangi bir mekân yok iken de vardı. O, şimdi de, daha önce de var olduğu gibi vardır.»

Onlar, âfetler, sıkıntılar, acılar ve lezzetlerin O'ndan uzaklığı ve O'nda hareket ve hareketsizliğin bulunmadığı hususunda birleşmişlerdir. Bu, O'na hareketi câiz gören görüşleri ve O'nun mekânının, O'nun hareketinden doğduğu şeklindeki iddialarından dolayı Râfıza'dan Hâşimiyye'nin inanışına aykırıdır(35). Yine bu, Ebû Şuayb en-Nâsik'den nakledildiği gibi, O'nun yorgunluk, dinlenme, gam, sevinç ve üzüntü duyabileceğini ileri sürenlerin görüşlerine karşıdır. Kaldı ki Allah, bundan Münezzeh'tir, Yüce'dir, Ulu'dur.

Yüce Allah'ın yarattıklarına hiç ihtiyacı yoktur ve yarattıklarından Kendisi için hiçbir fayda sağlamaz ve onlara Kendinden bir zarar da vermez. Bu, Mecûsîlerin, «Allah melekleri Kendini şeytan ve yardımcılarının eziyetlerine karşı savunsunlar diye yaratmıştır» şeklindeki iddialarına zıttır(36).

Âlemin Yapıcısı'nın (Sâni') tek olduğu hususunda birleşmişlerdir. Bu, biri Nûr (Aydınlık), diğeri Zulmet (Karanlık) olan iki kadîm yaratıcı bulunduğunu ileri süren Seneviyye (İkici=Dualist)'nin görüşlerine zıttır. Yine bu, biri adı kendilerine göre Yezdân olan kadîm bir ilâh, diğeri de adı Ehrimen olan taşlanmış şeytandan ibaret iki yapıcıya inanan Mecûsîlerin görüşlerine aykırıdır. Kezâ bu, Râfızîlerin Ğulât'ından, «Yüce Allah, âlemin idaresini Ali'ye vermiştir ve o, ikinci yaratıcıdır» diyen Mufavvıda'nın görüşüne zıttır.

33) Krş.: **Usûl**, 73-6.
34) Krş.: **Usûl**, 76-8.
35) Krş.: **Usûl**, 79-81.
36) Krş.: **Usûl**, 82-3.

201 Yine bu, Kaderiyye'den Ahmed b. Hâbıt'a uyan Hâbıtıyye'nin, «Yüce Allah âlemin idaresini İsâ b. Meryem'e havale etmiştir ve o, ikinci yaratıcıdır» şeklindeki görüşlerine karşıdır(37).

Tevhîd Ehli'nin, Yapıcı'nın Birliği (Tevhîdu'l-Sâni') hakkındaki delillerinin çeşitli yönlerini, «**el-Milel ve'n-Nihal**» adlı kitapta uzunca anlatmış bulunuyoruz(38).

4) Güçlü ve Ulu Allah'ın varlığında kaaim olan sıfatlar hakkındaki görüşlere dair olan Dördüncü Rükün üzerinde dediler ki: Yüce Allah'ın ilmi, kudreti, hayatı, iradesi, işitmesi, görmesi ve kelâmı, O'nun ezelî sıfatları ve ebedî vasıflarıdır.

Mu'tezile, O'nun bütün ezelî sıfatlarını nefyetmiş ve, «O'nun, ne kudreti, ne ilmi, ne hayatı, ne görüşü (rü'yet) ve ne de işitilecek şeyleri idrak etmesi vardır» demişler ve O'nun kelâmının yaratılmış (muhdes) olduğunu ileri sürmüşlerdir. Mu'tezile'nin Bağdad kolu, O'ndan iradeyi de nefyetmiştir. Mu'tezile'nin Basra kolu ise, O'nun bir yerde olmaksızın (lâ-fî-mahallin) yaratılan bir iradesinin bulunduğunu söylemişlerdir(39). Biz onlara deriz ki: Sıfatın inkârı (nefy) vasıflandırılanın inkârıdır; tıpkı fiilin nefyedilişinin fâili, kelâmın nefyinin de konuşanı nefyedişi gibi...

Sünnet Ehli, Yüce Allah'ın yaratıklar üzerindeki kudretinin, onunla kazanma (iktisâb) yoluyla değil, örneksiz yaratma (ihtira') yoluyla bütün yaratıkları yarattığı bir tek kudret olduğu hususunda birleşmişlerdir. Bu, «Yüce Allah, kudretiyle ancak Kendi Zâtına ait olan yaratıklar üzerine kaadirdir. Âlemde var olan yaratıklara gelince.. bunları Yüce Allah, kudreti ile değil, ancak sözleri ile yaratmıştır» iddiasında bulunan Kerrâmiyye'nin görüşüne aykırıdır(40). Yine bu, Kaderiyye'nin Basra kolunun, «Yüce Allah, kullarının ve diğer canlıların yarattıkları şeyler üzerine kaadir değildir» şeklindeki iddialarına zıttır.

Sünnet Ehli, Yüce Allah'ın takdîr ettiği şeylerin son bulmayacağı (fenâ') hususunda birleşmişlerdir. Bu, Kaderiyye'den Ebû'l-Huzeyl ve ona uyanların şu iddialarına aykırıdır(41). «Yüce Allah'ın kudreti, içinde kendi takdir ettikleri ile birlikte yok olacağı bir duruma ulaşır. O zaman hiç kimseye, ne zarar verebilir, ne de faydası dokunur.» Ebû'l-Huzeyl devamla şu iddiada bulunmuştur: «Cennet ve cehennemde bulunanlar, bu durumda, sürekli bir hareketsizlik içinde donmuş olarak kalırlar.» Oysa Allah onların bu görüşlerinden Münezzeh'tir, Yüce'dir, Ulu'dur.

---

37) Krş.: **Usûl**, 83-7.
38) el-Bağdâdî, Yapıcı'nın Birliği hakkında Tevhîd ehlinin görüşlerini genişçe açıkladığını söylediği «**el-milel ve'n-Nihal**» adlı eserinde, bu mesele üzerinde müstakil bir bahis ayırmamış; çeşitli yerlerde, fırkaları reddederken bazı açıklamalarda bulunmuştur. Allah'ın sıfatları ve tevhîdi konusunda ayr. bk.: **Tevhîd**, 44 vd.
39) Krş.: Eş'arî, 164 vd., 181-93; **Usûl**, 90-1.
40) Krş.: **Usûl**, 93.
41) Krş.: **Usûl**, 94; Eş'arî, 163.

el-Esvârî ve Mu'tezile'den ona uyanlar şu iddiada bulunmuşlardır: «Yüce Allah, ancak yapacağını bildiği şeyleri yapmaya kaadirdir. Yapmayacağını bildiği veya bizzat, yapmayacağını bildirdiği şeylere gelince.. O, bunu yapmaya kaadir değildir»(42). Allah, onun sözünden Münezzeh'tir, Yüce'dir, Ulu'dur.

Ehl-i Sünnet şu hususta da birleşmiştir: «Yüce Allah'ın ilmi tektir ve O, bununla bütün bilinenleri, his, sezgi ve akıl yürütmeye ihtiyaç duymaksızın tafsilâtı ile bilir»(43). Muammer ve Kaderiyye'den ona uyanlar, şu iddiada bulunmuşlardır: «Yüce Allah hakkında, O, Kendini bilir, denemez»(44). Şurası acâibdir ki, Kendinden başkasını bilen, bizzat Kendi nefsini bilmemektedir?!(45) Râfıza'dan bir topluluk da, Yüce Allah'ın oluşundan önce bir şeyi bilmediğini ileri sürmüşlerdir. Zurâre b. A'yun ve Râfıza'dan ona uyanlar şu iddiada bulunmuşlardır: «Yüce Allah'ın ilmi, kudreti, hayatı ve diğer sıfatları yaratılmıştır. Ve O, Kendi nefsi için hayat, kudret, ilim, irade, işitme ve görmeyi yaratıncaya kadar Hayy, Kaadir ve Âlim değildi»(46).

Onlar (Ehl-i Sünnet), O'nun işitmesi ve görmesinin, bütün işitilenler ve 202
görülenleri ihata ettiği ve Yüce Allah'ın, dâima Kendini görücü ve Kendi kelâmını işitici olduğu hususlarında birleşmişlerdir(47). Bu, Kaderiyye'nin Bağdad kolunun, «Yüce Allah, gerçek anlamda görücü ve işitici değildir. O görür ve işitir, dendiği zaman, ancak O'nun görülen ve işitileni bildiği anlamı çıkar» şeklindeki iddialarına zıttır(48). Yine bu, Mu'tezile'nin, «Yüce Allah başkasını görür: ama Kendini göremez» şeklindeki iddialarına karşıdır. Keza bu, el-Cubbâî'nin, «es-Semî'» (İşitici) ile «es-Sâmi'» (İşiten) ve «el-Basîr» (Görücü) ile «el-Mubsır» (Gören) arasındaki ayırımına zıttır; çünkü o böylece şunu demektedir: «O, ezelde İşitici (Semî') ve Görücü (Basîr) idi; ezelde, ne İşiten (Sâmi'), ne de Gören (Mubsır) olmadığı.» Bu ayırımı, aksine çevirmek de mümkündür; ama bu durumda bile, tersine çevirmeyi gerektirecek bir ayırım söz konusu olamaz(49).

Sünnet Ehli, Yüce Allah'ın âhirette mü'minler tarafından görüleceği (rü'yet) hususunda birleşmişler ve O'nun, aklî yönden, her durumda ve her canlı için görülmesinin câiz olduğunu ve mevcut hadîsler sebebiyle de, özellikle âhirette O'nun mü'minlere görülmesinin gerekliliğini (vücûb) söylemişlerdir(50). Bu, Kaderiyye ve Cehmiyye'den, O'nun görülmesini imkânsız sa-

---

42) Krş.: Eş'arî, 203, 559.
43) Krş.: **Usûl**, 95; **Fıkh**, 180.
44) Krş.: **Usûl**, 95.
45) Krş.: Eş'arî, 158 vd.
46) Krş.: Eş'arî, 36.
47) Krş.: **Usûl**, 96-7.
48) Krş.: Eş'arî, 173-4, 183-5.
49) Krş.: **Usûl**, 96; Eş'arî, 176-7.
50) Krş.: **Usûl**, 98-102; **Tevhîd**, 77 vd.; **İbâne**, 10 vd.

yanların[51]; Dırâr b. 'Amr'ın inandığı gibi, O'nun âhirette altıncı hisle görüleceğini ileri sürenlerin[52] ve İbn Sâlim el-Bas-rî'nin[53] inandığı şekilde, O'nu kâfirlerin de göreceğini iddia edenlerin görüşlerine aykırıdır. Rü'yet meselelerini ayrı bir kitapta ele almış bulunuyoruz.

Sünnet Ehli, Yüce Allah'ın iradesinin, O'nun dilemesi (meşîet) ve seçmesi (ihtiyâr); ve O'nun herşeyi dilemesinin, o şeyin yokluğu ('adem) için isteksizlik olduğu hususlarında birleşmişler[54] ve demişlerdir ki: «O'nun bir şeyi emretmesi, o şeyden vazgeçilmesini yasaklamaktır.» Yine onlar demişlerdir ki: «Doğrusu O'nun iradesi, bütün irade ettiği şeylere, o şeylerin bilgisine göre geçer. O bir şeyin olmasını, olacağını bildiği zamanda diler. Olmayacağını bildiği şeyin de olmamasını diler.» Dediler ki: «O, âlemde, iradesi dışında hiçbir şey yaratmaz. O'nun dilediği olur; dilemediği olmaz.» Kaderiyye'nin Basra kolu, Yüce Allah'ın olmayacak bir şeyi dilediğini ve dilemediği şeyin de olduğunu iddia etmişlerdir. Bu, Allah'ın olmasını istemediği şeyi, zorla ve istemiyerek yaratmak zorunda kaldığı görüşüne götürür. Oysa Allah, bundan Münezzeh'tir, Yüce'dir, Ulu'dur.

Sünnet Ehli, Yüce Tanrı'nın hayatının ruha ve gıdaya ihtiyaç duymadığı ve bütün ruhların yaratılmış olduğu hususlarında birleşmişlerdir[55]. Bu ise, Hıristiyanların baba, oğul ve ruhun kadîm oldukları yolundaki iddialarına zıttır.

Onlar (Ehl-i Sünnet), hayatın, ilim, kudret, irade, rü'yet (görüş) ve işitme için bir şart olduğu ve hayat sahibi (hayy) olmayan birinin, âlim, kaadir, murîd, sâmi' (işiten) ve mubsır (gören) olmasının doğru olmadığı hususlarında birleşmişlerdir. Bu da, ölü olan bir kişide ilim, kudret, rü'yet ve iradenin bulunmasının câiz olduğu yolunda iddialarda bulunan Kaderiyye'den es-Sâlihî ve ona uyanların görüşlerine zıttır.

203 Sünnet Ehli, Güçlü ve Ulu Allah'ın kelâmının, O'nun ezeli bir sıfatı ve onun, ne yaratılmış (mahlûk), ne sonradan olmuş (muhdes) ve ne de sonradan olan (hâdis) olduğu hususlarda birleşmişlerdir[56]. Bu ise, Yüce Allah'ın Kendi kelâmını cisimlerden bir cisimde yaratmış olduğu yolundaki Kaderiyye'nin iddialarına zıttır. Yine bu, Kerrâmiyye'nin, O'nun sözlerinin Kendi Zâtında sonradan olduğu (hâdis) yolundaki iddialarında ileri sürülen görüşlerine aykırı olduğu gibi, Ebû'l-Huzeyl'in, «O'nun bir şeye 'ol!' demesi bir

51) Krş.: Eş'arî, 216, 282.
52) Krş.: Eş'arî, 216, 282.
53) İbn Sâlim, baba ve oğula işaret eden bir isimdir. Baba, Ebû Abdillah Muhammed b. Sâlim'dir. Sehl et-Tusterî'nin talebesidir. Oğlu, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Sâlim'dir. Sâlimiyye fırkası her ikisine ıtlâk olunur. Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile kelâmını birleştirmeye gayret ediyorlardır. Ahmed b. Muhammed b. Sâlim'in ölümü 360/970-1'dir. Bk.: **İber**, 2/320; **Şezerât**, 3/36.
54) Krş.: **Usûl**, 102-5; **İbâne**, 49 vd.
55) Krş.: **Usûl**, 105.
56) Krş.: **Usûl**, 106-7; **Fıkh**, 180; **İbâne**, 19 vd.

yerde olmaz (lâ-fî-mahallin) ve O'nun öteki kelâmı cisimlerde sonradan olmuştur (muhdes)» şeklindeki görüşüne de zıttır.

Biz deriz ki, O'nun kelâmının O'nda ortaya çıkması (hudûs) câiz değildir; çünkü O, ne sonradan olanlara mahsus bir yer (mahal)'dir, ve ne de onlar O'nun dışında olur; çünkü bu bizi, O'nunla birlikte O'nun dışında konuşan (mutekellim), buyuran (âmir) ve yasaklayan (nâhî) birinin bulunmasını kabule zorlar. Sonradan olanların bir yer (mahal)'in dışında olması da doğru değildir; çünkü sıfat, bizzat kendi kendine var olamaz. Böylece O'nun kelâmının yaratılmış (hudûs) olduğu hususu ibtal edilmiş ve kelâmın, O'nun ezelî bir sıfatı olduğu meselesi doğrulanmış olur.

5) Onlar (Ehl-i Sünnet), Yüce Allah'ın isimleri ve vasıfları hakkındaki görüşlerden ibaret Beşinci Rükün için dediler ki[57]: «Yüce Allah'ın isimlerinin tesbit edilme yolu, ya Kur'ân'dır, ya Sahîh Sünnet'tir, ya da Ümmet'in bu konudaki icmâıdır ve O'na kıyas yoluyla bir isim ıtlâk etmek doğru değildir.» Bu ise, Mu'tezile'nin Basra kolunun, O'na kıyas yoluyla isim ıtlâkının câiz olduğu yolundaki görüşlerine aykırıdır[58]. el-Cubbâî, bu konuda o kadar ileri gitmiştir ki, Allah'ın, kulunun istediğini verdiği zaman, kuluna itâat eden (muti') olduğunu söylemiş ve O'na, kadınlar gebe kaldıkları zaman, kadınları gebe bırakan (muhbil) adını vermiştir[59]. Fakat Ümmet, kendisini hüsrana uğratacak bu cesaretinden dolayı el-Cubbâî'yi sapıklıkla suçlamıştır.

Ehl-i Sünnet dedi ki: «Sahih Sünnet'te, Yüce Allah'ın doksandokuz ismi bulunduğu ve onları sayanın cennete gireceği bildirilmiştir. Ancak onların saymaktan, bu isimlerin sayısını ve onların anlamlarını tekrar etmek kastedilmemektedir. Kâfir de onları anarak tekrar edebilir; ama yine de cennetliklerden olamaz. Onları saymaktan, ancak bu isimleri bilmek ve anlamlarına inanmak kastedilmektedir. Nitekim bir kimse, ilim ve akıl sâhibi ise, 'Şu kimse Allah'ın isimlerini anan ve tekrar eden biridir' denir.»

Dediler ki: Yüce Allah'ın isimleri üç kısımdır[60]:

(1) Bunlardan birincisi, el-Vâhid (Bir), el-Ğaniyy (Zengin), el-Evvel (İlk), el-Âhir (Son), el-Celîl (Ulu), el-Cemîl (Güzel) ve O'nun vasıflarına uygun ötekiler gibi, O'nun Zâtına işaret eden isimler.

(2) İkinci kısım, el-Hayy, el-Kaadir, el-Âlim, el-Murîd, es-Semî', el-Basîr ve Zâtı ile kaaim öteki vasıfları gibi, Zâtı ile kaaim ezelî vasıflarını ifade eder. Yüce Allah, gerek bu kısımda, gerek bundan önceki birinci kısımda söylenen isimlerle dâima vasıflandırılmıştır ve bu iki kısımdaki isimlerin hepsi de O'nun ezelî vasıflarıdır.

57) Krş.: **Usûl**, 114-6; **Tevhîd**, 65 vd.
58) Krş.: **Usûl**, 116, 1. str. İmam Şafiî de, o'na, kıyas yoluyla mahlûkatın isimlerinin ıtlâkını câiz görmüştür. Krş.: **Usûl**, 116, 5-6. str.
59) Krş.:Eş'arî, 194-5.
60) Krş.: **Usûl**, 121-6.

(3) Üçüncü kısım, el-Hâlık, er-Râzık, el-'Âdil ve bunlara benzer isimler gibi, O'nun fiillerinden çıkarılmış olanlardır. O, bu fiilleri ortaya çıkmadan, fiillerinden çıkarılan bu isimlerle vasıflandırılamaz.

204 O'nun isimleri arasında iki anlam taşıyanları vardır[61]: Bunlardan biri, ezelî sıfattır; öteki de O'nun bir fiilidir. Söz gelişi, «el-Hakîm». Şimdi bunu, ilim demek olan «hikmet» anlamına alırsak, O'nun ezelî isimlerinden olur. Fakat bunu, O'nun fiillerinin «hikmetleri» ve bu fiillerin «kararlılığı» anlamına alırsak, O'nun fiilinden elde edilmiş bir isim olur ve böylece ezelî vasıflarından biri olmaz.

6) Sünnet Ehli, Yüce Allah'ın adâleti ve hikmeti hakkındaki görüşlerden ibaret Altıncı Rükün için dediler ki: «Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah, hayır ve şerri ile cisimler ve arazların yaratıcısıdır. O, kulların kazandıkları şeylerin de yaratıcısıdır[62] ve O'ndan başka yaratıcı yoktur»[63].

Bu, Kaderiyye'den, Yüce Allah'ın kulların kazandıkları şeylerden hiçbirini yaratmamış olduğunu iddia edenlerin görüşlerine zıttır[64]. Yine bu, Cehmiyye'nin, «İnsanlar, ne kazanırlar (kesb), ve ne kazandıkları şeylere kaadirdirler» şeklindeki görüşüne aykırıdır[65]. Bu sebepten, kim, «İnsanlar kazandıkları (kesb) şeylerin yaratıcısıdır» iddiasında bulunursa, o, insanların ilim, irade ve seslerle ilgili olarak hareket ve hareketsizlik gibi arazları Allah'ın yaratmasına benzer şekilde yaratabilecekleri iddiasında bulunduğu için, Rabbine ortak koşan bir Kaderiyye'cidir. Bu görüşü savunanları kınama yolunda, Güçlü ve Ulu Allah şöyle buyurmuştur: «**...Yoksa Allah'a, Allah gibi yaratması olan ortaklar buldular da, yaratmaları birbirine mi benzettiler? De ki: Herşeyi yaratan Allah'tır. O, herşeye üstün gelen tek Tanrı'dır**»[66]. Öte yandan, «İnsanın, bir işi yapıp-kazanmak (kesb) için yapabilme gücü (istitâat) yoktur ve o, ne fâil (yapan) ve ne de işi kazanandır» iddiasında bulunan bir Cebriyye'cidir. Adâlet, cebr ve kaderden uzaktır. «Kul, amelini kazanandır; Yüce Allah da onun kazandığı (kesb ettiği) şeyi yaratandır» diyen, cebr ve kaderden arınmış adâletli bir Sünnî'dir.

Sünnet Ehli, «İnsan kendi bünyesinde birşey yapar; bundan da kendi dışında bir fiil doğar» şeklindeki iddialarından dolayı Ashâbu't-Tevellud'u reddetmiştir[67]. Bu, «İnsan, başka şeylere tesir eden kendi nefsinde işlediği sebeplerden doğan fiiller işler» diyen Kaderiyye'nin çoğunluğunun görüşüne zıttır[68]. Yine bu, Kaderiyye'den doğan fiillerin (el-mutevellidât), fâili olmayan fiiller olduğu iddiasında bulunanların görüşüne aykırıdır. Nitekim Sumâme, bu görüştedir[69].

61) Krş.: **Usûl**, 126-7.
62) Krş.: **Usûl**, 133-4.
63) Krş.: **Usûl**, 134-7.
64) Krş.: Eş'arî, 199 vd., 227-42; **Usûl**, 133, 135.
65) Krş.: **Usûl**, 134.
66) Ra'd (13), 16.
67) Krş.: **Usûl**, 137-9.
68) Muhtelif Mu'tezile görüşleri için bk.: Eş'arî, 400-15.

Onlar (Ehl-i Sünnet), insanın hareket, sükûn, irade, söz, ilim, fikir ve söylediğimiz bu arazların paralelindeki şeyleri kazanmasının (iktisâb) doğru olduğu; ama onun, renkler, tadlar, kokular ve idrakleri kazanmasının doğru olmadığı hususlarında birleşmişlerdir[70]. Bu, Bişr b. el-Mu'temir ve Mu'tezile'den ona uyanların, «İnsan, doğum (tevellud) yoluyla renkler, tadlar ve kokuları yapar» şeklindeki görüşlerine zıttır[71]. Onlar (Bişr ve ona uyanlar), ayrıca, insandan gözde görme fiilinin, işitme organında işitilen şeyleri idrak fiilinin doğmasının doğruluğunu iddia etmişlerdir. Bundan daha çirkini, Kaderiyye'ci Muammer'in, «Yüce Allah, hiçbir araz yaratmamıştır; bütün arazlar, cisimlerin fiillerinden ibarettir» şeklindeki görüşüdür[72]. 205
Utanç vesilesi olarak bu sapıklık ona yeter!

Ehl-i Sünnet dedi ki: Yüce Allah'ın hidâyeti iki yönden tezâhür eder[73]:

(1) Bunlardan biri, hakkın açıklanması, buna çağırma ve bu husustaki delilleri getirme yönündendir. Bu açıdan, hidâyetin, peygamberler ile Güçlü ve Ulu Allah'ın dinine çağıranlara nisbet edilmesi doğrudur; çünkü onlar, yükümlülük sâhibi olanları (ehlu't-teklîf), Yüce Allah'ın dinine doğru sevketmektedirler. Bu, Güçlü ve Ulu Allah'ın, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Resûlü hakkındaki şu buyruğunun yorumudur: «**...Şüphesiz sen de doğru yolu göstermektesin**»[74], yani O'na çağırmaktasın.

(2) İkinci yön şudur: Yüce Allah'ın kullarını hidâyeti, doğru yolu bulmanın onların kalplerinde yaratılmasıdır. Nitekim O şöyle buyurmuştur: «**Allah kimi doğru yola koymak isterse, onun kalbini İslâmiyete açar; kimi de saptımak isterse, kalbini dar ve sıkıntılı kılar...**»[75]. Hidâyetin bu nev'ine, Yüce Allah'tan başka kimse kaadir olamaz.

Yüce Allah'tan gelen birinci hidâyet, bütün yükümlüleri (mükellef) içine alır. İkinci hidâyet, hidâyet edilenlerin özelliklerindendir. Bu hususu doğrulamak için Yüce Allah'ın şu buyruğu inmiştir: «**Allah, selâmet ülkesine (cennet) çağırır ve dilediğini doğru yola eriştirir**»[76].

Sapıklık (dâlâlet), Ehl-i Sünnet'e göre, Yüce Allah'tan gelir. Şu anlamda ki, sapıklığın sapıkların kalbinde yaratılması, Allah'tandır. Nitekim, «**...Kimi de saptırmak isterse, kalbini ona dar ve sıkıntılı kılar...**»[77].

69) Krş.: Eş'arî, 407.
70) Krş.: **Usûl**, 139-40.
71) Krş.: Eş'arî, 402-3.
72) Krş.: Eş'arî, 405-6.
73) Krş.: **Usûl**, 140-2; **İbâne**, 65 vd.
74) Şûrâ (42), 52.
75) En'âm (6), 125.
76) Yûnus (10), 25.
77) En'âm (6), 125.

(Ehl-i Sünnet) Dediler ki: Allah kimi saptırırsa, bu O'nun adâletindendir; kimi de doğru yola iletirse, bu da O'nun iyiliğindendir. Bu, «Hidâyet Yüce Allah'tan gelir; şu anlamda ki, O, doğru yolu gösterir ve hakka çağırır, kalplerin hidâyeti ile ilgili olarak O'na birşey nisbet edilemez» iddiasında bulunan Kaderiyye'nin görüşüne aykırıdır[78]. Onlar (Kaderiyye), O'ndan gelen sapıklığın iki yönden olduğunu iddia ettiler. Bunlardan biri, sapıklara «sapıklar» adını vermektedir. İkincisi de, sapıtanları sapıklıklarından dolayı cezalandırma anlamındadır.

Şimdi, onların bu söyledikleri doğru olsaydı, «Doğrusu o, kâfirleri sapıtmıştır; çünkü onlara sapıtanlar adını vermiştir»[79] demek icâbederdi. Aynı şekilde, «İblîs, mü'minlerin peygamberlerini sapıklığa düşürmüştür; çünkü o, onlara sapıtanlar adını vermiştir» demek gerekirdi. Buna göre onlar, zinada bulunanlara, hırsızlık edenlere ve dinden çıkanlara gerekli cezâları tatbik edenlerin, bu işleri yapanların sapıtanlar olduklarını kabul etmek zorundadırlar; çünkü onlar, bu kimseleri sapıklıkları yüzünden cezâlandırmışlardır. Bu ise yanlıştır ve ve buna götüren şey de tıpkı ona benzer.

Ehl-i Sünnet, ecel konusunda şunu söylemiştir[80]. Tabî bir ölümle ölen veya öldürülen herkes, ancak Allah'ın kendisi için tesbit ettiği eceli ile ölmüştür. Yüce Allah o kimseyi sağ bırakmaya ve ömrünü uzatmaya kaadirdir. Ancak onu sağ bırakmadığı takdirde, ömrünün uzatılmadığı bu zaman, onun eceli değildir. Bu şuna benzer: Bir erkeğin ölümünden önce kendisiyle evlenemediği kadın, Yüce Allah o adamı ölümünden önce o kadınla evlendirmeye kaadir olsa bile, o kadın o adamın karısı olamaz. Bu, Kaderiy-
206 ye'den, «Öldürülen kimsenin eceli de vaktinden önce kesilmiş olur» iddiasında bulunanlar ile, yine onlardan, «Öldürülen kimse ölü değildir» diyen[81] ve Yüce Allah'ın, «**Her insan ölümü tadacaktır...**»[82] buyruğunu inkâr eden kimsenin görüşüne aykırıdır. Bu, el-Ka'bî'nin benimsediği bir bid'attir[83] ve bu utanç olarak ona yeter.

Sünnet Ehli, insanın şu an sahip olduğu duruma göre, rızıklar konusunda dediler ki[84]: «Birşey yiyen ve içen herkes, ister helâl ister haram olsun, ancak kendi rızkını yemektedir.» Bu, Kaderiyye'den, «İnsan, başkasının rızkını yemektedir»[85] iddiasında bulunanların görüşlerine aykırıdır.

Teklif'in (yükümlülük) başlangıcı hakkında dediler ki: «Doğrusu Yüce Allah, kuluna hiçbirşey yüklememiş olsaydı bile, bu, O'nun adâletli bir işi

78) Krş.: Eş'arî, 259-62; **Usûl**, 141.
79) Krş.: **Usûl**, 141, 17. str.
80) Krş.: **Usûl**, 142-4.
81) Krş.: **Usûl**, 143.
82) Âl-i İmrân (3), 185; Enbiyâ (21), 35; Ankebût (29), 57.
83) Eş'arî, bu görüşü el-Ka'bî'ye inhisar ettirmeksizin Mu'tezile'nin müşterek görüşü olarak anlatır, ss. 256-7, 421-4.
84) Krş.: **Usûl**, 144-5.
85) Krş.: Eş'arî, 257.

olurdu»[86]. Bu, Kaderiyye'den, «O insanlara birşey teklif etmeseydi, Hakîm olmazdı» iddiasında bulunanların görüşüne aykırıdır. Yine onlar (Ehl-i Sünnet) dediler ki: «O, kullarına yüklediği şeylerin üzerine yeni yükler getirmiş veya onlara yüklediklerinin bir kısmını azaltmış olsaydı, bu câiz olurdu». Bu da Kaderiyye'den bu görüşü reddedenlerin fikrine aykırıdır.

Aynı şekilde O, yaratılmışları yaratmamış olsaydı, bu türlü davranmak, O'nun hikmetten uzaklaşmış olmasını icâbettirmezdi[87]. Bu durumda O'nun ilmine uygun olarak cereyan eden şey, O'nun yaratmaması olurdu. (Ehl-i Sünnet) Dediler ki: «Yüce Allah, canlıları değil de cansız varlıkları (cemadât) yaratmış olsaydı, bu O'nun için câiz olurdu.» Bu, Kaderiyye'den, «O, canlıları yaratmamış olsaydı Hakîm olmazdı» diyenlerin görüşüne aykırıdır.

(Ehl-i Sünnet)Dediler ki: «Yüce Allah, kullarının hepsini de cennette yaratmış olsaydı, bu O'nun bir iyiliği olurdu.» Bu da Kaderiyye'den, «Eğer O böyle davransaydı, Hakîm olmazdı» iddiasında bulunanların görüşüne aykırıdır[88]. Bu, onlara göre, Yüce Allah'a yasaklanmış bir şeydir. Oysa biz, O'nun sınırlandırılmasını kabul etmeyiz; aksine emir (buyruk) ve nehy (yasak) O'na aittir ve hüküm (kazâ) de O'nundur; dilediği şekilde yapar ve istediği gibi hükmeder.

7) Onlar (Ehl-i Sünnet), nübüvvet ve risâletin farzları hakkındaki Yedinci Rükün için dediler ki: «Resuller, kesinlikle Yüce Allah'tan kullarına gönderilmişlerdir.» Bu, Yapıcı'nın Birliğini (Tevhîdu's-Sâni') kabul etmelerine rağmen peygamberleri inkâr eden Brahmanların görüşlerine aykırıdır[89].

Onlar (Ehl-i Sünnet), resûl ile nebî arasındaki fark hakkında şöyle dediler[90]: «Kendisine Yüce Allah'tan, meleklerinden birinin diliyle vahy inen ve olağan şeylerin dışında cereyan eden kerâmetlerden herhangi biri ile desteklenen herkes, bir nebîdir. Kendisinde bu sıfatın doğduğu ve ayrıca kendisine yeni bir şerîatin tahsis edildiği veya kendisinden önceki şerîat hükümlerinden bir kısmının ortadan kaldırılma (nesh) vazifesinin verildiği kimse de bir resûldür.»

Dediler ki: «Doğrusu nebîler çoktur[91]; fakat resûllerin sayısı üçyüz onüçtür[92]. Resûllerin ilki, bütün insanlığın babası olan Âdem (s.a.)'dir. Resûllerin sonuncusu, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Muhammed'dir.»
Bu, bütün insanlığın babasının Gilşâh denen Geyumert (Keykûmert) olduğu 207
iddiasında bulunan Mecûsîlerin görüşüne aykırıdır[93]. Yine bu, onların,

86) Krş.: **Usûl**, 149-50.
87) Krş.: **Usûl**, 150-1.
88) Krş.: Eş'arî, 248-9.
89) Krş.: **Usûl**, 154-5; **Tevhîd**, 176 vd.
90) Krş.: **Usûl**, 153-4.
91) «Sahih haberlerde bildirildiği üzere nebîlerin sayısı yüzyirmi dört bindir.» Bk.: **Usûl**, 157.
92) Krş.: **Usûl**, 157.
93) Krş.: **Usûl**, 159.

«Resûllerin sonuncusu Zerdüşt'tür» şeklindeki görüşlerine de zıttır. Ayrıca bu, Hurremiyye'den, «Sonsuza kadar, birbiri ardınca resûller gelecektir» iddiasında bulunanların görüşüne aykırıdır[94].

Onlar (Ehl-i Sünnet), Mûsâ'nın kendi zamanındaki peygamberliğine inanırlar. Bu, Brahmanlardan ve Mâneviyye'den, onu inkâr edenlerin görüşüne aykırıdır. Bununla beraber Mâneviyye, selâm olsun İsâ'yı kabul ederler.

Onlar (Ehl-i Sünnet), selâm olsun İsâ'nın peygamberliğine inanırlar. Bu, Yahudi ve Brahmanlardan onu inkâr edenlerin görüşlerine zıttır[95]. Onlar (Ehl-i Sünnet), İsâ'nın öldürüldüğünü inkâr ve onun göğe yükseltildiğini (ref') kabul etmişlerdir. Demişlerdir ki: «Doğrusu o, Deccâl'ın çıkışından sonra yeryüzüne inecek; Deccâl'ı öldürecek; domuzları öldürecek; namaz kılarken Kâbe'ye yönelecek; Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Muhammed'in şerîatini destekleyecek ve Kur'an'ın diriltmediğini diriltip öldürdüğünü öldürecektir.»

Onlar (Ehl-i Sünnet), ister Zerdüşt, Yurâsâf (Yudâsâf), Mânî[96], Deysân [97] Markayon (Marcion)[98] ve Mazdek[99] gibi, İslâm'dan önce yaşamış; ister Museylime, Secâh, el-Esved b. Yezîd el-'Ansî ve onlardan sonra peygamberlik iddiasında bulunanlar gibi olsun, peygamberlik taslayan bütün yalancı peygamberleri kâfirlikle suçlamışlardır.

Onlar (Ehl-i Sünnet), nebîlerin tanrılıklarını iddia edenleri veya Sebeiyye, Beyâniyye, Muğîriyye, Mansûriyye, Hattâbiyye ve bunların yolundan gidenler gibi, imamların peygamberlik veya tanrılıklarını ileri sürenleri tekfîr etmişlerdir.

Ehl-i Sünnet, nebîlerin meleklerden daha üstün olduklarını söylemişlerdir[100]. Bu, Kaderiyye'nin çoğunluğu ile birlikte, meleklerin nebîlerden üstün olduklarını söyleyen el-Huseyn b. el-Fazl'ın görüşüne zıttır[101]. Onlar, nebîler topluluğu içinde, nebîlerin evliyâdan üstün olduğunu söylemişlerdir [102]. Bu, evliyâ içinde nebîlerden daha üstününün bulunduğunu iddia edenlerin görüşlerine karşıdır.

Sünnet Ehli, nebîlerin günahlardan korunmuş ('ismet) olduklarını söylemişler ve onların küçük hataları ile ilgili olarak rivâyet edilenleri, nebîlikten önce olan şeyler olarak yorumlamışlardır[103]. Bu, onların küçük günah

94) Krş.: **Usûl**, 158; Eş'arî, 438.
95) Krş.: **Usûl**, 161.
96) Krş.: Şehristânî, 1/244.
97) Krş.: Şehristânî, 1/250.
98) Krş.: Şehristânî, 1/252.
99) Krş.: Şehristânî, 1/249.
100) Krş.: **Usûl**, 295-6; Eş'arî, 439-40.
101) Krş.: Eş'arî, 47-8.
102) Krş.: **Usûl**, 167.
103) Krş.: **Usûl**, 167-8.

işleyebileceklerini câiz görenlerin görüşüne karşıdır. Yine bu, Râfızîlerden, imamın günahlardan korunmuş olduğunu söylemelerine rağmen, peygamberlerin günah işleyebilmelerini câiz gören Hişâmiyye'nin görüşüne zıttır.

8) Mûcizeler ve kerâmetlerle ilgili Sekizinci Rükün hakkında dediler ki: «Mûcize, nebîlik iddiasında bulunan kimsenin olağan bir durumun zıddına ortaya koyduğu ve yine o kimsenin, bununla kendi topluluğunu tehdît ettiği ve kendi topluluğunun ona karşı bir benzerini ortaya koymakta acze düştüğü bir durumun tezâhürüdür[104]. O, böylece, teklîf zamanında kendi doğruluğuna bir delil getirmiş olur». Onlar dediler ki: «Nebî, mutlaka kendi doğruluğuna işaret edecek bir mûcize gösterir. O, kendi doğruluğunu gösteren bir mûcize gösterdiği ve onlar da ona karşı bir benzerini ortaya koymakta acze düştükleri zaman, onu tasdîk etmenin ve ona itâat etmenin gerekliliği hakkındaki delile boyun eğmek zorundadırlar. Eğer onlar, ondan başka bir mûcize daha göstermesini isterlerse, durum Güçlü ve Ulu Allah'a kalmıştır. Dilerse, onu bir mûcize ile daha destekler; dilerse doğruluğuna delil getirilmiş olan kimseye imân etmeyi terkettikleri için, ondan başka bir mûcize isteyenleri cezâlandırır.» Bu, Kaderiyye'den Sumâme'nin de kabul ettiği gibi, «Salât ve selâm olsun Nebî'nin, kendi şeriâtinin doğruluğundan başka bir mûcizeye ihtiyacı yoktur» iddiasında bulunanların görüşüne karşıdır[105].

Dediler ki: «Nübüvvet iddiasında doğru olan kimsenin, kendisini doğru- 208
layıcı bir mûcize göstermesi câizdir[106]. Nübüvvet iddiasında bulunan bir yalancı peygamberin tasdîki yönünde bir mûcize ortaya konması câiz değildir; ama onun, ağacın veya organlarından birinin onu yalanlayarak konuşması gibi, kendi yalanını gösteren bir mûcize göstermesi câizdir.»

Onlar (Ehl-i Sünnet), «Evliyânın kerâmetler göstermesi câizdir» dediler ve mûcizelerin, nebîlerin iddialarındaki doğruluklarını gösteren deliller oluşu gibi, bunların da onların hallerindeki doğruluklarının delilleri olduğunu kabul ettiler[107]. Onlar, mûcize sâhibinin mûcize göstereceğini ve bu mûcize ile meydan okuyacağını; fakat kerâmet sâhibinin kerâmeti ile başkalarına meydan okuyamıyacağını ve bunları genellikle gizleyeceğini söylemişlerdir. Mûcize sâhibi, işin sonundan dolayı emniyet altındadır; ama kerâmet sâhibi, sonunun ne olacağı hususunda emniyet altında değildir. Nitekim Bel'am b. Bâ'ûrâ'nın âkıbeti kerâmetlerinin zuhûrundan sonra değişmiştir. Kaderiyye, evliyânın kerâmetlerini inkâr etmiştir; çünkü onlar, kendi fırkaları içinde, kerâmet sâhibi birine rastlamamışlardır.[108].

Onlar (Ehl-i Sünnet), nazmı bakımından Kur'an'ın mûcizeli bir özelliği

104) Krş.: **Usûl**, 170-1.
105) Krş.: **Usûl**, 175-6.
106) Krş.: **Usûl**, 173-4; **Fıkh**, 182.
107) Krş.: **Usûl**, 174-5; **Fıkh**, 182.
108) Krş.: **Usûl**, 175.

olduğunu söylemişlerdir(109). Bu, Kaderiyye'den en-Nazzâm'ın da benimsediği gibi, Kur'an'ın nazmında mûcize bulunmadığını iddia edenlerin görüşüne karşıdır(110).

Onlar (Ehl-i Sünnet), Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Muhammed'in mûcizeleri arasında, ayın ikiye bölünmesi, elindeki çakıl taşının Allah'ı tesbîh etmesi, parmaklarının uçlarından suyun akışı, az bir yiyecekle çok insanı doyurması ve bunlara benzer birçok mûcizeyi sayarlar. Fakat en-Nazzâm ve Kaderiyye'den ona uyanlar, buna karşı çıkmışlardır.

9) İslâm şerîatinin rükünleri ile ilgili Dokuzuncu Rükün hakkında dediler ki: «Şüphesiz İslâm, beş rükn üzerine kurulmuştur: (1) Allah'tan başka bir ilâhın bulunmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik etmek, (2) Namaz kılmak, (3) Zekât vermek, (4) Ramazan orucu tutmak ve (5) Kâbe'ye hacca gitmek»(111).

Dediler ki: «Bu beş esastan herhangi birinin farz oluşunu inkâr eden veya onları, Râfıza'nın Ğulât'ından olan Mansûriyye ve Cenâhiyye'nin te'vîl ettikleri şekilde, «bir topluluğun dostluğu» anlamında yorumlayan kimse, bir kâfirdir.»

Farz namazların beş vakit olduğunu söylemişler ve onlardan herhangi birinin farz oluşunu inkâr edeni tekfîr etmişlerdir. Yalancı Museylime, sabah ve akşam namazlarının farz oluşunu kaldırmış ve bunları kaldırışını, karısı yalancı peygamber Secâh için mihr olarak tayin etmiştir. Böylece o, küfre girmiş ve dinden çıkmıştır. (Ehl-i Sünnet) Cuma namazını kılmanın farz olduğunu söylemiş(112) ve Havâric ile Ravâfız'dan, bekledikleri imamlarının çıkışına kadar Cuma namazının kılınmayacağını söyleyenleri tekfîr etmişlerdir.

Altın ve gümüş ile otlatılan cinsten olmak şartıyla sığır, deve ve koyun gibi değerli malların zekâtını vermenin farz olduğunu söylemişlerdir(113). Ayrıca insanların, ektikleri ve sonra bunlardan yiyecek elde ettikleri, yiyecek cinsinden olan hububattan da zekât gerektiğini söylediler. Hurma ve üzümlerin mahsulleri için de zekâtı gerekli kıldılar. Söylediğimiz bu şeylerden dolayı zekât gerekmediğini söyleyen, küfre girmiştir; ama bunların hepsinden dolayı zekâtın gerekli olduğuna inanıp, Ümmet'in fakîhlerinin ihtilâflı olduğu şekilde nisâblarının miktarı hakkında ayrı düşüncede olan, küfre girmemiştir.

Ramazan orucunun farz olduğunu söylemişler ve küçüklük, delilik, hastalık,yolculuk veya bunlara benzer özürler dışında Ramazan orucunu bozmayı haram kılmışlardır. Oruç ayının, Ramazan hilâlinin görülmesi veya

109) Krş.: **Usûl**, 183-4.
110) Krş.: **Usûl**, 184; Eş'arî, 225-6.
111) Krş.: **Usûl**, 186.
112) Krş.: **Usûl**, 190.
113) Krş.: **Usûl**, 191.

Şaban ayının otuz güne tamamlanması ile başlayacağını söylemişlerdir. Onlar Şevval ayının hilali görülmedikçe veya Ramazan ayının günleri otuza ta- 209
mamlanmadıkça, Ramazan'ın sonunda oruçlarını açmamışlardır. Ravâfız'dan oruca hilâlin görülmesinden bir gün önce başlayanları ve bayramdan bir gün önce oruçlarını açanları sapıklıkla suçlamışlardır(114).

Güç yetirebilen kimsenin hayatında bir defa hacca gitmesinin farz olduğunu söylemişlerdir(115). Bâtıniyye'den, haccın farz oluşunu kaldıranları tekfîr etmişlerdir. Vücûbu hakkında, Ümmet'in ihtilâfından dolayı 'umre'nin gerekliliğini kabul etmeyen birini, küfürle suçlamamışlardır(116).

Namazların sıhhatinin şartları olarak, tahâret (temizlik), ayıp yerlerinin örtülmesi (setr-i avret), vaktin girmesi ve imkânlar nisbetinde kıbleye yönelmeyi (istikbâl-i kıble) söylemişlerdir(117). Bu şartları göz önüne almayı ve imkânlarına rağmen bunlardan herhangi birini yerine getirmeyi inkâr eden küfre girmiştir.

İslâm'ın düşmanları ile Müslüman olmalarına veya aralarında, kendilerinden cizye kabul edilmesi câiz olanların cizye ödemelerine kadar cihadda bulunmanın farz olduğunu söylemişlerdir(118).

Onlar (Ehl-i Sünnet), alış-verişin helâl olduğunu söylemiş ve ribâ'yı haram kılmışlardır. Her türlü ribâyı helâl sayanları sapıklıkla suçlamışlardır(119).

Sağlam bir nikâh mevcud olmadıkça veya elinin altında bir câriye bulunmadıkça, cinsî münasebetin helâl olmadığını söylemişlerdir(120). Zinâyı helâl sayan Mubeyyıda, Muhammira ve Hurremiyye'yi kâfirlikle suçlamışlardır.

Ayrıca haramları, kendileriyle dostluk kurmanın haram olduğunu iddia ettikleri bazı şahıslar olarak yorumlayanları tekfîr etmişlerdir. Zinâ, hırsızlık, içki içme ve iftira cezâlarını tatbik etmenin vücûbunu söylemişlerdir. Havâric'den, içki ve recm cezâlarını inkâr edenleri tekfîr etmişlerdir(121).

Şerîat hükümlerinin esaslarının Kitâb, Sünnet ve Selefin İcmâı olduğunu söylemişlerdir(122). Sahâbenin icmâını delil olarak görmeyenleri küfürle suçlamışlardır. İcmâ' ve Sünnet delillerini reddettikleri için Havâric'i de tekfîr etmişlerdir. Ravâfız'dan, bunlardan hiçbirinin delil olmadığını; delilin ancak bekledikleri imamın görüşü olduğunu söyleyenleri de kâfirlikle suçlamışlardır. Bu kimseler, bugün, şaşkınlık içinde dolaşıp durmaktadırlar; bu da onlara utanç olarak yeter!

114) Krş.: **Usûl**, 191-2.
115) Krş.: Âl-i İmrân (3), 97.
116) Krş.: **Usûl**, 192.
117) Krş.: **Usûl**, 193.
118) Krş.: **Usûl**, 193-4.
119) Krş.: **Usûl**, 195'de «kâfir».
120) Krş.: **Usûl**, 195-6.
121) Krş.: **Usûl**, 197-9.
122) Krş.: **Usûl**, 204, 8-9, str.'da, «Kur'an, Sünnet, İcmâ' ve Kıyas.»

10) Emir (buyruk) ve nehy (yasak) hakkındaki Onuncu Rükün için dediler ki: Mükelleflerin (din yönünden yükümlü) fiilleri beş kısımdır: (1) Vâcib, (2) Haram (Mahzûr), (3) Mesnûn, (4) Mekrûh ve (5) Mübah[123].

(1) **Vâcib**: Yüce Allah'ın lüzumluluğu yönünden buyurduğu şeydir. Bunu terkeden, terkettiği için, cezâyı hak eder.

(2) **Haram**: Allah'ın yasakladığı şeydir. Bunu işleyen, işlediğinden dolayı cezâya hak kazanmış olur.

(3) **Mesnûn**: İşleyenin sevâb gördüğü, ama terkedenin cezâlandırılmadığı şeydir.

(4) **Mekrûh**: Ne terkedenin sevâb gördüğü, ne de işleyenin cezâlandırıldığı şeydir.

(5) **Mübâh**: Ne işlenmesinde sevab, ne terkinde sevâb ve cezânın bulunduğu şeydir.

Bunların hepsi de mükelleflerin işlerindendir. Hayvanların, delilerin ve çocukların işlerine gelince.. bunlar, mübahlık, vâciblik ve haramlıkla vasıflandırılamaz.

Bilgi, söz veya fiil olarak mükellefin üzerine vâcib kılınan herşey, onun üzerine ancak Yüce Allah'ın emri ile vâcib kılınmıştır. İşlenmesi yasaklanan herşey de Yüce Allah'ın, o şeyi mükellefe yasaklayışı iledir. Yüce Allah'tan kullarına emirler ve nehiyler gelmemiş olsaydı, onlara, ne bir şey farz kılınır, ne de bir şey haram edilirdi[124]. Bu, Brahmanlar ve Kaderiy-
210 ye'den, «Teklîf kalbinde doğan iki hisse sahip akıllı kişiye yönelmiştir» iddiasında bulunanların görüşüne muhaliftir. Bu hislerden biri, Yüce Allah'tan gelip şahsı, Allah'ın varlığını, birliğini kabule ve akıl yürütmeye davet eden histir. Kalbe doğan öteki his ise, şeytandan gelip şahsı isyâna çağırır ve onu, birinci hisse itâattan nehyeder. Buna göre onların, bu şeytanın iki hisle mükellef olduğunu kabul etmeleri icâbeder. Bu hislerden biri Yüce Allah'tan gelir. Diğeri de başka bir şeytandan gelir. Sonra öteki şeytan hakkında iddia edilen söz, bu şekilde, şeytanlar sonsuza kadar zincirleme uzanıncaya kadar birinci şeytan hakkındaki söz gibi olur[125]. Bu ise imkânsızdır; imkânsıza götüren şey de imkânsızdır.

11) İnsanların fânîliği ve onların âhiretteki hükümlerine dair Onbirinci Rükün için dediler ki: «Yüce Allah, bütün âlemi toptan yok etmeye (ifnâ') ve cisimlerden bir kısmını bırakırken diğerlerini yok etmeye kaadirdir»[126]. Bu, Kaderiyye'nin Basra kolundan, «Allah bütün cisimleri, bir yerde olmaksızın (lâ-fî-mahal) yaratacağı fenâ' (yokluk) ile yok etmeğe kaadirdir; ama

123) Krş.: **Usûl**, 199-200.
124) Krş.: **Usûl**, 202-3.
125) Krş.: **Usûl**, 203-4.
126) Krş.: **Usûl**, 229-30, 232-3.

O, cisimlerden bir kısmını bırakırken bir kısmını yok etmeğe kaadir değildir» iddiasında[127] bulunanların görüşüne karşıdır.

Dediler (Ehl-i Sünnet) ki: «Güçlü ve Ulu Allah, dünyada ölmüş bulunan insanları ve diğer canlıları âhirette diriltecektir»[128]. Bu, «Allah, geri kalan canlıları değil, ama insanları diriltecektir» iddiasında bulunanların görüşüne aykırıdır. Onlar (Ehl-i Sünnet), cennet ve cehennemin yaratılmamış olduklarını iddia edenlerin görüşlerinin aksine, bunların yaratıldıklarını söylemişlerdir[129]. Cennet nimetlerinin cennetlikler, cehennem azâbının da müşrikler ve münafıklar için devamlı olacağını söylemişlerdir. Bu, Cehm'in de iddia ettiği gibi, bunların son bulacağını ileri sürenlerin görüşünün aksidir. Yine bu, Kaderiyye'ci Ebû'l-Huzeyl'in, «Gerek cennet ve cehennemde, gerek bunların dışında bulunan, Yüce Allah'ın takdir ettiği şeyler son bulur» şeklindeki görüşüne zıttır[130]. (Ehl-i Sünnet), kâfirlerden başkasının, cehennemde temelli kalmayacağını söylemişlerdir. Bu, cehenneme giren herkesin, orada temelli kalacağını söyleyen Kaderiyye ve Havâric'in görüşlerinin aksidir. Onlar (Ehl-i Sünnet) dediler ki: «Kaderiyye ve Havâric, temelli cehennemde kalacak ve oradan çıkarılmayacaklardır»[131]. Öyle ya.. «Bağışlamak Allah'a ait değildir ve cehenneme giren bir daha oradan çıkarılamaz» diyenleri, Yüce Allah nasıl bağışlar?!

Kabirde sorgu-sualin var olduğunu ve günah işleyenler için, kabir azâbının bulunduğunu söylediler[132]. Kabir azâbını inkâr edenlerin, kabirde cezâlandırılacaklarını kabul ettiler. Onlar, Havz, Sırât, Mîzân'a inanırlar[133]. Bunları inkâr edene, Havz'dan (Kevser Şarabı'nı) içmek haram kılınmıştır ve o, Sırat'tan geçerken ayağı kayacak, cehennem ateşine düşecektir.

Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'nin ve onun Ümmetinden olan iyi kişilerin, Müslümanlardan günah işlemiş olanlar ile kalbinde bir atom miktarı imân bulunanlar için şefâatının var olduğunu söylemişlerdir[134]. Şefâati inkâr edenler, şefâattan mahrum kılınmışlardır.

12) Hilâfet ve imâmetle ilgili Onikinci Rükün[135] hakkında dediler ki: «Şüphesiz imâmet, imam tayin etmenin gerekliliğinden dolayı Ümmet'in üzerine yüklenmiş zarûrî bir iştir. İmam, Ümmet için, hâkimler ve güvenilir kişiler tayin eder; sınırlarını korur; ordularının başında savaşa gider; ganimeti bölüştürür ve onların zulme uğramış olanlarını zâlim olanlarından korur[136]. Onlar, «Bu Ümmet içinde bir imama imâmeti vermenin yolu, icti-

127) el-Bağdâdî'nin bu iddiaya cevabı için bk.: **Usûl**, 231-2.
128) Krş.: **Usûl**, 235-7.
129) Krş.: **Usûl**, 237-8; Eş'arî, 475; **Fıkh**, 182.
130) Krş.: **Usûl**, 238; Eş'arî, 474-5; **Fıkh**, 182.
131) Krş.: **Usûl**, 242.
132) Krş.: **Fıkh**, 182; **Usûl**, 245-6; **İbâne**, 76.
133) Krş.: **Usûl**, 246; Eş'arî, 472-3; **Fıkh**, 180, 182; **İbâne**, 75.
134) Krş.: **Usûl**, 244-5; Eş'arî, 474; **Fıkh**, 182; **İbâne**; 75.
135) **Usul**'de, «Onikinci Rükn: İmân» (s. 247), «Onüçüncü Rükn» ise, «İmâmet»tir (s. 270).
136) Krş.: **Usûl**, 271.

hadla seçimdir» demişlerdir[137]. Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'den, herhangi belli bir şahsın imâmete tayin edilmiş olduğuna dair bir
211 hüküm yoktur[138]. Bu, Râfıza'dan, «O, Allah ondan râzı olsun Ali'yi mutlak doğru ve kesin bir hükümle imâmete tayin etmiştir» iddiasındaki bulunanların görüşüne karşıdır. Eğer durum onların dedikleri gibi olsaydı, bu, bir topluluk tarafından nakledilirdi[139]. Ayrıca, naklinde tevâtür durumu bulunmamasına rağmen, Ali için bunu iddia eden, o hususta bir nakil bulunmamakla birlikte, aynı şeyi Ebû Bekr veya ondan başka biri için iddia edenden ayrı tutulamaz.

Onlar (Ehl-i Sünnet), Kureyş'e mensup olmanın imâmetin şartından olduğunu söylemişlerdir[140]. Kureyş, en-Nadr b. Kinâne b. Huzeyme b. Mudrike b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr b. Meâdd b. 'Adnân oğullarından ibarettir. Bu, Dırâriyye'den, «İmâmet, Arapların bütün kolları ile mevâlî ve acemler arasından olabilir» iddiasında bulunanların görüşüne aykırıdır[141]. Yine bu, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'nin, «**İmamlar Kureyş'tendir**» hadîsine inat olsun diye, Nâfi' b. el-Ezrak, el-Hanefî, Necde b. Âmir el-Hanefî, Abdullah b. Vehb er-Râsıbi, Hurkus b. Zuheyr el-Becili, Şebîb b. Yezîd eş-Şeybânî ve benzerleri gibi, Rebî'a ve öteki kabilelere mensup olan reislerinin imâmetini ileri süren Havâric'in görüşüne karşıdır.

İlim, adâlet ve siyâsetin, imamın şartlarından olduğunu söylemişler[142] ve onun, şer'î hükümlerde ictihad yapanlar kadar ilmi olmasını gerekli görmüşlerdir. Bir hâkimin, onun şâhitliği ile hüküm vermesinin câiz olduğu kimselerden biri olacak kadar da adâlete sahip olmasını zarûrî saymışlardır. Bu da onun, büyük günah işlemeksizin, küçük günahlarda ısrar etmeksizin ve en güç şartlar altında dahî doğruluğu terketmeksizin dininde âdil, malı ve davranışları bakımından iyi olması demektir. Bütünüyle günahtan korunmuş olmak ('ismet), imamın şartlarından değildir[143]. Bu, İmâmiyye'den, «İmam bütün günahlardan korunmuştur» iddiasında bulunanların görüşüne zıttır. Ancak onlar, (İmâmiyye), takıyye durumunda imamın, imam olduğu halde, «Ben imam değilim» demesini câiz görmüşlerdir. Böylece onlar, onun yalandan korunmuş olduğunu söylemelerine rağmen, bu hususta yalan söylemesine izin vermişlerdir.

«İmâmet, ictihad ve adâlet sahibi olanlardan biri tarafından, imâmete ehil olan kimseye verilir» dediler[144]. «İki bölge arasında, deniz veya alt edilemeyen bir düşman gibi, bir engel bulunması ve bu iki bölge halkın-

137) Krş.: **Usûl**, 279.
138) Krş.: **Usûl**, 279-81.
139) Krş.: **Usûl**, 280.
140) Krş.: **Usûl**, 275-7; Eş'arî, 461-2.
141) Krş.: **Usûl**, 275; Eş'arî, 462.
142) Krş.: **Usûl**, 277.
143) Krş.: **Usûl**, 278.
144) Krş.: **Usûl**, 280-1.

dan herbirinin diğer bölge halkına yardım etmesinin mümkün olmaması halleri dışında, bütün İslâm topraklarında birden fazla imamın bulunması doğru değildir» dediler[145]. Böyle bir durumda, bölge halkının, imâmeti, kendi içlerinden bu işe ehil birine vermeleri câizdir. Sünnet Ehli, Râfıza'dan imâmeti yalnızca Ali'ye ait görenlerin ve Ali'den sonra Abbas'ın imamlığını ileri süren Râvendiyye'nin görüşünün aksine, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'den sonra Ebû Bekr es-Sıddîk'in imâmetini kabul etmişlerdir [146]. Ebû Bekr ve Omer'in, kendilerinden sonrakilerden daha üstün olduklarını söylemişler; ancak Allah onlardan râzı olsun Ali ile Osman arasındaki üstünlük konusunda ayrılığa düşmüşlerdir[147]. Osman'a bağlılığı ileri sürmüşler ve onu tekfîr edenlerden uzaklaşmışlardır[148].

Ali'nin kendi sırası içinde imamlığını kabul etmişler ve Ali'nin Basra (Cemel savaşı), Sıffîn ve Nehrevân savaşlarında haklı olduğunu söylemişlerdir[149]. Talha ve ez-Zubeyr'in tövbe ettiklerini ve Ali'ye karşı savaşmaktan vazgeçtiklerini; fakat ez-Zubeyr'i, savaş meydanından uzaklaşmasından sonra es-
Sibâ' vâdisinde 'Amr b.Hurmuz'un öldürdüğünü; Talha'yı ise, savaştan çe- 212
kilmekte iken, kendisi de Cemel ashâbından (yani Talha'nın safında) olmakla beraber Mervân b. el-Hakem'in ok atarak öldürdüğünü söylemişlerdir. Ayrıca onlar (Ehl-i Sünnet), Allah ondan razı olsun Âişe'nin iki takımın arasını düzeltmek amacında olduğunu; ama Benû Dabbe ile el-Ezd kabilesi mensuplarının onun fikrini çeldiklerini ve izni dışında Ali ile çarpıştıklarını; böylece de târihte vukû bulan olayların geçtiğini söylemişlerdir.

Sıffîn konusunda şöyle dediler: Allah ondan râzı olsun Ali, şüphesiz haklı idi; Muâviye ve adamları ise, hatâya düştükleri bir te'vîle kapılarak ona karşı isyân etmişler ve fakat hatâları yüzünden küfre düşmemişlerdir[150].

Dediler ki: Şüphesiz Ali, tahkîm meselesinde doğru hareket etmiştir; ancak hakemler, Ali'yi, hal'edilmesini gerektirecek bir sebep bulunmaksızın hal'ettiler ve hakemlerden biri diğerine hile etti.

(Ehl-i Sünnet), Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî, haklarında, «Dinden çıkanlar» (mârikûn) dediği; Ali, Osman, Âişe, İbn Abbâs, Talha, ez-Zubeyr ve tahkîmden sonra Ali'ye uyan öteki kimseleri küfürle suçladıkları için, Nehrevân Ehli'nin «dinden çıkmış» olduklarını söylemişlerdir. Bunlar (Havâric), Müslümanlardan günah işleyen herkesi küfürle suçlamışlardır. Müslümanları ve sahâbenin ileri gelenlerini küfürle suçlayan kimse bir kâfirdir, onlar değil...

13) İmân ve İslâmla ilgili Onüçüncü Rükün hakkında dediler ki: «İmânın

145) Krş.: **Usûl**, 274-5; Eş'arî, 460-1,
146) Krş.: **Usûl**, 281, 284-5; **İbâne**, 77 vd.
147) Krş.: Eş'arî, 458-9; **Fıkh**, 181.
148) Krş.: **Usûl**, 286-7; Eş'arî, 454.
149) Krş.: **Usûl**, 289.
150) Krş.: **Usûl**, 290; İbn Hazm, 4/160.

esası Allah'ı bilmek (mârifet) ve kalble tasdiktir»[151]. Ancak onlar, farz kılınmış tâatın hepsinin gerekli olduğu ve şer'î nafilelerin fazileti üzerinde anlaşmış olmalarına rağmen, ikrâr ve dış organların itâatına imân denipdenmeyeceği hususunda ayrılığa düştüler[152]. Bu, «İmân, ister ihlâslı ister ikiyüzlü olsun, yalnızca ikrârdan ibarettir» iddiasında bulunan Kerrâmiyye'nin görüşüne aykırıdır[153]. Yine bu, Kaderiyye ve Havâric'den, «Günah işleyenlere mü'min adı verilemez» iddiasında bulunanların görüşüne zıttır[154]. Ehl-i Sünnet ise, küfr dışında, günahdan dolayı mü'min sıfatının kaybolmayacağını ve küfr dışında, günah işleyen bir kimsenin, suç işleyerek fıska düşmüş olsa bile, bir mü'min olduğunu söylemişlerdir[155].

Onlar (Ehl-i Sünnet), dinden çıkmak, evlendikten sonra zinâ etmek ve kendisiyle aynı ayarda olan öldürülmüş bir kimse için kısasta bulunmak için, üç husustan biri dışında, Müslüman bir kimseyi öldürmenin helâl olmadığını söylemişlerdir. Bu, Yüce Allah'a isyan eden herkesin öldürülmesini helâl sayan Havâric'in görüşüne aykırıdır. Eğer günah işleyenlerin hepsi de küfre düşmüş olsalardı, İslâm'dan çıkmış olurlardı. Eğer onlar bu durumda bulunsalardı, onlara cezâ tatbik etmeden öldürülmeleri vâcib olurdu. Artık bu durumda, elin kesilmesi, iftirâ edenin kırbaçlanması ve evlendikten sonra zinâ edenin recmedilmesi zarûretinin bir faydası olmazdı; çünkü dinden çıkana, ölümden başka bir cezâ tatbik edilmez.

14) Evliyâ ve imamlarla ilgili Ondördüncü Rükün hakkında dediler ki: Şüphesiz melekler, günahlardan korunmuşlardır; çünkü Yüce Allah'ın onlar
213 hakkındaki buyruğu şöyledir: «...**(Melekler) Allah'ın kendilerine verdiği emirlere başkaldırmazlar, kendilerine buyurulanları yerine getirirler**»[156].

Onların çoğunluğu, melekleri nebîlerden üstün görenlerin görüşünün aksine, nebîlerin meleklerden üstün olduklarını söylemişlerdir. Meleklerin nebîlerden üstün olduklarını söyleyenler, zebânilerin peygamberlerin önde gelenlerinden üstün olduklarını da kabul etmek zorundadırlar.

Onlar (Ehl-i Sünnet), Kerrâmiyye'den bazı velîleri bir kısım peygamberlerden üstün görenlerin aksine, nebîlerin bu Ümmet'in velîlerinden üstün olduklarını söylemişlerdir[157].

Sünnet Ehli, daha az üstün olanın (mefdûl) imâmeti konusunda ayrılığa düşmüşlerdir. Şeyhimiz Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, mefdûl'ün imâmetini reddetmiş; el-Kalânisî ise, bunu câiz görmüştür[158].

151) Krş.: **Usûl**, 248-51; **Fıkh**, 182; **Tevhîd**, 380-1; **İbâne**, 8.
152) Krş.: **Usûl**, 248-9.
153) Krş.: **Usûl**, 250-1; Eş'arî, 141.
154) Krş.: **Usûl**, 249-50; Eş'arî, 266-70.
155) Krş.: **Fıkh**, 181-2; **Tevhîd**, 323 vd.
156) Tahrîm (66), 6.
157) Krş.: **Usûl**, 298.
158) Krş.: **Usûl**, 304; Eş'arî, 461.

Onlar (Ehl-i Sünnet), selâm olsun Nebî'nin on sahâbisinin son nefeslerinde imân üzre öleceklerine inandıklarını (muvâlât) söylemiş ve onların, kesinlikle cennetlik olduklarını kabul etmişlerdir[159]. Bunlar, dört halife, Talha, ez-Zubeyr, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Saîd b. Zeyd b. 'Amr b. Nufeyl, 'Abdurrahmân b. 'Avf ve Ebû 'Ubeyde b. el-Cerrâh'dır.

Selâm olsun Nebî ile birlikte Bedr'e katılanların son nefeslerinde imân üzere öleceklerine ve öldüklerine inandıklarını (muvâlât) söylemiş ve onların, kesinlikle cennetlik olduklarını kabul etmişlerdir. Durum, Kuzmân adlı bir adam dışında, onunla birlikte Uhud'a katılanlar için de aynıdır. Bu Kuzmân adlı şahıs, Uhud'da müşriklerden bir topluluğu öldürmüş ve sonra kendini de öldürmüştür. Bu sebepten iki yüzlülerin sınıfına girmiştir. Aynı şekilde Hudeybiye'de Rıdvân bey'atında hazır bulunanlar da cennetliktir.

Dediler ki: Bu Ümmet'ten yetmiş bin kişinin, sorgusuz-sualsiz cennete gireceği yolundaki haber doğrudur ve onlardan herbiri, yetmiş bin kişiye şefâat edecektir. Bu grubun içinde, 'Ukkâşe b. Mihsan da bulunmaktadır. Ayrıca onlar (Ehl-i Sünnet), ölümünden önce sapık fırka mensuplarının sapıklıklarından bir bid'ati benimsememiş olmak şartıyla, İslâm dinine bağlı olarak ölen herkesin, son nefeslerinde imân üzere öldüklerini (muvalât) söylemişlerdir[160].

15) Din düşmanları ile ilgili Onbeşinci Rükün hakkında dediler ki: Şüphesiz İslâm dininin düşmanları iki sınıftır: (1) Bunlardan biri, İslâm devletinin doğuşundan önce mevcud olan sınıftır. (2) Öteki ise, İslâm devletinde doğmuştur. Bunlar, dıştan İslâm'a bürünmüş, Müslümanları aldatmış ve kendi kötülüklerinin peşine düşmüşlerdir.

(1) İslâm'dan önce var olanlar, kendi aralarında çeşitli özellikler gösteren birtakım sınıflardan ibarettir[161]. Bu sınıflardan biri, putlara ve heykellere tapanlardır. Bir diğeri, Cemşîd'e, Nemrud b. Ken'an'a, Firavun'a ve bunların yolunda gidenlere tapanlar gibi, belli bir şahsa ibâdet edenlerdir. Diğer 214
bir sınıf, tanrının ruhûnun güzel yüzlülere hulûl ettiği iddiasında bulunan Hulûliyye inanışına uygun olarak güzel yüzlülere tapanlardır. Başka bir sınıf, güneşe veya aya ya da bütün yıldızlara veya özellikle bazı yıldızlara tapanlardır[162]. Bir sınıf da meleklere tapanlar ve onlara, Allah'ın kızları adını verenlerdir. Onlar hakkında Yüce Allah'ın şu buyruğu inmiştir: «**Doğrusu âhirete inanmayanlar, meleklere, dişi, adını takarlar**»[163]. Bir diğer sınıf, âsî şeytana tapanlardır. Bu sınıflardan biri öküze; diğeri de ateşe tapanlardır.

Bütün bu, putlara, insanlara, meleklere, yıldızlara ve ateşe tapanlar

159) Krş.: **Usûl**, 302.
160) Krş.: **Usûl**, 317.
161) Krş.: **Usûl**, 318-24.
162) Krş.: **Usûl**, 321.
163) Necm (53), 27.

hakkındaki hüküm, kestiklerinin ve Müslümanların onların kadınlarıyla evlenmelerinin haram olmasıdır. Ancak onlardan cizye kabul edilip-edilmeyeceği hususunda ihtilâf ettiler. eş-Şâfiî onlardan cizyenin kabul edilemiyeceğini; bunun ancak Kitâb Ehlinden veya Kitâb'a benzer birşeye sahip olanlardan kabul edilmesinin câiz olduğunu söylemiştir. Mâlik ve Ebû Hanîfe ise, bunların cizyelerinin kabul edilmesinin câiz olduğunu söylemişlerdir. Ancak Mâlik, bunların arasındaki Kureyş'lileri istisnâ ederken, Ebû Hanîfe, bütün Arapları bu hükmün dışında bırakmıştır[164].

İslâm'dan önceki kâfirlerin sınıfları arasında, hakîkatları inkâr eden Sofistâiyye (Şüpheciler=Sophists) de vardır. Yine bu sınıflar arasında, «Beş duyu vasıtası dışında hiçbir şey bilinemez» iddialarıyla tümevarım (nazar=deduction) ve tümdengelimi (istidlâl=induction) inkâr etmekle birlikte âlemin kıdemine inanan Sumeniyye de vardır. Bu sınıflardan biri de, âlemin kadîm olduğuna inanan Dehriyye (maddeciler)'dir. Yine bunların arasında, arazların yaratılmalarını (hudûs) kabul etmelerine rağmen, âlemin heyûlâsının kadim olduğuna inanlar vardır. Bu sınıflardan biri de, âlemin kadîm olduğunu söyleyen ve Yapıcı'yı (Sâni') inkâr eden feylosoflardır. Bunu, onların arasından Pythagoras ve Cadmus söylemişlerdir. Aralarında, Yapıcı'nın (Sâni') kadîm olduğunu söyleyen feylosoflar da vardır; fakat bunlar, O'nun yaptığı şeyin, (yani âlemin) O'nunla beraber kadîm olduğunu iddia etmişler ve Empedocles'in inandığı gibi, Yapıcı (Sâni') ile yapılanın (masnu') kadîm olduklarını söylemişlerdir. Yine onların arasında, dört tabîat ile toprak, su, ateş ve havadan ibaret dört unsurun kadîm olduklarını söyleyen feylosoflar da vardır. Bu dört unsurun ve onlarla birlikte felekler ve yıldızların da kıdemine inananlar, felek için beşinci bir tabîat bulunduğunu ve onun, ne bütününde, ne de cüz'lerinde oluşma (kevn) ve bozulmaya (fesâd) uğramıyacağını ileri sürmüşlerdir.

Müslümanlar, anlattığımız bu sınıfların kestiklerinin Müslümanlar tarafından yenmesinin ve kadınlarıyla evlenmenin helâl olmadığı hususlarında birleşmişler; ama onlardan cizye kabul edilip-edilmeyeceği konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Puta tapanlardan cizye alınmasını kabul edenler, bunlardan da kabul etmişlerdir. Puta tapanlardan cizyeyi kabul etmeyenler, bunlardan da etmemişlerdir. Bunu, eş-Şâfiî ve ashâbı söylemiştir[165].

Onlar (Ehl-i Sünnet), Mecûsîlerin dört fırka olduklarını söylemişlerdir: (1) Zervâniyye[166], (2) Messihıyye, (3) Hurremdîniyye ve (4) Bihâferîdiyye. Bunların hepsinin kestiği hayvanlar haramdır. Aynı şekilde kadınlarıyla evlenmek de haramdır. Ancak eş-Şâfiî, Mâlik, Ebû Hanîfe, el-Evzâî ve es-Sevrî, onlardan Zervâniyye ve Messihıyye'den cizye kabul edilmesine cevaz vermişlerdir; fakat diyetlerinin miktarı hakkında ihtilâfa düşmüşlerdir. eş-

164) Krş.: **Usûl**, 318-24; **Harac**, 211.
165) Krş.: **Usûl**, 323-4.
166) Krş.: Şehristânî, 1/234.

Şâfiî, bir Mecûsî'nin diyetinin, bir Yahudi ve bir Hıristiyanın diyetinin beşte biri[167]; bir Yahudi ve bir Hıristiyanın diyetinin de, bir Müslümanın diyetinin üçte biri olduğunu söylemiştir. Böylece bir Mecûsînin fidyesi, bir Müslümanın diyetinin onbeşte biridir. Ebû Hanîfe ise, Mecûsî, Yahudi ve Hıristiyanın diyetinin, Müslümanın diyetinin aynı olduğunu söylemiştir[168].

Mecûsîlerden Mazdekiyye'ye gelince.. bunlardan cizye kabulü câiz değildir; çünkü bunlar, bütün haramları helâl saymak ve «Bütün insanlar, malda, kadında ve bütün hoşlanılan şeylerde ortaktır» demekle, asıl Mecûsî dininden ayrılmışlardır.

Aynı şekilde, asıl Mecûsîlerden daha iyi görüşleri bulunmasına rağmen, Bihâferîdiyye'den de cizye kabul edilmesi câiz değildir; çünkü onların dinleri, reisleri Bihâferîd tarafından, İslâm devleti içinde ortaya konmuştur. İslâm devletinden sonra ortaya çıkan her türlü küfre mensub olandan cizye almak câiz değildir.

Fakîhler, kâfirlerden Sâbiîler hakkında ihtilâf etmişlerdir[169]. Onların çoğunluğu, kestiklerinin yenmesi, evlenme ve cizye ile ilgili olarak onlar hakkındaki hükmün, bütün bu hususlarda kendilerine cevâz verilmiş olan Hıristiyanlar hakkındaki hüküm gibi olduğunu söylemişlerdir. Fakîhlerin arasında şöyle diyenler de olmuştur: Sâbiîlerden heyûlânın kadîm olduğunu söyleyenler hakkındaki hüküm, bundan önce söylediğimiz Ashâbu'l-Heyûlâ hakkındaki hüküm gibidir. Onlardan âlemin sonradan olduğunu (hudûs) söyleyen ve fakat Yapıcı'nın (Sâni') sıfatları hakkında ayrılığa düşen hakkındaki hüküm, Hıristiyan hakkındaki hüküm gibidir. Bu da bizim görüşümüzdür.

eş-Şâfiî'nin ashâbı, her ne kadar âlemin sonradan oluşu (hudûs) ve âlemin Yapıcısı'nın (Sâni') birliği konularında Müslümanlara uyuyorlarsa da, bütün nebîler ve resulleri inkâr eden Brahmanların kestikleri hayvanları yemenin ve kadınlarıyla evlenmenin helâl olmadığı hususlarında birleşmişlerdir. Onlardan cizye kabul edilmesi hakkındaki muhalefet, puta tapanlardan cizye kabulündeki muhalefet gibidir.

İslâm fakîhleri, Yahudi, Sâmirî ve Hıristiyanların kestiklerini yemenin, kadınlarıyla evlenmenin ve onlardan cizye kabul etmenin helâl olduğu konularında birlik halindedirler. Ancak onlar, cizyenin miktarı hakkında ihtilâfa düşmüşlerdir. eş-Şâfiî, «Onlardan olgunluk çağına ulaşmış birinin kendi kanını korumak üzere vereceği para bir dinardır» demiştir. Ebû Hanîfe ise, onlardan zengin olanın kırksekiz dirhem, orta hallinin yirmidört, fakirin de oniki dirhem vereceğini söylemiştir[170]. Yine onlar (Ehl-i Sünnet),

167) Krş.: **Usûl**, 319.
168) Krş.: **Usûl**, 327.
169) Krş.: **Usûl**, 324-5.
170) Krş.: **Harac**, 201.

bunların cezâları hakkında da ihtilâfa düşmüşlerdir. eş-Şâfiî, onlara tatbik edilecek cezâların diyetleri hakkında da ayrılığa düşmüşlerdir. eş-Şâfiî demiştir ki: «Onlardan bir erkeğin diyeti, bir Müslüman erkeğin diyetinin üçte biridir. onlardan bir kadının diyeti de bir Müslüman kadının diyetinin üçte biridir». Mâlik ise, «Kitâb Ehli olan birinin diyeti, Müslümanın diyetinin yarısıdır» demiştir. Ebû Hanîfe de, onların diyetinin Müslümanın diyeti ile eşit olduğunu söylemiştir. Aralarında tatbik edilecek kısasın ne şekilde olacağı hakkında da ihtilâf etmişlerdir. eş-Şâfiî, durum ne olursa olsun, bir kâfire karşılık bir mü'minin öldürülemiyeceğini söylemiştir. Ebû Hanîfe ise şöyle demiştir: «Bir zimmîye karşılık bir Müslüman öldürülebilir; ama Müslümanlardan amân dileyen (Muste'min) birini öldürdüğü için, bir Müslüman öldürülemez.» Onlardan yaşlı bir ihtiyara cizye gerekip-gerekmediği hakkında da ihtilâfa düşmüşlerdir. eş-Şâfiî, bunu gerekli görmüştür. Ebû Hanîfe ise, savaşlarda iş yapabilecek olanlar dışındaki ihtiyarlar için cizyeyi gerekli görmemiştir.

Onlar (Ehl-i Sünnet), Mâneviyye'den Nûr (Aydınlık) ile Zulmet'in (Karanlık) kadîm olduğunu söyleyen ve âlemin, Nûr ile Zulmet'in birleşmesinden meydana geldiğini; hayır ile faydanın Nûr'dan, kötülük ile zararın Zulmet'ten doğduğunu iddia eden Seneviyye (İkiciler=Dualist), Deysâniyye ve
216 Merkâyûniyye hakkında ihtilâfa düşmüşlerdir. Bir kısım fakihler, onlar hakkındaki hükmün Mecûsîlerinki gibi olduğunu ileri sürmüş ve kestiklerini yemenin ve kadınlarıyla evlenmenin haram olduğunu söylemekle beraber, onlardan cizye alınmasını mübah görmüşlerdir. Bize göre doğrusu, nikâh, kestikleri ve cizye konusunda, haklarındaki hükmün, puta ve heykellere tapanlarınki gibi olanıdır. Nitekim bunu daha önce açıklamıştık.

(2) Râfıza'nın Ğulât'ından Sebeiyye, Beyâniyye, Muğîriyye, Mansûriyye, Cenâhıyye, Hattâbiyye, Hulûliyye'nin öteki kolları, Bâtıniyye, Ceyhun nehrinin ötesindeki Mukannaiyyetu'l-Mubeyyıda, Azerbaycan'daki Muhammira, Taberistan'daki Muhammira ve İbni Ebî'l-'Avcâ'ya uyanlardan ruhların tenâsuhüne inananlar, Mu'tezîle'den Ahmed b. Hâbıt'ın görüşünü kabul edenler, Havâric'den İslâm şeriatinin Acem'den çıkacak bir peygamberin şerîatiyle kaldırılacağını iddia eden Yezîdiyye'nin görüşünde olanlar, Havâric'den oğulların kızları ve kızların kızları ile evlenmeyi helâl sayan Meymûniyye'nin görüşüne inananlar, Bağdad halkından 'Azâfira'nın inançlarını benimseyenler veya Hulûliyye mezhebinde aşırı bir uç olan Hallâciyye'nin görüşünü ileri sürenler veya Bâbekiyye'nin veya Abbas oğulları devletinin kurucusu Ebû Muslim hakkında aşırı giden Rizâmiyye'nin görüşünü kabul edenler veya Ali'ye bey'at etmedikleri için sahâbeyi tekfîr eden ve Ali'yi de onlarla savaşmadığından küfürle suçlayan Kâmiliyye'nin görüşünü ileri sürenler gibi, İslâm devletinde ortaya çıkmış, dış görünüşüyle İslâm'a bürünmüş ve gizlice Müslümanları aldatmış olan kâfirlere gelince.. isimlerini saydığımız bu toplulukların hükmü, dinden çıkmış olanların (mürted) hükmü gibidir. Kestiklerini yemek helâl olmadığı gibi, onlara mensup ka-

dınlarla evlenmek de helâl değildir. Onların, cizye karşılığı İslâm topraklarında oturmaları da câiz değildir. Aksine onların tövbeye çağırılmaları gerekir. Tövbe ederlerse ne âlâ... Aksi halde öldürülmeleri ve mallarının ganimet olarak alınması icâb eder(171). Kadınların ve çocuklarını köle olarak almak hakkında ihtilâfa düştüler. Ebû Hanîfe ve aralarında İbn Sureyc'in efendisi Ebû İshâk el-Mervezî'nin de bulunduğu Şâfiî'nin ashâbından bir topluluk, bu hususu mübah saymışlardır. Bu hususu mübah sayanlar, şu olayı delil olarak ileri sürmüşlerdir: Hâlid b. el-Velîd, Benû Hanîfe ile savaştığı ve Museylimetu'l-Kezzâb'ın öldürülme işini tamamladığı zaman, Benû Hanîfe ile, altın ve gümüş ile kadınlar ve çocukların da bulunduğu esîrlerden dörtte biri karşılığında sulh yapmış ve onları Medîne'ye göndermişti. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin annesi Havle, işte onlardan biri idi.

Cârûdiyye, Hişâmiyye, Neccâriyye,Cehmiyye, sahâbenin ileri gelenlerini küfürle suçlayan İmâmiyye, hakdan ayrılan Kaderiyye, Bekr b. Uht-i Abdilvâhid'e mensub olan Bekriyye, Dırâriyye, Müşebbihe'nin tamamı ve Havâric gibi, kendi hevâ ve heveslerine uyanlara (Ehlu'l-Ehvâ') gelince.. biz onları, onların Ehl-i Sünnet'i tekfîr edişleri gibi, tekfîr ediyoruz. Bize göre, onların, ne cenaze namazlarını kılmak, ne de arkalarında namaza durmak câizdir. Ashâbımız, onların mallarına mîras yoluyla sâhib olmak hususunda ihtilâf etmişlerdir. Onlardan bir kısmı, «Biz onların mîrasını alabiliriz; ama onlar, bizim mîrasımızı alamazlar» demiş ve bunu, Mu'âz b. Cebel'in, «Müslüman kâfirden mîras alabilir; ama kâfir, Müslümanın mîrasını alamaz» şeklindeki görüşüne dayandırmışlardır(172). Bize göre doğrusu şudur: Onların malları
fey'dir. Bu sebepten, mirasları, ne kendileri, ne de Sünniler arasında payla- 217
şılabilir. Rivâyet edildiğine göre, şeyhimiz Ebû Abdillah el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî, babasının mîrasından hiçbir şey almamıştır; çünkü babası, Kaderiyye'ci idi(173).

eş-Şâfiî, Kur'an'ın yaratılmış olduğunu ve rü'yetin (Allah'ın görülmesi) vukû bulmayacağını söyleyen birinin arkasında namaz kılan kimsenin namazının boş olduğuna işaret etmiştir. Hişâm b. 'Ubeydillah er-Râzî'nin Muhammed b. el-Hasan'dan rivâyet ettiğine göre o, Kur'an'ın yaratıldığını söyleyen birinin arkasında namaz kılan kimse hakkında şöyle demiştir: «Böyle bir kimse, namazını yeniden kılar»(174). Yahyâ b. Eksem'in rivâyet ettiğine göre, Ebû Yûsuf'a Mu'tezile'nin durumu sorulmuş; o da, «Onlar zındıklardır» demiştir(175).

eş-Şâfiî, «**eş-Şehâdât**» (Şâhitlikler) kitabında, kendi taraftarlarının muhaliflerine karşı yalan şâhitlik etmelerini câiz gören Hattâbiyye hâriç, Eh-

171) Krş.: **Harac**, 211, 278 vs.
172) Krş.: **Usûl**, 340-1.
173) Krş.: **Usûl**, 341.
174) Krş.: **Usûl**, 342.
175) Krş.: **Usûl**, 342.

lu'l-Ehvâ'nın şâhitliğine cevaz verdiğini işaret etmiştir. Ancak «**el-Kıyas**» kitabında ise, Mu'tezile ve Ehlu'l-Ehvâ'nın öteki mensuplarının şahitliklerini kabul etmekten rücû ettiğini söylemiştir[176]. Eşheb'in bildirdiğine göre, Mâlik, İbnu'l-Kasım ve el-Hâris b. Miskîn'in Mâlik'den rivâyetlerinde Ehlu'l-Ehvâ'nın şahitliğini reddetmiş ve Mu'tezile hakkında, «Zındıklardır; tövbeye çağırılmazlar, aksine öldürülürler» demiştir.

Onlarla alış-veriş muâmelelerine gelince.. Ehl-i Sünnet'e göre bunun hükmü, uç bölgelerinde yaşayan Müslümanlarla, öldürülmeleri mübah olsa bile, kendileriyle savaşılması gereken insanlar (ehlu'l-harb) arasındaki ortaklık anlaşmaları hükmü gibidir. Ancak Şâfiî mezhebinin sahîh anlayışına göre, bir Müslüman onlardan, ne Mushaf, ne de Müslüman bir köle satın alabilir.

eş-Şâfiî'nin ashâbı, hakdan ayrılan Kaderiyye'nin hükmü hakkında ihtilâf etmiştir. Aralarında, selâm olsun Nebî'nin Kaderiyye hakkındaki, «**Onlar bu Ümmet'in mecûsîleridir**» sözüne dayanarak, «Onların hükmü, Mecûsîlerin hükmünün aynıdır» diyenler vardır. Bu görüşe göre, onlardan cizye almak câiz olur. «Onların hükmü, dînden dönenlerin hükmü gibidir» diyenler de vardır. Buna göre, onlardan cizye alınmaz; aksine tövbeye çağırılırlar. Tövbe ederlerse ne âlâ... Aksi halde Müslümanların onları öldürmeleri icâb eder.

«**el-Milel ve'n-Nihal**» kitabında, Ehlu'l-Ehvâ hakkındaki hükümlerin geniş bir açıklamasını yapmıştık. Bu kitapta da, onların hükümlerini Ehl-i Sünnet'e göre iyice anlattık, ki bu da yeter. Ve Allah en iyi Bilen'dir.

176) Krş.: **Usûl**, 342'de yalnızca «Ehlu'l-Ehvâ'».

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SELEF-İ SÂLİH

Bu kısmın (Beşinci Kısım) bölümlerinden dördüncüsü, bu Ümmet'in Selef-i Sâlih'i hakkındaki görüşümüzdür.

Sünnet Ehli, sahâbenin Muhâcirler ve Ensâr'ının imânları hakkında birlik halindedir[1]. Bu, Râfıza'dan, «Ali'ye bey'atı terkettikleri için, sahâbe küfre girmiştir» iddiasında bulunanların görüşüne zıttır. Yine bu, sahâbe ile savaşmadığı için, Ali'yi tekfîr eden Kâmiliyye'nin görüşüne de aykırıdır.

Ehl-i Sünnet, Kinde, Hanîfe, Fezâre, Benû Esed ve Benû Sekr b. Vâil ka-
bîlelerinden olup da Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'nin vefatından
sonra dinden çıkanların, Mekke fethinden önce, ne Ensâr, ne de Muhâcirler- 218
den oldukları hususunda birleşmişlerdir. «Muhâcir» adı, hukuken, ancak
Mekke fethinden önce Allah'ın salât ve selâmı ona olsun, Nebî'ye hicret
edenlere verilebilir. Onlar da, Allah'ın lütuf ve keremi ile, sağlam dîn ve
doğru yolda derece derece yükselmişlerdir.

Sünnet Ehli, selâm olsun Allah'ın Resûlü ile birlikte Bedr'de bulunanların cennetlik oldukları hususunda birleşmişlerdir. Aynı şekilde, haberlerin kendisini hâriç tuttuğu Kuzmân dışında, onunla birlikte Uhud'da bulunan herkes ile, Hudeybiye'de onunla Rıdvân bey'atı yapmış olan herkesin cennetlik olduğunda birleşmişlerdir.

İslâm Ümmeti'nden, aralarında 'Ukkâşe b. Mihsan'ın da bulunduğu yetmişbin kişinin sorgusuz-sualsiz cennete gireceği ve onların herbirinin yetmişbin kişi hakkında şefâatçi olacakları hakkındaki mevcut habere inanmışlardır[2]. Cennetlik oldukları ve Ümmet'ten bir topluluk için şefâatta bulunacakları hakkındaki haberlerin mevcut olduğu toplulukların son nefeslerinde mutlaka imân üzere öldüklerine inandıklarını (muvâlât) söyle-

1) Krş.: **Usûl**, 298-303.
2) Krş.:Buhârî, 7/199.

mişlerdir. Böyle olanlardan biri, Uveys el-Karanî'dir ve bunlar hakkındaki haber de **Meşhur**'dur.

Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'nin cennetle müjdelediği on kişiden birini tekfîr eden herkesi, küfürle suçlamışlardır.

Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Allah'ın Resûlü'nün bütün eşlerinin mutlak imân üzre öldüklerine inanmışlar (muvâlât) ve onların tamamını veya birkaçını tekfîr edeni küfürle suçlamışlardır.

Sünnet Ehli, el-Hasan, el-Huseyn ile salât ve selâm olsun Allah'ın Resûlü'nün el-Hasan b. el-Hasan, Abdullah b. el-Hasan, Ali b. el-Huseyn Zeyne'l-Âbidîn, el-Bâkır olarak tanınan ve Câbir b. Abdillah el-Ensâri'nin Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Allah'ın Resûlü'nün selâmını kendisine ilettiği Muhammed b. Ali b. el-Huseyn, es-Sâdık olarak tanınan Câfer b. Muhammed, Mûsâ b. Câfer ve Ali b. Mûsâ er-Rızâ gibi meşhur torunlarına sevgi ve bağlılık göstermiş ve onların imân üzre vefat ettiklerini (muvâlât) söylemişlerdir. Onların, el-Abbâs, Ömer ve Muhammed b. el-Hanefiyye gibi, Ali'nin soyundan gelen diğer çocukları ile Mu'tezile veya Râfıza'ya meyledenleri ve kendilerini bunlara mensub gören ve zulüm ve düşmanlık yönünden Basra'lılara karşı saldıran el-Berkaî gibi zulüm ve düşmanlıkta aşırı gidenlerin dışında temiz atalarının yolundan gidenler hakkındaki düşünceleri de aynıdır. Soy bilginlerinden çoğu, onların arasında, onlardan olmadıkları halde, kendisinin onlara mensub olduğunu iddia edenler bulunduğu görüşündedirler.

Sahâbeye uyan ileri gelen Tâbiûnun son nefeslerinde imân üzere öldüklerini (muvâlât) söylemişlerdir. Nitekim Yüce Allah, onlar hakkında şöyle buyurmuştur: **«Onlardan sonra gelenler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce inanmış olan kardeşlerimizi bağışla; kalbimizde mü'minlere karşı kin bırakma; Rabbimiz! Şüphesiz Sen şefkatlisin, merhametlisin, derler»**[3].

Sünnet Ehli, Sünnet Ehli'nin esaslarını açıkça ortaya koyan herkes hakkında da aynı görüşleri kabul ederler. Ancak onlar, İslâm'dan çıkmış mezheplerin mensuplarından ve Kaderiyye, Mürcie, Râfıza, Havâric, Cehmiyye, Neccâriyye ve Mucessime gibi, İslâm'a nisbet edilmekle beraber sapık fırkaların mensuplarından uzaklaşmışlardır. Bunların mufassal açıklaması, bundan önceki bölümde yapılmış olup, oradaki açıklamalar bu hususta yeterlidir.

3) Haşr (59), 10.

BEŞİNCİ BÖLÜM
EHL-İ SÜNNET'İN UYUMU

Bu kısmın (Beşinci Kısım) bölümlerinden beşincisi(*). Allah'ın Sünnet Ehli'ni birbirlerini küfürle suçlamaktan korumasının açıklanması hakkındadır. 219

Sünnet Ehli, birbirlerini küfürle suçlamaz ve aralarında uzaklaşma (teberrî) ve küfürle suçlamayı (tekfîr) gerektirecek bir ayrılık yoktur. Bu sebepten onlar, hakkı ayakta tutan Cemâat Ehli'dirler ve Yüce Allah da hakkı ve hakka bağlı olanları korur. Onlar, inkâr ve çelişkiye düşmezler.Muhaliflerinin fırkalarından hiçbiri yoktur ki, birbirlerini tekfîr etmemiş ve Havâric, Râvafız ve Kaderiyye gibi, birbirlerinden uzaklaşmamış olsun. O kadar ki, bunlara mensup yedi kişi bir mecliste toplanmış; sonuçta birbirlerini küfürle suçlayarak ayrılmışlardır. Böylece onlar, Yahudi ve Hıristiyanlarla aynı durumda olmuşlardır. Nitekim onlar birbirlerini küfürle suçladıkları zaman, Yahudiler dediler ki: **«Hıristiyanlığın bir temeli yoktur; Hıristiyanlar da Yahudiliğin bir temeli yoktur, dediler...»**[1]. Yüce ve Ulu Allah şöyle buyurur: **«...Eğer o Allah'tan başkasından gelseydi, onda çok ayrılıklar bulurlardı»**[2].

Allah, Sünnet Ehli'ni, bu Ümmet'in selefleri hakkında hoşa gitmeyecek birşey söylemek ve onlara dil uzatmaktan korumuştur. Onlar, Muhâcirûn, Ensâr, dînin önderleri, Bedr ve Uhud'a katılanlar, Rıdvân bey'atında bulunanlar, Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'nin kendilerini cennetle müjdelediği herkes; Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Nebî'nin eşleri, ashâbı, çocukları ve el-Hasan ve el-Huseyn gibi torunları ile selâm olsun Abdullah b. el-Hasan, Ali b. el-Hasan, Muhammed b. Ali, Câfer b. Muhammed, Mûsâ b. Câfer ve Ali b. Mûsâ er-Rızâ gibi onların soyundan gelen meşhur kişiler

(*) Halkın'ın İngilizce tercümesinde bu ve bundan sonraki bölümler yoktur.
1) Bakara (2), 113.
2) Nisâ (4), 82.

ile karışıklık ve değişiklik olmaksızın onlardan doğruluk üzere olanlar ve Hulefâ-i Râşidîn hakkında iyilik ve güzellikten başka bir şey söylemezler. Onlardan herhangi biri hakkında dil uzatmaya izin vermemişlerdir. Yüce Allah'ın kendilerini kir ve bid'atlerden, hoşa gitmeyen herhangi bir şeyi ortaya koymaktan koruduğu Tâbiûn'un önderleri ve Tâbiûn'a uyanlar (etbâ'u't-tâbi'în) hakkında da aynı şekilde düşünürler. Onlar, Müslümanlar hakkında, ancak imânlarının zâhirine göre hüküm verirler. Kendisinden açıkça tekfîrini gerektirecek herhangi birşey meydana çıkmadıkça hiçbirini küfürle suçlamazlar. el-Buhârî'nin rivâyet ettiği Allah'ın salât ve selâmı
220 ona olsun Nebî'nin, «**Ümmetimden yetmiş bin kişi sorgusuz-sualsiz cennete girecektir; onlar, üfürükçülük etmezler, uğursuz bir şey yapmazlar ve Rablerine dayanırlar**» hadisini tasdîk ederler(3). Vârid olduğuna göre, onlardan herbiri, Rebî'â ve Mudar kabîlelerinin mensupları sayısınca insana şefâat edecektir. Onlar, bu Ümmet'in kendilerinden önce gelenleri (selef) için, Yüce Allah'ın Kitâbı'nda, «**Onlardan sana gelenler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce inanmış olan kardeşlerimizi bağışla! Kalbimizde mü'minlere karşı kin bırakma. Rabbimiz! Şüphesiz Sen şefkatlisin, merhametlisin, derler**»(4).

3) Krş.: Buhârî, 7/199.
4) Haşr (59), 10.

ALTINCI BÖLÜM
SÜNNET EHLİ'NİN FAZİLETLERİ

Bu kısmın (Beşinci Kısım) bölümlerinden altıncısı, Sünnet Ehli'nin faziletleri, ilimlerinin nevîleri ve imâmlarının açıklanması hakkındadır.

Bil ki, ilim ve mârifet, türlü türlü ictihadlar yönünden Müslümanların iftihar vesilesi sayılan hiçbir haslet yoktur ki, Sünnet ve Cemâat Ehli'nin de bu alanda yüce bir eli ve büyük bir hissesi bulunmasın. İşte Sünnet Ehli'nin usûlu'd-dîn imamları ile kelâm bilginleri...

Sahâbenin ilk kelâmcısı, va'd ve vaîd meseleleri üzerinde Havâric'le, meşîet (dileme), istitâat (yapabilme gücü) ve kader üzerinde Kaderiyye ile tartışan Allah yüzünü şereflendirsin Ali b. Ebî Tâlib'dir. Sonra kaderi nefyedişi üzerine Ma'bed el-Cuhenî'den uzaklaşan Abdullah b. Omer –Allah onlardan râzı olsun–'dir.

Tâbiûn'un Ehl-i Sünnet kolunun kelâmcılarından ilki Ömer b. Abdillazîz'dir(1). Onun Kaderiyye'yi red için yazdığı tesirli bir risâlesi vardır. Sonra Zeyd b. Ali Zeyne'l-Âbidin gelir. Onun da Kaderiyye'yi reddeden bir kitabı vardır. Sonra el-Hasan el-Basrî gelir. Onun Kaderiyye'yi tenkîd için Ömer b. Abdilazîz'e yazdığı mektubu meşhurdur. Sonra eş-Şa'bî(2) gelir. Kaderiyye'ye karşı çıkan insanların en serti o idi. Sonra ez-Zuhrî'dir(3). O, Kaderiyye'nin kanının helâl olduğu konusunda Abdulmelik b. Mervân'a fetvâ vermiştir.

Bu tabakadan sonra, Câfer b. Muhammed es-Sâdık gelir. Onun Kaderiyye'yi ve Havâric'i reddeden kitapları ile Ravâfız'ın Ğulât'ını reddeden bir risâlesi vardır.

Onların fakîhleri ve mezhep sahipleri arasındaki ilk mütekellimleri, Ebû Hanîfe ve eş-Şâfiî'dir. Ebû Hanîfe'nin «**Kitâbu'l-Fıkhı'l-Ekber**» adını ver-

1) Beşinci Emevî halifesi; 101/719'da vefat etmiştir.
2) Ebû Amr Âmir b. Şurâhil b.Abd eş-Şa'bî, 110/728 (?)'de vefat etmiştir. Muhaddistir; Kaderiyye'ye karşı çıktığı kesinlikle bilinmemektedir.
3) Ebû Bekr Muhammed b. Muslim b. Abdillah b. Şihâb ez-Zuhrî, 124/742'de ölmüştür.

diği Kaderiyye'yi red için yazılmış bir kitabı vardır. Yine onun, Ehl-i Sünnet'in, «İstitâat fiil ile beraberdir» şeklindeki görüşünü desteklemek üzere kaleme aldığı bir risâlesi daha vardır. Fakat o bu konuda, «Doğrusu bu iki zıt şey için doğru olur» demiştir. Bizim ashâbımız arasında, bu görüşte olan bir topluluk mevcuddur. eş-Şâfiî'nin de kelâm konusunda iki kitabı vardır.
221 Bunlardan biri, nübüvvetin doğrulanması ve Brahmanları red; ikincisi de Ehlu'l-Ehvâ'yı red konusundadır.

Ebû Hanîfe'nin ashâbı arasından el-Merîsi'ye[4] gelince.. ancak o, Kur'ân'ın yaratılması konusunda Mu'tezile' ile uyuşmuş: ama fiillerin yaratılması hususunda onları tekfîr etmiştir.

eş-Şâfiî'den sonra onun fıkıh ile kelâm ilmini birleştiren öğrencileri gelir. Ebû'l-Abbâs b. Sureyc, cemâatın bu ilimlerdeki en üstünü idi. Onun «tekâfu-u edille»ye inananları çürütmek üzere yazdığı pek sert bir kitabı vardır(?)[5].

Onlardan sonra, Kaderiyye'nin boğazına sarılmakta en cesur olan İmam Ebû'l-Hasan el-Eş'arî[6]. gelir. Onun meşhur öğrencileri arasında Ebû'l-Hasan el-Bâhilî (v. 370/980-1) ve Ebû Abdillah b. Mucâhid vardır. Bu ikisinin pek çok talebesi olmuştur ki, onlar günümüze kadar zamanın güneşi ve çağın imamları olmuşlardır. Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyîb el-Bâkıllânî [7], Ebu İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İsferâyinî[8] ve İbnu Fûrek[9] bunlardandır.

Ama bu tabakadan önce, Ebû Ali es-Sakafî, devrinde Ehl-i Sünnet'in imamı olan ve kelâm konusundaki eserlerinin sayısı yüzelliyi aşan Ebû'l-Abbâs el-Kalânîsî gelir. Çağımızda, onlardan İbnu Mucâhid, İbnu't-Tayyib, İbnu Fûrek ve İbrâhîm b. Muhammed'e –Allah onların hepsinden râzı olsun– ulaştık. Onlar, bu ilmin şerefli önderleridir.

Sahabiler ve Tâbiûn çağında ve onlardan sonra gelenler dönemindeki fıkıh imamlarına gelince.. bunlar, âlemi ilimle doldurmuşlardır. Onların arasında, Sünnet ve Cemâat Ehli'ne yardımcı olmayanı yoktur. Onlar, yol göstermek üzere çölde tepelerde yakılan ateşlerden daha göz kamaştırıcıdırlar. Onların isimlerini bildirmek uzun sürer.

Hadîs ve isnad imamlarına gelince.. onlar, bu sağlam yolun üzerinde olan diğer şahıslardır. Onların hiçbirini herhangi bir bid'at lekelememiştir.

4) Bişr b. Gıyâs b. Ebî Kerime el-'Adevî el-Merîsî, 218/833'de vefat etmiştir.
5) Arapça cümle: «ve lehu nakd kitâb el-câruf alâ el-kaailin bi-tekâfui el-edille» şeklindedir. Cümlede belirtildiği gibi, onun veya bir başkasının «Kitâbu'l-Cârûf» adlı bir eserine rastlanamamıştır. Bu bakımdan zorlama bir ifade ile, biz, tercümeyi metinde verdiğimiz şekilde yaptık.
6) Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâîl el-Eş'arî, Sünnet Ehli'nin Eş'ariyye okulunun kurucusu; 324/936'da vefat etmiştir.
7) «**Kitâbu't-Temhîd**»in yazarı olan meşhur kelâmcı; 404/1012-13'de ölmüştür.
8) Şâfiî kelâmcısı; 418/1027'de vefat etmiştir.
9) Muhammed b. el-Hasan b. Fûrek el-Ensârî el-Isfâhânî, 406/1015-16'da ölmüştür.

Onların tabakaları hakkında, isimlerini burada yazamıyacağımız kadar çok özel kitaplar vardır. Ebedî eserleri, kâinatın sonuna kadar, ilim sahibi olanların ellerinde kalacaktır. Aynı şekilde irşad ve tasavvuf imamları da, asırlar boyu, inanç bakımından bu sağlam sistem üzerinde idiler.

Dil, gramer ve edebiyatçılar topluluğu da, aynı şekilde, Ehl-i Sünnet inancına bağlı idiler. Onların Kûfe kolundan olanlar arasında el-Mufaddal ed-Dubeyy[10]' İbnu'l-Arabî, er-Ruâsî, el-Kisâî, el-Ferrâ', Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm[11], Ali b. el-Mubarek el-Lihyânî[12], Ebû Amr eş-Şeybânî[13], İbrâhîm el-Harbî[14], Sa'leb[15], İbnu'l-Enbârî, İbn Muksem ve Ahmed b. Fâris[16] vardı ve hepsi de Sünnet Ehli'ndendi. Basra kolundan ise, Ebû'l-Esved ed-Duelî, Yahyâ b. Muammer, İsâ b. Omer es-Sakafî[17], Abdullah b. Ebî İshâk el-Hadramî vardı. Onlardan sonra Ebû Amr b. el-'Alâ' gelir. Amr
b. Ubeyd el-Kaderî ona şöyle demişti: «Va'd ve vaîd, Yüce Allah'tan gelmiş- 222
tir. And olsun ki Yüce Allah, va'd ve vaîdini doğrular.» O, bu sözle, mü'minlerden isyankâr olanların cehennemde temelli kalacakları yolunda ortaya attığı bid'atini desteklemek istemiştir. Bunun üzerine Ebû Amr b. el-'Alâ' şöyle demiştir: «Arab, **'Kerim olan tehdîd ederse bağışlar; söz verirse yerine getirir'** derken ve tehdîd ettiği zaman affetmenin bir iftihar olduğunu;

Şüphesiz ki ben, onu ister tehdîd edeyim ister vaadde bulunayım,
Tehdîdimden döner, sözümde dururum.

demek suretiyle ifade ettiğinde sen nerede idin?» Böylece o, bu türlü davranmayı kötü bir huy değil, bir kerem olarak saymıştır. Kezâ el-Halîl b. Ahmed, Halef el-Ahmer[18], Yunus b. Habîb[19], Sibeveyh, el-Ahfeş, el-'Asmaî[20], Ebû Zeyd el-Ensârî[21], ez-Zeccâc, el-Mazûnî, el-Muberred, Ebû Hâtim es-Sicistâni[22], İbn Dureyd[23], el-Ezheri ve diğer edebiyat imamları da onlardandır. Onların arasında bid'atçıları şiddetle inkâr etmemiş ve onların bid'atlerinden uzaklaşmamış hiç kimse yoktur. Onların meşhurları içinde Ravâfız, Havâric ve Kaderiyye'nin bid'atlerinden herhangi birşeyle kirleneni olmamıştır.

10) Ebû'l-Abbâs el-Mufaddal b. Muhammed b. Ya'lâ ed-Dubeyy. 169/874'de ölmüştür.
11) 224/838-9'da vefat etmiştir.
12) 189/805'den önce hayatta idi.
13) Ebû Amr İshâk b. Mirâr eş-Şeybânî, 205/820'de ölmüştür.
14) Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk b. Bişr el-Harbî, 275/898'de vefat etmiştir.
15) Sa'leb, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ el-Kûfî, 291/904'de vefat etmiştir.
16) Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya b. Muhammed b. Habîb, 395/1004'de ölmüştür.
17) 149/766'da ölmüştür.
18) Ebû Mihrez Halef b. Hayyân b. Mihrez el-Ahmer, 180/746 dolaylarında ölmüştür.
19) Ebû Abdirrahmân Yûnus b. Habîb, 182/798'de ölmüştür.
20) el-'Asmaî Abdulmelik b. Karîb, 216/831 yılında ölmüştür.
21) Ebû Zeyd Saîd b. Evs el-Ensârî, 215/830 yılında ölmüştür.
22) Ebû Hatîm Sehl b. Muhammed b. Osmân b. Yezîd el-Cuşenî es-Sicistânî el-Basrî, 255/869'da vefat etmiştir.
23) Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Dureyd b. Attâhıyye, 321/933 yılında vefat etmiştir.

Aynı şekilde, sahâbe devrinden başlayarak Muhammed b. Cerîr et-Taberî ve çağdaşlarına kadar rivâyet tefsirlerini yapanlar ve kıraat imamları ile onlardan sonra gelenlerin hepsi de Sünnet Ehli'nden idiler. Bid'atçiler arasındaki birkaç kişi dışında dirâyet tefsiri ile uğraşanlar da Sünnet Ehli'ndendir.

Meğâzi (savaşlar), Siyer, Tarih, Haber tenkidi ve rivâyet nakleden bilginlerin meşhurları da, aynı şekilde, Sünnet ve Cemâat Ehli'ndendir.

Böylece görülmektedir ki, ilimlerde üstünlüğü elde etmiş olanlar Sünnet ve Cemâat Ehli'ndendir. Yüce Allah, bizi onların topluluğu içinde toplasın.

YEDİNCİ BÖLÜM
SÜNNET EHLİ'NİN ESERLERİ

Bu kısmın (Beşinci Kısım) bölümlerinden yedincisi, Sünnet Ehli'nin din ve dünyadaki eserlerinin açıklanması ve onların din ve dünyadaki mefâhirinin anlatılması hakkındadır.

Biz, Sünnet Ehli'nin ilimlerin yayılması konusundaki bazı eserlerini tanımış bulunuyoruz. Bunlardan görülmektedir ki, bu hususta onları geçecek yoktur. onların, gerek din gerek dünya ile ilgili kitapları şereflidir ve dünya durdukça Muhammed Ümmeti'ne kalacaktır. İslâm ülkelerindeki imar çalışmalarına gelince... onlar, araştırıcıların önünde mukayeseye hazır meşhur eserlerdir ve tarihin koynunda kalacaklardır. Öyle ki mescidler, medreseler, saraylar, ribatlar, fabrikalar, hastaneler ve Sünnet ülkelerindeki diğer binalar gibi, imar hususunda onların önüne geçilemez. Bu konuda Ehl-i Sünnet'inkinin dışında söylenebilecek bir çalışma mevcud değildir.

El-Velîd b. Abdilmelik, Mescid-i Nebevî'yi ve Şam camiini emsalsiz bir şekilde bina ettirmiştir. Kardeşi Mesleme, İstanbul'da bir mescid yaptırmıştır, ki o da bir Sünnî idi. Mekke ve Medîne ile mevcud eserlerden diğer şaheserlerin hepsi de Sünnet Ehli'nin işlerindendir.

Ubeydîlerden bir kısmının imar konusundaki çalışmalarına gelince... Muhtelif devletlerdeki Sünnî hükümdarların işleri karşısında, onların dile getirilebilecek bir şeyleri yoktur. Ayrıca inançlarının kötülüğü gözönüne 2
alınınca, yaptıkları işlerin bir yeri ve değeri yoktur. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **"Puta tapanların, kendilerinin inkârcı olduklarını itiraf edip dururken Allah'ın mescidlerini onarmaları gerekmez..."** (1) Yerimiz, Sünnet Ehli'nin din ve dünyadaki iftihar verici eserlerini sayıp dökmeye müsaid değildir.

1) Tevbe (9), 17.

Bu bilgi, Sünnet Ehli'nin din ve dünya açısından sonu gelmeyen eserleri-ni belirtme hususunda yeterlidir.

Ve hamd Allah'adır ve ihsan O'na aittir. Allah'ın salâtı Efendimiz Muhammed'e âline ve bütün ashâbına olsun...

BİBLİYOĞRAFYA

Abdulhamîd:

Ebû Mansûr Abdulkaahir b. Tâhir el-Bağdâdî (429/1037), **el-Fark Beyne'l-Fırak**, nşr., Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Mısır (trz.).

Belâzurî:

Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî (279/892), **Ensâbu'l-Eşrâf**, Süleymâniye Kütübhânesi Reisülküttâb Blm., 597-598.

Beyân:

Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhız (255/869), **el-Beyân ve't-Tebyîn**, I-IV, nşr., Abdusselâm Hârûn, Kahire 1388/1968.

Buhârî:

Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâîl (256/870), **Sahîh,** I-VIII, İstanbul 1315.

Dârimî:

Ebû Ahmed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fadl b. Behrâm ed-Dârimî (255/869), **Sunenu'd-Dârimî**, Dâru İhyâ-i Sunneti'n-Nebeviyye neşri.

Ebû Dâvud:

Ebû Dâvud Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî (275/888), **Sunenu Ebî Dâvud**, M.M. Abdulhamîd neşri.

Eş'arî:

Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâîl el-Eş'arî (324/936), **Makaalâtu'l-İslâmiyyîn**, nşr., Helmut Ritter, Wiesbaden 1963.

Fığlalı:

Ethem Ruhi Fığlalı, (Dr.), (Doç. Dr.),

–Hâriciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler, **İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, XX, 219-247.

–İbâdiye'nin Siyâsî ve İtikâdî Görüşleri, **İlâhiyat Fakültesi Dergisi,** XXI, 323-344.

–Hâriciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı, **İlâhiyat Fakültesi Dergisi,** XXII, 245-275.

Fıkıh:

el-İmâmu'l-A'zâm Ebû Hanîfe en-Nu'mân b. Sâbit el-Kûfî (150/767), **Kitâbu'l-Fıkhi'l-Ekber**, Mısır 1323.

Halkın:

Ph. D.Abraham S. Halkın, **Moslem Schismes and Sects (Al-Fark Bain al-Fırak)**, Part. II, Tel-Aviv 1935.

Harâc:

Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb el-Kûfî (182/798), **Kitâbu'l-Harâc**, çev., Ali Özek, İstanbul 1970.

el-Hûru'l-'Iyn:

Ebû Saîd Neşvânu'l-Himyerî (573/1178), **el-Hûru'l-'Iyn**, Nşr., Kemal Mustafa, Kahire 1948.

İbâne:

Ebû'l-Hasan Ali b. 'İsmâîl el-Eş'ârî (324/936), **Kitâbu'l-İbâne**, Haydarâbâd 1367/1948.

'İber:

el-Hâfız ez-Zehebî (748/1347), **el-'İber fî-Haberi Men Ğaber**, I-IV, nşr., Dr. S. el-Muneccid, Kuveyt 1960-3.

İbn Hanbel:

Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed (241/855), **Musned**, I-VI, Mısır 1313.

İbn Hazm:

Ebû Muhammed Ali el-Endelusî ez-Zâhirî (456/1063), **Kitâbu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal**, I-IV, Bağdâd (trz.).

İbn Kuteybe:

Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (276/889), **Te'vîlu Muhteli-fi'l-Hadîs**, Mısır 1326.

İbn Mâce:

Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (275/888), **Sunen**, I-II, nşr., F.Abdulbâkî, Mısır 1372-/1952-3,

İbn Sa'd:

Ebû Abdillah Muhammed İbn Sa'd (230/844), **et-Tabakâtu'l-Kubrâ**, I-VIII, Beyrut, 1377-80/1957-60.

İbnu'l-Esîr:

Ebû'l-Hasan b. Ali b. Muhammed b. Abdilkerim el-Cezerî (630/1232), **el-Kâmil fi't-Târih**, I-XIII, Beyrut 1385-6/1965-6.

İsâbe:

İbn Hacer Şihâbuddîn Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), **İsâbe fî-Temyîzi's-Sahâbe**, I-IV-Mısır 1323-25/1905-7.

İsferâini:

Ebû'l-Muzaffer el-İsferâinî (471/1078), **et-Tabsîr fi'd-Dîn**, Kahire 1940.

İ'tikadât:

Fahreddîn er-Râzî (606/1209), **İ'tikadâtu'l-Fıraki'l-Muslimîn ve'l-Muşrikîn**, Kahire 1356/1938.

Kevserî:

Ebû Mansûr Abdulkaahir b. Tâhir el-Bağdâdî (429/1037), **el-Fark Beyne'l-Fırak**, nşr., Muhammed Zâhir b. el-Hasan el-Kevserî, Mısır 1367/1948.

Kummî:

Sa'd b. Abdillah Ebî Halef el-Eş'arî el-Kummî (301/913), **Kitâbu'l-Makaalât ve'l-Fırak**, nşr., Dr. Muhammed Cevâd Meşkûr, Tahran 1963.

Maârif:

Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim İbn Kuteybe (276/889), **el-Maârif**, nşr., Servet Ukkâşe, Mısır 1960.

Malatî:

Ebû'l-Huseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahmân el-Malatî eş-Şâfiî (377/987-8), **et-Tenbîh ve'r-Redd 'alâ Ehli'l-Evhâ' ve'l-Bida'**, nşr., Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevseri, Beyrut 1388/1968.

Mes'ûdî:

Ebû'l-Hasan Ali b. el-Huseyn b. Ali el-Mes'ûdî (346/957).

–**Murûcu'z-Zeheb**, I-IV, nşr., Yûsuf Es'ad Dağir, Beyrut 1385/1965.

–**et-Tenbîh ve'l-Eşrâf**, nşr., Abdullah İsmâîl es-Sâvî, Bağdâd, 1357/1938.

Milel:

Ebû Mansûr Abdulkaahir b. Tâhir el-Bağdâdî (429/1037), **Kitâbu'l-Milel ve'n-Nihal**, nşr., Dr. Alber Nasrî Nader, Beyrut 1970.

Minkarî:

Nasr b. Muzâhim el-Minkarî (212/827), **Vak'atu Sıffîn**, nşr., Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahire 1382.

Muberred:

Ebû'l-Abbas Muhammed b. Yezîd el-Muberred (285/898), **el-Kâmil fi'l-Luğa**, Mısır 1355-6/1936-7.

Mu'cem:

Şihâbuddîn Ebû Abdillah Yâkût b. Abdillah el-Hamevî (626/1228), **Mu'cemu'l-Buldân**, I-IV, Mısır, 1324-5/1906.

Mustedrek:

Ebu Abdillah el-Hâkim en-Nisâbûrî (405/1014), **el-Mustedrek 'ala's-Sahîhayn**, I-IV, Beyrut (trz.).

Mu'tezile:

Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ (840/1437), **Kitâbu Tabakaati'l-Mu'tezile**, neşr., Susanna Diwald-Wilzer, Beyrut 1961.

Nevbahtî:

Ebû Muhammed El-Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî (III/IX), **Fıraku'ş-Şî'a**, nşr., Seyyid Muhammed Sâdık, Necef 1355/1936.

Seelye:

Kate Chambers Seelye, **Moslem Schismes and Sects (Al-Fark Bain al-Fırak)**, Part, I, New York 1919.

Şehristânî:

Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm b. Ebî Bekr Ahmed eş-Şehristânî (548/1153), **el-Milel ve'n-Nihal**, I-II, nşr., M.Seyyid Geylânî, Kahire 1961.

Şezerât:

Ebû'l-Felâh Abdulhayy b. el-İmâd el-Hanbelî (1089/1678), **Şezerâtu'z-Zeheb ve Ahbûru Men Zeheb**, I-VIII, Beyrut (Mektebetu't-Ticârî yay.).

Taberî:

Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr b. Rustem et-Taberî (310/922), **Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mulûk**, I-III, nşr., M.J. De Goeje, Leiden 1879-1881.

Târîhu'l-Kebîr:

Ebû Abdillah Muhammed B. İsmâîl el-Buhârî (256/870), **Târîhu'l-Kebîr**, I-VIII. Haydarâbâd, 1360.

Telbîs:

Cemâluddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. el-Cevzî (597/1200), **Telbîsu İblîs**, Mısır 1928.

Tevhîd:

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî es-Semerkandî (333/944), **Kitâbu't-Tevhîd** nşr., Dr. Fethullah Huleyf, Beyrut 1970.

Tirmizî:

Ebû Abdillah Muhammed b. İsâ et-Tirmizî (279/892), **el-Câmi'u's-Sahîh**, Kahire 1292.

Usûl:

Ebû Mansûr Abdulkaahir b. Tâhir el-Bağdâdî (429/1037), **Kitâbu Usûli'd-Dîn**, İstanbul 1298.

Usûlu'l-Kâfi:

Ebû Câfer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk el-Kuleynî (328-9/939-41), **el-Usûl Mine'l-Kâfî**, I-II, Tahrân, 1388.

Zehebî:

Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî (248/1347), **Mizânu'l-İ'tidâl fî-Nakdi'r-Ricâl**, I-IV, nşr., Ali Muhammed el-Bicâvî, Mısır 1382/1963.

İNDEKS

A

B

C - Ç

D

E

F

G - Ğ

H

I - İ

K

L - M

N

O - Ö - P

R

S

Ş

T

U - Ü

V

Y - Z